

Zborník príspevkov

Interdisciplinárna konferencia LOQUERE VII

4. marca 2026

Interdisciplinárna doktorandská konferencia

LOQUERE VII.

Zborník príspevkov

Editori:

Mgr. Samuel Žeňuch

Mgr. Milan Blahút

Ing. Marcel Demčák

Mgr. Mikhail Kipchatov

Mgr. Eva Kováčiková

Mgr. Diana Kmeťová Miškovičová

Mgr. Dávid Patera

Mgr. Andrei Shakhvorostov

Mgr. Alina Urazbekova

Recenzenti:

Mgr. Igor Cintula, PhD. (Katedra slovanských jazykov, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici)

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i. a Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave)

doc. PaedDr. Monika Hornáček Banášová, PhD. (Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave)

Návrh obálky: Mgr. Samuel Žeňuch

Publikácia bola schválená Edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a vedením Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

LOQUERE VII. Zborník príspevkov © 2026 by Eds. Samuel Žeňuch, Milan Blahút, Marcel Demčák, Mikhail Kipchatov, Eva Kováčiková, Diana Kmeťová Miškovičová, Dávid Patera, Andrei Shakhvorostov, Alina Urazbekova a autori príspevkov, UCM Trnava je licencovaný pod CC BY 4.0

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Prvé vydanie, elektronické, 2026, www.ucm.sk/files/sk/ine-pracoviska/centrum-informacnych-zdrojov-ucm-trnave/referat-informacnych-sluzieb/e-zdroje/ff-ucebne-texty-k-stiahnutiu/zb-prispevkov-loquere-vii.pdf

Publikované: https://ff.ucm.sk/files/sk/veda-vyskum/vedecke-podujatia-konferencie-workshopy/loquere_vii/zbornik_prispevkov_loquere_vii.pdf

Trnava 2026

ISBN 978-80-572-0591-3

OBSAH

Sekcia etnológie a histórie

5

Adam BARTALSKÝ

Medzi vedou, dedičstvom a etikou: súčasná prax práce s ľudskými pozostatkami v múzeách v Česku a na Slovensku.....6

Tetiana KUCHER

Náboženská identita ukrajinskej menšiny v Trnave: výzvy a možnosti jej zachovania.....17

Dávid PATERA

Osudy mlynárskej rodiny Zajacovcov z obce Hnilčík.....31

Milan BLAHÚT

Súčasný výskumný prístup skúmania etnicity a etnickej identifikácie v etnológii a sociálnej antropológii so zreteľom na využitie poznatkov neurovedy.....47

Diana Kmeťová MIŠKOVIČOVÁ

Medzi metodikou a byrokraciou: kritická analýza odporúčaní Muzeologického kabinetu Slovenského národného múzea k správe pomocného múzejného materiálu.....59

Marcel DEMČÁK

Lúpežná činnosť Nikolu Šuhaja a Il'ka Lepeja z pohľadu československej publicistiky.....68

Marián HODOŠI

Bethlehemi Slováci v USA.....85

Michèle Maria HÄFLIGER

Integrácia rusínskeho a huculského obyvateľstva Podkarpatskej Rusi do Československej republiky.....94

Monika KICOVÁ

Dom československo-sovietskeho priateľstva v Humennom ako „socialistický priestor“ každodenného života.....106

Jana JARIMOVÁ

Mikrodejiny ako výzva pre veľké dejiny: Regionálny holokaust po Viedenskej arbitráži.....120

Dominik GAZDIČ

Jag bida ta ic do Žida-Jozef Goldberger a jeho prínos v liečbe pelagry.....128

Sekcia filozofie a psychológie

140

Patrícia SLEBODOVÁ, Ognen SPASOVSKI, Marta GÓRNA

Efekt problematického používania internetu na subjektívnu pohodu u rôznych vekových skupín.....141

Klára KAČMARIKOVÁ

Psychické zdroje subjektívnej pohody záchranárov: viera v spravodlivý svet, odolnosť a miesto kontroly.....159

Jaroslava BOČANOVÁ

Konfirmačná faktorová a sieťová analýza poruchy hrania digitálnych hier (Gaming Disorder Test).....169

Michaela PÚPALOVÁ

Interdisciplinárna perspektíva liturgickej teológie a psychológie náboženstva na prerušenie bohoslužobných stretnutí počas pandémie COVID- 19.....180

Eva KOVÁČIKOVÁ

Guvernamentalita v súčasnej digitálnej a neoliberalnej spoločnosti.....191

Miroslav ČECH

Na prahu technologickej nezamestnanosti: Normatívne riziká úpadku práce.....199

Michal CHUDÝ

Nezrovnalosti v etike Jean-Paul Sartra.....212

Gabriela LŐRINC

Nezapadanie a monštruóznosť: kritická analýza normatívnych režimov telesnosti.....220

Branislav ČÁP	
Umeleckýkľam.....	240
Anastázia BARABÁŠOVÁ	
Kód nad priepasťou: AI ako tvorca hodnôt medzi Hegelovým pokrokom a Nietzscheho poludním.....	249
Annamária MADUNICKÁ	
Hodnotové východiská idey univerzity v nemeckej tradícii: naturalizmus a konštruktivizmus.....	259
Denisa MIŠINOVÁ	
Analýza etických paradoxov v dystopickej literatúre.....	231
Sebastian KOBILÝ, Alexandra CINTULOVÁ, Lucia VITEKOVÁ	
Kritické myslenie a nadhodnocovanie vedomostí: vzťahy s akademickým výkonom u študentov stredných škôl.....	270
Sekcia germanistiky, anglistiky a amerikanistiky	282
Simona LACIKOVÁ	
Stigmatizujúce lexikálne stratégie v klimatickom diskurze AfD.....	283
Erik ŠTEFKO	
Konceptualizácia trestnoprávnej terminológie.....	297
Dávid HALADA	
Od ekologickej katastrofy k spoločenskému kolapsu: choroba, smrť a úzkosť v dielach The Fog a The Rats od Jamesa Herberta.....	307
Martina VLADOVIČOVÁ	
Lockova Rozprava o ľudskom rozume v slovenských prekladoch: od čiastkového k úplnému prekladu.....	316
Dajana NOVÁK, Bianka PAVLÍKOVÁ	
Formovanie akademického hlasu prostredníctvom generatívnej AI: Pohľad na úvody bakalárskych záverečných prác z metadiskurznej perspektívy.....	325
Karolína ALBERTOVÁ	
Medzi dvoma domovmi: diaspóra a túžba po domove v románe Madame Mephisto od A. M. Bakalar.....	337
Sekcia rusistiky	346
Andrei SHAKHVOROSTOV	
Osobitosti metaforických slovných spojení v ekonomickej sfére.....	347
Samuel ŽEŇUCH	
Falošní priatelia algoritmov? Interlingválne homonymá a online prekladače.....	359
Alina URAZBEKOVA	
Lingvokreatívne osobitosti komentárov na YouTube v roku 2026.....	371
Ema ŽUGEČOVÁ	
Greimasova štruktúrálna sémantika v analýze ukrajinskej ľudovej rozprávky.....	380
Artem KLYMENKO	
Sémantické mapovanie konceptu „šport“ v slovanských mediálnych diskurzoch (na základe vektorových reprezentácií slov).....	389
Mikhail KIPCHATOV	
Lingvokulturologické osobitosti ruských a slovenských parémií s kľúčovým slovom „ohěň“.....	401
Janka HOPPEOVÁ	
Lexikografické spracovanie eufemizmov v slovanskom a neslovanskom kontexte.....	413
Klára KORMUTHOVÁ	
Francúzske diskurzívne modely v stratégiách zmiernovania konfliktu v súčasnom ruskom diplomatickom jazyku.....	428

Slovo na úvod

s radosťou vám predkladáme zborník príspevkov zo siedmeho ročníka interdisciplinárnej doktorandskej konferencie *Loquere VII.*, ktorá sa konala 4. marca 2026 v priestoroch Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Konferencia opäťovne vytvorila priestor na prezentáciu výsledkov vedeckého výskumu, výmenu poznatkov a plodnú odbornú diskusiu.

Prezentované príspevky priniesli nové vedecké poznatky i podnetné pohľady na rôzne témy z oblasti etnológie, histórie, filozofie, psychológie a filológie. Diskusie, ktoré sprevádzali jednotlivé vystúpenia, poskytli účastníkom cennú spätnú väzbu – konkrétnu, konštruktívnu a orientovanú na ďalší rozvoj výskumu.

Zborník je členený na sekciu etnológie a histórie, sekciu filozofie a psychológie, sekciu germanistiky, anglistiky a amerikanistiky a sekciu rusistiky. Publikované príspevky sú z hľadiska svojho vedeckého zamerania podnetné a prinášajú cenné poznatky využiteľné v ďalšom výskume.

Ako organizátori konferencie a editori tohto zborníka úprimne ďakujeme všetkým účastníkom za prezentáciu výsledkov ich vedeckej práce. Veríme, že publikované príspevky budú obohacujúce a inšpiratívne nielen pre študentov a čitateľov, ale aj pre odbornú verejnosť.

Redaktori a organizačný tím

SEKCIA ETΠΟΛÓΓIE A HISTÓRIE

Medzi vedou, dedičstvom a etikou: súčasná prax práce s ľudskými pozostatkami v múzeách v Česku a na Slovensku

Between Science, Heritage, and Ethics: Working with Human Remains in Museums in the Czechia and Slovakia

Mgr. Adam BARTALSKÝ

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na súčasnú prax práce s ľudskými pozostatkami v múzejných zbierkach v Česku a na Slovensku a to z pohľadu prebiehajúceho terénneho výskumu. Ľudské pozostatky predstavujú špecifickú kategóriu kultúrneho dedičstva, ktorá sa nachádza na priesečníku vedeckého výskumu, ochrany dedičstva a etických otázok. Na základe kvalitatívneho výskumu v múzejných inštitúciách príspevok identifikuje opakujúce sa problémy súvisiace s dokumentáciou, interpretáciou a etickým rámcom zaobchádzania s ľudskými pozostatkami. Osobitná pozornosť je venovaná rozdielnemu prístupu medzi odborními v tejto problematike v českom a slovenskom prostredí. Cieľom príspevku je poukázať na aktuálne výzvy a potrebu systematickejšej metodologickej a etickej reflexie práce s ľudskými pozostatkami, a to v širšom interdisciplinárnom kontexte.

Kľúčové slová: ľudské pozostatky, múzeá, etika, kultúrne dedičstvo, múzejná prax, terénny výskum.

Abstract

The presentation focuses on current practices of working with human remains in museum collections in Czechia and Slovakia, drawing on ongoing field research in museum institutions. Human remains represent a specific category of cultural heritage situated on the intersection between scientific research, heritage protection and ethical questions. Based on the qualitative research carried out in museum institutions, the presentation identifies recurring issues related to documentation, interpretation and ethical framework while handling human remains. Attention is given to differences in professional discourse and approaches to this topic within the Czech and Slovak contexts. The aim of the paper is to highlight current challenges with a broader interdisciplinary context and the need of more systematic methodological and ethical reflexion on working in human remains.

Keywords: human remains, museums, ethics, cultural heritage, museum practice, field research.

Kontaktné údaje:

Mgr. Adam Bartalský

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

bartalsky1@ucm.sk

Úvod

Príspevok predstavuje analytický pohľad na problematiku správy zbierok ľudských pozostatkov v múzejných inštitúciách na základe terénneho dizertačného výskumu. Cieľom príspevku je poukázať na súčasný stav múzejnej praxe v otázkach správy a zaobchádzania s citlivým materiálom, akým sú ľudské pozostatky. Táto problematika sa nachádza na priesečníku viacerých disciplín – antropológie, muzeológie, práva, ale aj etiky a verejného diskurzu. Ľudské pozostatky predstavujú špecifickú kategóriu zbierkových predmetov, ktorá presahuje tradičné vymedzenie múzejného objektu. Nejde výlučne o historický artefakt ani o biologický materiál, ale o hmotný pozostatok konkrétneho človeka. Práve táto mnohotvárnosť spôsobuje, že otázka ich správy, interpretácie a prezentácie nadobúda v súčasnosti zvýšenú citlivosť.

Príspevok vychádza z kvalitatívne orientovaného terénneho výskumu realizovaného v múzejných inštitúciách v Českej republike a na Slovensku.¹ Zameriava sa nielen na oblasť múzejnej prezentácie, ale predovšetkým na menej reflektované aspekty správy zbierok, ako sú dokumentácia, uloženie, inštitucionálne nastavenie a rozhodovacie procesy spojené so zaobchádzaním s ľudskými pozostatkami. Príspevok si kladie za cieľ odpovedať na otázky, akým spôsobom sú ľudské pozostatky v múzeách v súčasnosti spravované, aké problémy sa v praxi opakovane objavujú a do akej miery existuje súlad medzi legislatívnymi rámcami, odbornou praxou a etickými požiadavkami. Osobitná pozornosť je venovaná aj otázke, či možno depozitár chápať ako etický priestor, ktorý si vyžaduje rovnakú mieru reflexie ako verejná prezentácia.

Príspevok vychádza z predpokladu, že prax práce s ľudskými pozostatkami v múzeách v Česku a na Slovensku sa nachádza v prechodovej fáze medzi tradičným zbierkotvorným modelom a novými etickými požiadavkami, čo vedie k viacerým štrukturálnym nejasnostiam v oblasti dokumentácie, správy a rozhodovania.

1 Prečo sú ľudské pozostatky špecifické?

Ľudské pozostatky predstavujú v múzejných zbierkach špecifickú kategóriu exemplárov, ktorá sa pohybuje na priesečníku viacerých významových rovín. Na jednej strane sú predmetom vedeckého výskumu – antropológického, archeologického či medicínskeho charakteru. Na druhej strane sú súčasťou kultúrneho dedičstva a zbierkového fondu múzeí. Súčasne však nesú výrazný etický rozmer spätý s otázkou ľudskej dôstojnosti a rešpektu voči zosnulým. Tento trojitý status vytvára napätie, ktoré sa premieta do samotnej múzejnej praxe. To, čo je z vedeckého hľadiska hodnotným zdrojom poznania, môže byť z etického hľadiska problematické. Rovnako tak objekt, ktorý je evidovaný ako zbierkový predmet, nemusí mať

---

¹Časť výskumu bola podporená grantom z Fondu na podporu vedy a vzdelávania UCM v Trnave pod projektom FPPV-13-2024 „Zaobchádzanie so zbierkami ľudských pozostatkov“.

jednoznačne definovaný spôsob zaobchádzania v situáciách, ktoré presahujú rámec platnej legislatívy.

Z historického hľadiska boli ľudské pozostatky bežnou súčasťou múzejných zbierok, pričom ich význam bol interpretovaný rôznymi spôsobmi – ako nositelia poznania, edukačné prostriedky, ale aj ako objekty s kuriozitou či senzacionalistickým potenciálom (MacGregor, 2007, 386 s.). K zásadnej zmene dochádza najmä v druhej polovici 20. storočia, keď sa do popredia dostávajú otázky pôvodu zbierok, etiky ich nadobúdania a spôsobu ich prezentácie (Jenkins, 2014, 174 s.).

V medzinárodnom kontexte sa postupne formujú etické rámce a metodické odporúčania, ktoré reagujú na tieto výzvy, často v súvislosti s procesmi dekolonizácie múzeí. Do diskurzu vstupujú pojmy ako informovaný súhlas či repatriácia, ktoré reflektujú potrebu rešpektovania práv a hodnôt komunit, z ktorých pozostatky pochádzajú (The Repatriation Project, 2023). Informovaný súhlas sa vzťahuje na legitimizáciu uchovávania a prezentácie pozostatkov. Repatriácia predstavuje proces ich navrátenia pôvodným komunitám, najmä v prípadoch, kde pretrvávajú silné kultúrne alebo náboženské obmedzenia voči ich verejnej prezentácii alebo výskumu.

Napriek tomu, že v západoeurópskom a anglo-americkom prostredí sa táto problematika stala integrálnou súčasťou odborného diskurzu (Biers & Stringer Clary, 2024, 583 s.), v stredoeurópskom kontexte, vrátane Česka a Slovenska, je jej reflexia menej systematická. Táto skutočnosť predstavuje jeden z dôležitých východiskových bodov pre ďalšiu analýzu súčasnej múzejnej praxe.

2 Kontext a metodológia výskumu

Výskum, z ktorého príspevok vychádza, má prevažne kvalitatívny charakter a je založený na terénnom zbere dát v múzejných inštitúciách v Českej republike a na Slovensku. Jeho cieľom bolo analyzovať súčasnú prax práce s ľudskými pozostatkami, a to najmä v oblasti správy zbierok, dokumentácie, prezentácie a inštitucionálneho rozhodovania.

Základnú výskumnú metódu predstavovali pološtruktúrované hĺbkové rozhovory s kurátormi a odbornými pracovníkmi zodpovednými za správu zbierok. Rozhovory boli tematicky orientované na pôvod a vývoj zbierok, ich súčasný stav, spôsob evidencie a uloženia, ako aj na otázky ich výskumného a prezentačného využitia. Osobitná pozornosť bola venovaná reflexii etických aspektov práce s ľudskými pozostatkami a existencii metodických alebo legislatívnych rámcov, ktoré túto oblasť upravujú.

Výskumná vzorka zahŕňala vybrané múzejné inštitúcie s predpokladaným alebo potvrdeným výskytom antropologických a archeologických zbierok. V prípade Českej republiky išlo o doplnujúcu sondu do prostredia špecializovaných múzejných pracovísk, zatiaľ čo

slovenský kontext bol analyzovaný systematickejšie prostredníctvom širšieho súboru oslovených inštitúcií. Do tejto vzorky nie je započítané Slovenské národné múzeum, ktoré plnilo funkciu samostatnej skúmanej zbierky. Doplňujúcou metódou bol zber kvantitatívnych údajov o výskyte a charaktere ľudských pozostatkov v slovenských múzeách, realizovaný prostredníctvom analýzy dostupných informácií a následnej komunikácie s vybranými inštitúciami. Nižšia miera návratnosti odpovedí a ich často limitovaný rozsah zároveň predstavovali dôležitý indikátor miery reflexie skúmanej problematiky v prostredí slovenských múzeí. Rozhovory s respondentmi boli anonymizované a v texte sú uvádzané v generalizovanej podobe bez identifikácie konkrétnych inštitúcií.

Metodologickým cieľom nebolo vytvoriť reprezentatívny prehľad všetkých inštitúcií, ale identifikovať opakujúce sa vzorce a problémy, ktoré charakterizujú súčasnú múzejnú prax v oblasti práce s ľudskými pozostatkami. Výsledky preto nemožno chápať ako štatisticky zobecniteľné, ale ako analytický príspevok k pochopeniu širších štrukturálnych tendencií.

3 Analýza výskumnej vzorky

Analýza skúmaných inštitúcií ukazuje, že ľudské pozostatky v múzejných zbierkach čiastočne v Česku a hlavne na Slovensku nie sú homogénnou kategóriou, ale predstavujú rôznorodý súbor materiálov s odlišným pôvodom, funkciou a interpretačným rámcom. Táto rôznorodosť má zásadný vplyv na spôsob ich správy, výskumu aj prezentácie.

V prostredí slovenských múzeí majú ľudské pozostatky prevažne archeologický charakter a sú úzko viazané na lokálne výskumy. Ide najmä o kostrové nálezy pochádzajúce z rôznych historických období, ktorých primárna hodnota spočíva v dokumentácii pohrebných rítov a historického vývoja konkrétnych lokalít. Ich potenciál pre detailnejší bioantropologický alebo provenienčný výskum je však často limitovaný nedostatočnou dokumentáciou alebo absenciou systematického odborného spracovania.

Osobitnú kategóriu predstavujú relikviáre, ktoré si aj po zaradení do zbierkového fondu zachovávajú svoj náboženský a kultový charakter. Ich interpretácia sa riadi odlišnými princípmi než v prípade archeologických nálezov a nevyhnutne si vyžaduje zohľadnenie kontextu sakrálneho významu. Podobne špecifickú skupinu tvoria posmrtné masky alebo fragmenty telesných pozostatkov historických osobností, ktoré majú skôr pamäťovú a symbolickú funkciu než primárne vedecké využitie.

Z hľadiska múzejnej praxe tak možno identifikovať niekoľko základných typov ľudských pozostatkov, ktoré sa líšia nielen svojím pôvodom, ale aj spôsobom ich inštitucionálneho uchopenia. Táto diferenciácia zároveň poukazuje na absenciu jednotného metodického rámca, ktorý by zohľadňoval špecifiká jednotlivých kategórií a poskytoval pracovníkom múzeí oporu pri ich správe a interpretácii.

Typológia ľudských pozostatkov v slovenských múzejných inštitúciách:

- Archeologické zbierky (Respondent, Múzeum A, SR; Respondent, Múzeum B, SR; Respondent, Múzeum C, SR; Respondent, Múzeum D, SR),
- Antropologické zbierky (Respondent, Múzeum C, SR),
- Fragменты kostí a iné časti tiel známych osobností (Respondent, Múzeum F, SR),
- Posmrtné masky a odliatky iných častí tiel známych osobností (Respondent, Múzeum E, SR)
- Relikvie a relikviáre (Respondent, Múzeum A, SR)

4 Súčasný stav správy a prezentácie

Z hľadiska múzejnej prezentácie sú ľudské pozostatky najčastejšie súčasťou archeologických alebo historických expozícií, kde plnia prevažne ilustračnú funkciu. Jedinou expozíciou na Slovensku venovanou priamo ľudským pozostatkom je Slovenské národné múzeum a expozícia *Človek v čase a priestore* (SNM, 2021). Expozícia reprezentuje plnohodnotné odborné prostredie a vysoko vzdelávaciu expozíciu. Avšak v niektorých múzeách dochádza k interpretačne problematickým riešeniam, ktoré môžu viesť k skresleniu pôvodu alebo významu prezentovaných objektov. Ide napríklad o situácie, keď sú rekonštrukcie hrobov vytvárané z nesúrodého materiálu bez jednoznačnej evidencie proveniencie, pričom sú návštevníkovi prezentované ako autentické celky (Slovenské múzeum, ktoré má v expozícii rekonštrukciu pravekého hrobu. Pre jeho realizáciu boli použité kosti z neskorého stredoveku a raného novoveku. [Respondent, Múzeum D, SR]).

Významným zistením výskumu je nedostatočné odborné a personálne zabezpečenie správy zbierok v časti skúmaných inštitúcií (okrem Slovenského národného múzea, ktoré má jediné antropologické múzejné oddelenie na Slovensku). Absencia špecializovaných odborníkov, najmä antropológov, sa prejavuje v nedostatočnej evidencii materiálu, nejasnej proveniencii a obmedzenom využití jeho vedeckého potenciálu. V dôsledku toho môžu ľudské pozostatky nadobúdať skôr ilustratívny alebo dekoratívny charakter, čo je v rozpore s princípmi odbornej múzejnej prezentácie.

Nízka miera návratnosti odpovedí zo strany oslovených inštitúcií a ich často limitovaný obsah poukazujú na nedostatočnú reflexiu tejto problematiky v rámci slovenského múzejného prostredia.² Tento jav možno interpretovať ako indikátor širšieho systémového problému, ktorý sa prejavuje v absencii metodických usmernení, nedostatočnom odbornom zázemí a nízkej miere inštitucionálnej komunikácie.

---

² Tento záver vychádza z výsledku pokusov o komunikáciu s múzejnými inštitúciami, ktorý bol smerovaný na slovenské múzeá, ktoré uchovávajú ľudské pozostatky. Netýka sa zbierok, ktoré patria pod správu Slovenského národného múzea.

Na základe terénneho výskumu možno identifikovať niekoľko opakujúcich sa okruhov problémov, ktoré charakterizujú súčasnú prax. Patrí medzi ne predovšetkým nedostatok personálnych a finančných zdrojov, ktorý obmedzuje možnosti systematického výskumu a správy zbierok. Ďalej ide o nejasnú alebo neúplnú provenienciu starších zbierok, historicky podmienené limity dokumentácie, absenciu jednotných etických smerníc a existenciu tzv. „neviditeľných pozostatkov“, ktoré ostávajú mimo výstavného priestoru aj odbornej reflexie.

5 Depozitár ako etický priestor

Diskusia o ľudských pozostatkoch v múzejných zbierkach sa v odbornom aj verejnom diskurze sústreďuje predovšetkým na otázku ich prezentácie. Problém býva formulovaný najmä v rovine vhodnosti ich vystavovania a spôsobu ich interpretácie vo verejnom priestore. Takto vymedzený rámec však zužuje komplexnosť problematiky a presúva ťažisko etickej reflexie výlučne do oblasti expozície (Clegg, 2020, 176 s.).

Výsledky terénneho výskumu naznačujú, že kľúčové etické otázky sa neviažu iba na prezentáciu, ale už na samotnú správu zbierok. Depozitár nemožno chápať ako neutrálny priestor, v ktorom sú zbierkové predmety pasívne uchovávané. Spôsob ich evidencie, klasifikácie, uloženia či sprístupňovania predstavuje formu inštitucionálneho rozhodovania, ktoré má aj svoj etický rozmer.

Ľudské pozostatky, ktoré nie sú vystavované, často ostávajú mimo systematickej odbornej aj etickej reflexie. Tento jav možno označiť ako existenciu „neviditeľných pozostatkov“, teda zbierkových predmetov, ktoré síce podliehajú evidencii, no zároveň sa nachádzajú mimo aktívneho interpretačného rámca múzea. Ich „neviditeľnosť“ pritom neznamená absenciu významu, ale skôr absenciu viditeľného postoja zo strany inštitúcie. V tomto kontexte nadobúda význam otázka, či nečinnosť alebo absencia záujmu nepredstavuje implicitnú formu rozhodnutia. Ticho, respektíve neintervenčný prístup, možno chápať ako jednu z podôb inštitucionálneho postoja k citlivému materiálu. Tento aspekt je obzvlášť dôležitý v situácii, keď chýbajú jasne formulované metodické alebo etické rámce, ktoré by pracovníkom múzeí poskytovali oporu pri rozhodovaní.

Depozitár sa tak javí ako priestor, v ktorom sa koncentrujú viaceré štrukturálne nejasnosti identifikované v rámci výskumu – od problematickej proveniencie a nedostatočnej dokumentácie až po absenciu systematickej reflexie. V tomto zmysle nemožno etickú dimenziu práce s ľudskými pozostatkami redukovať na otázku ich vystavovania, ale je potrebné ju chápať ako integrálnu súčasť každodennej múzejnej praxe.

6 Český a slovenský kontext

Výsledky výskumu naznačujú existenciu jasných rozdielov v spôsobe správy a reflexie ľudských pozostatkov medzi českým a slovenským múzejným prostredím. Tieto rozdiely však nemožno interpretovať ako hodnotenie úrovne jednotlivých inštitúcií, ale skôr ako dôsledok odlišných historických, odborných a inštitucionálnych východísk.

Jedným z významných faktorov je historický vývoj antropologického výskumu v oboch krajinách. V prostredí českých krajín existovala dlhodobo silnejšia kontinuita antropologického a archeologického výskumu, čo sa odrazilo aj v koncentrácii odborných pracovísk a systematickejšom spracovaní niektorých typov zbierok. Naopak, v slovenskom kontexte bol vývoj týchto disciplín fragmentárnejší a časť materiálu bola v minulosti spracúvaná mimo územia dnešného štátu.³

Tieto historické okolnosti sa premietajú do súčasnej distribúcie zbierok, dostupnosti odborného zázemia aj spôsobu ich inštitucionálneho uchopenia. V niektorých prípadoch sa rozdiely prejavujú napríklad v miere systematickosti dokumentácie, rozsahu odborného spracovania alebo v prítomnosti špecializovaných pracovísk.

Zároveň však platí, že ani v jednom z prostredí neexistuje jednotný a všeobecne akceptovaný metodický rámec pre prácu s ľudskými pozostatkami. Rozdiely medzi jednotlivými inštitúciami sú preto často výraznejšie než rozdiely medzi národnými kontextmi ako takými.

Zistené odlišnosti tak poukazujú skôr na variabilitu prístupov než na jednoznačne odlišiteľné modely. V oboch krajinách možno identifikovať podobné typy problémov, najmä v oblasti dokumentácie, etickej reflexie a inštitucionálneho nastavenia, ktoré sa však prejavujú v rôznych podobách v závislosti od konkrétneho odborného a organizačného zázemia.

7 Rozpor medzi normami a praxou

Jedným z kľúčových zistení výskumu je existencia napätia medzi formálnymi normami upravujúcimi správu zbierok a každodennou múzejnou praxou. Platné legislatívne rámce síce definujú postavenie zbierkových predmetov a základné princípy ich ochrany, len v obmedzenej miere však reflektujú špecifickosť ľudských pozostatkov ako citlivého materiálu.

V medzinárodnom kontexte existujú metodické odporúčania, ktoré explicitne formulujú zásady transparentnosti, etickej reflexie či komunikácie s dotknutými komunitami. V prostredí hlavne slovenských múzeí však tieto rámce nie sú systematicky implementované, prípadne absentuje ich adaptácia na lokálne podmienky.⁴

---

³ Významné archeologické zbierky sú uchované v rôznych múzeách. Napríklad Moravské zemské múzeum alebo Národné múzeum v Prahe dnes vlastní kostrový materiál z dôležitých archeologických nálezísk ako Gánovce, Krásnohviezda alebo z archeologického ústavu v Nitre (CES online, 2002; Národní muzeum, n.d.).

⁴ Všeobecne platný medzinárodný metodický dokument je pre múzeá hlavne Etický kódex ICOM a Etický kódex ICOM pre Prírodovedné múzeá. Oba dokumenty prinášajú podstatné smerovanie v správe, zabezpečení a prezentácii ľudských pozostatkov (ICOM, 2013; ICOM, 2017). Jednotlivé krajiny tento dokument doplnili vlastnými metodickými dokumentami, ktoré sa zaoberajú priamo ľudskými pozostatkami. Napríklad Spojené kráľovstvo Guidance for the Care of Human Remains in Museums (DCMS, 2005),

Dôsledkom je situácia, v ktorej sú pracovníci múzeí konfrontovaní s rozhodovacími situáciami bez dostatočnej metodologickej opory. Táto neistota sa prejavuje najmä v otázkach správy zbierok, ich interpretácie a sprístupňovania, pričom jednotlivé prístupy sa často líšia v závislosti od konkrétnej inštitúcie, jej odborného zázemia a personálnych kapacít.

Identifikovaný rozpor medzi normatívnym rámcom a praxou tak nepredstavuje izolovaný problém jednotlivých inštitúcií, ale poukazuje na širšiu absenciu systematickej metodologickej a etickej reflexie v rámci múzejného prostredia.⁵

Záver

Príspevok poukázal na to, že ľudské pozostatky predstavujú špecifickú kategóriu múzejných zbierok, ktorej správa a interpretácia si vyžaduje osobitnú pozornosť. Na základe terénneho výskumu v múzejných inštitúciách v Českej republike a na Slovensku bolo možné identifikovať viacero opakujúcich sa problémov, najmä v oblasti dokumentácie, proveniencie, inštitucionálneho nastavenia a etickej reflexie. Analýza ukázala, že tieto problémy nemožno redukovať na jednotlivé prípady alebo konkrétne inštitúcie, ale že majú štrukturálny charakter. Súvisia s historickým vývojom zbierok, rozdielnym odborným zázemím, ako aj s absenciou jednotných metodických a etických rámcov.

V tomto kontexte možno konštatovať, že prax práce s ľudskými pozostatkami v múzeách v Česku a na Slovensku sa nachádza v prechodovej fáze medzi tradičným zbierkotvorným a vedeckým modelom a novými etickými očakávaniami spoločnosti. Tento stav sa prejavuje viacerými nejasnosťami v oblasti rozhodovacích procesov, správy zbierok aj ich interpretácie.

Otázka práce s ľudskými pozostatkami tak nepredstavuje okrajovú tému múzejnej praxe, ale poukazuje na širší problém schopnosti múzejných inštitúcií reflektovať vlastnú odbornú a spoločenskú zodpovednosť. V tomto zmysle možno túto problematiku chápať ako indikátor miery, do akej sú múzeá pripravené reagovať na meniace sa etické a spoločenské požiadavky súčasnosti.

Nemecko Guidelines Care of Human Remains in Museums and Collections (German Museum Association, 2021) a Švédsko Guidance for handling human remains in museum collections (Riksantikvarieämbetet, 2020).

⁵ Podstatným problémom je aj definícia ľudských pozostatkov, ktorá by mala byť súčasťou múzejného zákona. V prípade Českej republiky sú ľudské pozostatky priamo zapojené do múzejného zákona, ktorý zabezpečuje potrebnú ochranu (Česká republika, 2000). V prípade múzejného zákona na Slovensku táto explicitná definícia absentuje. Prezentácia ľudských pozostatkov je definovaná len v pohrebnom zákone (Slovenská republika, 2009; Slovenská republika, 2010). Z výskumnej vzorky každé múzeum označilo za potrebné vznik metodického dokumentu a úpravu definície ľudských pozostatkov v legislatíve.

Literatúra

- Antropologická sbírka. [online]. [cit. 2026-03-28]. Dostupné z: <https://www.nm.cz/prirodovedecke-muzeum/antropologicka-sbirka>.
- Antropologická, Sbíрка Moravského zemského muzea. [online]. [cit. 2026-03-28]. Dostupné z: https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat-psb0001112-12-Antropologicka/?iset=1&qt=mg.
- BIERS, Trish – STRINGER CLARY, Katie. 2024. The Routledge Handbook of Museums, Heritage, and Death. Oxon: Routledge. 583 s. ISBN 978-1-032-05075-1.
- CLEGG, Margaret. 2020. Human Remains: Curation, Reburial and Repatriation. Cambridge: Cambridge University Press. 176 s. ISBN 978-1-316-16165-4. Dostupný z: DOI 10.1017/9781316161654.
- Česká republika. 2000. Zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy. In Zbierka zákonov 36/2000.
- Department for Culture, Media and Sport. 2005. Guidance for the Care of Human Remains in Museums. Londýn: DCMS. 36 s. Dostupný z: <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-for-the-care-of-human-remains-in-museums>.
- German Museums Association. 2021. Guidelines. Care of Human Remains in Museums and Collections. Berlín: German Museums Association. 144 s. ISBN 978-3-9822232-4-7.
- International Council of Museums. 2017. Icom Code of Ethics for Museums. Paríž: ICOM. 44 s. ISBN 978-92-9012-420-7.
- International Council of Museums. 2013. Icom Code of Ethics for Natural History Museums. Paríž: ICOM. 8 s.
- JENKINS, Tiffany. 2014. Contesting Human Remains in Museum Collections. The Crisis of Cultural Authority. Oxfordshire: Taylor & Francis. 174 s. ISBN 978-1-138-80119-6.
- MACGREGOR, Arthur. 2007. Curiosity and Enlightenment: Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century. New Haven: Yale University Press. 386 s. ISBN 978-0-300-12493-4.
- Riksantikvarieämbetet. 2020. Good collections management. Guidance for handling human remains in museum collections. Štokholm: Riksantikvarieämbetet. 22s. ISBN 978-91-7209-869-5.
- Slovenská republika. 2010. Zákon č. 131/2010 Z. z. o pohrebníctve. In: Zbierka zákonov č. 56/2010 s. 886.
- Slovenská republika. 2009. Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty. In Zbierka zákonov č. 76/2009.

Slovenské národné múzeum. 2021. Antropológia: Človek v čase a priestore. [online]. [cit. 2026-03-28]. Dostupné z: <https://www.snm.sk/muzea-snm/prirodovedne-muzeum/prirodovedne-muzeum/navstivte/expozicie?clanok=zazrak-prirody-antropologia#menu>.

The Repatriation Project, The Delayed Return of Native Remains. [online]. [cit. 2026-03-28]. Dostupné z: <https://www.propublica.org/series/the-repatriation-project>.

Náboženská identita ukrajinskej menšiny v Trnave

The Religious Identity of the Ukrainian Minority in Trnava

Mgr. Tetiana KUCHER

Abstrakt

Článok skúma náboženskú identitu ukrajinskej menšiny v meste Trnava (Slovenská republika). Táto identita je jedným z kľúčových faktorov zachovania národnej identity v kontexte ukrajinskej migrácie na Slovensko a života v odlišnom konfesionálnom a etnickom prostredí. Náboženstvo prispieva k zachovaniu a reprodukcii národných, kultúrnych a náboženských hodnôt a k udržiavaniu emocionálneho spojenia s krajinou pôvodu migrantov. Zároveň náboženská identita podporuje pocit príslušnosti k známej národnej komunite v podmienkach sociálnej a kultúrnej integrácie v novom prostredí. V článku predstavujeme charakteristiky konfesionálneho prostredia v Trnave, najmä v kontexte dominantného postavenia rímskokatolíckej cirkvi v meste. Analyzujeme, ako cirkevné zmeny počas ruskej vojenskej agresie na Ukrajine ovplyvnili realizáciu pravoslávnej viery medzi ukrajinskými migrantmi. Okrem pravoslávneho náboženského života sa v článku venujeme aj aktivitám veriacich v rámci Ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi, ktorá je tiež významným miestom duchovného, kultúrneho a spoločenského života Ukrajincov v Trnave. Náboženská identita zohráva kľúčovú úlohu v integračných procesoch ukrajinskej menšiny a súčasne slúži ako zásadný faktor zachovania národnej identity Ukrajincov mimo Ukrajiny.

Kľúčové slová: ukrajinská menšina, náboženská identita, národná identita, migrácia, pravoslávie, gréckokatolicizmus, Trnava.

Abstract

The paper examines the religious identity of the Ukrainian minority in the city of Trnava (Slovak Republic). This identity is one of the key factors in preserving national identity in the context of Ukrainian migration to Slovakia and life in a different confessional and ethnic environment. Religion contributes to the preservation and reproduction of national, cultural and religious values and to maintaining an emotional connection with the country of origin of migrants. At the same time, religious identity supports a sense of belonging to a familiar national community in conditions of social and cultural integration in a new environment. In the paper, we present the characteristics of the confessional environment in Trnava, especially in the context of the dominant position of the Roman Catholic Church in the city. We analyze how church changes during the Russian military aggression in Ukraine have affected the practice of the Orthodox

faith among Ukrainian migrants. In addition to Orthodox religious life, the article also focuses on the activities of believers within the Ukrainian Greek Catholic Church, which is also an important place in the spiritual, cultural and social life of Ukrainians in Trnava. Religious identity plays a key role in the integration processes of the Ukrainian minority and at the same time serves as a fundamental factor of preserving the national identity of Ukrainians outside Ukraine.

Keywords: Ukrainian minority, religious identity, national identity, migration, Orthodoxy, Greek Catholicism, Trnava.

Kontaktné údaje

Mgr. Tetiana Kucher

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kucher1@ucm.sk

Náboženstvo vždy zohrávalo dôležitú úlohu v kultúrnom a duchovnom živote Ukrajincov, formovalo ich svetonázory a bolo súčasťou ich každodenného života. Slúžilo ako ontologický i axiologický rámec pre veriacich a do veľkej miery si túto funkciu zachováva aj dnes.

Prijatie kresťanstva na území stredovekej Rusi, ktorá sa rozprestierala aj na území dnešnej Ukrajiny, sa v roku 988 stalo významným civilizačným faktorom, ktorý viedol k hlbokým zmenám v procesoch formovania štátnosti a kultúrneho rozvoja tamojšieho obyvateľstva. Christianizácia prispela k vzniku písma, rozvoju práva, architektúry, literatúry a ďalších oblastí spoločenského života, čím položila základy formovania duchovnej a kultúrnej identity miestnych obyvateľov.

Napriek tomu, že v dôsledku odlišných historických okolností mali náboženstvo a cirkev ako spoločenské inštitúcie rozdielny vplyv na spoločnosť, aj počas najrepresívnejších období sovietskej vlády, keď sa štát usiloval náboženstvo marginalizovať a nahradiť ho vlastnou ideológiou, zostávala náboženská identita jednou z dominantných identít obyvateľov Ukrajiny. Práve v nej sa uchovávali myšlienky a hodnoty, ktoré slúžili ako zdroj vnútornej stability a pomáhali jednotlivcom prežiť v daných podmienkach.

Druhá polovica 80. rokov a začiatok 90. rokov 20. storočia predstavovali obdobie intenzívnych zmien v náboženskom živote Ukrajiny i ukrajinskej spoločnosti. V čase, keď sa ukrajinský štát nachádzal na prahu nezávislosti, bola jeho náboženská identita hlboko poznačená desaťročiami socialistického prenasledovania viery a protináboženskej propagandy. Radikálna transformácia nastala po 16. júli 1990, keď bola vyhlásená Deklarácia o štátnej suverinite Ukrajiny, ktorá svedčila o definitívnej voľbe Ukrajiny v prospech nezávislého štátneho rozvoja. Jedným z prvých základných právnych aktov suverénnej Ukrajiny sa stal Zákon Ukrajiny „O slobode svedomia a náboženských organizáciách“ (23. apríla 1991), ktorého piaty článok zakotvil princíp oddelenia cirkvi (náboženských organizácií) od štátu a zakázal zasahovanie štátnych orgánov do činnosti náboženských organizácií, ako aj ich financovania (Zákon č. 987/1991 Z. z.). Nezávislosť vyhlásila Ukrajina 24. augusta 1991.

Tieto legislatívne a spoločensko-politické zmeny vytvorili podmienky pre obnovu náboženského života rôznych náboženských denominácií, vrátane pravoslávnych, gréckokatolíkov, rímskokatolíkov, protestantov, moslimov, židov, budhistov a ďalších náboženských spoločenstiev. Zároveň došlo k aktivizácii cirkevných štruktúr a k formovaniu nových modelov náboženskej identity, v rámci ktorých náboženstvo začalo plniť nielen duchovnú, ale aj významnú sociokultúrnu funkciu. Práve v tomto období sa náboženská identita stala jedným z kľúčových prvkov národného sebaurčenia, čo neskôr zohralo dôležitú úlohu v procesoch migrácie a zachovávaní identity Ukrajincov na Ukrajine aj v zahraničí, najmä počas troch migračných vĺn.

Procesy desekularizácie a klerikalizácie, ktoré sa na Ukrajine zintenzívnili v 90. rokoch 20. storočia, prispeli k návratu náboženstva do verejnej sféry a k posilneniu úlohy cirkevných inštitúcií pri formovaní náboženskej identity. Zároveň tieto procesy odhalili množstvo problémov v hlavných pravoslávnych denomináciách Ukrajiny – Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Moskovského patriarchátu (UPC MP), Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Kyjevského patriarchátu (UPC KP) a Ukrajinskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi (UAPC). Tieto problémy neboli determinované ani tak náboženskými faktormi, ako skôr historickými, politickými a sociokultúrnymi okolnosťami, ktoré určovali špecifiká ich pôsobenia. Uvedené transformácie výrazne ovplyvnili formovanie náboženskej identity Ukrajincov v závislosti od regiónu ich pobytu.

Napriek problémom v cirkevných inštitúciách Ukrajinci preukázali vysokú úroveň religiozity, o čom svedčia výsledky sociologických výskumov. Konkrétne, v období rokov 2010 – 2020 bol podiel veriacich medzi dospelými občanmi Ukrajiny v priemere približne 70 % (Jakymenko, 2024, s. 4). 55,4 % opýtaných respondentov sa považuje za pravoslávnych, 11,9 % sú gréckokatolíci, 1 % sú rímskokatolíci, 2,5 % patria k protestantským a evanjelickým cirkvám a 18,4 % nepatrí k žiadnej náboženskej denominácii (Jakymenko, 2024, s. 32). Najväčší počet pravoslávnych kresťanov je charakteristický pre centrálny región (67 %). Na juhu tvoria 56 %, na východe 53 %. Na západe krajiny je podiel pravoslávnych kresťanov 38 %. zatiaľ čo 40 % obyvateľov tohto regiónu sa považuje za gréckokatolíkov (Jakymenko, 2024, s. 5). Po roku 1991 obnovila svoju činnosť Ukrajinská gréckokatolícka cirkev (UHKC), ktorá bola sovietskou vládou na konci 40. rokov 20. storočia zakázaná a jej majetok prešiel pod správu pravoslávnej cirkvi.

Novou etapou transformácie náboženskej identity na Ukrajine sa stalo obdobie po roku 2014. Revolúcia dôstojnosti, ruská anexia Krymu a začiatok vojny na východe Ukrajiny mali veľký vplyv na náboženskú príslušnosť, ktorá v tomto období nadobudla aj výrazný národný význam. Protesty na Majdane sa nezameriavali iba na demokratickú transformáciu politického, právneho a ekonomického systému Ukrajiny, ale mali aj výrazný duchovný rozmer: náboženské, najmä kresťanské hodnoty sa stali akousi „ladičkou“ vtedajšieho sociálneho hnutia (Filipovych, 2016, s. 51). Práve v tomto období po roku 2014 došlo k posilneniu vzťahu medzi náboženskou a národnou identitou, čo významne ovplyvnilo procesy sebaidentifikácie v ukrajinskej spoločnosti.

Proces formovania autokefálnej Pravoslávnej cirkvi Ukrajiny (PCU) prebiehal mnoho rokov. Zásadné zmeny nastali 15. decembra 2018 konaním Zjednocovacieho koncilu v Kyjeve, na ktorom sa UPC Kyjevského patriarchátu a UAPC zjednotili do jednotnej PCU. 6. januára 2019 dostala PCU tomos o autokefálii. 30. januára 2019 bola oficiálne zaregistrovaná ako náboženská organizácia a dostala názov „Náboženská organizácia Kyjevská metropolia Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi“ (Pravoslávna cirkev Ukrajiny, 2018).

Po začiatku plnoformátovej vojny Ruska proti Ukrajine v roku 2022 sa výrazne znížil počet osôb, ktoré sa identifikujú s UPC MP z 13 % v roku 2021 na 5,5 % v roku 2024. V roku 2024 bol najväčší podiel veriacich PCU v centrálnom regióne 45 %. Na juhu a západe 28 %, na východe 29,5 %. Veriaci UPC(MP) v západnom, strednom a východnom regióne tvoria 5 % všetkých respondentov, na juhu 10 %. Najmenší počet „jednoducho pravoslávnych“ je v západnom regióne 4 %, v ostatných regiónoch 17 – 18 %. (Jakymenko, 2024, s. 6). Do istej miery je tento pokles dôsledkom vojenských operácií na území Ukrajiny, keďže Rusko okupuje časť ukrajinského juhovýchodného územia. Navyše, 55,5 % respondentov zastáva názor, že činnosť UPC (MP) na Ukrajine by mala byť zakázaná (Jakymenko, 2023, s. 21), keďže je úzko prepojená s činnosťou Ruskej pravoslávnej cirkvi.

V rámci PCU pôsobilo k 1. januáru 2024 na Ukrajine 8295 náboženských organizácií (Slovo i dilo, 2024). V posledných troch rokoch prebehla transformácia kanonickej a organizačnej príslušnosti, v dôsledku ktorej 1 378 náboženských komunít UPC (MP) prešlo k PCU. Najväčší počet takýchto prechodov sa vyskytol v prvých rokoch rozsiahlej vojny: v roku 2022 zmenilo svoju podriadenosť v kanonických a organizačných záležitostiach 483 náboženských spoločenstiev, v roku 2023 to bolo 471. V roku 2024 však bolo takýchto spoločenstiev iba 233 a v roku 2025 už len 191. K 1. januáru 2026 však na Ukrajine naďalej pôsobi 9792 náboženských obcí UPC MP a tejto cirkvi je podriadených 10118 náboženských organizácií (Ukrajinská pravda, 2026).

Transformačné procesy ovplyvnili aj iné náboženské denominácie na Ukrajine, ako sú UHKC, rímskokatolícke a protestantské komunity, moslimské a židovské organizácie. Konflikty na základe náboženských odlišností nie sú v súčasnosti na Ukrajine obvyklé. Najčastejšie napätie alebo konflikty vo vzťahoch medzi veriacimi rôznych cirkví uvádzajú veriaci UPC MP – 28 % a PCU – 20 %, zatiaľ čo medzi veriacimi UHKC ide iba o 7 % opýtaných. Tieto výsledky naznačujú, že práve medzi veriacimi PCU a UPC (MP), pretrváva najvýraznejšie napätie vo vzájomných vzťahoch (Jakymenko, 2024, s. 20). Dôležitá je aj národná orientácia cirkvi. Myšlienka národnej cirkvi spočíva v tom, že náboženská organizácia alebo denominácia sa stáva neoddeliteľnou súčasťou národnej identity a kultúry konkrétnej krajiny alebo národa. Takáto cirkev nielen plní duchovnú funkciu, ale zohráva aj dôležitú úlohu v spoločenskom, kultúrnom a politickom živote. Často sa považuje za duchovný symbol národa a za vyjadrenie jeho histórie, tradícií a hodnôt (Alekseenko, 2024, s. 8). Podľa prieskumu z roku 2022 sa po začiatku plnoformátovej ruskej agresie podiel tých, ktorí podporujú národnú (proukrajinskú) orientáciu cirkvi ešte zvýšil na 49 %, zatiaľ čo podiel tých, ktorí sú proti klesol na 32,5 %. V roku 2023 sa počet zástancov národnej orientácie cirkvi ešte zvýšil na 57 % (oproti 27 % tých, ktorí sú proti). Hoci v roku 2024 podpora národnej orientácie cirkvi mierne poklesla na 52 %, s 27 % proti, stále však výrazne prevyšuje „predvojnovú“ úroveň (Jakymenko, 2024, s. 16). V kontexte vojny

a sociálnej mobilizácie všetky denominácie na Ukrajine zintenzívnili svoje verejné aktivity, pričom sa zameriavali na dobrovoľníctvo, poskytovanie humanitárnej pomoci a duchovnú podporu obyvateľstva. Náboženská identita na Ukrajine tak čoraz viac nadobúda nadkonfesijný rozmer a funguje ako prvok národnej solidarity a spoločenskej zodpovednosti. Tieto udalosti významne ovplyvnili procesy sebaidentifikácie Ukrajincov nielen na Ukrajine, ale aj v zahraničí. Práve tieto transformácie zároveň výrazne formujú náboženské praktiky Ukrajincov v kontexte nových migračných výziev života v diaspóre.

Pojem náboženskej identity odráža systém presvedčení, hodnôt, stereotypov a morálnych postojov, ktoré sa formujú u jednotlivca alebo jednotlivcov, ktorí sa identifikujú ako členovia určitého náboženského spoločenstva. Náboženská identita je komplexný, viacúrovňový a multifunkčný jav, ktorého podstata spočíva v konštrukcii systému náboženských hodnôt. Tieto hodnoty sa môžu formovať nezávisle na základe dostupných náboženských predstáv alebo môžu byť jednotlivcovi ponúknuté denomináciou a plne či čiastočne akceptované, vedome alebo nevedome, reprodukované a vyjadrené v jeho rôznych náboženských praktikách (Filipovych, 2016, s. 49).

Náboženská identita, ako komplexný sociálno-psychologický jav, sa konštruje v určitom kultúrnom prostredí, je s ním úzko prepojená a jeho hodnotami ovplyvnená, pričom v priebehu času prechádza transformáciami v súlade so zmenami kultúrneho horizontu (Tytarenko, 2020, s. 84). Náboženská identita je jednou zo základných ľudských kolektívnych identít a často je previazaná napríklad s kultúrnou, národnou či jazykovou identitou.

Problematika náboženskej identity zaujíma dôležité miesto v modernom náboženskom, sociologickom, kultúrnom a filozofickom výskume. Náboženská identita sa skúma jednak ako samostatný faktor identity, jednak vo vzťahu k procesom vyvolaným spoločenskými zmenami — modernizáciou, sekularizáciou, globalizáciou a migráciou. V prvom rade sa pozornosť vedcov a teológov sústreďovala na podstatu, mechanizmus formovania a transformácie náboženskej identity. Niekedy sa tento prístup líši v závislosti od príslušnosti k určitej vedeckej škole.

Predstaviteľ sociologickej školy Émile Durkheim vo svojom diele „Elementárne formy náboženského života“ (1912) zdôraznil, že náboženstvo nikdy nie je iba záležitosťou individuálnej viery. Predovšetkým plní sociálno-integračnú funkciu, realizovanú prostredníctvom kolektívnych rituálnych praktík. Práve členstvo v určitej náboženskej skupine formuje náboženskú identitu človeka so špecifickými hodnotami, normami a náboženskými praktikami.

Max Weber zase považoval náboženstvo za základ systému hodnôt, ktorý formuje a ovplyvňuje sociálne správanie ľudí. Podľa jeho názoru je náboženský systém schopný formovať jednotlivcov s určitým typom správania, ktoré odráža sociálne a kultúrne normy konkrétnej spoločnosti. Klasické sociologické prístupy Durkheima a Webera teda zdôrazňujú, že

náboženstvo plní nielen duchovnú, ale aj sociálnu funkciu, formuje kolektívne vedomie (aj identity) a reguluje sociálne správanie.

Anthony Smith rozvíja tieto myšlienky a vyzdvihuje náboženskú identitu ako jednu z najtrvalejších foriem sociálnej identity, pretože je založená na kultúre, hodnotách a tradíciách zakotvených v rituáloch a obradoch. Podľa jeho názoru je to spoločný symbolický kód, viera, rituálne praktiky a odkazy na mimoempirickú realitu, ktoré zabezpečujú schopnosť náboženských spoločenstiev udržiavať si vnútornú jednotu a reprodukovať sa v priebehu času, a to aj napriek spoločenským zmenám (Smith, 1994, s. 16).

Fenomenologický prístup k chápaniu náboženskej identity je prezentovaný v dielach Petra Bergera a Thomasa Luckmanna, ktorí náboženstvo považovali za spoločensky konštruovanú realitu, formovanú a udržiavanú prostredníctvom každodennej interakcie (Berger – Luckmann, 1966). Podľa autorov sa posvätné, ako mimoriadna realita odlišná od profánneho sveta, stavia proti sebe nielen sekulárny rozmer bytia, ale aj chaos, čím poskytuje symbolické usporiadanie ľudskej existencie a dáva jej zmysel. Ľudská existencia sa v tomto kontexte javí ako zmysluplná realita, ktorá si vyžaduje neustále symbolické potvrdenie. Luckmann považuje náboženstvo za univerzálny mechanizmus na prekonanie každodenného života a konštruovanie významov na individuálnej aj kolektívnej úrovni vedomia. Prostredníctvom internalizácie náboženských predstáv a symbolov sa vytvára stabilný systém významov, ktorý zabezpečuje kontinuitu identity aj tvárou v tvár spoločenským zmenám.

V ukrajinskom vedeckom diskurze je náboženská identita analyzovaná v prácach Ľudmily Filipovych, Olhy Tytarenko, Anatolija Kolodného a Viktora Jelenského, pričom autori kladú dôraz na vzťah medzi náboženskou a národnou identitou. Vzhľadom na nedávne udalosti sa veľká pozornosť venuje úlohe cirkvi v spoločenských transformáciách a postsovietskych procesoch desekularizácie. Tieto štúdie položili teoretické základy pre analýzu náboženských zmien na Ukrajine po získaní nezávislosti.

Samostatným smerom v modernom výskume sú práce venované náboženskej identite migrantov a diaspórnych komunít, v ktorých sa náboženstvo považuje za dôležitý faktor pri zachovávaní kultúrnej pamäte a sociálnej súdržnosti. Najmä v prácach Peggi Levitt a Stevena Vertovca výskumníci zdôrazňujú, že náboženské praktiky v diaspóre plnia nielen duchovnú, ale aj sociálno-integračnú funkciu, zabezpečujú spojenie medzi krajinou pôvodu a novým sociokultúrnym prostredím. Levitt vo svojej knihe *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape* poznamenáva, že náboženstvo nielen pomáha migrantom integrovať sa do novej spoločnosti, ale udržiava aj spojenie s krajinou pôvodu, čím vytvára translokálne náboženské komunity, ktoré súčasne fungujú v dvoch sociálnych priestoroch (Levitt, 2007). Steven Vertovec vo svojom článku *Religion and diaspora* zdôrazňuje, že v podmienkach diaspóry prechádza náboženská identita špecifickými zmenami, keďže

migranti súčasne udržiavajú väzby so svojou krajinou pôvodu a vytvárajú nové praktiky a komunity v hostiteľskej spoločnosti (Vertovec, 2000)

Napriek významným vedeckým úspechom zostáva otázka zachovania náboženskej identity ukrajinskej menšiny v lokálnych diasporických kontextoch, najmä v malých mestských komunitách strednej Európy, stále nedostatočne preskúmaná. Práve preto je potrebné analyzovať náboženské praktiky ukrajinskej komunity v Trnave ako priestor zachovávaní identity v podmienkach migrácie.

V kontexte načrtnutých teoretických prístupov je v článku analyzovaná skúsenosť ukrajinskej menšiny v Slovenskej republike, najmä v meste Trnava. Trnava je krajské mesto nachádzajúce sa na západe Slovenskej republiky, v ktorom podľa sčítania ľudu z roku 2021 žilo približne 63 803 obyvateľov. Z nich sa 211 ľudí identifikovalo ako Ukrajinci. V porovnaní s východnými regiónmi Slovenska nebol tento počet významný, ale v Trnave tvorili Ukrajinci tretiu najväčšiu národnostnú menšinu po českej (554 osôb) a maďarskej (332 osôb) (SOBD, 2021).

Situácia sa výrazne zmenila po februári 2022, keď Ruská federácia rozpútala plnoformátovú vojnu proti Ukrajine. Slovenská republika sa stala jednou z prvých krajín, ktoré otvorili svoje hranice ukrajinským utečencom. Vtedajšia slovenská vláda vynaložila značné úsilie na vytvorenie právnych mechanizmov umožňujúcich pobyt ukrajinských občanov na území Európskej únie. Ukrajinci, ktorí prekročili hranice po februári 2022, získali nárok na dočasnú ochranu (dočasné útočisko), ktorá legalizuje ich pobyt v krajine a poskytuje im prístup na trh práce, k vzdelávaniu, zdravotnému poisteniu, sociálnym službám a ďalším základným životným podmienkam.

Podľa Štatistického prehľadu legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku, ktorý každoročne zverejňuje Úrad hraničnej a cudzineckej polície (ÚHCP), sa k 31. 12. 2022 na území Slovenskej republiky nachádzalo 158 881 Ukrajincov, z ktorých 104 128 malo dočasné útočisko (Úrad hraničnej a cudzineckej polície, 2022). Z nich bolo 8 679 registrovaných v Trnave a Trnavskom kraji (Oboňová, 2023, s. 114). Vzhľadom na pokračovanie vojny na Ukrajine počet ukrajinských utečencov v Slovenskej republike rastie. K 31.12. 2025 bolo v Slovenskej republike registrovaných už 212 245 Ukrajincov, z toho 138 826 malo dočasné útočisko (ÚHCP, 2025). V Trnavskom kraji žilo so statusom dočasného útočiska vo februári 2026 - 14 473 Ukrajincov, v Trnave - 4 747 (Ministerstvo vnútra SR, 2026).

V kontexte výrazného nárastu počtu ukrajinských migrantov v Trnave po roku 2022 zohrávajú náboženské komunity významnú úlohu v sociálnej a morálnej podpore prisťahovalcov. Miestne cirkvi rôznych denominácií, štátne inštitúcie a komunitné organizácie sa stali dôležitými centrami, v ktorých majú Ukrajinci možnosť obnovovať a praktizovať svoje

náboženské tradície, sláviť náboženské i štátne sviatky a tým si zachovávať svoju náboženskú a kultúrnu identitu.

Trnava je mesto s bohatým náboženským dedičstvom, ktoré je spojené s významnými udalosťami katolíckej cirkvi. Nie bez dôvodu sa nazýva „slovenský Rím“. Podľa údajov zo sčítania ľudu z roku 2021, sa 54,7 % obyvateľov identifikovalo ako rímskokatolíci, 30,3% bez vyznania, 2,3 % ako evanjelici, 0,6 % ako gréckokatolíci a 0,2 % ako pravoslávni (SOBD, 2021). To na jednej strane odráža dlhodobú kultúrnu a náboženskú prítomnosť katolicizmu v tejto časti Slovenska a na druhej strane ukazuje, že pravoslávie, ku ktorému sa dominantne hlásia Ukrajinci tam má pomerne malé zastúpenie. Náboženské prostredie Trnavy sa tak vyznačuje výraznou prevahou katolicizmu. Táto situácia vytvára špecifický kontext pre ukrajinských migrantov, ktorí čelia nedostatku vlastných kanonických štruktúr a sú nútení hľadať alternatívne možnosti realizácie svojich náboženských potrieb.

V Trnave sa nachádza 13 kostolov, z ktorých 11 patrí Rímskokatolíckej cirkvi. Medzi najvýznamnejšie rímskokatolícke sakrálne stavby patria Bazilika sv. Mikuláša, Katedrála sv. Jána Krstiteľa, Katedrála sv. Jakuba, jezuitský Kostol Najsvätejšej Trojice, Kostol sv. Anny, Kostol sv. Jozefa a ďalšie. Okrem toho sa v meste nachádza evanjelický kostol augsburského vyznania, ktorý reprezentuje protestantskú tradíciu. Pravoslávnu prítomnosť v meste reprezentuje Kostol Najsvätejšej Trojice, ktorý je však v súčasnosti pre nevyhovujúci technický stav uzavretý.

Čo sa týka pravoslávnej tradície, inštitucionálne ju na území Slovenskej republiky reprezentuje Pravoslávna cirkev českých krajín a Slovenska, ktorá je autokefálnou miestnou pravoslávnu cirkvou. Disponuje vlastnou kanonickou jurisdikciou, Svätou synodou a primasa – metropolitom. Autokefálny status tejto cirkvi bol definitívne potvrdený Ekumenickým patriarchátom v roku 1998, čím sa upevnila jej nezávislosť v rámci pravoslávneho sveta (World Council of Churches, 2026).

Pravoslávna cirkev v Trnave teda funguje v rámci miestnej autokefálnej cirkevnej štruktúry, ktorá má vlastné historické a inštitucionálne charakteristiky odlišné od ukrajinského pravoslávneho kontextu. Aktívnou pravoslávnu farnosťou v Trnave je Chrám Ducha Svätého, ktorý sa nachádza na Sladovnickej ulici 31. Tento chrám patrí Pravoslávnej cirkvi českých krajín a Slovenska a bohoslužobným jazykom je cirkevná slovančina.

Dôležitým faktorom pri formovaní náboženskej identity ukrajinskej menšiny v Trnave je absencia kanonickej PCU na území Slovenskej republiky. Táto skutočnosť je spôsobená tým, že PCU je v štádiu inštitucionálneho formovania a obnovy svojich historických práv na Ukrajine a proces jej uznávania zo strany iných miestnych pravoslávnych cirkví a náboženských spoločenstiev stále prebieha. Zároveň predstavitelia Pravoslávnej cirkvi českých krajín a Slovenska, najmä metropolita Rostyslav, PCU verejne neuznali a jej predchodcu metropolitu

Epifania označili za „podvodníka“ s dôrazom na to, že jediným kanonickým predchodcom Pravoslávnej cirkvi na Ukrajine, ktorá podľa nich „existuje už stáročia“, je metropolita Onufrij (Ukrajinská pravda, 2019). Takýto postoj, ktorý v skutočnosti podporuje naratív Ruskej pravoslávnej cirkvi ako jedinej kanonickej inštitúcie, neprispieva ku konsolidácii ukrajinských migrantov pravoslávneho vierovyznania. Toto sa stalo obzvlášť akútnym po takzvanej Ruskej ľudovej rade pod vedením moskovského patriarchu Kirilla, kde bol prijatý dokument, v ktorom bola ruská invázia na Ukrajinu prezentovaná ako „svätá vojna“ a Moskva bola postavená do pozície ochrancu sveta pred „démonickým Západom“ (BBC News Ukrajina, 2024).

V dôsledku toho majú niektorí ukrajinskí pravoslávni migranti ťažkosti s integráciou do existujúcich pravoslávnych cirkevných štruktúr. Táto situácia ovplyvňuje formy náboženskej praxe aj procesy sebaidentifikácie, keďže niektorí veriaci sa snažia zachovať ukrajinské náboženské tradície a národne špecifickú náboženskú kultúru (obrazy, sviatosti, náboženské sviatky). V tejto súvislosti sa značná časť ukrajinských pravoslávnych kresťanov zúčastňuje na bohoslužbách UHKC, ktorá má v Trnave vlastnú farnosť.

História slovenskej gréckokatolíckej cirkvi siaha až do Užhorodskej únie (1646), po ktorej sa územie východného Slovenska stalo súčasťou Mukačevského biskupstva. Cirkev trpela vážnymi skúškami počas 2. svetovej vojny a počas sovietskeho obdobia. Činnosť gréckokatolíckej cirkvi bola zakázaná v komunistickom Československu aj Sovietskom zväze a jej majetok bol skonfiškovaný a predaný do užívania pravoslávnych cirkví. „De iure“ bola gréckokatolícka cirkev v Československu obnovená počas reformného roku 1968, ale jej slobodná, nezávislá a plnohodnotná činnosť začala až po páde socializmu v Československu v 1989. Gréckokatolícka cirkev v Sovietskom zväze plnohodnotne obnovila svoju činnosť po roku 1991.

Ukrajinskí gréckokatolíci na Slovensku sú súčasťou Slovenskej gréckokatolíckej cirkvi. Ukrajinská gréckokatolícka komunita v západných oblastiach Slovenska je relatívne mladá. Božské liturgie v tomto regióne sa začali konať v roku 2018 v Bratislave, v kostole sv. Rozálie (okres Lamač). Prvým kňazom komunity bol otec Jurij Koljasa, v roku 2019 ho nahradil otec Dr. Andriy Jevčuk a od roku 2020 až dodnes pastoračnú službu vykonáva otec Ihor Marusyn.

Počas tohto obdobia sa ukrajinská gréckokatolícka komunita výrazne rozrástla, najmä po udalostiach v roku 2022 a príchode ukrajinských utečencov na Slovensko, ktoré si vyžiadali rozšírenie farskej siete. Práve v tomto období boli založené nové farnosti v Nitre a Trnave, ktoré sa stali dôležitými centrami náboženského a spoločensko-kultúrneho života ukrajinskej komunity v regióne. Ukrajinská gréckokatolícka komunita v Trnave má možnosť vykonávať bohoslužby v ukrajínčine v Bazilike svätého Mikuláša. Gréckokatolícke omše v slovenčine prebiehajú aj v kostole svätej Heleny.

Dôležitým faktorom súdržnosti okolo ukrajinskej gréckokatolíckej komunity je zhoda náboženských kalendárov s PCU, pretože od 1. septembra 2023 UHKC prešla na gregoriánsky kalendár. Podľa tohto kalendára sa všetky pevné cirkevné sviatky oslavujú o 13 dní skôr oproti juliánskemu, čo prispieva k časovej synchronizácii náboženského života ukrajinských veriacich v Trnave s miestnym náboženským životom. V prvom rade sa to týka Vianoc. V kontexte migrácie to má nielen praktický, ale aj symbolický význam, pretože umožňuje zachovať si svoju náboženskú identitu. Ako dokazujú rozhovory s členmi komunity, účasť na bohoslužbách má nielen náboženský, ale aj hlboký identifikačný rozmer. Jedna z respondentiek poznamenáva: „Pre mňa tento kostol nie je len miestom modlitby, je to miesto, kde sa opäť cítim ako doma” (žena, 36 rokov, Drohobyč/Trnava).

Dôležitým rozmerom náboženskej identity ukrajinskej menšiny v Trnave je jazyk bohoslužieb, ktorý plní komunikačnú funkciu. V kontexte migrácie sa náboženský priestor často stáva jedným z mála prostredí, kde sa zachováva a reprodukuje rodný jazyk ako znak kultúrnej kontinuity a kolektívnej pamäte. Preto používanie ukrajinského jazyka v liturgickej praxi nadobúda osobitný význam a stáva sa faktorom súdržnosti komunity a prostriedkom na udržiavanie kontaktu s domovinou. Ako poznamenáva otec Ivan Koval: „Jazyk modlitby je jazykom srdca. Slúžime v ukrajinčine, aby každý pochopil podstatu liturgie a bol prítomný nielen fyzicky”. V tomto kontexte používanie ukrajinského jazyka v liturgickej praxi prispieva k hlbšiemu prežívaniu náboženskej skúsenosti farníkov. Jeden z respondentov poznamenal: „Hoci som pravoslávny kresťan, navštevujem gréckokatolícky kostol, pretože bohoslužba je takmer rovnaká. Pre mňa je hlavné, že bohoslužba sa koná v ukrajinčine a ja všetkému rozumiem” (žena, 64 rokov, Charkiv/Trnava). To naznačuje, že jazykový faktor v náboženskej praxi často dopĺňa konfesiónálny.

Okrem náboženských obradov komunita pravidelne usporadúva stretnutia aj mimo liturgického priestoru, ktoré prispievajú k vytváraniu stabilných sociálnych väzieb medzi jej členmi. Organizujú sa púte, spoločné modlitby, ako aj letné tábory pre deti a mládež, ktoré plnia nielen náboženskú, ale aj vzdelávaciu a integračnú funkciu. Takéto podujatia vytvárajú priestor pre medzilidskú interakciu, kde sa náboženská identita spája s kultúrnou a národnou, čo prispieva k posilňovaniu pocitu spolupatričnosti medzi Ukrajincami v Trnave.

Bohoslužby v ukrajinčine v Bazilike sv. Mikuláša sa konajú každú nedeľu a zúčastňuje sa ich približne 100 až 150 ľudí. Počas väčších náboženských sviatkov sa počet farníkov výrazne zvyšuje, čo naznačuje dôležitú úlohu komunity ako centra duchovného života a sociálnej konsolidácie Ukrajincov v Trnave. Takáto prax naznačuje selektívnu formu religiozity, keď sa účasť na spoločných bohoslužbách spája predovšetkým s kľúčovými momentmi cirkevného kalendára. Jedna z respondentiek poznamenala, že so svojimi deťmi navštevuje chrám najmä v dňoch väčších náboženských sviatkov – Veľkej noci, Vianoc a Najsvätejšej Trojice, rovnako

ako to bolo zvykom v jej rodine na Ukrajine (žena, 50 rokov, Brovary/Trnava). To znamená, že v rámci rodiny dochádza k reprodukcii známych vzorcov náboženského správania v kontexte migrácie ako dôležitého mechanizmu na zachovanie identity.

Starší príslušníci ukrajinskej menšiny zdôrazňujú, že kvôli fyzickým obmedzeniam sa len zriedka osobne zúčastňujú bohoslužieb, ale pravidelne sledujú online prenosy na internete. Niektorí príslušníci ukrajinskej menšiny v Trnave navštevujú aj protestantský kostol. Ich počet však zostáva malý, čo naznačuje, že pre väčšinu migrantov je hlavným náboženským priestorom pravoslávna a gréckokatolícka komunita. Zároveň účasť v protestantských komunitách ukazuje určitú otvorenosť komunity voči iným formám náboženskej praxe a integráciu do miestneho náboženského prostredia.

Záverom možno konštatovať, že náboženská identita ukrajinskej menšiny v Trnave v podmienkach emigrácie do zahraničia nezaniká. Naopak, transformuje sa na dôležitý zdroj adaptácie, stáva sa zjednocujúcim faktorom a prostriedkom na zachovanie národnej identity. Náboženská identita sa v migračnom prostredí javí ako priestor pre zachovanie ukrajinského jazyka, kultúrnej pamäte a náboženských praktík. Pri absencii kanonickej prítomnosti PCU a dominantnej úlohe katolíckej cirkvi sa práve UHKC stala dôležitým centrom konsolidácie Ukrajincov v Trnave. Skúsenosť ukrajinskej menšiny v Trnave tak ukazuje, že náboženská identita v kontexte migrácie nielen reprodukuje tradičné formy viery, ale nadobúda aj nové funkcie sociálnej a kultúrnej integrácie, čo umožňuje udržiavať národnú identitu a zároveň sa prispôbovať hostiteľskému prostrediu.

Literatúra

- ALEKSEENKO, Olena. 2024. Ideja nacionalnoji cerkvy jak ključovyj element ukrajinskoji samoidentyfikaciji. In *Kulturolohičnyj almanach*, č. 4, s. 4-13. ISSN 2786-7242.
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Anchor Books, 219 p.
- Deržetnopolityky: Majže 1,4 tisjači cerkov Moskovskoho patriarchatu perejšly do PCU z 2022 roku. In *Ukrajinska pravda* [online]. [cit. 2026-01-24]. Dostupné z: <https://is.gd/eXKkWB>
- FILIPOVYČ, Ljudmyla. 2016. Relihijni identyčnosti v Ukrajinі: postanovka problemy. In: *Ukrajinske relihiieznavstvo*, č. 80, s. 47–52. ISSN 2306-3548.
- JAKYMENKO, Jurij. 2023. Ukrajinske suspiľstvo, deržava i cerkva pid čas vijny. *Cerkovno-Relihijna situacija v Ukrajinі-2023. (Informacijni materialy)*. Kyjiv: Razumkov centr. s.117

- JAKYMENKO, Jurij. 2024. Ukrajinske suspiľstvo, deržava i cerkva pid čas vijny. Cerkovno-Relihijna sytuacija v Ukraini-2024. (Informacijni materialy). Kyjiv: Razumkov centr. s.115.
- LEVITT, Peggy. 2007. God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape. New York: The New Press, 2007. 270 p. ISBN 978-1-59558-169-3.
- MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2026. Dočasné útočisko. In Minv [online]. [cit. 2026-02-01]. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?docasne-utocisko>
- Myrnyj vizyt Mytropolity Kyjivskoho Epifanija do Vselenskoho Patriarcha Varfolomija. Pidpysannja ta vručennja Tomosu pro avtokefaliyu Ukrajinskoji Cerkvy.” In Pravoslavna cerkva Ukrainy [online] [cit.2019-06-01]. Dostupné z: <https://is.gd/TODPmN>
- OBOŇOVÁ, Silvia. – ULRICHOVÁ, Natália. 2023. Výročná správa o stave migrácie a azylu v Slovenskej republike za rok 2022. Bratislava: Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM) – Misia v SR, Národný kontaktný bod Európskej migračnej siete v SR. 128 s. ISBN 978-80-8255-003-3.
- ORTHODOX CHURCH IN THE CZECH LANDS AND SLOVAKIA. World Council of Churches [online]. [cit. 2026-02-02]. Dostupné z: <https://www.oikoumene.org/member-churches/orthodox-church-in-the-czech-lands-and-slovakia>.
- Pravoslávna cirkev Ukrainy. In Výnos predstaveného Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi (PCU) [online]. [cit. 2026-02-02]. Dostupné z: <https://is.gd/rVPfmK>
- RPC: Pravoslávna cirkev Česka a Slovenska neuznáva PCU. In Ukrajinská pravda [online]. [cit. 2019-02-07]. Dostupné z: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/07/7206027/>.
- Sobor patriarcha Kyryla zajavyv pro „svjaščennu vijnu” v Ukraini j „osatanylyj” Zachid. Ščo na ce kažuť UPC ta PCU?. In BBC News Ukraina [online] [cit. 24. 03. 28]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c6pexzlw4w0o>
- SČÍTANIE OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV (SODB). 2021. OKRES TRNAVA. In Sčítanie obyvateľov [online]. [cit.2024-02-15]. Dostupné z: <https://is.gd/aedPbx>
- SČÍTANIE OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV (SODB). 2021. OKRES TRNAVA. In Sčítanie obyvateľov [online]. [cit.2025-02-07]. Dostupné z: <https://is.gd/4dmxjC>
- Stalo vidomo, skiľky relihijnych hromadu UPC MP perejšly do PCU za šisť rokiv. In Slovo i dilo. [online] [cit. 2026-02-07]. Dostupné z: <https://is.gd/TLjSri>
- SMITH, Enthyony. 1994. Nacionalna identyčnist’. Kyjiv: Osnovy, 224 s. ISBN 5-7707-7050-3.
- TYTARENKO, Vita. 2020. Relihijna identyčnist’ jak problema sučasnoho suspilstva. In Sučasni problemy nacionalno-kulturnoji identyčnosti: rehionalnyj vymir: zbirnyk naukovych statej za materialamy Vseukrajinskoji naukovo-praktyčnoji konferenciji (24–25 veresnja 2020 roku). Poltava: PNPU im. V. H. Korolenka, s. 83–86.

ÚRAD HRANIČNEJ A CUDZINECKEJ POLÍCIE PREZÍDIA POLICAJNÉHO ZBORU.

Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike za rok 2022 [online]. [cit. 2025-03-17]. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?rok-2022-1>](<https://www.minv.sk/?rok-2022-1>

U Sofiji Kyjivskij vidbuvsja Ob'jednavčyj Sobor Ukrajinskoho Pravoslav'ja. In Pravoslavna cerkva Ukrajiny [online] [cit. 2018-12-15]. Dostupné z: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/u-sofiyi-kyyivskij-vidbuvsya-ob-yednavchyj-sobor-ukrayinskogo-pravoslav-ya/>

VERTOVEC, Steven. 2000. Religion and diaspora. In HOCKING, R. a VERTOVEC, Steven (eds.). New Directions in the Study of Religion and Diaspora. London: Routledge, 2000, s. 7–26.

Zákon Ukrajiny č. 987-XII / 1991 o slobode svedomia a náboženských organizáciách.

Osudy mlynárskej rodiny Zajacovcov z obce Hnilčik

The fates of the Zajac family from the village of Hnilčik

Mgr. Dávid PATERA

Abstrakt

Cieľom štúdie je uviesť do kontextu banského prostredia obce Hnilčik mlynársku rodinu Zajacovcov. Členovia rodiny sa príchodom do obce v 1. polovici 19. storočia postupne etablovali a prostredníctvom mlynárskeho remesla, či obchodnej činnosti sa vypracovali na uznávanú rodinu, z ktorej vzišiel aj dlhoročný richtár obce Jozef Zajac. Dve z jeho 13 detí sa rozhodli emigrovať do Ameriky. Jeho syn Ondrej sa stal posledným mlynárom v obci, ktorý dokončil prestavbu moderného valcového mlyna s vodnou turbínou, pričom prevádzkoval živnosť až do 50. rokov 20. storočia. Angažoval sa vo verejnom živote, bol členom viacerých spolkov a stál sa spoluzakladateľom Dobrovoľného hasičského zboru v Hnilčíku. Prostredníctvom interdisciplinárnej metodiky výskumu a dostupných prameňov si autor kladie za úlohu vytvoriť historický profil rodiny, analyzovať genealogické väzby a súvislosti v obecnom spoločenstve a opísať ich remeselnú činnosť. Objekt Zajacovho mlyna sa ako obecná technická pamiatka dochovala dodnes a vytvára tak memento tohto pozoruhodného remesla, ktoré tu pretrvalo takmer 200 rokov. V údolí Železného potoka, kde dnes leží roztratená obec existovalo v minulosti spolu 12 mlynov. Vo vzdialenej miestnej časti Delava a Pusté pole, situovaných v údolí Hnilca fungovalo ešte ďalších 8 mlynov.

Kľúčové slova: Hnilčik, Zajacovci, Mlyn, Spiš, Genealógia.

Abstract

The aim of the study is to introduce the milling Zajac family into the context of the Hnilčik village with rich mining history. Upon their arriving to village in the first half of the 19th century, family members gradually established in the local community, through the miller's craft and trade they developed into a recognized family. One member of the family - Jozef Zajac was long-time mayor of the village. Two of his 13 children decided for emigration to America. His son Ondrej became the last local miller, who completed the reconstruction of a modern roller mill with a water turbine. He was operating the business until the 1950s. Ondrej was also participate in public life as a member of several municipal associations and cofounder of the Volunteer fire department in Hnilčik. Through an interdisciplinary research methodology and available historical sources, author try to create a historical profile of the family, with analysation of genealogical ties, connections with local community and also to describe their craft activities.

The object of Zajac's mill has preserved to this day as a municipal technical monument and creates a memento of this remarkable craft, which existed here for almost 200 years. In the past, there were 12 mills in the valley of Železný potok, where the village is located. In the remote municipal part of Delava and Pusté pole, located in the Hnilec valley, another 8 mills existed.

Keywords: Hnilčík, Zajac family, Mill, Spiš region, Genealogy.

Kontaktné údaje:

Mgr. Dávid Patera

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

pateral@ucm.sk

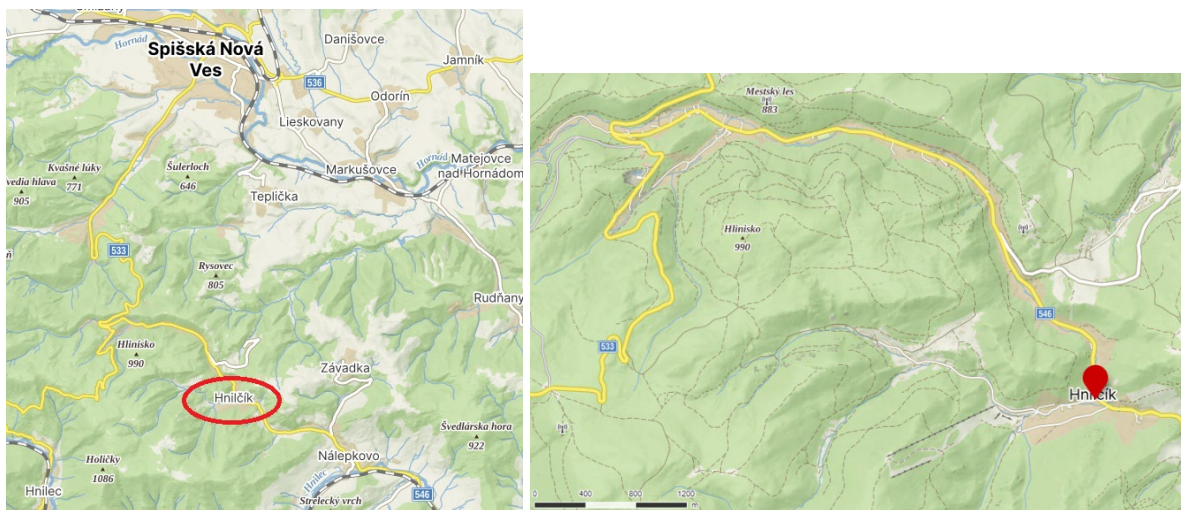
Úvod

Obec Hnilčik¹ sa nachádza približne 15 kilometrov južným smerom od okresného mesta Spišská Nová Ves v Košickom kraji. V minulosti tvoria súčasť Spišskej župy, pričom bola situovaná v jej južnej časti neďaleko župnej hranice s Gemerom-Malohontom. Rozptýlená obecná zástavba svedčí o stáročnej genéze obce, ktorá sa dodnes reťazovito tiahne pozdĺž údolia Železného potoka ako dominantného vodného toku. Celá obec je pritom situovaná v horskom prostredí geomorfologického celku Volovské vrchy, čo predurčilo jej banícky charakter od samotného vzniku obce až po koniec 20. storočia. Údolie Železného potoka má viacero vedľajších rozvetvených dolín, ktoré boli v minulosti rovnako osídlené v rôznej miere hustoty. Potoky z týchto dolín sa vlievali do hlavného toku a vytvárali tak priaznivejšie hydrologické podmienky pre vznik zariadení na vodný pohon. Samotný obecný chotár pozostával z mnohých miestnych častí, osád a usadlostí. Medzi najväčšie osady patrili Bindt, Roztoky, Zimná dolina, ale aj usadlosti a samoty ako Grétla, Štolvek, Cechy, Poľana, Domky, Delava, Pusté pole² a iné. Väčšina z nich mala výrazný banský charakter, kvôli ktorému tu v minulosti vznikli prvé domy, často v bezprostrednej blízkosti od baní. V rámci obecného katastra nešlo o jeden územný celok, pretože dnešná obec Hnilčik bola kedysi rozdelená chotárnou hranicou približne v strede dĺžky osídleného hlavného údolia (v miestnej časti zvanej Chotár). Šlo teda o dva administratívne celky - horná mestská časť patriacu mestu Spišská Nová Ves a na dolná časť patriaca šľachtickému rodu Mariássy z Markušoviec. Tieto pomery prevládali od stredoveku počnúc novovekom až do 19. storočia. V priebehu 20. storočia tu pozdĺž doliny existovala Obec Hnilčik (dolná časť) a Osada Hnilčik (horná časť). V roku 1959 došlo k spojeniu oboch častí a jednotný samostatný kataster bol vytvorený následne v roku 1961. V uvedenom roku došlo aj k oddeleniu miestnej časti Delava, ktorá pripadla obci Hnilec (Jančura, 2008, s. 6).

---

¹ Obec niesla v minulosti početné historické názvy: Eisenbach, Klein Hnilec, Kis Hnilecz, Szepespatak, Iglóvaspatak, Hnilcsek, Malý Hnilec či Malý Hnilčik.

² Osada Delava spolu s usadlosťou Pusté pole ležali v údolí rieky Hnilec, pričom boli vzdialené od obce niekoľko kilometrov za horským masívom Pálenice a kopca Holičky. Tieto miestne časti síce prislúchali k obci Hnilčik, avšak jej obyvatelia sa viac orientovali na blízku obec Hnilec, kde chodili na bohoslužby a využívali miestnu faru pre potreby krstov, sobášov i pohrebov.

Obrázok 1 a 2: Obec Hnilčík ležiaca pri Spišskej Novej Vsi. Poloha Zajacovho mlyna voči obci. Zdroj: mapy.cz

Obec Hnilčík je známa predovšetkým kvôli svojej banskej minulosti. Po stáročia jej obyvatelia nachádzali prácu v početných baniach, či už v podzemí alebo na povrchu. Príchodom nadnárodných banských spoločností v pol. 19. storočia sa obec pod vplyvom priemyselnej revolúcie ešte viac rozrástla, čo sa prejavilo aj v demografii. Popri dominujúcom zamestnaní v banských závodoch však našli uplatnenie aj mnohí remeselníci – tesári, kováči, povozníci, uhliari či drevorubači. Popri tradičných remeslách sa v 2. pol. 18. storočia rozvinulo mlynárstvo, ktoré dosiahlo v lokálnych pomeroch prudký rozmach počnúc 19. storočím. Rozvoj mlynárstva zároveň koreloval s nárastom lokálnej populácie.

1. Metodika a ciele výskumu

Predkladaná štúdia sa zameriava na kombináciu interdisciplinárnej metodiky vo výskume. Za použitia genealógie, historickej geografie, historických a etnografických metód (biografia, oral history) je možné nazerať na problematiku vo väčšej miere komplexnosti. V procese výskumu boli analyzované dobové periodiká, niekoľko dielov Kroniky a Obrazovej kroniky obce Hnilčík vrátane obecných monografií, Kroniky hnilčickej fary (Historia domus) a ďalších publikácií či rukopisov. V neposlednom rade sme čerpali zdroje zo súkromného rodinného archívu (dokumenty, korešpondencia, fotografie a iné písomnosti). Ohľadne vyst'ahovalectva sme použili internetové zdroje prostredníctvom sčítania obyvateľstva v USA z roku 1930.³ Cieľom príspevku je vytvoriť historický profil rodiny Zajacovcov so zameraním na mlynársku vetvu v prostredí obce Hnilčík. Prostredníctvom ich aktivít a remeselnej činnosti analyzovať etablovanie v obecnom spoločenstve. V neposlednom rade je potrebné načrtnúť angažovanie členov rodiny vo verejnom živote, v spolkovéj či politickej činnosti a ostatných aktivitách.

³ United States, Census, 1930. Dostupné z: <https://www.familysearch.org>.

2. Mlynárstvo v obci Hnilčík

Prírodné predpoklady pre vznik vodných mlynov a následného rozvoja mlynárskeho remesla boli v tunajších pomeroch priaznivé. Železný potok, vytvárajúci rovnomenné údolie od prameňa priberal viacero bočných prítokov a narastal jeho hydroenergetický potenciál. Potok sa po 15,5 kilometroch vlieva v Nálepke do rieky Hnilec. Spád potoka v doline tvorí priemerne 4,2 m na 100 metrov, celkové prevýšenie až 663 m (Jančura, 2015, s. 87 – 89). Prvé tunajšie zariadenia na vodný pohon mali pôvodne banský a hutnícky charakter (stupy na drvenie rudy, hámre či hutý).⁴ V 2. pol. 18. storočia k týmto zariadeniam pribudli prvé mlyny (Patera, 2020, s. 29 – 33). Mlynárske remeslo pretrvalo v lokálnych pomeroch takmer 200 rokov (Patera, 2022, s. 117 – 142).

Tunajšie mlyny sa v minulosti vyznačovali istými špecifikami. Šlo zväčša o jednoduché zrubové objekty, okolo ktorých vznikla mlynská usadlosť s obytným domom a hospodárskymi budovami.⁵ Mlynári často vlastnili dobytok, ktorý sa pásol na okolitých svahovitých lúkach (pôvodne vyklčovaných lesoch). Mlyny disponovali jedným vodným kolesom (výkon 3 až 5 konských síl)⁶ a jedným mlynským zložením.⁷ Až na jednu osamotenú výnimku v hornom Hnilčíku boli objekty mlynov radené pozdĺž dolnej časti údolia kaskádovito za sebou a využívali dômyselne vedené mlynské náhony. Mlynári v Hnilčíku sa zameriávali na spracovanie jačmeňa, z ktorého mleli múku, vyrábali šrot, ale hlavne povestné jačmenné krúpy. Aj z toho dôvodu bola prevažná väčšina mlynárov v obci charakterizovaná v sčítaní obyvateľstva z roku 1869 ako *Grütz Müller* (krúpný mlynár).⁸ V tunajších mlynárskych rodoch platila istá forma sobášnej politiky. Takmer všetky rodiny boli prepojené pokrvnými zväzkami, čo vyvoláva otázku, ako sa mlynári pasovali z konkurencieschopnosťou svojich mlynov voči iným (zohľadňujúc kvantitu mlynov v obci a okolí). Sú pritom doložené rodinné väzby s mlynárskymi rodinami mimo Hnilčíka (napr. s mlynármi z Hnilca, Tepličky, Spišskej Novej Vsi či Markušoviec).⁹ Odpadová voda od vodných kolies pri mlynoch bola často zvedená z kolesovej jamy (kolesovne) do podzemnej štôlne až do potoka, aby bol pozemok neprerušný hlbokou brázdou pre odpadový kanál. Pôdy bolo v Hnilčíku nedostatok a preto bola cenná. Banské prostredie a práca baníkov zohrala v tomto smere kľúčovú úlohu, ako sa s týmto problémom vysporiadať. Tieto vodné

⁴ Štátny archív v Košiciach – pracovisko Archív Spišská Nová Ves, f. Magistrát mesta Spišská Nová Ves, odd. Mapy a plány – Mapy, inv. č. 1, Mestská mapa 1783, kópia z roku 1804; 1. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Kráľovské Uhorsko 1769-1785. Mierka 1:28 800. Dostupné z: <https://maps.arcanum.com>.

⁵ Ústav geodézie, kartografia a katastra v Bratislave, Sp. 222 - Závadka, Teplička a Hnilčík, rok 1869.

⁶ Seznam a mapa vodných děl Republiky československé: stav koncem roku 1930. Sešit č.23, Finanční ředitelství Lipt. Sv. Mikuláš, Důchodkový kontrolní úřad Spiš. Nová Ves. Praha: Nákladem ministerstva veřejných prací, 1934. s. 26-27.

⁷ Mlynské alebo aj kamenné zloženie predstavuje jeden pár mlecích kameňov (bežec a ležiak), medzi ktorými dochádzalo k mletiu produktov.

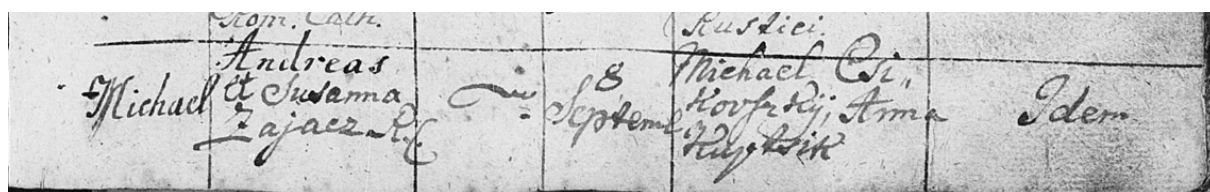
⁸ Štátny archív v Prešove – špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, f. Župa spišská 1860-1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčík.

⁹ ŠA PO – SAL, f. Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, inv. č. 107-112, Hnilčík; inv. č. 111-113, Hnilec; inv. č. 417, Markušovec, Teplička, Lieskovany, Rudňany.

štôlne mali klenbu vyskladanú z nasucho kladených kameňov do lomeného oblúku. Dodnes sú doložené v štyroch prípadoch v rôznej miere dochovaného stavu. Kvantita mlynov v rámci jednej obce Hnilčík dosiahla 12 objektov (s najväčšou pravdepodobnosťou pracovali niekoľko dekád všetky mlyny súčasne). Nateraz sme nezaznamenali obec, ktorá by na Spiši alebo v širšom regióne východného Slovenska mala obdobný alebo väčší počet vodných mlynov v chotári obce. Väčším počtom vodných mlynov disponovali v minulosti napr. obce situované na myjavských kopaniciach vzhľadom na rozptýlený charakter osídlenia a vhodné prírodné podmienky (Hanušin, 1971, s. 177).¹⁰

3. Genealogická sonda rodiny Zajacovcov

Prvé zmienky o Zajacovcoch v Hnilčíku spadajú do 40. rokov 19. storočia.¹¹ Toho času bolo priezvisko kvôli maďarizácii zaužívané v zápise „Zajacz“ až do začiatku 20. storočia. Najstarší preukázateľný predok Zajacovcov (neskoršej mlynárskej rodiny) sa narodil 8. septembra 1818 v Smižanoch pri Spišskej Novej Vsi do rodiny Andreja Zajaca a Zuzany rod. Marušinskej (*Marussinsky*).¹² Povolanie jeho otca v matričnom zázname nebolo uvedené a tak nie je známe, akému remeslu sa venoval. S najväčšou pravdepodobnosťou však nebol mlynárom, nakoľko sa príslušníci tohto váženého remesla zvykli vyznačovať aj v matričných zápisoch pri svojom mene.¹³ Nateraz sa v matričných záznamoch podarilo stotožniť jeho šiestich súrodencov – Žofiu, Katarínu, Zuzanu, Jána, Annu a Jakuba.¹⁴ Informácie o Michalovom detstve nie sú známe, isté je, že bol zrejme určený na remeselnú činnosť a vyučil sa mlynárskemu remeslu. Aj keď sa viaceré vodné mlyny nachádzali v bezprostrednej blízkosti obce Smižany a v jej okolí, Michal sa dostáva do prostredia terajšej obce Hnilčík, kde mlynárstvo zažívalo v 19. storočí svoj „zlatý vek“.

Obrázok 3: Matričný záznam narodenia Michala Zajaca z roku 1818. Zdroj: ŠA KE – SAL.

¹⁰ Hanušin uvádza ako príklady obce Brezová, Myjava a Stará Turá, ktoré mali po 15 mlynov na chotári. Obec Vrbovce ich mala celkovo 14.

¹¹ Je potrebné uviesť, že iná rodina Zajacovcov sa už v priestore Hnilčíka vyskytovala. Jednalo sa o rodinu baníkov, ktorá bývala v Zimnej doline v rámci horného Hnilčíka. Priezvisko Zajac sa tak v matričných záznamoch vyskytuje už na prelome 18. a 19. storočia.

¹² ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, inv. č. 606, Smižany.

¹³ V matrike blízkej Spišskej Novej Vsi sa povolanie mlynár vyskytovalo v záznamoch už minimálne v 2. pol. 18. storočia. V obci Hnilčík pochádza najstarší matričný záznam mlynára z roku 1830 (Jakub Fabiny) a v obci Hnilec už z roku 1824 (Juraj Podolinský). Mlynári boli vážení remeselníci v obecnom spoločenstve a preto boli odlišení v matrikách od bežného ľudu (najčastejšie od početných baníkov). Všeobecné uvádzanie povolání v matričných záznamoch sa vyskytuje až neskoršom období. Zdroj: ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, inv. č. 107-112, Hnilčík; inv. č. 111-113 Hnilec.

¹⁴ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, inv. č. 606, Smižany.

Dňa 24.5.1841 sa Michal ako 22 ročný slobodný mládenec žení s 33 ročnou vdovou Máriou Kačírovou rod. Fabinyovou. Pomerne nezvyčajný vekový rozdiel bol zrejme vedľajší, nakoľko svadba bola účelová a Michal si prostredníctvom zväzku pravdepodobne majetkovo polepšil.¹⁵ Kačírovci predstavovali významný mlynársky rod v Hnilčíku a mimoriadne rozvetvenú rodinu na miestne pomery. Pri svadbe ešte nie je uvedená žiadna spojitosť s mlynárskym remeslom. Krátko po svadbe sa manželskému páru narodila v roku 1842 dcéra Katarína. Už pri narodení ďalšej dcéry Anny v roku 1845 je Michal označený ako „Malombirtokósa“ (majiteľ resp. držiteľ mlyna) v dolnom Hnilčíku (*Mariássy felől*). Z neskorších záznamov vyplýva, že rodina Zajacovcov sa usídlila v mlyne bývalé čp. 8 v najspodnejšej časti obce blízko chotárnej hranice so susedným Nálepko (kedysi zvanom Vondrišiel). V roku 1847 sa Zajacovcom narodil syn Ján, najstarší budúci pokračovateľ mlynárskeho remesla. Druhý syn Jozef, narodený o štyri roky neskôr umiera ešte v detskom veku a v roku 1854 sa rodičia rozhodli to isté meno dať ďalšiemu synovi.¹⁶ To ešte netušili, že na začiatku 20. storočia z neho bude významný mlynár a obecný richtár. Syn Jozef sa stal posledným synom Michala a Márie Zajacovcov. Mária umiera v roku 1860 vo veku 54 rokov.¹⁷

Spolu so Zajacovcami tu prebývala rodina mlynára Michala Kačíra. Šlo o pomerne častý jav, keď v jednom konkrétnom mlyne bývalo a gazdovalo aj viacero rodín. Tie boli zväčša poprepájané rodinnými zväzkami, a tak si pri remesle pomáhali. Potomok Zajacovcov takýto fenomén nazýva slovným spojením „dvaja mlynári v jednom mlyne“.¹⁸ Predmetný mlyn bol murovaný objekt väčších rozmerov s jedným vodným kolesom. Ešte do polovice 19. storočia sa jednalo o mlyn vo vlastníctve zemepána Ondreja Mariássyho. Voda z mlynského kola o pár metrov nižšie poháňala vodné koleso druhého spodného mlyna v spoločnej mlynskej usadlosti (bývalé čp. 7). Tento rovnako murovaný objekt (menších rozmerov ako predošlý) taktiež disponoval len jedným vodným kolesom. Odpadová voda bola od neho podzemnou štôľňou spätne do potoka niekoľko desiatok metrov poniže mlyna. V mlyne prebývala početná rodina Kačírovcov, pričom z tohto obdobia sú doložené až šiesti mlynári z toho istého rodu.¹⁹

Po smrti svojej manželky sa Michal Zajac opäť oženil, tentokrát s vdovou Máriou Salanskou (rod. Kačírovou), ktorá bola od neho paradoxne mladšia o 11 rokov. Sobáš sa konal v roku 1863. Michal sa tak priženil do mlyna (bývalé čp. 79), ktorý sa stal pôsobiskom rodiny Zajacovcov až do zániku mlynárstva v 50. rokoch 20. storočia. Ten istý mlyn bol ešte v roku

---

¹⁵ Sú doložené prípady, kedy sa mlynársky učň žení so staršou mlynárskou vdovou, ktorá po smrti svojho bývalého muža vystupovala ako majiteľka podniku. Podobný prípad je doložený z obce Nižné Ružbachy v okrese Stará Ľubovňa. Už samotným sobášom pripadla polovica mlyna a gazdovstva ženichovi, prípadnou smrťou jeho ženy získal celý majetok (Matava – Chalupecký 2002, s. 33 – 35).

¹⁶ V minulosti bolo pomerne častým javom, že ak niektoré z detí zomrelo ešte v skorom veku, nasledujúcemu dieťaťu toho istého pohlavia dali rovnaké meno.

¹⁷ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, inv. č. 107-112, Hnilčík.

¹⁸ Michal Zajac. Osobná komunikácia. Gelnica. 2019.

¹⁹ UGKK Bratislava, Sp. 222.

1861 daný do dražby a ohodnotený na 600 zlatých.²⁰ Pôvodne sa jednalo o zdieľaný mlyn rodiny Kačírovcov a Salanských. Spolu so Zajacovcami do konca 19. storočia tu mlynárčila aj rodina Karchňákovcov (pôvodom z Nálepky). Bližšie údaje o obyvateľoch v mlyne sa dozvedáme z cenzu za rok 1869. Mlyn sa nachádzal v miestnej časti Jerohuta (pôv. *Jerohutta*) a celý objekt pozostával z jednej izby, kuchyne, komory, siene a pivnice. K mlynu patrili dve maštale, kde sčítací komisár zapísal štyri kone, tri kravy a tri teľatá. Ako hlavy rodín boli uvedení Michal Zajac (chybne uvedený rok narodenia 1813) a Ján Karchnýák (*1836), obaja povoláním mlynári. Jedine Michal Zajac sa podpísal vlastným menom na spodnú stranu sčítacieho hárku. Aj tento mlyn tvoril predtým majetok zemepanskej rodiny Mariássy z Markušoviec.²¹

4. Nová generácia Zajacovcov

Prestáňovaním Michala Zajaca so svojimi deťmi do tohto mlyna začína pre rodinu nová životná etapa. Po Michalovi, ktorý umiera v februári roku 1879 vo veku 64 rokov na tuberkulózu²² prebral mlynárske remeslo jeho syn Jozef (*1854). Do konca 19. storočia ostáva mlyn vo vlastníctve rodín Zajacovcov a Karchňákovcov, v priebehu 20. storočia je už mlyn doménou Zajacovcov až do konca jeho prevádzky. Mlynárskemu remeslu sa venoval aj Jozefov starší brat Ján (*1847), ktorý sa oženil so Zuzanou Poráckou v roku 1871. Po svadbe pôsobil v inom mlyne v Hnilčíku (bývalé čp. 30 - Pod Štengraisom), pričom sa venoval aj tesárskemu remeslu.²³ Rodina Zajacovcov patrila k majetnejším rodinám, ktorá sa chopila príležitosti a po zrušení poddanstva nakúpila viaceré pozemky vrátane lesov od niekdajších markušovských zemepánov. Tieto majetky pomáhali rodine vytvoriť si dostatočnú majetkovú rezervu a zotrvať v mlynárskom remesle aj v časoch, kedy ostatné mlyny v obci už zanikli.²⁴

Mlynári boli všeobecne považovaní za šikovných a zručných remeselníkov. Tí z Hnilčíka prosperovali aj ako obchodníci, ktorí so svojím mlynskými výrobkami podnikali cesty do širokého okolia. S konským záprahom a plne naloženým vozom vyvážali múku a jačmenné krúpy, na ktoré sa špecializovala väčšina tunajších mlynárov. Svoje obchodné cesty smerovali do Miškovca, Debrecína, Tokaja a Nyiregyházy v dnešnom Maďarsku.²⁵ V časoch Uhorska bol totiž vnútroštátny trh otvorený, čo sa zmenilo po vzniku Československa. Tovar predávali za peniaze na tamajších trhoch alebo ho vymenili za iný. Na spiatočných cestách dovážali nový jačmeň na spracovanie, ako aj iné cenné produkty (alkohol, tabak, koreniny či mäsové výrobky) z dolných zemí pre vlastnú spotrebu alebo pre ďalší obchod. Dĺžka cesty závisela od cieľa a trasy. Vo všeobecnosti na cestách trávili zvyčajne niekoľko dní až týždňov. Cestovali výlučne cez deň, na

²⁰ ŠA PO – SAL, f. Služnovský úrad v Spišskej Sobotě, inv. č. 378, sig. 56/1861, šk. 90.

²¹ ŠA PO – SAL, ŽS 1860-1922, inv. č. 2885.

²² Vzhľadom na prašné prostredie mlyna, ktorému boli mlynári vystavení zapríčiňovalo početné respiračné ochorenia, ktoré mohli vyústiť do predčasnej smrti na zápal pľúc, tuberkulózu či iné pridružené ochorenia.

²³ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, i. č. 107, Hnilčík

²⁴ ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

²⁵ Mlynári ako obchodníci sa nezaobišli bez znalosti maďarského jazyka.

noc sa uchýlili do furmancov (prícestných hostincov) alebo krčiem, kde svoj povoz zaparkovali vo vozárni (ľudovo zvanej alaš). Často prespávali priamo na voze (aby ušetrili za nocľah) a skoro ráno sa pobrali ďalej. Takéto furmance s alašmi sa nachádzali kedysi takmer v každej dedine, cez ktorú šla dôležitá obchodná cesta.²⁶ Cesty mlynárov viedli cez rôzne kraje a oblasti, počas ktorých natrafili aj na zbojníkov. Viaceré príhody, ktoré sa prihodili rodine Kačirovcov a Zajacovcov boli zapísané z ľudového rozprávania bývalým farárom v Hnilčíku - Františkom Hadri-Drevenickým. Podľa legendy natrafili mlynári Kačirovci na jednej zo svojich obchodných ciest na zbojníka prezlečeného za ženu. Ten mal zálusk na ich tovar a peniaze, avšak podarilo sa im ho včas odhaliť a premôcť. Rovnakej rodine sa vraj prihodila aj udalosť, kedy po príchode domov zistili, že ich zakúpený sud vína bol v skutočnosti plný zlatých a strieborných mincí. Mince si rozdelili spravodlivo medzi sebou a takto sa traduje, ako Kačirovci zbohatli. Rodina Zajacovcov zažila v dávnych časoch pri ceste okolo Betliara stretnutie s osobným automobilom grófa Andrásyho. Mlynárove kone sa pri prechádzaní vtedajšieho ešte dosť nevidaného dopravného prostriedku splašili a celý voz prevrhli do priekopy. Gróf nariadil vodičovi zastaviť automobil, z ktorého vystúpil, ospravedlnil sa a zaplatil mlynárovi odškodné vo výške 10 zlatých. Nasadol do auta a pokračoval ďalej. Mlynárovi neostalo po incidente nič iné, ako vytiahnuť voz z priekopy opäť na cestu, naukladať tovar naspäť na voz a pokračovať ďalej. Posledné dobové rozprávanie hovorí, že mlynár Fabiny bol najbohatší spomedzi ostatných a z tohto titulu mal aj najlepší mlyn v dedine. Preto ho v mlyne často navštevovali zbojníci, kvôli ktorým začala mlynárova žena ukrývať peniaze pod vodné koleso. Takto rodina neprišla o svoje bohatstvo. Pravdivosť týchto dávnych príhod sa už síce dá len ťažko overiť, avšak poukazujú na dobové okolnosti existencie tohto remesla doplnené o autentickú ľudovú slovesnosť (HADRI, 1949, nečisl.).

Jozef Zajac sa vyučil remeslu a v októbri roku 1879 sa sobášil s Agnesou Karchňákovou. Sobášna politika ostala zachovaná, nakoľko sa jednalo o dcéru mlynára Karola Karchňáka z Delavy (predtým rodina Karchňákovcov pôsobila v mlyne bývalé čp. 68 v Hnilčíku). V uvedenom období dosiahol rozmach tradičného mlynárstva svoj vrchol, od ktorého sa už v priebehu 80. rokov 19. storočia začal prejavovať postupný úpadok remesla. Jozef so svojou ženou sa usadil v rodičovskom mlyne v Jerohute, kde sa im v rozmedzí rokov 1881 – 1907 narodilo až 13 detí (z toho 5 zomrelo v detskom veku). Medzi najvýznamnejších predstaviteľov tretej generácie Zajacovcov patrila Jozef ml. (*1887) ako budúci hostinský a Ondrej (*1904) ako budúci obchodník a mlynár.²⁷ Dcéry Agnesa (*1890) a Amália (*1893) sa so svojimi mužmi vydali v procese vysťahovalectva za prácou do USA. Usadili sa v obci Royalton, štát Illinois,

---

²⁶ ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

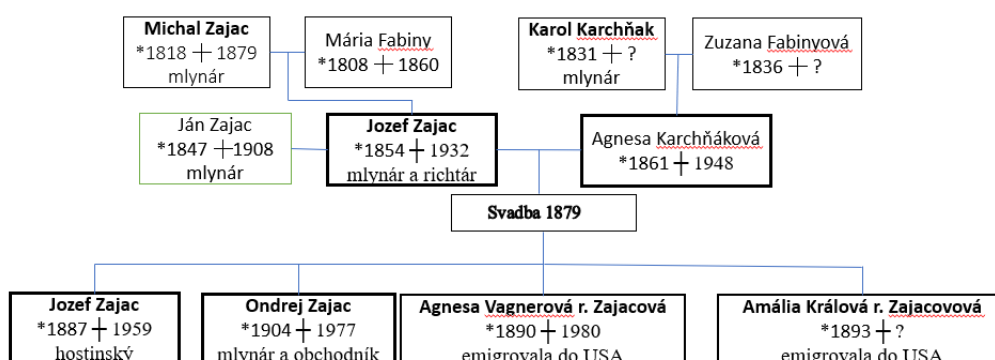
²⁷ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, Hnilčík; Matriky uložené na Rímskokatolíckej fare v Hnilčíku.

kde bol dostatok práce v okolitých uhoľných baniach. Obe rodiny emigrovali v priebehu 20. a 30. rokov 20. storočia.²⁸

Dlhé roky riadil mlyn Jozef Zajac. S rodinou Zajacovcov sa spája aj obchodnícka tradícia, nakoľko svoje výrobky z mlyna nepredávali len v blízkom okolí, ale podnikali časté cesty na dolnú zem. Práve obchodné cesty umožňovali striedavé využívanie toho istého mlyna viacerými mlynármi v pravidelnou periodicitou cca 1 – 2 týždne. Zatiaľ čo jeden mlynár bol na obchodnej ceste, druhý mlel a pripravoval sa na budúcu cestu. Jozef Zajac bol kvôli obchodnej činnosti pomerne často na cestách. V noci sa zvykol uchýliť do vozární, ktoré sa nachádzali vedľa krčiem alebo furmancov, kde spal na svojom voze pri koňoch. Najčastejšie cestoval do mesta Nyiregyházy, Miškovca a Debrecína, pričom na tamajších trhoch a po okolitých obciach predával svoju múku a krúpy (v nárečí zvané geršle). Následne skupoval obilie a ostatný tovar na spätočnú cestu. Na voze bola krycia plachta, ktorou sa dal náklad uchrániť pred dažďom, prípadne, keď nestihol dôjsť mlynár k najbližšiemu furmancu a už sa blížila noc. Vtedy prenocoval v zakrytom voze.²⁹

5. Zajacov mlyn a rodina v 20. storočí

Objekt neskoršieho Zajacovho mlyna vznikol pravdepodobne v prvej polovici 19. storočia, pričom nie je vylúčené, že existoval už skôr. Povyše mlyna fungoval v priebehu 19. storočia mlyn rodiny Grohovských (ležiaci na spoločnom náhone). Ten bol neskoršie prestavaný na prvú hydroelektrárňu v obci pre potreby banského závodu Bindt.³⁰ Zajacov mlyn sa tak pri využívaní vodného diela musel deliť s ďalším zariadením na vodný pohon. Objekt mlyna bol pôvodne postavený z dreva a mal pozdĺžny pôdorys. Časom bola k budove pristavaná aj veranda na pozdĺžnej strane, pri ceste smerom na Roztoky ako hlavný vchod do obytnej časti.

Obrázok 4: Výt'ah z rodokmeňa rodiny Zajacovcov so zreteľom na vetvu mlynárov. Zdroj: autor.

²⁸ United States, Census, 1930. Dostupné z: <https://www.familysearch.org>.

²⁹ ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

³⁰ Hydroelektrárň bola vybudovaná v roku 1893 sa šlo o prvé takéto zariadenie v širokom okolí. Pre porovnanie „Iglóvska elektrárň“ v Spišskej Novej Vsi vzniká až v nasledujúcom roku 1894. Prvá vodná elektrárň vznikla pri Krompachoch v roku 1889.

V rozmedzí rokov 1900 – 1913 bol Jozef Zajac mlynárom aj obecným richtárom (Hadri, 1949, nečisl.). Počas jeho úradovania došlo k rodinnej tragédii, ktorá ukončila jeho činnosť na poste richtára. Dňa 2. mája 1913 zachvátil vedľa stojací hostinec Ignáca Rosenthala požiar, pričom vyhorel do tla. Požiar bol tak silný, že sa chytil aj oproti stojací mlyn Jozefa Zajaca, ktorý už nebolo možné uchrániť (v tom čase ešte v obci neexistoval Dobrovoľný hasičský zbor). Okrem celého mlyna zhorel aj richtárov príbytok a všetky okolité hospodárske budovy. Rodina prišla aj o dobytok (štyri kravy, býk a dve svine) a o hotovosť niekoľko sto korún. Škoda bola vyčíslená na 18 tisíc korún. Nakoľko rodina nebola poistená, musela sa postaviť na nohy z vlastných prostriedkov a za pomoci ostatných. Naopak, majiteľ hostinca poistený bol a jeho škoda bola odhadnutá na 6 tisíc korún.³¹ Isté je, že mlyn bol pomerne skoro obnovený a uvedený do prevádzky. Pôvodne drevený mlyn bol vybudovaný nanovo z kameňa a tehál, aby odolal prípadnému opätovnému požiaru. Na pohon stále slúžilo jedno vodné koleso, denná kapacita sa pohybovala okolo 2 q.³² Priemer kolesa bol cca 3,5 m a dosahovalo výkon 5 konských síl.³³ Nutná rekonštrukcia a nerentabilnosť produkcie spôsobili, že sa vodné koleso mlyna zastavilo. Mlynárstvo bolo v lokálnych pomeroch neudržateľné a dôsledkom modernizácie mlynského priemyslu hrozil jeho úplný zánik. Ak chceli Zajacovci aj naďalej pokračovať v remesle, musel byť mlyn zmodernizovaný. Medzičasom nastala vo svete hospodárska kríza. Ešte v roku 1928 sa Ondrej Zajac oženil s Máriou Servátkovou a podľa všetkého chcel pokračovať v remesle. Na prestavbu mlyna bol potrebný nemalý kapitál. Z ústneho podania vieme, že peniaze sa podarilo získať výrubom lesa v miestnej časti Roztoky a následným odpredajom drevnej hmoty. K modernizácii mlyna došlo v priebehu roku 1930, kedy bola pristavaná nová murovaná mlynica vybavená valcovou stolicou spolu s modernými čistiacimi a vysievacími strojmi. Vodné koleso nahradila Francisová turbína o výkone 15 konských síl vyrobená firmou Karol Poledniak z Košíc. Došlo k úprave vodného práva a v roku 1934 bolo v mlyne inštalované dynamo na výrobu elektrickej energie pre osvetlenie mlyna a príľahlého hostinca.³⁴ Modernizáciou Zajacovho mlyna spôsobila, že všetky prevádzky-schopné mlyny v obci zanikajú. V tom čase malo ísť už len o dve staré vodné mlyny. Modernizáciou mlyna sa rodina zadlžila, po niekoľko ročnej prevádzke sa začala ukazovať návratnosť investície. Do mlyna dochádzali prevažne zavadskí gazdovia,³⁵ ale aj obyvatelia z blízkeho Nálepkuva. Práca v mlyne bola nebezpečná, obzvlášť pohyb okolo remeňov v chode. Traduje sa takmer tragická udalosť, kedy pri troche nepozornosti

---

³¹ Naša Zastava, č. 19/1913, s. 6. Dostupné z: <https://slovakiana.sk>

³² ŠA KE – SAL, ŽS 1860-1922, inv. č. 898.

³³ Seznam a mapa vodných děl Republiky československé: stav koncem roku 1930. Sešit č.23, Finanční ředitelství Lipt. Sv. Mikuláš, Důchodkový kontrolní úřad Spiš. Nová Ves. Praha: Nákladem ministerstva veřejných prací, 1934. s. 26-27.

³⁴ Osobný archív autora.

³⁵ Zavadka v okr. Gelnica tvorí susednú vysoko položenú obec, ktorá si dodnes udržala výrazný poľnohospodársky charakter osídlenia a spôsobu života.

zachytil jeden z remeňov mlynárovu košeľu a následkom rany utrpel pomliaždeninu postrannej časti tela. S odstupom času sa zo zranenia vyzdravel a mohol pokračovať v mlynárčení.³⁶

Obrázok 5, 6 a 7: Jozef Zajac a jeho syn Ondrej, neskorší veliteľ DHZ v Hnilčíku. Hasičský zbor nastúpený na skupinovej fotografii. Zdroj: osobný archív autora, Kronika obce Hnilčík.

Jozef Zajac ako dlhoročný mlynár umiera tesne po modernizácii mlyna v roku 1932, údajne počas jeho prevádzky vo veku 78 rokov. Jozef Zajac ml. sa vydal tiež na dráhu obchodníka a v roku 1919 odkúpil vedľajší hostinec od obchodníka Abraháma Rosenthala (syn Ignáca Rosenthala, za ktorého došlo k spomenutému požiaru). Rodina židovského pôvodu tu prevádzkovala krčmu s hostincom pre pocestných už od polovice 19. storočia. Budova hostinca bola prízemná, postavená z kameňa. Zajacovci ju prebudovali tak, že pristavali poschodie, ktoré bolo vymurované hrádzeným štýlom (kombinácia tehál a drevených trámov).³⁷ Na poschodí sa nachádzala veľká sála, kde bolo zhotovené javisko a konali sa tu rôzne spoločensko-kultúrne podujatia, ako aj dedinské stretnutia, divadelné predstavenia a oslavy. Alaš pri hostinci ostal zachovaný, zaniká pri rozširovaní cesty v neskoršom období (Hadri, 1949, nečisl.).

Ján Zajac (brat Jozefa) umiera v roku 1908 v prostredí mlynárskej usadlosti, kde sa narodil. V zázname úmrtia bol charakterizovaný ako mlynár a povozník.³⁸ Jeho smrťou ostáva mlynárske remeslo v rodine len na Jozefovi Zajacovi a jeho potomstve. Ondrej Zajac sa tak svojim vyučením v remesle stane posledným mlynárom v obci. Zároveň sa venoval po otcovom vzore aj obchodnej činnosti. V jednej z miestností obytnej časti mlyna zriadil obchod so zmiešaným tovarom. Neskoršie v rovnakých priestoroch fungovala malá obecná pošta. Ondrej sa výrazne angažoval vo verejnom živote obce. V roku 1933 sa stal spoluzakladateľom Dobrovoľného hasičského zboru v Hnilčíku, po tragickej smrti miestneho notára sa stal v roku 1945 jeho veliteľom. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1938 figuroval ako sčítací komisár.³⁹ Bol

³⁶ ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

³⁷ V tomto prípade šlo o netypický architektonický počin na miestne pomery, avšak po vzore budov v neďalekom banskom závode Roztoky, kde sa nachádzalo pod vplyvom nadnárodných banských spoločností z Rakúska viacero budov postavených týmto štýlom nešlo o ojedinelý prípad.

³⁸ Matriky uložené na Rímskokatolíckej fari v Hnilčíku.

³⁹ ŠA KE – ASNV, f. Okresný úrad Spišská Nová Ves, Sčítanie ľudu z roku 1938 Hnilčík.

politicky príslušný v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a zároveň vystupoval ako zástupca sirôt a nemanželských detí v obci. V čase hospodárskej krízy začiatkom 30. rokov z vlastnej iniciatívy založila rodina Zajacovcov dva malé kameňolomy,⁴⁰ kde zamestnávali desiatky miestnych robotníkov a bývalých baníkov, ktorí prišli o prácu. Vydolovaný materiál bol dovážaný pre potreby výstavby neďalekej železnice Margecany-Červená Skala.⁴¹

Počas druhej svetovej vojny bol mlyn prerušované v prevádzke, nakoľko dochádzalo k mletiu „na čierno“ pod hroznou reštrikcií z odhalenia. Zásoby múky boli schovávané pred prípadnou kontrolou.⁴² Pri ústupe maďarských oddielov z obce v januári 1945 bol Zajacov hostinec podpálený. Dôsledkom toho zhorel do tla aj s uloženými zásobami múky a chleba. Scenár z roku 1913 sa napokon nenaplnil, mlyn sa pred požiarom podarilo uchrániť. Prechodom frontu však došlo ku krádeži hnacích remeňov a tak ostal mlyn na istý čas nefunkčný. Až neskôr bola prevádzka obnovená. Rodina Jozefa Zajaca ml. sa po požiari odsťahovala do Nálepkova. Po vojne sa opätovne vrátila do dediny, avšak pôvodný hostinec bol obnovený už len ako prízemný objekt.⁴³

Obrázok 8, 9 a 10: Zajacov hostinec pred vypálením v januári 1945. Zajacov mlyn v 30. rokoch 20. storočia a v súčasnosti. Zdroj: osobný archív autora.

Ondrejovi a jeho manželke Márii sa časom narodili tri deti (Milan, Rudolf a Andrej). Najstarší syn Milan bol od detstva zaúčaný svojim otcom v mlynárstve, následne absolvoval povinnú vojenskú službu. Po jej skončení bol mlyn úradne zastavený k roku 1952. Štvrtou generáciou Zajacovcov v Hnilčíku mlynárske remeslo zaniklo. Milan sa tak odsťahoval do Gelnice, kde pracoval ako vedúci obchodu s potravinami. Podobne zanikol aj hostinec v rámci likvidácie súkromných živností. Oba objekty ostali obývané ešte v 2. pol. 20. storočia. Jozef Zajac ml. umiera v roku 1959. Ondrej Zajac si po nútenom zanechaní mlynárstva našiel prácu ako lesný robotník, neskôr pracoval ešte v hostinci hornej časti Hnilčíka „Na Furmanci“. Umiera v roku 1977 vo veku 73 rokov. Jeho žena Mária ostala bývať v bývalom mlyne až do svojej smrti

⁴⁰ Po vzore zakladateľov boli tieto antropogénne montánne formy nazvané súhrnným názvom Zajacov lom.

⁴¹ Obrazová kronika obce Hnilčík č.1; Kronika obce Hnilčík 1. diel.

⁴² ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

⁴³ KLUBERTOVÁ, Pavlína rod. Zajacová. Spišská Nová Ves, 15. 8. 2019. Osobná komunikácia.

v roku 1997. Následne ostal mlyn opustený, kedy sa stal terčom vlámania a rabovania. Zvyšok rodiny sa postupne odsťahoval z dediny do okolitých obcí a miest.⁴⁴

Výsledky a závery výskumu

Záverom je potrebné skonštatovať, že práve interdisciplinárny výber metodiky v realizácii biografického výskumu sa ukázal ako najvhodnejší pre holistický pohľad do minulosti a vytvorenie historického profilu rodiny Zajacovcov v prostredí obce Hnilčík. Pri výskume sme sa stretli s pestrou škálou historických prameňov a regionálnej historiografie. Mimoriadne cenné informácie sa podarilo získať prostredníctvom metódy oral history od dodnes žijúcich potomkov rodiny Zajacovcov, ktorých rodinné príbehy a spomienky zostanú touto formou zaznamenané a uchované v rámci kolektívnej pamäti. Objekt Zajacovho mlyna, ktorý dodnes stojí na svojom pôvodnom mieste tvorí poslednú markantnú stopu po mlynárstve v obci a aktivitách rodiny Zajacovcov. Ide pritom o posledný dochovaný mlyn v obci a technickú pamiatku, jedínú svojho druhu v celom regióne Hnileckej doliny. V pôvodnej mlynici objektu sa dodnes nachádza časť pôvodného mlynského zariadenia, Francisova turbína, dynamo či iné fragmenty technológie. To, že sa objekt dochoval a neustúpil novodobej obecnej výstavbe je zásluha terajšieho majiteľa, ktorý nehnuteľnosť odkúpil od pôvodných dedičov. Aj keď je pôvodný objekt z exteriérovej časti výrazne pretvorený, novodobá pamätná tabuľa na priečelí objektu ako aj blízko stojaca autobusová zastávka pomenovaná „Zajacov mlyn“ bude aj v budúcnosti napovedať o skutočnosti, že tu v minulosti existoval prosperujúci mlyn, dominanta na križovatke ciest v miestnej časti Jerohuta.

Prostredníctvom biografie mlynárskych rodov je možné generalizovať získané údaje pre interpretáciu vývoja mlynárstva v skúmanom prostredí. Autorskou iniciatívou sa podarilo dopátrať k súboru dobových dokumentov, korešpondencie a fotografii rodiny Zajacovcov, o ktorej sa predtým nevedelo. V konečnom dôsledku môže štúdia poslúžiť ako návod a inšpiráciu pre podobne orientované výskumy iných mlynárskych rodov a remeselníkov v kontexte rurálneho prostredia. Uvedený spôsobom je možné vniesť do regionálnej historiografie sociálne a hospodárske dejiny.

Archívne pramene

Osobný archív autora.

Štátny archív v Košiciach – pracovisko Archív Spišská Nová Ves:

- Fond Magistrát mesta Spišská Nová Ves.
- Fond Okresný úrad Spišská Nová Ves.

---

⁴⁴ ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia; KRAJŇÁK, Milan. Hnilčík, 23.7. 2019. Osobná komunikácia.

Štátny archív v Prešove – špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči:

- Fond Služnovský úrad v Spišskej Sobote.
- Fond Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša.
- Fond Župa spišská 1860-1922.

Pramene

Matriky uložené na Rímskokatolíckej fare v Hnilčíku.

Seznam a mapa vodných děl Republiky československé: stav koncem roku 1930. Sešit č.23,

Finanční ředitelství Lipt. Sv. Mikuláš, Důchodkový kontrolní úřad Spiš. Nová Ves. Praha:

Nákladem ministerstva veřejných prací, 1934.

Ústav geodézie, kartografia a katastra v Bratislave.

Literatúra

JANČURA, Marián. 2008. Hnilčík – Sprievodca miestopisom a ľudskými osudmi. 2. Vyd.

Hnilčík: Obec Hnilčík, 176 s. ISBN: 978-80-970224-6-4.

JANČURA, Peter. 2015. Kultúrno-historický význam banskej krajiny Hnilčíka. In Jančura,

Marián (ed.): Hnilčík minulý, súčasný a budúci. Zborník prednášok prednesených na slávnostnom pripomenutí si 700. výročia prvej písomnej zmienky o Hnilčíku. Spišská Nová Ves: ABC studio, s. 87–89. ISBN 978-80-970804-0-2.

HADRI-DREVENICKÝ, František. 1949. Vývojový náčrt obce Hnilčík. Hnilčík 1949, rkp, (nečíslované).

FABIÁN, Ondrej. 1970. Obrazová kronika obce Hnilčík. Hnilčík: Diel č. 1. 121 s.

KRESTIÁN, Ladislav – FABIÁN, Ondrej. 1956 - 1981. Kronika obce Hnilčík. Hnilčík: Diel č. 1. 353 s.

MATAVA, Fabián – CHALUPECKÝ, Ivan. 2002. Nižné Ružbachy. Košice: Oriens. ISBN 8088828252.

PATERA, Dávid. 2022. Vývoj a fungovanie mlynárstva na území dnešnej obce Hnilčík v 18. až 20. storočí. In Števík, Miroslav (ed.): Spiš vlastivedný zborník. roč. 11, s. 117 – 142. ISBN 978-80-85173-40-6.

Osobná komunikácia (oral history)

KLUBERTOVIÁ, Pavlína rod. Zajacová. Spišská Nová Ves, 15. 8. 2019. Osobná komunikácia.

KRAJŇÁK, Milan. Hnilčík, 23.7. 2019. Osobná komunikácia.

ZAJAC, Michal. Osobná komunikácia. Gelnica. 2019.

Kvalifikačné práce

HANUŠIN, Ján. 1971. Ľudové vodné zariadenia na Slovensku. [kandidátska dizertácia]. Trenčín: 952 s. Dostupné z: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat-0011196-ludove-vodne-zariadenia-na-Slovensku/

PATERA, Dávid. 2021. *Mlynárstvo v obci Hnilčík a jej okolí v 18. až 20. storočí*. [bakalárska práca]. Prešov: FF PU. 142 s.

Elektronické zdroje

1.VOJENSKÉ MAPOVANIE. Kráľovské Uhorsko 1769-1785. Mierka 1:28 800. Dostupné z: <https://maps.arcanum.com>.

Naša Zastava, č. 19/1913, s. 6. Dostupné z: <https://slovakiana.sk>.

United States, Census, 1930. Dostupné z: <https://www.familysearch.org>.

**Súčasn   v  skumn   prístupy skúmania etnicity a etnickej identifikácie
v etnológii a sociálnej antropológii so zreteľom na vyu  tie poznatkov
neurovedy**

**Contemporary Approaches to the Study of Ethnicity and Ethnic Identification
in Ethnology and Social Anthropology, with a Focus on the Integration of
Neuroscientific Insights.**

Mgr. Milan BLAHÚT

Abstrakt

Prístup vo vedeckom sk  man   etnicity a etnickej identifikácie prešiel a prechádza vývojom a zmenami. Pokroky a nové poznatky v neurológii sa uplatnili aj pri výskume etnicity a etnickej identifikácii. Funkciám mozgu a princípom procesov, ktor   v   om prebieh  j   sa v súčasnosti venuje pomerne siln   vedeck   záujem. Je to pravdepodobne umo  nen   aj vývojom, a teda novými možnosťami neurozobrazovacích metód. Tieto poznatky a metódy našli uplatnenie aj v spoločenských vedách. To dalo možnosť vzniknúť nov  m výskumným   kol  m a smerom. Ako príklad by som uviedol kultúrnu neurovedu alebo neuroantropol  giu. V tomto článku by som chcel predostrieť mo  nos  ti, ktor   ponúkajú tieto nov   prístupy v sk  man   etnicity a etnickej identifikácie. Mapujem v   om vedeck   prístupy, ktor   uplatňujú a vyu  iv  j   poznatky z oblasti neurológie. Vyu  tie t  chto poznatkov ponúka pre oblasť etnológie, resp. sociálnej antropológie mo  nos  ti ako pristupovať ku skúmaniu identifikácie skrz procesy prebieh  j  ce v ľudskom mozgu. Sú to procesy, ktoré kultúru tvoria a zároveň sú ňou ovplyv  ňovan  . Etnicita a etnick   identita, pojmy, ktor   sa pou  iv  j   ako kategórie analýzy ale aj praxe, sú kódované v neurologických procesoch mozgu. Článok prináša s  časn   postupy, ktor   sú uplat  ňovan   pre ich dekódovanie.

K    ov   slová: etnicita, identifikácia, kultúrna neuroveda,   udsk   mozog, kultúra.

Abstract

The scientific study of ethnicity and ethnic identification has undergone—and continues to undergo—significant development and transformation. Advances in neurology have increasingly informed research on ethnicity and ethnic identification, as growing scientific attention is directed toward the functions of the brain and the principles underlying its processes. These developments have been facilitated in part by progress in neuroimaging technologies, which have opened new possibilities for empirical investigation. Insights and methods from the

neurosciences have also begun to permeate the social sciences, giving rise to new research orientations and schools of thought, such as cultural neuroscience and neuroanthropology. In this article, I outline the possibilities these emerging approaches offer for the study of ethnicity and ethnic identification. I map scientific perspectives that draw upon and apply knowledge from neurology. Incorporating such insights provides ethnology and social anthropology with new avenues for examining identification through the processes occurring in the human brain—processes that both constitute culture and are shaped by it. Ethnicity and ethnic identity, concepts used as analytical as well as practical categories, are encoded in the brain’s neurological activity. This article presents contemporary methodological strategies employed to decode these processes.

Key Words: ethnicity, identification, cultural neuroscience, human brain, culture.

Kontaktné údaje:

Mgr. Milan Blahút

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

blahut1@ucm.sk

Úvod

Pojmy etnicita a etnická identifikácia sa v rámci spoločenských vied používajú ako kategórie analýzy ale aj praxe. Používajú sa na objasnenie spoločenských a kultúrnych reálií. Zároveň sú ale tiež používané na pomenovanie týchto reálií. Môžeme teda konštatovať, že práve tu vzniká zásadný problém v používaní týchto pojmov, nie len v oblasti spoločenských vied. Uvádzam pár definícií etnicity od niekoľkých autorov z oblasti spoločenských vied, František Bahenský (2010, s. 53) uvádza, že: „*eticita je mnohovýznamový pojem užívaný v spoločenských vedách, ktorým označujeme buď súbor charakteristík vyjadrujúcich príslušnosť jedinca k etniku prípadne etnickej skupine, alebo vedomie či pocit súnáležitosti s etnicky definovanou kolektivitou.*“ Profesor Ján Botík (2007, s. 10) uvádza, že: „*etnické rozdiely sú vždy naučené, takže pod pojmom etnický sa chápe predovšetkým kultúrny*“. K stručnej histórii pojmu etnicita, etnický, profesor Thomas Hylland Eriksen (2012, s. 21 – 22) uvádza, že: „*slovo etnický pochádza z gréckeho slova ethnos (ethnikos), ktoré najskôr znamenalo barbar alebo pohan, Angličania ho v tomto význame používali od pol. 14. stor. až do pol. 19. stor., kedy jeho zmysel začal ukazovať aj k rasovým charakteristikám. V Spojených štátoch amerických sa termín ethnics v dobe druhej svetovej vojny vžil ako eufemistické pomenovanie pre Židov, Talianov, Írov a ďalšie skupiny považované za menejcenné oproti dominantnej skupine (biely anglosaskí protestanti).*“ Etnicita bola spojená predovšetkým s biologickými danosťami a rozdielmi, neskôr sa k charakteristike pridali aj kultúrne rozdiely. Benedict Anderson hovorí o kontraste (biologickom, kultúrnom) ako základe pre vznik etnicity, skupina si svoju vlastnú rozdielnosť uvedomí len v kontakte s inou skupinou. Spoločenský vedci sa teda pri používaní pojmu etnický odvolávajú predovšetkým na kultúrne a biologické rozdiely. Zároveň pri tom platí, že tieto rozdiely nie sú absolútne, ako príklad nám môžu poslúžiť Rusíni, biologicky rovnakí s okolitým slovanským obyvateľstvom, kultúrne odlišní len v niektorých oblastiach. Počas histórie sami seba nazývali niekoľkými názvami – Rusíni, Rusnáci, Rusi, Ukrajinci, Lemkovia, Bojkovia či Huculi. Tu si dovoľím citovať Dr. Mahana Boraha (2020, s. 1342): „*každá etnická situácia predstavuje jedinečnú kombináciu historických, sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych korelátov, čo samo osebe predstavuje výzvu pre študentov spoločenských vied napriek rozsiahlej a intenzívnej pozornosti, ktorá bola tomuto fenoménu venovaná*“. Z uvedeného je zrejmé, že používanie pojmu etnický ako pojmu analýzy, je problematické. Preto sa spoločenské vedy obracajú na seba-identifikáciu samotných účastníkov výskumu, za koho sa oni sami pokladajú a prečo. Tým sa dostávame ku novým vedeckým postupom uplatňovaným v ostatnom období. V tomto článku sa zameriavam predovšetkým na interdisciplinárnu spoluprácu, so zreteľom na využitie poznatkov a výskumných postupov neurovedy. Tento prístup viedol k vzniku viacerých nových vedeckých sebadisciplín: kultúrnej neurovede, neuroantropológii či kultúrnej psychológii.

1. Sebakategorizovanie

Etnická identifikácia a identifikovanie samotné, je kategorizovanie, triedenie či stereotypizovanie. Dôsledok tejto kategorizácie je tzv. depersonalizácia jednotlivcov, etnická klasifikácia robí z jedinečných osôb príslušníkov skupín. Kategorizujeme ľudí ale nie situácie, udalosti, činy a príbehy. Účastníci etnickej klasifikácie sú primordialisti, vnímajú etnicitu ako niečo čo je prirodzene súčasťou každého človeka, výskum psychologického esencionalizmu naznačuje, že ľudia esencionalizujú kategórie, teda konajú tak akoby etnicita obsahovala určitú špecifickú esenciu konkrétnej etnickej skupiny. Kognitívne skúmanie etnicity analyzuje predovšetkým tzv. seba (self) obraz identity jednotlivcov a to ako je prenášaný na ostatných domnelých príslušníkov skupiny: *„kognitívna dimenzia identity zahŕňa predovšetkým sebakopodoba a obrazy vlastnej skupiny. Tieto môžu byť stereotypmi o sebe alebo o skupine a vnímanými stereotypmi iných o sebe a vlastnej skupine. Zahŕňa tiež poznanie dedičstva vlastnej skupiny a jej historickej minulosti. Toto poznanie nemusí byť nevyhnutne rozsiahle alebo objektívne. Skôr sa môže sústreďovať na vybrané aspekty alebo udalosti či historické osobnosti, ktoré sú vysoko symbolické pre skúsenosti skupiny a ktoré sa tak stali jej odkazom. Napokon kognitívna dimenzia zahŕňa poznanie hodnôt vlastnej skupiny, keďže tieto sú súčasťou jej dedičstva“* (Wsevolod, 1993, s. 9).

2. Metódy

Etnická identifikácia je jedna z mnohých sociálnych identít. Skúmaniu identity sa venujú viaceré spoločenskovedné disciplíny, ktoré používajú pri skúmaní identít rôzne teoretické rámce: *„psychologicko–sociálny prístup, sociokultúrny prístup a postštrukturalistický prístup“* (Ismail et al., 2025, s. 2 – 3). Výskum identity si vyžaduje komplexný prístup a využitie interdisciplinárneho prístupu. Pri skúmaní identity sú zaujímavé tzv. viacnásobné identity, či už sa jedná o etnickú, rasovú či národnú. Súčasný prístup vo výskume identít prepája teórie z rôznych aj odlišných vedeckých oblastí, ako sú antropológia, psychológia a neuroveda. Objav vplyvu kultúry na neurálne procesy viedol k rozvoju konceptu kultúrnej neurovedy, resp. neurovedy kultúry. Tento koncept poukazuje na to, že kultúrne a neurálne procesy sú vzájomne prepojené – kultúra sa prispôsobuje neurálnym obmedzeniam a neurálne procesy sa prispôsobujú kultúrnym reáliám.

Kultúrna neuroveda využíva na skúmanie neurálnych interakcií funkčnú magnetickú rezonanciu fMRI a elektroencefalografiu EEG. Využitie funkčnej magnetickej rezonancie (fMRI) nám umožnilo skúmanie toho ako môže kultúra modulovať neurálne mechanizmy kognitívnych a behaviorálnych procesov. Využitie (fMRI) nesie so sebou metodologické problémy. Predovšetkým je dôležité použitie teoretických náhľadov pri uskutočnení výskumu, je to

napríklad využitie prístupu holistickej verzus analytickej kognície. Socioekonomický status je rovnako dôležitý kultúrny konštrukt. Správne zadaný základný teoretický rámec je dôležitý pre zabezpečenie správne interpretovateľných dát ako dôkazov o kultúrnej variabilite v neurálnych systémoch. „*Kultúra ovplyvňuje mozgové aktivity zapojené do viacerých kognitívnych a afektívnych procesov a poskytujú podporu pre neurovedné vysvetlenie kultúrnych skupinových rozdielov v kognícii a správaní. Kultúrna neuroveda sa zameriava na skúmanie toho, ako kultúra moduluje funkčnú organizáciu ľudského mozgu a interaguje s našimi génmi*“ (Kirmayer et al., 2020, s. 223). Kultúrni psychológovia priniesli techniku kultúrneho primingu aby skúmali ako kultúrne hodnoty dynamicky formujú správanie. „*Kultúrny priming zahŕňa dočasné zvýšenie uvedomovania si daného kultúrneho hodnotového systému u jednotlivcov prostredníctvom buď explicitných (napr. napísanie eseje o individualizme), alebo implicitných prostriedkov (napr. hľadanie synonym pre individualizmus v slovnej hre)*“ (Chiao et al., 2010, s. 358). Kultúrna psychológia a jej teória spolu s implementáciou neurovedných techník, nám ponúka možnosť porozumieť jednému z najdôležitejších ľudských vynálezov, a to sociálnych noriem. Kultúrny priming, je teda metóda, ktorou sa snažia o objasnenie kauzálnych vzťahov medzi kultúrou a mozgom. Skúma účinky kultúry v oveľa kratších časových rámcoch ako vývojové alebo dlhodobé štúdie. Podstata tejto metódy spočíva v prezentovaní kultúrnych podnetov alebo symbolov jednotlivcom a určení ich vplyvu na myšlienky, správanie alebo emócie.

3. Prínos kultúrnej neurovedy

Kultúrna neuroveda nesie v sebe dva základné ciele: zmapovanie kultúrnej architektúry mozgu, tzv. mapovanie kultúry a analýzu zdrojov. „*Mapovanie kultúry je výskumná stratégia, ktorá zahŕňa mapovanie kognitívnych alebo neurálnych rozdielov naprieč kultúrami ... určenie toho, ktoré kognitívne alebo neurálne procesy sa medzi kultúrami líšia*“ (Ambady – Bharucha, 2009, s. 342). Mapovanie kultúry skúma ako jednotlivci z rovnakej etnickej či kultúrnej skupiny spracovávajú odlišne rovnaké kultúrne vplyvy a naopak ako rovnaké prostredie spracovávajú odlišne jednotlivci z rôznych etnických či kultúrnych skupín. Kultúrna neuroveda svojimi prístupmi priniesla zistenie, že existujú špecifické neurálne rozdiely v mozgu používateľov rozdielnych jazykov. Napríklad rodenému Angličanovi sa pri čítaní anglických slov aktivuje horný temporálny gyrus ale rodenému Číňanovi, ktorý číta čínske znaky sa aktivuje dorzálna časť dolného parietálneho laloka. Pravdepodobne sa jedná o rozdiel medzi nefonetickými a fonetickými písomnými jazykmi. Poznatky o tom, že západné kultúry majú vyššiu tendenciu sa sústrediť na objekty, oproti východným kultúram, ktoré sa viac sústreďujú na kontextové informácie. „*V sociálnej oblasti môžu mať ľudia z rôznych kultúr odlišné predstavy o vlastnom ja. Jednotlivci zo západných kultúr majú tendenciu oceňovať jedinečnosť a slobodu a vnímajú ja*

ako nezávislé od ostatných, zatiaľ čo jednotlivci z kultúr; ako je Japonsko, majú tendenciu oceňovať sociálnu harmóniu a dodržiavanie skupinových noriem a vnímajú ja ako prepojené a vzájomne závislé s ostatnými“ (Ambady – Bharucha, 2009, s. 343). Táto kultúrna variabilita reprezentácií ovplyvňuje kognitívne a emocionálne procesy a odráža sa aj v neurálnych reakciách. Analýza zdrojov nám zatiaľ určila tieto kultúrne univerzálne resp. rozdiely: genetická podobnosť alebo odlišnosť, kultúrne učenie sprostredkované mozgovou plasticitou a stupeň podobnosti medzi kultúrnymi prostrediami. *„Procesy, ktoré sa univerzálne zbiehajú (napríklad oblasti mozgovej aktivácie spoločné naprieč kultúrami), sa javia ako vrodené, pokiaľ existuje vhodné podnetové prostredie. Procesy, ktoré sa medzi kultúrami líšia, môžu byť výsledkom zásadných rozdielov v štruktúre prostredia alebo genetických faktorov“* (Ambady – Bharucha, 2009, s. 343). Využitie postupov a poznatkov neurovedy využívame na poznanie kognitívnych a behaviorálnych procesov, ktoré dynamicky reagujú na prostredie, ktoré je formované kultúrou. Mozog považujeme za orgán kultúry. Kultúra, genetická informácia a priestor je to čo formuje procesy v mozgu, ktoré je plastické, dynamické a adaptabilné. Tieto charakteristiky neurálnych procesov sú dané po celý ľudský život, mení sa len ich kvalitatívna charakteristika. Dlhé obdobie dospievania umožňuje dlhý čas učenia. Kultúrne a sociálne rozdiely spoločnosti sa zrkadlia v neurálnych procesoch mozgu čo má za následok rozmanitosť medzi populáciami. Počas vývoja každého jednotlivca sa nervový systém prispôsobuje požiadavkám okolitého prostredia. Sú prijímané a zároveň konštruované koncepty ako rasa, etnická príslušnosť či náboženstvo a prenášané z generácie na generáciu ako tradícia, často sú esenciálne konštruované, čo vedie ku stereotypom. Stereotypizácia je pravdepodobne prirodzená charakteristika procesov mozgu, vedie totiž k šetreniu energiou a teda zdrojov, potrebných na prežitie. Seba-identita je formovaná od ranného detstva kultúrnym učením, genetickým výberom a pôsobením okolitého prostredia, tzv. ekológia myslenia. Vedecké postupy neurovedy nám umožňujú skúmať a porozumieť interakciám medzi kultúrou a biológiou pri vývine identity človeka. Človek pri kognitívnom vývine musí poznať seba, ostatných a okolité prostredie. *„Organizmy sú konštruované vo vývoji a nie jednoducho programované na vývoj génmi, živé organizmy sa nevyvíjajú tak, aby sa prispôbili už existujúcemu prostrediu, ale kokonstruujú a koevolvujú so svojím prostredím, čím menia štruktúru ekosystémov“* (Kirmayer et al., 2020, s. 14). Vývoj mozgu ako evolučný proces sa vyznačuje flexibilitou a adaptabilitou. V tomto ohľade sa vyznačuje veľkou citlivosťou ľudská asociačná kôra, ktorá reaguje na vplyvy prostredia a správania. Časť tejto kôry sa špecializuje na lingvistickú funkciu, čítanie a matematické poznávanie. Uskutočnené výskumy potvrdzujú teóriu o vysoko plastickom mozgu, ktorý podlieha kultúrnym vplyvom. Kultúra sa teda nerealizuje len prostredníctvom mysle ale zároveň ju formuje rovnako ako mozog. Príslušníci kultúry aktívne interagujú s vlastnou kultúrou a tým začleňujú jednotlivé aspekty kultúry do vlastnej kognície a neurobiológie. Pokiaľ príslušníci konkrétnej kultúry konajú tak, že nedochádza z ich strany

k porušeniu noriem a teda konajú v súlade s očakávaniami ostatných, nervové obvody sa upevnia, prípadne aj rozširujú. „*Kultúra a myseľ sú vzájomne konštitutívne a napriek tomu sa ako celok neustále prispôbujú neustále sa meniacej sociálnej, ekologickej, politickej a ekonomickej realite*“ (Kirmayer et al., 2020, s. 93). Kognitívne modely sú súčasťou kauzálnej štruktúry, ktorá sa snaží predpovedať čo sa pravdepodobne stane ďalej a tým minimalizovať tzv. nepríjemné prekvapenia. Mozog sa vyvíja spolu s telom, je to dynamické prepojenie, ktoré nadväzuje na prepojenie tela s prostredím.

4. Alostáza

Regulácie vnútorných systémov tela nazývame alostáza, ktorá tiež riadi vzťah medzi mozgom ako generátorom kultúry a zároveň produktom kultúry. Mozog sa počas života človeka nastaví tak, že sa snaží efektívne ovládať telo na základe prediktívnych kognitívnych modelov, ktoré sú utvárané z predošlých skúseností. „*Alostatická regulácia sa nakoniec odkláňa od primárnych vzťahov starostlivosti, ktoré sú nahradené samoreguláciou založenou na súbore naučených konceptov, ktoré sú neustále posilňované sociálnym štruktúrovaním prostredia. Táto sociálna závislosť počas celého života ďalej zabezpečuje prenos kultúry medzi generáciami*“ (Kirmayer et al., 2020, s. 195). Mozog je v detstve vysoko plastický orgán, je to obdobie alostatickej podpory okolia ako kultúrneho tak spoločenského, V dospelosti je mozog už komplexný orgán, ktorý je schopný implementovať množstvo informácií, učí sa z minulých skúseností a je schopný ich kombinovať s novými zo svojho okolia. Alostáza je vyrovnávací akt, regulácia systémov tela, efektívne využívanie energie, je to základný znak nervového systému. Mozog zvažuje náklady oproti potenciálnym ziskom prostredníctvom alostázy, učenie je metabolická investícia, ktorá musí priniesť návratnosť (prežitie a prosperovanie v kultúrnom kontexte). Naše životné skúsenosti sa zrkadlia v zmenách štruktúry a fungovaní mozgu, táto plasticita je pravdepodobne schopnosť prispôbovať sa požiadavkám okolia, s cieľom formovať kogníciu. Konkrétne môžeme poukázať na neuroplastické zmeny v hipokampuse, štruktúre ktorá je dôležitá pre učenie, pamäť a zdravú kogníciu. Tiež je pravdepodobne zapájaný do epizodickej a priestorovej pamäte a je dôležitý pre zdravé kognitívne procesy počas celého života.

5. Kultúra ako determinant neurálnych procesov

Získané poznatky o sebakategorizácii, poukazujú na väčšie zapojenie mediálnej prefrontálnej kôry, v porovnaní s reprezentáciou vlastností nerelevantnými pre seba u sledovaných subjektov. Seba reprezentácia je kritická zložka identity a je odlišná od ostatných neurálnych spracovaní. Západné kultúry vnímajú seba oddelene od sociálneho kontextu ale východné kultúry vnímajú seba ako súčasť sociálneho kontextu. Predpokladá sa, že pri spracovávaní informácii o sebe zohráva dôležitú úlohu zadná cingulárna kôra. Dôležité je

poznamenať, že uvedené kultúrne rozdiely nemusia byť statické, môžu sa za zmenených okolností tiež zmeniť. Ľudia žijúci v multikultúrnych prostrediach vedia pomerne ľahko prepínať medzi rôznymi kultúrnymi schémami v závislosti od bezprostredných socio-kultúrnych kontextov. Kultúra a kultúrne prostredie pravdepodobne moduluje neurálne základy toho, ako jednotlivci vnímajú seba a ostatných, predovšetkým svoj vzťah k ostatným. „*Kultúru vnímame ako dynamický systém hodnôt, presvedčení a behaviorálnych scenárov zdieľaných jednotlivcami patriacimi do určitej sociálnej skupiny*“ (Kirmayer et al., 2020, s. 225). Utváranie sebaidentifikácie a vzťahu k ostatným sa odohráva od detstva až po dospelosť, pričom kritické obdobie je obdobie adolescencie. Neurovizuálne výskumné postupy ukázali, že dorzálna MPFC, dôležitá oblasť pre sebaspracovanie, prechádza v čase adolescencie výrazným štrukturálnym vývinom a patrí medzi posledné neurálne oblasti, ktoré dokončujú svoj vývin. Pri vývine identity je dôležitý aspekt afiliácie (spojenia, pripojenia ku skupine) v našom prípade teda k etnickej skupine. Pri empatizovaní s ľuďmi rovnakej etnickej príslušnosti bola zistená vyššia MPF, ACC a PCC (kortikálne stredové štruktúry) odpoveď, v porovnaní k príslušníkom inej etnickej skupiny. Rozdielne zistenia mozgovej aktivity boli zistené u príslušníkov hierarchistických kultúr, kde príslušníci vykazujú vyššiu empatickú odpoveď na príslušníkov vlastnej skupiny, čiastočne kvôli neurálnej odpovedi v ľavom TPJ (Temporoparietálny spoj). Na základe doterajších výskumov sa predpokladá, že kultúrne identity sú osvojované počas vývojových prechodov a že: „*neurálne zmeny v TPJ uľahčujú kultúrne zmeny vo formovaní identity*“ (Ismail et al., 2025, s. 6). V tejto oblasti je potrebnú uskutočniť ďalšie výskumy a teda skúmať zmeny v mozgových oblastiach MPFC, ACC, PCC, TPJ a MTL pri procesoch formovania identity a empatie v rámci vlastnej etnickej skupiny. Z doterajších výskumov vieme identifikovať tzv. starobylé limbické okruhy – amygdala, vykazuje zvýšenú odpoveď pri pohľade na vystrašené tváre príslušníkov vlastnej etnickej skupiny. Táto schopnosť vedieť spracovávať emocionálne signály príslušníkov vlastnej skupiny je dôležitá pre úspešné prežitie ako člen sociálnej skupiny. U detí sa preukázala výraznejšia neurálna odpoveď pri spracovaní tvári v porovnaní s dospelými, čo môže poukazovať na to prečo v dospelosti ľudia reagujú výraznejšie na príslušníkov vlastnej etnickej alebo kultúrnej skupiny. V adolescencii je výraznejšia odpoveď amygdaly, OFC a ACC na vystrašené tváre vlastných príslušníkov etnickej skupiny. V tomto období sa objavuje zvýšená citlivosť amygdaly na príslušníkov vlastnej etnickej skupiny ale pokiaľ jedinec žije v multietnickom prostredí, táto zvýšená citlivosť nebola zaznamenaná. Táto zvýšená citlivosť v homogénnom etnickom prostredí prináša behaviorálne benefity v podobe zvýšenej pamäti na vlastných členov a teda zníženie energetickej náročnosti na spracovanie a osvojenie si kultúrneho a sociálneho systému. Mozgy starších ľudí majú zníženú efektivitu v oblasti rýchlosti, pamäte a kapacity snažia o adaptovanie na tieto zmenené charakteristiky. Je pravdepodobné, že kultúrne a sociálne učenie sa vekom znižuje čo vedie k nezávislejšiemu

spracovaní seba samého, ktoré môže byť prenášané na mladšie generácie. Nadobudnutie skúsenosti o sebe samom a svojej činnosti, nie je stále dané a nemenné, je to skôr dynamická konštrukcia, sociálne vplyvy sa uplatňujú totiž počas celého života. Siete v mozgu generujú predpovede o tom čo budeme cítiť, veríme že si vyberáme a kontrolujeme činy, v skutočnosti sú už určené vonkajšími vplyvmi a nevedomými kognitívnymi procesmi. Teória kultúrno–génovej koevolúcie (CGC) predpokladá, že je možné identifikovať funkčné polymorfizmy, ktoré koevolvujú s konkrétnymi kultúrnymi zvykmi. Podľa tejto teórie sú kultúrne črty adaptívne a ovplyvňujú neurálne, behaviorálne, sociálne a fyzické prostredie. Základným tvrdením teórie CGC je, že keď sa kultúrne črty stanú adaptívnymi, pravdepodobne genetická selekcia spôsobí zdokonaľovanie kognitívnej a neurálnej architektúry, ktorá je zodpovedná za uchovávanie a prenos kultúrnych kapacít.

6. Socializácia, kooperácia a rituály

Pre biológov bola ľudská spolupráca záhadou, medzi ostatnými zvieratami nič podobné nenašli. Rozsah, forma spolupráce medzi ľuďmi a tiež recipocita, tvoria kľúčový prvok v adaptačnej schopnosti. Tu sa dostávame ku úlohe náboženstva a rituálov, ktoré majú prominentné miesto v každej ľudskej spoločnosti, pri podpore spolupráce a sociálnej koordinácie. Pre podporu tvrdenia o mozgu ako prediktívneho orgánu, môže náboženstvo zohrávať úlohu, ktorá robí z okolitého sveta zrozumiteľné, koherentné a predvídateľné miesto. Veľmi dôležitá úloha náboženstva je prisudzovaná spoločenskej organizácii a sociálnej spolupráce. Imitácia rituálnych činností má pravdepodobne za cieľ pridružiť sa k sociálnej skupine, byť členom skupiny. Prijatie rituálneho postoja slúži ako stratégia sociálneho začlenenia a kolektívna synchronizácia môže byť využívaná na podporu širokej spolupráce. „*Viera v nadprirodzené bytosti nie je prekážkou pokroku, ale skôr predstavuje kritický kultúrny vynález, ktorý umožnil ľuďom dosiahnuť úroveň spolupráce a spoločenského života s nepríbuznými, čo je v živočíšnej ríši bezprecedentné. Sociálne a kultúrne faktory, vrátane foriem ekonomickej organizácie, nerovnosti, pohlavia a iných sociálnych síl formujú nervovú diverziu tým, že poskytujú neustálu podporu pre konanie*“ (Kirmayer et al., 2020, s. 337). Pokiaľ sa modely správania a kognitívnych reakcií zhodujú s kultúrnymi a spoločenskými modelmi, v ktorých sa jedinec nachádza, je jeho fungovanie koherentné a s minimálnym vplyvom toho, čo nazývame *variálna voľná energia*. Variálna voľná energia je vlastne odhad prekvapenia. Energia je vysoká pokiaľ senzorické stavy nezodpovedajú tomu, čo mozog očakával. Zapájanie sa do spoločných kultúrnych praktík znižuje úroveň prekvapenia a teda energie, čím dochádza ku efektívnemu využívaniu energie. Kultúrne učenie znižuje stres a podporuje adaptáciu. Neurálne procesy a kultúrne procesy sú prepojené, v skupinách dochádza ku synchronizácii, sociálna interakcia je pravdepodobne predvolený režim mozgu a dochádza ku tzv. kultúrnemu výpočtu.

Záver

Skúmanie etnickej identity s využitím výskumných postupov neurovedy prináša nové zistenia a zároveň nové výzvy pre výskumníkov. Vďaka neurozobrazovacím technikám vieme popísať základný rámec pre identitu, aj tú etnickú. Neurovedné techniky nám umožňujú nahliadnuť do vnútorného procesu sebaidentifikácie. Doteraz uskutočnené výskumy nám priniesli nové nahliadanie na vzťah kultúry, prostredia, biologických charakteristík a neurálne procesy v mozgu. Získali sme dôkazy o plasticosti mozgu počas celého ľudského života. S pomocou evolučnej teórie sme získali nové poznatky o tzv. stereotypizácii a kultúrnej ekológii. Možnosti využitia poznatkov, metód a výskumných postupov neurovedy viedlo ku vzniku hneď niekoľkých vedeckých subdisciplín v rámci spoločenských vied: kultúrna neuroveda, kultúrna psychológia, sociálna neuroveda a neuroantropológia. Každá z týchto subdisciplín pracuje a využíva metódy a prístupy neurovedy v rôznej miere. Pre výskum etnickej identity je dôležité zvoliť vhodný metodologický postup aby sme vedeli využiť možnosti, ktoré nám neuroveda v tejto oblasti ponúka. Etnická identita v zrkadle neurozobrazovacích metód sa zdá byť o čosi viac pochopiteľná ale stále je potrebné uskutočniť ďalšie výskumy, ktoré by mali verifikovať to čo už vieme, hlavne cez nové poznatky, získaných rôznych podmienkach zohľadňujúce špecifiká ľudskej populácie.

Literatúra

- BAHENSKÝ, František. 2021. Etnicita v historickej perspektíve – Prolegomena ke vzniku, vývoji a proměně etnické kolektivní identity. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky. 117 s. ISBN 978-80-87112-44-1.
- BOTÍK, Ján. 2007. Etnická história Slovenska. Bratislava: Lúč, 214 s. ISBN 978-80-7-650-6.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. 2007. Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě. Praha: Triton. 268 s. ISBN 978-80-7254-925-2.
- KIRMAYER, L. J. – WORTHMAN, C. M. – KITAYAMA, S. – LEMELSON, R. – CUMMINGS, C. A. 2020. Culture, Mind and Brain. Cambridge: University of Cambridge. 513 s. ISBN 978-1-108-48414-5.

Elektronické zdroje

- ADOLPHS, Ralph. 2021. How should neuroscience study emotions by distinguishing emotion states, concepts, and experiences. In Social Cognitive and Affective Neuroscience, 29, 1, s. 24–31. Dostupné z: <https://academic.oup.com/scan/article/12/1/24/2624554>

- AMBADY, N. – BHARUCHA, J. 2009. Culture and the Brain. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 6, s. 342-345. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01664.x>
- ARREDONDO, Maria. 2021. Shining a Light on Cultural Neuroscience: Recommendations on the Use of fNIRS to Study How Sociocultural Contexts Shape the Brain. In *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 29, 1, s. 106 – 117. Dostupné z: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fcdp0000469>
- BORAH, Mahan. 2020. A Critical Review on Ethnicity, Ethnic Group and Ethnic Identity, *International Journal of Management*, 11, 10, s. 1337-1343. Dostupné z: https://iaeme.com/MasterAdmin/Journal_uploads/IJM/VOLUME_11_ISSUE_10/IJM_11_10_120.pdf
- CHIAO, Y. – LIDAKA, T. – GORDON, H. L. – NOGAWA, J. – BAR, M. – AMINOFF, E. – SADATO, N. – AMBADY, N. 2008. Cultural Specificity in Amygdala Response to Fear Faces. In *Journal of Cognitive Neuroscience*, 20, 12, s. 2167–2174. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/5394519_Cultural_Specificity_in_Amygdala_Response_to_Fear_Faces
- CHIAO, Joan Y. – HARIRI, Ahmad R. – HARADA, Tokiko. – MANO, Y. – SADATO, N. – PARRISH, T. B. – LIDAKA, T. 2010. Theory and methods in cultural neuroscience, In *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 2-3, s. 356 – 361. Dostupné z: <https://academic.oup.com/scan/article/5/2-3/356/1665044>
- DOMINGUEZ DUQUE, Juan. – TURNER, Robert – LEWIS, E. Douglas. – EGAN, Gary. 2010. Neuroanthropology: a humanistic science for the study of the culture–brain nexus. In *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5, 2-3, s. 138 – 147. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/26716376_Neuroanthropology_A_Humanistic_Science_for_the_Study_of_the_Culture-Brain_Nexus
- FORMICA, S. – BRASS, M. 2024. Coordinated social interactions are supported by integrated neural representations. In *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 19, s. 1 -14. Dostupné z: <https://academic.oup.com/scan/article/19/1/nsae089/7918112>
- HAN, Shihui. – NORTHOFF, Georg. 2008. Culture-sensitive neural substrates of human cognition: a transcultural neuroimaging approach. In *Nature reviews neuroscience*, 9, s. 646 – 654. Dostupné z: <https://www.nature.com/articles/nrn2456>
- ISMAIL A. – MUNSI H. – YUSUF A. M. – HIJJANG P. 2025. Mapping one decade of identity studies: A comprehensive bibliometric analysis of global trends and scholarly impact. *Soc. Sci.*, 14(2), 92. Dostupné z: <https://doi.org/10.3390/socsci14020092>

- KITAYAMA, S. – HUFF, S. 2015. Cultural Neuroscience: Connecting Culture, Brain, and Genes. In *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, s. 1 – 16. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/299863606_Cultural_Neuroscience
- MALINOWSKA, Joanna K. 2016. Cultural neuroscience and the category of race: the case of the other-race effect. In *Neuroscience and its philosophy*, 193, s. 3865 – 3887. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11229-016-1108-y>
- MARTYNENKO, I. – KOLDEWYN, K. – DOWNING, Paul E. 2025. Social brain responses to natural scene images of social interactions. In *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 20, 1, s. 1 – 15. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/scan/nsaf057>
- MRAZEK, Alissa J. – HARADA, Tokiko. – CHIAO, Joan Y. 2014. Cultural Neuroscience of Identity Development. In *The Oxford Handbook of Identity Development*, s. 423 – 436. Dostupné z: <https://academic.oup.com/edited-volume/34469/chapter-abstract/292463709?redirectedFrom=fulltext>
- SALVADOR, Cristina E. – LAM, Kirby. – KARASAWA, Mayumi. – KING, Anthony. – RAJARAM, Nirmala. – GELFAND, Michele J. – KITAYAMA, Shinobu. 2025. Genes, culture, and neural sensitivity to norm violations: a DRD4 × culture interaction study. In *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 20, 1, s. 1 – 16. Dostupné z: <https://academic.oup.com/scan/article/20/1/nsaf083/8229578>
- WILKES, R. – KARIMI, A. 2025. Are we really surmounting the binary? Visualizing race and ethnicity group relations via embedded relational diagrams. In *Frontier in Sociology*, 10, s. 1-17. Dostupné z: <https://www.frontiersin.org/journals/sociology/articles/10.3389/fsoc.2025.1553566/full>
- WSEVOLOD, Isajiv. 1993. Definition and Dimensions of Ethnicity: A Theoretical Framework. In *Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, Politics and Reality: proceedings of a joint Canada-United states conference on the Measurement of Ethnicity*. Dostupné z: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:38672119>

**Medzi metodikou a byrokraciou: kritická analýza odporúčaní
Muzeologického kabinetu Slovenského národného múzea k správe pomocného
múzejného materiálu**

**Between methodology and bureaucracy: a critical analysis of the
recommendations of the Museology Cabinet of the Slovak National Museum
on the management of auxiliary museum material**

Mgr. Diana KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou správy a evidencie pomocného múzejného materiálu v kontexte aktuálnych odporúčaní Muzeologického kabinetu Slovenského národného múzea. Vychádza z dlhodobej praktickej skúsenosti s evidenciou takýchto predmetov v múzejnej inštitúcii a nadväzuje na predchádzajúci nezverejnený popularizačný text z roku 2017, v ktorom boli predstavené funkčné a efektívne riešenia vzniknuté ako reakcia na absenciu jednoznačnej legislatívnej úpravy tejto oblasti. Metodické odporúčania vydané v roku 2021 sú v článku podrobené kritickej analýze, pričom pozornosť sa sústreďuje najmä na mieru ich administratívnej náročnosti, praktickú realizovateľnosť a dopad na každodennú činnosť odborných pracovníkov múzeí. Príspevok poukazuje na riziká nadmernej byrokratizácie procesov správy pomocného materiálu, ktorá môže viesť k neúmernému zaťaženiu odborného personálu bez primeraného prínosu pre využívanie pomocného múzejného fondu. Cieľom článku je otvoriť odbornú diskusiu o potrebe vyváženia metodologickej regulácie s reálnymi možnosťami múzejnej praxe a zdôrazniť význam flexibilných, funkčných a dlhodobo udržateľných riešení pri správe pomocného múzejného materiálu.

Kľúčové slová: pomocný múzejný materiál, správa a evidencia, múzejná prax, metodické odporúčania, byrokratizácia.

Abstract

The article focuses on the issue of managing and inventorying auxiliary museum materials in the context of current recommendations from the Museology Department of the Slovak National Museum. The approach is based on long-term practical experience with the documentation of such items in a museum institution and builds on a previous unpublished popularization text from 2017, which presented functional and effective solutions developed in response to the absence of clear legislation in this area. The methodological recommendations issued in 2022 are

subjected to critical analysis in the article, with a focus on their administrative complexity, practical feasibility, and impact on the daily activities of museum professionals. The article points to the risks of excessive bureaucratization of auxiliary material management processes, which can lead to a disproportionate burden on professional staff without a commensurate benefit for the use of auxiliary museum collections. The aim of the article is to open a professional discussion on the need to balance methodological regulation with the real possibilities of museum practice and to emphasize the importance of flexible, functional, and long-term sustainable solutions in the management of auxiliary museum material.

Keywords: auxiliary museum material, management and documentation, museum practice, methodological recommendations, bureaucratization.

Kontaktné údaje:

Mgr. Diana Kmeťová Miškovičová

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kmetova.miskovicova1@ucm.sk

Úvod

Správa a evidencia predmetov kultúrnej hodnoty v múzeách prebieha na dvoch úrovniach. Prvú, legislatívnu úroveň, vymedzuje platná právna úprava spolu s nadväzujúcimi internými predpismi, ktoré určujú podmienky správy a evidencie zbierkových predmetov, ako aj predmetov kultúrnej hodnoty navrhovaných na nadobudnutie do zbierkového fondu múzea (Zákon č. 209/2009 Z. z., Výnos MK SR). Popri tejto normatívne ukotvenej rovine múzeá v praxi využívali a naďalej využívajú aj predmety kultúrnej hodnoty, ktoré síce spĺňajú zákonné podmienky na zaradenie do zbierkového fondu múzea (§ 2, ods. 1 Zákona č. 206/2009 Z.z.), avšak vzhľadom na špecifický charakter ich využívania a absenciu adekvátnej legislatívnej úpravy sa nachádzajú mimo štandardizovaného systému evidencie. Tieto predmety tak predstavujú druhú, neformálne regulovanú úroveň múzejnej správy. V praxi bývali evidované rôznymi spôsobmi – v doplnkových evidenciách, interných zoznamoch, v ekonomických či skladových agendách, alebo neboli evidované vôbec.

Typologicky ide o heterogénnu skupinu predmetov, ktorá je však v zásade porovnateľná naprieč múzejnými inštitúciami. Významnú časť tvoria predmety využívané v edukačnom procese, pri ktorých je fyzický kontakt – na rozdiel od zbierkových predmetov – nevyhnutný. Ďalšiu kategóriu predstavujú predmety využívané pri tvorbe výstav a expozícií, napríklad predmety, ktoré majú dotvárať a dopĺňať prezentačné výstupy múzea, avšak z rôznych dôvodov nie je možné použiť zbierkové predmety. V praxi sa využívajú originály aj rôzne formy substitútov. Ide najmä o situácie, keď sú klimatické podmienky expozície nevyhovujúce. V takom prípade je vhodnejšie použiť substitút a akceptovať, že aj ten bude časom degradovať. Naopak, keď je potrebné zabezpečiť funkčné využitie predmetu a charakter expozície nedovoľuje použiť moderný predmet, tak je nevyhnutné zvoliť originál. Často sa vyskytujú situácie, že v historickej expozícii sa dochovali len niektoré exempláre zo súboru historických predmetov alebo boli originály v minulosti odcudzené, a preto sú nahradené umeleckou kópiou. V niektorých prípadoch ide o doplnenie neúplných predmetov - typickým príkladom je absencia rámu obrazu, čo pri modernejšom poňatí výstavy nemusí byť problém, avšak ak múzeum napríklad prezentuje bývanie šľachty v historickom objekte, tak obraz bez rámu bude pôsobiť nevhodne. Charakter a rozsah využívania týchto predmetov je úzko viazaný na profil konkrétneho múzea¹ a preto by mal byť posudzovaný individuálne.

Evidencia týchto pomocných predmetov bola až do roku 2021 neregulovaná a závisela od individuálnych postupov jednotlivých pracovníkov. Len menšia časť odborných pracovníkov venovala ich systematickej evidencii zvýšenú pozornosť, pričom najčastejšie boli vedené v rámci ekonomickej agendy. Tento prístup však postupne odhalil viaceré problémy. Predmety zaradené

---

¹ Napríklad v prípade technických zbierok hovoríme aj o predmetoch, ktoré slúžia ako náhradné diely pre zbierkové predmety. Rovnako majú svoje špecifiká etnologické, botanické, archeologické a iné zbierky.

do hmotného majetku podliehali odpisom a po ich vyradení z účtovnej evidencie naďalej fyzicky existovali a boli využívané. Ešte problematickejšia situácia nastávala pri predmetoch vytvorených vlastnou činnosťou múzea, ktoré neboli evidované ako samostatné objekty, ale len ako spotreba materiálu. V oboch prípadoch vzniká zásadný etický aj odborný problém – absencia adekvátneho hodnotenia kultúrnej hodnoty predmetu. Ekonomické hľadisko totiž nereflektuje jeho historickú či umeleckú hodnotu, pričom ekonomický personál spravidla nemá kompetencie na jej posúdenie. Z praxe vyplýva, že pri absencii systematickej evidencie existuje množstvo situácií, v ktorých môže dôjsť k vyradeniu predmetu, a to aj bez úmyselného zavinenia. V múzeách s rozsiahlym fondom pomocných predmetov hrozí ich strata alebo likvidácia bez vedomia kurátora. Ďalším významným problémom je aj strata kľúčových údajov v prípade neskoršieho zaradenia predmetu do zbierkového fondu. Časový odstup medzi nadobudnutím pomocného predmetu bez náležitej evidencie a jeho evidenciou ako zbierky vedie k strate informácií o proveniencii, autorstve či kontexte vzniku predmetu.

1. Smernica Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice (2016)

Systematické riešenie evidencie pomocných predmetov sa začalo formovať až po roku 2013 v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu Bojnice (ďalej SNM-MBo). Impulzom bolo ukončenie prvej fázy digitalizácie zbierok² a evidencia fragmentov predmetov kultúrnej hodnoty v registračnej knihe múzea. Analýza situácie, podporená odbornými diskusiami, poukázala na absenciu jednotného metodického prístupu. Evidencia pomocných predmetov bola fragmentárna a v niektorých prípadoch neexistovala vôbec, resp. mala individuálny charakter. Po zvážení všetkých možností, po konzultáciách s kolegami a po neúspešných intervenciách o zapracovanie problematiky vo Výnose MK, pristúpilo SNM-MBo k vytvoreniu jednoduchej smernice. Smernica nadobudla účinnosť 1. januára 2016 a definovala základné princípy správy tzv. pomocného fondu. Bola vytvorená priamo pre SNM-MBo bez ambície metodicky pokryť ostatné múzeá, čo však neznamenalo, že ju kolegovia nevedeli využiť ako vzor pre vlastné potreby, rovnako ako neskôr kolegovia z Muzeologického kabinetu SNM pri tvorbe metodického usmernenia.

Smernica bola veľmi stručná (3 strany formátu A4) a pozostávala zo siedmych článkov vrátane úvodného a záverečného ustanovenia. Jednotlivé články vymedzovali pojem a účel pomocného fondu, nadobúdanie predmetov, ich evidenciu a označovanie, uloženie a správu predmetov, a nakoniec revíziu a vyradovanie. Významným prínosom bolo prepojenie s ekonomickou agendou, ktorá umožnila kvantifikovať náklady spojené s nadobudnutím a údržbou

---

² Operačný program Informatizácia spoločnosti (OPIS), prioritná os 2 – digitalizácia zbierok múzeí, galérií, archívov a knižníc.

predmetov. Táto ekonomická agenda zjednodušila aj posúdenie hodnoty predmetu v prípade, že sa komisia na tvorbu zbierok rozhodla zaradiť ho do zbierkového fondu múzea.

Počas tvorby smernice sa odborní pracovníci múzea na školení programu elektronickej evidencie zbierok ESEZ³ oboznámili s možnosťou jeho využitia aj pre vedenie ďalších súvisiacich evidencií. Vzhľadom na to, že systém nebol určený výlučne na evidenciu zbierkových predmetov, začali uvažovať o jeho využití ako jednotnej platformy na komplexné zastrešenie všetkých múzejných evidencií, vrátane evidencie pomocného fondu. V súvislosti s touto možnosťou museli vyriešiť niekoľko problémových otázok: Ako odlíšia evidencie pomocného fondu od evidencie zbierkových predmetov? Akým spôsobom budú vyhodnocovať štatistiky v programe a je vôbec možné odlíšiť štatistické dáta zbierkového fondu a ostatných evidencií? Po konzultáciách s odborníkmi a programátormi bolo prijaté riešenie založené na zavedení samostatného prírastkového radu odlišného od systému používaného pri zbierkovom fonde. Navrhlo sa zavedenie alfabetickeho označenia priamo identifikujúceho typ evidencie, pričom každý predmet mal mať vlastné evidenčné číslo v databázovom systéme. Definitívne vyriešenie identifikovaných nedostatkov a schválenie postupu Muzeologickým kabinetom SNM následne viedlo ku konverzii vybraných evidencií⁴ do programu ESEZ.

2. Smernica Slovenského národného múzea (2021)

Počas ďalších rokov múzeum digitálnu evidenciu plne využívalo v súlade so smernicou, dopĺňalo a získavalo chýbajúce informácie o predmetoch v pomocnom fonde. Koncom roka 2019 bolo SNM-MBo oslovené Muzeologickým kabinetom SNM formou dotazníka, ktorý mal mapovať situáciu v múzeu, týkajúcu sa evidencie predmetov „pomocného múzejného materiálu“ (Dotazník „pomocný múzejný materiál“ vytvorený 6.11.2019). Obsahoval desať otázok, ktoré skúmali označenie pomocných predmetov v SNM-MBo, ich druh a využitie, formu ich evidencie, základné evidované informácie o predmetoch, ich označovanie, uloženie a nadobudnutie. Začiatkom nasledujúceho roka boli odborní pracovníci požiadaní o zaslanie vypracovanej smernice kolegom z Muzeologického kabinetu SNM a v máji im zaslali prvý návrh smernice. Už pri prvom vzhliadnutí bolo jasné, že tvorcovia smernice si za vzor zobrali platný Výnos MK SR, ktorý upravili na podmienky smernice na správu *pomocného múzejného*

---

³ Koncom roka 2023 bola spustená prevádzka nového informačného systému na spracovanie zbierkových predmetov pod názvom IS DEMZ. Jeho zastrešujúcim prevádzkovateľom pre všetky múzeá v Slovenskej republike je opäťovne SNM.

⁴ Okrem evidencie pomocného fondu boli konvertované aj evidencie fotodokumentácie, registračná kniha, audiovizuálna dokumentácia a dokumentácia k pamiatkovej starostlivosti o Národnú kultúrnu pamiatku Zámok Bojnice (ďalej len NKP). Niektoré z nich boli skonvertované úplne, iné len čiastočne. Nezrealizovaný zostal zámer vytvorenia evidencie predmetov kultúrnej hodnoty, ktoré sú súčasťou NKP, ale nie sú taxatívne uvedené vo Výpise z Ústredného zoznamu pamiatkového fondu a v jeho prílohách. Táto evidencia bola spracovávaná v spolupráci s Krajským pamiatkovým úradom Trenčín, pracovisko Prievidza.

materiálu (ďalej len PMM), ktorého charakteristika bola obsahovo totožná so zavedeným označením SNM-MBo *pomocný fond*.⁵

Smernica bola vypracovaná na 13 stranách formátu A4, vrátane štyroch príloh. SNM-MBo obratom zaslalo pripomienky k smernici (Pripomienky k návrhu smernice o PMM zaslané 12.5.2020), ktoré reflektovali niekoľkoročné skúsenosti, získané praxou a konzultáciami s kolegami na Slovensku aj v zahraničí. Najzásadnejšie pripomienky sa týkali zrovnoprávnenia predmetov PMM so zbierkovými predmetmi najmä v oblasti manipulácie a ochrany. Takto formulované podmienky s ohľadom na využívanie PMM nebolo možné splniť. Táto skutočnosť bola konzultovaná aj osobne a rovnako bolo požadované aj zjednodušenie a sprehľadnenie smernice. Následne v máji 2021 bola zaslaná ďalšia verzia smernice, doplnená Komentárom k smernici (Komentár k návrhu smernice o PMM zaslaný 12.5.2021). SNM-MBo opätovne zaslalo pripomienky k smernici (Pripomienky k návrhu smernice o PMM zaslané 16.5.2021) a čakalo na prípadné ďalšie konzultácie. V októbri 2021 bola listom doručená právoplatná smernica na správu PMM v SNM (Smernica na správu PMM č. SNM-8722/2021-100/7153 účinná od 19.10.2021), ktorá bola pre SNM-MBo záväzná, avšak pre iné múzeá, ktoré neboli súčasťou SNM, mala len odporúčací charakter. V sprievodnom liste pracovníci SNM kolegom poďakovali za spoluprácu a deklarovali, že zaslané pripomienky vyhodnotili a zapracovali len tie, o ktorých si mysleli, že prispejú k zlepšeniu obsahu smernice a podporia ich zámer (Sprievodný list k smernici na správu PMM v SNM zo dňa 25.10.2021). Zavedenie smernice malo pre SNM-MBo negatívnejší dopad ako pre iné špecializované múzeá pod správou SNM. Ako jediné z múzeí SNM malo vypracovanú a dlhoročne zavedenú smernicu na správu PMM, čo v praxi to znamenalo zmenu celého systému evidencie.

3. Analýza dokumentov

Prvým viditeľným zásahom oproti smernici SNM-MBo bola zmena terminologického označenia z *pomocného fondu* na *pomocný múzejný materiál*. Nová smernica viac-menej zachováva rozloženie a obsahovú náplň článkov smernice SNM-MBo. Analýza oboch dokumentov ukazuje zmeny nielen v terminológii, ale aj v rozsahu pôsobnosti. Pôvodná smernica vo svojom úvodnom ustanovení jasne špecifikuje, že je určená pre konkrétne múzeum, pričom nová smernica je koncipovaná neutrálne a môže byť s menšími úpravami aplikovaná v ktoromkoľvek múzeu.

Smernica SNM poskytuje v porovnaní s bojnickou oveľa detailnejší terminologický aparát. Definuje nielen základné pojmy ako predmet kultúrnej hodnoty, zbierka, archívny dokument či registratúrny záznam, ale špecifikuje aj pojmy ako kópia, replika, duplikát, mapa či

---

⁵ Pre účely zrozumiteľnosti a terminologickej jednotnosti bude v nasledujúcom texte používaný novozavedený pojem pomocný múzejný materiál.

nahrávka. Otázne ale je, či je takáto podrobná definícia pre materiál nutná a či nestačil odkaz na príslušný prameň. Jedným z pozitív novej smernice je špecifikácia predmetov, ktoré do PMM nepatria. Pretože to, čo je samozrejmosťou pre skúsených dlhoročných múzejníkov, nemusí byť tak samozrejmé aj pre nových kolegov.

Ďalšie väčšie rozdiely nachádzame v oblasti lehôt a procesu evidencie. V smernici SNM-MBo bola stanovená prísnejšia lehota – predmety museli byť zapísané do 3 pracovných dní od nadobudnutia. Smernica SNM poskytuje viac času, a to až 60 dní od schválenia nadobudnutia. Zdôvodnenie zavedenia tak dlhej lehoty sa v materiály nenachádza. Dlhšie termíny na zápis sú pochopiteľné, pokiaľ múzeum zaraďuje do PMM väčšie množstvo predmetov, avšak pri menších počtoch predmetoch je zbytočne dlhá lehota skôr kontraproduktívna. Čím dlhšie predmet nebude zapísaný a označený, tým skôr môže prísť k zámene alebo k inému pochybeniu. Rovnaká pripomienka sa opakovala aj pri legislatívnych úpravách zákona. Zaevidovanie a pridelenie identifikátora predmetu – teda prírastkového a evidenčného čísla má nastať v čo najkratšom čase po nadobudnutí zbierkového predmetu, ideálne ihneď po zasadnutí komisie. Následne má kurátor predmetu čas na katalogizáciu, hoci legislatívou určené dva roky sú dostatočná lehota len pri malom počte predmetov. Z týchto dôvodov sú nastavené dlhé lehoty pre zápis – teda pridelenie identifikátorov a základný popis (ktorý už musí byť uvedený v písomných návrhoch) vnímané negatívne, ako pri PMM, tak aj pri zbierkach. Nová smernica v oblasti spôsobu nadobudnutia PMM opäť kopíruje legislatívu zbierkových predmetov a oproti bojnickej pridáva nadobudnutie prevodom správy a zamenou. Opomenula však uviesť podmienky nadobudnutia PMM vlastným výskumom, pričom pri nadobudnutí PMM zhotovením zamestnancom múzea túto skutočnosť rozpracovala.

Ako krok späť môže byť vnímaný nastavený spôsob vedenia evidencie. Kým bojnická smernica preferovala elektronickú podobu (Excel, ESEZ), tak smernica SNM umožňuje viesť knihu PMM v listinnej aj elektronickej podobe, pričom z formulácie textu vyplýva, že elektronickou formou sú myslené programy typu Excel alebo Word. Smernica vôbec nepočíta s možnosťou evidencie predmetov PMM v databázovom programe na elektronickú evidenciu zbierkových predmetov. Takéto rozhodnutie triešti ucelenosť múzejnej dokumentácie a zneprehrľadňuje jej systém. Pritom taxatívne vymenovanie údajov, ktoré sa majú nachádzať v knihe PMM, je viac menej identické s údajmi uvádzanými v knihe prírastkov zbierkových predmetov. Navrhované identifikačné číslo predmetov PMM (PMM/2020/001) rovnako kopíruje zaužívané priradovanie prírastkových čísel pri zbierkových predmetoch, pričom evidenčné číslo nie je predmetom pridelovania. Aj ďalšie náležitosti ohľadne nadobúdania PMM čiastočne s menšími úpravami kopírujú legislatívu k nadobúdaniu zbierkových predmetov – podrobný popis, kto vedie knihu, ako sa postupuje pri evidencii a akým spôsobom sa uzatvára kniha PMM je v podstate kópiou postupov evidencie zbierkových predmetov.

Odlišný prístup majú obe smernice aj v prípade periodicity revízií. Bojnická smernica stanovovala revíziu raz za 20 rokov. Novšia smernica SNM túto lehotu skracuje a sprísňuje na minimálne raz za 10 rokov. Ak má múzeum počet PMM len v desiatkach kusov, tak lehota desiatich rokov je viac než postačujúca. Avšak v prípade, že múzeum disponuje veľkým počtom PMM, bolo by vhodné lehotu na uskutočnenie revízie prispôbiť. V tomto prípade by kopírovanie aktuálnej legislatívy bolo naopak prínosné. Rozdelenie lehôt do kategórií podľa počtu predmetov PMM by múzeám poskytlo priestor na jeho flexibilnejšie spravovanie.

Proces vyradovania a prístup k uloženiu predmetov PMM je v oboch smerniciach viac menej zhodný, avšak v novej smernici úplne absentuje zmienka o prípadnom odbornom ošetrení predmetu PMM, čo je jeden z väčších nedostatkov smernice. Opätovne sa pri evidencii pohybov PMM stretávame s kopírovaním legislatívy, čo v prípade absencie možnosti využívať databázový program zbytočne zaťažuje odborných pracovníkov, keďže musia knihu pohybov viesť v listinnej podobe.

Niektoré odseky smernice SNM sú nadbytočné (napr. odsek 8 článku 3, týkajúci sa finančného krytia nadobúdania PMM) alebo duplicitné (odsek 4 článku 2, ktorý sa venuje preradeniu PMM do zbierkového fondu - nová smernica sa danej problematike venuje pomerne obsiahlo v článku 7 a dopĺňa ho priloženým vzorom tlačiva).

Záver

Z analýzy vyplýva, že Smernica SNM je síce komplexnejšia, avšak metodicky prísnejšia, čím sa správa PMM viac približuje k štandardom správy zbierkových predmetov, zatiaľ čo smernica SNM-MBo bola zameraná na rýchlu operatívnu evidenciu v rámci jedného konkrétneho pracoviska. Pozitívom novej smernice nie je len jej komplexnosť, ale aj iné aspekty, ktoré v bojnickej smernici absentujú, ako napríklad vzory potrebnej dokumentácie a hlavne dôslednejšia textová formulácia povinností pri správe PMM. Na druhej strane je však na škodu, že nová smernica nereflektovala pozitíva tej bojnickej. Zjednodušenie evidencie PMM a jeho pohybu, evidencia v elektronickom systéme evidencie zbierok, vyhotovovanie záznamov o odbornom ošetrení PMM či pridelenie alfanumerických identifikátorov v krátkej lehote od nadobudnutia, umožňuje flexibilnejšie spravovanie PMM v múzeách.

Na základe zistených skutočností možno konštatovať, že systém správy PMM podľa aktuálnych odporúčaní Muzeologického kabinetu SNM sa v praxi javí ako menej flexibilný, pričom môže viesť k zvýšenej administratívnej záťaži odborných pracovníkov a do určitej miery limitovať efektívne využívanie PMM v múzejnej praxi. Hoci má predložený metodický materiál pre väčšinu múzeí odporúčací charakter, pre špecializované múzeá SNM je záväzný, nakoľko sú povinné riadiť sa platnou internou smernicou. Tieto pracoviská musia buď striktne dodržiavať prijatý štandard alebo iniciovať proces zmeny predpisu u svojich nadriadených. Ostatné múzeá

majú naopak priestor na individuálnu úpravu pravidiel, aby ich prispôsobili reálnej praxi pri správe PMM a minimalizovali administratívnu náročnosť, ktorá neúmerne zaťažuje ich odborný personál.

Elektronické zdroje

Dotazník „pomocný múzejný materiál“ vytvorený 6.11.2019: Dokumentácia múzea [online].

Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Komentár k návrhu smernice o PMM zaslaný 12.5.2021: Dokumentácia múzea [online]. Bojnice:

SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Pripomienky k návrhu smernice o PMM zaslané 12.5.2020: Dokumentácia múzea [online].

Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Pripomienky k návrhu smernice o PMM zaslané 16.5.2021: Dokumentácia múzea [online].

Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Smernica na správu Pomocného fondu v SNM – Múzeu Bojnice účinná od 1.1.2016:

Dokumentácia múzea [online]. Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Smernica na správu PMM č. SNM-8722/2021-100/7153 účinná od 19.10.2021: Dokumentácia

múzea [online]. Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Sprievodný list k smernici na správu PMM v SNM zo dňa 25.10.2021: Dokumentácia múzea

[online]. Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice [cit. 2026-02-18].

Webové stránky

Odporúčania k tvorbe interného predpisu múzea na správu pomocného múzejného materiálu

[online]. [cit. 2026-02-18]. Dostupné z: <https://www.snm.sk/odborne-pracoviska/muzeologicky-kabinet/odborne-vystupy-kabinetu>

Výnos MK SR z 10. augusta 2015 č. MK-2544/2015-110/11648 o podrobnostiach vykonávania

základných odborných činností v múzeách a v galériách a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty (oznámenie č. 209/2015 Z. z.) [online]. [cit. 2026-02-18]. Dostupné z: <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/legislativa/pravne-predpisy-v-oblasti-kultury/>

Zákon č. 206/2009 Z. z. Zákon o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej

hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov [online]. [cit. 2026-02-18]. Dostupné z: <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/legislativa/pravne-predpisy-v-oblasti-kultury/>

Lúpežná činnosť Nikolu Šuhaja a Il'ka Lepeja z pohľadu československej publicistiky

The Robbery of Nikola Šuhaj and Ilko Lepej from the Perspective of Czechoslovak Journalism

Ing. Marcel DEMČÁK

Abstrakt

Príslušníci četníctva medzivojnovkej ČSR sa pravidelne stretávali s rôznymi druhmi trestnej činnosti. Ich výskyt bol podmienený lokálnymi hospodárskym, sociálnymi a prírodnými podmienkami. Iný druh trestnej činnosti bol špecifický pre rovinaté a iný zase pre horské oblasti. Pre hornatý kraj bolo typické pašovanie, lúpežníctvo a pytlíctvo. Uvedeným druhom trestnej činnosti sa najviac darilo na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi a to najmä v období po vzniku ČSR. Vhodné podmienky vytvárala zlá hospodárska i sociálna situácia obyvateľstva, slabá dopravná sieť a nízky počet príslušníkov četníctva pre obvod s ťažko priechodným a husto zalesneným terénom. Cieľom príspevku je poukázať na lúpežnú činnosť Nikolu Šuhaja a Il'ka Lepeja z pohľadu dobovej tlače a literatúry. Obidvaja patrili k najznámejším dobovým predstaviteľom lúpežnej činnosti na Podkarpatskej Rusi.

Kľúčové slová: četníctvo, lúpežná činnosť, Nikola Šuhaj, Il'ko Lepej, Podkarpatská Rus.

Abstract

Members of the gendarmerie of the interwar Czechoslovakia regularly encountered various types of criminal activity. Their occurrence was conditioned by local economic, social and natural conditions. One type of criminal activity was specific to flat areas and another to mountainous areas. Smuggling, robbery and poaching were typical for mountainous regions. The above mentioned types of criminal activity were most successful in the territory of Slovakia and Carpathian Ruthenia, especially in the period after the establishment of Czechoslovakia. Suitable conditions were created by the poor economic and social situation of the population, a weak transport network and a low number of gendarmerie members for a region with difficult and densely forested terrain. The aim of the article is to point out the robberies of Nikola Šuhaj and Ilko Lepej from the perspective of the contemporary press and literature. Both were among the most famous representatives of robberies in Carpathian Ruthenia of the time.

Keywords: gendarmerie, robbery, Nikola Šuhaj, Ilko Lepej, Carpathian Ruthenia.

Kontaktné údaje:

Ing. Marcel Demčák

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

demcak1@ucm.sk

Úvod

Územie Podkarpatskej Rusi v období medzivojnovnej ČSR susedilo s tromi štátmi. Iba s Poľskom mala hranice historické korene. S Rumunskom a Maďarskom boli vytýčené nové hranice na základe povojnových zmlúv a dohôd. Tie narušili ekonomicky fungujúci celok z obdobia rakúsko-uhorskej monarchie. Následkom bola potravinová nesebestačnosť a nutnosť dovozu potravín z Rumunska a Maďarska (Rychlík, 2015, s. 166). Narastali sociálne problémy obyvateľstva, ktoré súviseli s tým, že väčšia časť obyvateľstva pracovala ako pracovníci u veľkostatkárov a pri ťažbe dreva. Vlastníkmi boli zväčša Maďari, ktorí z danej oblasti odišli. Obyvatelia nemali u koho a pre koho pracovať. Prerušený bol dopravný koridor pre odbyt surovín a výrobkov. Zastavená bola aj pravidelná migrácia obyvateľstva za sezónnou prácou na nižinaté oblasti v Maďarsku a Rumunsku, za ktorú dostávali okrem peňazí aj naturálie, ktorými si vytvárali zásoby potravín pre zimné mesiace (Konečný, 2015, s. 123).

Ekonomický rozvoj brzdila nízka vzdelanosť obyvateľstva. Chýbala spoločenská vrstva vzdelaných Rusínov. Problémom bola nejednotnosť v národnej identite. Niektorí sa považovali za Rusov, iní za Ukrajincov alebo nemali národne povedomie. Identifikovali sa iba nábožensky na gréckokatolíkov a pravoslávnych. Obyčajne hovorili svojim miestnym nárečím, ktoré bolo pomerne odlišné u Bojkov, Lemkov a Huculov (Rychlík – Rychlíková, 2016, s. 95). Nebola vyriešená jazyková otázka. Štátny jazyk bol ruský, ukrajinský a československý, čiže český a slovenský (Rychlík – Rychlíková, 2016, s. 114). Súčasne tam panovala bytová kríza v dôsledku finančnej neistoty a obavy investovať do výstavby bytov (Zeller, 2026, s. 4). Situáciu ešte zhoršovalo nepriaznivé počasie. V decembri 1919 napadlo veľa snehu a mrzlo. V hornatých oblastiach bolo 5 až 7 metrov snehu. Ľudia nemali nachystané zásoby na zimu, keďže rumunská armáda im zabavila z úradnej moci dobytok, potraviny a zásoby krmiva. Jedlo dochádzalo aj v bohatších rodinách. Okresná lekárska správa hlásila nárast úmrtí na podvýživu a španielsku chrípku (Holub, 1983, s. 73 – 74).

Zabezpečenie verejného poriadku a bezpečnosti na Podkarpatskej Rusi nebolo pre četníctvo jednoduché. Okrem nedostatku materiálu a personálu museli čeliť ešte aj činnosti miestnych lúpežných skupín (Hubený, 2023, s. 207). Vhodné podmienky im vytváral ťažko priechodný horský terén, hlboké lesy a malý počet četníkov na veľký obvod četníckej stanice (Hůzl, 1937, s. 312). S pomedzi množstva lúpežníkov vynikal najmä Nikola Šuhaj, ktorý počas svojej činnosti usmrtil niekoľko československých četníkov (Hůzl, 1937, s. 204 – 205). V neskoršom období to bol Il'ko Lepej.¹

Cieľom príspevku je poskytnúť pohľad československej publicistiky na lúpežnú činnosť Nikolu Šuhaj a Il'ka Lepeja. Keďže k danej problematike bolo vydaných už nespočetné

---

¹ Archiv Národního Múzea v Praze. Osobní fond Rudolf Kryl, kart. 15, Banda Ilka Lepeje rozprášena. Užhorod roč. 13, č. 148, 8. července 1937.

množstvo vedeckých prác a umeleckej literatúry, príspevok sa primárne zameriava na pohľad dobovej tlače. To znamená, ako tlač vnímala a hodnotila lúpežníkov, ich lúpežnú činnosť a činnosť bezpečnostných úradov i četníctva. Výskum dobovej tlače bol zameraný na obdobie ich pôsobenia. Pri Nikolovi Šuhajovi to bolo obdobie rokov 1920 až 1922, pri Il'kovi Lepejovi 1933 až 1935. Skúmaná bola tlač nachádzajúca sa v digitálnych knižniciach na Slovensku a v Českej republike. Išlo predovšetkým o digitálnu knižnicu Slovenskej národnej knižnice (DIKDA), Univerzitnej knižnice v Bratislave (UKB), Národní knihovni České republiky (Kramérius) a digitálnu databázu Arcanum Maďarskej republiky.

Príspevok sekundárne približuje Nikolu Šuhaja a Il'ka Lepeja aj z hľadiska zbojníckej tradície. Dôvodom je, že obidvaja sa stali súčasťou zbojníckej tradície už v období ich aktívnej lúpežnej činnosti. Bolo to zásluhou najmä miestneho obyvateľstva a dobovej tlače.

1. Zbojníctvo a zbojnícka tradícia

Vo všeobecnosti sa všetky doterajšie definície zhodujú v tom, že: „za zbojníctví považujeme zpravidla loupežnou činnosť, ktorá je venkovany schvalovaná a tolerovaná“ (Votruba, 2010, s. 45). Čiže pri označovaní niekoho za zbojníka je dôležitý postoj vidieckej komunity, ktorá jeho lúpežnú činnosť považuje za oprávnenú formu odporu, a preto ju neodcudzuje. Uvedenú myšlienku sformulovali nezávisle na sebe historici vo východnej a západnej Európe (Eric Hobsbawm, Carsten Küther, Pavol Horváth a pod.) (Votruba, 2010, s. 11 – 12).

Medzi hlavné kritéria zbojníctva patrí vidiecky pôvod a zázemie v rámci vidieckej komunity. Z toho vyplýva tolerancia danej komunity k lúpežnej činnosti zbojníka. Solidarita s ním im bráni udať ho, predsa je jedným z nich a rozumie im. Komunita schvaľuje jeho činnosť a chápe jeho správanie ako oprávnenú formu aj ich protestu. Lúpež predstavuje z morálneho hľadiska prečin. Jej hodnotenie je teda selektívne a závisí na tom, kto je olúpený. Morálny súcit komunita necíti vtedy, keď je obeťou niekto, kto je danou komunitou vnímaný ako nepriateľ. V tomto prípade príslušníci komunity vidia zbojníka ako hrdinu a lúpežná činnosť sa stáva oprávnenou formou odporu a protestu voči nepriateľovi a jeho skupine (Votruba, 2010, s. 46 – 48). V prostredí československej zbojníckej tradície sa pojem lúpežník používa pre človeka, ktorý sa venuje lúpežnej činnosti. Pojem zbojník pre lúpežníka vidieckeho pôvodu. Pre lúpežníka z radov tulákov a nepočestných povolání sa používa pojem lupič (Votruba, 2010, s. 53).

Ivan Olbracht bol bezprostredným svedkom toho, ako vznikala zbojnícka tradícia o Nikolovi Šuhajovi. Jeho literárne dielo *Nikola šuhaj lúpežník* má pečať autenticity (Gašparíková, 1964, s. 154). Nikolu Šuhaja vykreslil ako sociálneho zbojníka s atribútmi zbojníckeho hrdinu. Avšak pohľady na jeho román sa rôznia. Napríklad anglický historik Eric

Hobsbawm označil Olbrachtov román za literárny obraz sociálneho zbojníka, ale poľská historička Urszula Janicka Krzywda popiera, že by išlo o zbojníka (Votruba, 2010, s. 25). Každopádne Olbrachtov román obsahuje atribúty typické pre zbojníckeho hrdinu. Vykresľuje život Nikolu Šuhaja pred jeho lúpežnou činnosťou. Popisuje spôsob získania nezraniteľnosti pred strelami, čiže disponovania nadprirodzenými schopnosťami. Jeho smrť nastáva na základe zrady od vlastných, čo je charakteristické pre zbojníckych hrdinov. Z hľadiska sociálneho zbojníka sa síce v románe nachádza aj záznam o obdarovávaní, no chýba tam úloha vykonávateľa spravodlivosti (Votruba, 2010, s. 90). Nikola Šuhaj pochádzal z radov vidieckeho obyvateľstva, ale nevytvoril okolo seba organizovanú skupinu, ktorú by stmelovala myšlienka odporu voči štátnej moci alebo miestnym elitám. Lúpežnú činnosť vykonával najprv s niekoľkými spoločníkmi a neskôr už iba s mladším bratom. Dokonca jeho činnosť niekedy smerovala aj voči obyvateľom vidieka (Votruba, 2010, s. 228). No napriek tomu, si určitá časť spoločnosti interpretovala jeho lúpežnú činnosť ako formu sociálneho protestu (Votruba, 2010, s. 51). Domáce obyvateľstvo ho neudalo, aj keď ho videlo ako prepadáva vozy. Pomáhalo mu a schvaľovalo jeho činnosť najmä voči bohatým obchodníkom a Židom. Išlo pravdepodobne o prejav skupinovej lojality, keďže sa neudáva človek z vlastnej skupiny, aj keď sa dopúšťa niečoho zlého. Pozoruhodné je, že umiera rukou vlastných ľudí, keď sa obrátil proti človeku z vlastnej obce. Najprv mu vypálil chalupu a potom ho zastrelil. Nikola Šuhaj sa pri poslednom rozhovore vyhrážal a vyratúval, koho ešte zabije. Pravdepodobne jedným z dôvodov jeho smrti bol aj fakt, že začínal byť nebezpečný aj pre obyvateľov z vlastnej obce (Votruba, 2010, s. 25 – 26).

Na druhej strane Il'ko Lepej je vnímaný ako kladná zbojnícka postava bez sociálnych atribútov. V ústnej tradícii je zobrazovaný ako postava, s ktorou ľud sympatizoval napriek tomu, že neobdarovával chudobných. V povestiach je vykresľovaný ako šibalský zbojník, ktorý si dokázal v každej situácii pomôcť a vynásť sa. V piesňach sú skôr vyjadrované sympatie a ľútosť nad jeho smrťou. Napríklad, ako svojou šikovnosťou prekabátil četníkov, keď sa pri prenasledovaní schoval pod hladinu vody a dýchal cez duté steblo. Alebo, ako zanechal kartičku v krčme na stole vedľa četníkov, na ktorej bolo napísané „*seděli jste s tím, koho hledáte*“ (Votruba, 2010, s. 91). Balada o zabití Il'ka Lepeja popisuje ako bol obklúčený a zabitý četníkmi v roku 1935 (Votruba, 2010, s. 161).

2. Lúpežná činnosť Nikolu Šuhaj z pohľadu dobovej tlače

Publicistika ako žurnalistická činnosť informovala o aktuálnych spoločenských, hospodárskych, politických a kultúrnych témach. Na rozdiel od spravodajstva objasňovala a prinášala subjektívne hodnotenia, analýzy a argumentácie. Spravodajstvo iba informovalo o aktuálnych spoločenských udalostiach, teda čo, kde a kedy sa stalo. Nachádzala sa

predovšetkým v tlači, rozhlase, filmoch i literatúre (Tušer, 2010, s. 212). Štruktúra československej tlače bola prakticky prevzatá z rakúsko-uhorskej monarchie v tesnej nadväznosti na vznikajúce politické strany (Beránková, 1988, s. 53). Aj z tohto dôvodu väčšina tlače patrila politickým stranám. Keďže politické strany neboli právnické osoby, nemohli vydávať noviny. Vydávali ich fyzické osoby alebo akciové spoločnosti zložené z prominentov politickej strany. Obsahová náplň tlače a jej ideové zameranie bolo výsledkom prístupu redakcie novín ku spoločenskej realite, jej poznávaniu, vnímaniu a hlavne hodnoteniu (Beránková – Malec, 1976, s. 31 – 32). Do úvahy je potrebné brať aj fakt, že drvivá väčšina československej tlače bola ovplyvňovaná dvomi bankovými spoločnosťami. Bola to Živnobanka a Anglo-Pragobanka. Tie následne prostredníctvom financií ovládali menších vlastníkov, dokonca aj tých, ktorí uvádzali, že ich tlač je nezávislá a nestranná (Beránková, 1988, s. 55).

Tlač vo všeobecnosti ovplyvňovala verejnú mienku a patrila k najvýznamnejšej ideologickej inštitúcii (Beránková, 1988, s. 53). V tejto súvislosti aj pohľad tlače na lúpežnú činnosť Nikolu Šuhaja sa značne odlišoval. Jeho postavenie a činnosť rozdielne vnímala tlač, ktorá prezentovala záujmy agrárnikov, tzv. hradnej politiky, sociálnych demokratov a komunistov. Napríklad *Slovenský Východ* bol tlačovým orgánom agrárnej strany. Bolo to prvé periodikum v Košiciach, ktoré bolo vydávané po slovensky. Dovtedy tam bola vydávaná tlač iba v nemčine a maďarčine (Gladiš, 2019). Začiatkom júna 1921 periodikum informovalo o tom, že Civilná správa na Podkarpatskej Rusi vydala 2. júna 1921 vyhlášku, v ktorej vypisuje odmenu 3000 Kč tomu, kto pomôže chytiť lupiča Nikolu Šuhaja, ktorý je postrachom: „o ktorého kúskoch a odvážnych lúpežiach kolujú tu najrozmanitejšie povesti“.² Všetky doteraz vykonané opatrenia na jeho dolapenie totiž boli neúspešné.³ V ďalšom článku zo začiatku júla 1921 informovali o správe, ktorá bola uverejnená v novinách *Kassai Napló*. Obchodníci sa boja cestovať do Podkarpatskej Rusi s väčším obnosom peňazí, aby ich neolúpil bandita Šuhaj. Pri poslednej lúpeži v Chuste boli dvaja obchodníci zabíjajúci a olúpení o 25.900 Kč. Zabíjajúci bol aj kočiš a jeden sedliak, ktorý sa vracal z Ameriky a mal pri sebe 500 dolárov. O Šuhajovi hovoria, že: „je to vraj maďarský agitátor, ktorý pracuje takýmto spôsobom, aby ukázal, že československá žandarmeria a bezpečnostná stráž je tak nedokonalá, že nevie ochrániť život a majetok nevinných občanov“.⁴ Dňa 17. augusta 1921 už iba v krátkosti informovali o tom, že četníctvo včera zastrelilo povestného vodcu lupičskej bandy Nikolu Šuhaja aj s jeho bratom.⁵

S pomedzi ďalšej tlače agrárnej strany, ktorá písala o Nikolovi Šuhajovi, to bol denník *Svoboda*, ktorý vychádzal v Brne (Harna – Rašticová, 2012, s. 180). Vo svojom článku zo začiatku júna 1921 hodnotil informáciu zverejnenú o Nikolovi Šuhajovi v novinách *Karpáti*

² Pátranie po lupičovi Šuhajovi. In: *Slovenský Východ*, roč. 3, č. 127, 05.06.1921, s. 1.

³ Tamže.

⁴ Pátranie po lupičovi Šuhajovi. In: *Slovenský Východ*, roč. 3, č. 155, 10.07.1921, s. 6.

⁵ Lupič Šuhaj zastrelený. In: *Slovenský Východ*, roč. 3, č. 186, 17.08.1921, s. 2.

Futár, ktoré vychádzali v Mukačeve na Podkarpatskej Rusi. Tie informovali o tom, ako sa četníctvu a vojsku nedarí dolapiť zbojnícku bandu Nikolu Šuhaja, keďže s nimi sympatizuje miestne obyvateľstvo. Okrem toho noviny nepriamo pochvaľovali lúpežnú činnosť Nikolu Šuhaja, keď uviedli, že: „*musel přijíti loupežník, aby zavedl praktickou a okamžitou kritiku do Podkarpatské Rusi. Je pryč poslem osudu*“.⁶ Na to redaktor denníka *Svoboda* uviedol, že je poslom: „*lásky osudu k maďarské iredentě*“.⁷ V článku, ktorý bol vydaný v septembri 1921, teda až po smrti Nikolu Šuhaja, sa redaktor zamýšľal, prečo obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi podporovalo Nikolu Šuhaja a prenieslo jeho činnosť do zbojníckej tradície. Uviedol, že ak sa stretnú dvaja Rusíni, tak sa rozprávajú iba o Šuhajovi, ktorý bol: „*nositelem přání a nadějí*“. Verili v to, že: „*docílí sociální spravedlnosti, neboť bere Židům a popům a dává Rusínovi, Šuhaj odstraní všechny těžkosti života chudého lidu, takže si bude moci vzít dřevo z lesa, vyžít trávu, pěstovat tabák, odstřelovat divočíky, do jeho zakročení vkládá pevnou víru*“.⁸ Šuhaj pochádzal z obce pri Volovom. Už predtým zabil maďarského žandára. Neskôr zabil aj československého četníka. Utiekol do hôr a zorganizoval si lupičskú bandu. Objavoval sa v jeden deň na rôznych miestach. Podľa romantickej povesti mal najprv 300, potom 3000 chlapov, svojich dôstojníkov, zbrane atď. Taktiež obyvatelia obcí rozprávali, ako stretávali Šuhaja, ktorý ich odmeňoval. Povesti prispeli k tomu, že sa zo zločinca stal: „*janošíkovský zbojník, horní chlapec, bojující za práva utištěného lidu, proti Židům a popům. Myšlenky a přání, jež sídlí v srdci lidu, přenáší se na vytouženého obránce lidových práv, tajná přání kladou se mu v ústa jako příkazy*“.⁹ Pritom povesti o ňom boli ďaleko vzdialené od pravdy a „*člověk by nevěřil, že v dnešní suché, neromantické a poválečné době jest ještě půda pro romantická skládání*“.¹⁰ Redaktor v článku ďalej uvádzal, že Šuhaj bol v takej obľube miestneho obyvateľstva, že ak by predstavil národne a sociálne orientovaný politický program, tak by ho určite zvolili za poslanca. V hornatých oblastiach Podkarpatskej Rusi bol hlad, slabá úroda, málo potravín i krmiva. Židia pri obchodovaní zdierali Rusínov. Dobytok sa tam predával veľmi lacno, 1 kg mäsa iba za 1 Kč. Štát mal pritom starosti s hľadaním človeka, čo zabil maďarského žandára. A to v situácii, keď ešte len vytváral v tejto oblasti štátnu správu. Pritom podľa informácii od miestneho obyvateľstva, „*zabit maďarského četníka, to nemohl být ani v očích toho nejmírnějšího Rusína hřích. To byly bestie, o jichž bití a mučení těžko hovořit*“.¹¹ Redaktor ďalej polemizoval o tom, že ak by mali Angličania kolonizovať Podkarpatskú Rus, nevypísali by na Šuhaja odmenu, ale dali by mu politický program, v ktorom by sa vyslovil za republiku. Týmto spôsobom by získali náklonnosť k republike jeho i celej Podkarpatskej Rusi. Namiesto toho „*jsme ztroskotavší režim velkoruský*

⁶ Zbojnícká romantika v Podkarpatské Rusi. In: *Svoboda*, roč.3, č. 133, 09.06.1921, s. 2.

⁷ Tamže.

⁸ Šuhaj. In: *Svoboda*, roč.3, č. 189, 13.09.1921, s. 1.

⁹ Tamže.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Tamže.

*(Brejcha) a ukrajinský (Žatkovič) vystřídali Ehrenfeldovým režimem židovsko-maďarským. A to myslíte, že lid necítí? Cítí a proto nevěří nám, ale svému zbojníčkovi, svému Šuhajovi“.*¹²

V podobnom duchu sa o Nikolovi Šuhajovi vyjadrovali aj *Lidové Noviny*, ktoré boli financované z tajných fondov prezidentskej kancelárie a prezentovali tzv. hradnú politiku (Beránková, 1988, s. 54). Odvážne kúsky Nikolu Šuhaja z Podkarpatskej Rusi vzbudzujú značnú pozornosť, ale v oblasti jeho činnosti je veľa strachu. „*Je pravdou, že snad mnozí z lidu dívají se k němu jako k opravdovému hrdinovi, snad proto, že časem z uloupených peněz někomu něco dá (povídácky jistě přepínají), ale v skutečnosti nemožno pohlížet na Šuhaje jinak než jako na odvážného loupežníka toulajícího se po venkově a okrádajícího hlavně Židy, neboť na venkově – kromě Žida a snad faráře – nikdo peněz nemá*“.¹³ V ďalšom článku informujú, že začiatkom augusta 1921 prepadla Šuhajova banda neďaleko Volového tri vozy so Židmi idúcimi z trhu. Obrala ich o peniaze a Žida, ktorý nechcel dať peniaze, zastrelili. Lúpežného prepadnutia sa zúčastnil sám Šuhaj, ktorý doteraz uniká spravodlivosti. Zabil mnoho ľudí a pritom: „*Maďari a velmi mnozí Rusíni vidi v jeho odboji hrdinu, který má vysvoboditi ujařmené z panství Čechů. Šuhaj je nebezpečný zločinec, byť sa halil do nimbu janošíkovského zbojnictví*“.¹⁴ Nikola Šuhaj bol obyčajný vrah a lúpežník. Pokiaľ bolo zistené, tak mal na svedomí päť ľudských životov. Možno mal podiel na iných, alebo neprávom sa mu pripočítavali, keďže každá vražda a lúpež obyčajne išla na jeho účet. Zastrelil dvoch uhorských četníkov, dvoch československých četníkov strážmajstra Hrabala a Kubína, a taktiež starostu Derbaka. V celom okolí sa o ňom niesli reči, že bol: „*vrah-gentleman, střílel jen, když byl napaden, tedy v sebeobraně. Střílel prý však výborně, přesné a jak četnictvo tvrdí, i na velkou vzdálenost, a proto byl tak nebezpečný*“.¹⁵ Šuhaj prepadával cestujúcich, ale najviac židovských obchodníkov. „*Není pravda, že obíral zámožné a podporoval nemajetné. Vše činil z důvodů zistných. Uplácel domácí lid, aby ho nevyzradil a při tom vyhrožoval pomstou*“.¹⁶ Jeho dolapenie bolo zložité, lebo sa ho domáci obyvatelia báli. Jedno lúpežné prepadnutie četník spozoroval, keď bol na obchôdzke. Preto sa veľmi rýchlo približoval, aby zasiahol. Šuhaj utiekol, keďže bol upozornený miestnym občanom, ktorý obďaleč kosil trávu a celú udalosť videl. Keď videl četníka približovať sa, zaklopal nápadne na kosu. Neskôr pri výpovedi priznal, že bol viazaný sľubom, aby upozornil Šuhaja. Ak by ho neupozornil, Šuhajov brat Jura by ho zabil.

Všetky jeho lúpeže mali podobný priebeh. Vyčkával skrytý pri ceste, kadiaľ prechádzali obchodníci s povozmi. Keď bol povoz blízko, vybehol z úkrytu a postavil sa asi 15 krokov pred povoz s namierenou karabínou. Pred prepadnutými neskrýval svoju totožnosť, keďže: „*pouze*

¹² Šuhaj. In: Svoboda, roč.3, č. 189, 13.09.1921, s. 1.

¹³ Podkarpatský zbojník. Opět jeden četník těžce zraněn. In: Lidové Noviny, roč. 29, č. 314, 25.06.1921, s. 6.

¹⁴ Nová Šuhajova loupež a vražda. In: Lidové Noviny, roč. 29, č. 393, 08.08.1921, s. 3.

¹⁵ Smrt bratří Šuhajů. In: Lidové Noviny, roč. 29, č. 410, 19.08.1921, s. 5.

¹⁶ Tamže.

*jméno jeho bylo pro cestující postrachem. Proto sa mu také všechny loupeže dařili“.*¹⁷ Povož musel zastaviť a každý jeden cestujúci musel z povozu zostúpiť a prísť až k nemu, aby ho prehliadol a obral o peniaze. Jeho brat Jura všetko pozoroval s namierenou puškou.

Oblečený chodil rôzne. Buď v miestnom rusínskom kroji, inokedy vo vojenskej rovnošate, alebo mal iba prehodený hnedý gumový plášť. Prestrojenie vykonával na oklamanie prenasledovateľov. Okrem peňazí si z lúpeží najčastejšie bral cukor, nite a ihly. Četníctvo malo veľmi sťažené podmienky v tejto oblasti. Okresné četnícke veliteľstvo v Chuste malo pridelený obvod s rozlohou cez 100 km². Na celom tomto území boli iba 3 pošty. Komunikácia z jednotlivých častí s okresným mestom Chust trvala 8 dní. Telefónne spojenie nefungovalo. Drôty boli rozkradnuté. Všetky mosty cez rieku boli buď zničené alebo odplavené. Po oboch stranách rieky boli cesty, nad ktorými sa tiahli strmé zalesnené vrchy. Prechody poznali iba miestni obyvatelia. Existujúce četnícke stanice v Nižnom Studenci, Novoselici, Toroni, Kelečanoch, Majdenci, Sineviru, Nižnej Koločave a Volom boli vybudované vo vzdialenosti minimálne 20 km od seba. Spojenie medzi nimi bolo možné iba peši, kuriérmi na bicykloch alebo zvláštnymi lietajúcimi oddielmi. Pre četnícke hliadky bola služba o to ťažšia, že si museli nosiť potravu na niekoľko dní. Obce sa skladali z osád a samostatných chalúp roztrúsených po kopcoch, ktoré boli od seba vzdialené aj niekoľko hodín. K dolapeniu Šuhaja pomohlo aj sústavné prenasledovanie četníctvom. Opúšťal ho kľud a rozvaha. Spáchal vraždu medzi svojimi, a tá bola jeho posledná. Pomstychtivosť v kombinácii s prácou četníctva zbavila horské obyvateľstvo od strachu lúpežnej činnosti bratov Šuhajových.¹⁸

Šuhajov prípad upozornil na zaujímavý fakt, že: *„jak malo stačí za naši doby, aby se nabylo pověsti romantického hrdiny“.*¹⁹ Postačí pritom, aby mal pušku, strieľal lepšie ako jeho prenasledovatelia, niekoľkokrát unikol bezpečnostným orgánom, pôsobil v málo civilizovanom kraji, blízko hraníc troch štátov a vykonával lúpežnú činnosť. Potom už postačí iba: *„ohlas zbojnických legend a zakoketování s komunistickou agitací, více méně bezděčné, obstará všechno ostatní. Za chvílku se ví, že přepadá jen pány a že dáva chudým, co pánům sebere, a hrdina je tu“.*²⁰ Nevzdelaný ľud ma hrdinu, ktorý: *„neřeční proti pánům, ale bije je, nehlásá revoluce proti republice, ale zabijí její četníky, nebouří proti soukromnému vlastnictví, ale krade a loupí,...a sláva se šíří, komunisté s jedné a maďarská iredenta s druhé strany...ohřívá slaboduchý romantismus na banální kriminální historii zlumpáčelého vojáka“.*²¹ Ak by svoju činnosť vykonával v Prahe, bol by dolapený na druhý deň. Ktorýkoľvek pražský zlodej by bol slávny, ak by pôsobil v kraji s nevybudovanými cestami, tvoriacou sa štátnou správou a s nevzdelaným ľudom.

¹⁷ Smrt bratří Šuhajů. In: Lidové Noviny, roč. 29, č. 410, 19.08.1921, s. 5.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ Šuhajův případ. In: Lidové Noviny, roč. 29, č. 416, 21.08.1921, s. 1.

²⁰ Tamže.

²¹ Tamže.

V tomto prípade je hrdinskosť iba u četníkov, ktorí trestne stíhali lúpežného zlodēja a vraha, ktorý zavraždil ich dvoch druhou. Nie je hrdina ten, ktorý zavraždí nevinných, aby sa mal za ich peniaze lepšie. Hrdinom je četník, ktorý je v stálom nebezpečí dňom i nocou. Nasadzuje všetky svoje sily a život v záujme bezpečnosti obyvateľstva, republiky a jej právneho poriadku. Lebo iba sloboda a právny poriadok sú základom demokratickej spoločnosti. Paradoxne, občania nemajú radi policajtov a četníkov, ale pri každej neprávosti ich volajú na pomoc. „Četník, policista, finanční strážník, berní úředník – všichni, jimž je povoláním nutiti československého občana, aby konal své povinnosti a nerušil práv jiných občanů“.²²

Československý romantizmus smeruje k tým: „co revoltují proti povinnostem, kdežto romantismus anglosaský vytvořil typy hrdin, jichž velikost je v jejich oddanosti k povinnosti...Také to je dědičství staletého otroctví“.²³ Zabitie Šuhaja bol úspech pre bezpečnosť na Podkarpatskej Rusi i v niektorých krajoch Slovenska. Bol to úspech vo vojne, „kterou vede republika od svého prvního dne s vnitřními nepřáteli podporujícími se navzájem...ať jim jde jen o zlodějství nebo také o cíle politické“.²⁴

Pomerne iný pohľad na Nikolu Šuhaja a jeho lúpežnú činnosť ponúkalo *Rudé Právo*, ktoré bolo denníkom Komunistickej strany Československá (Beránková – Malec, 1976, s. 37). O Nikolovi Šuhajovi písali útržkovite niekoľkokrát, no kompaktnejšie články vyšli až v júli 1921. Nikola Šuhaj sa narodil v časti Koločava Lazy. Bol tam nevľúdny, ťažko dostupný a husto zalesnený terén. Mal 23 rokov, prostrednú postavu s čiernymi fúzikmi a tmavými očami. Vystupoval smelo a odvážne. Pri podráždení sa správval drzo. Pri svojej činnosti: „jest nejvýše ostražitý, nepustí k sobě na blízkou vzdálenost ani Rusína, pušku máje vždy při sobě. Nenapadá ozbrojenou moc, nebyv sám napáden, nedává písemných rozkazů, ani proklamačních letáků, neboť sám nezná ani čísti, ani psáti“.²⁵ Jeho lúpežnú činnosť umožňovali jeho krajanovia, ktorí zatajovali aj jeho miesto pobytu. Neprezradili ho ani, keď bol ťažko chorý. Pri svojej činnosti: „Rusínům neubližuje, jde pouze na Židy a boháče, jimž odebira nejen peníze, nýbrž i vlastní šatstvo a obuv“.²⁶ Dostal sa do hádky s četníkmi, pričom počas nej jedného z nich zastrelil a utiekol do hôr. Niekoľko dní na to vyhorel statok jeho rodičov. Šuhaj tvrdil, že bol: „založen z návodu četníků. Soudil tak z toho, že četníci nedovolili hořící statek hasit“.²⁷ Ako vznikol požiar nemožno jednoznačne povedať. I keď pravdou bolo, že úrady na Podkarpatskej Rusi činili „leccos, co upomína Asii“.²⁸ Hoci jeho rodina bola zatknutá a zbitá, nevyzradila jeho úkryt. Naopak, poskytovala mu potravu. Šuhaj bol v očiach obyvateľov: „bohatýřem, bojujícím za

²² Šuhajův případ. In: Lidové Noviny, roč. 29, č. 416, 21.08.1921, s. 1.

²³ Tamže.

²⁴ Tamže.

²⁵ Šuhajovo zbojníctví v Podkarpatské Rusi. In: Rudé Právo, roč. 2, č. 149, 01.07.1921, s. 3.

²⁶ Tamže.

²⁷ Král marmarošských hor a lesů. In: Rudé Právo, roč. 3, č. 163, 21.07.1922, s. 2.

²⁸ Tamže.

*dobrou věc. Stal se hrdinou legendárních příhod – úplně po vzoru Janošíka. Byl lupičem, který bohatým bral a chudým dával, bojoval vítězné bitvy s přesilou nenáviděných“.*²⁹

Civilná správa na Podkarpatskej Rusi v Užhorode vypísala v máji 1921 na neho odmenu. Štátne úrady nasadili vojsko a sústredený četnícky oddiel v sile 20 četníkov. Avšak nepodarilo sa im ho dolapiť.³⁰ „Šuhaj byl typ známy u nás ze slovenských pověstí o Janošíkovi a jiných hlasatelích slovenského lidového odboje proti majetným vrstvám a úřadům. Šuhaj byl mstitelem křivdy, spáchané na něm a jeho rodině, byl mstitelem krutým a nelístopným, který se bil s přemocí moderní organizace státní, až padnul“.³¹ Ako aj smrť Jánošíkova mala príčinu v babe, ktorá mu podhodila hrach pod nohy, tak aj v tomto prípade neboli príčiny jeho smrti jednoznačné. Potvrdilo to aj súdne konanie z 3. júna 1922 v Chuste s tromi vrahmi bratov Šuhajových. Neboli to četníci, ale traja miestni obyvatelia v stredných rokoch Adam Ivánič, Ivan Burkalo a Daniel Marko. Vyšlo najavo, že: „četníci im dovolili, aby si nechali 6000 Kč, ktoré našli u Šuhaje, i ostatní věci. Dokonce jim četníci přikázali, aby mlčeli a neříkali, že oni zabili Šuhaje“.³² Chustecký súd všetkých troch oslobodil. Štátny zástupca sa síce odvolal, ale vrahovia boli prepustení na slobodu.³³

V podobnom duchu sa vyjadrovali denníky *Právo lidu* a *Nová doba*, ktoré boli tlačou Čs. sociálno-demokratickej strany (Beránková, 1988, s. 54). *Právo lidu* vo svojom článku z augusta 1921 informovalo o zastrelení karpatského banditu Nikolu Šuhaja, ktorý: „svými odvážnými kousky získal si mezi rusínským lidem tolik popularity a slávy, že nebylo možno jej polapiti, poněvadž lid ho před vojskem a četnictvem chránil“.³⁴ Schovával sa v lese, kde mal vybudované úkryty a poschovávané zbrane i náboje. Skalnatý terén Podkarpatskej Rusi mu poskytoval dokonalý úkryt. Pracoval presne podľa rozprávania románopiscov. Keďže v horách bolo viacej zbojníkov, ktorí nechceli byť na vojne, tak využil svoje organizátorské schopnosti a zorganizoval celú zbojnícku bandu. V skutočnosti nemal toho veľa. Niekedy prepadol nejakého židovského obchodníka, ale inak sa živil tým, čo dala príroda.³⁵ Denník *Nova doba* informoval, že obyvateľstvo si o Nikolovi Šuhajovi rozprávalo povesti a tlač jeho lúpežnú bandu porovnávala: „se známými horními chlapci a Šuhaje k Janošíkovi“.³⁶ Ale ako jeho sláva rýchlo vyrástla, tak aj rýchlo upadla.³⁷

²⁹ Král marmarošských hor a lesů. In: Rudé Právo, roč. 3, č. 163, 21.07.1922, s. 2..

³⁰ Šuhajovo zbojníctví v Podkarpatské Rusi. In: Rudé Právo, roč. 2, č. 149, 01.07.1921, s. 3.

³¹ Král marmarošských hor a lesů. In: Rudé Právo, roč. 3, č. 163, 21.07.1922, s. 2.

³² Tamže.

³³ Tamže.

³⁴ Karpatský bandita Šuhaj zastřelen. In: Právo Lidu, č. 186, 19.08.1921, s. 3.

³⁵ Tamže.

³⁶ Smrt bratří Šuhajů. In: Nova doba, č. 227, 20.08.1921, s. 1-2.

³⁷ Tamže.

3. Lúpežná činnosť Il'ka Lepeja z pohľadu dobovej tlače

Il'ko Lepej vykonával podobne ako Nikola Šuhaj lúpežnú činnosť na Podkarpatskej Rusi, ale o niekoľko rokov neskôr. Podobne ako Nikola Šuhaj, aj on sa stal kontroverznou postavou svojej doby, ktorej činnosť bola v dobovej tlači vnímaná pomerne odlišne.

Lidové Noviny popisovali Il'ka Lepeja ako syna zámožného roľníka, neskoršieho starostu a úradníka v meste Volovo. Otec bol na syna prísny a mal s ním značné rozpory. Spory medzi nimi vyvrcholili vo chvíli, keď sa Lepej rozhodol zobrať si za ženu chudobné dievča a otec mu nechcel dať žiadne dedičstvo. Pritom otec získal po synovi Cyrilovi poistku 150.000 Kč, ktorý zahynul na francúzskom fronte ako americký dôstojník. Otcovi chodila taktiež Cyrilova renta od vlády Spojených štátov. Zvrat v jeho živote nastal 15. septembra 1926, keď šesť lúpežníkov zavraždilo v podkarpatskej obci Krasnyšor dvoch obchodníkov bratov Einhornových. Il'ko Lepej sa akurát v tom čase v tej oblasti potuloval a keďže nemal alibi, tak bol usvedčený ako jeden z páchatel'ov. Odsúdený bol na 15 rokov väzenia, pričom mal iba 28 rokov. Za vzorné správanie dostával vo väzení množstvo výhod. Manželka mu do väzenia písavala, pričom sa sťažovala na lakomého otca, ktorý nemá zľutovania nad úbohými deťmi. Lepej následne 11. septembra 1934 utiekol z väzenia. Po príchode domov zmlátil otca i manželku. Potom utiekol do hôr, kde sa dal do kopy s Jurajom Klevcov známym zločincem, ktorý bol obvinený z viacerých vražd. Najprv vykonávali niekoľko lúpeží najmä u židovských krčmárov. Potom nasledovali skutky: „*podněcující lid k vytváření legendy o nových zbojnicích, kteří neznají vrchnosti, bohatým berou a chudým dávají*“.³⁸ Po necelom roku 13. júla 1935, keď okradli obchodníka Katza v Južce.³⁹ Po necelom roku ich lúpežnej činnosti sa četníkom podarilo dolapiť dvoch členov ich bandy. Pomáhal im pri tom aj Četnícky pohotovostný oddiel z Berehova, ktorý prišiel na autokare. Il'ko Lepej a Juraj Klevec, ale utiekli neprístupným strmým terénom. Četnícke hliadky ich začali prenasledovať pomocou policajných psov. Zásobili sa pritom na niekoľko dní dopredu konzervami, potrebnými meracími prístrojmi, ďalekohľadmi a mapami. Prehľadávali oblasť nazývanú Boržava, ktorá je 45 km dlhá a miestami až 1600 metrov vysoká. V údolí tečie rieka a po jej ľavej strane sa tiahne horský masív až k poľským hraniciam. Obzvlášť neprístupný a neobývaný je horský trojuholník Volové, Popad'a a Německá Mokrá. Policajné psy po istom čase znova vyňuchali ich stopu. Prenasledovanie museli zastaviť kvôli paľbe, ktorú po nich spustil Klevec. Potom sa už četníkom stratili v spleti úzkych horských cestičiek. Vyzbrojený boli vojenskými puškami. Po pastieroch im nechávali odkazy, že: „*na každého pronásledovatele ihned zaháji palbu*“.⁴⁰

³⁸ Boj s loupežníky v podkarpatských pralesích. Minulost zastřeleného Ilka Lepeje – Jeho společníka zachránila mlha. In: *Lidové Noviny*, roč. 43, č. 465, 16.09.1935, s. 1.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Honba za loupežníky v pralesích. In: *Lidové Noviny*, roč. 43, č. 364, 23.07.1935, s. 1.

Neskôr 21. júla 1935 četnícka hliadka prekvapila Lepeja a Klevca na vrchu Stoj. Obidvaja sa dali okamžite na útek, nestačili si zobrať ani osobné veci. Lepej si tam zabudol svoj denník. Úrady zvýšili odmenu za dolapenie z 1000 Kč na 3000 Kč.⁴¹ Začiatkom septembra 1935 Lepejova banda prepadla šiestich turistov z Prahy. Ani nie po týždni vykonala lúpež u zámožného roľníka Mikuly Vorobka v Berezovom. Pritom dedina bola vzdialená vzdušnou čiarou až 30 km od poslednej lúpeže. Pod hrozbou zastrelenia Vorobka obrali o 12.750 Kč. Četníci sa o tom dozvedeli náhodne od susedov. Vorobek bol tak prestrašený, že nepovedal žiadne podrobnosti, iba pripustil, že sa to stalo.⁴² Pohotovostný oddiel a četníctvo začali intenzívne prehl'adávať lesy na hrebeni Repinskej Kičery. Keďže sa blížila noc, pohotovostný oddiel s autokarom odišiel a na mieste ostali štyri četnícke hliadky. Okolo polnoci policajný pes zachytil stopu. Začali prenasledovať Lepeja a Klevca, ktorí sa dostali do obkl'účenia četníckych hliadok. Došlo k prestrelke. Lepej a Klevec utekali dolu ku rieke, kde padala hmla. Lepej bol zasiahnutý, keď prechádzal cez riekku. Prešiel ešte na druhú stranu rieky, kde sa zvalil na zem a začal strieľať z revolvera. Pri prestrelke bol zastrelený. Klevcovi sa podarilo utiecť v hmle popri toku rieky.⁴³

K vyčinianiu Il'ka Lepeja uverejňovali články aj iné denníky rôznych politických strán. *Slovenská Pravda* ako denník Hlinkovej slovenskej ľudovej strany uverejnil 15. septembra 1935 článok, v ktorom informoval o tom, že po vražednom útoku na hájnika Jirouška bolo v danej oblasti nasadených 300 četníkov. Článok poukazoval na to, že to bude veľmi smutné vysvedčenie pre bezpečnostnú službu na Podkarpatskej Rusi, ak nebude schopná v takom počte chytiť Il'ka Lepeja. Keďže: „výhovorky o ťažkom teréne, počasí atď., ktorým dávajú veľmi ochotne miesto české časopisy, sú trochu k smiechu. Ten terén je rovnako ťažký i pre Lepeja a Klevca, zlé počasie ich práve tak stíha, ako četníkov, lenže lúpežníci nie sú pri tom tak vystrojení, ani tak živení, ako četníci.“⁴⁴ Predsa taký počet četníkov s policajnými psami a telefónmi si musí vedieť poradiť s dvomi lúpežníkmi a to aj vtedy, ak by im pomáhali všetci pastieri na Poloninách. „Rozhodne je to väčšia úloha, ako vyšetrovať, kto, kde a kedy bol na shromaždení niektorej opozičnej strany“.⁴⁵

Slovenský denník, noviny agrárnej strany na Slovensku, uverejnil 18. septembra 1935 článok, v ktorom opisoval túžbu obyvateľov miest opustiť na chvíľu ich stereotyp a presunúť sa do romantických krajov, kde sa uskromnia – nebudú mať teplú vodu, pohodlnú posteľ a rôzne iné nároky. Na druhej strane aj to má isté hranice. Stretnúť skutočného zbojníka na potulkách horami nie je nič príjemné. Nedávno stretli turisti zbojníkov na Hornej Orave, ale aj na

⁴¹ Boj s loupežníkmi v podkarpatských pralesích. Minulost zastřeleného Ilka Lepeje – Jeho společníka zachránila mlha. In: Lidové Noviny, roč. 43, č. 465, 16.09.1935, s. 1.

⁴² Nová odvážna loupež podkarpatských loupežníků. In: Lidové Noviny, roč. 43, č. 440, 03.09.1935, s. 4.

⁴³ Jak zahynul Ilko Lepej. In: Lidové Noviny, roč. 43, č. 469, 18.09.1935, s. 1.

⁴⁴ Chytí 300 četníků Lepeja a Klevca? In: Slovenská Pravda, roč. 16, č. 37, 15.09.1935, s. 6.

⁴⁵ Tamže.

Podkarpatskej Rusi. Tam donedávna vyčíňal Il'ko Lepej a Juraj Klevec: „*ktorí žili v pralesoch, iste romantických a celkom štýlove ozbíjali celý rad ľudí. Niektorých dokonca zabili*“.⁴⁶ Il'ka Lepeja nedávno zastrelili, no po Klevcovi stále pátrajú. Títo četníci: „*isto nenávidia všetku takú romantiku*“.⁴⁷ Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi existujú rôzne zvláštnosti, ktoré sa nenachádzajú niekde v Európe. Chválime sa, že: „*máme v lesoch ešte medveďov, ale sotva sa budeme chváliť, že máme aj zbojníkov*“.⁴⁸ Až v budúcom roku sa ukáže, aký mali vplyv správy o zbojníkoch na cudzinecký ruch. Preto je potrebné vychovávať obyvateľstvo k tomu, aby pochopilo, aký význam má cudzinecký cestovný ruch a vítali hostí tak, aby zabudli na: „*zprávy o zbojníkoch s puškami, a o drahote v našich krajinách*“.⁴⁹

Podľa denníku *Rudé Právo* mala Lepejová lúpežná banda na Podkarpatskej Rusi legendárnu povesť, pričom pričínalo sa o to, ani nie ich správanie, ale: „*poměry, které v zemi panují*“.⁵⁰ Vo svojom článku z konca júla 1935 informovalo o úradnej správe, ktorá bola spracovaná o Il'kovi Lepejovi. Podľa nej Lepej neprepadával chodcov ani turistov. Svoju zlosť si vybíjal na príslušníkoch svojej rodiny. Popritom sa dopúšťal rôznych krádeží u obchodníkov v odľahlých obciach, aby si zabezpečoval potravu a oblečenie. Nebezpečný bol iba pre tých četníkov a príslušníkov uniformovaných zborov, ktorí ho chceli chytiť. Toto tvrdenie mal potvrdzovať aj rozhovor s veliteľom četníctva vo Volovom, ktorý povedal, že: „*domáci obyvatelstvo díva se na pronasledování Lepeje jako na křivdu, a kdekdo je ochoten mu pomoci. Kdyby byl někoho zabil, měli bychom posici mnohem lehčí. Lidé by se ho báli a nekryli by ho. Ale takhle v něm vidí národního hrdinu, druhého Nikola Šuhaje*“.⁵¹ Prenasledovanie lúpežníkov sťažovala podpora obyvateľstva a chýbajúce spojenie, keďže niektoré četnícke stanice nemali telefónne spojenie.⁵²

Deň po zastrelení Il'ka Lepeja *Rudé Právo* informovalo, že: „*za několik roků bude Podkarpatsko bohatší o jednu legendu*“.⁵³ Redaktor uvádzal, že pred rokom to bol iba prípad, za rok problém a za niekoľko rokov legenda. Márne z neho budú robiť lupiča, plytvať epickými opismi dramatického boja, z mysle ľudí na Podkarpatskej Rusi ho nevymažú. „*Jak mu mohla narůst taková jánošíkovská gloriola? Jednak tím, že kolem jeho případu nasrostlo zřejmě a nepochybné vědomí křivdy*“.⁵⁴ Vychádzalo to z toho, že Lepej neustále tvrdil, že bol odsúdený z lúpežnej vraždy, ktorú nespáchal. Išlo o intrigy jeho príbuzných, ktorí sa ho chceli takýmto spôsobom zbaviť. Po úteku z väzenia sa schovával a žil v lesoch Podkarpatskej Rusi, kde:

⁴⁶ Škodlivá romantika. In: Slovenský denník, roč. 18, č. 215, 18.09.1935, s. 3.

⁴⁷ Tamže.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ Četnictvo obkličuje Jurko Lepeje. In: Rudé Právo, č. 169, 23.07.1935, s. 4.

⁵¹ Kdyby Ilko Lepej někoho zabil. In: Rudé Právo, č. 175, 30.07.1935, s. 4.

⁵² Ilko Lepej nebyl dosud dopaden. In: Rudé Právo, č. 172, 26.07.1935, s. 4.

⁵³ Lepej se stane legendou. In: Rudé Právo, č. 217, 17.09.1935, s. 4.

⁵⁴ Tamže.

„stáva sa legendárnym hrdinou. Pronasledování človeka, který v očích podkarpatského lidu ničeho nespáchal, ještě zvýšilo jeho autoritu“.⁵⁵ Jeho prvým násilným činom bolo: „postřelení hajného Jirouška, který proti němu při pronasledování vystoupil, a který – jenom náhodou – nebyl domácím člověkem“.⁵⁶ Uvedený prípad postreleného Jirouška, mal za následok posilnenie četníctva. Zintenzívnili sa četnícke hliadky. Jedná z nich narazila na Lepeja a jeho spoločníka Klevca v Repinnej vo Volovskom okrese. Začali ich prenasledovať a následne ich obkľúčili. Lepej bol zastrelený po prekročení rieky. Klevec im utiekol. K vzniku lepejovskej legendy prispievala: „jeho solidarita s podkarpatským lidem, péče o to, aby nepoškodil jeho majetek a životy a jeho boj namířený proti aparátu, který jej pronásledoval“.⁵⁷

Záver

Lúpežná činnosť na Podkarpatskej Rusi mala vhodné podmienky najmä kvôli nepriaznivej hospodárskej a sociálnej situácii obyvateľstva. Jej príčiny súviseli predovšetkým s novým usporiadaním hraníc po 1. svetovej vojne, ako aj s dlhodobým zanedbávaním vzdelávania obyvateľstva a potlačovania jeho národnej identity počas rakúsko-uhorskej monarchie.

K významnými predstaviteľom lúpežnej činnosti na Podkarpatskej Rusi patrili Nikola Šuhaj a Il'ko Lepej. Bolo to najmä kvôli tomu, že v období svojho pôsobenia mali podporu a sympatie vlastného obyvateľstva natoľko, že si ich lúpežnú činnosť romantizoval v povestiach, baladách a piesňach. Tie sa v súlade so zbojníckou tradíciou orientujú na najsilnejšie momenty života zbojníka, mágiu a ľútosť nad zbojníkovou smrťou (Bocanová, 2017, s. 266). Lúpežnú činnosť Nikolu Šuhaja a Il'ka Lepeja intenzívne reflektovala aj dobová československá publicistika. Jej pohľady na lúpežnú činnosť sa pomerne líšili. Súviselo to s tým, že vydávanie tlače nebola lacná záležitosť a mohli si ju dovoliť iba štátne inštitúcie, politické strany alebo záujmové organizácie. Tie používali tlač predovšetkým na prezentáciu svojich myšlienok, názorov a hodnotení. Preto informovanie o lúpežnej činnosti Nikolu Šuhaja a Il'ka Lepeja využívali zvyčajne na svoj politický boj. No, napriek tomu, dobová tlač predstavuje hodnotný písomný prameň a poskytuje autentický pohľad obyvateľov na lúpežnú činnosť v období medzivojnovy Československa.

Archívne pramene

Archiv Národního Múzea v Praze. Osobní fond Rudolf Kryl.

Lidové Noviny 1921, 1935.

Nova doba 1921.

---

⁵⁵ Lepej se stane legendou. In: Rudé Právo, č. 217, 17.09.1935, s. 4.

⁵⁶ Tamže.

⁵⁷ Tamže.

Právo Lidu 1921.

Rudé Právo 1921, 1922, 1935.

Slovenský Denník 1935.

Slovenská Pravda 1935.

Slovenský Východ 1921.

Svoboda 1921.

Literatúra

ALTMAN, Karel. 2014. Periodický tisk jako zdroj etnologického poznání. Brno: Etnologický ústav AV ČR. 100 s. ISBN 978-80-87112-81-1.

BERÁNKOVÁ, Milena – MALEC, Karel. 1976. Dějiny české žurnalistiky do roku 1945. Praha: SPN. 1976. 62 s.

BERÁNKOVÁ, Milena. et al. 1988. Československé dějiny žurnalistiky III. Díl : Český a slovenský tisk v letech 1918 – 1944. Praha: Novinář. 314 s.

BOCANOVÁ, Martina. 2017. Tragická láska v slovenskej ľudovej balade. Milostný život v tieni autorít. In ČÍHAL, Petr. et al. Erotika v lidové kultuře. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti. s. 265 – 281. ISBN 978-80-87671-33-7.

GAŠPARÍKOVÁ, Eva. Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu. Bratislava: SAV, 1964. 320 s.

HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka. 2012. Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky : Studie Slovackého muzea 17. Uherské Hradiště: Slovákcke muzeum. 245 s.

HOLUB, Ota. 1983. Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha : Československý spisovatel. 235 s.

HORVÁTH, Miloš. 2012. O extenzii a intenzii pojmov (termínov) žurnalistika a publicistika. In Štúdia Academica Slovaca 41. Bratislava: Univerzita Komenského s. 87 – 94. ISBN 978-80-223-3270-5.

HUBENÝ, Dávid. 2023. Počátky československého četnictva na Podkarpatské Rusi v letech 1919 – 1922. In Slovanský přehled, roč. 109, č. 2, s. 193 – 208.

HŮZL, František. 1937. Rozmarné příhody četníka Břízy. In Bezpečnostní služba, roč. VII., č. 10, s. 312 – 313.

KONEČNÝ, Stanislav. 2015. Náčrt dejín karpatských Rusínov : Vysokoškolská učebnica. Prešov: Prešovská univerzita. 226 s.

RYCHLÍK, Jan. 2015. Malý pohraniční styk na Podkarpatské Rusi v letech 1919 – 1945. In Paginae Historiae: Sborník Národního archivu, roč. 23, č. 2, s. 165 – 178.

- RYCHLÍK, Ján – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna. 2016. Připojení Podkarpatské Rusi k Československu a etnoidentifikační proces rusínského obyvatelstva. In Česko-slovenská historická ročenka 2016, s. 95 – 116.
- TUŠER, Andrej. 2010. Ako sa robia noviny. Žilina: Eurokódex. 288 s. ISBN 978-80-89447-23-7.
- VOTRUBA, Adam. 2010. Pravda u zbojníka : Zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě. Praha: Scriptorium. 495 s.
- ZELLER, Berenika. 2026. Housing Scarcity and Everyday Life in Subcarpathian Rus in the 1920s. In: Paginae historiae, roč. 34, č. 2, Praha: Národní archiv. 20 s. – rukopis prijatý redakciou na publikovanie.

Elektronické zdroje

- GLADIŠ, Marián. 2019. Uplynulo 100 rokov od začiatku vychádzania denníka Slovenský východ [online]. In Veda na dosah [cit. 26.2.2026]. Dostupné z: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/ludia/uplynulo-100-rokov-od-zaciatku-vychadzania-dennika-slovensky-vychod/>

Bethlehemskí Slováci v USA

Slovaks of Bethlehem in the USA

Mgr. Marián HODOŠI

Abstrakt

Emigrácia Slovákov do Severnej Ameriky bol fenomén, ktorý silno rezonoval medzi našimi predkami už na prelome 19. a 20. stor. Príčiny boli rôzne, no môžeme konštatovať, že ľudia hľadali východisko z neľahkej situácie doma, a tak skúšali svoje šťastie na druhej strane zemegule, kde podľa slov agentov ležia peniaze priamo na ulici a stačí sa zohnúť a zdvihnúť ich. V novom svete tak pribúdalo stále viac Slovákov, ktorí postupne vytvorili celé slovenské komunity. Americkí Slováci mali eminentný záujem zostať aj naďalej Slovákmi a boli ochotní brániť svoje hodnoty. Preto si stavali svoje vlastné kostoly a zakladali spolky, vďaka čomu sa lepšie bránili pred asimiláciou.

Zakladanie slovenských farností sa stalo jednou z hlavných priorít pre emigrantov, lebo kostol nie je len miestom kde sa slávi liturgia, ale rovnako toto miesto plní funkciu kultúrnu, vzdelávaciu, či osvetovú. Komunita farníkov sa identifikuje osadou pri kostole, napr. Osada pri kostole sv. Cyrila a Metoda. V polovici 20. storočia tak na americkom kontinente existovalo už cez 270 slovenských farností, z ktorých dominantná časť niesla patrocínium sv. Cyrila a Metoda a práve osada zasvätená týmto svätcom v mestečku Bethlehem sa stala úplne prvou svojho druhu na opačnej strane sveta. Je preto symbolické, že práve mestečko Bethlehem je kolískou cyrilometodského kultu v Severnej Amerike, a to je dôvodom, prečo aj tento príspevok je venovaný prológu slovenskej emigrácie do Severnej Ameriky, a to Bethlehenským Slovákom.

Kľúčové slová: slovenská emigrácia, osada sv. Cyrila a Metoda, náboženstvo, identita, cyrilometodské dedičstvo v Severnej Amerike, Bethlehem (Pensylvánia).

Abstract

Slovak emigration to North America was a phenomenon that strongly resonated among our ancestors at the turn of the 19th and 20th centuries. There were several reasons, but the common aspect was to seek a way out of the difficult situation at home, thus trying their luck on the other side of the globe, where money supposedly lay on the streets, just waiting to be picked up. In the New World, the number of Slovaks kept growing, gradually forming entire Slovak communities. However, American Slovaks still wanted to remain Slovak, and they were willing to defend their core values. That is the main reason why they built their own churches and established fraternal societies to defend themselves against assimilation.

The establishment of Slovak parishes became one of the main priorities for emigrants, as the church is not just a place where the liturgy is celebrated, but this place also serves cultural, educational, and enlightenment functions. The parish community identifies itself by the name of its church (e.g. Sts. Cyril and Methodius Church). In the mid-20th century, there were more than 270 Slovak parishes in North America, mostly dedicated to Sts. Cyril and Methodius, as was the case in Bethlehem (PA), where the first parish of its kind was established in this part of the world. Therefore, it carries a symbolic significance that the town called Bethlehem is the cradle of the Cyrillo-Methodian cult in North America, and that is also why this presentation is dedicated to the prologue of Slovak emigration there - Slovaks of Bethlehem.

Keywords: Slovak emigration, Sts. Cyril and Methodius Church, religion, identity, Cyrillo-Methodian heritage in North America, Bethlehem (Pennsylvania).

Kontaktné údaje:

Mgr. Marián Hodoši

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, Filozofická fakulta

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67, 949 74 Nitra

marian.hodosi@ukf.sk

Úvod

Vystaňovalstvo Slovákov do Severnej Ameriky bolo spoločenským javom, ktorý zanechal výraznú stopu a ovplyvnil tak životy viacerých generácií nielen doma na Slovensku, ale aj v zahraničí. Podľa dostupných aktuálnych informácií získaných z Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí¹ je počet Slovákov žijúcich v zámorí, slovenská diaspóra a potomkovia vystaňovalstva a exilu spolu medzi 900 – 950 tis. obyvateľov. A z tohto čísla len samotné USA a Kanada majú spolu podľa posledného sčítania ľudu prinajmenšom 850 tis. obyvateľov.² ÚSŽZ dodnes podporuje činnosť krajanských spolkov a organizácií aj v Severnej Amerike, medzi ktoré môžeme zaradiť ako farnosti a školy, tak aj napríklad folklórne súbory a média – noviny, časopisy, televízne a rozhlasové vysielania, ako vyplýva zo správy ÚSŽZ za rok 2024. A tak môžeme vidieť, že aj dnes po viac ako 120 rokoch od počiatkov emigrácie Slovákov do Severnej Ameriky majú tieto dve krajiny výrazné zastúpenie aktívnych Slovákov žijúcich v nich. Preto si aj štúdium tejto problematiky zaiste zaslúži pozornosť. Tento príspevok poukazuje na pôsobenie Slovákov v Severnej Amerike, na ich komunitný život a udržiavanie svojich jedinečností aj na druhej strane sveta.

Medzi významné počiny emigrantov patrilo práve zakladanie slovenských farností a budovanie vlastných kostolov, pričom treba brať do úvahy skutočnosť, že tie boli medzi krajanmi vnímané omnoho viac ako len miesta slávenia liturgie – boli to miesta, kde sa stretávali a prerokovali dôležité otázky, ale určite aj miesta osláv a zdieľania svojich radostí či naopak starostí. Ale najmä miesta, kde sa udržiavali slovenské tradície a hodnoty a kde sa budovalo spoločenstvo, ktoré sa spoločným úsilím dokázalo ľahšie brániť asimilácii. Takto zorganizovaná komunita alebo aj osada sa identifikovala podľa patrocínia svojho kostola a najpočetnejšie zastúpenie majú práve osady zasvätené sv. Cyrilovi a Metodovi, ktorých evidujeme až takmer 40 rímskokatolíckych (Kojis, 1955, s. 31 – 168) z celkového počtu okolo 270 evidovaných rímskokatolíckych farností v Severnej Amerike v druhej polovici 20. storočia. (Minár, 1994, s. 50).

Bolo by nepredstaviteľné venovať sa v tomto článku hlbkovo všetkým osadám sv. Cyrila a Metoda v Severnej Amerike, a tak téma tohto príspevku sa bude venovať len jednej osade, a to v mestečku Bethlehem v štáte Pensylvánia, ktoré symbolicky nesie meno práve po biblickom rodisku Ježiša Krista, no tento Bethlehem v Pensylvánii je rodiskom cyrilo-metodského kultu v Severnej Amerike, keďže práve tu bol postavený prvý slovenský rímskokatolícky kostol zasvätený solúnskym bratom na tomto kontinente³. Čiže aj výber témy tohto príspevku so sebou

---

¹ Ďalej len ako ÚSŽZ.

² ÚSŽZ, *Krajanía – Aktuálny počet Slovákov žijúcich v zahraničí*. [online]. [cit. 01.03.2026]. Dostupné z: <https://www.uszz.sk/krajania/>.

³ Prvý slovenský katolícky kostol a fara na západnej pologuli vôbec boli postavené v roku 1882 – bola to osada sv. Jozefa, v Hazletone, Pensylvánia. Pozri aj: MINÁR, Imrich. *Americkí Slováci a Slovensko 1880-1980*, Bratislava 1994, s. 50.

nesie mnoho symbolík, má ambíciu predstaviť život Slovákov konkrétne v tomto mestečku a právom si tak vydobýť svoje miesto medzi veľkými komunitami Slovákov v Amerike, akými bezpochyby sú Pittsburgh, Cleveland, New York či Chicago.

1. Prví Slováci v Bethleheme

Jeden z najvýznamnejších odborníkov na dejiny slovenského vystaľovalectva do Severnej Ameriky, Mark Stolarik, mapuje v jednom zo svojich diel (*Growing Up on the South Side: Three Generations of Slovaks in Bethlehem, Pennsylvania, 1880-1976*), že istú skupinu najstarších prisťahovalcov z východného Slovenska⁴ vypátral v pensylvánskom mestečku Bethlehem (Stolarik, 1985, s. 17). Toto mesto získalo svoje pomenovanie presne na Štedrý deň, a to 24. decembra roku 1741, keď protestanti z Moravy slávili vianočné obrady, tak gróf Mikuláš Zinzendorf predniesol Jednote bratskej svoju myšlienku slovami: „*Bratia, ako výstižnejšie by sme mohli nazvať náš nový domov, než ho pomenovať na počesť miesta, kde sa odohrala udalosť, ktorú si teraz pripomíname. Toto miesto nazveme Betlehem.*“ (Cotter, 1916, s. 1 – 2).

Poznatky o pôvode prvých slovenských prisťahovalcov do tohto mesta rovnako potvrdzuje aj Milan Paulíny ako hlavný zostavovateľ kolektívneho diela vydaného Katolíckou Telovýchovnou Slovenskou Jednotou Sokol⁵ pod názvom: *Dejiny Bethlehemských Slovákov*. V tomto diele Ján Bartoš (jeden z hlavných dozorcov KTSJS priamo z mesta Bethlehem) rozpráva osud prvej skupiny Slovákov, ako sa dostala až na toto miesto. Boli to ôsmi chlapi: Štefan Balšay, Juraj Tomko, Štefan Tomko, Ján Esterník, Ján Anderko, Ján Varga, Andrej Kostelník a Štefan Gašpar. (Paulíny, 1921, s. 8). Detailne opisuje ich neľahkú cestu loďou, ktorá mala trvať 28 dní a v prístave zakotvila 27. decembra 1879, no tam bola táto partia zadržaná z nejasných dôvodov až do 15. januára 1880. Keďže nemali peniaze, peši prišli do mesta Trenton v štáte New Jersey.⁶ Tam si ich miestni obyvatelia mali údajne pomýliť s indiánmi, lebo mali cez seba tzv. „hunku“ a vyhnali ich kameňmi preč. A tak napokon prišli 18. januára na poludnie do Bethlehemu, kde si o nich tiež mysleli to isté, a tak ich spočiatku neprijali, no nakoniec im mal sprostredkovať jedlo a nocľah istý Dr. Brauner⁷, a tiež im mal sprostredkovať prácu v bethlehemských železniarňach, kde potom títo mladíci mali svedomite pracovať (Paulíny, 1921, s. 8).

---

⁴ Pochádzajúcich z dedín spájajúcich Prešov a Bardejov, čiže z regiónu Šariš.

⁵ Ďalej len ako KTSJS.

⁶ Podľa Jána Bartoša im to trvalo „deň a noc“, dnes podľa Google Maps trasa z Ellis Island, NY do Trenton, NJ peši by mala trvať cca. 17 hod.

⁷ Dr. Brauner sa na druhý deň mal znovu zaujímať „o svojich pokrvných krajanov“ ako píše Bartoš, čo svedčí aj o pôvode tohto Dr. Braunera a napovedá to, že by mal byť moravského pôvodu, čo potom text explicitne aj vyjadruje na inom mieste. Pozri aj: *Semi-Centennial: The Borough of South Bethlehem, Pennsylvania*. 1915, s. 21 – tu sa spomína tiež Dr. Brauner, ktorý mal pomáhať prvým Slovákom nájsť si prácu v železniarni a text ho označuje ako: „a Bohemian“, čiže Čech.

2. Slovenská osada sv. Cyrila a Metoda

Predtým, ako si Slováci založili vlastný kostol v meste Bethlehem, navštevovali viaceré iné kostoly v okolí, ako napríklad írsky kostol Holy Infancy, nemecký kostol Sv. Bernarda v starom Bethleheme a nemecký kostol Sv. Ducha. Potreba vlastného kostola však rástla ako rástol aj počet Slovákov v okolí, a tak sa im nakoniec v roku 1891 aj vďaka podpore od Rev. Williama Heinena podarilo vybudovať slovenský kostol (Paulíny, 1921, s. 8). Okrem neho sa angažovali aj Slováci ako Juraj Slavkovský (miestny hoteliér) a Juraj Zboyovský (miestny bankár), ktorým sa podarilo kúpiť pozemky na stavbu nového kostola od Wilbura (dôverníka Lehigh University a predsedu Lehigh Valley Railroad). Na odkúpených pozemkoch od Lehigh University potom začali stavať so spoločnosťou Benedikta Birkela za sumu \$5000. Za patrónov kostola si miestni zvolili sv. Cyrila a Metoda na znak, že sa jedná o slovenský kostol. (*Pamätník XX. Konvencie I. Katolíckej Slovenskej Jednoty*, 1922, s. 55). Keďže kaplánom Rev. Heinena bol v tom čase Rev. František Vlossák – slovenský rodák z Oravskej dediny Bobrov, tento sa snažil o rozvoj osady a tak predával zvyšné parcely okolo kostola Slovákom, čím sa podarilo vytvoriť sústrednú slovenskú komunitu, a preto je považovaný za prvého duchovného správcu farnosti (Kojis, 1955, s. 105), aj keď oficiálne by mal byť farárom Rev. William Heinen. Farnosť patrila pod správu arcidiecézy z Filadelfie⁸, na ktorej čele stál v tom čase arcibiskup Patrick John Ryan⁹.

Počas pôsobenia Rev. Jána Novackého (vo funkcii 1892 – 1897) sa postavila fara z tehál, ktorá neskôr slúžila ako dom pre rehoľné sestry. Po ňom dočasne farnosť spravovali dvaja nemeckí kňazi Luttwager a Werner, ale po nich nastúpil do úradu Rev. František Vlossák (vo funkcii 1899 – 1908). Za jeho pôsobenia sa upravili ulice, pozemky, ale najmä sa v roku 1904 na zasadnutí osady rozhodlo, že je potrebné postaviť nový, väčší a kamenný kostol. Osadníci dokonca schválili, že sa budú skladať každý po \$25, a tak ten istý rok začali so stavbou. Základný kameň prišiel posvätiť pomocný biskup Edmond F. Prendergast z Filadelfie. (Paulíny, 1921, s. 82 – 83). Čo sa dokončenia kostola týka, tak máme k dispozícii dve rozdielne interpretácie, prvou z nich je dielo *Dejiny Bethlehemských Slovákov* (Paulíny, 1921, s. 83), ktoré udáva 5. júla 1905 a druhé je *Katolícky Kalendár na obyčajný rok 1907* (Jednota, 1907, s. 169), kde sa spomínajú významné udalosti z predchádzajúceho roka a opisuje slávnostnú posviacku nového chrámu z 8. júla roku 1906 v pensylvánskom meste Bethlehem. Rovnako dôkazom tohto roka je aj oslava diamantového jubilea v roku 1906. (Jednota, 1967, s. 108).

Vďaka tomu, že sa osada stala súčasťou Prvej Katolíckej Slovenskej Jednoty dňa 12. apríla 1905 dozvedáme sa množstvo cenných informácií o živote osady práve z *Katolíckeho Kalendára na obyčajný rok* vydávaného každoročne od roku 1898 organizáciou Jednota (Jednota,

⁸ Až do roku 1961, kedy sa vytvorila nová diecéza Allentown v rámci arcidiecézy Filadelfia a farnosť Bethlehem, Pensylvánia, začala spadať pod ňu.

⁹ Pozri aj: *The Hierarchy of the Catholic Church*. [online]. [cit. 02.03.2026]. Dostupné z: <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bryanp.html>. Ale aj z oficiálnej stránky Archdiocese of Philadelphia: <https://archphila.org/about/>.

1898 – 1989). Tu sa uvádza, že keď sa postavil nový kostol, tak sa stará budova stala školou, ale spočiatku slovenského učiteľa ešte nemali, a tiež že v tom čase kostolu prináležalo okolo 150 slovenských rodín (Jednota, 1906, s. 102). V roku 1908 bol Rev. Vlossák poslaný do Filadelfie¹⁰ a na jeho miesto prišiel Rev. Jozef Panoch, ktorý ale veľmi rýchlo zomrel. Tak osada mala opäť nového pastora Rev. Martina Mereša, ktorý za krátky čas postavil budovu fary a tiež sa postaral o zriadenie slovenskej farskej školy (1910). Vyučovanie zabezpečovali rehoľné sestry rádu Najsvätejšieho Srdca Ježišovho. V roku 1911 sa do osady vrátil Rev. F. Vlossák (*Pamätník XX. Konvencie I. Katolíckej Slovenskej Jednoty*, 1922, s. 57).¹¹ Za jeho pôsobenia sa významne zveľadil kostol, boli nainštalované dva veľké zvony zasvätené k úcte sv. Cyrila a Metoda, a taktiež bol postavený nový píšťalový organ na elektrický pohon. Kostol a zariadenie stáli farníkov okolo \$70,000 (Paučo, 1972, s. 349 – 351). Tiež máme z tohto obdobia znalosti aj o cintoríne, ktorý sa dodnes nachádza približne 2,5 km od kostola sv. Cyrila a Metoda a nesie rovnaké meno ako aj farnosť.¹²

Z Kalendára Jednoty sa taktiež dozvedáme, že od roku 1931 mala osada sv. Cyrila a Metoda nového farára Andreja Feketyho a kaplánom mu bol Pavel Pekarík a vo farskej škole študovalo v tom roku 730 žiakov, ktorých vyučovalo spolu 13 sestier Najsvätejšieho Srdca Ježišovho (Jednota, 1931, s. 196)¹³. V roku 1947 nastali v osade veľké zmeny, farárom sa stal Rev. Felix Labuda¹⁴ a tiež do mesta prišiel nový slovenský ženský rehoľný rád – sestry sv. Františka, ktoré zakrátko prebrali aj výučbu vo farskej škole sv. Cyrila a Metoda (Jednota, 1947 – 1984). Po Rev. Labudovi funkciu farára prebral jeho dlhoročný kaplán Rev. Róbert Kozel, a to v roku 1984, kedy sa Rev. Labuda stal pastorom emeritus. Rev. Kozel potom slúžil vo farnosti sv. Cyrila a Metoda až do jej zlúčenia v roku 2008 a vytvorenia novej farnosti Incarnation of Our Lord.¹⁵

3. Bethlehem Steel

Ak sa zamyslíme nad dôvodom, prečo sa do tohto mesta sťahovalo toľko Slovákov, tak príčiny by sme mali hľadať najmä v továrni Bethlehem Steel, ktorá sa stala ich hlavným zamestnávateľom. Stolarik v už vyššie zmienenej publikácii uvádza, že zatiaľ čo v priebehu roka 1890 pracovalo v miestnych železiarňach viac ako 100 slovenských prisťahovalcov, tak

¹⁰ Kde založil ďalšiu slovenskú osadu.

¹¹ Vo funkcii pastora potom zotrval až do roku 1930, kedy musel odísť zo zdravotných dôvodov a ešte do konca života vypomáhal na iných miestach a mal funkciu farára na odpočinku.

¹² Pozri aj: PeopleLegacy – *Saints Cyril and Methodius Catholic Cemetery in Bethlehem, PA*. [online]. [cit. 01.03.2026]. Dostupné z: https://peoplelegacy.com/cemetery/saints_cyril_and_methodius_catholic_cemetery-7x2b/.

¹³ V období rokov 1928-1931 zaznamenala škola najväčší počet žiakov aj rehoľných sestier za celé obdobie svojho fungovania; naopak najmenší počet evidujeme od polovice 70. rokov 20. storočia, kedy v škole študovalo len okolo 200 žiakov a učilo len 7-8 rehoľných sestier.

¹⁴ Rev. Felix Labuda (od roku 1966 Monsignor) zastával funkciu farára osady až do roku 1984!

¹⁵ Monsignor Kozel ešte žije (2026) a podľa jeho vlastných slov slúžil v osade 29,5 roka a posledných 8 rokov je už emeritným pastorom, no stále aktívne navštevuje podujatia organizované Sokolom.

napríklad v roku 1910 žilo v Bethleheme už 1 500 Slovákov.¹⁶ Z tohto počtu takmer všetci muži pracovali v železiarni na pozícii nekvalifikovaných robotníkov, ale v meste existovala aj textilná továreň, ktorá zamestnávala zase zväčša ženy (Stolarik, 1985, s. 113).

Zaujímavosťou je, že v USA v tom období už platil zákon, podľa ktorého mohli byť zamestnané osoby až od dovŕšenia 18 rokov. Napriek tomu sa však, podobne ako inde, aj v prípade bethlehemských železiární neraz stávalo, že otec alebo strýko podplatil predáka v továrni. Nie je preto prekvapením, že mnohí slovenskí chlapci pracovali už od 14 rokov. Dôkazy o týchto praktikách nájdeme aj v *Katolíckom Kalendári na obyčajný rok 1935 a 1942*, kde sa dozvedáme životný príbeh rodáka z Bethlehema, neskôr Rev. Juraja Petru D.D. ktorému v necelých 13. rokoch zomrel otec na následky zranenia práve v tejto železiarni, a tak musel nechať školu a nastúpiť do Bethlehem Steel. (Jednota, 1935, s. 143 a 1942, s. 153). Niet sa čo čudovať, keď mzda pre nekvalifikovaného robotníka v železiarni bola 12,5 centa na hodinu.¹⁷ No tým, že prisťahovalcov pribúdalo, tak dokonca stláčali mzdu ešte nižšie, ale pre ľudí z uhorských pomerov to bola stále dobre platená no najmä stála práca. Stagnácia pomerov nastala až v 20. a 30. rokoch 20. storočia spôsobená veľkou hospodárskou krízou, kedy dochádzalo aj k tzv. reemigrácii späť na územie dnešného Slovenska. V každom prípade toto miesto v štáte Pensylvánia zohrávalo kľúčovú úlohu nielen pre Slovákov, ale aj slovenskí robotníci v tejto továrni svojou húževnatosťou prispeli k tomu, že sa Bethlehem Steel stala jedným z hlavných dodávateľov zbraní a vojenskej techniky počas oboch svetových vojen. (The Morning Call, 2003, s. 113 – 231).

Záver

Súčasná populácia mesta Bethlehem v štáte Pensylvánia, vychádzajúc zo sčítania z roku 2020 podľa U.S. Census Bureau, je 75 781 obyvateľov.¹⁸ Z toho sa k slovenskej komunite hlási takmer 2000, plus 10 km vzdialený Allentown má necelých 1000 obyvateľov slovenského pôvodu, čím sa toto mesto stále radí do Top 10 amerických miest podľa obyvateľstva so slovenskými koreňmi.¹⁹

Medzi známe osobnosti USA so slovenskými koreňmi patrí aj absolvent farskej školy sv. Cyrila a Metoda z mesta Bethlehem a bývalý významný hráč NFL Chuck Bednarik (1925 – 2015), ktorý je pre fanúšikov tohto športu známy tým, že sa stal jednotkou draftu roku 1949

¹⁶ Podľa oficiálnych dokumentov z tzv. Trinásteho cenzu Spojených štátov dostupného v Library of Congress. Dostupné z: https://www.loc.gov/resource/gdcmassbookdig.thirteenthcensus00unit_1/?sp=473 malo mesto v tomto roku 12 837 obyvateľov, čo by znamenalo, že Slovákov bolo v meste viac ako 11% z celkovej populácie.

¹⁷ Pri 12h pracovnom čase to vychádzalo \$1,5 zárobku na deň.

¹⁸ Počtom obyvateľov je to porovnateľne veľké mesto ako Nitra, akurát že Nitra má raz takú rozlohu. Pozri aj: Bethlehem, Pennsylvania – *Advisory Council on Historic Preservation*. [online]. [01.03.2026]. Dostupné z: <https://www.achp.gov/preserve-america/community/bethlehem-pennsylvania>

¹⁹ Pozri aj: ZipAtlas – *Largest Slovak community in U.S. cities – Bethlehem, PA*. [online]. [01.03.2026]. Dostupné z: <https://zipatlas.com/us/pa/city-comparison/largest-slovak-community.htm>.

a celú svoju kariéru venoval tímu Philadelphia Eagles, až kým v roku 1962 ukončil hráčsku kariéru. Bilancovaniu jeho kariéry sa venovala napríklad aj Ženská Jednota vo svojom mesačníku z februára 1963 (Ženská Jednota, 1963, s. 16).

Skúmané a prezentované pensylvánske mesto Bethlehem sa najmä v minulosti aktívne zapájalo do diania medzi krajanmi v Severnej Amerike, aj vďaka osade sv. Cyrila a Metoda. Táto osada s prvým rímskokatolíckym kostolom zasväteným solúnskym bratom na západnej pologuli mala svoj vlastný spevokol aj hudobný zbor (Jednota, 1911, s. 160 – 161). V Bethleheme sídlilo vydavateľstvo mesačníka Ženskej Jednoty a tiež to bolo miesto, kde sa stretávali pri rôznych príležitostiach slovenskí kňazi²⁰, konala sa tu Konvencia²¹ Katolíckej Jednoty v roku 1922 a nevynechal ho ani v tom čase ešte arcibiskup Jozef Tomko, pri návšteve Severnej Ameriky v roku 1981. Napokon však predsa len došlo aj v tejto komunite k postupnej asimilácii s americkým prostredím a samostatná slovenská osada sv. Cyrila a Metoda zanikla.

Predložený článok vzhľadom na dobu výskumu a rozsah príspevku neposkytuje úplný obraz o činnosti Slovákov a farnosti sv. Cyrila a Metoda, zároveň však otvára priestor pre ďalší výskum, ktorý sa môže v budúcnosti zamerať aj na iné oblasti, napríklad sociálne zázemie a spolkový život Slovákov či hlbšie skúmanie vplyvu železiarne na život našich krajanov v Bethleheme.

Táto práca vznikla ako súčasť projektu UGA financovaného Univerzitnou grantovou agentúrou UKF pod názvom: *Dokumentácia a analýza slovenských rímskokatolíckych farností v Severnej Amerike zasvätených sv. Cyrilovi a Metodovi*.

Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Marián Hodoši

Doba riešenia projektu: 2026

Pramene

JEDNOTA. 1898-1989. Katolícky Kalendár na obyčajný rok: 1898 - 1989. Middletown,

Pensylvánia: Prvá Katolícka Slovenská Jednota,

KONVENCIAĽNY PAMÄTNÍKOVÝ VÝBOR. 1922. Pamätník XX. Konvencie I. Katolíckej

Slovenskej Jednoty. Bethlehem, Pensylvánia: Prvá Katolícka Slovenská Jednota.

ŽENSKÁ JEDNOTA. 1963. Chuck Bednarik, Veteran Pro retires after 14 Years. Bethlehem,

Pensylvánia: First Catholic Slovak Ladies Union.

THE MORNING CALL. 2003. Forging America: The Story of Bethlehem Steel. Allentown,

Pensylvánia: Tribune Publishing. s. 113 – 231.

---

²⁰ Napríklad Jednota Kalendár na rok 1905 spomína stretnutie slovenských kňazov na slávnosti konanej v kostole sv. Cyrila a Metoda v South Bethlehem, Pensylvánia, na ktorej sa zúčastnili napríklad títo farári: M. Mereš, J. Martvoň, J. Martinček, Š. Furdek, A. Dianiška, D.D. a ďalší.

²¹ Pravidelné stretnutie členov predstavenstva Jednoty.

Literatúra

- COTTER, Arundel. 1916. The Story of Bethlehem Steel. New York: The Moody Magazine and Book Company.
- KOJIS, Theodore. 1955. Slovak Catholic Parishes and Institutions in the United States and Canada. Cleveland, Ohio: Prvá Katolícka Slovenská Jednota.
- MINÁR, Imrich. 1994. Americkí Slováci a Slovensko 1880-1980. 1. vyd. Bratislava: Bradlo a.s. ISBN 978-80-7127-040-9.
- PAUČO, Jozef. 1972. Slovenskí priekopníci v Amerike: Slovak pioneers in America. Cleveland, Ohio: Prvá Katolícka Slovenská Jednota.
- PAULÍNÝ, Milan P. 1921. Dejiny Bethlehemských Slovákov v Spojených štátoch Severnej Ameriky. Passaic, New Jersey: Katolícka Slovenská Telovýchovná Jednota - Sokol.
- STOLARIK, M. Mark. 1985. Growing Up on the South Side: Three Generations of Slovaks in Bethlehem, Pennsylvania, 1880-1976. Lewisburg, London: Bucknell University Press; Associated University Presses. ISBN 978-0-8387-5078-0.

Elektronické zdroje

- Bethlehem, Pennsylvania – Advisory Council on Historic Preservation. [online]. [cit. 01.03.2026]. Dostupné z: <https://www.achp.gov/preserve-america/community/bethlehem-pennsylvania>
- Library of Congress – Thirteenth census of the United States, 1910. [online]. [cit. 02.03.2026]. Dostupné z: https://www.loc.gov/resource/gdcmassbookdig.thirteenthcensus00unit_1/?sp=473
- PeopleLegacy – Saints Cyril and Methodius Catholic Cemetery in Bethlehem, PA. [online]. [cit. 01.03.2026]. Dostupné z: https://peoplelegacy.com/cemetery/saints_cyril_and_methodius_catholic_cemetery-7x2b/
- The Hierarchy of the Catholic Church. [online]. [cit. 02.03.2026]. Dostupné z: <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bryanp.html>
- ÚSZZ, Krajanía – Aktuálny počet Slovákov žijúcich v zahraničí. [online]. [cit. 01.03.2026]. Dostupné z: <https://www.uszz.sk/krajania/>
- ÚSZZ. Správa za rok 2024 o štátnej politike vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí vrátane poskytnutej štátnej podpory Slovákom žijúcim v zahraničí za rok 2024 a návrh programu štátnej politiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na rok 2026. [pdf]. [cit. 02.03.2026]. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=576584&utm>

Integration through Exoticization?

How the Rusyny Became Part of Czechoslovak Cultural Heritage

Integrácia prostredníctvom exotizácie?

Ako sa Rusíni stali súčasťou československého kultúrneho dedičstva

Michèle Maria HÄFLIGER, M.A.

Abstract

When Subcarpathian Ruthenia became part of the Czechoslovak Republic in the Paris peace negotiations, the easternmost region of the newly founded state was little known to the rest of the country. This was the trigger for ethnographers, adventurers and explorers to visit the region, to visit and photograph its population and important landmarks as well as nature, and to become familiar with their language, traditions and their way of life. This went along with a clear exoticization, romanticization and even orientalization of the region in general and specifically of its majority population, usually called Rusíni in the Czechoslovak context. The perceived ethnic group of Hutsuls received special attention, living in the southeastern mountains of Subcarpathian Ruthenia. This resurged for several reasons, first of all due to the proclamation of the Hutsul Republic in the town of Iasinia in 1918/19, even before the region legally became part of Czechoslovakia. On top of that, the Hutsuls were seen as the prototype of mountain dwellers in the Carpathians, which deserved special ethnographic attention. Finally, the Subcarpathian region had to be integrated into the young Republic, which is why the creation of a majority national group in Subcarpathian Rus was vital for state politics in the region. Further investigation is required into how the Rusyns and Hutsuls of Subcarpathian Rus were represented by state perspectives.

Keywords: Subcarpathian Rus, Rusyns, Hutsuls, photography, Interwar Period.

Abstrakt

Keď sa Podkarpatská Rus stala na základe parížskej mierovej konferencie súčasťou Československej republiky, bola táto najvýchodnejšia oblasť novovzniknutého štátu málo známa pre zvyšok krajiny. Etnografov, dobrodruhov a výskumníkov to podnietilo k navštíveniu tohto regiónu, navštíveniu a fotografovaniu jej obyvateľov a významných pamiatok, ako aj prírody a oboznamovaniu sa s ich jazykom, tradíciami a spôsobom života. Vo všeobecnosti to bolo sprevádzané zjavnou exotizáciou, romantizáciou a dokonca orientalizáciou tohto regiónu a konkrétne jeho väčšinového obyvateľstva, v československom kontexte zvyčajne nazývaného

Rusíni. Osobitná pozornosť bola venovaná percipovanej skupine etnických Huculov žijúcej v juhovýchodných horách Podkarpatskej Rusi. Táto skupina sa dostala znova do popredia záujmu z viacerých dôvodov, predovšetkým kvôli vyhláseniu Huculskej republiky v meste Jasinia v roku 1918/19, teda ešte predtým, ako sa tento región stal oficiálne súčasťou Československa. Okrem toho boli Huculovia považovaní za akýsi prototyp horských obyvateľov Karpát, ktorí si zaslúžili osobitnú etnografickú pozornosť. Podkarpatská oblasť sa napokon musela integrovať do mladej republiky, preto bolo vytvorenie väčšinovej národnostnej skupiny na Podkarpatskej Rusi životne dôležité pre štátnu politiku v tejto oblasti. Ďalší výskum je potrebné zamerať na to, ako boli Rusíni a Huculovia z Podkarpatskej Rusi vnímaní z hľadiska štátu.

Kľúčové slová: Podkarpatská Rus, Rusíni, Huculovia, fotografia, medzivojnové obdobie.

Kontaktné údaje:

M. A. Michèle Maria Häfliger

Institute of General and Eastern European History, Faculty of Humanities

University of Bern, Switzerland

michele.haeffliger@unibe.ch

1. Introductory Words

In the course of the Paris peace negotiations, it was determined that the four northeastern counties of the former Hungarian kingdom would become part of the newly founded Czechoslovak Republic, from now on called Subcarpathian Rus (Podkarpatská Rus). Up until then, the Czech lands had been part of the Austrian segment of the Habsburg Empire, and its inhabitants were little aware of Subcarpathian Rus, a region that had belonged to Hungary for several centuries. In the era of nation-states, it was highly important for the Czechoslovak state to present itself as a home to the different titular nations. While “the Czechs” and “the Slovaks” were already included in the Republic’s official name and therefore straightforward to promote (Bakke, 2004), the Rusyns (Rusíni) as the majority population of Subcarpathian Rus were not included into the country’s double name. Nevertheless, integrating them as a third titular nation was necessary to support the claim to the easternmost part of Czechoslovakia. One way this occurred was through researchers and photographers traveling from the Czech lands to the region and describing and photographing what they saw and, even more important, what interested and seemed valuable to them. This came with a large degree of exoticization, which will be discussed in-depth. This paper argues that the integration of Subcarpathian Rus into Czechoslovakia was facilitated by the exoticization, romanticization, and orientalizing of the region and its inhabitants, as well as by the creation of visual access-making through photographs. In this sense, it will be demonstrated how photographs of specific scenery and landscapes were used to integrate a region that had been part of a different country until then.

In the early 1920s, Subcarpathian Rus was largely unknown to the Czechoslovak leadership and public. This meant that state actors, such as the military and civil servants, needed to travel to the region. While reaching the major cities, such as Užhorod, Mukačevo, and Berehove, was not an issue, reaching the villages nestled in the narrow valleys and high up in the Carpathian Mountains was. The region was lagging behind the rest of the country in terms of infrastructure. Additionally, the aftermath of World War I brought general chaos due to the unclear political situation, resulting in looting by soldiers and severe food supply problems, exacerbated by several epidemics. Furthermore, Subcarpathian Rus was an impoverished region at the beginning of the 20th century. This was due to the aforementioned poor infrastructure, as well as the neglect of the economic and educational opportunities of the general population under Hungarian rule. Therefore, the Czechoslovak state tried to solve or at least lessen these problems through various forms of assistance and development, mostly of an economic nature, together with social and educational measures. The ultimate goal of these policies was economic transformation of the region so that it could catch up with the rest of the country (Rohde, 2025).

Despite the early socioeconomic support that the region received at the beginning of the 1920s, Subcarpathian Rus and its inhabitants were still unfamiliar to the general public during

the early years of the Republic. This made them susceptible to exoticization. This was part of a long tradition of exoticizing the Carpathian Mountains and the people living there. For instance, hardly any group of people in the Carpathians were as exoticized and romanticized as the Hutsuls. As early as the 18th century, they were described as original, independent, and strong. They were also portrayed as living in harmony with nature and the harsh mountain environment. This group of people was strongly exoticized by foreigners, including German, British, and French travelers (cf. Bergner, 1885; Norman, 1892; Phillimore, 1912). Due to their relative “isolation” in the Carpathians, they were considered “primitive” because they had largely preserved “their traditional way of life.” Thus, the Hutsuls became the Carpathian inhabitants par excellence (Scharr, 2014) and, most importantly, were seen by Prague as part of the Rusyn titular nation, extending the exoticization of the Hutsuls to the entire region of Subcarpathian Rus.

1.1 Theoretical Considerations

How do we define exoticization? A central aspect is “othering”, whereby a dominant group distinguishes itself from another group by portraying that group as foreign and different. This is defined as not belonging to one’s own “normal” group. The “other” is often romanticized and portrayed as exciting, mysterious, or noble, and sometimes associated with originality or primitiveness. Therefore, romanticization is an integral part of exoticization. This is usually accompanied by reducing the “other” to certain, often stereotypical, characteristics, as we have seen with the Hutsuls. Finally, exoticization stems from a position of power that presumes the right to judge and enjoy the “other”, making the “other” inferior. In the case of Subcarpathian Rus, we can add orientalization to the discussion since it was the easternmost part of the Czechoslovak Republic and represented the “oriental” component of the country (Danielzik & Bendix, 2021, p. 633; Said, 1978; Spivak, 1994).

The exoticization of the Carpathians, coupled with the unfamiliarity of the region within Czechoslovakia, made Subcarpathian Rus the ideal subject of exoticization. The same applies to the Rusyny as the majority population. Exoticization can be projected not only onto a group of people, but also onto their clothes, lifestyle, or architecture. Regarding clothing, so-called type photography had been popular for a long time, and it was applied to the inhabitants of Subcarpathian Rus, specifically to the Hutsuls (cf. Rohde, 2025). Traditional instruments and craftsmanship such as embroidery were also used to depict the “typical” lifestyle and supposed “real nature” of these people in photographs. This paper will examine the nature and architecture of Subcarpathian Rus that attracted the interest of non-locals. This can be illustrated using photographs as an example.

1.2 Photographs as an Entry Point to an Unknown Territory

In the early 1920s, many Czech explorers, ethnographers, and photographers visited Subcarpathian Rus with the mission of inspecting a region that was mostly unknown to the Czech public until then. Among them were the ethnographers and photographers Bohumil Vavroušek, Rudolf Hůlka, and Florian Zapletal (Opleštilová & Babka, 2014, p. 9 – 11). In addition to written accounts, reports, and travelogues, they produced a large amount of photographs to visually convey the realities of life in the eastern parts of the Czechoslovak Republic. Selected photographs of these three explorers will be used here.

As historical sources, photographs are not unproblematic in their use. They convey a lot of information in a small space and over a short period of time, while simultaneously omitting the photographer's conscious and unconscious intentions, as well as those of the photographed subjects. Without written records or notes to compare them to, photographs leave a lot to the researcher's interpretation. Therefore, it is important to distinguish between photographs and photographic representations. The latter differs from the former in that it includes the objectives and the intent of those involved in creating the photograph, enabling an in-depth analysis with multiple interpretations possible. With this in mind, photographic materials are valuable because they show things that we, as historians, cannot find in written sources. Visual depictions convey emotions intended by the photograph that are easily accessible to a large audience, including those who are not literate.

2. Photographic Representations of Subcarpathian Rus by Czech Photographers

The article aims to use photographs of landscapes and churches in Subcarpathian Rus as sources. Through these photographic representations, I will demonstrate how the integration of the region and its population into Czechoslovakia was enabled through visual access-making. First, we will examine photographs of landscapes and visual representations of nature in Subcarpathian Rus. In a second step, we will turn to pictures of Greek-Catholic churches, which the photographers of that time considered to be the most representative buildings of the region.

2.1 Landscapes and Romantic Views on Nature

When travelers and photographers from the Czech lands arrived in Subcarpathian Rus, one of the first things that struck them was the peculiar landscape. Although the nature itself was in many aspects similar to the rest of Czechoslovakia, with dense forests, rolling plateaus, and picturesque river valleys, the people's curiosity about this unknown land was greater. This is why photographers frequently depicted the landscapes of Subcarpathian Rus. The pictures

usually show the hilly Carpathian Mountains from a vantage point, offering a bird's-eye view.¹ The goal was to show as much of the vast landscape as possible. Looking at the photographic representations, we find that Subcarpathian Rus is supposed to be represented as being largely wild nature. This allows photographers to romanticize the easternmost region of Czechoslovakia, contrasting it with the industrialized Czech lands.

This effect is amplified by the fact that most of the photographs show a smaller or larger settlement at the bottom of a valley, with houses blending into the Carpathian landscape. The man-made buildings are almost indistinguishable from their natural surroundings, creating the impression that people and their constructions are in symbiosis with their environment. This romanticizes and exoticizes the region and its inhabitants, making it seem as if they were naturally meant to live in these mountains.

There are a few exceptions to this rule. In August 1922, Rudolf Hůlka photographed the factory named “Klotilda”, located in Velykyi Byčків. The picture was taken from a small hill overlooking a farmer's house. In the background, we see the factory grounds with their prominent cooling towers.² This is a rare example of intentionally depicting industrialization in Subcarpathian Rus. Unfortunately, we have no further information on the circumstances under which the photograph was taken or Hůlka's intentions in photographing this view. Nevertheless, this photograph is evidence that the seemingly underdeveloped Czechoslovak region was more industrialized than many Czech travelers would have liked it to be. Aside from the romantic landscapes we often see depicted, Subcarpathian Rus also had an industrialized side in its early years.

2.2 Greek-Orthodox Churches as a Sign of Integration

It has been discussed how photographs of landscapes in Subcarpathian Rus often depicted houses or other buildings blending into the surrounding nature. Czech photographers were keen to look for these types of buildings in the region that was previously unknown to them. One of the first things that caught their attention were the unusual Greek-Catholic style churches. While Roman-Catholic church architecture had been influenced by Western architectural styles, Greek-Orthodox churches reflected Byzantine influences. They featured the typical domes that, in

---

¹ Examined photographs include (not extensive enumeration): Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-200, první pol. 20. let 20. století, Užok, panoráma horských hřbetů. Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-998, první pol. 20. let 20. století, Jasiňa: celek, panoráma s pásmem hor. Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sběrka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21279, 1924, Užok, Pohled na obec. Zapletal, Florian: Estate of View from the castle of Kamyanytsya village, Nevyske in Uzhhorod district, 1920. In Mušynka, Mykola; Syrochman, Mychailo: Florian Zapletal. Towns and Villages in the Carpathians, Užhorod et al. 2016, p. 53.

² Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-411, 08.08.1922, Veliký Bočkov [Velykyj Byčків]: Továrna „Klotilda“.

Subcarpathian Rus, often turned into square church towers with the typical stepped roofs. Their walls were made of wooden strips, which further contributed to these churches being clearly distinct from those in the western part of the country.³ However, not all churches in Subcarpathian Rus were built in this style,⁴ since there existed also various religious traditions, such as Evangelicals and Russian-Orthodox.

These typical features made the churches one of the most popular subjects for photographs. They were usually shown from different angles to portray them in their entirety. Additionally, the natural setting is emphasized once again, as the churches in the photographs are shown in a way that clearly depicts their natural surroundings.⁵ This enhances the effect of culture and nature being one, evoking feelings of romance and exoticism towards Subcarpathian Rus. To a lesser extent, this happened with cottages and farmhouses as well, although they were not seen as a religious legacy but rather as rustic charm.⁶ Certain photographers, namely Bohumil Vavroušek, were interested in the richly decorated interiors with prominent iconography in the churches in Subcarpathian Rus, which differed from those in typical Czech churches.⁷

Now why were churches and their interior fittings so popular among the Czech photographers? By exoticizing the Greek-Catholic churches, the same exoticization happened with the Rusyn population in general. Their Greek-Catholic religion was largely unknown to the predominantly Roman-Catholic Czech public and was therefore considered exotic. Photographing these churches and their interiors was the most direct way to make the religion of the majority population of Subcarpathian Rus accessible to people in the Czech lands who did not travel to the region themselves. Through these photographic representations, Greek-Catholic

---

³ Differences Between the Roman Catholic and Greek Catholic Churches [online]. [cit. 2026-03-23]. Dostupné z: <https://eckerkva.com/en/articles/catholic/1273-differences-between-the-roman-catholic-and-greek-catholic-churches>

⁴ Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-667, počátek 20. let, Užhorod, evangelický reformovaný kostel. Zapletal, Florian: Church of St. Michael the Archangel, Turya Pasika in Perechyn district, 1920. In Mušynka, Mykola; Syrochman, Mychailo: Florian Zapletal. Towns and Villages in the Carpathians, Užhorod et al. 2016, p. 58.

⁵ Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-130, 20.03.1921, Kostriny [Kostryňa]: cerkva, dřevěný kostel v zimě, panoráma hor. Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-325, 26.06.1921, Užok: cerkva, dřevěný kostel sv. archanděla Michaela z roku 1745. Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sběrka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21091-21099, 1921 – 1923, *Photographic series of different churches in different villages of Podkarpatská Rus*. Zapletal, Florian: The Church of Saints Peter and Paul, Kosivska Polyana in Rakhiv district, 1921. In Mušynka, Mykola; Syrochman, Mychailo: Florian Zapletal. Towns and Villages in the Carpathians, Užhorod et al. 2016, p. 164.

⁶ Cf. among others: Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sběrka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21278, 1924, Statek, Užok. Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sběrka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21285, 1924, Chalupa, Užok.

⁷ Cf. among other photographs: Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sběrka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21076-21102, 1921 – 1922, *Photographic series of different church facilities (view from the inside, crosses, bells etc.) in different villages of Podkarpatská Rus*.

churches in Subcarpathian Rus became part of the collective memory of Czechoslovak public discourse. This occurred without the Czech elite having to meet people from Subcarpathian Rus themselves.

3. What Photographic Representations Say about the Integration of Subcarpathian Rus

In this paper, we first examined the inclusion of the Rusyns as the third titular nation of the Czechoslovak Republic. The state's imperative goal was to have one titular nation for each part of the country, including Czechs, Slovaks, and Rusyns. The Czech photographic representations from that time reveal the prevalence of Rusyn buildings, culture, and heritage. Other ethnonational groups living in Subcarpathian Rus were occasionally photographed as well, with the Gypsies receiving quite some attention (Babka, 2015), but never with as much dedication as the Rusyns (including the Hutsuls). Thus, to some extent, the Czech photographers we looked at pursued the official Czechoslovak state policy of depicting the Rusyns as the most fascinating group in Subcarpathian Rus. This is problematic because other people and peoples were partially ignored by the state and other actors close to the state. The state's easternmost region was very multinational, with Hungarians, Jews, Germans, Romanians, and Gypsies living there as well. However, during the era of European nation states and the ongoing revisionist movement in Hungary (Kovács-Bertrand, 1997), it would have been dangerous for the Czechoslovak leadership to make concessions to other minority groups. In addition to the Rusyns being the majority population in Subcarpathian Rus, this explains why they were treated differently and given extra attention.

The key argument of this paper was that the Rusyns' integration into the Czechoslovak Republic occurred through ethnocultural and religious means. Exoticization played an important role in this process. As we have seen at the beginning, this can be traced in written records. However, photographs can be more conclusive in this case for a number of reasons. First, photographs are processed visually, making them faster and easier to access for a wider public, especially those who are illiterate. Second, and this is linked to the first point, photographs could circulate faster throughout society with a lower threshold since their visual accessibility enhances the quick absorption of key information. Visual representations of photographs would therefore spread faster among the Czechoslovak, and in this case particularly Czech, society. Finally, distinguishing between photographs and their photographic representations enables thorough historical analysis of this visual medium. Photographic representations are enclosed in the photograph but need to be interpreted by the viewer to be accessed. Separating the two processes – viewing and interpreting – allows us to understand the intentions behind the illustrations.

We have seen that the exoticization and romanticization of the Carpathians has had a long tradition. For instance, type photography of Hutsuls would represent presumably fixed perceptions of these people, a topic that has already been covered in research. This paper has shown that exoticization can be found even without depictions of people. In the early 1920s, photographs of landscapes in Subcarpathian Rus, where houses and churches blend harmoniously into the natural surroundings, were widespread among Czech photographers. These very photographers did not actively photograph their own Czech homeland, which highlights the disparity between the different parts of the republic once again. Furthermore, churches and chapels in Subcarpathian Rus are usually depicted as architectural sights existing by themselves without people nearby. The parishes for which these places of worship were constructed remain absent from most of the photographs considered. This suggests that the region as a whole was “othered”, not just its population, transferring exoticism from humans to the region and vice versa.

The othering and exoticization of Subcarpathian Rus, as well as the orientalization that accompanied it, paradoxically helped integrate the region into the First Czechoslovak Republic. The previously unknown region was put in the spotlight and made accessible to a broader Czechoslovak audience. Through visual access-making of the landscapes and churches of the Republic’s “far east”, the region was presented as the “new” and somewhat different part of the country. However, examining these photographs revealed that the region was not significantly different from the rest of Czechoslovakia. As a result, the process of exoticization and orientalization enabled Subcarpathian Rus and its inhabitants to become part of the collective memory and of Czechoslovak cultural heritage. Finally, we must not forget that Subcarpathian Rus had belonged to Hungary for centuries before becoming part of the First Czechoslovak Republic. This suggests that certain photographs may have been used to demonstrate how the region differed from Hungarian lands and culture.

Rusyn culture and Greek-Catholic churches were not restricted to the territory of Subcarpathian Rus; they were also prevalent in large parts of Slovakia. Slovaks were naturally more familiar with Rusyn culture. Further research is needed to analyze the situation in the Slovak part of the First Czechoslovak Republic. In a similar vein, photographs of Rusyns and other inhabitants of Subcarpathian Rus need to be examined beyond landscapes and churches. This paper has examined only one step in the integration of Subcarpathian Rus and the Rusyns into Czechoslovakia. To further understand how the Rusyns were integrated into the First Czechoslovak Republic, we must also examine photographs and photographic representations of the people in the region. Future research on this topic is expected to bring new findings.

Funding

This research is part of the PhD subproject “Majority in Minority Position: The Rusyn Population in Carpathian Ukraine between Competing (Trans-)National Identity Concepts, 1918 – 1940 (Working Title)” of the research project “Epicentre of Territorial Revisionism: The Carpatho-Ukraine under Multiple Border and State Control Changes, 1914–1946“. The entire research project is funded by the Swiss National Science Foundation (SNSF).

Archival Sources

Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sbírka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21076-21102, 1921 – 1922, Photographic series of different church facilities (view from the inside, crosses, bells etc.) in different villages of Podkarpatská Rus.

Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sbírka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21091-21099, 1921 – 1923, Photographic series of different churches in different villages of Podkarpatská Rus.

Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sbírka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21278, 1924, Statek, Užok.

Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sbírka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21279, 1924, Užok, Pohled na obec.

Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie, Sbírka fotografií Bohumila Vavrouška, OAE_21285, 1924, Chalupa, Užok.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-130, 20.03.1921, Kostriny [Kostryňa]: cerkva, dřevěný kostel v zimě, panoráma hor.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-200, počátek 20. let, Užok, panoráma horských hřbetů.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-325, 26.06.1921, Užok: cerkva, dřevěný kostel sv. archanděla Michaela z roku 1745.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-411, 08.08.1922, Veliký Bočkov [Velykyj Byčків]: Továrna „Klotilda“.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-667, počátek 20. let, Užhorod, evangelický reformovaný kostel.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Speciální sbírky, Hůlka Rudolf – sbírka fotografií a archivních dokumentů, Fotografie z Podkarpatské Rusi, T-H-1-998, počátek 20. let, Jasiňa: celek, panoráma s pásmem hor.

Sources

- BABKA, Lukáš – HŮLKA, Rudolf. 2015. Fotografie rómov z Podkarpatskej Rusi zo začiatku 20. Storočia. Prešov: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna. 23 p. ISBN 978-80-971932-8-7.
- BAKKE, Elisabeth – SCHULZE WESSEL, Martin. 2004. The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In Schulze Wessel, Martin (ed.): *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: R. Oldenbourg Verlag, p. 23 – 44. ISBN 978-34-865-7587-3.
- BERGNER, Rudolf. 1885. In der Marmaros. Ungarische Culturbilder. München, Leipzig: G. Franz'scher Verlag. 279 p.
- DANIELZIK, C. – M.; BENDIX, D. 2021. ‚Exotik / exotisch‘. In Arndt, S.; Ofuatey-Alazard, N. (eds.): *Wie Rassismus aus Wörtern spricht. (K)Erben des Kolonialismus im Wissensarchiv deutsche Sprache. Ein kritisches Nachschlagewerk*. Münster: Unrast Verlag, p. 366. ISBN 978-3-89771-501-1.
- KOVÁCS-BERTRAND, Anikó. 1997. Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918–1931). München: Oldenbourg. 318 p. ISBN 978-34-865-6289-7.
- NORMAN, Ménie Muriel. 1892. A Girl in the Karpathians. London: George Philip & Son. 300 p.
- OPLEŠTILOVÁ, Hana – BABKA, Lukáš. 2014. Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1887–1961). Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna. 300 p. ISBN 978-80-7050-667-7.
- PHILLIMORE, Lion. 1912. In the Carpathians. London: Constable & Company Limited. 348 p.
- ROHDE, Martin. 2025. (Re-)Imagining Hutsuls in the Interwar Period. Type Photographs in Nationalizing East Central Europe. In *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, roč. 74, č. 4, p. 537 – 570. ISSN 0948-8294.
- SAID, Edward. 1978. Orientalism. London: Routledge and Kegan Paul. 368 p. ISBN 978-03-944-2814-7.
- SCHARR, Kurt. 2014. Von der unzivilisierten Wildheit zum Binnenexotismus einer konstruierten Originalität des Eigenen. Karpatenbewohner in Reiseberichten und Landesbeschreibungen seit dem 18. Jahrhundert. In Heppner, Harald (ed.): *Die*

- Erschliessung der Karpaten. Oldenburg: De Gruyter, p. 261 – 286. ISBN 978-3-486-71306-0.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty. 1994. Can the Subaltern Speak? In Williams, Patrick; Chrisman, Laura (ed.): Colonial Discourse and Post-Colonial Theory. A Reader. New York: University Press. 500 p. ISBN 978-07-4501-491-3.
- ZAPLETAL, Florian. 2016. The Church of Saints Peter and Paul, Kosivska Polyana in Rakhiv district, 1921. In Mušynka, Mykola; Syrochman, Mychailo: Florian Zapletal. Towns and Villages in the Carpathians, Užhorod et al. p. 164.
- ZAPLETAL, Florian. 2016. Estate of View from the castle of Kamyanytsya village, Nevytske in Uzhhorod district, 1920. In Mušynka, Mykola; Syrochman, Mychailo: Florian Zapletal. Towns and Villages in the Carpathians, Užhorod et al. p. 53.
- ZAPLETAL, Florian. 2016. Church of St. Michael the Archangel, Turya Pasika in Perechyn district, 1920. In Mušynka, Mykola; Syrochman, Mychailo: Florian Zapletal. Towns and Villages in the Carpathians, Užhorod et al. p. 58.

Digital Sources

- Differences Between the Roman Catholic and Greek Catholic Churches [online]. [cit. 2026-03-23]. Available at: <https://ecerkva.com/en/articles/catholic/1273-differences-between-the-roman-catholic-and-greek-catholic-churches>

Dom československo – sovietskeho priateľstva ako „socialistický priestor“ každodenného života

The House of Czechoslovak – Soviet Friendship in Humenné as a “Socialist Space” of Everyday Life

Mgr. Monika KICOVÁ

Abstrakt

Súčasný výskum zameriavajúci sa na architektúru povojnového modernizmu venoval v poslednom období zvýšenú pozornosť objektom pre kultúrne účely, ktoré vznikali v 70. a 80. rokoch naprieč Slovenskom. Špeciálny typ kultúrno-osvetového zariadenia, dom československo-sovietskeho priateľstva, bol doposiaľ v rámci tejto typológie opomínaný, keďže väčšina z nich vznikla v rekonštruovaných historických objektoch. V ojedinelých prípadoch však štát investoval aj do novostavieb.

Príspevok je prípadovou štúdiou bývalého Domu československo-sovietskeho priateľstva v Humennom z roku 1977 od architekta Františka Jesenka. Na základe archívnych prameňov a prác Rachel Applebaum približuje politickú logiku vzťahu medzi ČSSR a ZSSR, ktorá stála za vznikom diela. Prostredníctvom formálnej analýzy ukazuje, ako sa výsledná realizácia odkláňa od dovtedajšieho architektovej prístupu v rámci typológie kultúrnej stavby.

Druhou časťou príspevku je otázka funkcie a jej kontinuity aj po páde komunistického režimu. I keď pôvodná propagandistická zložka po roku 1989 zanikla, kultúrno-osvetová činnosť pretrvala. Vychádzajúc z konceptov dejín každodennosti tak príspevok poníma túto architektúru ako typ „socialistického priestoru“, v ktorom každodenný život nebol v opozícii voči tomu ideologickému. Zánik funkcie tak neprichádza so zmenou režimu, ale až neskôr, v podmienkach už pevne etablovanej neoliberálnej postsocialistickej reality, konfliktnej k tomuto „socialistickému priestoru“.

Kľúčové slová: architektúra, 20. storočie, povojnový modernizmus, socialistický priestor, každodennosť, Slovensko.

Abstract

Recent research, focusing on post-war modernist architecture, has recently devoted increased attention to cultural buildings constructed across Slovakia in the 1970s and 1980s. A special type of cultural and educational facility, the House of Czechoslovak–Soviet Friendship, has been neglected within this typology, as most of them were built in reconstructed historical buildings.

In rare cases, however, the state also invested in new buildings. This article is a case study of the former House of Czechoslovak–Soviet Friendship in Humenné from 1977, designed by architect František Jesenko. Drawing on archival sources and the work of Rachel Applebaum, the article explores the political logic behind the relationship between Czechoslovakia and the USSR that led to the construction of this building. Through formal analysis, the article demonstrates how the final realisation differs from the architect's previous approach within the typology of cultural buildings. The second part of the article addresses the issue of function and its continuity after the fall of the communist regime. Although the original propaganda function ceased after 1989, cultural and educational activities continued. Based on the concepts of the history of everyday life, the article views this architecture as a form of “socialist space”, where everyday life and ideological life were not in opposition. The demise of its function did not come with the change of regime, but only later, in the conditions of a firmly established neoliberal post-socialist reality conflicted with this “socialist space.”

Keywords: architecture, 20th century, postwar modernism, socialist space, everyday life, Slovakia.

Kontaktné údaje:

Mgr. Monika Kicová

Odd. architektúry, Historický ústav, SAV, v.v.i.

monika.kicova@savba.sk

Úvod

Jedným z prostriedkov rozširovania vplyvu Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) voči svojim satelitom po 2. svetovej vojne sa stala okrem imperiálnej silovej politiky aj sféra kultúry a každodenného života. Prostredníctvom rôznych kultúrnych, záujmových či odborových organizácií, akým bol aj Zväz československo-sovietskeho priateľstva, sa upevňovalo tesné spojenie aj medzi Sovietskym zväzom a Československom (Hasarová, 2021, s. 430, 435). Dom československo-sovietskeho priateľstva v meste Humenné od architekta Františka Jesenka (p. 1974 – 75, r. 1975 – 77) je produktom vývoja týchto vzťahov v období normalizácie. I keď bol vybudovaný na periférii vtedajšej federácie, predstavuje ojedinelý príklad novostavby v duchu modernistickej architektúry, ktorá nebola pre tieto sídla spájajúce politický aj kultúrny charakter typická. (Obr. 1)

Architektonická historiografia sa v poslednom období bližšie zamerala na typológiu kultúrnych domov (Andrs et al., 2023). Bádanie na poli kultúrnych dejín a dejín každodennosti zasa ponúka nové perspektívy na internacionálne vzťahy medzi Československom a Sovietskym zväzom (Černá 2015; Hasarová 2016; 2021; Applebaum 2019). V štúdií vychádzam z oboch týchto výskumných ciest. Pramennú bázu poskytuje bohatý archívny materiál zameraný na organizáciu a činnosť domov ČSSP, predovšetkým z fondov SNA. Limitom bádania je však absencia projektovej dokumentácie a neprístupnosť interiéru objektu, vzhľadom na reštrikcie zo strany súčasného vlastníka.

Mojim cieľom je zhodnotiť samotnú architektúru s ohľadom na širší stavebný vývoj objektov pre kultúrne účely. V druhom pláne sa snažím prostredníctvom priblíženia funkčného obsahu domu odôvodniť kontinuitu „socialistického priestoru“ aj po skončení reálneho socializmu a následne jeho zánik. Pritom ho neponímam „politologicky“ ako prejav totalitného modelu, či len ako hmotný výsledok centrálne riadeného stavebníctva. Priestor je tak v tomto prípade chápaný aj ako sociálne konštruovaný produkt individuálnych a kolektívnych konaní (Lefebvre, 1991). Takýto priestor zohrával zásadnú úlohu pri formovaní každodennej sociability, a tým aj samotného socializmu v krajinách bývalého Východného bloku (Crowley – Reid, 2002). Dom ČSSP v Humennom sa tak nespolieha len na reprezentatívnu funkciu architektúry, ktorá má cez obrazovú zložku komunikovať ideologické obsahy. Skrz politické a sociálne aktivity odohrávajúce sa vo vnútri a blízkom okolí je tu konštruovaný „socialistický priestor“, ktorý má následne spätne vytvárať socialistický subjekt.

1. Politika priateľstva

Z iniciatívy Zväzu československo-sovietskeho priateľstva a na základe uznesenia Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska vznikol v roku 1961 v Bratislave prvý Dom československo-sovietskeho priateľstva (ČSSP) ako špecializované kultúrno-osvetové zariadenie.

Jeho hlavnou náplňou bolo šírenie pozitívneho obrazu o Sovietskom zväze.¹ Prostredníctvom rôznych podujatí, výstav, vzdelávacích aktivít, besied a súťaží sa malo domáce obyvateľstvo socializovať k priateľstvu so Sovietskym zväzom. V duchu východoeurópskeho internacionalizmu bola cieľom integrácia krajín východného bloku do spoločného „socialistického sveta“. Nový typ inštitúcie tak bol priamym produktom politiky „priateľstva“ medzi Sovietskym zväzom a satelitným Československom po druhej svetovej vojne. Tento *projekt priateľstva* oscilujúci medzi uplatňovaním hrubej a mäkkej sily, ako poznamenala americká historička Rachel Appelbaum, nebol len záležitosťou vysokej politiky a diplomacie, ale reálne sa prepisoval do každodenného života na jednej aj druhej strane. Zahŕňal kultúrnu výmenu, osobné styky a vzťahy na úrovni spriatelnených organizácií, turizmus aj výmenu tovarov (Appelbaum, 2019, s. 8). Nový význam naberal najmä v období normalizácie, kedy bolo po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy nutné napraviť pošramotené vzťahy a upevniť „priateľstvo“, od ktorého sa časť populácie odklonila (Appelbaum, 2019, s. 166 – 194).

Z tejto logiky boli podľa bratislavského vzoru v 70. rokoch zakladané ďalšie domy po celom území Slovenska. (Tab. 1) Zvyčajne však boli umiestňované v starších historizujúcich objektoch, ktoré pre nový účel prechádzali rekonštrukciami. Podobne ako prvý bratislavský dom sídliaci v centre mesta v priestoroch Dessewffyho a Esterházyho paláca², aj v Košiciach bol Dom ČSSP zriadený v historickom objekte secesného Tostovho paláca. Dom v Banskej Bystrici sa zasa nachádzal v bývalom sídle Komunistickej strany zo 40. rokov. Výstavba samostatných budov v modernistickom poňatí bola ojedinelá.³ Prvou novou účelovou stavbou bol práve Dom ČSSP v Humennom. Vzhľadom na blízkosť štátnych hraníc dvoch socialistických republík – ZSSR z Východu, PLR zo Severu – išlo o strategickú voľbu. Sieť domov v roku 1979 následne rozšíril dokončený obvodový dom v Bratislave II., známy pod menom Darnica⁴ (v súčasnosti asanovaný) a Dom ČSSP v Komárne z roku 1980 (dnešné Mestské kultúrne stredisko).

---

¹ Návrh na rozšírenie koncepcie Domu ČSSP, Slovenský národný archív (SNA), f. Zväz československo-sovietskeho priateľstva, Slovenský ústredný výbor, 1947 – 1993, inv. č. VT102 – Predsedníctvo SÚV ZČSSP, 6. 11. 1973, bod. 11, šk. č. 21.

² K prestavbe a úprave interiérov pre potreby Domu ČSSP viď FIFIK, Vojtech. Dom ČSP. Projekt. 1962, roč. 4, č. 2, s. 37 – 39.

³ Zriaďovanie domov ČSSP je fenomén, ktorý sa na českom území spoločného štátu neuplatnil. Partnerskou organizáciou pre bratislavský Dom ČSSP bol jedine s podobným zameraním fungujúci *Dům sovětské vědy a kultury* v Prahe, založený *Svazem československo-sovětského přátelství* v roku 1971. Aj v tomto prípade však investor išiel cestou prestavby už existujúceho historického objektu v centre mesta. Viac viď G. Č. Dům sovětské vědy a kultury v Praze. *Architektura ČSR*. 1972, roč. 31, č. 3, s. 132 – 139.

⁴ Išlo o dvojpodlažnú budovu z montovaného oceľového skeletu. Ľahký obvodový plášť pospájaný kovovými lištami červenej farby vytváral zaujímavý kontrast k prevažne panelákovvej zástavbe sídliska, čo bolo napriek mnohým stavebným chybám, pozitívne vyzdvihnuté aj neskoršou kritikou. Viac viď KRIVOŠOVÁ, Jana, LUKÁČOVÁ, Elena. *Premený súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990, s. 162.

2. Nový prístup k architektúre pre kultúrne účely

Predseda Zväzu ČSSP v Bratislave 21. septembra 1974 schválilo investičný zámer výstavby „Domu internacionálnej družby v Humennom“ v náklade vyše 10 mil. Kčs.⁵ V súvislosti s výstavbou sa v prameňoch objavuje aj názov „Dom družby“, až po kolaudácii a zahájení prevádzky sa ustálil „Dom československo-sovietskeho priateľstva“ ako názov stavby aj samotnej špecializovanej kultúrnej organizácie.⁶ Dom sa mal stať predovšetkým zázemím pre Okresný výbor Zväzu ČSSP, ktorý dovtedy sídlil v nevyhovujúcich priestoroch staršieho rodinného domu. Zároveň však mal rozšíriť priestorové kapacity mesta, ktoré by slúžili kultúrno-výchovným funkciám.

Rok od schválenie zámeru bolo odovzdané stavenisko a položený základný kameň. Podľa návrhu architekta Františka Jesenka z prešovského Stavoprojektu sa začalo s výstavbou na voľnej ploche Sídlička II. v tesnom susedstve centra. Na rozdiel od iných občianskych stavieb realizovaných v tomto období, stavba začala aj bola ukončená v termíne a počas doby výstavby sa neudiali podstatné zmeny. Objekt prešiel po dokončení do vlastníctva Okresného národného výboru, avšak činnosť domu bola sústavne koordinovaná a schvaľovaná Zväzom ČSSP a štátnymi orgánmi.⁷

Dvojpodlažná budova vhodne zapadla do prostredia okolitej zelene a nižšej obytnej zástavby. Architekt Jesenko mal už v Humennom skúsenosť so stavbou pre kultúrne účely. Realizácia domu ČSSP však predstavuje iný prístup. Namiesto pravouhlej jednoduchej hmoty a racionálneho radenia priestorov, ktoré uplatnil pri stavbe kultúrneho domu, v tomto prípade pracoval s členitosťou. Hlavným výrazovým prostriedkom sa stalo zakrivenie nároží, prepísané do pôdorysu aj samotnej hmoty. Jesenko dôsledne uplatňuje princíp zahnutia stien buď do interiéru, alebo ich formy vysúva von. Skôr než kultúrny dom v Humennom môže tento prístup pripomenúť skoršiu Jesenkovu realizáciu vojenského múzea vo Svidníku s dvojicou vyvýšených polkruhov.

Avšak zatiaľ čo krivka múzea je obmedzená na základné geometrické tvary s monochrómnou fasádou, pri dome ČSSP architekt využil väčšiu variabilitu prvkov a rôzne rytmy zakrivenia. Dochádza tu k striedaniu materiálov, prázdnych plôch a sklenených výplní, vystupujúcich stien a balkónov. Aj keď bola použitá len tradičná tehlová stenová konštrukcia, v niektorých častiach v kombinácii so železobetónom, Jesenko dokázal vytvoriť veľmi dynamickú architektúru, ktorej každá fasádna strana je iná.

---

⁵ bod 8 a.) Návrh na výstavu Domu internacionálnej družby v Humennom, SNA, f. Zväz československo-sovietskeho priateľstva, Slovenský ústredný výbor, 1947 – 1993, inv. č. VT/102 – Predsedníctvo SÚV ZČSSP, 19. 6. 1974, šk. č. 15.

⁶ Kolaudačné rozhodnutie Dom ČSSP. Štátny archív Košice – Humenné, f. Mestský národný výbor v Humennom, 1944 – 1991, Inv. č. 219 – 1978 – 71.

⁷ bod 9. Správa a záverečné technicko-ekonomické vyhodnotenie stavby Domu ČSSP v Humennom 21.9.1978. SNA, f. Zväz československo-sovietskeho priateľstva, Slovenský ústredný výbor, 1947 – 1993, inv. č. VT/102 – Predsedníctvo SÚV ZČSSP, šk. č. 17.

Dominantným fasádnym prvkom je keramický plášť z červeno-hnedých kabrincoých tvaroviek. (Obr. 2) Povrch hlavnej sály je prevedený v drsnej omietke, v dekore s geometrickou štruktúrou. (Obr. 3) Okenné presklenia lemujú pásy z drevených dosiek. Výrazným prvkom fasády je aj kovový reliéf od Jozef Vacháleka. Ten pôvodne navrhol mnoho expresívnejšiu štruktúru⁸ realizovaná však bola ideologicky viac vyhovujúca plastika so stredovou hviezdou. (Obr. 4)

Vstupný foyer v slúžil ako spoločenský a výstavný priestor, z ktorého sa návštevníci dostávali do hlavnej 400 miestnej sály opatrenej drevenými akustickými obkladmi. Z foyer bola prístupná „zelená“ izba poézie s interiérom v dobovom dizajne (Obr. 5, 6), predajňa kníh a čítareň. Na prvom poschodí sa potom nachádzali miestnosti s kludnejšou prevádzkou. jazykové kabinety a učebne, klubovne. Súčasťou interiérového vybavenia boli atypické vitríny, sedenie, svietidlá aj umelecké diela. Povrchy tvorili drevené a textilné obklady stien, či stopy pokryté veľkými zaoblenými kazetami.

Toto architektonické poňatia korešponduje s vývojom typológie kultúrnych domov na Slovensku, ktoré po etape racionálneho, vzdušného medzinárodného štýlu inklinujú od 70. rokov k mohutnejším a členitejším formám (Moravčíková a Szalay, 2023). Príklad v Humennom tak možno považovať za príspevok k tomu typologickému druhu.

3. Od politicko-výchovných podujatí k záujmovej činnosti

9. decembra 1977 bola za účasti architekta a zástupcov spoločenských organizácií daná slávnostne do užívania novostavba Domu ČSSP v Humennom. Svoju prevádzku dom započal od 1. januára 1978 a v nasledujúcom období plnil činnosti podľa koncepcie zameranej na „prehľbovanie československo-sovietskeho priateľstva“⁹, a to prostredníctvom organizovania tematických výstav, premietania sovietskych filmov, organizovania literárnych podujatí, výučby ruského jazyka.¹⁰ Silnú propagandistickú zložku mali tzv. „mítingy družby a priateľstva“, oslavy štátnych a politických výročí aj agitačné strediská, ktoré boli zriaďované popri domoch ČSSP a plnili politicko-agitačnú prácu v prospech Komunistickej strany.

Dom bol aj miestom, kde prichádzali na stretnutia s funkcionármi i bežnými občanmi zahraničné delegácie, hostia a osobnosti vedy, techniky a kultúry, ale aj turistické návštevy zo spriatelnených socialistických krajín. Zvýšená pozornosť v programe sa venovala predovšetkým deťom a mládeži. Usporiadované boli zväzové literárne a výtvarné súťaže, prednesy poézie či

---

⁸ Podľa dochovaného projektu malo ísť pravdepodobne o zvlnené kovové pláty kompozične obkolesujúce centrálny kruh. Viď Projekt čelného pohľadu na fasádu. Výtvarné doriešenie pre Dom internacionálnej družby, Humenné Investor: Stavoinvesta, Prešov, J. Vachálek 1978. SNA, f. Fond výtvarných umení Bratislava, inv. č. 88/77, šk. č. 980.

⁹ Kronika Domu ČSSP.

¹⁰ O rozširovaní siete domov ČSSP a ich činnosti pravidelne informovali časopisy ako *Osvetová práca* či *Svet socializmu*, vydávaný Zväzom ČSSP. Viď napr. *Osvetová práca* (1979, roč. 29, č. 16 – 1979, roč. 29, č. 23 – 1980, roč. 30, č. 2), *Svet socializmu* (1979, roč. 28, č. 30 – 1982, roč. 31, č. 49).

východné koncerty. (Obr. 7) Koncom 80. rokov tu zázemie našiel aj detský spevácky zbor, viaceré hudobné skupiny, výtvarný krúžok a fotoklub.¹¹ S argumentom vysokej ročnej návštevnosti (50 tis. návštevníkov) dokonca v roku 1987 vtedajší riaditeľ Domu ČSSP Ján Lukáč predložil odboru kultúry Okresného národného výboru návrh na vypracovanie predbežnej štúdie prístavby.¹² (Obr. 8) Snahou bolo rozšíriť priestory domu o klubové zázemie, fotokomoru, výtvarné dielne a ďalšie prevádzkové a skladové priestory. K dopracovaniu projektu prístavby bol opäť oslovený architekt Jesenko. Z finančných dôvodov bol však tento návrh zamietnutý.¹³

Či už išlo o skladanie pionierskych sľubov, kvízy, besedy alebo výstavy, v dome ČSSP dochádzalo ku kultúrno-výchovnej socializácii, ktorá mala pre návštevníctvo aj pozitívne konotácie. Návšteva inštitúcie tak mohla byť spájaná aj s individuálnymi úspechmi a záujmami. Tým sa zároveň v spoločnosti vytváral aj vzťah k samotnému objektu. Nie ako k niečomu „cudzíemu“, ale ako k miestu spájanému s rozvíjaním záujmov a trávením voľného času. V kolektívnej pamäti a jazyku sa navyše udomácnilo pomenovanie „Červený dom“ odkazujúce skôr na pôvodný keramický plášť, než ideologický obsah.¹⁴

Roman Krakovský pri skúmaní vzťahu kategórií času, priestoru a politiky v komunistickom Československu konštatuje, že presadzovaný koncept socialistického verejného priestoru, predovšetkým vo sfére bývania, ľudia v 70. a 80. rokoch opúšťajú a uprednostňujú individuálne, privátne vzorce jednania. Prejavom je napríklad tzv. chatová kultúra (Krakovský 2018). V prípade kultúrnych zariadení a záujmovej činnosti, sa však javí, že socialistické hodnoty propagované vládncami inštitúciami sa nestretli s úplným odmietnutím obyvateľstva. V tomto prípade tak dom ČSSP napĺňa charakter „socialistického priestoru“, kde každodenný život nie je v opozícii voči tomu ideologickému, ako o ňom uvažujú Crowley a Reid (2022).

4. Kultúra a osвета – kontinuita po roku 1989

Pokusom transformovať organizáciu a zachovať ju relevantnou v novej politickej realite po roku 1989, bolo premenovávanie domov a hľadanie ich novej náplne. Dom ČSSP v Bratislave sa tak zmenil na Dom priateľstva. Namiesto dovtedajšieho sovietskeho kultúrneho priestoru sa uvažovalo o orientácii na novovzniknuté zahraničné spoločnosti a skomercializovanie organizovaných podujatí. Ruštinu mala nahradiť ponuka nových kurzov anglického

---

¹¹ Návrh na spracovanie predbežnej štúdie prístavby Domu ČSSP, 1987, s. 3-6. Štátny archív Košice – Humenné, f. Okresný národný výbor II. v Humennom, 1960 – 1990, inv. č. 347, šk. č. 36.

¹² Ibidem.

¹³ ONV, odbor kultúry. Prístavba Domu ČSSP – stanovisko, 31. 8. 1987. Štátny archív Košice – Humenné, f. Okresný národný výbor II. v Humennom, 1960 – 1990, inv. č. 347, šk. č. 36.

¹⁴ Na základe dotazníkového šetrenia a osobných rozhovorov medzi účastníkmi experimentálneho fotografického workshopu organizovaného aktivisticko-výskumným kolektívom IMA v apríli 2025. Široká verejnosť mala možnosť vyjadriť svoj pohľad na budovu, jej funkciu a súčasný stav. Tým sa vytvoril priestor pre dovtedy neuskutočnenú diskusiu nad osudom tohto kultúrneho dedičstva. Vid' Humenská televízia (6. máj 2025) „Objektom fotografického workshopu Architektúra ako objekt sa stal tzv. Červený dom“ [Facebook status].

a francúzskeho jazyka.¹⁵ Podobne ako v Bratislave sa vyvíjala situácia aj v Humennom. Rada ONV na svojom zasadnutí v marci 1990 schválila nový štatút a premenovanie na Dom kultúry národov. Návrh nového programu už mal zohľadňovať „širšiu pôsobnosť poznávania kultúry, života, vedy a umenia jednotlivých národov“ (Bohuš 1990). Zároveň mali priestory slúžiť aj potrebám politických strán, občianskych hnutí a iných organizácií.

Avšak so zánikom Zväzu ČSSP došlo v roku 1990 aj k zrušeniu pôvodných domov ČSSP. Bratislavský model sa azda aj kvôli veľkej konkurencii v podobe iných kultúrnych inštitúcií, predovšetkým transformujúcich sa domov kultúry, divadiel a galérií, presadiť nepodarilo. Majetok, ktorý pripadol do správy Ministerstva kultúry bol prerozdelený medzi iné kultúrne organizácie.¹⁶ V Humennom sa však aj po zrušení Domu ČSSP prevádzka s kultúrno-osvetovou náplňou v objekte zachovala. Dom sa stal zázemím pre osvetu a naďalej slúžil kultúrno-výchovným aktivitám, avšak už bez silného politického pozadia.¹⁷ Po reforme štátnej správy v roku 1996 prešlo osvetové stredisko spod zriaďovateľskej pôsobnosti Ministerstva kultúry do vlastníctva Prešovského samosprávneho kraja. Prevádzka naďalej pokračovala. Konali sa tu výstavy, recitačné a výtvarné súťaže, tanečné kurzy. Stále fungovali záujmové kluby a spevácke zbory.¹⁸

5. Zánik funkcie a (ne)odolnosť „socialistických priestorov“

Na základe rozhodnutia krajského zastupiteľstva sa v roku 2015 Vihorlatské osvetové stredisko zlúčilo s múzeom. Bolo nútené budovu opustiť a presťahovať sa do priestorov múzea v kaštieli. Predstavitelia kraja uvádzali ako dôvod racionalizáciu a šetrenie nákladov na prevádzku (Otriová, 2015). Následne kraj klasifikoval budovu ako nepotrebný majetok a vyhlásil verejnú obchodnú súťaž na jej predaj. Kritériom pri vyhodnotení ponúk zároveň mala byť cena a zámer nového využitia. Mimo krátkej rozpravy v krajskom zastupiteľstve¹⁹ však žiadna verejná diskusia k využitiu a budúcnosti domu neprebehla. Po opakovaných neúspešných súťažiach, úprave podmienok a znížení ceny, kraj akceptoval ponuku záujemcu, ktorý avizoval premenu domu na zdravotnícke stredisko. Budova spolu s pozemkom o rozlohe viac ako 5000 m² tak pripadla novému súkromnému vlastníkovi. Avizovaný funkčný zámer však nebol nikdy naplnený. Dom sa ocitol mimo prevádzky a dones chátra.

Kimberley Zarecor na predmete socialistického mesta ako svojbytnej analytickej kategórie, existujúcej aj po skončení socializmu, ukazuje, že socialistického mestské plánovanie

¹⁵ Dom priateľstva v Bratislave. Plán činnosti od 1.4.1990 do 31.12.1990, Bratislava, marec 1990, s. 2. SNA, f. Dom ČSSP, 9. Plány činnosti D ČSSP 1971-1990, šk. č. 9.

¹⁶ Napríklad Dom ČSSP v Bratislave pripadol do majetku Slovenskej národnej galérie.

¹⁷ Rozhovor s vtedajším zamestnancom osvetového strediska, fotografom Jurajom Kammerom z dňa 28. 2. 2025.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Zápisnica č. 19/2016 z 20. zasadnutia Zastupiteľstva Prešovského samosprávneho kraja zo dňa 23. augusta 2016 v Prešove. K bodu 13B – Schválenie kúpnej ceny ponúkanej v obchodnej verejnej súťaži.

so svojou mocenskou hierarchiou a kontrolou nad zdrojmi nemusí byť konfliktné k novému neoliberalnému kapitalistickému poriadku. Vytvorenie verejnej infraštruktúry vychádzajúcej z logiky orientácie na budúci plánovaný rast a absencia rozhodovania samotných užívateľov, dokonca ponúklo nastupujúcemu neoliberalizmu spektrum možností pre to, aby „obýval“ toto pretrvávajúce zastavané prostredie. A to tým spôsobom, že dokázal „identifikovať a kontrolovať jeho najdôležitejšie aktíva“ (Zarecor, 2018, s. 27). Tento princíp je možné vysledovať aj na príklade domu v Humennom, od neoliberalných trópov v jazyku politických zastupiteľov (racionalizácia) až k praktickým dopadom ich politik. Snaha o komercializáciu a investičné zhodnotenie novonadobudnutých aktív, namiesto verejného orgánu, tentokrát jednotlivcom, vedie k tlaku na „socialistický priestor“, ktorý sa novým podmienkam už nedokáže v pôvodnej podobe prispôbiť. Dôsledkom je strata verejného statku aj širších voľných plôch v atraktívnej mestskej lokalite. Dochádza k oslabeniu kultúrnej infraštruktúry a zároveň aj možností pre socializáciu obyvateľstva, čo sú všeobecnejšie prejavy transformácie socialistických mestských štruktúr krajín bývalého Východného bloku (Stanilov, 2007).

Záver

Bývalý dom ČSSP v Humennom predstavuje hodnotnú architektúru povojnového modernizmu. V rámci typológie kultúrnej stavby bol koncipovaný pre široké spektrum aktivít, čomu zodpovedalo aj funkčné rozvrhnutie a veľkosti priestorových celkov s kľudovejším či masovejším charakterom. V širšom ponímaní však túto architektúru možno chápať aj ako typ „socialistického priestoru“, v ktorom sa mal presadzovať normalizačný výklad priateľstva voči ZSSR a socialistické hodnoty. Okrem ideologicky silných prejavov sa však v dome odohrávala aj časť aktivít, ktoré boli samotnými účastníkmi prijímané a vyhľadávané v rámci ich každodenných záujmov. Aj to mohlo byť dôvodom, prečo so zánikom socialistického zriadenia nedošlo ku okamžitému skončeniu prevádzky objektu. Po politickej zmene v roku 1989 bol tento „socialistický priestor“ nasledujúce štvrtstoročie svojimi užívateľmi cenený a využívaný. Direktívne rozhodnutie verejných orgánov, absencia hlasu verejnosti a vyťaženie „socialistického priestoru“ v prospech realitných špekulácií odzrkadľuje prejavy post-socialistickej transformácie v podmienkach menšieho mesta mimo veľkých centier. Výsledkom je zánik dovtedy dlhodobo odolnej funkcie.

Výskum podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja. Projekty APVV – APVV-23-0101 – Slovenský variant moderny? Architektúra druhej polovice 20. storočia ako prejav kultúrno-spoločenskej identity Slovenska – VEGA 1/0063/24 – Pamiatkové hodnoty architektúry druhej polovice 20. storočia: identifikácia a metódy ochrany.

Archívne pramene

Slovenský národný archív:

- f. Zväz československo-sovietskeho priateľstva.
- f. Dom československo-sovietskeho priateľstva, 1963 – 1990.

Štátny archív Košice – Humenné:

- f. Mestský národný výbor v Humennom, 1944 – 1991.
- f. Okresný národný výbor II. v Humennom, 1960 – 1990.

Pramene

Časopisy: Osveta, Svet socializmu, Architektúra ČSR, Projekt, Podvihorlatské noviny.

Kronika Domu Československo-sovietskeho priateľstva v Humennom.

Zápisnica č. 19/2016 z 20. zasadnutia Zastupiteľstva Prešovského samosprávneho kraja zo dňa 23. augusta 2016 v Prešove.

Literatúra

ANDRS, Jiří. et al. 2023. Osvěta, kultura, zábava: kulturní domy v Československu. Praha: Galerie VI PER ve spolupráci s Vysokou školou uměleckoprůmyslovou v Praze.

APPLEBAUM, Rachel. 2019. Empire of Friends: Soviet Power and Socialist Internationalism in Cold War Czechoslovakia. Ithaca, London: Cornell University Press.

BOHUŠ, Ladislav. 1990. Dom kultúry národov. In Podvihorlatské noviny. roč. 31, č. 15, s. 1.

CROWLEY, David – REID, Susan E. 2002. Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc. Oxford. New York: Berg.

ČERNÁ, Marie. 2015. From “Occupation” to “Friendly Assistance”: The “Presence” of Soviet Troops in Czechoslovakia after August 1968. In The Hungarian historical review, roč. 4, č. 1, s. 114 – 143.

HASAROVÁ, Zuzana. 2016. Oslavy československo-sovietskeho priateľstva v 50. rokoch 20. storočia. In: Slovensko v rokoch neslobody (1938 – 1989) IV: Slovensko, jeho susedia a Európa. Banská Bystrica: UMB, s. 109 – 139.

HASAROVÁ, Zuzana. 2021. Snahy o jazykové ovládnutie stredoeurópskej krajiny – počiatky ľudových kurzov ruštiny v Československu. In Historický časopis, roč. 70, č. 3, s. 429 – 459. DOI: 10.31577/histcaso.2022.70.3.3

KRAKOVSKY, Roman. 2018. State and Society in Communist Czechoslovakia: Transforming the Everyday from World War II to the Fall of the Berlin Wall. London – New York: I. B. Tauris.

KRIVOŠOVÁ, Jana – LUKÁČOVÁ, Elena. 1990. Premeny súčasnej architektúry Slovenska. Bratislava: Alfa.

LEFEBVRE, Henri. 1991. The production of space. Oxford; Cambridge: Blackwell Publishing.

MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – SZALAY, Peter. Domy kultúry na Slovensku: Vzostup a pád jedného typologického druhu. In Osvěta, kultura, zábava: kulturní domy v Československu. Praha: VI PER, 2023, s. 681 – 767.

OTRIOVÁ, Jana. 2015. Osveta v Humennom v súčasnej podobe prestane existovať. In Korzár Zemplín [online]. [cit. 11.03.2026]. Dostupné z: <https://korzar.sme.sk/zemplin/c/osveta-v-humennom-v-sucasnej-podobе-prestane-existovat>

ZARECOR, Kimberly E. 2018. Socialistické město v poválečné Evropě jako urbánní typ(ologie). In Dějiny – teorie – kritika, č. 2, s. 231 – 245. DOI: 10.14712/24645370.2830

Prílohy

KRAJ	Do roku 1977 (rok otvorenia)	Do roku 1985 plánované	Do roku 1985 otvorené (rok otvorenia)	Do roku 1990 – miesto
Hlavné mesto SSR Bratislava	Dom ČSSP v Bratislave (1961)	obvod Blava II	obvod Blava II (1979)	–
Západoslovenský	–	Levice	Levice (1979); Senica (1980); Nitra (1980); Galanta (1980); Trnava (1980); Komárno (1980) ; Trenčín (1981); Nové Zámky (1981)	Dunajská Streda
Stredoslovenský	Martin (1973); Banská Bystrica (1974)	Žilina; Zvolen; Rimavská Sobota; Lučenec	Zvolen (1985); Lučenec (1981)	Liptovský Mikuláš; Považská Bystrica; Rimavská Sobota; Čadca; Žilina
Východoslovenský	Košice (1974); Poprad (1975); Spišská Nová Ves (1976)	Humenné	Humenné (1978)	Bardejov; Prešov; Rožňava; Michalovce

Tabuľka 1: Súčasný stav a zámery ďalšieho rozvoja domov ČSSP na Slovensku – 1987.

SNA, f. Dom československo-sovietskeho priateľstva, 1963 – 1990, Správy pre nadriadený orgán (MK SSR) 1971 – 87, šk. č. 5.

Obrázok 1: Dom ČSSP v Humennom, exteriér v 80. rokoch (Foto: archív J. Kammera)

Obrázok 2: Dom ČSSP, južné priečelie, 2024 (Foto: Diana Kakara Dobrescu, archív IMA)

Obrázok 3: Dom ČSSP, zadné východné priečelie s hlavnou sálou, 2024 (Foto: Diana Kakara Dobrescu, archív IMA)

Obrázok 4: Dom ČSSP, čelná fasáda s hliníkovým reliéfom od Jozefa Vacháleka (1978)
(Zdroj: Bratstvo: Z histórie a súčasnosti československo-sovietskeho priateľstva na Slovensku. Bratislava: Práca, 1987)

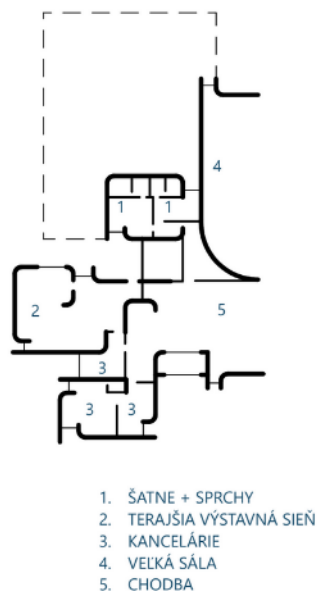

Obrázok 5: Dom ČSSP, foyer (Foto: arhív J. Kammera)

Obrázok 6: : Dom ČSSP, izba poézie (Foto: arhív J. Kammera)

Obrázok 7: Pôdorys severnej časti Domu ČSSP. Prerušovanou čiarou je vyznačená plocha zamýšľanej, ale nerealizovanej prístavby, 1987 (Zdroj: Štátny archív Košice – Humenné.

Autor schémy pôdorysu: Dominik Kurina)

Obrázok 8: Mesiac československo-sovietskeho priateľstva, vystúpenie speváckych zborov, nedatované (Foto: archív J. Kammera)

Mikrodejiny ako výzva pre veľké dejiny: Regionálny holokaust po Viedenskej arbitráži

Microhistory as a Challenge to Big History: The Regional Holocaust after the Vienna Arbitration

Mgr. Jana JARIMOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na mikrohistorický prístup ako metodologickú výzvu voči dominantným „veľkým“ naratívom holokaustu. Na príklade regionálnych dejín židovskej komunity na území dnešného Košického kraja po Viedenskej arbitráži autorka ukazuje, že makrohistorické syntézy často nedokážu zachytiť právnu, administratívnu a sociálnu fragmentáciu každodennej skúsenosti prenasledovaných. Výskum vychádza z mikrohistorickej analýzy archívnych prameňov (úradná korešpondencia, správne rozhodnutia, miestne záznamy), ktoré sú interpretované v kontexte kritickej práce s diskurzom moci a pamäťových štúdií. Mikrodejiny umožňujú sledovať lokálne rozdiely v aplikácii protižidovských opatrení, dynamiku rozhodovania na úrovni miestnych autorít a dopady politických zmien na konkrétne komunity. Osobitná pozornosť je venovaná fenoménu historického ticha – absencii hlasov obetí v prameňoch a ich marginalizácii v regionálnej pamäti. Príspevok argumentuje, že mikrohistorická perspektíva nepredstavuje len doplnenie, ale metodologický korektív veľkých historiografických naratívov, keďže odhaľuje ich zjednodušenia, slepé miesta a normatívne predpoklady.

Kľúčové slová: Mikrodejiny, Holokaust, Viedenská arbitráž, Metodológia dejín, Historická pamäť.

Abstract

The paper focuses on the micro-historical approach as a methodological challenge to the dominant "grand" narratives of the Holocaust. Using the example of the regional history of the Jewish community in today's Košice Region after the Vienna Arbitration, the author shows that macro-historical syntheses often fail to capture the legal, administrative and social fragmentation of the everyday experience of the persecuted. The research is based on a micro-historical analysis of archival sources (official correspondence, administrative decisions, local records), which are interpreted in the context of critical work with the discourse of power and memory studies. Microhistory makes it possible to trace local differences in the application of anti-Jewish

measures, the dynamics of decision-making at the level of local authorities, and the impact of political changes on specific communities. Special attention is paid to the phenomenon of historical silence - the absence of the victims' voices in the sources and their marginalization in the regional memory. The paper argues that the microhistorical perspective is not only a supplement, but a methodological corrective to grand historiographical narratives, as it reveals their simplifications, blind spots, and normative assumptions.

Keywords: Microhistory, Holocaust, Vienna Arbitration, Methodology of history, Historical memory.

Kontaktné údaje:

Mgr. Jana Jarimová

Katedra historických vied

Gréckokatolícka teologická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

Jana.Jarimova@smail.unipo.sk

1. Východiská a ciele štúdie

Historiografia holokaustu patrí medzi najrozsiahlejšie a najprepracovanejšie oblasti moderných dejín. Dominantné „veľké“ naratívy sa zameriavajú najmä na politické, ideologické a inštitucionálne rámce genocídy, pričom menej reflektujú regionálne a lokálne rozdiely v skúsenosti prenasledovaných. Makrohistorické syntézy tak často nedokážu dostatočne zachytiť každodenné dopady politických rozhodnutí na konkrétne komunity ani variabilitu ich aplikácie v lokálnom prostredí (Bauman, 2023, s. 12 – 15). V tomto kontexte predstavuje mikrohistorická perspektíva vhodný interpretačný nástroj, ktorý umožňuje sústrediť pozornosť na konkrétne situácie, rozhodnutia a sociálne interakcie. Prostredníctvom detailnej analýzy jednotlivých prípadov umožňuje odhaľovať lokálne špecifiká historického vývoja a ich vzťah k širším štruktúram moci. Tento prístup zároveň poukazuje na fragmentárnosť historického poznania a limity jeho rekonštrukcie, najmä v prípadoch, kde dochádza k absencii alebo strate prameňov. Cieľom štúdie je poukázať na potenciál mikrohistorického prístupu ako metodologického nástroja pri interpretácii regionálnych dejín holokaustu na území dnešného Košického kraja po Viedenskej arbitráži. Štúdia zároveň reflektuje fenomén historického ticha, teda absenciu hlasov obetí v dochovaných prameňoch a ich marginalizáciu v kolektívnej pamäti (Trouillot, 1995, s. 26 – 30). Zámerom je ukázať, že mikrohistorická perspektíva umožňuje nielen detailnejší pohľad na historické procesy, ale aj kritickú reflexiu spôsobov, akými sú dejiny konštruované a interpretované.

2. Mikrodejiny ako metodologický prístup

Mikrohistória predstavuje historiografický prístup, ktorý sa odkláňa od tradičných makrohistorických syntéz a sústreďuje sa na detailnú analýzu jednotlivých prípadov, udalostí a sociálnych interakcií. Jej cieľom nie je popierať význam širších historických štruktúr, ale skôr ich odhaľovať prostredníctvom konkrétnych situácií, v ktorých sa manifestujú (Ginzburg, 1993, s. 21 – 24). Jedným zo základných princípov mikrohistórie je dôraz na tzv. „významový detail“, teda na prvky historického materiálu, ktoré na prvý pohľad pôsobia marginálne, no v skutočnosti odhaľujú širšie sociálne a mocenské súvislosti (Ginzburg, 1980). Mikrohistorická analýza tak umožňuje rekonštruovať nielen priebeh udalostí, ale aj spôsoby ich interpretácie a prežívania zo strany historických aktérov. V kontexte skúmania holokaustu predstavuje mikrohistória mimoriadne vhodný prístup, keďže historické pramene sú často fragmentárne, neúplné alebo jednostranne konštruované. Tento aspekt vedie k nerovnomernej reprezentácii hlasov v historických zdrojoch a k fenoménu, ktorý možno označiť ako historické ticho – absenciu perspektívy obetí v dostupných dokumentoch. To „ticho“ nie je náhodné, ale je produktom moci už v momente vzniku prameňa (archívy vytvárali páchatelia, nie obeť) (Trouillot, 1995, s. 26 – 30). Mikrohistória v tomto zmysle umožňuje nielen analyzovať to, čo je prítomné, ale aj

reflektovať to, čo chýba. Dôležitým aspektom mikrohistorického prístupu je jeho schopnosť prepájať individuálne skúsenosti s širšími historickými procesmi. Prostredníctvom detailnej analýzy konkrétnych prípadov možno identifikovať opakujúce sa vzorce správania, rozhodovania a aplikácie moci na lokálnej úrovni. Tento prístup nevedie k mechanickej generalizácii, ale k induktívnemu odhaľovaniu historických štruktúr na základe konkrétnych situácií (Stone, 1979, s. 13 – 18). Mikrohistorická perspektíva zároveň umožňuje analyzovať rozdiely v implementácii protižidovských opatrení v jednotlivých regiónoch. Politické rozhodnutia centrálnej moci sa v praxi realizovali prostredníctvom miestnych administratívnych štruktúr, ktoré mali určitý stupeň interpretačnej autonómie. Práve v týchto medzerách medzi normatívnym rámcom a jeho aplikáciou sa ukazuje význam mikrohistorického prístupu ako nástroja na odhaľovanie dynamiky moci v každodennej praxi (Braham, 2000, s. 45 – 52).

V tejto štúdii je mikrohistorický prístup použitý ako interpretačný rámec, ktorý umožňuje analyzovať dostupnú odbornú literatúru a publikované historické pramene týkajúce sa židovskej komunity na území dnešného Košického kraja po Viedenskej arbitráži. Aj bez vlastného archívneho výskumu tak mikrohistória umožňuje citlivú interpretáciu regionálnych dejín a ich zasadenie do širšieho historického kontextu.

3. Historický kontext: Viedenská arbitráž a jej dôsledky v regióne

Mníchovská dohoda z 30. septembra 1938 a následná prvá Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938 predstavujú zásadné geopolitické zmeny v strednej Európe, ktoré mali priamy dopad na územie Slovenska a najmä na jeho južné regióny. Na základe rozhodnutia arbitrážnej komisie boli rozsiahle oblasti južného Slovenska, obývané zmiešaným etnickým obyvateľstvom, pričlenené k Maďarskému kráľovstvu (Deák, 2015, s. 41 – 45). Toto územné preskupenie malo výrazné dôsledky pre miestne židovské komunity, ktoré sa ocitli pod správou maďarského štátu a jeho legislatívneho rámca. Maďarsko už od konca 30. rokov postupne zavádzalo protižidovské opatrenia, ktoré boli v mnohých prípadoch inšpirované nacistickými rasovými zákonmi, no zároveň si zachovávali určité špecifiká vlastného právneho systému (Braham, 2000, s. 67 – 72).

Pre región dnešného Košického kraja znamenala zmena štátnej príslušnosti zásadnú transformáciu administratívneho, právneho aj spoločenského prostredia. Židovské obyvateľstvo čelilo postupnej eskalácii diskriminačných opatrení, ktoré sa týkali občianskych práv, hospodárskej činnosti aj každodenného života. Medzi najvýznamnejšie patrili tzv. židovské zákony, ktoré obmedzovali prístup k verejným funkciám, vzdelaniu a ekonomickým aktivitám (Karsai, 2000, s. 233 – 252). Hoci bol legislatívny rámec protižidovských opatrení centrálné definovaný budapeštianskou vládou, ich praktická aplikácia na lokálnej úrovni vykazovala značnú mieru variability. Táto nejednotnosť bola ovplyvnená nielen lokálnymi podmienkami, ale najmä individuálnymi rozhodnutiami úradníkov a neformálnymi spoločenskými väzbami, ktoré

v regionálnom prostredí zohrávali kľúčovú úlohu. Práve v týchto nuansách sa prejavuje význam mikrohistorického skúmania, ktoré odhaľuje detaily, ktoré makrohistorické syntézy zvyčajne prehliadajú. V prípade územia dnešného Košického kraja zohrával dôležitú rolu aj jeho špecifický multietnický charakter. Popri židovskom obyvateľstve tu žili maďarské, slovenské a ďalšie etnické skupiny, ktorých vzájomné vzťahy sa v dôsledku politických zmien dynamicky redefinovali. Zmena štátnej správy po roku 1938 tak neviedla len k administratívnej transformácii, ale aj k hlbokému sociálnemu napätiu a posilňovaniu nacionalistických tendencií, ktoré priamo zasahovali do každodenného života a susedských vzťahov (Láníček, 2013, s. 58 – 62).

Dôležitým momentom je aj postupná radikalizácia protižidovskej politiky, ktorá vyvrcholila deportáciami židovského obyvateľstva v rokoch 1944 – 1945. Tieto deportácie boli realizované v spolupráci maďarských orgánov s nemeckým nacistickým režimom a viedli k likvidácii významnej časti židovského obyvateľstva v regióne (Braham, 2000, s. 312 – 318).

Regionálny rozmer tejto historickej skúsenosti ukazuje, že holokaust nebol homogénnym procesom, ale mal rôzne podoby v závislosti od konkrétnych politických, sociálnych a administratívnych podmienok. Mikrohistorický prístup preto umožňuje lepšie pochopiť, ako sa tieto veľké dejinné udalosti premietali do každodenného života jednotlivcov a komunít.

4. Regionálna implementácia protižidovských opatrení

Mikrohistorická perspektíva umožňuje sledovať konkrétne spôsoby, akými sa protižidovské opatrenia realizovali na úrovni jednotlivých lokalít. Na území dnešného Košického kraja sa tieto opatrenia neaplikovali jednotne, ale nadobúdali rôzne podoby v závislosti od rozhodnutí miestnych úradníkov, administratívnych kapacít a lokálnych sociálnych vzťahov (Braham, 2023, s. 95 – 101). Jedným z kľúčových aspektov mikrohistorickej analýzy je skúmanie spôsobu, akým sa abstraktné právne normy pretvárali na konkrétne administratívne rozhodnutia. Pri uplatňovaní protižidovskej legislatívy dochádzalo k variabilite v interpretácii základných kategórií, ako aj v samotnej aplikácii opatrení. Tieto rozdiely mali zásadný dopad na každodenný život jednotlivcov, keďže ovplyvňovali ich právne postavenie, ekonomické možnosti aj sociálne začlenenie (Karsai, 2000, s. 233 – 252).

Významnú úlohu v tomto procese zohrávali miestne administratívne orgány, ktoré disponovali určitým priestorom na rozhodovanie. Práve na tejto úrovni dochádzalo k stretu medzi centrálnymi direktívami a ich praktickou realizáciou, čo vytváralo priestor pre rôzne formy interpretácie a aplikácie predpisov. Mikrohistorická analýza tak umožňuje odhaliť, ako sa mocenské mechanizmy uplatňovali v konkrétnych situáciách a ako ovplyvňovali individuálne osudy (Deák, 2015, s. 73 – 76). Osobitnú pozornosť si zasluhuje proces arizácie židovského majetku, ktorý predstavoval nielen výsledok legislatívnych opatrení, ale aj priestor pre lokálne

iniciatívy a individuálne záujmy. V mnohých prípadoch sa na jeho realizácii podieľali miestni aktéri, ktorí využívali situáciu na získanie majetku alebo posilnenie vlastného postavenia. Tento proces poukazuje na prepojenie ideologických, ekonomických a sociálnych faktorov v rámci lokálneho kontextu (Braham, 2023, s. 150 – 155).

Z mikrohistorického hľadiska je dôležité sledovať aj dopad protižidovských opatrení na každodenný život. Ide o obmedzenia pohybu, zákaz vstupu do verejných priestorov, pracovné obmedzenia či povinnosť označovania, ktoré zásadne menili sociálnu realitu židovského obyvateľstva. Tieto opatrenia však neboli aplikované jednotne a ich konkrétna podoba sa líšila v závislosti od miestnych podmienok a rozhodnutí (Láníček, 2013, s. 84 – 88).

Mikrohistorická perspektíva zároveň umožňuje reflektovať aj menej viditeľné aspekty historickej reality, ako sú lokálne výnimky, individuálne zásahy alebo neformálne praktiky, ktoré mohli ovplyvniť priebeh implementácie protižidovských opatrení. Tieto javy poukazujú na to, že aj v rámci represívnych režimov existovali určité priestory pre variabilitu a individuálne rozhodovanie. Regionálna implementácia protižidovských opatrení sa tak ukazuje ako komplexný a dynamický proces, v ktorom sa stretávali normatívne rámce, lokálne podmienky a individuálne rozhodnutia. Mikrohistorický prístup umožňuje túto komplexitu zachytiť a analyzovať, čím prispieva k hlbšiemu porozumeniu toho, ako sa veľké historické procesy premietali do konkrétnych životných situácií.

5. Historické ticho a pamäť regiónu

Jedným z kľúčových prínosov mikrohistorického prístupu je schopnosť identifikovať a analyzovať fenomén tzv. historického ticha, teda absencie priamych hlasov obetí v dostupných prameňoch. V prípade regionálnych dejín holokaustu po Viedenskej arbitráži ide o výrazný problém, keďže väčšina zachovaných dokumentov pochádza z produkcie štátnych a administratívnych orgánov, ktoré reflektujú perspektívu moci, nie skúsenosť prenasledovaných.

Táto asymetria v prameňoch vedie k situácii, v ktorej sú dejiny rekonštruované prevažne prostredníctvom úradných záznamov, zatiaľ čo subjektívne prežívanie, strach, adaptácia či rezistencia židovského obyvateľstva zostávajú len nepriamo prítomné. Mikrohistória preto nepracuje len s tým, čo je explicitne zachytené, ale aj s tým, čo je neprítomné, mlčané alebo vytlačené na okraj (Ginzburg, 1993, s. 98 – 102).

V regionálnom kontexte Košického kraja sa historické ticho prejavuje aj v povojnovej pamäti, kde došlo k postupnej marginalizácii židovskej skúsenosti. Pamäť regiónu bola formovaná selektívne, pričom niektoré udalosti boli zdôrazňované, zatiaľ čo iné zostali na okraji kolektívneho vedomia (Assmann, 2011, s. 35 – 40).

Mikrohistorická perspektíva umožňuje tieto medzery čiastočne preklenúť tým, že rekonštruje historickú realitu prostredníctvom fragmentov a nepriamych indícií. Tým zároveň

poukazuje na limity makrohistorických naratívov, ktoré majú tendenciu homogenizovať skúsenosť a potláčať lokálne špecifiká. Fenomén historického ticha tak nepredstavuje len metodologickú výzvu, ale aj etickú rovinu historického výskumu. Upozorňuje na potrebu citlivého prístupu k interpretácii prameňov a na význam pripomínania tých aspektov minulosti, ktoré neboli dostatočne artikulované ani v historických záznamoch, ani v kolektívnej pamäti.

Záver

Predložená štúdia ukázala, že mikrohistorická perspektíva predstavuje kľúčový metodologický nástroj pri skúmaní regionálnych dejín holokaustu v špecifickom kontexte po Viedenskej arbitráži. Zameranie na lokálny kontext umožňuje prekročiť limity makrohistorických naratívov, ktoré pre svoju mierku často opomínajú fragmentárnosť a variabilitu individuálnej skúsenosti. Analýza potvrdila, že implementácia protižidovských opatrení v regióne dnešného Košického kraja nebola len mechanickým prenosom centrálnych direktív z Budapešti, ale výsledkom dynamickej interakcie medzi štátnou mocou a konkrétnym rozhodovaním miestnych autorít.

Práve v týchto administratívnych nuansách a každodenných praktikách sa manifestuje to, čo mikrohistória definuje ako ‚významový detail‘ (Ginzburg, 1980) – moment, kedy aj drobné lokálne rozhodnutie nadobúda pre prenasledovaných fatálny rozmer. Regionálna perspektíva tak odhaľuje skutočnú komplexnosť historických procesov v ich najsurovejšej, každodennej podobe.

Zásadným prínosom štúdie je reflexia fenoménu historického ticha (Trouillot, 1995). Mikrohistória tu nevystupuje len ako technický analytický nástroj, ale aj ako etický korektív. Upozorňuje na selektivitu historickej pamäte a na fakt, že absencia hlasov obetí v úradných prameňoch nie je náhodná, ale je priamym produktom mocenských štruktúr.

Záverom možno konštatovať, že mikrohistorický prístup nepredstavuje len doplnok k veľkým dejinám, ale ich nevyhnutnú metodologickú korekciu. Umožňuje spochybňovať zjednodušené historiografické schémy a odhaľovať skryté vrstvy reality, čím prispieva k hlbšiemu a diferencovanejšiemu porozumeniu dejinných procesov, ktoré formovali multietnický priestor južného Slovenska v tragickom období druhej svetovej vojny.

Literatúra

- ASSMANN, Jan. 2011. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press. 376 s. ISBN 978-1-139-21882-5
- BAUMAN, Zygmunt. 2023. *Modernita a holocaust*. Preložila Jana OGROCKÁ. 3. vyd. (v Karolinu 1.). Praha: Karolinum. 332 s. ISBN 978-80-246-5352-5.

- BRAHAM, Randolph L. 2000. *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*. New York: Columbia University Press. 1414 s. ISBN 978-0-8143-2691-6.
- DEÁK, István. 2015. *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution during World War II*. Boulder: Westview Press. 306 s. I SBN 978-0-8133-4789-9.
- GINZBURG, Carlo. 1980. Morelli, Freud and Sherlock Holmes: Clues and Scientific Method [online]. In: *History Workshop*, č. 9, s. 5 – 36. e-ISSN: 1477-4569.
- GINZBURG, Carlo. 1993. *Clues, Myths, and the Historical Method*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 224 s. ISBN 978-0-801-84388-4.
- KARSAI, László. 2000. The People's Courts and Revolutionary Justice in Hungary, 1945 – 46. In DEÁK, I. – GROSS, J. T. – JUDT, T. (eds.): *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath*. Princeton: Princeton University Press, s. 233 – 252. ISBN 978-0-691-00954-4.
- LÁNIČEK, Jan. 2013. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938 – 48: Beyond Idealisation and Condemnation*. New York: Palgrave Macmillan. 264 s. ISBN 978-0-230-36874-3.
- STONE, Lawrence. 1979. The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History [online]. In *Past & Present*, č. 85, s. 3 – 24. e-ISSN: 1477-464X.
- TROUILLOT, Michel – Rolph. 1995. *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Beacon Press. 218 s. ISBN 978-0-807-04311-0.

Jag bida ta ic do Žida – Jozef Goldberger a jeho prínos v liečbe pelagry

Еврей познаётся в беде – Джозеф Гольдбергер и его заслуга в лечении пеллагры

Mgr. Dominik GAZDIČ

Abstrakt

Lekár Jozef Goldberger bol potomkom Židov z Giraltoviec, ktorých druhá vlna vyst'ahovalectva do USA zastihla v r. 1883. O medicínu sa začal zaujímať v r. 1892, kedy si ako študent inžinierstva vypočul prednášku z fyziológie. Jeho lekárska dráha sa začína v mestečku Wilkes-Barre, kde okrem iných žili aj prisťahovalci zo Šariša i okresu, z ktorého pochádzal – okresu Giraltovce. Neskôr ako spolupracovník Americkej námornej nemocničnej služby vykonával zdravotné prehliadky imigrantov v newyorskom prístave Ellis Island. Goldberger sa neskôr vyprofiloval ako veľmi schopný epidemiológ. Výskumu infekčných chorôb sa začal venovať ako lekár Hygienického laboratória vo Washingtone. Prelom v jeho kariére nastal, keď bol v r. 1914 poverený zistiť príčiny pelagry, v tom čase rozšírenej medzi obyvateľstvom južných štátov USA. V našom príspevku si predstavíme Goldbergerovu osobnosť, jeho pozorovania, metódy diagnostiky a liečby pelagry, vrátane experimentov na zisťovanie jej prvotných príčin. Mozaiku prínosu a osobnosti Jozefa Goldbergera v odbornej literatúre doplníme spomienkami jeho manželky a dobovou tlačou. Neobídeme ani spor medzi Goldbergerom a politikmi amerického Juhu, týkajúceho sa príčin pelagry.

Kľúčové slová: medicína, pelagra, infekčné ochorenia, diagnostika, experiment.

Аннотация

Джозеф Гольдбергер - врач еврейского происхождения, родом из города Гиралтовце, в котором вся семья жила по 1881 год. В этом году семья иммигрировала в США в рамках второй волны иммиграции (*из Австро-Венгрии, зам. автора*) в заморские страны. Гольдбергер стал интересоваться медициной в 1892 г., когда, будучи студентом инженерного факультета, посетил лекцию по физиологии. Его трудовая деятельность в области медицины началась в городе Уилкс-Барре, где определительную долю среди эмигрантов из разных стран составляли граждане жупы Шариш и района Гиралтовце, откуда был родом и Гольдбергер. Позже в качестве сотрудника Морской больничной службы США Гольдбергер проверял состояние здоровья иммигрантов на острове Эллис в Нью-Йорке. В течение времени Гольдбергер зарекомендовал себя очень умелым

эпидемиологом. Работая в Гигиенической лаборатории в Вашингтоне в качестве врача, Гольдбергер начал изучать инфекционные заболевания. Его поворот в карьере связан с 1914 г., когда Гольдбергеру поручили искать причины пеллагры, тогда широко распространенным заболеванием среди населения американского Юга. В нашей статье мы рассмотрим личность Гольдбергера, его наблюдения и подходы к диагностике и лечению пеллагры, включая метод анализа первопричин (Root Cause Analysis, RCA). Для анализа личностного портрета Джозефа Гольдбергера и его вклада в медицину нам кроме специальной литературы послужат и напр. мемуары его жены или историческая пресса.

Ключевые слова: медицина, пеллагра, инфекционные заболевания, диагностика, опыт.

Kontaktné údaje:

Mgr. Dominik Gazdič

Slavistický ústav Jana Stanislava SAV, v. v. i.

dominik.gazdic@ukf.sk

Úvod

Emigračné tendencie židovského obyvateľstva Rakúsko-Uhorska sú, podobne ako emigrácia ostatných skupín obyvateľstva, zložitou témou najmä pre jej interdisciplinaritu. Daná problematika zahŕňa geografický, historický, politický, sociálny a mnoho iných aspektov, ktoré sú pre objektivitu výskumu rovnako dôležité. Samotný termín *emigrácia* je často spájaný okrem sociálnych alebo politických konotácií aj s náboženstvom. Už v knihe Exodus možno hovoriť o „emigrácii“, či presnejšie odchode židovského národa z Egypta do zaslúbenej zeme - Kanaánu. V 19. storočí sa zaslúbenou zemou pre mnoho Židov stali Spojené štáty americké. Mohli tam naplno využiť najmä svojho obchodného ducha, ktorého už v 19. storočí opísali vo svojich dielach napr. Alexander Duchnovič alebo Pavol Dobšinský. Obchod Židom, samozrejme, poskytoval zlepšenie finančného a sociálneho postavenia, ktoré niektorí z nich využili aj na osobný rozvoj vo forme získania vyššieho vzdelania. Lekárovi Jozefovi Goldbergerovi možnosti rozvoja intelektu v Novom svete pomohli zachrániť tisíce pacientov s pelagrou.

1. Pracovné zaradenie Židov v Uhorsku

Už v Habsburskej monarchii bolo náplňou práce obyvateľov židovského pôvodu najmä obchodovanie. V dráme Alexandra Duchnoviča *Cnosť je viac ako bohatstvo* (*Добродетель превышает богатство*) z r. 1850 vystupuje postava židovského krčmára Čmúľa: „*Что розкажете, мої любі панове, чи паленку, чи вино, чи пиво. Вишито маю, завчечер єм приніс ганискову із Дуклі, вино із самого Токаю, а пиво із Шебеши*“ (Rudlovčaková, 1993).

O obchodnej činnosti židovských obyvateľov v Uhorsku svedčí aj dielo Pavla Dobšinského *Čarodejná lampa*, v ktorej vystupuje postava „mnícha, ktorý sa preobliekol za Žida a šiel po ulici, že staré veci skupuje a za nové prečarúva“ (Dobšinský, 1958).

Vyobrazenie Židov ako obchodníkov v umeleckej literatúre z tohto obdobia potvrdzujú aj oficiálne štatistiky. V bývalom okrese Giraltovce, na ktorý sa v rámci nášho výskumu teritoriálne zameriavame, je príkladom židovská náboženská obec v Hanušovciach nad Topľou, kde sa podľa súpisu ľudu v r. 1869 najviac osôb židovského vierovyznania venovalo obchodnej činnosti (32 osôb), či už ako podomový obchodník, drobný obchodník maloobchodu alebo pomocník v obchode. Obchodovalo sa najmä s plátom, vlnou, handrami, obilím, soľou alebo drevom. Nasledovalo nádenníctvo (21 osôb), remeslo (*krajčírstvo, obuvníctvo, kováčstvo, garbiarstvo a výroba fajok*) (13 osôb) a služba (*práca v židovských domácnostiach, službách*) (taktiež 13 osôb) (Hajduk, 2014).

2. Prvotné emigračné tendencie Židov okresu Giraltovce

Podľa Bumovej (2023) sa proces židovskej emancipácie a plnej integrácie do majoritnej spoločnosti, ktorý zahŕňal aj slobodu pohybu a usídlenia – tzv. *otvorenie geta* - naplno rozbehol

až po tzv. meruôsmych rokoch. Na základe nášho výskumu v ŠOBA Prešov jeden z najstarších zachovaných dokumentov o emigrácii židovských obyvateľov okresu Giraltovce za hranice Uhorska je vystavenie zahraničného cestovného pasu *Arminovi Glůckovi* z Marhane zo 14. septembra 1867¹ - priezvisko Glůck je podľa Muraskina (2012) priezviskom aškenázskych Židov.

2. 1 Prvotné emigračné tendencie Židov okresu Giraltovce do zámoria

Najstarším autorom príspevku objaveným dokumentom o emigrácii Židov okresu Giraltovce do zámoria je prijatie občianstva *Abrahamom Goldwenderom*², Židom z obce Kurima z r. 1891, ktorý podľa tohto dokumentu emigroval do Spojených štátov už v r. 1873, podľa Stolarika (1989) iba 4 roky po začiatku pôsobenia agentov v severovýchodnom Hornom Uhorsku.

Priezvisko Goldwender identifikujeme ako židovské na základe publikácie *A Dictionary Of Jewish Surnames From Galicia* z r. 2004. Zaujímavosťou je, že aj keď emigrační agenti boli vyslaní presvedčiť budúcich emigrantov pracovať v ťažobnom priemysle (Stolarik, 1989), už táto prvá generácia židovských emigrantov sa aj v zámorí venovala obchodu. Na hárku o prijatí občianstva je ako profesia Abrahama Goldwendera uvedené *peddler*, teda *pouličný predavač*. Z kurimskej židovskej náboženskej obce na základe dokumentov o naturalizácii v 80. rokoch 19. storočia (od 1883) v USA identifikujeme aj napr. Židov *Jacoba Greenwalda*³ a *Henryho J. Grossmana*⁴. Greenwald v Amerike pracoval ako *krajčír*⁵ a Grossman sa podobne, ako Goldwender, živil obchodom⁶ (*merchant*, prevádzkovateľ obchodu).

Počas tzv. *novej emigrácie*, počiatky ktorej siahajú k r. 1877, kedy v severovýchodnom Uhorsku začali opäť pôsobiť agenti amerických spoločností (Mann, 1983), v r. 1881 emigrovala aj rodina Jozefa Goldbergera⁷.

Podľa Eštoka (2012) sa rodina Jozefa Goldbergera usadila na *Lower East Side* v manhattanskej časti New Yorku, kde rozbehla malý obchod s potravinami. V štáte New York sa usádzala väčšina židovských emigrantov z Uhorska (Prepuková, 2015).

3. Pelagra

Pelagra je podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2021) „*ochorenie spôsobené jednostrannou (najmä kukuričnou) stravou, nedostatkom kyseliny nikotínovej, prejavujúce sa zhrubnutím, olupovaním a zápalmi kože, hnačkami a poruchami nervovej sústavy*“. Toto

¹ ŠOBA Prešov, rukopis, žiadosti o vystavenie cestovných pasov, 1867.

² Naturalization Petitions, zv. 3740-4549, október 1891–október 1892, Abraham Goldwender.

³ New York, County Naturalization Records, zv. 358, 1791-1980, Jacob Greenwald.

⁴ Passport applications: 13. 3. 1900–22. 3. 1900, č. 18266, Henry J. Grossman.

⁵ New York, County Naturalization Records, zv. 358, 1791-1980, Jacob Greenwald.

⁶ Passport applications: 13. 3. 1900–22. 3. 1900, č. 18266, Henry J. Grossman.

⁷ Census 1910, Precinct 10, Washington, District of Columbia, United States.

ochorenie, ktorému sa vo svojej lekárskej praxi venoval Jozef Goldberger, prvýkrát komplexne študoval v roku 1730 *Gaspar Casal*, lekár z Ovieda v Španielsku (Bender, 1952).

Už Casal videl príčinu pelagry v strave. V r. 1735 si zapísal: „*Jedlo robí telo náchylným (na pelagru, pozn.) a chorobu vyvolávajú inherentné a zhubné látky v ovzduší*“ (Farrar Goldbergerová, 1956).

V Španielsku a Taliansku sa pelagra objavila po importe kukurice z Nového sveta. Názov ochorenia prvýkrát použil *Francesco Frapolli* v r. 1771 (z tal. *pelle agra* - drsná koža). V americkom prostredí, presnejšie v Severnej Amerike, bola pelagra prvýkrát popísaná v r. 1864, hoci sa tam nepochybne vyskytovala už dávno predtým. Na začiatku 20. storočia sa stala veľmi rozšírenou na juhu USA (Bender, 1952).

3. 1 Prvotné hypotézy o príčinách pelagry

V r. 1914 v rámci výskumu pelagry existovali 2 hlavné hypotézy o jej príčinách: *hypotéza o malnutícii (nedostatočnom nutričnom stave)* a *infekčná hypotéza*. Prvá hypotéza predpokladala, že pelagru spôsobuje monotónna strava s nedostatkom jednej alebo viacerých kľúčových živín. Infekčná hypotéza za pôvodcu pelagry považovala neidentifikovaný infekčný agens, pravdepodobne prenášaný hmyzom (Bryan – Mull, 2015).

Historický kontext pre prvú hypotézu tvorili pozorovania okrem iných Európanov aj Gaspara Casala, ktorý dospel k záveru, že: „*pelagra sa vyskytuje takmer výlučne u osôb, ktorých strava pozostáva prevažne z kukurice*“. Historickou bázou pre infekčnú hypotézu bola *teória choroboplodných zárodkov* z konca 19. storočia, ktorá spustila hľadanie infekčných príčin väčšiny, ak nie všetkých chorôb vtedy neznámeho pôvodu (Bryan – Mull, 2015).

Hlavným tvorcom hypotézy o malnutícii bol Talian *Giovanni Battista Marzari*, na infekčnej hypotéze sa podieľali rôzni talianski odborníci. Obe hypotézy v toku času podliehali rôznym zdokonaleniam. V rámci hypotézy o malnutícii sa v r. 1912 objavil názor *Casimira Funka*, ktorý tvrdil, že pelagra je spôsobená nedostatkom vitamínov. Lekár *Louis Sambon* v r. 1905 ako možného prenášača infekčného agensu identifikoval muchu rodu *Simulium*. Hlavným zástancom hypotézy o malnutícii bol okrem Funka Brit *Fleming Sandwith*, v USA nemala vyhraneného zástancu. Druhú teóriu podporovali Briti *Sambon* a *Sir Patrick Manson*, v Amerike najmä členovia komisie *Thompson-McFadden* (Bryan – Mull, 2015).

4. Goldberger a výskum pelagry

Jozef Goldberger mal spočiatku zo štúdia pelagry rešpekt. Svedčí o tom list, ktorý napísal svojej manželke, Mary Farrar Goldbergerovej 9. februára 1914: „*Prikladám list, na ktorom je môj postoj čierne na bielom. Samozrejme, je to pre mňa česť a, samozrejme, napísal som Dr.*

Blueovi⁸, že do toho pôjdem. Musím však priznať, že som nikdy ničomu nečelil s väčšou neochotou“. List, na ktorý odpovedal Jozef Goldberger, mu prideliť prácu na výskume pelagry (Farrar Goldbergerová, 1956).

Už počas prvého výskumu pelagry publikovali Jozef Goldberger s asistentmi C.H. Warringom a D.G. Willetsom nasledujúcu správu: „*Ked' sme sa začali venovať štúdiu pelagry, jednou z prvých a najnaliehavejších otázok, ktorým sme čelili, bola jej prenosnosť. Naše štúdie... nás viedli k záveru, že pelagra nie je prenosná (ani infekčná, ani nákazlivá) choroba, ale má pôvod v strave; že závisí od nejakej, zatiaľ neurčenej chyby v strave, v ktorej je živočíšna alebo strukovinová bielkovinová zložka neúmerne malá a nestrukovinová rastlinná zložka neúmerne veľká; a že pelagra sa nevyvíja u tých, ktorí konzumujú zmiešanú, vyváženú a pestrú stravu, napr. takú, akú vláda poskytuje vojakom armády, vojenského námorníctva a námornej pechoty*“.⁹

4. 1 Experimenty a zistenia

V roku 1914 Goldberger navrhol a realizoval dva experimenty s cieľom posúdiť, či zlepšenie stravy detí a dospelých v ústavoch zabráni pelagre. Prvou skupinou skúmaných inštitúcií boli dva sirotince s pracovným názvom MJ a BJ s vysokým výskytom pelagry v Jacksone v štáte Mississippi. Goldberger a jeho kolegovia poznamenali, že: „*choroba postihuje iba deti vo veku od 6 do 12 rokov a - po podrobnom vyšetrovaní bolo jediným vysvetlením pozoruhodného vymedzenia choroby na túto skupinu rozdiel v strave jednotlivých skupín. Strava detí bola chudobná na chudé mäso alebo iné živočíšne bielkoviny*“. Počas jari a leta 1914 (do 15. septembra uvedeného roku) mal sirotinec MJ 79 prípadov a sirotinec BJ 130 prípadov pelagry (Morabia, 2008).

Experiment prebiehal aj v r. 1915. V oboch inštitúciách sa zvýšil podiel čerstvých živočíšnych a strukovinových potravín bohatých na bielkoviny, napr. mlieko, vajcia alebo hrach. Priebežné výsledky boli zverejnené 22. októbra 1915. V sirotinci MJ Goldbergerov tím nepozoroval žiadnu recidívu u 67 detí ani žiadne nové prípady pelagry u 99 pozorovaných, ktorí touto chorobou netrpeli. V sirotinci BJ došlo k jednej recidíve a u 69 detí bez pelagry, ktoré boli pod dohľadom, sa nevyskytli žiadne nové prípady (Morabia, 2008).

Jedálniček, zahrňujúci chody so živočíšnym a strukovinovým podielom, pozostával napr. z týchto jedál:

Raňajky (1. január): všetky vekové kategórie - *ovsené vločky s cukrom a mliekom, sušienky s maslom, každý deň. Frankfurtské párky (varené), jeden kus namiesto smaženej slaniny alebo vajec.*

⁸ Rupertovi Blueovi, bývalému hlavnému chirurgovi Služby verejného zdravotníctva USA.

⁹ Public Health Reports (1896-1970), roč. 29, č. 43 (Oct. 23, 1914).

Ženy v strednom veku a muži: *smažená slanina ráno 6 dní za sebou*.

Deti do 12 rokov: *asi 200 ml mlieka denne, jedno vajce (praženica, volské oko alebo varené)*.

Obed (2. január): všetky vekové kategórie – *námornícka fazuľa (varená), pečené sladké zemiaky, svetlý chlieb, koláč (z černíc alebo broskyne)*.

Ženy v strednom veku: *horúca dolka (biscuit), kukuričné mafiny*.

Večera (7. január): všetky vekové kategórie - *svetlý chlieb, sirup, mlieko*.

Deti do 12 rokov: *smažená slanina, varená ryža* (Goldberger – Waring – Willets, 1915).

Počty pacientov potvrdzujú aj samotní realizátori experimentu. Šesťdesiatšedem zo 79 prípadov pelagry, pozorovaných v sirotinci MJ počas jari a leta 1914, bolo aspoň rok od svojich záchvatov pod dohľadom lekárov Goldbergera, Warringa a Willetsa. Najmenej 9 pacientov malo predtým 2 záchvaty ročne (Goldberger – Waring – Willets, 1915).

Podľa Campbell-McBrideovej (2010) sú typické príznaky pelagry veľmi podobné schizofrénii „*klamné predstavy, halucinácie, zmätenosť, bolesť hlavy, úzkosť, depresia, podráždenosť*“ a mnohé fyzické symptómy, ako je *dermatitída, chronická hnačka a zápal slizníc*“.

Najpodstatnejším zistením a konečným výsledkom bolo, že: „*u žiadneho zo 67 prípadov sa po zmene stravy nepozoroval žiadny rozpoznateľný dôkaz o recidíve, autori nenašli ani žiaden prejav pelagry u nepelagrínových pacientov*“ (99 dospelých a detí), ktorí boli nepretržite sledovaní najmenej jeden rok (Goldberger – Waring – Willets, 1915).

5. Vklad Jozefa Goldbergera

Druhým významným krokom v epidemiológii po tom, ako MUDr. John Snow dôkladným pozorovaním v uliciach Londýna vypožoroval, že za epidémiu cholery môže ovzdušie, voda a konkrétne miesta, kde sa táto choroba vyskytuje, bolo práve Goldbergerove *pridanie experimentu k starostlivému pozorovaniu*. Goldberger túto metódu využil už pri skúmaní kožnej choroby známej ako *urtikária* (Terris, 1964).

Goldberger sa prostredníctvom dôkladných otázok a dedukcií pozrel na to, čo bolo v živote členov posádky lodí, ktorí pociťovali podráždenie pokožky (*prejav urtikárie, pozn.*), nové. Zistil, že: „*všetci spali na nových slamených matracoch alebo sa ich minimálne dotýkali*“. Aby experimentálne zistil etiologickú úlohu slamených matrakov, Goldberger sa dobrovoľne prihlásil, že na jednu hodinu dá svoju holú ruku medzi dva slamené matraxy... a vyvolal svrbenie. Neskôr na týchto matracoch spali jednu noc traja dobrovoľníci a u každého sa vyhodila kožná vyrážka (Bloom, 2004).

6. Konflikt s komisiou Thompson-McFadden

Výskum pelagry v USA nie je spojený len s menom Jozefa Goldbergera. Banský magnát Robert M. Thompson a obchodník s bavlnou Henry McFadden darovali finančné prostriedky na komisiu, ktorá mala preskúmať pelagru. Viedli ju dvaja dôstojníci Lekárskeho veliteľstva americkej armády (*Armed Services Medical Corps*) *Joseph F. Siler a Philip E. Garrison, a Ward J. MacNeal*, lekár, externý spolupracovník univerzity *New York Post-Graduate Medical School* (Mooney – Knox – Morabia, 2014).

Komisia v rámci skúmania, trvajúceho v r. 1912-1914, vybrala 6 dedín s bavlnárskymi závodmi (*Inman Mills, Whitney, Pacolet Mills, Saxon Mills, Arkwright a Spartan Mills*), aby preskúmala vyššie uvedené hypotézy o stravovaní a infekcii. Analyzovala, podobne ako Goldberger, stravu na úrovni jednotlivcov a domácností, no stravovanie ako príčinu pelagry vylúčila. Členovia komisie dospeli k záveru, že väčšina potravín, vrátane mäsa a kukurice, nemá žiadnu súvislosť s pelagrou. Ďalším zistením komisie bolo vylúčenie mlieka ako imunopreparátu. V rozpore so stravovacou hypotézou bolo aj to, že na rozdiel od choroby beri-beri sa pelagra takmer vôbec nevyskytovala u dojčiat. V skúmaných dedinách sa pelagra častejšie vyskytovala u belochohov ako u černochohov, napriek tomu, že strava černochohov bola menej kvalitná. Vo výskume komisia dospela aj k záveru, že nižší výskyt pelagry bol v dedinách s lepšou hygienou, čo tiež nahrávalo infekčnej hypotéze. Konečným záverom komisie bol fakt, že infekčný pôvod ochorenia je pravdepodobnejší ako strava (Mooney – Knox – Morabia, 2014).

Ako reakciu na námietky komisie na predložené dôkazy v zmene stravovania v sirotincoch sa Goldberger sa rozhodol vykonať ďalšiu štúdiu, zahrňujúcu dediny s bavlnárskymi závodmi. Na základe analýzy sa Goldbergerovi podarilo skonštruovať nasledujúci naratív: „vek a pohlavie mali vplyv na hierarchiu pri jedálenskom stole a schopnosť obohacovať svoju stravu aj mimo domova; príjem určoval schopnosť nakupovať kvalitné potraviny a ich množstvo; prístup k potravinám závisel od dediny; v ekonomike Juhu prebehli zmeny, súvisiace s prechodom od potravinárstva k produkcii bavlny“. Táto posledná zmena viedla k veľmi rozsiahlym zmenám vo stravovaní (Sydenstricker, 1916).

Tento naratív v spojení s experimentami so stravou bol silným argumentom v prospech stravy ako príčiny pelagry. Ako správna sa ukázala Goldbergerova hypotéza (Mooney – Knox – Morabia, 2014).

7. Ohlasy na Goldbergera a pelagru v dobovej tlači

Mimoriadny prínos Goldbergera si všimla aj vtedajšia dobová tlač. Noviny *The Akron Bacon Journal* vydali už v r. 1915 článok s názvom *Pellagra can be cured by change of diet, is shown*¹⁰, v ktorom sa uvádza, že: „lekár Jozef Goldberger, chirurg, zodpovedný za vyšetřovanie

¹⁰ The Akron Bacon Journal, 26. október 1915.

pelagry pre Úrad verejného zdravotníctva USA (USPHS), sériou porovnávacích testov dokázal praktickú pracovnú hypotézu, týkajúcu sa prevencie a liečby pelagry. Zistil, že tejto hroznej chorobe, na ktorú v tejto krajine za posledných päť alebo šesť rokov zomrelo 30 000 ľudí, sa dá predísť vhodnou stravou, „bez akejkoľvek zmeny prostredia, hygieny alebo sanitácie“.

Noviny *Pineville Democrat* v článku *Hero of science*¹¹ venovali Jozefovi Goldbergerovi nasledujúce slová: „Existujú všelijakí hrdinovia, no nie všetci sú vojaci alebo námorníci. Niektoré najodvážnejšie a najláskavejšie osobnosti boli tie, ktoré by sme mohli označiť za vojakov vedy. Muži, ktorí padli v boji proti chorobám, nešťastiu a smrti - jeden z týchto mužov nedávno zomrel - MUDr. Jozef Goldberger“.

Článok *Profiles in medical courage: Joseph Goldberger, the sharecropper's plague, science and prejudice* z r. 2012¹² označil pelagru za mor nájomcov pôdy. O uvedomení si mimoriadnej závažnosti pelagry v americkom prostredí na začiatku 20. storočia svedčia aj iné novinové články z tej doby: „Stuchnutá kukuričná múka spôsobila rodine desivú chorobu¹³; Ak máte strach z pelagry, vyvarujte sa kukurice¹⁴ a pod.“.

Asi najkreatívnejšiu teóriu navrhol lekár z Kentucky, ktorý podľa *New York Times*¹⁵ vyhlásil, že pelagru šíria migrujúce drozdy sťahovavé. Ešte po 1. sv. vojne, v r. 1921, rovnaké noviny označili pelagru za jednu z najhorších pohrôm, aké človek pozná¹⁶.

Činnosť Jozefa Goldbergera si ešte v 70. rokoch 20. storočia všimli aj maďarské noviny *Newyorki Figyelő*¹⁷. V článku *Magyar zsidók Amerika szolgálatában* vyzdvihujú Jozefa Goldbergera nasledujúcimi slovami: „hoci počet židovských lekárov z Uhorska na začiatku 20. storočia nebol vysoký, svoje ušľachtilé povolanie zasvätili zmierňovaniu ľudského utrpenia bez akejkoľvek komerčnosti. Jedným z nich bol aj Jozef Goldberger, premožiteľ pelagry. ...Nedostatok živiny, ktorú Goldberger nazval P.P. (Pellagra Preventive), bol v skutočnosti niacín alebo kyselina nikotínová. ...liečba, vyvinutá Goldbergerom, pozostáva prevažne z čerstvých mliečnych a mäsových potravín s trochou kvasníc...“.

Záver

Židovská emigrácia do zámoria so sebou nepriniesla len spestrenie a rozšírenie tamojšieho obchodného sektoru. Mnohí z nich sa uplatnili aj iných sférach, ako bolo školstvo, jurisdikcia či medicína. A práve posledná menovaná sféra preslávila aj doktora Jozefa Goldbergera. Najmä vďaka jeho úsiliu je dnes pelagra veľmi zriedkavým ochorením a vyskytuje sa najmä v rozvojových krajinách. Činnosť Jozefa Goldbergera a najmä jeho konflikt s komisiou

¹¹ *Pineville Democrat*, 15. marec 1929.

¹² *Southwest Journal of Pulmonary, Critical Care and Sleep*, č. 4, 2012.

¹³ *Wilkes-Barre Times Leader*, 19. máj 1910.

¹⁴ *New York Times*, 5. september 1909.

¹⁵ *New York Times*, 8. jún 1912.

¹⁶ *New York Times*, 25. júl 1921.

¹⁷ *Newyorki Figyelő*, 14. január 1977.

ukázal, že v živote sa oplatí stáť si za svojim a že hľadanie pravdy nie je len hlavným poslaním každého človeka na tejto Zemi, ale najmä má silu zachraňovať tisícky ľudských životov.

Archívne pramene

MV SR, Štátny archív v Prešove

- fond Služnovský úrad Giraltovec – Listy a listiny, inv. č. 50, krab. č. 81 – 89.

Pramene

Public Health Reports (1896-1970), roč. 29, č. 43 (Oct. 23, 1914).

The Akron Bacon Journal, 26. október 1915.

Pineville Democrat, 15. marec 1929.

Southwest Journal of Pulmonary, Critical Care and Sleep, č. 4, 2012.

Wilkes-Barre Times Leader, 19. máj 1910.

New York Times, 5. september 1909; 8. jún 1912; 25. júl 1921.

Newyorki Figyelő, 14. január 1977.

Literatúra

BRYAN, Charles S. – MULL Shane R. 2015. Pellagra Pre-Goldberger: Rupert Blue, Fleming Sandwith, and The "Vitamine Hypothesis". Transactions of the American Clinical and Climatological Association. s. 20-45. PMID: 26330657.

CAMPBELL-MCBRIDEOVÁ, Natasha. 2010. Syndróm trávenia a psychológia. Bratislava: Európa. 248 s. ISBN 9788089111688.

DOBŠINSKÝ, Pavol. 1958. Prostonárodné slovenské povesti Zväzok I. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 438 s.

FARRAR GOLDBERGEROVÁ, Mary. 1956. Dr. Joseph Goldberger. His Wife's Recollections. In Journal of the American Dietetic Association, roč. 32, č. 8.

MANN, Arne. 1983. Etnografický pohľad na vysťahovalectvo zo severovýchodného Slovenska (príčiny, organizovanie, formy) do prvej svetovej vojny. In Historica Carpatica, 14. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum v Košiciach. ISBN 83-026-83.

RUDLOVČAKOVÁ, Olena. 1993. Олександр Духнович. Твори. Užhorod: Vydavateľstvo Karpaty. 250 s.

STOLARIK, Marian Mark. 1989. Immigration and Urbanization: The Slovak Experience, 1870-1918. New York: AMS Press. 280 s. ISBN 0404194524.

TERRIS, M. 1964. Goldberger on Pellagra. Baton Rouge: Louisiana State University Press.

Elektronické zdroje

- BEIDER, Alexander. 2004. A Dictionary Of Jewish Surnames From Galicia. Bergenfield: Avotaynu. Dostupné z: <https://www.avotaynu.com/books/DJSGNames.htm>
- BENDER, George A. 1952. Goldberger: Dietary Deficiency and Disease. Dostupné z: <https://dec.hsls.pitt.edu/download/files/original/51ad40367970b168a466152a76fadb1e1b03d4fe.pdf>
- BLOOM, Martin. 2004. Editorial – Primary Prevention and Epidemiology: An Historical Note on Dr. Joseph Goldberger. In: The Journal of Primary Prevention, roč. 24, č. 4, s. 411 – 414. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1023/B:JOPP.0000024917.67965.e0>
- BUMOVÁ, Ivica. 2023. Židia v strednej Európe v období novoveku [online]. In Stredná Európa v premenách času (2), s. 301 – 324. ISBN 978-80-224-2032-7. Dostupné z: https://dht.fphil.uniba.sk/mw/index.php/%C5%BDidia_v_strednej_Eur%C3%B3pe_v_obdob%C3%AD_novoveku
- Census 1910, Precinct 10, Washington, District of Columbia, United States. [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RVC-9QK7?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AMKL2-W7T&action=view&cc=1727033&lang=sk&groupId=>
- EŠTOK, Adrián. 2012. Ako giraltovský rodák zachránil tisíce životov. Dostupné z: https://www.giraltovce.sk/download_file_f.php?id=1890840
- GOLDBERGER Joseph – WARING C.H. – WILLETS David G. 1914. The Treatment and Prevention of Pellagra. In Public Health Reports (1896-1970), roč. 29, č. 43, s. 2821 – 2825. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4571457>
- GOLDBERGER Joseph – WARING C.H. – WILLETS David G. 1915. The Prevention of Pellagra: A Test of Diet among Institutional Inmates. In Public Health Reports (1896-1970), roč. 30, č. 43, s. 3117 – 3131. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4572932?seq=7>
- HAJDUK, Martin. 2014. Dejiny židovského obyvateľstva v Hanušovciach nad Topľou v 2. polovici 19. storočia [online]. In Mladá veda, ročník druhý, č. 3, s. 106-113. ISSN 1339 – 3189. Dostupné z: https://www.mladaveda.sk/casopisy/05/05_2014_12.pdf
- MOONEY, Stephen J. – KNOX, Justin – MORABIA, Alfredo. 2014. The Thompson-McFadden Commission and Joseph Goldberger: Contrasting 2 Historical Investigations of Pellagra in Cotton Mill Villages in South Carolina [online]. In American Journal of Epidemiology, roč. 180, č. 3, s. 235–244. ISSN 1476-6256. Dostupné z: <https://academic.oup.com/aje/article/180/3/235/2739208>

- MORABIA, Alfredo. 2008. Joseph Goldberger's research on the prevention of pellagra [online]. In JRSM, 101(11), s. 566 – 568. PMID: 19029358. Dostupné z: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2586852/>
- MURASKIN, B. 2012. The Origins and Meanings of Ashkenazic Last Names. In Jewish Currents. [online]. Dostupné z: <https://jewishcurrents.org/the-origins-and-meanings-of-ashkenazic-last-names>
- Naturalization Petitions - Abraham Goldwender [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-8996-5C3Z?view=index&cc=1987615&lang=sk&groupId=&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQGRB-NT1X&action=view>
- New York, County Naturalization Records, zv. 358, 1791-1980, Jacob Greenwald [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89M8-K993-W?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQPHB-YZJT&action=view&cc=1999177&lang=sk&groupId=>
- Passport applications: 13. 3. 1900–22. 3. 1900, č. 18266, Henry J. Grossman [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9X7-6HSV?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQVJP-HQS1&action=view&cc=2185145&lang=sk&groupId=>
- PREPUKOVÁ, A. 2015. Benevolent Societies of Jewish Hungarian Immigrants in New York City (1880-1950): an Example of Social Integration. Dostupné z: <https://www.josai.ac.jp/jices/common/pdf/2.pdf>
- Slovník súčasného slovenského jazyka O-Pn. Bratislava: Veda. 1128 s. ISBN 978-80-224-1901-7.
- SYDENSTRICKER, Edgar. 1916. The Prevalence of Pellagra: Its Possible Relation to the Rise in the Cost of Food. Washington, DC: Government Printing Office.

SEKCIA FILOZOFIE A PSYCHOLÓGIE

Efekt problematického používania internetu na subjektívnu pohodu u rôznych vekových skupín

Effect of problematic internet use on well-being among different age groups

Mgr. Patrícia SLEBODOVÁ – Dr. prof. Ognen SPASOVSKI, PhD. – Mgr. Marta GÓRNA, PhD.

Abstrakt

Výskumná štúdia sa zamerala na skúmanie problematického používania internetu vo vzťahu k subjektívnej pohode (well-beingu) u rôznych vekových skupín. Hlavným cieľom štúdie bolo preskúmať vzťah medzi mierou problematického používania internetu a subjektívnej pohody vrátane jednotlivých dimenzií a zároveň overiť, či vek moderuje tento vzťah. Ďalším cieľom štúdie bolo porovnať úroveň problematického používania internetu a subjektívnej pohody medzi mladšími a stredne dospelými jedincami. Na zber dát boli použité dve štandardizované výskumné metódy. Subjektívna pohoda bola hodnotená pomocou dotazníka PERMA, ktorý meria pozitívne emócie, angažovanosť, vzťahy, zmysel a dosahovanie cieľov. Problematické používanie internetu bolo merané pomocou škály Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (GPIUS-2). Výskumnú vzorku tvorilo 425 respondentov vo veku od 18 do 65 rokov, ktorí boli rozdelení do dvoch vekových skupín (18 — 39 rokov a 40 — 65 rokov). Získané údaje boli analyzované prostredníctvom korelačných analýz, analýzy rozptylu a analýzy kovariancie. Výsledky poukázali na štatisticky významný negatívny vzťah medzi problematickým používaním internetu a celkovou subjektívnou pohodou, ako aj všetkými jej meranými dimenziami. Mladší dospelí vykazovali vyššiu mieru problematického používania internetu a subjektívnej pohody v porovnaní so staršími dospelými. Ďalšie analýzy ukázali, že hoci problematické používanie internetu významne predikuje subjektívnu pohodu, vek nemá moderujúci vplyv na tento vzťah. Zistenia naznačujú, že problematické používanie internetu predstavuje významný rizikový faktor pre subjektívnu pohodu v dospelosti bez ohľadu na vek.

Kľúčové slová: problematické používanie internetu, subjektívna pohoda, vekové skupiny, PERMA, GPIUS-2.

Abstract

This research study focused on the issue of problematic internet use in relation to well-being among different age groups. The main aim of the study was to examine the relationship between the level of problematic internet use and well-being, including its individual dimensions, and to explore whether age moderates this relationship. Another objective of the study was to compare

levels of problematic internet use and well-being between younger and middle-aged adults. To obtain the data, two standardized research instruments were used. Well-being was assessed using the PERMA questionnaire, which measures positive emotions, engagement, relationships, meaning, and accomplishment. Problematic internet use was measured using the Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (GPIUS-2). The research sample consisted of 425 respondents aged 18 to 65 years, who were divided into two age groups (18 – 39 years and 40 – 65 years). The collected data were analysed using correlation analyses, analysis of variance, and covariance analysis. The results indicated a statistically significant negative relationship between problematic internet use and overall well-being, as well as all its measured dimensions. Younger adults reported higher levels of problematic internet use and well-being compared to older adults. However, further analyses showed that while problematic internet use significantly predicts well-being, age did not have a moderating effect on this relationship. The findings suggest that problematic internet use represents a relevant risk factor for a well-being across adulthood, regardless of age.

Keywords: problematic internet use, well-being, age groups, PERMA, GPIUS-2.

Kontaktné údaje:

Mgr. Patrícia Slebodová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

patriciaslebodova@gmail.com

Dr. prof. Ognen Spasovski, PhD.

Katedra psychológie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

ognen.spasovski@ucm.sk

Mgr. Marta Góna, PhD.

Katedra psychológie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

marta.gorna@ucm.sk

Úvod

Používanie internetu a smartfónov sa stalo rozšíreným globálnym trendom, ktorý priniesol výrazné zmeny v živote jednotlivcov. Pokrok v digitálnych technológiách viedol k zlepšeniu komunikácie, vzdelávania a zábavy. Napriek tomu sa v priebehu posledných dvoch desaťročí čoraz viac výskumov zameriava na skutočnosť, že používanie internetu a digitálnych zariadení sa môže stať nadmerným, pričom sa upriamuje pozornosť na skúmanie súvislosti medzi problematickým používaním a rôznymi psychickými a zdravotnými problémami. Epidemiologické výskumy naznačujú, že už v roku 2004 používalo internet viac ako 40 % svetovej populácie. Na Slovensku používalo internet aspoň raz týždenne 81 % populácie a 34 % Slovákov uvádzalo jeho každodenné používanie v roku 2020 (Fedáková, 2020). Výrazný nárast používania internetu bol zaznamenaný po začiatku pandémie COVID-19, ktorá priniesla obmedzenia pohybu, karantény a izolácie na celom svete. Tieto opatrenia mali významný vplyv na vzdelávanie, sociálne interakcie a voľnočasové aktivity ľudí. Výsledkom bolo zvýšené používanie moderných technológií, a to najmä internetu (Truzoli et al., 2021; Burkauskas et al., 2021), čo predstavovalo riziko pre duševné zdravie jednotlivcov a zároveň poukázalo na vyššiu mieru online aktivity a závislosti od internetu v porovnaní s obdobím pred pandemiou. Pre veľké množstvo ľudí sa online prostredie stalo kľúčovým nástrojom pre pracovné povinnosti, vzdelávanie aj medziľudskú komunikáciu v doteraz nevídanom rozsahu. Na Slovensku bol zaznamenaný nárast podielu používateľov internetu na 89 % v roku 2021. Podľa najnovších údajov z roku 2025 dosahuje penetrácia internetu 91,8 % populácie Slovenska, pričom 72,4 % tvoria používatelia sociálnych médií (Kemp, 2025).

Celkovo možno konštatovať, že prevencia používania internetu postupne rastie, rovnako ako aj obavy výskumníkov z jeho vplyvu na každodenný život, čo vedie k zvýšenej pozornosti venovanej problematickému používaniu internetu. Pojem problematické používanie internetu (z angl. *problematic internet use* – PIU) zahŕňa široké spektrum nadmerných online aktivít, najmä online hranie hier, používanie sociálnych sietí, chatovanie, sledovanie videí alebo online nakupovanie (Fineberg, 2018). Problematické používanie internetu je správanie charakterizované nadmerným a nekontrolovaným využívaním internetu, ktoré vedie k problémom v psychickej, sociálnej, akademickej a pracovnej oblasti. Môže súvisieť s poruchami kontroly impulzov alebo obsedantno-kompulzívnymi prejavmi, predstavovať maladaptívny mechanizmus zvládania negatívnych emócií alebo súvisieť s úzkostnými či náladovými poruchami, pričom zároveň dochádza k narušeniu bežného fungovania v každodennom živote (Fertálová, 2019). Jednotlivci s PIU často vykazujú problémy s kontrolou času stráveného online a majú ťažkosti sústrediť sa na off-line aktivity. Hoci PIU nie je klasifikované ako samostatná duševná porucha v ICD-10, ani v DSM-V, behaviorálne závislosti

súvisiace s internetom, konkrétne porucha hrania internetových hier, sú zahrnuté v DSM-5 (APA, 2022).

V súvislosti s virtuálnym prostredím možno rozlíšiť dve základné úrovne rizikového správania: rizikové používanie internetu (napr. nadmerne dlhý čas online, vyhľadávanie nevhodného obsahu, neopatrné zdieľanie osobných údajov či materiálov) a rizikové online správanie (napr. šírenie urážlivého obsahu, kyberšikana, nevhodné sexuálne správanie ohrozujúce iných alebo kybernetická kriminalita). Kyberšikana typicky zahŕňa obťažovanie v online priestore prostredníctvom správ, e-mailov, webových stránok, no najmä prostredníctvom sociálnych sietí, ako sú Facebook, TikTok či Instagram. Môže ísť o šírenie klebiet, urážlivých, zraňujúcich alebo vyhrážajúcich správ či nevhodných fotografií, videí alebo dokonca obsahu vytvoreného pomocou umelej inteligencie. Dôvodom, prečo je kyberšikana rozšírenejšia než tradičná šikana, je fakt, že obeť môže byť zasiahnutá kedykoľvek a kdekoľvek, často bez dozoru, pričom páchatelom zabezpečuje anonymitu. Okrem kyberšikany a kybernetickej kriminality predstavuje nadmerné používanie internetu riziko aj kvôli svojmu návykovému potenciálu (Young et al., 1999). Vondráčková a Vacek (2019) uvádzajú štyri základné oblasti, ktoré sú problematickým používaním internetu ovplyvnené: pracovná a študijná oblasť (napr. zhoršenie školského prospechu a vymeškávanie vyučovania), duševné zdravie a sociálne vzťahy (zvýšené depresívne symptómy, osamelosť, sociálna izolácia, problémy s nadväzovaním vzťahov), fyzické zdravie (zhoršenie zraku, poruchy spánku, bolesti chrbta) a finančné straty (napr. poplatky za internet alebo hry). Medzi faktory podporujúce problematické používanie internetu patrí jeho dostupnosť (24 hodín denne), finančná prístupnosť a široké pokrytie vrátane verejných miest, ako aj anonymita online komunikácie, známa ako efekt online disinhibície (Hupková, 2017).

Subjektívna pohoda (well-being) je multidimenzionálny koncept zahŕňajúci rôzne oblasti života jednotlivca, vrátane emocionálnej stability, sociálnych vzťahov a seberealizácie v zmysluplných interakciách. Hoci existuje viacero modelov vysvetľujúcich subjektívnu pohodu, za jeden z najefektívnejších a najuniverzálnejších sa v rámci pozitívnej psychológie považuje model PERMA, ktorý vytvoril Seligman (2011). Model PERMA hodnotí subjektívnu pohodu prostredníctvom piatich základných hedonických a eudaimonických dimenzií: pozitívne emócie, angažovanosť, vzťahy, zmysel a dosahovanie úspechov. Dimenzia pozitívnych emócií poukazuje na význam prežívania emócií, ako sú radosť, šťastie, vdácnosť a láska, ktoré tvoria základ prosperovania, podporujú osobný rast, zvyšujú životnú spokojnosť a posilňujú odolnosť. Angažovanosť predstavuje hlboké psychologické prepojenie s aktivitou alebo výzvou, ktoré vedie k pocitu naplnenia a často sa označuje aj ako stav „flow“. Dimenzia vzťahov sa týka pocitu spolupatričnosti, podpory zo strany blízkych osôb a budovania kvalitných vzťahov, ktoré prispievajú k lepším výsledkom v oblasti fyzického aj duševného zdravia. Zmysel zdôrazňuje dôležitosť mať v živote cieľ, prispievať k niečomu väčšiemu, než je samotný jednotlivec,

a zapájať sa do činností prospešných pre spoločnosť, čo vedie k hlbšiemu pocitu naplnenia. Napokon dimenzia dosahovania úspechov sa vzťahuje na napĺňanie osobných cieľov, dosahovanie výsledkov a pokrok, ktoré posilňujú pocit kompetentnosti, seberealizácie a dlhodobej životnej spokojnosti.

Najnovšie empirické štúdie naznačujú, že subjektívna pohoda je formovaná vývinovými úlohami, sociálnymi rolami a schopnosťou regulovať emócie, pričom nižšie úrovne sa zvyčajne vyskytujú v období vynárajúcej sa dospelosti a strednej dospelosti a vyššie úrovne v staršom veku (Blanchflower, 2021; Galambos et al., 2020). Vynárajúca sa dospelosť sa často považuje za zraniteľné obdobie života v dôsledku hľadania identity, neistoty v oblasti štúdia a práce a sociálneho porovnávania, čo vedie k zvýšenej miere stresu a tým pádom k zníženým hodnotám subjektívnej pohody (Arnett, 2015; Galambos et al., 2020). Štúdia od Chen et al. (2022) naznačuje, že subjektívna pohoda sa s vekom zvyšuje, pričom mladí dospelí (18 – 25 rokov) v danej štúdií vykazujú nižšiu úroveň subjektívnej pohody v porovnaní so strednou a staršou vekovou skupinou, pričom najväčší rozdiel bol zaznamenaný medzi najmladšími a najstaršími (≥ 77 rokov). Naopak, osoby v strednom a vyššom veku majú tendenciu uvádzať vyššiu úroveň subjektívnej pohody, čo súvisí s väčšou emocionálnou stabilitou a životnou spokojnosťou. Niektoré štúdie však poukazujú na to, že aj keď starší dospelí môžu dosahovať vyššiu celkovú subjektívnu pohodu, u niektorých z nich môže dochádzať k poklesu eudaimonických aspektov, ako je zmysel života. Tento pokles môže byť spôsobený zdravotnými problémami, sociálnou izoláciou, nadmerným pracovným alebo rodinným zaťažením alebo nedostatkom času pre seba (Ryff, 2013).

Teoretické východiská problematického používania internetu vychádzajú z modelu komponentov závislosti (Griffiths, 2009) a modelu kompenzačného používania internetu (Kardefelt-Winther, 2014). Tieto modely naznačujú, že jednotlivci, ktorí čelia náročným psychosociálnym problémom, majú tendenciu obracať sa na internet ako na spôsob zmiernenia negatívnych emócií alebo kompenzácie nenaplnených oblastí svojho života. Prítomnosť týchto problémov spolu s kompenzačnou motiváciou zvyšuje pravdepodobnosť negatívnych dôsledkov, ako je problematické používanie internetu, ktoré môže narúšať každodenné fungovanie, subjektívnu pohodu a off-line sociálne vzťahy. Na základe hypotézy uspokojenia potrieb (Panova & Carbonell, 2018) majú jednotlivci tendenciu nadmerne používať internet, pretože im toto zapojenie dočasne pomáha zmierniť neistoty, potrebu medziľudských vzťahov, obavy a iné negatívne pocity. V tomto kontexte slúži kompulzívne používanie internetu skôr ako obranný než zvládací mechanizmus, keďže umožňuje vyhýbanie sa nepríjemným myšlienkam a emóciám namiesto ich spracovania a riešenia. Hoci to môže priniesť krátkodobú úľavu, z dlhodobého hľadiska to môže narúšať subjektívnu pohodu. Pretrvávajúce vyhýbanie sa reálnym problémom môže zhoršovať základné ťažkosti, obmedzovať príležitosti na zmysluplné off-line interakcie

a viesť k pocitom osamelosti, nespokojnosti a zníženému sebahodnoteniu. Postupne môže tento maladaptívny vzorec správania zvyšovať náchylnosť k úzkosti, depresii a ďalším problémom duševného zdravia, čím sa celková subjektívna pohoda znižuje.

Zároveň prebieha diskusia o tom, či je problematické používanie internetu dôsledkom nenaplnenej základnej psychologickej potreby vzťahovosti. Jednotlivci sa môžu snažiť zmierniť pocity osamelosti prostredníctvom rôznych online platforiem a tým túto potrebu naplniť, čo naznačujú niektoré štúdie zamerané na sociálne siete (Apaolaza et al., 2013; Nowland et al., 2017). Používanie sociálnych médií môže totiž poskytovať pocit spolupatričnosti a prepojenia s ostatnými, čo môže krátkodobo zlepšiť subjektívnu pohodu. Z dlhodobého hľadiska však problematické používanie internetu vedie k zhoršeniu kvality sociálnych interakcií a k neschopnosti udržiavať hlbšie a dlhodobé vzťahy, čo zvyšuje pocity osamelosti a negatívne ovplyvňuje subjektívnu pohodu (Gong et al., 2024).

Jedným z kľúčových aspektov používania internetu je efektívne riadenie času a aktivít vo virtuálnom prostredí, pretože problematické používanie internetu môže mať významný dopad na subjektívnu pohodu, čo potvrdzujú viaceré výskumy. Stanculescu a Griffiths (2024) zistili negatívny vzťah medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou (v hedonickej aj eudaimonickej dimenzii), pričom vek a stres sa ukázali ako významné prediktory PIU. Ďalšie štúdie priniesli podobné výsledky – poukázali na negatívny vzťah medzi PIU a subjektívnou pohodou a pozitívny vzťah medzi PIU a osamelosťou u mladých dospelých (Dalton & Cassidy, 2020). Výskum tiež ukazuje, že najmä v krízových situáciách majú ľudia väčšiu tendenciu využívať internet a sociálne médiá na komunikáciu, čo následne ovplyvňuje ich subjektívnu pohodu (Spasovski & Kenig, 2020). Zároveň majú tendenciu intenzívne vyhľadávať informácie súvisiace s krízou prostredníctvom internetu a sociálnych médií, čo môže zvyšovať psychickú zraniteľnosť, úzkosť a sklony ku konšpiračnému mysleniu (Spasovski, Demuthová & Kuzmanovic, 2021).

Nadmerné problematické používanie internetu sa tak stáva rastúcim problémom, pričom čoraz viac dôkazov poukazuje na jeho negatívny vplyv na subjektívnu pohodu naprieč rôznymi vekovými skupinami. Je však dôležité zdôrazniť, že výsledky mnohých štúdií závisia od použitých metód merania a ďalších premenných, ako sú osobnostné črty, sociálna izolácia či schopnosť regulácie emócií. Zároveň, prevalencia problematického používania internetu sa líši medzi jednotlivými vekovými skupinami. Ľudia v rôznom veku využívajú internet z odlišných dôvodov, čo vedie k rozdielnym vzťahom medzi PIU a subjektívnou pohodou. Napríklad starší dospelí používajú internet najmä na praktické účely alebo na udržiavanie sociálnych kontaktov, čo môže mať neutrálny alebo dokonca pozitívny vplyv na ich subjektívnu pohodu. Naopak, mladšie vekové skupiny využívajú internet intenzívnejšie na sociálne siete, hranie hier alebo

únik od reality, čo sú aktivity častejšie spojené s kompulzívnymi vzorcami používania, a preto sú náchylnejšie na rozvoj PIU (Wolniewicz et al., 2018; Dieris-Hirche et al., 2017).

Problematické používanie internetu u mladých dospelých je spájané so zvýšeným výskytom somatických symptómov, úzkosti, sociálnej dysfunkcie a so zníženou subjektívnou pohodou (Robert & Kadiravan, 2023). Ďalšia štúdia zistila pozitívne korelácie medzi PIU a depresívnymi symptómami, osamelosťou a negatívne korelácie so subjektívnou pohodou (Cai et al., 2023). Podobné výsledky uvádzajú aj O'Brien et al. (2023), ktorí poukázali na to, že PIU je mierne až stredne silno pozitívne spojené s depresiou, úzkosťou, osamelosťou a ďalšími problémami duševného zdravia, pričom so subjektívnou pohodou súvisí negatívne. Ortuño-Sierra et al. (2024) a Pérez-Sáenz et al. (2023) zistili, že vyššia úroveň problematického používania internetu u adolescentov súvisí s väčšími behaviorálnymi a emocionálnymi ťažkosťami, ktoré znižujú ich subjektívnu pohodu. Podobné zistenia priniesla aj štúdia Olenik Shemesh et al. (2024), ktorá poukázala na vzťah medzi PIU a nižšou subjektívnou pohodou u adolescentov, pričom významnú úlohu zohrávali faktory ako osamelosť, depresívna nálada a školská angažovanosť. Wang et al. (2017) navyše zistili súvislosť medzi PIU a ADHD u mladších populácií.

Naopak, niektoré štúdie naznačujú, že používanie internetu môže mať aj pozitívny vplyv na subjektívnu pohodu a znižovať depresívne symptómy (Cotten et al., 2014; Nimrod, 2020; Wang et al., 2019; Choi & DiNitto, 2013; Mu, Yang et al., 2025), najmä preto, že starší ľudia využívajú internet na udržiavanie kontaktov a zvládanie stresu. Iné štúdie poukazujú na negatívne alebo nulové efekty (Elliot et al., 2014; M'hiri et al., 2015). Tieto rozdiely môžu byť podmienené aj kultúrnymi faktormi. Ostáva preto nejasné, do akej miery PIU a vek môže ovplyvňovať subjektívnu pohodu, na základe čoho sme sa rozhodli danú problematiku preskúmať na vzorke slovenských respondentov.

V tejto štúdii boli účastníci rozdelení na mladších dospelých (18 – 39 rokov) a stredne starých dospelých (40 – 65 rokov). Táto klasifikácia vychádza z vývinových modelov životného cyklu, ktoré rozlišujú ranú dospelosť od strednej dospelosti a identifikujú prechod do stredného veku približne okolo 40. roku života (Levinson, 1986; Dean, 2007). Podobné vekové hranice boli použité aj v empirických výskumoch (Zhao & Li, 2017; Yan et al., 2023). Cieľom tejto štúdie je teda preskúmať vzťah medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou, ako aj jednotlivými dimenziami. Ďalším cieľom je overiť moderujúci efekt veku na tento vzťah. Na základe predchádzajúcich štúdií, ktoré poukazujú na prevažne negatívnu súvislosť medzi PIU a subjektívnou pohodou (Stanculescu & Griffiths, 2024; Dalton & Cassidy, 2020; Robert & Kadiravan, 2023; Cai et al., 2023), formulujeme nasledujúcu hypotézu:

H1: Vyššia úroveň problematického používania internetu bude negatívne súvisieť so subjektívnou pohodou.

Následne, na základe výskumov, ktoré naznačujú, že problematické používanie internetu je častejšie u mladších vekových skupín a s vekom klesá (Wolniewicz et al., 2018; Stanculescu & Griffiths, 2024), ako aj zistení, že subjektívna pohoda s vekom rastie (Chen et al., 2022), formulujeme nasledujúce hypotézy:

H2: Mladší dospelí budú vykazovať vyššiu mieru problematického používania internetu a nižšiu úroveň subjektívnej pohody v porovnaní so staršími dospelými.

H3: Vzťah medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou bude moderovaný vekom, pričom negatívny vzťah medzi PIU a subjektívnou pohodou bude silnejší u mladších dospelých a slabší u starších dospelých.

1. Metódy

1.1 Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 425 účastníkov rozdelených do dvoch vekových skupín. Skupina mladších dospelých (18 – 39 rokov) mala priemerný vek 30,27 roka a skupina starších dospelých (40 – 65 rokov) mala priemerný vek 49,73 roka. Celkový priemerný vek výskumného súboru bol 38,92 roka. Medzi účastníkmi vo veku 18 – 39 rokov bolo 56,8 % žien ($n = 134$) a 43,2 % mužov ($n = 102$). V skupine starších dospelých bolo 61,9 % žien ($n = 117$) a 38,1 % mužov ($n = 72$). Celkovo tvorili ženy 59,06 % výskumného súboru ($n = 251$) a muži 40,94 % ($n = 174$). Pokiaľ ide o výskyt chronického ochorenia, medzi skupinami nebol zistený významný rozdiel. V skupine mladších dospelých uviedlo prítomnosť ochorenia 10,17 % respondentov ($n = 24$), zatiaľ čo 89,83 % ochorenie neuviedlo ($n = 212$). V skupine starších dospelých uviedlo ochorenie 11,11 % respondentov ($n = 21$) a 88,89 % ho neuviedlo ($n = 168$). V rámci celého súboru uviedlo ochorenie 10,59 % účastníkov ($n = 45$) a 89,41 % ho neuviedlo ($n = 380$).

1.2 Výskumné nástroje

Údaje boli získané prostredníctvom dotazníkovej metódy online formou e-mailu. Dotazníkový súbor pozostával z otázok zisťujúcich sociodemografické údaje a z dvoch hlavných výskumných nástrojov. Prvým nástrojom bol dotazník PERMA-Profiler, ktorý hodnotil subjektívnu pohodu prostredníctvom 23 položiek zameraných na pozitívne emócie, angažovanosť, vzťahy, zmysel, dosahovanie úspechov, zdravie, osamelosť a negatívne emócie (Butler & Kern, 2016). Respondenti hodnotili jednotlivé položky na 11-bodovej Likertovej škále od 0 (nikdy/vôbec nie) do 10 (vždy/úplne). Skóre jednotlivých dimenzií sa zvyčajne počíta ako priemer troch položiek v rámci každej zložky PERMA. Vyššie skóre znamená vyššiu úroveň subjektívnej pohody. Nástroj bol široko používaný v rôznych populáciách a kultúrnych kontextoch a vykazuje prijateľné až vysoké psychometrické vlastnosti, pričom koeficienty vnútornej konzistencie sa pohybujú približne od $\alpha = 0,60$ do $\alpha = 0,95$. Faktorové analýzy

podporujú päťfaktorovú štruktúru a poukazujú na uspokojivú reliabilitu jednotlivých subškál (pozitívne emócie $\alpha \approx 0,88$, angažovanosť $\alpha \approx 0,72$, vzťahy $\alpha \approx 0,82$, zmysel $\alpha \approx 0,90$, dosahovanie úspechov $\alpha \approx 0,79$). Druhým nástrojom bola škála Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (GPIUS-2), ktorá meria problematické používanie internetu prostredníctvom 15 položiek rozdelených do piatich subškál: preferencia online sociálnej interakcie, regulácia nálady, kognitívna zaujatosť, kompulzívne používanie internetu a negatívne dôsledky (Caplan, 2010). Respondenti hodnotili svoje odpovede na 8-bodovej Likertovej škále (1 = „rozhodne nesúhlasím“ až 8 = „rozhodne súhlasím“). Celkové skóre sa pohybuje od 15 do 120 bodov, pričom vyššie skóre indikuje vyššiu mieru problematického používania internetu. Hodnoty koeficientu Cronbachovej alfy boli 0,85 pre preferenciu online sociálnej interakcie, 0,82 pre reguláciu nálady, 0,82 pre kognitívnu zaujatosť, 0,77 pre kompulzívne používanie internetu, 0,75 pre negatívne dôsledky a 0,88 pre deficitnú sebareguláciu.

2. Výsledky

Na overenie prvej hypotézy bol vypočítaný Pearsonov korelačný koeficient na posúdenie vzťahu medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou, ako aj jej subškálami (vid'. Tabuľka 1). Medzi problematickým používaním internetu a celkovou subjektívnou pohodou, ako aj všetkými jej subškálami boli zistené štatisticky významné slabé negatívne vzťahy. Výsledky naznačujú, že vyššia úroveň problematického používania internetu súvisí s nižšou úrovňou subjektívnej pohody aj jej jednotlivých dimenzií, čím sa hypotéza 1 potvrdila.

	M	SD	P	E	R	M	A	WB
Pozitívne emócie (P)	7,45	1,60	-					
Angažovanosť (E)	7,54	1,45	,571**	-				
Vzťahy (R)	7,83	1,65	,742**	,435**	-			
Zmysel (M)	7,63	1,69	,781**	,596**	,678**	-		
Dosiahnutie úspechov (A)	7,03	1,46	,634**	,568**	,433**	,677**	-	
Well-being (WB)	7,51	1,32	,912**	,738**	,810**	,904**	,778**	-
PIU	38,13	19,07	-,247**	-,148**	-,183**	-,203**	-,229**	-,241**

Poznámka: ** $p < 0,001$

Tabuľka 1: Priemery, smerodajné odchýlky a korelácie medzi premennými problematického používania internetu a subjektívnej pohody

Na overenie druhej hypotézy bola použitá jednofaktorová analýza rozptylu (ANOVA) na porovnanie celkovej subjektívnej pohody a jej subškál medzi dvoma vekovými skupinami (18 – 39 rokov a 40 – 65 rokov). Predpoklad homogenity variancií bol overený Leveneho testom, ktorý nebol štatisticky významný, čo znamená, že predpoklad bol splnený a výsledky analýzy sú validné. Výsledky ANOVA (vid'. Tabuľka 2) preukázali štatisticky významné rozdiely v celkovej

subjektívnej pohode medzi vekovými skupinami, $F(423) = 2,073$, $p < 0,05$, ako aj v dimenzii angažovanosť, pričom vyššie hodnoty dosahovala mladšia veková skupina.

Podobné výsledky boli zistené aj pri problematickom používaní internetu a jeho subškálach. Výsledky poukázali na štatisticky významné rozdiely v PIU, $F(423) = 16,345$, $p < 0,001$, ako aj v jednotlivých subškálach. Tieto výsledky naznačujú rozdiely medzi vekovými skupinami v miere problematického používania internetu. Na základe získaných údajov možno konštatovať, že mladšia veková skupina (18 – 39 rokov) dosahovala vyššie skóre v PIU a v subjektívnej pohode, čím sa hypotéza 2 nepotvrdila.

Premenné	Vek 18 - 39 r. (236)		Vek 40 - 65 r. (189)		F(425)	η^2
	M	SD	M	SD		
Well-being						
Pozitívne emócie	7,50	1,16	7,39	1,60	0,567	0,001
Angažovanosť	7,68	1,37	7,37	1,53	4,965*	0,012
Vzťahy	7,95	1,56	7,69	1,74	2,712	0,006
Zmysel	7,70	1,66	7,54	1,73	0,879	0,002
Dosiahnutie úspechov	7,06	1,43	6,99	1,50	0,234	0,001
Celkový well-being	7,59	1,26	7,41	1,39	2,073*	0,005
PIU	41,42	19,56	34,03	17,65	16,345**	0,037
Preferencia online sociálnej interakcie	9,45	4,88	7,56	4,16	17,981**	0,041
Regulácia nálady	7,60	4,63	6,51	3,89	6,666*	0,016
Kognitívna zaujatosť	7,54	4,16	6,39	3,80	8,596*	0,020
Kompulzívne používanie internetu	8,24	3,91	6,86	3,86	13,242**	0,030
Negatívne dôsledky	8,59	4,31	6,70	3,82	22,228**	0,050

Poznámka: ** $p < 0,001$; * $p < 0,05$

Tabuľka 2: Priemery, smerodajné odchýlky a jednosmerná analýza rozptylu (ANOVA) subjektívnej pohody (well-beingu) a problematického používania internetu medzi dvoma vekovými skupinami

Na posúdenie moderujúceho efektu veku a problematického používania internetu na subjektívnu pohodu bola použitá analýza kovariancie (ANCOVA). Výsledky ukázali, že veková skupina nemala štatisticky významný vplyv na subjektívnu pohodu, $F(1,421) = 2,32$, $p = 0,128$, ani sa nepreukázal interakčný efekt medzi vekom a problematickým používaním internetu na subjektívnu pohodu, $F(1,421) = 0,182$, $p = 0,67$. To znamená, že po kontrole vplyvu PIU sa subjektívna pohoda nelíši medzi mladšími a staršími dospelými a vzťah medzi PIU a subjektívnou pohodou je rovnaký naprieč vekovými skupinami. Bol však zistený štatisticky významný efekt problematického používania internetu na subjektívnu pohodu, $F(1,421) = 28,217$, $p < 0,001$, čo naznačuje, že vyššia úroveň PIU predikuje nižšiu subjektívnu pohodu bez ohľadu na vek (viď. Tabuľka 3). Na základe týchto výsledkov bola hypotéza 3 zamietnutá.

		Sum of		Mean			Partial
	Prediktory	Squares	df	Square	F	p	η^2
Model 1	Intercept	5537,44	1	5537,44	3415,332	0,000	0,89
	PIU	45,75	1	45,75	28,217	0,000	0,063
	Vek 2 kat.	3,76	1	3,76	2,32	0,128	0,005
	Vek 2 kat.*PIU	0,30	1	0,30	0,182	0,67	0,000
	Error	682,59	421	1,62			

Poznámka: Well-being – závislá premenná; PIU – Problematické používanie internetu.

Tabuľka 3: Analýza kovariancie (ANCOVA) skúmajúca efekt problematického používania internetu, vekovej skupiny a ich interakcie na subjektívnu pohodu (well-being)

Diskusia

Predkladaná štúdia skúmala vzťah medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou v dvoch vekových skupinách dospelých: mladších (18 – 39 rokov) a starších dospelých (40 – 65 rokov), pričom sa zároveň zameriavala na možný moderujúci efekt veku. Rozdelenie výskumného súboru vychádzalo z vývinových teórií, ako aj z odlišného charakteru sociálnych interakcií, pracovných a rodinných povinností a rozdielných perspektív na zmysel života. Výsledky potvrdili predpoklad o štatisticky významnom negatívnom vzťahu medzi problematickým používaním internetu a celkovou subjektívnou pohodou (vrátane všetkých jej dimenzií). Konzistentnosť týchto vzťahov naprieč dimenziami modelu PERMA naznačuje, že problematické používanie internetu má negatívny súvis s hedonickými aj eudaimonickými aspektami subjektívnej pohody. Tento výsledok je v súlade s predchádzajúcimi výskumami, ktoré poukazujú na negatívne vzťahy medzi PIU, subjektívnou pohodou, osamelosťou a depresívnymi symptómami (Dalton & Cassidy, 2021; Cai et al., 2023; Stanculescu & Griffiths, 2024). Podobne aj výskumy u mladých ľudí a vynárajúcich sa dospelých ukazujú, že nadmerné online zapojenie súvisí s emocionálnymi a behaviorálnymi ťažkosťami a nižšou subjektívnou pohodou (Robert & Kadiravan, 2023; O'Brien et al., 2023).

V rámci nasledujúcej hypotézy, výsledky nepodporili predpoklad, že mladší dospelí budú vykazovať nižšiu subjektívnu pohodu a vyššiu mieru problematického používania internetu v porovnaní so staršími dospelými. Respondenti vo veku 18 – 39 rokov vykazovali mierne vyššie skóre celkovej subjektívnej pohody a v dimenzii angažovanosť v porovnaní s účastníkmi vo veku 40 – 65 rokov. Tento výsledok je v rozpore s niektorými predchádzajúcimi štúdiami, ktoré naznačujú, že subjektívna pohoda s vekom rastie. Jedným z možných vysvetlení je vývinové štádium mladších dospelých, ktoré je spojené s vyššou sociálnou aktivitou, orientáciou na ciele a zapojením do zmysluplných aktivít, čo môže zvyšovať subjektívnu pohodu (Seligman, 2011). Mladší jednotlivci často udržiavajú širšie sociálne siete a častejšie sociálne interakcie, vrátane online kontaktov, čo môže podporovať pozitívne emócie, angažovanosť a vzťahy (Dalton &

Cassidy, 2020; Apaolaza et al., 2013; Gong et al., 2024). Toto je v súlade so štúdiami, ktoré ukazujú, že mladší dospelí využívajú sociálne médiá na uspokojovanie sociálnych potrieb, čo môže krátkodobo zlepšovať subjektívnu pohodu (Nowland et al., 2017; Stanculescu & Griffiths, 2024). Rozdiely oproti predchádzajúcim výskumom môžu súvisieť aj s odlišným delením vekových skupín. Napríklad Chen et al. (2022) použili detailnejšie generačné kategórie (napr. generácia Z, mileniáli, generácia X), čo naznačuje, že širšie vekové intervaly môžu zakrývať rozdiely medzi skupinami. Zároveň naše výsledky potvrdili, že mladší dospelí vykazujú vyššiu mieru problematického používania internetu v porovnaní so staršími respondentmi. Tento výsledok je v súlade s predchádzajúcimi výskumami poukazujúcimi na vyššiu zraniteľnosť mladších populácií voči nadmernému a maladaptívnemu online správaniu (Wolniewicz et al., 2018; Šavrnichová, Holdoš & Almašiová, 2020; Vondráčková & Vacek, 2019).

Mladší dospelí využívajú digitálne technológie intenzívnejšie na reguláciu nálady, zábavu či sociálnu kompenzáciu, čo môže viesť ku kompulzívnym vzorcom správania (Griffiths, 2009; Kardefelt-Winther, 2014; Panova & Carbonell, 2018; Dieris-Hirche et al., 2017). Hoci online aktivita môže prinášať okamžité uspokojenie alebo pocit prepojenia, z dlhodobého hľadiska môže zvyšovať riziko negatívnych dôsledkov, ako sú problémy v off-line vzťahoch, zhoršenie akademického výkonu alebo emocionálna dysregulácia (Fertálová, 2019; Ortuño-Sierra et al., 2024). Naopak, starší dospelí dosahovali nižšie skóre nielen v subjektívnej pohode, ale aj v problematickom používaní internetu. To môže odrážať životné okolnosti, v ktorých pracovné, rodinné a opatrovateľské povinnosti obmedzujú možnosti zapájať sa do aktivít podporujúcich subjektívnu pohodu (Elliot et al., 2014; M'Hiri et al., 2015). Používanie internetu v tejto skupine je často viac funkčné a účelové, čo môže vysvetľovať nižšie skóre PIU (Cotten et al., 2014; Nimrod, 2020).

Napokon, v poslednej hypotéze sa, na rozdiel od očakávaní a niektorých predchádzajúcich štúdií, nepotvrdila moderujúca úloha veku vo vzťahu medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou. Problematické používanie internetu sa ukázalo ako významný prediktor subjektívnej pohody bez ohľadu na vekovú skupinu. To naznačuje, že hoci mladší dospelí vykazujú vyššiu mieru problematického používania internetu, jeho negatívny vplyv na subjektívnu pohodu je relatívne konzistentný naprieč dospelosťou. Absenciu moderujúceho efektu veku možno vysvetliť viacerými faktormi. Je možné, že dôležitejšiu úlohu zohrávajú proximálne premenné, ako sú osamelosť, ťažkosti v regulácii emócií alebo sociálne porovnávanie (Dalton & Cassidy, 2021; O'Brien et al., 2023). Ďalším vysvetlením môžu byť osobnostné črty, napríklad neuroticizmus, ktoré sú relatívne stabilné naprieč životom a môžu podobne ovplyvňovať PIU aj subjektívnu pohodu vo všetkých vekových skupinách. Hoci niektoré štúdie naznačujú, že internet môže mať u starších dospelých aj adaptívne funkcie (Cotten et al., 2014; Nimrod, 2020), naše výsledky túto moderujúcu úlohu veku nepotvrdili, čo

môže súvisieť aj s menšími efektmi alebo obmedzenou štatistickou silou na zachytenie interakčných efektov. Vzhľadom k tomu, že výsledky potvrdili problematické používanie internetu ako významy prediktor subjektívnej pohody, a teda že problematické používanie internetu zhoršuje subjektívnu pohodu, čo je v súlade s predchádzajúcimi štúdiami, tento predpoklad môže vychádzať z modelu kompenzačného používania internetu (Kardefelt-Winther, 2014), podľa ktorého jednotlivci využívajú internet na zvládanie negatívnych emócií alebo nenaplnených sociálnych potrieb. Toto potvrdzujú aj štúdie, ktoré poukazujú na to, že dlhodobé spoliehanie sa na túto stratégiu môže viesť k zníženiu subjektívnej pohody (Nowland et al., 2017; Gong et al., 2024).

Zároveň je dôležité zdôrazniť, že hoci boli zistené vzťahy štatisticky významné, ich efektové veľkosti boli relatívne malé. To naznačuje, že tieto mechanizmy nepôsobia rovnako u všetkých jednotlivcov, a že vzťah medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou nie je silný. Problematické používanie internetu tak môže predstavovať len mierny rizikový faktor subjektívnej pohody, pričom významnú úlohu môžu zohrávať aj ďalšie premenné, ako sú osamelosť, ťažkosti v regulácii emócií alebo tendencie k sociálnemu porovnávaní. Ďalším možným vysvetlením je, že problematické používanie internetu je heterogénny konštrukt zahŕňajúci rôzne online aktivity, ktoré môžu mať pozitívne aj negatívne účinky na subjektívnu pohodu (Liu, Baumeister, Yang, 2024). Pre mnohých jednotlivcov môže byť vyššia miera používania internetu adaptívna, čo znižuje celkovú silu negatívneho vzťahu na populačnej úrovni (Nowland et al., 2017). Internet sa navyše stal bežnou súčasťou každodenného života, a preto ho účastníci nemusia vnímať ako problematický, čo môže ovplyvniť aj presnosť merania prostredníctvom štandardizovaných nástrojov.

Hoci súčasná štúdia prispieva k pochopeniu vzťahu medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou, pri interpretácii výsledkov je potrebné zohľadniť niekoľko limitov ako napríklad seba hodnotiace dotazníky, ktoré prinášajú riziko nepresností pri hodnotení používania internetu a subjektívnej pohody a bolo by vhodné v nasledujúcich výskumoch využiť behaviorálne ukazovatele digitálnej aktivity alebo prístup viacerých informátorov na zvýšenie validity merania. Ďalším limitom je kategorizácia veku do dvoch širokých skupín, čím sa mohli zakryť potencionálne rozdiely. Budúci výskum by mohol využiť podrobnejšie vekové kategórie a skúmať ďalšie moderujúce faktory, ako je osamelosť, osobnostné črty alebo schopnosť regulácie emócií, aby sa lepšie pochopil vzťah medzi problematickým používaním internetu a subjektívnou pohodou. Z praktického hľadiska výsledky naznačujú, že intervencie by sa nemali sústreďovať len na obmedzenie času stráveného online, ale skôr na podporu zdravších spôsobov zvládania stresu a negatívnych emócií. Podpora regulácie emócií, povzbudzovanie zmysluplných off-line aktivít a rozvoj vyváženého a zdravého používania digitálnych technológií, čo sa javí ako efektívnejší prístup.

Literatúra

- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. 2022. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5. vyd., text rev. Arlington, VA: American Psychiatric Association. Dostupné z: 10.1176/appi.books.9780890425787.
- APAOLAZA, Vanesa – HARTMANN, Patrick – MEDINA, Esteban – BARRUTIA, José – ECHEBARRIA, Carmen. 2013. The Relationship Between Socializing on the Spanish Online Networking Site Tuenti and Teenagers' Subjective Well-Being : The Roles of Self-Esteem and Loneliness. In *Computers in Human Behavior*, roč. 29, č. 4, s. 1282 – 1289. Dostupné z: 10.1016/j.chb.2013.01.002.
- ARNETT, Jeffrey J. 2015. *Emerging Adulthood : The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press. Dostupné z: 10.1093/oxfordhb/9780199795574.013.9.
- BLANCHFLOWER, David G. 2021. Is Happiness U-Shaped Everywhere? Age and Subjective Well-Being in 145 Countries. In *Journal of Population Economics*, roč. 34, č. 2, s. 575 – 624. Dostupné z: 10.1007/s00148-020-00797-z.
- BURKAUSKAS, Julius – GECAITE-STONCIENE, Julija – DEMETROVICS, Zsolt – GRIFFITHS, Mark D. – KIRÁLY, Orsolya. 2022. Prevalence of Problematic Internet Use During the Coronavirus Disease 2019 Pandemic. In *Current Opinion in Behavioral Sciences*, roč. 46, s. 101179. Dostupné z: 10.1016/j.cobeha.2022.101179.
- BUTLER, Julie – KERN, Margaret L. 2016. The PERMA-Profilier : A Brief Multidimensional Measure of Flourishing. In *International Journal of Wellbeing*, roč. 6, č. 3, s. 1 – 48. Dostupné z: 10.5502/ijw.v6i3.526.
- CAI, Zhihui – MAO, Peipei – WANG, Zhikeng – WANG, Dandan – HE, Jinbo – FAN, Xitao. 2023. Associations Between Problematic Internet Use and Mental Health Outcomes of Students : A Meta-Analytic Review. In *Adolescent Research Review*, roč. 8, č. 1, s. 45 – 62. Dostupné z: 10.1007/s40894-022-00201-9.
- CAPLAN, Scott E. 2010. Theory and Measurement of Generalized Problematic Internet Use : A Two-Step Approach. In *Computers in Human Behavior*, roč. 26, s. 1089 – 1097. Dostupné z: 10.1016/j.chb.2010.03.012.
- CHEN, Ying – COWDEN, Richard G. – FULKS, Jeffrey – PLAKE, John F. – VANDERWEELE, Tyler J. 2022. National Data on Age Gradients in Well-Being Among US Adults. In *JAMA Psychiatry*, roč. 79, č. 10, s. 1046 – 1047. Dostupné z: 10.1001/jamapsychiatry.2022.2473.
- CHOI, Namkee G. – DINITTO, Diana M. 2013. Internet Use Among Older Adults : Association with Health Needs, Psychological Capital, and Social Capital. In *Journal of Medical Internet Research*, roč. 15, č. 5, s. 197. Dostupné z: 10.2196/jmir.2333.

- COTTEN, Shelia R. – FORD, George – FORD, Sherry – HALE, Timothy M. 2014. Internet Use and Depression Among Retired Older Adults in the United States: A Longitudinal Analysis. In *The Journals of Gerontology: Series B*, roč. 69, č. 5, s. 763 – 771. Dostupné z: 10.1093/geronb/gbu018.
- DALTON, Francesca – CASSIDY, Tony. 2021. Problematic Internet Usage, Personality, Loneliness, and Psychological Well-Being in Emerging Adulthood. In *Analyses of Social Issues and Public Policy*, roč. 21, s. 509 – 519. Dostupné z: 10.1111/asap.12224.
- DEAN, Gregory. 2007. Levinson's Eras and Developmental Periods. Faculty of Education, University of Western Ontario.
- DIERIS-HIRCHE, Jan – BOTTEL, Laura – BIELEFELD, Martin – STEINBÜCHEL, Toni – KEHYAYAN, Aram – DIERIS, Barbara – TE WILDT, Bert. 2017. Media Use and Internet Addiction in Adult Depression: A Case-Control Study. In *Computers in Human Behavior*, roč. 68, s. 96 – 103. Dostupné z: 10.1016/j.chb.2016.11.016.
- ELLIOT, Ari J. – MOONEY, Christopher J. – DOUTHIT, Kathryn Z. – LYNCH, Martin F. 2014. Predictors of Older Adults' Technology Use and Its Relationship to Depressive Symptoms and Well-Being. In *The Journals of Gerontology: Series B*, roč. 69, č. 5, s. 667 – 677. Dostupné z: 10.1093/geronb/gbt109.
- FEDÁKOVÁ, Denisa – KENTOŠ, Michal (eds.). 2020. Európska sociálna sonda : 9. kolo na Slovensku. Bratislava: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV. ISBN 978-80-89524-52-5.
- FERTÁLOVÁ, Terézia – ONDRIOVÁ, Iveta – HADAŠOVÁ, Livia – DIMUNOVÁ, Lucia – CÍNOVÁ, Jana – ŠANTOVÁ, Tatiana – ŠULÍČOVÁ, Andrea – CIBRÍKOVÁ, Silvia – CUPEROVÁ, Jana. 2019. Úroveň závislosti od internetu – prieskum. In *Česká a Slovenská psychiatrie*, roč. 115, č. 1, s. 9 – 13. [online]. Dostupné z: <http://www.cspsychiatr.cz/detail.php?stat=1249>.
- FINEBERG, Naomi A. – DEMETROVICS, Zsolt – STEIN, Dan J. – IOANNIDIS, Konstantinos – POTENZA, Marc N. – GRÜNBLATT, Edna et al. 2018. Manifesto for a European Research Network into Problematic Usage of the Internet. In *European Neuropsychopharmacology*, roč. 28, č. 11, s. 1232 – 1246. Dostupné z: 10.1016/j.euroneuro.2018.08.004.
- GALAMBOS, Nancy L. – KRAHN, Harvey J. – JOHNSON, Matthew D. – LACHMAN, Margie E. 2020. The U Shape of Happiness Across the Life Course : Expanding the Discussion. In *Perspectives on Psychological Science*, roč. 15, č. 4, s. 898 – 912. Dostupné z: 10.1177/1745691620902428.
- GONG, Fangmin – GONG, Zhuliu – LIU, Haimeng – YI, Pei – JIA, Yuhan – ZHUANG, Jingwen – SHU, Jilin – HUANG, Xincheng – WU, Yibo. 2024. The Impact of Problematic Internet Use on Adolescent Loneliness : Chain Mediation Effects of Social

- Support and Family Communication. In *Psychology Research and Behavior Management*, roč. 17, s. 1903 – 1916. Dostupné z: 10.2147/PRBM.S443349.
- GRIFFITHS, Mark. 2005. A 'Components' Model of Addiction Within a Biopsychosocial Framework. In *Journal of Substance Use*, roč. 10, č. 4, s. 191 – 197. Dostupné z: 10.1080/14659890500114359.
- HUPKOVÁ, Ingrid. 2017. Internet a online závislosti. In *Sociálna prevencia*, č. 2, s. 27 – 30. [online]. Dostupné z: <https://www.nocka.sk/socialna-prevencia-2-2017/>.
- KARDEFELT-WINTHER, Daniel. 2014. A Conceptual and Methodological Critique of Internet Addiction Research : Towards a Model of Compensatory Internet Use. In *Computers in Human Behavior*, roč. 31, s. 351 – 354. Dostupné z: 10.1016/j.chb.2013.10.059.
- LEVINSON, Daniel J. 1986. A Conception of Adult Development. In *American Psychologist*, roč. 41, č. 1, s. 3 – 13. Dostupné z: 10.1037/0003-066X.41.1.3.
- LIU, Dong – BAUMEISTER, Roy F. – YANG, Chia-Chen. 2024. A Meta-Analysis on the Relationship Between the Use of Electronic Media and Psychological Well-Being. In *Emerging Trends in Drugs, Addictions, and Health*, roč. 4, s. 100162. Dostupné z: 10.1016/j.etdah.2024.100162.
- M'HIRI, Khaled – COSTANZA, Alessandra – KHAZAAL, Yasser – KHAN, Riaz, A. – ZULLINO, Daniele – ACHAB, Sophia. 2015. Problematic Internet Use in Older Adults : A Critical Review of the Literature. In *Journal of Addiction Research & Therapy*, roč. 6, s. 253. Dostupné z: 10.4172/2155-6105.1000253.
- NIMROD, Galit. 2020. Changes in Internet Use When Coping with Stress : Older Adults During the COVID-19 Pandemic. In *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, roč. 28, č. 10, s. 1020 – 1024. Dostupné z: 10.1016/j.jagp.2020.07.010.
- NOWLAND, Rebecca – NECKA, Elisabeth, A. – CACIOPPO, John. 2017. Loneliness and Social Internet Use : Pathways to Reconnection in a Digital World? In *Perspectives on Psychological Science*, roč. 13, č. 1, s. 70 – 87. Dostupné z: 10.1177/1745691617713052.
- O'BRIEN, Oonagh – SUMICH, Alexander – BAGULEY, Thom – KUSS, Daria J. 2023. A Partial Correlation Network Indicates Links Between Wellbeing, Loneliness, FOMO, and Problematic Internet Use in University Students. In *Behaviour & Information Technology*, roč. 42, č. 16, s. 2717 – 2734. Dostupné z: 10.1080/0144929X.2022.2142845.
- OLENIK SHEMESH, Dorit – HEIMAN, Tali – WRIGHT, Michelle F. 2024. Problematic Use of the Internet and Well-Being Among Youth from a Global Perspective. In *The Journal of Genetic Psychology*, roč. 185, č. 2, s. 91 – 113. Dostupné z: 10.1080/00221325.2023.2277319.
- ORTUÑO-SIERRA, Javier – PÉREZ-SÁENZ, Julia – MASON, Oliver – PÉREZ DE ALBÉNIZ, Alicia – FONSECA PEDRERO, Eduardo. 2024. Uso Problemático de Internet en

- Adolescentes. In *Adicciones*, roč. 36, č. 3, s. 247 – 256. Dostupné z: 10.20882/adicciones.1801.
- PANOVA, Tayana – CARBONELL, Xavier. 2018. Is Smartphone Addiction Really an Addiction? In *Journal of Behavioral Addictions*, roč. 7, č. 2, s. 252 – 259. Dostupné z: 10.1556/2006.7.2018.49.
- PÉREZ-SÁENZ, Julia – ORTUÑO-SIERRA, Javier – PÉREZ-ALBÉNIZ, Alicia – MASON, Oliver – FONSECA-PEDRERO, Eduardo. 2023. Problematic Internet Use in Adolescents. In *Brain and Behavior*, roč. 13, č. 9, s. e3133. Dostupné z: 10.1002/brb3.3133.
- ROBERT, Savarimuthu – KADHIRAVAN, Subramanian. 2023. Impact of Problematic Internet Use on Psychological Well-Being. In *CRC Press*, s. 120 – 124. Dostupné z: 10.1201/9781003457619-25.
- RYFF, Carol D. 2013. Psychological Well-Being Revisited. In *Psychotherapy and Psychosomatics*, roč. 83, s. 10 – 28. Dostupné z: 10.1159/000353263.
- SELIGMAN, Martin E. 2011. *Flourish : A Visionary New Understanding of Happiness and Well-Being*. New York: Simon and Schuster. ISBN 978-1439190753.
- SPASOVSKI, Ognjen – DEMUTHOVA, Slávka – KUZMANOVIC, Vesna. 2021. Anxiety, Illusory Pattern Perception and Conspiracy Beliefs During the COVID–19 Pandemic. In *Teorija in Praksa*, roč. 58, č. 4, s. 1133 – 1159. Dostupné z: 10.51936/tip.58.3.1333-1149.
- SPASOVSKI, Ognjen – KENIG, Nikolina. 2020. Psychological Well-Being in Students During Self-Isolation. In *Primenjena Psihologija*, roč. 13, č. 4, s. 427 – 447. Dostupné z: 10.19090/pp.20.4.427-447.
- STANCULESCU, Elena – GRIFFITHS, Mark D. 2024. The Association Between Problematic Internet Use and Well-Being. In *Technology in Society*, roč. 78, s. 102588. Dostupné z: 10.1016/j.techsoc.2024.102588.
- ŠAVRNOCHOVÁ, Michaela – HOLDOŠ, Juraj – ALMAŠIOVÁ, Angela. 2020. Excesívne používanie internetu u adolescentov na Slovensku. Banská Bystrica: Belianum. [online]. Dostupné z: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Katedry/KSP/konferencia-2016/epi_mono_2020_final.pdf.
- TRUZOLI, Roberto – PIROLA, Veronica – CELEBRE, Laura – PICCOLI, Eleonora – VANZETTO, Simone – CONTI, Dario – FASCIANA, Frederica – CASAZZA, Giovanni. 2021. Intrapersonal and Social Factors for Problematic Internet Use. In *Psychiatria Danubina*, roč. 33, č. suppl. 10, s. 144 – 154. [online]. Dostupné z: <https://hrcak.srce.hr/file/387995>.
- VACEK, Jaroslav – VONDRÁČKOVÁ, Petra. 2019. Behaviorální závislost. In *Česká a Slovenská psychiatrie*. [online]. Dostupné z: <http://www.cspsychiatr.cz/detail.php?stat=960>.

- WANG, Bing-Qian. – YAO, Nan-Q. – ZHOU, Xiang – LIU, Jian – LV, Zheng-Tao T. 2017. The Association Between ADHD and Internet Addiction. In *BMC Psychiatry*, roč. 17, č. 1, s. 260. Dostupné z: 10.1186/s12888-017-1408-x.
- WANG, Yean – ZHANG, Huan – FENG, Tong – WANG, Hongyang. 2019. Does Internet Use Affect Depression Among Older Adults in China? In *BMC Public Health*, roč. 19, č. 1, s. 1474. Dostupné z: 10.1186/s12889-019-7832-8.
- WOLNIEWICZ, Claire A. – TIAMIYU, Mojisola F. – WEEKS, Justin W. – ELHAI, Jon D. 2018. Problematic Smartphone Use and Emotional Factors. In *Psychiatry Research*, roč. 262, s. 618 – 623. Dostupné z: 10.1016/j.psychres.2017.09.058.
- YAN, Yurong – DENG, Yuying – IGARTUA, Juan-José – SONG, Xiagang. 2023. Does Internet Use Promote Subjective Well-Being? In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, roč. 20, č. 4, s. 2897. Dostupné z: 10.3390/ijerph20042897.
- YANG, Zhengyi – ZHOU, Yexin – WANG, Yu – WEI, Hongyao. 2025. Digital Connections: Impact of Internet Usage on Psychological Well-Being. In *Digital Health*, roč. 11, s. 20552076251384829. Dostupné z: 10.1177/20552076251384829.
- YOUNG, Kimberly – PISTNER, Molly – O'MARA, James – BUCHANAN, Jennifer. 1999. Cyber Disorders. In *Cyberpsychology & Behavior*, roč. 3, č. 5, s. 475 – 479. Dostupné z: 10.1089/cpb.1999.2.475.
- ZHAO, Xiaohang – LI, Jianxin. 2017. Contemporary Youth's Internet Use and Social Trust. In *Youth Studies*, č. 1, s. 19 – 27.

Psychické zdroje subjektívnej pohody záchranárov: viera v spravodlivý svet, odolnosť a miesto kontroly

Psychological Resources of Paramedics' Subjective Well-Being: Belief in a Just World, Resilience, and Locus of Control

Mgr. Klára KAČMARIKOVÁ

Abstrakt

Príspevok prezentuje teoretický model psychických zdrojov subjektívnej pohody pracovníkov záchrannej zdravotnej služby. Cieľom práce je prehĺbiť teoretické poznatky o vzťahoch medzi vierou v spravodlivý svet (BJW) a vybranými psychologickými premennými, ako aj preskúmať potenciálne explanačné mechanizmy stojace v pozadí adaptívnych výstupov spojených s BJW. Pozornosť je venovaná špecifickej profesijnej skupine – pracovníkom záchrannej zdravotnej služby, ktorej v kontexte skúmania BJW nebola doposiaľ venovaná pozornosť. Východiskovými premennými modelu sú osobná a všeobecná BJW, pričom miesto kontroly a reziliencia vystupujú ako mediačné premenné medzi BJW a subjektívnou pohodou. Na základe existujúcich výskumných zistení možno predpokladať, že BJW podporuje pocit osobnej kontroly a mieru reziliencie, čo môže prispievať k udržaniu alebo ochrane subjektívnej pohody v podmienkach vysokej psychickej záťaže. Predložený model umožňuje preskúmanie týchto psychologických mechanizmov v náročnom pracovnom prostredí záchranárov a môže slúžiť ako východisko pre ďalší empirický výskum, alebo tvorbu intervenčných a preventívnych programov zameraných na podporu duševného zdravia pracovníkov záchrannej zdravotnej služby.

Kľúčové slová: Viera v spravodlivý svet, Subjektívna pohoda, Miesto kontroly, Odolnosť, Záchranná zdravotná služba

Abstract

The paper presents a theoretical model of psychological resources underlying subjective well-being among paramedics. The aim of the study is to deepen theoretical understanding of the relationships between belief in a just world (BJW) and selected psychological variables, as well as to examine potential explanatory mechanisms underlying adaptive outcomes associated with BJW. The focus is placed on a specific professional group – paramedics which, to the best of our knowledge, has not yet received research attention within the context of BJW. The model is based on personal and general BJW as its antecedent variables, with locus of control and resilience functioning as mediating variables between BJW and subjective well-being. Based on

existing research findings, it can be assumed that BJW supports a sense of personal control and resilience levels, which may contribute to the maintenance or protection of subjective well-being under conditions of high psychological strain. The proposed model allows for examination of these psychological mechanisms in the demanding work environment of paramedics and may serve as a foundation for further empirical research as well as for the development of intervention and prevention programs aimed at promoting mental health among emergency medical service workers.

Key words: Belief in a Just World, Subjective Well-Being, Locus of Control, Resilience, Paramedics.

Kontaktné údaje:

Mgr. Klára Kačmariková

Inštitút psychológie

Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

Klara.kacmarikova@smail.unipo.sk

1. Teoretické východiská

Viera v spravodlivý svet (angl. belief in just world, BJW) predstavuje presvedčenie, že svet je spravodlivé a zmysluplné miesto, v ktorom jedinci „dostanú to, čo si zaslúžia, a zaslúžia si to, čo dostanú, aj keď je výsledok negatívny“ (Dalbert, 2001, s. 9). BJW predstavuje dvojdimenzionálny konštrukt. Rozlišovaná je osobná BJW (BJW-self), definovaná ako „viera, že udalosti v našom vlastnom živote sú spravodlivé“ (Correia et al., 2023, s. 325), a všeobecná BJW (BJW-others), definovaná ako „viera, že svet je vo svojej podstate spravodlivý“ (Tamže).

Diener et al. definujú subjektívnu pohodu (angl. subjective well-being, SWB) ako „rozsah, v ktorom osoba verí alebo cíti, že jej/jeho život ide dobre“ (2018, s. 2). SWB podľa Dienera et al. predstavuje fenomén, ktorý obsahuje doménu emočných reakcií a doménu globálnych úsudkov týkajúcich sa spokojnosti so životom (1999, s. 277). Jedná sa teda o konštrukt, pozostávajúci z afektívnych (pozitívne emócie a negatívne emócie) a kognitívnych dimenzií. Táto trojkomponentová štruktúra konštraktu SWB, pritom predstavuje široko akceptovanú koncepciu (Das et al., 2020; Lyubomirsky et al., 2005; Ryff et al., 2021; Stevenson & Wolfers, 2013).

Teoretické modely SWB je možné rozdeliť do dvoch základných kategórií, a to „bottom-up“ a „top-down“ (Diener et al., 2018, s. 28). Bottom-up teórie sú založené na myšlienke, že úroveň SWB je daný objektívnymi charakteristikami života osoby, ako napr. zdravím, interpersonálnymi vzťahy alebo životným štandardom. Top-down teórie predpokladajú, že existuje globálna dispozícia k zažívaniu a nahliadaniu na udalosti a život pozitívnym, alebo negatívnym spôsobom (Diener et al., 2018, s. 34). Inými slovami, človek si užíva potešenie, pretože je šťastný, nie naopak. Prístup top-down je zachytený napr. v teórii set-pointu či ekvilibria (Cummins, 2000; Headey & Wearing, 1989; Helson, 1948). SWB predstavuje podľa Cumminsa premennú, ktorá je „držaná“ pod akousi homeostatickou kontrolou (2000, s. 62). Za udržiavanie homeostatickej úrovne SWB sú podľa citovaného autora zodpovedné rôzne kognitívne mechanizmy, avšak za centrálné považuje pocit kontroly a pozitívne kognitívne skreslenie. V tomto kontexte považujeme za dôležité poznamenať, že BJW je chápaná ako pozitívna ilúzia, navodzujúca pocity kontroly a predvídateľnosti udalostí (Dalbert, 2001, s. 6). O pozitívnych vzťahoch BJW a pocitoch kontroly existujú tiež výskumné zistenia (Fischer & Holz, 2010; Kiral Ucar et al., 2019). Iné výskumy zase poukazujú na existenciu pozitívneho vzťahu medzi pocitom kontroly a SWB (Dave et al., 2011; Kesavayuth et al., 2022).

Pracovníci zdravotnej záchranej služby sú vystavovaní množstvu stresových faktorov na pracovisku (Donnelly, 2012, s. 76). So zamestnaním záchranárov sú nevyhnutne spojené zdroje stresu, ktoré nie je možné odstrániť, keďže vyplývajú z povahy zamestnania ako takého (Vasková & Kováčová-Holevová, 2015, s. 54). Podľa Regehrovej et al. až 100 % záchranárov hlási tiež vystavenie traumatickej udalosti v pracovnom prostredí, pričom mnohé z nich majú

charakter dôsledkov medziľudského násillia, samovraždy zúfalej osoby, ktorá sa nedovolala pomoci, či osamelej smrti staršieho človeka (2002, s. 507). Regehrová et al. ďalej píšú, že 25,5 % respondentov zo vzorky vykazovalo závažné symptómy posttraumatickej stresovej poruchy, 14 % stredné a 44,2 % nízke alebo žiadne (2002, s. 508). Participanti vykazovali taktiež depresívne symptómy, pričom 2,3 % uvádzalo závažné symptómy, 5,8 % stredné až silné, 12,8 % slabé až stredné a 77,9 % slabé alebo žiadne symptómy (Tamže). Slattery et al. sú pritom toho názoru, že schopnosť vyrovnávať sa so stresom je závislá na tzv. sekundárnom kognitívnom zhodnotení, ktoré sa vzťahuje na vnímanie vlastnej schopnosti stresovú situáciu zvládnuť (2013, s. 1319). Palamarchuk a Vailancout k tomu dodávajú, že „psychologický stres existuje len vtedy, pokiaľ ho kognícia vidí“ (2021, s. 4). O priamom negatívnom vzťahu medzi vnímaným stresom a subjektívnou pohodou, alebo len životnou spokojnosťou existujú taktiež výskumné zistenia (Hepburn et al., 2021; Horiuchi et al., 2018; Villanueva et al., 2020).

Rotter definuje miesto kontroly (angl. locus of control, LOC) ako „presvedčenie, že životné okolnosti sú kontrolované buď vonkajšími, alebo vnútornými silami“ (1954, citované podľa Devereux et al., 2021, s. 2). Koncept LOC sa vyvinul z Rotterovej teórie sociálneho učenia (1954, citované podľa Rotter, 1975, s. 56). Teória sociálneho učenia predstavuje molárnu teóriu osobnosti, ktorá sa snaží o integráciu dvoch významných psychologických prístupov, a to prístupu behaviorálneho a kognitívneho (Rotter, 1975, s. 57). Na LOC je možné nahliadať ako na zovšeobecnené očakávanie o príčinách udalostí (Rotter, 1990, s. 489). Ide o osobnostnú charakteristiku, ktorá ovplyvňuje nielen správanie, ale aj emočné prežívanie, keďže určuje spôsob, akým jedinec interpretuje situácie a vníma svoju kontrolu nad nimi.

Mnohé štúdie podporujú predpoklad, že presvedčenia týkajúce sa kontroly sú významne asociované s psychickou pohodou ľudí (Alat et al., 2021; Micheletto et al., 2022; Wang et al., 2010). Micheletto et al. prezentujú zistenia, že interné miesto kontroly, ako osobnostný zdroj, spolu s optimizmom mali významný dopad na psychickú pohodu pracujúcich jedincov počas pandémie (2022, s. 1). Konzistentné zistenia prináša aj štúdia Alatovej et al., v ktorej bolo preukázané, že interné miesto kontroly je negatívne asociované s mierou psychologického distresu (2021, s. 1930).

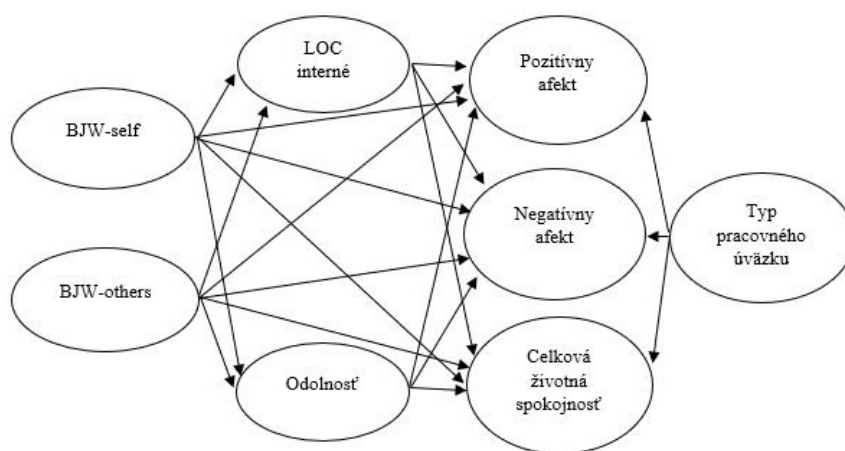
Za faktor, ktorý podobne ako LOC, pozitívne ovplyvňuje mieru subjektívnej pohody je považovaná viera v spravodlivý svet. Zároveň zohráva dôležitú úlohu pri formovaní presvedčení o kontrole, pričom ovplyvňuje ich charakter aj intenzitu. Niektorí autori (Bartholomaeus & Strelan, 2019) sa totiž domnievajú, že je to práve LOC, ktoré by mohlo poskytnúť vysvetlenia pozitívnych asociácií medzi BJW a SWB (Fischer & Holtz, 2010; Kiral Ucar et al., 2019; Kiral Ucar et al., 2022).

Za ochranný faktor duševného zdravia je považovaná tiež odolnosť, a to obzvlášť u ľudí čeliacim chronickému či akútnemu stresu (Fonseca et al., 2021, s. 2). Odolnosť je definovaná

ako „miera, v ktorej je jedinec schopný sa úspešne vyrovnávať so stresom“(Connor & Davidson, 2003, s. 77). Pozitívne asociácie medzi odolnosťou a SWB (Gayton & Lovell, 2012; Li Hasson et al., 2021) ako aj odolnosťou a BJW (Horvath & Massey, 2018; Nartova-Bochaver et al., 2019; Riaz et al., 2015, Wu et al., 2011) boli niekoľkokrát preukázané. Gayton a Lovell považujú odolnosť za významný ochranný faktor pred negatívnymi vplyvmi zažitia traumatickej udalosti v pracovnom prostredí u záchranárov zdravotnej služby (2012, s. 59). Zistené boli tiež významné asociácie medzi BJW-self a odolnosťou, psychickou pohodou a symptómami depresie na vzorke participantov, ktorí sa stali obeťami prírodnej katastrofy alebo ozbrojeného konfliktu (Riaz et al., 2015, s. 49). Tieto zistenia pritom podporujú predpoklad, že BJW, ako osobný zdroj, pomáha zmierňovať negatívne dôsledky prežitia traumatickej udalosti a podporuje rezilienciu (Riaz et al., 2015, s. 53).

2. Výskumné ciele

Cieľmi výskumu bude preskúmať priamy vzťah medzi BJW self, BJW-others a SWB u pracovníkov záchranej zdravotnej služby a sprostredkovaný vzťah medzi týmito premennými prostredníctvom overenia úlohy vnútorného miesta kontroly a odolnosti ako mediátorov v tomto vzťahu. Predpokladané vzťahy sú pre prehľadnosť zobrazené v Grafe č. 1.

Graf 1: Grafické znázornenie modelu

3. Dizajn výskumu

Výskumný súbor by bol tvorený aktívnymi pracovníkmi záchranej zdravotnej služby pracujúcimi na Slovensku. Zber by bol realizovaný príležitostným výberom a technikou snow-ball. Do výskumu budú zaradení len jedinci pracujúci v tejto oblasti 1 rok a dlhšie, vo veku od 20 do 60 rokov. Výskumu sa nebudú môcť zúčastniť jedinci, ktorým bola diagnostikovaná psychická porucha a ktorí nebudú spĺňať kritérium slovenskej národnosti, a to z dôvodu prípadnej existencie jazykovej bariéry.

Na testovanie modelu bude využitá analýza štrukturálneho modelovania (SEM). Dáta budú získavané Škálou všeobecnej a osobnej viery v spravodlivý svet (Džuka & Dalbert, 2002a), Škálou emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody, Škálou celkovej životnej spokojnosti (Džuka & Dalbert, 2002b), Brief Resilience Scale (Smith et al., 2008) vo verzii preloženej do slovenského jazyka (Fürostová et al., 2021) a Rotter's Locus of Control Scale (Rotter, 1966).

Tento disponuje obmedzeniami. Za limity práce je považované použitie sebahodnotiacich dotazníkov, dizajn štúdie, ktorý neumožňuje určenie kauzality vzťahov a neúplnosť modelu.

Prínosom výskumu je preskúmanie explanačných mechanizmov fungujúcich v pozadí adaptívnych výstupov spojených s BJW. Práca sa zaoberá veľmi špecifickou skupinou, ktorej nebola venovaná výskumná pozornosť v tomto kontexte, preto môže predstavovať jedinečný vedecký príspevok v tejto oblasti. Zistenia môžu podporiť tvorbu intervenčných a preventívnych programov zameraných na zlepšenie a udržanie duševného zdravia pracovníkov zdravotnej záchrannej služby.

Tento článok bol vypracovaný ako súčasť projektu APVV-23-0647 Primárne presvedčenia o svete a ich vzťah k duševnému zdraviu a subjektívnej pohode. Zodpovedný riešiteľ: prof. Mgr. Peter Babinčák, PhD. Doba riešenia: 2024 – 2028.

Literatúra

- ALAT, Priya et al. 2023. Mental health during COVID-19 lockdown in India : Role of psychological capital and internal locus of control [online]. In *Current Psychology*, roč. 42, č. 3, s. 1923 – 1935. ISSN 1046-1310, 1936-4733. Dostupné z: DOI 10.1007/s12144-021-01516-x.
- BARTHOLOMAEUS, Jonathan – STRELAN, Peter. 2019. The adaptive, approach-oriented correlates of belief in a just world for the self : A review of the research [online]. In *Personality and Individual Differences*, roč. 151, s. 2 – 8. ISSN 0191-8869. Dostupné z: DOI 10.1016/j.paid.2019.06.028.
- CONNOR, K. M. – DAVIDSON, J. R. T. 2003. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) [online]. In *Depression and Anxiety*, roč. 18, č. 2, s. 76 – 82. Dostupné z: DOI 10.1002/da.10113.
- CORREIA, Isabel et al. 2023. Justice perceptions and well-being : Belief in a just world is a personal resource and a coping resource [online]. In *British Journal of Psychology*, roč. 115, č. 2, s. 324 – 344. ISSN 0007-1269, 2044-8295. Dostupné z: DOI 10.1111/bjop.12689.

- CUMMINS, Robert A. 2000. Objective and subjective quality of life : An interactive model [online]. In *Social Indicators Research*, roč. 52, č. 1, s. 55 – 72. ISSN 0303-8300. Dostupné z: DOI 10.1023/A:1007027822521.
- DALBERT, Claudia. 2001. The justice motive as a personal resource : dealing with challenges and critical life events. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. ISBN 978-0-306-46555-0.
- DAS, Kirti V. et al. 2020. Understanding subjective well-being : perspectives from psychology and public health [online]. In *Public Health Reviews*, roč. 41, č. 1. ISSN 2107-6952. Dostupné z: DOI 10.1186/s40985-020-00142-5.
- DAVE, Rachna et al. 2011. Subjective well-being, locus of control and general self-efficacy among university students [online]. In *Amity Journal of Applied Psychology*, roč. 2, č. 1. ISSN 0976-6731.
- DEVEREUX, P. G. – MILLER, M. K. – KIRSHENBAUM, J. M. 2021. Moral disengagement, locus of control, and belief in a just world: Individual differences relate to adherence to COVID-19 guidelines [online]. In *Personality and Individual Differences*, roč. 182, s. 2 – 7. ISSN 0191-8869. Dostupné z: DOI 10.1016/j.paid.2021.111069.
- DIENER, Ed et al. 1999. Subjective well-being : Three decades of progress [online]. In *Psychological Bulletin*, roč. 125, č. 2, s. 276 – 302. ISSN 0033-2909, 1939-1455. Dostupné z: DOI 10.1037/0033-2909.125.2.276.
- DIENER, Ed – LUCAS, Richard E. – OISHI, Shigehiro. 2018. Advances and open questions in the science of subjective well-being [online]. In *Collabra Psychology*, roč. 4, č. 1. ISSN 2474-7394. Dostupné z: DOI 10.1525/collabra.115.
- DONNELLY, Elizabeth. 2012. Work-related stress and posttraumatic stress in emergency medical services [online]. In *Prehospital Emergency Care*, roč. 16, č. 1, s. 76 – 85. ISSN 1090-3127, 1545-0066. Dostupné z: DOI 10.3109/10903127.2011.621044.
- DŽUKA, Jozef – DALBERT, Claudia. 2002a. Mental health and personality of Slovak unemployed adolescents : The impact of belief in a just world [online]. In *Journal of Applied Social Psychology*, roč. 32, č. 4, s. 732 – 757. ISSN 0021-9029, 1559-1816. Dostupné z: DOI 10.1111/j.1559-1816.2002.tb00240.x.
- DŽUKA, Jozef – DALBERT, Claudia. 2002b. Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP) [online]. In *Československá psychologie*, roč. 46, č. 4, s. 234 – 250.
- FISCHER, Ann R. – HOLZ, Kenna Bolton. 2010. Testing a model of women's personal sense of justice, control, well-being, and distress in the context of sexist discrimination [online]. In *Psychology of Women Quarterly*, roč. 34, č. 3, s. 297 – 310. ISSN 0361-6843, 1471-6402. Dostupné z: DOI 10.1111/j.1471-6402.2010.01576.x.

- FONSECA, Sílvia M. et al. 2021. Why are emergency medical technicians' coping strategies dysfunctional? [online]. In *International Emergency Nursing*, roč. 56, s. 2 – 7. ISSN 1755-599X. Dostupné z: DOI 10.1016/j.ienj.2021.100995.
- GAYTON, Scott D. – LOVELL, Geoff P. 2012. Resilience in ambulance service paramedics and its relationships with well-being and general health [online]. In *Traumatology*, roč. 18, č. 1, s. 58 – 64. ISSN 1085-9373, 1534-7656. Dostupné z: DOI 10.1177/1534765610396727.
- GURŇÁKOVÁ, Jitka et al. 2013. Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť [online]. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV. ISBN 978-88-88910-45-9.
- HEADEY, Bruce – WEARING, Alexander. 1989. Personality, life events, and subjective well-being : Toward a dynamic equilibrium model [online]. In *Journal of Personality and Social Psychology*, roč. 57, č. 4, s. 731 – 739.
- HELSON, Harry. 1948. Adaptation-level as a basis for a quantitative theory of frames of reference [online]. In *Psychological Review*, roč. 55, č. 6, s. 297 – 313. ISSN 0033-295X, 1939-1471. Dostupné z: DOI 10.1037/h0056721.
- HEPBURN, Stevie-Jae et al. 2021. The relationship between mindful attention awareness, perceived stress and subjective wellbeing [online]. In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, roč. 18, č. 23, s. 1 – 14. ISSN 1660-4601. Dostupné z: DOI 10.3390/ijerph182312290.
- HORIUCHI, S. – TSUDA, A. – YONEDA, K. – AOKI, S. 2018. Mediating effects of perceived stress on the relationship of positivity with negative and positive affect [online]. In *Psychology Research and Behavior Management*, roč. 11, s. 299 – 303. Dostupné z: DOI 10.2147/PRBM.S164761.
- HORVATH, Miranda A. H. – MASSEY, Kristina. 2018. The impact of witnessing other people's trauma [online]. In *Journal of Forensic and Legal Medicine*, roč. 55, s. 99 – 104. ISSN 1752-928X. Dostupné z: DOI 10.1016/j.jflm.2018.02.012.
- KESAVAYUTH, Dusanee et al. 2022. Locus of control and subjective well-being [online]. In *PLOS ONE*, roč. 17, č. 8, s. 1 – 15. ISSN 1932-6203. Dostupné z: DOI 10.1371/journal.pone.0272714.
- KIRAL UCAR, Gözde et al. 2022. Belief in a just world, perceived control, perceived risk, and hopelessness during the COVID-19 pandemic [online]. In *Current Psychology*, roč. 41, č. 12, s. 8400 – 8409. ISSN 1046-1310, 1936-4733. Dostupné z: DOI 10.1007/s12144-022-03172-1.
- KIRAL UCAR, Gözde – HASTA, Derya – KAYNAK MALATYALI, Meryem. 2019. The mediating role of perceived control and hopelessness [online]. In *Personality and*

- Individual Differences, roč. 143, s. 68 – 73. ISSN 0191-8869. Dostupné z: DOI 10.1016/j.paid.2019.02.021.
- LI, Z. S. – HASSON, F. 2020. Resilience, stress, and psychological well-being in nursing students: A systematic review [online]. In Nurse Education Today, roč. 90, s. 1 – 13. Dostupné z: DOI 10.1016/j.nedt.2020.104440.
- LYUBOMIRSKY, Sonja et al. 2005. Pursuing happiness: The architecture of sustainable change [online]. In Review of General Psychology, roč. 9, č. 2, s. 111 – 131. ISSN 1089-2680. Dostupné z: DOI 10.1037/1089-2680.9.2.111.
- MICHELETTO, Valeria et al. 2022. The impact of optimism and internal locus of control on workers' well-being [online]. In Social Sciences, roč. 11, č. 12, s. 1 – 18. ISSN 2076-0760. Dostupné z: DOI 10.3390/socsci11120559.
- NARTOVA-BOCHAUVER, Sofya et al. 2019. Subjective well-being from a just-world perspective [online]. In Frontiers in Psychology, roč. 10, s. 1 – 12. ISSN 1664-1078. Dostupné z: DOI 10.3389/fpsyg.2019.01739.
- PALAMARCHUK, Iryna S. – VAILLANCOURT, Tracy. 2021. Mental resilience and coping with stress [online]. In Frontiers in Behavioral Neuroscience, roč. 15, s. 1 – 15. ISSN 1662-5153. Dostupné z: DOI 10.3389/fnbeh.2021.719674.
- REGEHR, Cheryl et al. 2002. Exposure to human tragedy, empathy, and trauma in ambulance paramedics [online]. In American Journal of Orthopsychiatry, roč. 72, č. 4, s. 505 – 513. ISSN 0002-9432, 1939-0025. Dostupné z: DOI 10.1037/0002-9432.72.4.505.
- RIAZ, Muhammad N. et al. 2015. Outcomes of belief in just world among victims of disaster [online]. In Pakistan Journal of Psychological Research, roč. 30, č. 1, s. 39 – 64.
- ROTTER, Julian B. 1966. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement [online]. In Psychological Monographs, roč. 80.
- ROTTER, Julian B. 1975. Some problems and misconceptions related to internal versus external control [online]. In Journal of Consulting and Clinical Psychology, roč. 43, č. 1, s. 56 – 67.
- ROTTER, Julian B. 1990. Internal versus external control of reinforcement [online]. In American Psychologist, roč. 45, č. 4, s. 489 – 493.
- RYFF, Carol D. et al. 2021. Advancing the science of well-being [online]. In Measuring Well-Being. New York: Oxford University Press, s. 521 – 535. ISBN 978-0-19-751253-1. Dostupné z: DOI 10.1093/oso/9780197512531.003.0019.
- SLATTERY, M. J. – GRIEVE, A. J. – AMES, M. E. – ARMSTRONG, J. M. – ESSEX, M. J. 2013. Neurocognitive function and state cognitive stress appraisal predict cortisol reactivity to an acute psychosocial stressor in adolescents [online]. In

- Psychoneuroendocrinology, roč. 38, s. 1318 – 1327. Dostupné z: DOI 10.1016/j.psyneuen.2012.11.017.
- STEVENSON, Betsey – WOLFERS, Justin. 2013. Subjective well-being and income [online]. In American Economic Review, roč. 103, č. 3, s. 598 – 604. ISSN 0002-8282. Dostupné z: DOI 10.1257/aer.103.3.598.
- VASKOVÁ, Katarína – KOVÁČOVÁ-HOLEVOVÁ, Bibiána. 2015. Starostlivosť o seba a sebakontrola u zdravotníckych záchranárov [online]. In Psychologie pro praxi, roč. 50, č. 1, s. 53 – 63.
- VILLANUEVA, Lidón et al. 2022. Longitudinal analysis of subjective well-being in preadolescents [online]. In Journal of Health Psychology, roč. 27, č. 2, s. 278 – 291. ISSN 1359-1053, 1461-7277. Dostupné z: DOI 10.1177/1359105320951605.
- WANG, Q. – BOWLING, N. A. – ESCHLEMAN, K. J. 2010. A meta-analytic examination of work and general locus of control [online]. In Journal of Applied Psychology, roč. 95, č. 4, s. 761 – 768. Dostupné z: DOI 10.1037/a0017707.
- WU, Michael Shengtao et al. 2011. General belief in a just world and resilience [online]. In European Journal of Personality, roč. 25, č. 6, s. 431 – 442. ISSN 0890-2070, 1099-0984. Dostupné z: DOI 10.1002/per.807.

Konfirmačná faktorová a sieťová analýza poruchy hrania digitálnych hier (Gaming Disorder Test)

Confirmatory factor and network analysis of Gaming disorder (Gaming Disorder Test)

Mgr. Jaroslava BOČANOVÁ

Abstrakt

V súčasnosti sa v klinickej a výskumnej praxi na Slovensku začína uplatňovať diagnostický manuál MKCH-11, ktorý po prvýkrát systematicky definuje poruchu hrania digitálnych hier (6C51). Táto zmena zdôrazňuje potrebu používania validných a kultúrne vhodných skrínigových nástrojov kompatibilných s týmto diagnostickým rámcom. Cieľom štúdie bolo overiť faktorovú štruktúru škály Gaming Disorder Test (GDT), vychádzajúcej z kritérií MKCH-11, u slovenských a českých hráčov a prostredníctvom sieťovej analýzy preskúmať štrukturálne prepojenia medzi jednotlivými príznakmi poruchy hrania digitálnych hier. Výskumnú vzorku tvorilo 412 hráčov digitálnych hier (75,0 % mužov, 24,3 % žien) s priemerným vekom 29,14 roka ($SD = 7,75$). Pri zbere dát boli použité skrínigové nástroje Gaming Disorder Test (GDT), Alcohol, Smoking and Substance Involvement Screening Test (WHO-ASSIST) a Brief Biosocial Gambling Screen (BBGS). Konfirmačná faktorová analýza preukázala veľmi dobrý fit jednofaktorového modelu s dátami. Všetky položky vykazovali vysoké štandardizované faktorové záťaž. Latentný faktor vysvetľoval podstatnú časť variability položiek. Napriek priaznivým hodnotám indexov zhody je potrebné výsledky interpretovať s opatrnosťou vzhľadom na nízky počet položiek, obmedzený počet stupňov voľnosti a nižšiu štatistickú silu analýzy. Sieťová analýza poukázala na prevažne pozitívne prepojenia medzi príznakmi, pričom ako centrálny uzol siete sa ukázal problém s kontrolovaním (obmedzovaním, regulovaním) hrania. Zistenia naznačujú, že GDT predstavuje perspektívny skrínigový nástroj využiteľný v slovenskom a českom prostredí s významnými implikáciami pre prevenciu a klinickú prax.

Kľúčové slová: Porucha hrania digitálnych hier, GDT, Centrálna a periférna príznaky, MKCH-11.

Abstract

Currently, the ICD-11 diagnostic manual is being gradually implemented in clinical and research practice in Slovakia, where it systematically defines Gaming Disorder (6C51) for the first time. This shift highlights the need for valid and culturally appropriate screening tools compatible with

this diagnostic framework. The aim of this study was to examine the factor structure of the Gaming Disorder Test (GDT), based on ICD-11 criteria, among Slovak and Czech gamers, and to explore the structural relationships between individual gaming disorder symptoms using network analysis. The research sample consisted of 412 gamers (75.0 % male, 24.3 % female) with a mean age of 29.14 years ($SD = 7.75$). Data collection included the Gaming Disorder Test (GDT), the Alcohol, Smoking and Substance Involvement Screening Test (WHO-ASSIST), and the Brief Biosocial Gambling Screen (BBGS). Confirmatory factor analysis demonstrated an excellent fit of a unidimensional model to the data. All items showed high standardized factor loadings, and the latent factor explained a substantial portion of item variance. Despite favorable fit indices, results should be interpreted with caution due to the small number of items, limited degrees of freedom, and lower statistical power. Network analysis revealed predominantly positive connections between symptoms, with **impaired control over gaming** emerging as the central network node. Findings suggest that the GDT is a promising screening tool for use in Slovak and Czech contexts, with important implications for prevention and clinical practice.

Keywords: Gaming Disorder, GDT, Central and peripheral symptoms, ICD-11

Kontaktné údaje:

Mgr. Jaroslava Bočanová

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

jaroslava.bocanova@smail.unipo.sk

1. Teoretické východiská

Porucha v dôsledku hrania digitálnych hier je od roku 2018 zaradená v diagnostickom manuáli MKCH-11, kde ju World Health Organization (2018, s. 512 – 513) definuje ako duševnú poruchu spôsobenú návykovým správaním. Diagnóza vyžaduje prítomnosť troch kľúčových kritérií počas minimálne 12 mesiacov: zhoršenú kontrolu nad hraním, rastúcu prioritu hrania pred inými aktivitami a pokračovanie v hraní napriek negatívnym dôsledkom. Väčšina výskumov prevalencie sa opiera o skriningové nástroje s obmedzenou diagnostickou presnosťou, keďže doposiaľ neexistuje štandardizovaný diagnostický rozhovor považovaný za „zlatý štandard“ (Saunders et al., 2025).

Funkčnosť skriningových nástrojov závisí od spôsobu operacionalizácie psychologických konštruktov. Ak sú duševné poruchy chápané ako súbory symptómov (Fried, 2017), je nevyhnutné, aby nástroje presne reflektovali diagnostické kritériá. Nedostatočná obsahová validita môže viesť k tomu, že nástroje síce vykazujú dobré psychometrické vlastnosti, no nemerajú konštrukt, ktorý deklarujú (Karhulahti et al., 2021).

Prehľad štúdií identifikoval desiatky skriningových nástrojov na meranie problémového hrania (King et al., 2020), pričom iba časť z nich vychádza z kritérií MKCH-11. Analýza Karhulahti et al. (2021) poukázala na to, že medzi nástrojmi založenými na týchto kritériách vykazuje vysokú obsahovú validitu najmä GDT (Pontes & Griffiths, 2015), ktorý dosahuje vysoký súlad medzi diagnostickými kritériami a ich operacionalizáciou. GDT má niekoľko výhod a môže byť potenciálne jedným z najpoužívanejších meracích nástrojov GD (Sírínková et al., 2024). Jednou z výhod bola validácia v niekoľkých populáciách, napríklad aj v Európe vrátane Nemecka (Montag et al., 2019), Poľska (Cudo et al., 2022), ako aj v Čechách (Sírínková et al., 2024). GDT tiež preukázal vynikajúce psychometrické vlastnosti a bol považovaný za spoľahlivý a platný nástroj. Pontes (2025) zistil pomocou sieťovej analýzy, konkrétne, prežívanie výrazného zhoršenia fungovania predstavuje dôležitú vnútornú skúsenosť, ktorá prepája symptómy GD so širšími dôsledkami pre funkčné obmedzenia typicky spájané s touto poruchou. Podobne sa ako vysoko vplyvný symptóm ukázala aj zhoršená kontrola. Ďalším implikovaným zistením tejto štúdie, vychádzajúcim z očakávaného vplyvu uzlov, je, že zhoršená kontrola a prežívanie výrazného zhoršenia fungovania sa ukázali ako dva kľúčové symptómy GD, schopné iniciovať širšie narušenia každodenného fungovania.

Napriek svojim výhodám si GDT vyžaduje ďalší výskum na jeho dôkladné overenie a etablovanie ako nástroja na meranie poruchy hrania hier. Vzhľadom na postupné zavádzanie MKCH-11 na Slovensku je zároveň potrebné preskúmať jeho vhodnosť ako skriningového nástroja v slovenskom a českom kontexte, najmä s ohľadom na kultúrnu blízkosť a súlad s diagnostickými kritériami tohto manuálu.

2. Výskumné ciele

Cieľom štúdie je pomocou konfirmačnej faktorovej analýzy overiť celkový fit modelu meracieho nástroja GDT vychádzajúceho z kritérií poruchy hrania hier podľa MKCH-11. Následne sa zameriavame na preskúmanie štrukturálnych prepojení medzi jednotlivými kritériami GDT pomocou sieťovej analýzy a na identifikáciu centrálnych

3. Metódy výskumu

3.1 Opis vzorky

Vzorku tvorili hráči digitálnych hier, ktorí hrali pravidelne aspoň jednu hodinu týždenne po dobu minimálne jedného roka. Do výskumu sa mohli zapojiť muži aj ženy vo veku od 15 rokov. Vzhľadom na jazykovú a kultúrnu blízkosť boli do výskumu zahrnuté osoby slovenskej aj českej národnosti. Zo štúdie boli vylúčení hráči, ktorí mali v minulosti alebo v súčasnosti problémy s hazardnými hrami (patologickým hráčstvom), alkoholom alebo inými návykovými látkami (s výnimkou pravidelných fajčiarov).

3.2 Použité nástroje

Porucha hrania digitálnych hier bola identifikovaná pomocou skriningového nástroja Gaming Disorder Test (GDT; Pontes et al., 2021). Nástroj meria tri kritériá vychádzajúce z MKCH-11 prostredníctvom štyroch položiek hodnotených na 5-bodovej ordinálnej škále. V našej štúdii dosahoval reliabilitu $\omega = 0,84$.

Na zistenie konzumácie alkoholu a iných návykových látok bol použitý skriningový nástroj ASSIST (WHO ASSIST Working Group, 2002) – *The Alcohol, Smoking and Substance Involvement Screening Test*. Obsahuje osem položiek a slúži na skrining užívania rôznych látok (tabak, alkohol, konope, kokaín, stimulanty amfetamínového typu, sedatíva a lieky na spanie, halucinogény, inhalanty, opioidy a iné drogy). Nástroj poskytuje rizikové skóre pre každú látku.

Porucha v dôsledku hazardného hráčstva (Gambling Disorder) bola meraná prostredníctvom nástroja Brief Biosocial Gambling Screen (BBGS; Gebauer et al., 2010). Ide o krátky dotazník s tromi položkami, ktorý zachytáva znaky problémového hráčstva za posledných 12 mesiacov.

3.3 Opis postupu

Zber dát prebiehal od 1. júla 2025 do 3. decembra 2025 s cieľom zahrnúť populáciu hráčov, ktorí hrali pravidelne digitálne hry viac ako jeden rok, pričom sa líšil počet hodín hrania týždenne. Dáta boli získané online dotazníkovou formou prostredníctvom platformy PsyToolkit (Stoet, 2017; Stoet, 2021).

Deskriptívna štatistika bola spracovaná v softvéri Jamovi, verzia 2.6.26.0. Čistenie dát, práca s chýbajúcimi hodnotami, konfirmačná faktorová analýza prostredníctvom modelovania štruktúrálnych rovníc (Covariance-Based SEM) a sieťová analýza boli vykonané v prostredí R, verzia 2025.05.1.

4. Výsledky

4.1 Deskriptívna štatistika

Vzorku tvorilo celkovo 412 osôb, z toho 24.27 % žien ($n = 100$), 75 % mužov ($n = 309$) a 0,73 % nebinárne pohlavie ($n = 3$). Vek účastníkov sa pohyboval od 15 do 62 rokov, s priemerným vekom 29.14 rokov ($SD = 7,75$). Zo Slovenska pochádzalo 53.88 % participantov ($n = 222$) a z Čiech 45.15 % ($n = 186$), pričom 0.97 % tvorili Slováci alebo Česi žijúci v iných krajinách ($n = 4$). Priemerný týždenný čas hrania hier bol 25.92 hodín ($SD = 19.62$). Pomocou testu GDT bol identifikovaný iba jeden hráč, ktorý spĺňal kritériá rizikového hráča.

4.2 Konfirmačná faktorá analýza

Najprv sme overili predpoklady potrebné pre uskutočnenie analýzy. Mardia test multivariátnej normality preukázal signifikantné porušenie multivariátnej normality ($skew = 630.49$; $kurtosis = 16.50$; $p < 0.001$). Následne sme testovali sily vzťahov medzi jednotlivými položkami škály GDT, ktoré sa pohybovali od stredne silných po silné ($r = 0.32$ – 0.53) (Tabuľka 1). Tieto výsledky naznačujú, že položky sú vhodné na použitie v konfirmačnej faktorovej analýze.

Premenná	GDT_1	GDT_2	GDT_4	GDT_5
GDT_1	—			
GDT_2	.53	—		
GDT_4	.50	.46	—	
GDT_5	.39	.32	.37	—

Tabuľka 1: Spearmanová korelačná matica položiek škály GDT

Konfirmačná faktorová analýza jednofaktorového modelu GDT so štyrmi položkami preukázala veľmi dobrú zhodu modelu s dátami. Robustný chí-kvadrát test nebol štatisticky významný ($\chi^2(2) = 2.01$, $p = 0.365$), čo naznačuje, že model sa od empirických dát významne neodlišuje. Indexy porovnávacej zhody dosiahli hodnoty $CFI = 1.00$ a $TLI = 1.00$, čo indikujú excelentnú zhodu modelu s dátami (viď tabuľka 2). Tieto extrémne vysoké hodnoty však mohli byť ovplyvnené nízkym počtom stupňov voľnosti, relatívne malou veľkosťou vzorky a predovšetkým nízkym počtom položiek v škále. Hodnota RMSEA bola veľmi nízka (0.004) a

reziduálny index SRMR (0.013) taktiež naznačoval veľmi dobrú zhodu modelu s dátami. Napriek tomu je potrebné tieto výsledky interpretovať s opatrnosťou, keďže nízky počet položiek mohol viesť k nadhodnoteniu ukazovateľov zhody a potenciálnemu skresleniu výsledkov.

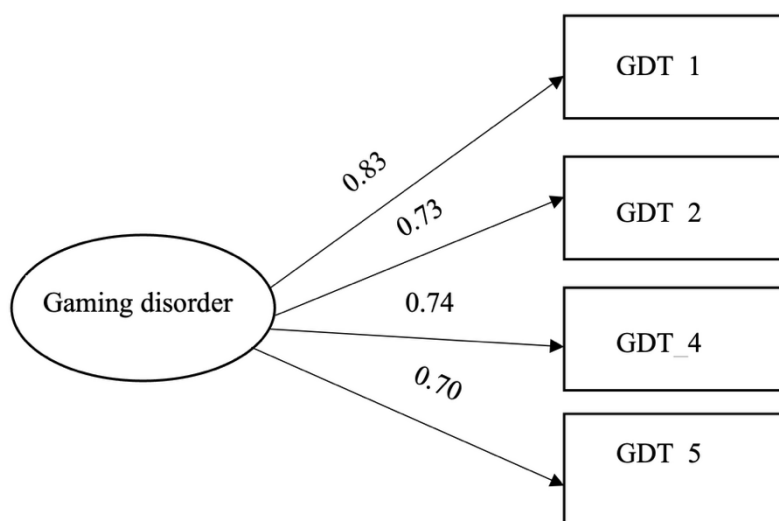
Model	χ^2	df	p	CFI	TLI	RMSEA [90 % CI]	SRMR
GDT	2.01	2	0.365	1.00	1,00	0.004 [0.000–0.098]	0.013

Tabuľka 2: Celkový fit modelu pomocou fit indexov zhody

Štandardizované faktorové záťaž sa pohybovali v rozpätí 0.70–0.83, čo naznačuje silnú previazanosť položiek s latentným faktorom (viď. tabuľka 3, obrázok 1). Hodnoty R^2 sa pohybovali od 0.49 do 0.70, čo znamená, že latentný faktor vysvetľoval pomerne vysoký podiel variability jednotlivých položiek.

Latentný faktor	Položka a	Štandardizovaný faktorový náboj	R^2	Unikátna variancia ($1 - R^2$)
GDT	GDT-1	0.834	0.696	0.304
	GDT-2	0.729	0.532	0.468
	GDT-4	0.743	0.553	0.447
	GDT-5	0.699	0.488	0.512

Tabuľka 3: Štandardizovaný faktorový náboj, R^2 a unikátna variancia jednotlivých položiek GDT škály

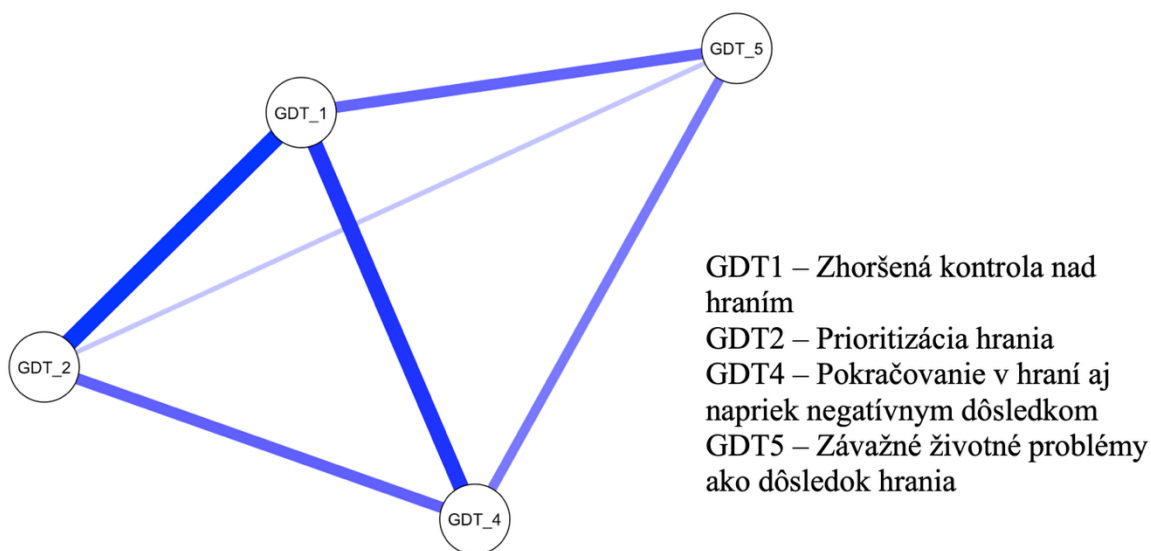

Obrázok 1: Grafická vizualizácia latentného faktora GDT s jednotlivými kritériami (Zdroj: autor príspevku)

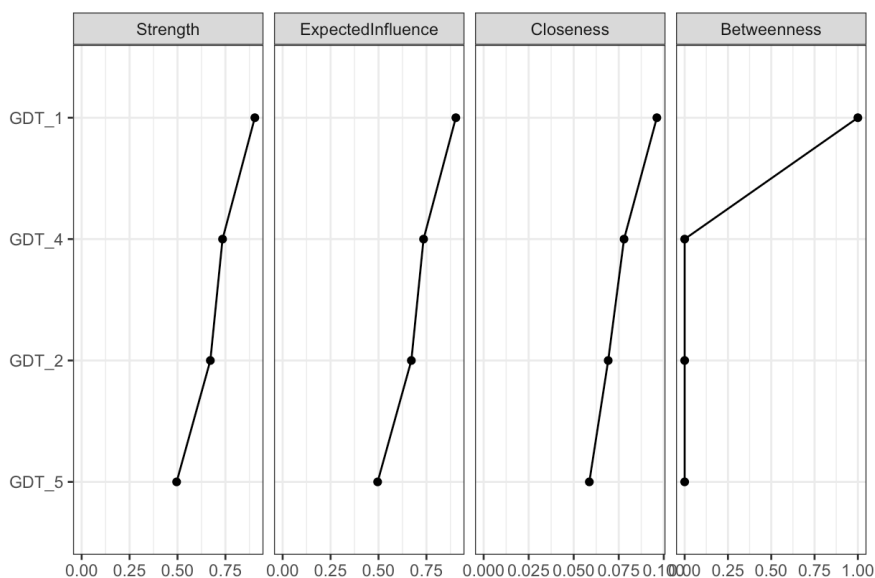
4.3 Sieťová analýza

V prípade sieťovej analýzy grafická vizualizácia ukázala, že všetky prepojenia medzi uzlami boli pozitívne. Najvýraznejšie a najsilnejšie prepojenia sa vyskytli medzi uzlami GDT1 a GDT4, ako aj medzi GDT1 a GDT2. Ostatné prepojenia boli tiež výrazné, s výnimkou prepojenia medzi GDT2 a GDT5 (viď. obrázok 2).

Obrázok 2: Grafická vizualizácia sieťovej analýzy (Zdroj: autor príspevku)

Pri analýze mier centrality sme zistili, že vo všetkých prípadoch (closeness - blízkosť, betweenness - medzicentralita, strength - sila a expected influence – očakávaný vplyv) dosiahol najvyššie hodnoty uzel GDT1, nasledovaný uzlom GDT4. Najnižšie hodnoty boli vo všetkých prípadoch zaznamenané u uzla GDT5. Hodnoty sú uvedené na obrázku 3 a v tabuľke 4.

Obrázok 3: Grafické znázornenie jednotlivých mier centrality (sila, očakávaný vplyv, blízkosť a medzicentralita) (Zdroj: autor príspevku)

Položka	Medzicentralita	Blízkosť	Sila	Očakávaný vplyv
GDT_1	1.50	1.302	1.199	1.199
GDT_2	-0.50	-0.399	-0.178	-0.178
GDT_4	-0.50	0.155	0.200	0.200
GDT_5	-0.50	-1.059	-1.221	-1.221

Tabuľka 4: Hodnoty mier centrality pri jednotlivých uzloch (kritériách) GDT

Diskusia

Porucha v dôsledku hrania digitálnych hier je v MKCH-11 klasifikovaná pod kódom 6C51. Vzhľadom na jej postupnú implementáciu na Slovensku je dôležité overovať vhodnosť skríningových nástrojov využívaných v medzinárodnom kontexte. V tejto štúdii sme preto testovali model GDT (Pontes & Griffiths, 2021), ktorý vychádza z kritérií MKCH-11.

Výsledky konfirmačnej faktorovej analýzy poukázali na veľmi dobrý fit modelu vo všetkých sledovaných indexoch, čo naznačuje jeho potenciálnu vhodnosť pre slovenské a české prostredie. Tieto zistenia sú v súlade s predchádzajúcimi výskumami realizovanými v iných krajinách, ako sú Nemecko (Montag et al., 2019), Poľsko (Cudo et al., 2022) a Česko (Sřířinková et al., 2024). Interpretácia výsledkov si však vyžaduje opatrnosť, keďže nízky počet položiek mohol viesť k nadhodnoteniu ukazovateľov zhody a štatistická sila modelu vypočítaná pomocou RMSEA (Zhang & Yuan, 2018) dosiahla len približne 23 %.

Sieťová analýza ukázala výraznú prepojenosť medzi jednotlivými symptómami, pričom najsilnejšie a zároveň stabilné prepojenie bolo medzi problémom s kontrolou hrania (GDT1) a uprednostňovaním hrania pred inými aktivitami (GDT2). Najmenej výrazné, no stabilné prepojenie sa objavilo medzi problémom s kontrolou hrania (GDT1) a závažnými životnými dôsledkami hrania (GDT5; v pôvodnom označení GDT4). Najcentrálnejším symptómom v sieti bol problém s kontrolou hrania (GDT1). Tento výsledok je čiastočne v súlade so štúdiou Pontes (2025), kde bola narušená kontrola jedným z najvplyvnejších symptómov, pričom centrálnym symptómom boli závažné životné dôsledky hrania. Tieto zistenia poukazujú na význam ťažkostí so sebakontrolou v kontexte poruchy hrania hier a podporujú teoretické modely zdôrazňujúce nerovnováhu medzi systémom odmeny a exekutívnymi funkciami (Zhang et al., 2021). Pontes zároveň uvádza, že pri zohľadnení indexu centrality – očakávaného vplyvu – sa ako kľúčové symptómy ukazujú narušená kontrola a závažné životné dôsledky, ktoré môžu viesť k širšiemu narušeniu každodenného fungovania (Gorowska et al., 2022). Podobne Karlsen (2022) identifikoval stratu kontroly a preokupáciu ako kľúčové symptómy spoločné pre poruchu hrania hier aj patologické hráčstvo, zatiaľ čo závažné životné dôsledky označil za periférne kritérium. Rozdiely medzi štúdiami môžu súvisieť s odlišným zahrnutím premenných v sieťových

modeloch, keďže Pontes (2025) zahrnul aj širšie problémy súvisiace s hraním. K obdobným záverom dospel aj Murciano et al. (2025), ktorý identifikoval narušenú kontrolu a preokupáciu ako centrálné symptómy pri poruche hrania hier aj patologickom hráčstve. Naše výsledky je však potrebné interpretovať opatrne vzhľadom na nižší počet participantov, ktorý mohol ovplyvniť stabilitu sieťovej analýzy.

Limitom štúdie bol nižší počet participantov, ktorý nepostačoval na dosiahnutie odporúčanej štatistickej sily pre konfirmačnú faktorovú analýzu a mohol ovplyvniť aj stabilitu sieťovej analýzy, najmä vzhľadom na nízky počet uzlov a ich rozptýlenie (Alvalos-Tedeja & Calderón, 2025). Obmedzením bol aj rozsah dotazníka, ktorý mohol pôsobiť zdráhavo, pričom úvodné položky zamerané na kontrolné premenné (napr. užívanie návykových látok či gamblerstvo) mohli respondentov odradiť. Do budúcnosti by bolo vhodné zahrnúť aj ďalšie nelátkové závislosti, ktoré sa môžu prekrývať so symptómami poruchy hrania hier.

Príspevok vznikol na Inštitúte psychológie ako súčasť riešenia grantového projektu GaPU 4/2025 – Kognitívne a afektívne aspekty baživosti z pohľadu EIT teórie u hráčov s možnou poruchou hrania GD: Využitie SEM a Sieťovej analýzy. Doplnujúce materiály: <https://osf.io/jchze/overview>

Literatúra

- ÁVALOS-TEJEDA, Marcelo – CALDERÓN, Carlos. 2025. Psychometric network model recovery: The effect of sample size, number of items, and number of nodes [online]. In *European Journal of Investigation in Health Psychology and Education*, roč. 15, č. 11, s. 235. Dostupné z: <https://doi.org/10.3390/ejihpe15110235>.
- CUDO, Andrzej - MONTAG, Christian – PONTES, Halley M. 2022. Psychometric assessment and gender invariance of the Polish version of the Gaming Disorder Test [online]. In *International Journal of Mental Health and Addiction*, roč. 22, č. 3, s. 1 – 24. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s11469-022-00929-4>.
- FRIED, Eiko I. 2017. What are psychological constructs? On the nature and statistical modelling of emotions, intelligence, personality traits and mental disorders [online]. In *Health Psychology Review*, roč. 11, č. 2, s. 130 – 134. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/17437199.2017.1306718>
- GEBAUER, Line - LABRIE, Richard – SHAFFER, Howard Jeffrey. 2010. Optimizing DSM-IV-TR classification accuracy : A brief biosocial screen for detecting current gambling disorders among gamblers in the general household population [online]. In *Canadian Journal of Psychiatry*, roč. 55, č. 2, s. 82 – 90. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/070674371005500204>.

- GOROWSKA, Monika – TOKARSKA, Klaudia – ZHOU, Xinyu – GOLLA, Matesz Kazimierz – LI, Yonghui. 2022. Novel approaches for treating Internet Gaming Disorder : A review of technology-based interventions [online]. In *Comprehensive Psychiatry*, roč. 115, s. 152 – 312. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2022.152312>.
- KARHULAHTI, Veli-Matti – MARTONČIK, Marcel – ADAMKOVIČ, Matúš. 2023. Measuring internet gaming disorder and gaming disorder : A qualitative content validity analysis of validated scales [online]. In *Assessment*, roč. 30, č. 2, s. 402 – 413. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/10731911211055435>.
- KARLSEN, Faltin. 2022. Balancing ethics, art and economics : A qualitative analysis of game designer perspectives on monetisation [online]. In *Games and Culture*, roč. 17, č. 4, s. 639 – 656. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/15554120211049579>.
- KIM, Hee Sun – SON, Gaeun – ROH, Eun-Bin – AHN, Woo-Young – KIM, Jueun – SHIN, Suk-Ho – CHEY, Jeanyung – CHOI, Kee-Hong. 2022. Prevalence of gaming disorder : A meta-analysis [online]. In *Addictive Behaviors*, roč. 126, s. 107 – 183. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.107183>.
- MALDONADO-MURCIANO, Laura – GUILERA, Georgina – PONTES, Halley M. 2025. Testing the gateway hypothesis between online gambling and gaming disorder through network analysis : A preliminary study [online]. In *Journal of Concurrent Disorders*. Dostupné z: <https://doi.org/10.54127/kiko8502>.
- MKCH-11 pre štatistiku chorobnosti a mortality [online]. [cit. 29. 1. 2026]. Dostupné z: <https://icd.who.int/browse/2025-01/mms/sk>.
- MONTAG, Christian – SCHIVINSKI, Bruno – SARIYSKA, Rayna – KANNEN, Christopher, DEMETROVICS, Zsolt – PONTES, Halley M. 2019. Psychopathological symptoms and gaming motives in disordered gaming : A psychometric comparison between the WHO and APA diagnostic frameworks [online]. In *Journal of Clinical Medicine*, roč. 8, č. 10, s. 1691. Dostupné z: <https://doi.org/10.3390/jcm8101691>.
- PONTES, Halley M. 2025. Exploring the connections between Gaming Disorder and real-life problems through network analysis [online]. In *Journal of Psychiatric Research*, roč. 189, s. 211 – 215. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2025.06.008>.
- PONTES, Halley M. – SCHIVINSKI, Bruno – SINDERMAN, Cornelia - LI, M. – BECKER, Benjamin – ZHOU, Min – MONTAG, Christian. 2021. Measurement and conceptualization of gaming disorder according to the World Health Organization framework : The development of the Gaming Disorder Test [online]. In *International Journal of Mental Health and Addiction*. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00088-z>.

- SAUNDERS, John B. – RUMPF, Hans-Jurgen – CARRAGHER, Natacha – POZNYAK, Vladimir. 2025. The development of and rationale for gaming disorder in ICD-11 and a review of available assessment tools [online]. In *Current Addiction Reports*, roč. 12, č. 1. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s40429-025-00631-0>.
- SIRÍNKOVÁ, Dita – BLINKA, Lukas – MONTAG, Christian. 2024. Gaming disorder test : Assessing psychometric properties, prevalence, temporal stability, and invariance using a Czech two-time-point longitudinal sample [online]. In *Journal of Psychiatric Research*, roč. 175, s. 192 – 199. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2024.05.023>
- STEVENS, Matthew. W. – DORSTYN, Diana – DELFABBRO, Paul H. – KING, Daniel L. 2021. Global prevalence of gaming disorder : A systematic review and meta-analysis [online]. In *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, roč. 55, č. 6, s. 553 – 568. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0004867420962851>.
- STOET, Gijsbert. 2010. PsyToolkit: A software package for programming psychological experiments using Linux [online]. In *Behavior Research Methods*, roč. 42, č. 4, s. 1096 – 1104. Dostupné z: doi: 10.3758/BRM.42.4.1096.
- STOET, Gijsbert. 2017. PsyToolkit: A novel web-based method for running online questionnaires and reaction-time experiments [online]. In *Teaching of Psychology*, roč. 44, č. 1, s. 24 – 31. Dostupné z: doi: 10.1177/0098628316677643.
- WHO ASSIST WORKING GROUP. 2002. The Alcohol, Smoking and Substance Involvement Screening Test (ASSIST) : development, reliability and feasibility [online]. In *Addiction*, roč. 97, č. 9, s. 1183 – 1194. Dostupné z: <https://doi.org/10.1046/j.1360-0443.2002.00185.x>.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2018. International classification of diseases for mortality and morbidity statistics. Geneva: World Health Organization.
- ZHANG, Jialin – CHEN, Shuaiyu – JIANG, Qing – DONG, Haohao – ZHAO, Zhen – DU, Xiaoxia – DONG, Guang-Heng. 2021. Disturbed craving regulation to gaming cues in Internet gaming disorder : Implications for uncontrolled gaming behaviors [online]. In *Journal of Psychiatric Research*, roč. 140, s. 250 – 259. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2021.05.051>.
- ZHANG, Zhiyong – YUAN, Ke-Hai. 2018. Practical statistical power analysis using Webpower and R. ISDSA Press. Dostupné z: <https://doi.org/10.35566/power>.

Interdisciplinárna perspektíva liturgickej teológie a psychológie náboženstva na prerušenie bohoslužobných stretnutí počas pandémie COVID-19

An Interdisciplinary Perspective from Liturgical Theology and the Psychology of Religion on the Interruption of Worship Services during the COVID-19 Pandemic

Mgr. Michaela PÚPALOVÁ

Abstrakt

Pandémia COVID-19 viedla k plošnému prerušeniu verejných bohoslužieb a pravidelných náboženských rituálov, čo výrazne zasiahlo ustálené liturgické a komunitné praktiky veriacich. Pravidelná účasť na bohoslužbách nepredstavuje iba teologický postoj jednotlivca, ale aj telesný, symbolický a komunitný rozmer života, ktorý podporuje emocionálnu reguláciu, formovanie identity a existenciálnu orientáciu. Príspevok skúma túto situáciu z interdisciplinárnej perspektívy liturgickej teológie a psychológie náboženstva. Neusiluje sa o kauzálne dokazovanie psychologických účinkov pandémie na členov ECAV na Slovensku, ale o teoreticky a hermeneuticky vedenú interpretáciu štrukturálnych zmien v rituálnej praxi a ich možných dôsledkov. Osobitná pozornosť sa venuje strate telesnej participácie, symbolickej štruktúry a komunitnej dimenzie bohoslužieb, ako aj tomu, ako sa tieto zmeny mohli premietnuť do prežívania stresu, osamelosti a narušenej kontinuity viery. Zároveň sa text teologicky zaoberá skúsenosťou neprítomnosti spoločenstva a motívom „Božieho mlčania“ ako kategóriami, ktoré sa počas pandémie stali osobitne naliehavými.

Kľúčové slová: liturgická prax, pandémia, rituál, psychológia náboženstva, wellbeing.

Abstract

The COVID-19 pandemic led to the widespread suspension of public worship services and regular religious rituals, thereby disrupting established liturgical and communal practices of believers. Regular participation in worship is not merely a theological stance of the individual; it also embodies bodily, symbolic, and communal dimensions of life that support emotional regulation, identity formation, and existential orientation. This paper approaches the issue from an interdisciplinary perspective combining liturgical theology and the psychology of religion. It does not aim to causally demonstrate psychological effects of the pandemic on members of the Evangelical Church of the Augsburg Confession in Slovakia; rather, it offers a theoretically and hermeneutically grounded interpretation of structural changes in ritual practice and their possible

consequences. Particular attention is devoted to the loss of bodily participation, symbolic structure, and the communal dimension of worship, as well as to the ways these changes may have affected experiences of stress, loneliness, and disrupted spiritual continuity. The paper also offers a theological reflection on the absence of community and the motif of “divine silence” as categories that became especially acute during the pandemic.

Key words: liturgical practice, pandemic, ritual, psychology of religion, wellbeing.

Kontaktné údaje:

Mgr. Michaela Púpalová

Katedra praktickej teológie, Evanjelická bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského

pupalova.michaela@yahoo.com

Úvod: problém a výskumná otázka

Pandémia COVID-19 priniesla na Slovensku bezprecedentné obmedzenia verejného života, ktoré zasiahli aj cirkevné spoločenstvá. Táto situácia nepredstavovala iba štatistickú zmenu v počte bohoslužieb alebo účastníkov, ale aj narušenie pravidelnej liturgickej, a teda rituálnej kontinuity. V antropologickej perspektíve možno rituál chápať ako regulačný mechanizmus sociálneho poriadku a ako štruktúru, ktorá udržiava koherenciu spoločensky zdieľaného sveta (Rappaport, 1999, s. 23 – 30). Prerušenie verejných bohoslužieb preto nemožno interpretovať iba ako administratívne opatrenie, ale aj ako zásah do formy života, v ktorej sa viera pravidelne telesne, symbolicky a komunitne aktualizuje.

Výskumná otázka tohto príspevku znie, aké možné psychologické a spirituálne dôsledky mohlo mať prerušenie verejných bohoslužieb počas pandémie a ako možno túto skúsenosť interpretovať z interdisciplinárnej perspektívy liturgickej teológie a psychológie náboženstva. Z teologického hľadiska sa text sústreďuje na význam zhromaždenia, sviatostnej praxe a skúsenosti neprítomnosti ako situácie, ktorá zasiahla samotné prežívanie viery. Z hľadiska psychológie náboženstva sleduje, akým spôsobom môže narušenie rituálnej kontinuity vplyvať na emocionálnu reguláciu, prežívanie stresu, pocit spolupatričnosti a náboženské copingové mechanizmy.

Metodologicky ide o teoreticko-interpretáciu štúdiu. Jej cieľom nie je kauzálne dokazovať psychologické efekty pandémie na jednotlivých členov cirkvi, ale identifikovať štrukturálne zmeny v rituálnej praxi a interpretovať ich pomocou pojmov liturgickej teológie a psychológie náboženstva. Text pracuje s hermeneutickým modelom interpretácie náboženskej skúsenosti, ktorý zdôrazňuje význam kontextu, symbolickej štruktúry a existenciálneho prežívania viery. Tomu zodpovedá aj charakter záverov: nejde o priame empirické tvrdenia o psychickom stave veriacich v ECAV na Slovensku, ale o teoreticky podložené interpretácie a analytické hypotézy.

1. Empirický kontext: cirkevný život počas pandémie COVID-19 v ECAV na Slovensku

Na Slovensku doposiaľ nebol vypracovaný systematický odborný sumár cirkevného života počas pandémie COVID-19, ktorý by v plnej miere prepájal cirkevné štatistiky, liturgickú prax a psychologické premenné. Verejne dostupné údaje neposkytujú komplexný obraz dopadu regulačných opatrení, ktoré boli v rokoch 2020 – 2022 postupne zavádzané. Hodnotenie vplyvu pandémie na cirkevný život je tak metodologicky limitované a odkázané najmä na čiastkové štatistické údaje a na interpretáciu sekundárnych výskumov z príbuzných kontextov.

Presnejší obraz dopadu pandémie na bohoslužobný život poskytujú interné štatistiky evanjelickej cirkvi. V roku 2019 bolo pri počte 114 531 členov zaznamenaných 88 239 komunikantov Večere Pánovej počas bohoslužobných stretnutí. V roku 2020 klesol počet

komunikantov na 38 881 a v roku 2021 na 36 542. V porovnaní s predpandemickým rokom 2019 teda ide o pokles o viac než polovicu (Pupalová, 2025, s. 345 – 346). V nasledujúcich rokoch možno sledovať postupnú stabilizáciu: v roku 2022 bolo zaznamenaných 67 523 komunikantov, v roku 2023 už 74 739 a v roku 2024 79 462 (Pupalová, 2025, s. 351 – 353).

Samotné tieto údaje síce nevypovedajú priamo o psychologickom prežívaní veriacich, no ukazujú rozsah narušenia bohoslužobnej kontinuity a osobitne eucharistickej participácie. Práve tento bod je z liturgicko-teologického hľadiska zásadný. V evanjelickej liturgickej teológii sa totiž zdôrazňuje, že samotné zhromaždenie je primárnym znakom Kristovej prítomnosti (Lathrop, 1993, s. 35), pričom kresťanská bohoslužba je vo svojej podstate telesná, komunitná a participatívna (Witvliet, 2003, s. 15). Pokles eucharistickej participácie preto nemožno chápať iba ako organizačný jav; primerane opatrne ho možno interpretovať ako indikátor zásahu do samotnej štruktúry cirkevného rituálu.

Pandemické obmedzenia sa zároveň dotkli aj formy rituálnej participácie. Časť bohoslužobného života sa presunula do digitálneho prostredia, čo umožnilo zachovať určitú kontinuitu ohlasovania, no zároveň menilo spôsob, akým veriaci pristupovali k spoločnej modlitbe, spevu, sviatostnej účasti a prežívaniu posvätného priestoru. Práve tento posun tvorí východisko pre ďalšiu interdisciplinárnu interpretáciu.

2. Liturgia ako telesná, symbolická a komunitná realita

Aby bolo možné adekvátne interpretovať dôsledky prerušenia liturgickej praxe, treba najprv objasniť jej povahu. Liturgia nie je redukovateľná na súbor náboženských úkonov ani na komunikačný prenos teologického obsahu. Predstavuje telesne uskutočňovanú, symbolicky štruktúrovanú a komunitne zdieľanú realitu, v ktorej sa formuje náboženská identita jednotlivca aj spoločenstva. Liturgická prax vytvára konfiguráciu telesného konania, symbolického poriadku a spoločnej participácie, ktorá sa pravidelne opakuje a tým stabilizuje prežívanie viery v čase (Csordas, 1990, s. 4).

2.1 Liturgia ako inkarnovaná prax

V kresťanskej tradícii je liturgia neoddeliteľne spätá s telesnosťou. Nejde o čisto mentálnu alebo vnútornú spiritualitu, ale o konkrétne konanie: zhromaždenie veriacich na určitom mieste a v určitom čase. Gestá, postoje, spev, rytmizované odpovede, pohyb v priestore a sviatostné úkony vytvárajú komplexnú skúsenosť, ktorá presahuje verbálnu komunikáciu. Liturgická udalosť je preto vždy udalosťou inkarnovanou; uskutočňuje sa prostredníctvom tela a v priestore.

Antropologická perspektíva vtelenosti tento rozmer vystihuje tvrdením, že telo nie je objektom, ktorý skúmame vo vzťahu ku kultúre, ale subjektom kultúry (Csordas, 1990, s. 5).

Liturgia tak nie je iba nositeľom významu, ale spôsobom, akým sa význam uskutočňuje cez telesnú participáciu. Účasť na opakovanej bohoslužobnej štruktúre vytvára spôsob vnímania sveta, času a vlastného miesta v ňom. Pravidelná prítomnosť v zhromaždení vytvára identifikačný rámec, v ktorom jednotlivец zažíva svoju príslušnosť k spoločenstvu a zároveň svoj vzťah k transcendentnej skutočnosti.

Z hľadiska výskumu rituálu sa práve spoločné vtelené konanie javí ako významný sociálny mechanizmus. Rappaport označuje rituál za základný sociálny akt (Rappaport, 1999, s. 24). Identita veriaceho sa tak netvorí iba individuálnym presvedčením, ale aj pravidelným vstupovaním do spoločného rituálneho diania. Prerušenie tejto inkarnovanej praxe preto neznamena iba dočasnú absenciu zhromaždenia; zasahuje proces, v ktorom sa identita spoločenstva priebežne aktualizuje a obnovuje.

Analogický impulz poskytujú aj kvalitatívne dáta z českého prostredia. Kotherová a kol. ukazujú, že počas vrcholov pandémie bolo obmedzenie rituálnych prvkov a fyzického kontaktu prepojené s nárokmi na službu a pastoračiu a zároveň s vyššou psychickou záťažou duchovných (Kotherová et al., 2024). Tieto zistenia nemožno mechanicky prenášať na slovenské prostredie, ale podporujú hypotézu, že prerušenie telesne zdieľanej liturgickej praxe má širšie dôsledky, než by naznačovala čisto organizačná interpretácia.

2.2 Štruktúra a stabilita sveta

Liturgia je zároveň systémom, ktorý poskytuje interpretáciu reality. Symboly, texty, liturgický rok a pravidelný rytmus nedeľných bohoslužieb vytvárajú štruktúru času a významu. Opakovanie rituálu umožňuje veriacim orientovať sa v cyklickom pohybe sviatočných období a v prežívaní radosti, utrpenia, očakávania i nádeje. Liturgický čas tak ponúka alternatívny poriadok voči fragmentovanému a často chaotickému času každodennosti.

Z antropologického a psychologického hľadiska má opakovanie rituálu stabilizačnú funkciu. Predvídateľnosť liturgickej štruktúry redukuje neurčitosť a poskytuje rámec, v ktorom možno spracúvať individuálne aj kolektívne skúsenosti. Prehľadová štúdia Hobsona a kol. sumarizuje výskum tak, že účinky rituálu na úzkosť bývajú výraznejšie práve vtedy, keď je úzkosť vysoká (Hobson et al., 2018, s. 262 – 263). V pandemickom kontexte, ktorý bol charakterizovaný neistotou a stratou kontroly, je tento poznatok osobitne relevantný.

Liturgiu možno preto chápať ako regulátor chaosu. Neodstraňuje neistotu vonkajších okolností, ale poskytuje prostriedky na jej zvládanie. Prostredníctvom spoločného konania, modlitby a sviatostnej účasti sa individuálna úzkosť môže transformovať do zdieľanej skúsenosti. Ak liturgia takto pôsobí ako priestor kolektívnej transformácie emócií, potom jej obmedzenie možno opatrne interpretovať ako faktor, ktorý mohol oslabiť emocionálnu reguláciu, pocit spolupatričnosti a náboženské copingové stratégie.

3. Rituál v psychologickom prežívaní jednotlivca

Psychológia náboženstva ponúka nástroje na hlbšie pochopenie toho, akým spôsobom rituál vplýva na emocionálnu reguláciu, sociálnu kohéziu a subjektívny wellbeing. V kontexte pandémie je osobitne relevantná otázka, aké dôsledky môže mať náhle prerušenie pravidelnej rituálnej participácie. Keďže v prostredí ECAV na Slovensku nemáme k dispozícii priame psychologické merania, nasledujúce úvahy treba chápať ako teoreticky podloženú interpretáciu opretú o širšiu odbornú literatúru.

3. 1 Emocionálna regulácia

Súčasný výskumy potvrdzujú, že rituálne správanie má významný vzťah k regulácii emócií, najmä v situáciách zvýšenej neistoty. Hobson a kol. uvádzajú, že rituály môžu zmierňovať úzkosť tým, že poskytujú štruktúru a pocit kontroly v podmienkach neistoty (Hobson et al., 2018, s. 262 – 263). Norton a Gino zároveň ukázali, že aj jednoduché štruktúrované rituálne sekvencie môžu pred stresujúcou úlohou znižovať subjektívne prežívaný stres a podporovať lepší výkon (Norton – Gino, 2014, s. 266 – 272).

V náboženskom kontexte sa tento efekt zosilňuje symbolickým významom rituálu. Pargament definuje náboženský coping ako hľadanie významu spôsobmi vzťahovanými k posvätnému (Pargament, 1997, s. 90). Náboženský rituál preto nie je iba mechanizmom redukcie napätia, ale aj prostriedkom, prostredníctvom ktorého jednotlivec integruje stresovú situáciu do širšieho významového horizontu. Ak bola počas pandémie pravidelná rituálna prax prerušená, možno predpokladať, že pre niektorých veriacich sa oslabil aj tento stabilizačný rámec.

3. 2 Kolektívna synchronizácia a sociálna kohézia

Liturgia nie je len individuálnym copingovým zdrojom, ale aj kolektívnym procesom synchronizácie. Empirický výskum Reddish, Bulbuliu a Fischera ukazuje, že behaviorálna synchronizácia posilňuje spoluprácu v skupinách (Reddish – Bulbulia – Fischer, 2013, s. 3 – 4). Spoločné rytmické konanie, spev, odpovede, kľáčanie či vstávanie vytvárajú telesnú koordináciu, ktorá posilňuje prežívanie jednoty. Klasická sociologická intuícia, že rituál generuje intenzívnu skúsenosť spolupatričnosti a morálneho záväzku voči skupine, je tak podporovaná aj súčasnými výskumami.

Neuropsychologické štúdie zároveň naznačujú, že kolektívne rituálne aktivity sú prepojené s mechanizmami sociálneho zblížovania a afektívneho ladenia (Tarr – Launay – Dunbar, 2014, s. 464 – 471). Bahna opisuje emocionálnu synchronizáciu ako kolektívne zdieľanie intenzívnych emócií, ktoré posilňuje prežívanie „my“ (Bahna, 2022). V pandemickom

období, keď došlo k prerušeniu spoločnej synchronizácie, bolo narušené práve toto telesné a emocionálne prepojenie medzi členmi komunity.

Online forma bohoslužieb síce umožňovala sledovanie obsahu a zachovanie určitého kontaktu, no redukovala bezprostrednú fyzickú koordináciu, zdieľaný spev, atmosféru posvätného priestoru a sviatosťnú participáciu. V českom prostredí Lipková ukazuje, že veriaci i duchovní počas pandémie vnímali technologicky sprostredkované bohoslužby ambivalentne: ako dôležitú pomoc v čase krízy, ale zároveň ako formu, ktorá len čiastočne nahrádzala telesnú a komunitnú dimenziu viery (Lipková, 2023, s. 2358 – 2375). Rončáková navyše pripomína, že úloha cirkví počas pandémie bola interpretovaná aj cez mediálny obraz, ktorý ovplyvňoval spoločenské porozumenie cirkevnej prítomnosti v kríze (Rončáková, 2022).

3. 3 Náhle prerušenie rituálu ako psychologický zásah

Prerušenie pravidelného rituálu môže viesť k strate štruktúry, ktorá zabezpečovala orientáciu v čase a význame. Park vo svojom modeli meaning-making upozorňuje, že narušenie globálneho významového systému môže viesť k distresu, pokiaľ jednotlivец nedokáže novú situáciu integrovať do existujúceho rámca (Park, 2010, s. 259 – 260). Liturgia ako pravidelný významový systém preto predstavuje stabilizačný prvok, ktorého neprítomnosť mohla v pandemickej situácii zvýšiť pocit dezorientácie.

Pandemické výskumy religiozity pritom prinášajú diferencovaný obraz. DeRossett a kol. ukázali, že pravidelná náboženská participácia počas pandémie korelovala s nižšou mierou depresívnych symptómov (DeRossett et al., 2021, s. 2984 – 2999). Naopak, strata komunitnej podpory bývala spojená so zvýšeným pocitom osamelosti. Aj tieto zistenia však treba interpretovať opatrne, keďže ide o špecifické výskumné súbory a kontexty.

Slovenské a české kvalitatívne zistenia dopĺňajú túto perspektívu tým, že poukazujú na deficit fyzického zhromaždenia, ktorý online prostredie nedokázalo plne kompenzovať (Lipková, 2023). Digitálne bohoslužby síce zachovávali kontakt s náboženským obsahom a poskytovali určitú formu duchovnej podpory, no respondenti opakovane zdôrazňovali stratu bezprostredného sociálneho kontaktu, spoločného spevu, eucharistickej účasti a atmosféry posvätného priestoru. Z psychologického hľadiska teda prerušenie bohoslužobnej kontinuity neznamenal iba zmenu náboženského režimu; možno ho interpretovať aj ako zásah do mechanizmov emocionálnej regulácie, sociálnej synchronizácie a formovania identity.

4. Teologická výzva neprítomnosti, mlčania a liturgickej prázdnoty

V evanjelickej tradícii je cirkev definovaná ako zhromaždenie svätých, v ktorom sa evanjelium čisto zvestuje a sviatosti sa správne vysluhujú (Augsburské vyznanie, čl. VII). Táto definícia nezdôrazňuje predovšetkým inštitucionálny rámec, ale udalosť zhromaždenia ako

miesto, kde sa cirkev konštituuje. Lathrop preto môže hovoriť o tom, že samotné zhromaždenie je primárnym znakom Kristovej prítomnosti (Lathrop, 1993, s. 35). Nemožnosť fyzického zhromaždenia teda nebola iba organizačným obmedzením, ale dotkla sa samotnej ekleziologickej štruktúry cirkevného života.

Lutherovo zdôraznenie, že tam, kde je Božie slovo, tam je aj cirkev (Luther, 1966, s. 148), zároveň bráni tomu, aby bola cirkev zúžená na budovu alebo na jednu konkrétnu formu prítomnosti. Cirkev nie je statickou entitou, ale udalosťou, ktorá vzniká v počúvaní a prijímaní slova. Počas pandémie tak vzniklo napätie medzi možnosťou sprostredkovať evanjelium digitálnymi médiami a nemožnosťou plne realizovať cirkev ako telesne prítomné zhromaždenie. Toto napätie je teologicky významné, pretože odкрýva, že slovo a zhromaždenie nemožno jednoducho stotožniť, ale ani od seba oddeliť bez straty.

4. 1 Liturgická prázdnota a Božie mlčanie

Motív Božieho mlčania patrí k tradičným témam kresťanskej spirituality. Bonhoeffer reflektuje paradox Božej prítomnosti v skúsenosti opustenosti tým, že Boh sa necháva vytlačiť zo sveta na kríž (Bonhoeffer, 1971, s. 360). Pandemická skúsenosť liturgickej prázdnoty síce nie je identická s týmto teologickým horizontom, no môže sa stať analógiou, ktorá pomáha porozumieť skúsenosti, v ktorej zaužívané formy Božej blízkosti prestávajú byť bezprostredne dostupné.

Fagerberg chápe liturgiu ako „prvotnú teológiu“, teda miesto, kde sa teológia uskutočňuje skôr, než je konceptualizovaná (Fagerberg, 2004, s. 15 – 18). Ak je to tak, potom liturgická redukcia počas pandémie nepredstavovala iba praktickú stratu, ale aj obmedzenie primárneho priestoru, v ktorom sa viera koná. Zároveň však evanjelická teológia odmieta identifikovať cirkev s budovou alebo s čisto lokálnou formou zhromaždenia. Luther pripomína, že cirkev nie je kamenná stavba, ale zhromaždenie veriacich (Luther, 1958, s. 37), a Ebeling zdôrazňuje, že cirkev je udalosťou slova (Ebeling, 1963, s. 305 – 310).

Pandemická situácia preto neznamenala zánik cirkvi, ale odkryla napätie medzi inkarnovanou povahou liturgie a schopnosťou cirkvi existovať v podmienkach rituálnej redukcie. Moltmann pripomína, že kresťanská nádej sa rodí práve tam, kde sa zdá, že Božia prítomnosť je zastretá (Moltmann, 1967, s. 21 – 23). Liturgickú prázdnotu možno preto interpretovať nie iba ako deficit, ale aj ako teologicky produktívny moment, ktorý prehľbuje vedomie závislosti cirkvi od Božej iniciatívy a nanovo otvára otázku jej identity v digitálne transformujúcej sa spoločnosti.

Záver: interdisciplinárny prínos a perspektívy ďalšieho výskumu

Z interdisciplinárneho hľadiska možno formulovať tri základné závery. Po prvé, liturgia predstavuje nielen teologickú, ale aj psychologicko-sociálnu štruktúru, ktorá podporuje

emocionálnu stabilitu, sociálnu kohéziu a identitu veriacich. Po druhé, náhle prerušenie rituálnej praxe možno na základe dostupnej literatúry interpretovať ako faktor, ktorý mohol oslabiť kolektívnu synchronizáciu a zvýšiť individuálnu existenciálnu neistotu. Po tretie, skúsenosť liturgickej neprítomnosti počas pandémie možno chápať nielen ako deficit, ale aj ako historicky podmienený priestor teologickej reflexie povahy cirkvi.

Osobitne významná je otázka budúcej podoby cirkevného života v kontexte digitálnej transformácie spoločnosti. Výskumy ukazujú, že digitálne médiá dokážu rozširovať náboženskú komunikáciu, no zároveň transformujú spôsob náboženskej participácie (Campbell, 2013, s. 7 – 10). Campbell a Tsuria upozorňujú, že online náboženská komunikácia síce dokáže sprostredkovať obsah viery, ale nedokáže plne reprodukovať telesnú a rituálnu dimenziu náboženského zhromaždenia (Campbell – Tsuria, 2021, s. 91 – 94). Pandémia tak odkryla základné antropologické napätie medzi technicky sprostredkovanou komunikáciou a telesne zakorenenou náboženskou skúsenosťou.

Táto štúdia má zároveň jasné limitácie. Jej analýza má deskriptívny a interpretačný charakter, a preto neumožňuje formulovať kauzálne závery o priamom vplyve pandémie COVID-19 na individuálne psychologické prežívanie veriacich. Empirická časť vychádza z agregovaných cirkevných štatistík, ktoré neumožňujú sledovať individuálne variácie religiózneho správania ani subjektívne aspekty wellbeingu. Ďalšou limitáciou je absencia priamych psychologických meraní medzi členmi cirkvi.

Budúci výskum by preto mal kombinovať štatistickú analýzu cirkevného života s empirickým psychologickým výskumom religióznej skúsenosti, napríklad v oblasti náboženského copingu, sociálnej integrácie a subjektívneho wellbeingu. Prínos interdisciplinárneho prístupu spočíva práve v tom, že umožňuje vnímať liturgiu nie iba ako teologický objekt, ale aj ako priestor, v ktorom sa pretínajú telesnosť, význam, emócie a komunita.

Literatúra

- BAHNA, Vladimír – TALMONT-KAMINSKI, Konrad. 2022. Rituals Kneaded with Societies, Societies Kneaded with Rituals: Social Regulation and Collective Rituals. Slovenský národopis / Slovak Ethnology. roč..70, č.2, s.176 – 185. ISSN 1335-1303.
- BONHOEFFER, Dietrich. 1971. Letters and Papers from Prison. Edited by Eberhard Bethge. London: SCM Press. ISBN 0-334-00894-8.
- CAMPBELL, Heidi A. 2013. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds. London: Routledge. ISBN 978-0-415-67611-3.
- CAMPBELL, Heidi A. – TSURIA Ruth. 2021. Religion and digital media. In: HOOVER, Stewart M., ed. The Routledge Handbook of Religion and Media. London: Routledge.

- CSORDAS, Thomas J. 1990. Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos*. roč. 18, č.1, s. 5 – 47. ISSN 0091-2131.
- DEROSSETT, Taylor a kol. 2021. Religious Coping Amidst a Pandemic: Impact on COVID-19-Related Anxiety. *Journal of Religion and Health*. roč. 60, č. 5, s. 3161 – 3176. ISSN 0022-4197.
- EBELING, Gerhard. 1963. *Word and Faith*. Philadelphia: Fortress Press. ISBN 0-334-01803-X.
- FAGERBERG, David W. 2004. *Theologia Prima: What Is Liturgical Theology?* Chicago: Hillenbrand Books. ISBN 1-56854-510-X.
- HOBSON, Nicholas M. a kol. 2018. The Psychology of Rituals: An Integrative Review and Process-Based Framework. *Personality and Social Psychology Review*. roč. 22, č. 3, s. 260 – 284. ISSN 1088-8683.
- KOTEROVÁ, Silvie – MÜLLER Michal – JEDLIČKOVÁ Lenka – HAVLÍČEK Jakub – BUBÍK Tomáš. 2024. “We Never Stop Singing”: The Dynamics of the Mental and Physical Health of Czech Religious Pastors during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Religion and Health*. roč. 63, č.1, s. 788 – 816. ISSN 0022-4197.
- LATHROP, Gordon W. 1993. *Holy Things: A Liturgical Theology*. Minneapolis: Fortress Press. ISBN 0-8006-2727-X.
- LIPKOVÁ, Hana. 2023. Spiritual Needs and Technology in the Times of COVID-19: A Qualitative Research Study in the Czech Republic. *Journal of Religion and Health*. roč. 62, č. 4, s. 2358 – 2375. ISSN 0022-4197.
- LUTHER, Martin. 1958. *Luther's Works*. Vol. 40: Church and Ministry I. Philadelphia: Fortress Press. ISBN 978-0-8006-0340-3.
- LUTHER, Martin. 1966. *Luther's Works*. Vol. 41: Church and Ministry III. Philadelphia: Fortress Press. ISBN 978-0-8006-0341-0.
- MOLTMANN, Jürgen. 1967. *Theology of Hope*. London: SCM Press. ISBN 978-0-334-02878-9.
- NORTON, Michael I. – GINO, Francesca. 2014. Rituals Alleviate Grieving for Loved Ones, Lovers, and Lotteries. *Journal of Experimental Psychology: General*. roč. 143, č. 1, s. 266 – 272. ISSN 0096-3445.
- PARGAMENT, Kenneth I. 1997. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press. ISBN 978-1-57230-664-6.
- PARK, Crystal L. 2010. Making Sense of the Meaning Literature: An Integrative Review of Meaning Making and Its Effects on Adjustment to Stressful Life Events. *Psychological Bulletin*. roč. 136, č. 2, s. 257–301. ISSN 0033-2909.
- PÚPALOVÁ, Michaela. 2025. Virtuální svátýňa: Online spoved' a Večera Pánova. In *Ospravedlnění a zvěstování*. Praha: Lutherova společnost. Edice LUTHERANUS – Studie a texty k teologii a dějinám luterské reformace, sv. 9. ISBN 978-80-907557-8-9.

- RAPPAPORT, Roy A. 1999. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-29690-0.
- REDDISH, Paul – BULBULIA Joseph A. – FISCHER Ronald. 2014. Does Synchrony Promote Generalized Prosociality? *Religion, Brain & Behavior*. roč. 4, č. 1, s. 3 – 19. ISSN 2153-599X.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. 2022. The Image of Christian Churches in the Slovak and Czech Media during the First Wave of the COVID-19 Pandemic. *Church, Communication and Culture*. roč. 7, č. 1, s. ISSN 2375-3234.
- TARR, Bronwyn – LAUNAY Jacques – DUNBAR Robin I. M. 2014. Music and Social Bonding: Self-Other Merging and Neurohormonal Mechanisms. *Frontiers in Psychology*. roč. 5, čl. 1096. ISSN 1664-1078.
- WITVLIET, John D. 2003. *Worship Seeking Understanding*. Grand Rapids: Baker Academic. ISBN 978-0-8010-2623-2.

Guvernamentalita v súčasnej digitálnej a neoliberalnej spoločnosti

Governmentality in Contemporary Digital and Neoliberal Society

Mgr. Eva KOVÁČIKOVÁ

Abstrakt

Práca prezentuje filozofickú analýzu konceptu guvernamentality Michela Foucaulta ako špecifickej formy moci v podmienkach súčasnej digitálnej a neoliberalnej spoločnosti. Objektom skúmania práce je guvernamentalita chápaná ako mechanizmus riadenia správania, ktorý pôsobí prostredníctvom sebaregulácie, internalizácie noriem a formovania subjektivity, nie prostredníctvom priameho donútenia. V práci analyzujeme základné charakteristiky guvernamentality a jej prepojenie s neoliberalnou racionalitou, v rámci ktorej je subjekt konštituovaný ako aktívny nositeľ zodpovednosti, výkonu a sebaoptimalizácie.

Osobitná pozornosť je venovaná vplyvu digitálnych technológií, algoritmických systémov a dátovej analytiky na rozširovanie guvernamentálnych mechanizmov moci. Predpokladá sa, že digitálne formy riadenia správania predstavujú rozšírenie Foucaultovej koncepcie guvernamentality, keďže umožňujú jemnú reguláciu správania prostredníctvom predikcie, personalizácie a normalizácie. Zistili sme, že v tomto kontexte je subjekt zároveň objektom aj nositeľom moci, keďže sa aktívne podieľa na vlastnom riadení a reprodukcii spoločenských noriem. Výsledkom práce je poukázanie na aktuálnosť konceptu guvernamentality ako analytického nástroja pre filozofickú reflexiu neviditeľných, no vysoko účinných foriem moci v digitálnej a neoliberalnej spoločnosti.

Kľúčové slová: guvernamentalita, Michel Foucault, digitálna spoločnosť, neoliberalizmus, moc.

Abstract

The paper presents a philosophical analysis of Michel Foucault's concept of governmentality as a specific form of power in the conditions of contemporary digital and neoliberal society. The object of the analysis is governmentality understood as a mechanism of governing behavior that operates through self-regulation, the internalization of norms, and the formation of subjectivity rather than through direct coercion. The paper analyzes the fundamental characteristics of governmentality and its connection with neoliberal rationality, within which the subject is constituted as an active bearer of responsibility, performance, and self-optimization.

Special attention is paid to the role of digital technologies, algorithmic systems, and data analytics in expanding governmental mechanisms of power. It is assumed that digital forms of behavioral governance represent an extension of Foucault's concept of governmentality, as they

enable subtle regulation through prediction, personalization, and normalization. The analysis shows that in this context the subject is simultaneously the object and the bearer of power, actively participating in self-governance and in the reproduction of social norms. The result of the paper is a demonstration of the relevance of the concept of governmentality as an analytical tool for the philosophical reflection on invisible yet highly effective forms of power in contemporary digital and neoliberal society.

Keywords: governmentality, Michel Foucault, digital society, neoliberalism, power.

Kontaktné údaje:

Mgr. Eva Kováčiková

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kovacikova21@ucm.sk

Úvod

Súčasná digitálna a neoliberálna spoločnosť predstavuje zásadnú transformáciu foriem moci a riadenia správania. Klasické modely moci, ktoré ju chápali predovšetkým ako represívnu, centralizovanú a inštitucionálne ukotvenú silu, sa ukazujú ako nedostatočné na vysvetlenie jemných, rozptýlených a každodenných mechanizmov regulácie subjektov. Moc sa dnes neprejavuje primárne prostredníctvom zákazu, trestu či otvoreného donútenia, ale prostredníctvom normalizácie, optimalizácie a produkcie určitých foriem subjektivity (Foucault, 2007; Suvák, 2021).

V tomto kontexte sa ako analyticky mimoriadne plodný ukazuje koncept governmentality rozpracovaný francúzskym filozofom Michelom Foucaultom. Foucault definoval governmentality ako „umenie vládnutia“, ktoré presahuje rámec štátu a inštitúcií a zasahuje do každodenného života populácií prostredníctvom špecifických techník riadenia (Foucault, 2007; Foucault, 2008). Governmentality predstavuje formu moci, ktorá pôsobí prostredníctvom slobody subjektu – nie proti nej, ale skrze ňu (Suvák, 2021, s. 20, 25 – 26). Subjekt sa tak stáva aktívnym účastníkom mocenských vzťahov, internalizuje normy a podieľa sa na reprodukcii spoločenských pravidiel. Táto forma moci je charakteristická tým, že neoperuje primárne prostredníctvom zákazu, ale prostredníctvom usmerňovania možností konania. Namiesto priameho zásahu do rozhodovania subjektu vytvára podmienky, v ktorých sa určité voľby javia ako racionálne, prirodzené alebo samozrejmé.

Cieľom príspevku je ukázať, že koncept governmentality umožňuje adekvátne vysvetliť neviditeľné, normalizačné a sebaregulačné formy moci v súčasnej digitálnej a neoliberálnej spoločnosti. Metodologicky ide o filozofickú analýzu pojmu governmentality a jeho aplikáciu na fenomény neoliberálnej racionality a digitálnych technológií. Text sa zameriava na prepojenie moci, poznania a subjektivity a poukazuje na to, že digitálne technológie predstavujú infraštrukturalizáciu governmentálnych mechanizmov: moc sa presúva z normatívneho diskurzu na architektúru prostredia, v ktorej je správanie subjektu algoritmicky modulované.

1. Neoliberalizmus ako radikalizácia

V prednáškach o biopolitike Michel Foucault ukazuje, že neoliberalizmus nemožno redukovať na ekonomickú doktrínu. Ide o špecifickú racionalitu vládnutia, ktorá presahuje sféru trhu a organizuje celé sociálne pole (Foucault, 2008, s. 70, 248 – 273). Trh tu nefunguje iba ako mechanizmus alokácie zdrojov, ale ako normatívny model, podľa ktorého sa hodnotí správanie jednotlivcov aj inštitúcií. Kľúčovým momentom tejto transformácie je rekonfigurácia subjektu. Neoliberalizmus produkuje subjekt ako „podnikateľa seba samého“, ktorý je chápaný ako nositeľ ľudského kapitálu (Foucault, 2008, s. 225 – 226). Jednotlivec je vedený k tomu, aby investoval do svojho vzdelania, optimalizoval svoje zdravie, rozvíjal sociálne vzťahy a strategicky riadil

riziká. Život sa tak stáva projektom permanentnej optimalizácie, v ktorom sa ekonomická racionalita prenáša do oblastí, ktoré boli tradične považované za neekonomické.

V tomto kontexte nadobúda sloboda špecifický význam. Sloboda nie je opozíciou moci, ale jej podmienkou a médium (Foucault, 2008, s. 63 – 69). Neoliberálna guvernamentalita nefunguje prostredníctvom priameho donútenia, ale prostredníctvom aktivácie subjektu. Jednotlivec má byť autonómny, zodpovedný a konkurencieschopný, pričom práve tieto kvality zabezpečujú reprodukciu existujúceho usporiadania. Moc tak pôsobí nepriamo: formuje rámec, v ktorom sa slobodné rozhodovanie stáva predvídateľným a funkčne kompatibilným s logikou trhu.

Makro-politickú dimenziu tohto procesu analyzuje David Harvey, ktorý neoliberalizmus interpretuje ako projekt obnovy triednej moci (Harvey, 2005). Deregulácia, privatizácia a liberalizácia trhov vedú ku koncentrácii kapitálu, zatiaľ čo sociálne riziká sú systematicky presúvané na jednotlivcov. Zodpovednosť za nezamestnanosť, zdravotný stav či ekonomickú neistotu sa individualizuje, čím sa štrukturálne problémy reinterpretojú ako osobné zlyhania. Neoliberalizmus tak predstavuje radikalizáciu foucaultovskej guvernamentality. Ekonomická racionalita už nie je iba jedným z nástrojov vládnutia, ale stáva sa univerzálnym princípom organizácie reality. Subjekt nie je iba objektom riadenia, ale aktívnym nositeľom tejto racionality, ktorý ju internalizuje a reprodukuje vo vlastných praktikách. Guvernamentalita sa týmto spôsobom prehĺbuje: moc sa presúva z úrovne vonkajších regulácií do samotnej štruktúry subjektivity. Neoliberalizmus tak nevytvára iba nový ekonomický model, ale pripravuje podmienky pre neskoršiu technologickú infraštrukturalizáciu moci.

Tento posun má zásadný dôsledok – hranica medzi vonkajším riadením a vnútornou motiváciou sa postupne stiera. Subjekt už nie je iba objektom moci, ale jej nositeľom a sprostredkovateľom. Mechanizmy moci získavajú vysokú mieru stability, keďže sú reprodukované prostredníctvom každodenných praktík jednotlivcov. Práve táto internalizácia ekonomickej racionality vytvára predpoklad pre jej neskoršie technologické zosilnenie v digitálnom prostredí.

2. Digitálna transformácia

Digitálna éra neoliberálny model guvernamentality zásadne nemení, ale ho technologicky stabilizuje a prehĺbuje. To, čo bolo v klasickej foucaultovskej analýze chápané ako súbor diskurzívnych a inštitucionálnych praktík, dnes nadobúda podobu digitálnych infraštruktúr, ktoré organizujú každodenný život (Zuboff, 2019, s. 15 – 25). Digitálne platformy sprostredkujú komunikáciu, koordinujú pracovné aktivity, filtrujú informácie a riadia spotrebiteľské správanie. Stávajú sa prostredím, v ktorom sa sociálne interakcie odohrávajú a zároveň sú systematicky zaznamenávané a analyzované.

Kľúčovú úlohu v tomto procese zohrávajú algoritmické systémy, ktoré zhromažďujú rozsiahle množstvá dát a využívajú ich na predikciu správania. Ako ukazuje Shoshana Zuboff, tento model možno chápať ako „kapitalizmus dohľadu“, v ktorom sa behaviorálne dáta premieňajú na predikčné produkty (Zuboff, 2019, s. 70 – 87). Ekonomická hodnota vzniká zo schopnosti anticipovať a ovplyvňovať budúce konanie jednotlivcov, čím sa správanie stáva predmetom systematickej ekonomickej exploatacie. Z tohto hľadiska možno digitálne technológie chápať nielen ako ekonomický nástroj, ale ako špecifickú formu epistemickej moci. Zhromažďovanie a analýza dát neprodukuje iba poznanie o správaní jednotlivcov, ale zároveň vytvára podmienky jeho riadenia. Poznanie a moc sa tu spájajú v technickom aparáte, ktorý umožňuje nielen opis reality, ale aj jej priebežnú rekonfiguráciu na základe prediktívnych modelov.

Táto analýza však nevyčerpáva celý rozsah transformácie. Digitálna guvernamentalita nepredstavuje iba intenzifikáciu dohľadu, ale aj kvalitatívny posun v spôsobe fungovania moci. Klasická guvernamentalita formulovala normy prostredníctvom diskurzov, expertíz a inštitucionálnych rámcov. V digitálnom prostredí sú tieto normy čoraz viac implementované priamo do architektúry technologických systémov.

Normy už nie sú iba deklarované; sú zakódované – už nie sú iba interpretované subjektom, ale predštruktúrujú jeho rozhodovanie ešte pred samotným aktom voľby (Lukes, 2005, s. 35 – 58). Rozhrania, odporúčacie systémy (t.j. pokročilé algoritmy, ktoré analyzujú správanie a preferencie používateľov, aby im následne ponúkli personalizovaný obsah, produkty alebo služby), poradie výsledkov vyhľadávania či reputačné skóre (t.j. hodnotenie dôveryhodnosti, spoľahlivosti a vnímania určitej technológie verejnosťou, odborníkmi alebo trhom) štruktúrujú pole možností, v ktorom sa subjekt pohybuje. Nejde o explicitné zákazy alebo príkazy, ale o jemné usmerňovanie pravdepodobností: niektoré možnosti sú zvýraznené, iné odsunuté na okraj alebo prakticky neviditeľné. Správanie nie je priamo vynucované, ale modulované prostredím, v ktorom sa rozhodovanie odohráva.

V tomto zmysle dochádza k presunu úrovne moci. Moc sa presúva z diskurzu do kódu, z pravidla do infraštruktúry a z normy do architektúry prostredia (Zuboff, 2019, s. 118 – 163). Digitálne technológie nefungujú iba ako nástroje implementácie existujúcich foriem vládnutia, ale ako ich materiálne zakotvenie. Guvernamentalita sa stáva infraštruktúrnou: nepôsobí prostredníctvom explicitných regulácií, ale prostredníctvom usporiadania samotného poľa možností, v ktorom sa subjekt rozhoduje a koná. Charakteristickým znakom tejto formy moci je jej nízka viditeľnosť. Keďže nepôsobí prostredníctvom explicitných zákazov, ale prostredníctvom dizajnu prostredia, zostáva často mimo reflexie samotných subjektov. Moc sa takto stáva efektívnejšou práve preto, že nie je vnímaná ako moc, ale ako neutrálne alebo technické usporiadanie reality.

Tento infraštruktúrny charakter moci zároveň komplikuje možnosti jej identifikácie a kritiky. Kým normatívne formy vládnutia boli viazané na explicitné pravidlá a inštitúcie, algoritmická regulácia operuje na úrovni technických systémov, ktoré sú často nepriehľadné a proprietárne. Moc sa stáva menej viditeľnou nielen pre subjekty, ale aj pre tradičné nástroje spoločenskej kontroly. Otázka transparentnosti a zodpovednosti preto nadobúda nový význam. Nejde iba o to, kto rozhoduje, ale aj o to, akým spôsobom sú tieto rozhodovacie procesy zakódované a kto k nim má prístup.

3. Subjekt v architektúre

Subjekt digitálnej éry je charakteristický ambivalentnou pozíciou: je zároveň producentom aj objektom dát. Každá interakcia – komunikácia, pohyb v online priestore či spotrebiteľské rozhodnutie – generuje informácie, ktoré sú následne analyzované a využívané na spätné formovanie jeho budúcich možností. Subjekt nie je iba riadený, ale aktívne participuje na procesoch, ktoré ho spätne štruktúrujú. Táto cirkulárna dynamika predstavuje jeden z kľúčových znakov digitálnej guvernmentality.

Z perspektívy Stevena Lukesa možno tento proces interpretovať ako radikalizáciu tretej dimenzie moci, teda formovania samotných preferencií (Lukes, 2005). Kým v klasických kontextoch boli preferencie formované prostredníctvom ideológie, socializácie alebo diskurzu, digitálne prostredie umožňuje ich priebežnú a jemne kalibrovanú moduláciu. Preferencie už nie sú iba výsledkom kultúrnych alebo sociálnych procesov, ale stávajú sa objektom kontinuálnej technologickej intervencie.

Dôležitým mechanizmom tejto transformácie je kvantifikácia života. Rôzne formy skóre, ratingov a optimalizačných metrík vytvárajú prostredie permanentnej porovnateľnosti, v ktorom je subjekt neustále hodnotený. To, čo je merateľné, sa stáva normou; to, čo uniká kvantifikácii, stráca viditeľnosť aj hodnotu. Subjekt sa učí vnímať sám seba prostredníctvom číselných ukazovateľov a prispôbovať svoje správanie ich logike.

Zásadnú zmenu predstavuje aj posun od retrospektívneho k prediktívnemu riadeniu (Foucault, 2007, s. 98 – 103). Predikčné algoritmy nepracujú primárne s tým, čo subjekt urobil, ale s tým, čo by mohol urobiť. Riadenie správania sa presúva od reakcie na minulosť k modelovaniu budúcnosti. Subjekt nie je hodnotený podľa minulosti, ale podľa modelovanej budúcnosti na základe pravdepodobností, ktoré sú odvodené z dátových korelácií, a jeho pole možností je zodpovedajúcim spôsobom upravované. Táto situácia zároveň vytvára špecifickú formu asymetrie medzi subjektom a systémom. Zatiaľ čo subjekt má k dispozícii iba fragmentárne poznanie o fungovaní algoritmických mechanizmov, tieto mechanizmy disponujú rozsiahlymi dátovými profilmi, ktoré umožňujú detailnú analýzu a predikciu správania. Vzťah medzi subjektom a mocou sa stáva epistemicky nerovným: subjekt je transparentný voči

systemu, zatiaľ čo systém zostáva do značnej miery netransparentný voči subjektu (Foucault, 1988, s. 22 – 30; Lukes, 2005, s. 48 – 59; Zuboff, 2019, s. 211 – 214).

V tomto kontexte nadobúda bezpečnostná racionalita nový charakter. Namiesto ochrany pred konkrétnymi hrozbami ide o permanentné riadenie pravdepodobnosti, v ktorom sa riziko stáva základnou kategóriou organizácie sociálneho života. Digitálna guvernamentalita produkuje subjekt, ktorý je neustále hodnotený, porovnávaný a anticipovaný – subjekt, ktorého správanie je modulované v rámci architektúry možností, ktorá funguje ako implicitný, no mimoriadne účinný mechanizmus moci. Táto situácia má aj významný normatívny rozmer. Ak je pole možností štruktúrované algoritmicky, potom sa otázka slobody neviaže iba na absenciu obmedzení, ale aj na spôsob, akým sú možnosti konania konštituované. Sloboda sa nevyčerpáva voľbou medzi alternatívami, ale zahŕňa aj otázku, kto a akým spôsobom tieto alternatívy formuje. Digitálna guvernamentalita tým otvára nový priestor pre kritiku, ktorá sa neorientuje iba na obsah rozhodnutí, ale na architektúru podmienok, v ktorých vznikajú.

Záver

Predložená analýza deklaruje, že digitálna transformácia neoliberalnej guvernamentality nepredstavuje diskontinuitu vo vzťahu k foucaultovskému rámcu moci, ale jeho systematickú radikalizáciu. Domnievame sa, že analýza digitálnej moci si vyžaduje posun od otázky „kto vládne“ k otázke „ako je štruktúrované pole možností“, v ktorom sa vládnutie realizuje. V nadväznosti na analýzy Michela Foucaulta sme ukázali, že neoliberalizmus funguje ako špecifická racionalita vládnutia, ktorá konštituuje subjekt ako aktívneho nositeľa vlastnej optimalizácie. Táto racionalita sa v digitálnom prostredí ne stráca, ale naopak, nachádza nové technologické podmienky svojej realizácie.

Digitálne platformy a algoritmické systémy stabilizujú a posilňujú mechanizmy guvernamentality tým, že ich prenášajú na úroveň infraštruktúry každodenného života. Ako naznačuje Shoshana Zuboff, ekonomická logika založená na extrakcii a analýze behaviorálnych dát umožňuje nielen predikciu, ale aj jemnú moduláciu správania (Zuboff, 2019). Tento proces však nemožno redukovať na otázku dohľadu; ide o hlbšiu transformáciu samotného fungovania moci.

V tejto súvislosti sme poukázali na analytickú relevanciu konceptu tretej dimenzie moci od Stevena Lukesa. Digitálna guvernamentalita technologicky zosilňuje mechanizmus formovania preferencií tým, že ho zakotvuje v architektúre prostredia. Preferencie subjektu nie sú formované iba diskurzívne alebo ideologicky, ale prostredníctvom algoritmicky štruktúrovaného poľa možností, ktoré usmerňuje pravdepodobnosti jeho konania.

Na základe tejto syntézy možno formulovať odpoveď na ústrednú tézu príspevku. Digitálna transformácia neoliberalnej guvernamentality predstavuje historický moment, v ktorom

sa formovanie preferencií stabilizuje v technologickej infraštruktúre spoločnosti a realizuje sa prostredníctvom algoritmickej modulácie. Moc sa presúva z úrovne normatívneho diskurzu na úroveň architektúry prostredia: normy už nie sú iba formulované, ale implementované v kóde, rozhraniach a dátových štruktúrach.

Digitálna éra podľa predloženej analýzy neprináša nový typ moci mimo foucaultovského rámca, ale skôr prehĺbuje jeho implikácie. Guvernamentalita nadobúda infraštruktúrny charakter a pôsobí prostredníctvom usporiadania samotného poľa možností, v ktorom sa subjekt pohybuje. Tento posun má zároveň významné normatívne dôsledky. Ak je moc implementovaná v architektúre prostredia, potom sa kritika moci nemôže obmedziť na analýzu diskurzov alebo inštitúcií, ale musí sa zamerať aj na dizajn technologických systémov. Otázky slobody, autonómie a zodpovednosti sa presúvajú na úroveň infraštruktúry, kde sa rozhoduje o podmienkach možnosti samotného konania. V tomto zmysle možno skonštatovať, že v algoritmickej ére sa guvernamentalita mení z „umenia vládnuť“ na architektúru reality. Moc už nehovorí, čo máme robiť; organizuje to, čo je vôbec možné robiť.

Príspevok vznikol na Katedre filozofie a aplikovanej filozofie FF UCM v Trnave ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 1/0534/25 Biopolitický obrat k posthumánnej politike života.

Literatúra

- FOUCAULT, Michel, 1988. Technologies of the Self. In MARTIN, Luther H., GUTMAN, Huck a HUTTON, Patrick H., (eds.) Technologies of the Self : A Seminar with Michel Foucault. Amherst: University of Massachusetts Press. ISBN 0-87023-592-3.
- FOUCAULT, Michel, 2007. Security, Territory, Population : Lectures at the Collège de France, 1977–1978. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-4039-8653-5.
- FOUCAULT, Michel, 2008. The Birth of Biopolitics : Lectures at the Collège de France, 1978–1979. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-4039-8654-2.
- HARVEY, David, 2005. A Brief History of Neoliberalism. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-928326-5.
- LUKES, Steven, 2005. Power : A Radical View. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 0-333-42091-8.
- SUVÁK, Vladislav, 2021. Foucault : Od starosti o seba k estetike existencie a ešte ďalej. Bratislava: Petrus. ISBN 978-8-0899-1363-3.
- ZUBOFF, Shoshana, 2019. The Age of Surveillance Capitalism : The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. London: Profile Books. ISBN 978-1-61039-570-0.

On the Threshold of Technological Unemployment: Normative Risks of the Decline of Work

Mgr. Miroslav ČECH

Abstrakt

Súčasný technologický rozvoj v oblasti automatizácie, robotizácie a umelej inteligencie zásadne mení štruktúru pracovného trhu a vytvára reálne riziko technologickej nezamestnanosti, ktorej nástup môže byť rýchlejší než schopnosť spoločnosti adekvátne reagovať na jej dôsledky. Príspevok uchopuje technologickú nezamestnanosť nie ako budúci hypotetický scenár, ale ako nastupujúci štrukturálny proces, ktorého podcenenie predstavuje závažné normatívne riziko. Neusiluje sa pritom o ekonomickú alebo prognostickú analýzu, ale o jej reflexiu ako antropologického a etického problému, ktorý spochybňuje tradičné normatívne chápanie práce ako základného zdroja sociálnej hodnoty, dôstojnosti a legitímneho sociálneho začlenenia jednotlivca. Cieľom príspevku je analyzovať normatívny význam práce v moderných spoločnostiach a poukázať na riziká, ktoré vznikajú v situácii, keď je ľudská dôstojnosť implicitne viazaná na pracovný výkon a trhovú zamestnateľnosť. Argumentácia vychádza z tézy, že oneskorená etická reflexia technologických zmien môže viesť k prehľbovaniu sociálnej exklúzie, oslabeniu sociálnej solidarity a destabilizácii existujúcich rámcov sociálnej ochrany. V závere príspevok načrtáva univerzálny základný príjem ako jeden z možných normatívnych rámcov reakcie na technologickú nezamestnanosť, chápaný nie ako technické riešenie, ale ako pokus o prehodnotenie vzťahu medzi prácou, dôstojnosťou a sociálnou spravodlivosťou.

Kľúčové slová: technologická nezamestnanosť, normatívny význam práce, ľudská dôstojnosť, sociálna spravodlivosť, univerzálny základný príjem.

Abstract

Contemporary technological development in automation, robotics, and artificial intelligence is profoundly transforming the structure of the labour market and generating a tangible risk of technological unemployment, whose onset may be faster than society's capacity to respond adequately to its consequences. This paper approaches technological unemployment not as a hypothetical future scenario, but as an emerging structural process whose underestimation constitutes a serious normative risk. Rather than offering an economic or predictive analysis, the paper interprets technological unemployment as an anthropological and ethical problem that

challenges the traditional normative understanding of work as a primary source of social value, dignity, and legitimate social inclusion. The aim of the paper is to analyse the normative significance of work in modern societies and to highlight the risks arising in a social framework in which human dignity is implicitly conditioned by labour performance and market employability. The argument is based on the thesis that a delayed ethical reflection on technological change may lead to deepening social exclusion, weakening social solidarity, and destabilising existing frameworks of social protection. In its concluding part, the paper outlines universal basic income as one possible normative response to technological unemployment, understood not as a technical policy instrument but as an ethical attempt to reconsider the relationship between work, dignity, and social justice.

Keywords: technological unemployment, normative significance of work, human dignity, social justice, universal basic income.

Kontaktné údaje:

Mgr. Miroslav Čech

Katedra etiky a estetiky, Filozofická fakulta

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

miroslav.cech@ukf.sk

Úvod

Súčasná spoločnosť vstupuje do fázy intenzívnej technologickej transformácie, v ktorej rozvoj umelej inteligencie, automatizácie a robotizácie zásadne mení štruktúru pracovného trhu. Technológie čoraz častejšie preberajú činnosti, ktoré boli donedávna považované za výlučne ľudské, čím sa oslabuje tradičná väzba medzi prácou a produkciou. Tento proces nepredstavuje iba ekonomickú zmenu, ale naznačuje hlbšiu transformáciu samotného významu práce v moderných spoločnostiach.

Diskusia o technologickej nezamestnanosti je pritom prevažne rámcovaná v ekonomických kategóriách, pričom sa sústreďuje na otázky produktivity, adaptability či rovnováhy trhu práce. Takýto prístup však opomína skutočnosť, že práca v modernite neplní iba ekonomickú funkciu, ale predstavuje aj základný normatívny princíp, prostredníctvom ktorého spoločnosť priznáva jednotlivcom hodnotu, dôstojnosť a sociálne uznanie. V tomto kontexte je potrebné reflektovať aj širšie systémové rámce, najmä kapitalizmus ako dominantný hospodársko-sociálny poriadok¹, ktorý formuje nielen produkciu a alokáciu zdrojov, ale aj normatívne štruktúry spoločnosti. Ako upozorňuje Ilona Švihlíková, „zisk predstavuje dominantný znak kapitalizmu. Na rozdiel od predchádzajúcich systémov, ktoré často viedli k tomu, že väčšina spoločnosti nemala dostatok prostriedkov ani na základnú reprodukciu, kapitalizmus – najmä vďaka využitiu technológií, ako bol parný stroj – vytvoril systém vysokej produktivity. Kapitalizmus tak generoval trvalejšie prebytky, ktoré mohli byť – za určitých historických podmienok – redistribuované väčšine spoločnosti, a to nielen úzkej elite“ (Švihlíková, 2014, s. 188). Tento vývoj však zároveň prispel k upevneniu predstavy, že hodnota jednotlivca je úzko spätá s jeho produktívnou participáciou.

Týmto príspevkom pristupujeme k technologickej nezamestnanosti nie ako k čisto ekonomickému problému, ale ako k antropologickej a etickej otázke. Naším cieľom je analyzovať normatívny význam práce v modernite a identifikovať riziká, ktoré vznikajú v situácii, keď technologická transformácia narúša jej tradičné funkcie. V závere sa príspevku venujeme aj možnostiam normatívnej reakcie, pričom univerzálny základný príjem interpretujeme ako jeden z rámcov pre prehodnotenie vzťahu medzi prácou, dôstojnosťou a sociálnou spravodlivosťou.

1. Normatívny význam práce v modernite

V moderných spoločnostiach nadobúda práca postavenie, ktoré presahuje jej čisto ekonomickú funkciu. Nie je iba prostriedkom zabezpečenia materiálnych potrieb, ale zároveň predstavuje základný normatívny princíp, prostredníctvom ktorého sa organizuje spoločenské

---

¹ Kapitalizmus je tu chápaný nielen ako ekonomický systém, ale aj ako normatívny rámec, ktorý prostredníctvom práce, produktivity a trhovej participácie spoluurčuje spoločenské uznanie a hodnotu jednotlivca.

uznanie, distribúcia statusu a začlenenie jednotlivca do sociálneho priestoru. Práca sa tak stáva nielen činnosťou, ale aj kritériom hodnotenia – rámcom, v ktorom spoločnosť interpretuje hodnotu jednotlivca.

Tento normatívny význam práce však nie je samozrejímavý ani univerzálny. Je výsledkom historického vývoja, v ktorom sa postupne transformovalo chápanie práce z nutnosti na morálnu hodnotu. V predmoderných spoločnostiach nebola práca vnímaná ako primárny zdroj dôstojnosti. Antické tradície napríklad rozlišovali medzi slobodným občianskym životom a manuálnou prácou, ktorá bola často považovaná za činnosť nižšieho statusu. Práca síce bola nevyhnutnou súčasťou života, no nepredstavovala univerzálny morálny ideál.

K zásadnej zmene dochádza v novoveku, najmä v kontexte formovania kapitalistickej spoločnosti. Práca postupne nadobúda nový význam: stáva sa nielen ekonomickou aktivitou, ale aj výrazom morálnej hodnoty jednotlivca². Kultúrne a náboženské rámce, ktoré túto transformáciu podporili, prispeli k tomu, že pracovná aktivita začala byť chápaná ako znak disciplíny, zodpovednosti a spoločenskej užitočnosti. V tomto procese sa práca internalizuje ako norma – jednotlivci sú vedení k tomu, aby ju nevnímali iba ako nutnosť, ale ako základ svojho spoločenského uznania.

Moderná spoločnosť tak postupne vytvára silnú väzbu medzi prácou a dôstojnosťou. Byť pracovne aktívny znamená byť spoločensky legítimný. Práca poskytuje nielen príjem, ale aj sociálnu identitu a štruktúru každodenného života. Prostredníctvom práce jednotlivec vstupuje do siete sociálnych vzťahov, získava status a zároveň si potvrdzuje vlastnú hodnotu. Otázka „čo robíš?“ sa stáva základným identifikačným nástrojom, ktorý umožňuje rýchlo určiť miesto jednotlivca v spoločenskom usporiadaní.

Tento normatívny rámec zároveň implicitne predpokladá, že pracovná aktivita je dostupná a že jednotlivci majú možnosť participovať na trhu práce. Práve tento predpoklad umožňuje fungovanie zásluhového modelu, v ktorom sú sociálne nároky viazané na pracovný výkon. Kto pracuje, legítimne participuje na distribúcii zdrojov a uznania; kto nepracuje, musí svoju situáciu vysvetliť alebo ospravedlniť. Práca sa tak stáva nielen zdrojom hodnoty, ale aj kritériom jej priznania. Z tohto hľadiska možno modernú spoločnosť charakterizovať ako spoločnosť práce – spoločnosť, v ktorej je normatívna hodnota jednotlivca úzko prepojená s jeho produktívnou aktivitou. Táto väzba však nie je neutrálna. Predstavuje špecifický historický konštrukt, ktorý možno spochybniť, a ktorý sa v kontexte súčasnej technologickej transformácie dostáva pod rastúci tlak.

Ak sa totiž práca stala hlavným médiom sociálneho uznania, potom akékoľvek narušenie jej spoločenskej funkcie nevyhnutne zasahuje aj samotné základy normatívneho poriadku. „Stále

---

² Tento posun býva tradične spájaný s protestantskou etikou práce, ktorá prispela k chápaniu pracovnej aktivity ako morálnej povinnosti a znaku individuálnej zodpovednosti.

je pre nás ťažké predstaviť si budúcu spoločnosť, kde by platená práca nebola alfou a omegou našej existencie. To, že sme neschopní predstaviť si svet, v ktorom sú veci inak, však je len dôkazom chabej imaginácie, nie nemožnosti zmeny“ (Bregman, 2021, s. 183).

Práve tu sa otvára otázka, či je väzba medzi prácou a dôstojnosťou nevyhnutná, alebo iba historicky podmienená – a či je možné ju v podmienkach meniacej sa spoločnosti prehodnotiť.

2. Technologická transformácia a narušenie paradigmy práce

Súčasná technologická transformácia zásadne zasahuje do štruktúry práce a podmienok jej realizácie. Rozvoj umelej inteligencie, automatizácie a robotizácie nevedie iba k zvyšovaniu efektivity, ale mení samotný vzťah medzi človekom a prácou. Kým v minulosti dochádzalo najmä k transformácii práce, dnes čoraz výraznejšie sledujeme jej substitúciu³. Technologické systémy preberajú nielen manuálne, ale aj kognitívne činnosti, čím sa spochybňuje tradičný predpoklad nevyhnutnosti ľudskej práce. Za posledné dve storočia existencie priemyselného kapitalizmu sa vytvorilo normatívne presvedčenie, že spoločnosť sa môže integrovať prostredníctvom pracovnej zmluvy, ktorá jednotlivcovi zabezpečuje určitú formu nezávislosti. Tento model však postupne naráža na svoje limity. S nástupom globálneho kapitalizmu a jeho dynamického rastu sa ukazuje, že pracovný vzťah už neplní stabilizačnú funkciu v takej miere ako v minulosti, pričom sa zároveň prehlbujú napätia na pracovnom trhu⁴.

Dynamika kapitalizmu pritom zásadne mení nielen ekonomické, ale aj morálne podmienky spoločnosti. Ako upozorňuje Francis Fukuyama, „problém, ktorý súdoby rastový kapitalizmus predstavuje pre morálne vzťahy, preto nespočíva v samotnej povahe ekonomickej zmeny. Súvisí skôr s technickým pokrokom a zmenami. Kapitalizmus je natoľko dynamický, je tak významným zdrojom tvorivého ničenia, že neustále mení podmienky zmeny, ktorá prebieha v ľudských spoločenstvách. Platí to o zmene ekonomickej aj morálnej“ (Fukuyama, 2006, s. 273). Technologická transformácia tak nadobúda zásadne nový význam. Nejde už iba o zmenu pracovných procesov, ale o narušenie samotného predpokladu, že práca je univerzálnym médiom sociálnej integrácie. „To všetko samozrejme predpokladá úplnú reorganizáciu práce, svojho druhu ‚porevulučný scenár‘, ktorý je – ako som sa snažil ukázať – nevyhnutným nástrojom na to, aby sme vôbec začali uvažovať o ľudských možnostiach (hoci revolúcia pravdepodobne nikdy nebude mať takúto apokalyptickú podobu)“ (Graeber, 2013, s. 85). Ak technologické systémy dokážu produkovať hodnoty s minimálnym zapojením ľudskej práce, oslabuje sa väzba medzi prácou a ekonomickou participáciou jednotlivca. Technologickú nezamestnanosť tak možno chápať ako kvalitatívne odlišný jav od tradičných foriem nezamestnanosti. Ide o situáciu

---

³ Substitúciou práce sa rozumie proces, pri ktorom sú ľudské pracovné činnosti nahrádzané technologickými systémami, najmä automatizáciou a umelou inteligenciou.

⁴ Medzi tieto napätia patrí najmä prekarizácia práce, teda nárast neistých, nestabilných a flexibilných foriem zamestnania, ktoré oslabujú sociálne zabezpečenie a kontinuitu pracovných vzťahov.

„nezamestnanosti bez zlyhania“, v ktorej jednotlivci strácajú pracovné uplatnenie nie vlastnou vinou, ale v dôsledku systémovej zmeny. Tým sa narúša implicitný sociálny kontrakt, podľa ktorého je práca podmienkou nároku na zdroje a uznanie.

Technologická transformácia tak nespochybňuje iba ekonomické fungovanie spoločnosti, ale aj samotnú paradigmu práce ako centrálneho princípu sociálnej organizácie. Otvára otázku, či je možné tento rámec udržať v podmienkach klesajúcej potreby ľudskej práce, alebo či bude nevyhnutné jeho zásadné prehodnotenie.

3. Normatívne riziká technologickej nezamestnanosti

V súčasných podmienkach nadobúda zásadný význam etická zodpovednosť pri implementácii a riadení automatizácie a rozvoja umelej inteligencie. Tieto technológie totiž čoraz výraznejšie nezasahujú iba do ekonomických procesov, ale transformujú aj základné spoločenské štruktúry, medzilľudské vzťahy a samotné chápanie práce a ľudskej dôstojnosti. V tejto súvislosti si Jaron Lanier kladie otázku:

„Akými sa stanú ľudia, keď technológia dosiahne omnoho vyššiu úroveň? Technologický pokrok každoročne rozširuje naše možnosti uskutočňovať vlastné myšlienky. Nápady a koncepty nadobúdajú čoraz väčšiu váhu. Staroveké dialógy o smerovaní ľudského pokroku pokračujú dodnes a nadobúdajú hlbší dosah. Predstavme si, že stroje napokon získajú také schopnosti, že by sme mohli dospieť k záveru o zbytočnosti veľkej časti ľudskej pracovnej sily. Mohlo by sa to týkať starostlivosti o starších a chorých, farmaceutického priemyslu, dopravy, spracovateľského priemyslu či akéhokoľvek iného sektora, ktorý dnes zamestnáva veľký počet ľudí“ (Lanier, 2016, s. 114).

Jedným z najvýraznejších rizík je prehlbovanie sociálnej exklúzie. V situácii, keď je dôstojnosť a spoločenské uznanie implicitne viazané na pracovnú aktivitu, strata možnosti participovať na trhu práce môže viesť k marginalizácii jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva. Ide pritom o zásadne odlišnú formu exklúzie než v minulosti, keď bola nezamestnanosť často interpretovaná ako dôsledok individuálneho zlyhania. Technologická nezamestnanosť vytvára situáciu, v ktorej jednotlivci môžu byť vylúčení zo systému bez vlastného zavinenia, čo spochybňuje tradičné morálne kategórie zodpovednosti a zásluhovosti.

S tým úzko súvisí druhé významné riziko – oslabenie princípu sociálnej solidarity. Moderné formy solidarity sú často implicitne založené na predpoklade recipacity, teda na predstave, že jednotlivci prispievajú do spoločného systému a následne z neho čerpajú. Ak však technologická transformácia vedie k situácii, v ktorej časť populácie stráca možnosť ekonomicky prispievať, tento model sa dostáva pod tlak. Môže vzniknúť napätie medzi zásluhovým chápaním spravodlivosti a požiadavkou univerzálnej sociálnej ochrany. V extrémnych prípadoch to môže

viest' k delegitimizácii redistribučných mechanizmov a k erózii spoločenského konsenzu o potrebe vzájomnej podpory.

Ďalším zásadným rizikom je destabilizácia sociálnej identity jednotlivca. Práca v moderných spoločnostiach plní nielen ekonomickú a sociálnu funkciu, ale aj funkciu existenciálnu – poskytuje rámec, prostredníctvom ktorého jednotlivci štruktúrujú svoj každodenný život, definujú svoje miesto v spoločnosti a vytvárajú si predstavu o vlastnej hodnote. Strata pracovného ukotvenia preto nemusí znamenať iba materiálny deficit, ale aj narušenie seba pochopenia a orientácie v sociálnom svete. Technologická nezamestnanosť tak môže viesť k formám existenciálnej dezorientácie, ktoré presahujú rámec tradičných sociálnych problémov.

V širšej perspektíve možno identifikovať aj riziko sociálnej fragmentácie. Spoločnosť sa môže postupne diferencovať na skupiny, ktoré zostávajú ekonomicky produktívne a integrované do pracovného systému, a na skupiny, ktoré sú z neho vytláčané. Takéto rozdelenie však nie je iba funkčné, ale nadobúda aj normatívny rozmer – produktivita sa môže stať kritériom hodnotenia ľudskej hodnoty. V dôsledku toho hrozí vznik nových foriem stigmatizácie, v ktorých sú jednotlivci alebo skupiny označovaní ako „neproduktívni“ alebo „nadbytoční“⁵.

Osobitne problematickým aspektom je skutočnosť, že tieto riziká vznikajú v rámci normatívneho rámca, ktorý nebol koncipovaný pre situáciu oslabenej potreby ľudskej práce. Moderné spoločnosti boli historicky budované na predpoklade, že práca je univerzálnou podmienkou sociálneho začlenenia. Ak tento predpoklad prestáva platiť, existujúce inštitúcie a normy môžu reagovať neadekvátne alebo oneskorene. Práve táto časová diskrepancia medzi technologickou zmenou a normatívnou reflexiou predstavuje významné riziko, pretože umožňuje kumuláciu sociálnych napätí bez adekvátnej konceptuálnej odpovede.

Technologická nezamestnanosť tak nepredstavuje iba otázku distribúcie pracovných príležitostí, ale otvára fundamentálny problém legitimizácie sociálneho poriadku. Ak sa dôstojnosť a hodnota jednotlivca naďalej odvodzujú od jeho produktivity, potom technologický pokrok môže paradoxne viesť k situácii, v ktorej čoraz väčší počet ľudí stráca prístup k normatívnemu uznaniu. Tento paradox naznačuje, že bez adekvátneho prehodnotenia vzťahu medzi prácou, dôstojnosťou a sociálnou spravodlivosťou môže technologická transformácia generovať nielen ekonomické, ale aj hlboké morálne a sociálne konflikty.

4. Problém väzby dôstojnosti na produktivitu

Jedným z najzásadnejších problémov, ktoré technologická transformácia odhaľuje, je implicitná väzba medzi ľudskou dôstojnosťou a produktivitou. Táto väzba je v moderných

---

⁵ Anglický termín „useless class“ označuje skupinu ľudí, ktorých práca sa v dôsledku technologického pokroku stáva ekonomicky nepotrebnou, čo môže viesť k ich sociálnej marginalizácii.

spoločnostiach hlboko zakorenená a často zostáva nereflektovaná, pretože sa javí ako samozrejma súčasť sociálneho poriadku. Práve technologická nezamestnanosť však túto samozrejmosť problematizuje a ukazuje, že ide o historicky podmienený normatívny konštrukt⁶, ktorý nemusí byť udržateľný v meniacich sa podmienkach.

Moderné chápanie dôstojnosti je v praxi často sprostredkované prostredníctvom pracovnej aktivity. Jednotlivec je vnímaný ako nositeľ hodnoty predovšetkým vtedy, keď je schopný prispievať k produkcii, a jeho spoločenské uznanie je úzko späté s jeho ekonomickou využiteľnosťou. Produktivita sa tak stáva implicitným kritériom, na základe ktorého sa rozlišuje medzi „plnohodnotnou“ a „nedostatočnou“ participáciou na spoločenskom živote. Tento model vytvára normatívny rámec, v ktorom je dôstojnosť podmienená výkonom, a tým zároveň vystavuje jednotlivca permanentnému hodnoteniu. Takto koncipovaná väzba medzi dôstojnosťou a produktivitou však obsahuje vnútorné napätie. Na jednej strane moderné spoločnosti deklarujú univerzálnu hodnotu každého jednotlivca, nezávislú od jeho konkrétnych vlastností či schopností. Na druhej strane praktické fungovanie sociálnych a ekonomických inštitúcií často túto univerzalitu relativizuje tým, že hodnotu jednotlivca implicitne viaže na jeho výkon. Vzniká tak paradox, v ktorom je dôstojnosť deklarovaná ako bezpodmienečná, no zároveň je v každodennej praxi podmienená.

Technologická transformácia tento paradox vyostreje. Ak sa produktivita postupne presúva z ľudskej práce na technologické systémy, potom sa oslabuje aj základ, na ktorom bola dôstojnosť v modernite prakticky uznávaná. V situácii, keď jednotlivci strácajú možnosť byť produktívni nie z vlastného rozhodnutia, ale v dôsledku systémových zmien, sa ukazuje problematickosť viazania dôstojnosti na výkon. Dôstojnosť, ktorá je podmienená niečím, čo jednotlivec nemôže ovplyvniť, stráca svoj univerzálny charakter a stáva sa kontingentnou⁷.

Z normatívneho hľadiska je preto potrebné rozlíšiť medzi dôstojnosťou ako inherentnou hodnotou človeka a produktivitou ako jednou z možných foriem jeho spoločenského prejavu. Ak sa tieto dve roviny stotožnia, vzniká riziko, že jednotlivci, ktorí nie sú schopní alebo nemôžu byť produktívni, budú vnímaní ako menej hodnotní. Takýto prístup však vedie k redukcii človeka na jeho ekonomickú funkciu a ignoruje širší rozmer ľudskej existencie. Je preto nevyhnutné systematicky reflektovať tieto výzvy a hľadať mechanizmy, ktoré umožnia zmierniť ich negatívne dôsledky, zabezpečiť spravodlivý prechod a podporiť inkluzívne usporiadanie pracovného trhu v podmienkach zrýchľujúceho sa technologického vývoja. Ako upozorňuje Martin Ford, „jedinečné predpoklady strojovej inteligencie k pružnému šíreniu na úrovni podnikov a organizácií, z ktorých bude vytláčať ľudskú pracovnú silu, a tendencie informačných

---

⁶ Tento vzťah má aj nábožensko-kultúrne korene, napríklad v biblickej formulácii „kto nechce pracovať, nech ani nejde“ (2 Sol 3,10), ktorá historicky posilňovala normatívne prepojenie medzi prácou a nárokom na sociálne zabezpečenie.

⁷ Kontingentná v tomto kontexte znamená podmienená, závislá od určitých okolností, a teda nie univerzálna ani nevyhnutná.

technológií vytvárať prostredie, kde víťaz berie všetko, budú mať nadozrené dôsledky z hľadiska ekonomiky aj celej spoločnosti“ (Ford, 2017, s. 107).

Technologická nezamestnanosť tak odhaľuje, že väzba medzi dôstojnosťou a produktivitou nie je normatívne neutrálna, ale predstavuje špecifický historický model, ktorý môže byť v nových podmienkach neudržateľný. Otvára sa otázka, či je možné zachovať univerzálnu hodnotu dôstojnosti bez jej viazania na pracovný výkon, a ak áno, akým spôsobom možno túto hodnotu inštitucionalizovať v spoločenskom usporiadaní. Prehodnotenie tejto väzby zároveň neznamená popretie významu práce ako takej. Práca môže aj naďalej predstavovať významný zdroj seberealizácie, sociálneho kontaktu a osobného naplnenia. Problém však nastáva vtedy, keď sa stáva výlučným alebo dominantným kritériom hodnotenia človeka. V podmienkach technologickej transformácie je preto potrebné uvažovať o takom normatívnom rámci, ktorý dokáže oddeliť hodnotu jednotlivca od jeho bezprostrednej ekonomickej produktivity, pričom zároveň zachová sociálnu súdržnosť a legitimitu spoločenských inštitúcií.

Takto formulovaný problém poukazuje na potrebu hlbšej etickej reflexie, ktorá presahuje otázky efektivity a ekonomickej racionality. Ide o otázku základného charakteru: či má byť hodnota človeka odvodená od jeho schopnosti produkovať, alebo či je produktivita iba jedným z historických spôsobov, akým spoločnosť túto hodnotu uznávala. Odpoveď na túto otázku bude mať zásadný význam pre budúce smerovanie spoločenského usporiadania v podmienkach technologického pokroku.

5. Univerzálny základný príjem ako normatívna reakcia

Ak technologická transformácia naruša väzbu medzi prácou, príjmom a spoločenským uznaním, potom vzniká potreba hľadať také normatívne rámce, ktoré dokážu túto väzbu prehodnotiť bez narušenia sociálnej súdržnosti. Práve preto sa univerzálny základný príjem⁸ javí ako jeden z konceptov, ktorý presahuje rovinu ekonomickej politiky a nadobúda výrazný etický význam. Nejde pritom iba o technický nástroj redistribúcie zdrojov, ale o pokus inštitucionalizovať nový spôsob uznávania hodnoty jednotlivca.

Univerzálny základný príjem možno v základnej rovine chápať ako pravidelnú finančnú dávku poskytovanú všetkým členom spoločnosti bez podmienok, nezávisle od ich pracovného statusu alebo ekonomickej aktivity. Práve jeho bezpodmienečný charakter je z normatívneho hľadiska kľúčový. Oddeluje totiž nárok na základné materiálne zabezpečenie od požiadavky pracovného výkonu a tým oslabuje tradičnú väzbu medzi produktivitou a sociálnym uznaním.

V podmienkach technologickej nezamestnanosti tento aspekt nadobúda osobitný význam. Ak sa ukazuje, že nie všetci jednotlivci budú mať možnosť participovať na trhu práce, potom

---

⁸ Univerzálny základný príjem je definovaný ako pravidelný, bezpodmienečný príjem poskytovaný všetkým občanom bez ohľadu na ich ekonomickú situáciu, zamestnanie alebo iné individuálne charakteristiky.

viazanie prístupu k základným zdrojom na pracovnú aktivitu vedie k normatívne neudržateľnej situácii. Univerzálny základný príjem v tomto zmysle predstavuje pokus prekonať model, v ktorom je dôstojný život podmienený zamestnanosťou, a nahradiť ho modelom, ktorý uznáva hodnotu jednotlivca nezávisle od jeho aktuálnej ekonomickej využiteľnosti.

Z pohľadu etiky možno univerzálny základný príjem interpretovať aj ako potenciálne kľúčový nástroj smerujúci k realizácii slobodnejšej spoločnosti. Ako upozorňuje Guy Standing, „chceme predsa vytvoriť lepšiu spoločnosť. Základný príjem by podporil bezpečnosť a umožnil by nám väčší pocit kontroly nad našim časom. Potrebujeme politiku času pre 21. storočie. Musíme umožniť ľuďom, aby cítili, že majú kontrolu nad svojím časom.“ (TEDx Talks Prague, 2016). Práve tento dôraz na kontrolu nad vlastným časom poukazuje na hlbší normatívny rozmer univerzálneho základného príjmu, ktorý presahuje otázku materiálneho zabezpečenia.

Kontrola nad vlastným časom predstavuje predpoklad pozitívnej slobody, teda schopnosti jednotlivca autonómne formovať svoj život podľa vlastných cieľov a hodnôt. Univerzálny základný príjem v tomto zmysle nefunguje iba ako ochranný mechanizmus pred chudobou, ale ako nástroj posilnenia autonómie⁹. Umožňuje jednotlivcom redukovať existenčný tlak spojený s nutnosťou akejkolvek trhovo využiteľnej práce a vytvára priestor pre aktivity, ktoré nemusia byť okamžite ekonomicky produktívne, no majú spoločenský alebo osobný význam.

Osobná sloboda podporená univerzálnym základným príjmom sa môže manifestovať v rôznych oblastiach spoločenského života, ako sú podnikateľské iniciatívy, vzdelávanie, kreatívna činnosť či dobrovoľníctvo. Takto chápaný rámec umožňuje jednotlivcom experimentovať s profesijnými dráhami a rozvíjať aktivity, ktoré nie sú striktne determinované trhovou racionalitou. V tejto súvislosti je podstatné reflektovať aj antropologické predpoklady, na ktorých stojí kritika univerzálneho základného príjmu. Ako zdôrazňuje Götz Werner, „skeptici nikdy neprestanú tvrdiť, že ľudia so slobodou nebudú vedieť narábať. V podstate je to otázka názoru na človeka. Ak niekto človeka definuje materialisticky a považuje ho len za organizmus jednoducho reagujúci na podnety, bude spochybňovať, že má slobodu voľby a slobodu zmeniť sa. Ak však človeka chápeme ako vysoko individuálnu a vývoja schopnú bytosť, vyzerá situácia úplne inak. Potom sa totiž dôležitou stane otázka, ako človek môže nájsť nitky svojho osudu vo svete a uchopiť ich“ (Werner, 2012, s. 122).

Z tohto pohľadu možno univerzálny základný príjem chápať aj ako nástroj dekomodifikácie práce, teda oslabenia jej redukcie na čisto trhovú hodnotu. Umožňuje presun pozornosti od produktivity ako dominantného kritéria hodnoty k širšiemu spektru činností, ktoré prispievajú k spoločenskému životu, no nie sú vždy zachytené v ekonomických ukazovateľoch.

---

⁹ Univerzálny základný príjem tak možno chápať ako nástroj s emancipačným potenciálom, ktorý umožňuje jednotlivcom oslobodiť sa od existenčného tlaku pracovného trhu a realizovať svoje životné ciele nezávisle od okamžitej ekonomickej produktivity.

Tým zároveň otvára priestor pre nové modely spoločenskej hodnoty, ktoré reflektujú pluralitu ľudských aktivít.

Posilnenie autonómie jednotlivcov prostredníctvom univerzálneho základného príjmu môže zároveň prispieť k zmierneniu existujúcich sociálnych a ekonomických nerovností. Tým, že zabezpečuje základnú materiálnu istotu bez ohľadu na pracovný status, oslabuje mechanizmy, ktoré reprodukovujú nerovnosti založené na rozdielnej trhovej využiteľnosti jednotlivcov. Z normatívneho hľadiska tak podporuje predstavu dôstojnosti ako univerzálnej hodnoty, ktorá nemá byť podmienená ekonomickým výkonom.

Zároveň je však potrebné zdôrazniť, že univerzálny základný príjem nemožno redukovať na ekonomické riešenie technologickej nezamestnanosti. Jeho význam spočíva skôr v tom, že signalizuje možnosť hlbšej normatívnej transformácie spoločnosti. Zavedenie bezpodmienečného príjmu by znamenalo posun od zásluhového modelu k modelu, v ktorom je základné sociálne zabezpečenie vnímané ako nárok vyplývajúci z príslušnosti k politickému spoločenstvu, nie z individuálneho výkonu.

V širšej perspektíve možno univerzálny základný príjem chápať ako odpoveď na zmenu v produkčných podmienkach spoločnosti. Ak technologické systémy generujú bohatstvo s čoraz menším zapojením ľudskej práce, potom vzniká otázka, na akom základe má byť toto bohatstvo distribuované¹⁰. Univerzálny základný príjem ponúka model, ktorý neodvodzuje nárok na zdroje výlučne od individuálneho výkonu, ale reflektuje kolektívny a technologicky sprostredkovaný charakter produkcie.

Univerzálny základný príjem predstavuje viac než sociálnu politiku – je vyjadrením určitej predstavy o spravodlivosti a o tom, čo znamená byť plnohodnotným členom spoločnosti. Reaguje na situáciu, v ktorej tradičné prepojenie medzi prácou a dôstojnosťou prestáva byť samozrejmé, a snaží sa vytvoriť normatívny rámec, ktorý dokáže túto zmenu reflektovať. Zároveň však nemožno univerzálny základný príjem chápať ako definitívne riešenie. Skôr ide o koncept, ktorý otvára širšiu diskusiu o tom, ako má byť v podmienkach technologickej transformácie definovaná hodnota jednotlivca a aké inštitucionálne mechanizmy sú potrebné na jej uznanie. Jeho najväčší význam spočíva práve v tom, že otvára priestor pre normatívnu reflexiu.

Záver

Technologická transformácia, ktorá oslabuje väzbu medzi prácou a produkciou, nepredstavuje iba zmenu v organizácii ekonomiky, ale signalizuje hlbší posun v normatívnych základoch moderných spoločností. Ak bola hodnota jednotlivca historicky odvodená od jeho

---

¹⁰ Tento problém býva v literatúre spájaný s konceptom tzv. „dividendy z technologického pokroku“, pričom Philippe Van Parijs ho reflektuje ako otázku spravodlivého podielu jednotlivcov na spoločensky vytváranom bohatstve, ktoré nevzniká výlučne individuálnou prácou.

produktívnej participácie, potom súčasný vývoj spochybňuje samotné kritériá, na ktorých bolo toto hodnotenie postavené. Problém technologickej nezamestnanosti tak nemožno redukovať na otázku adaptácie pracovného trhu. Ide o otázku toho, či súčasný normatívny rámec dokáže reflektovať podmienky, v ktorých práca prestáva byť univerzálnym médiom sociálneho uznania. Ak dôstojnosť zostane viazaná na produktivitu, technologický pokrok môže viesť k paradoxu rastúcej efektivity sprevádzanej rastúcou normatívnou marginalizáciou. Otázka, ktorá sa otvára, preto presahuje rámec sociálnej politiky či ekonomickej organizácie. Ide o otázku civilizačnú: či je možné prehodnotiť vzťah medzi prácou, hodnotou a dôstojnosťou tak, aby zodpovedal podmienkam spoločnosti, v ktorej produktivita už nie je výlučne viazaná na ľudskú činnosť.

S týmto problémom úzko súvisí aj otázka riadenia technologického vývoja. Otázka, kto bude mať oprávnenie navrhovať, vyvíjať a nasadzovať technológie s vysokým spoločenským dopadom, zostáva zásadnou výzvou pre verejnú správu. Zodpovednosť v tomto ohľade spočíva primárne na štátnych autoritách, ktoré však musia adaptovať svoje inštitucionálne a regulačné rámce tak, aby dokázali držať krok s tempom technologického vývoja. Ako upozorňuje Mustafa Suleyman, „ide o systémovú a generačnú výzvu, ktorá si vyžaduje anticipačné kapacity, transdisciplinárne vedomosti a adaptabilitu na makroúrovni. Vstupujeme do éry, v ktorej efektívne riadenie technológie znamená jej komplexnú a eticky ukotvenú reguláciu – nie selektívnu ani dočasnú“ (Suleyman, 2023, s. 262).

Zároveň je nevyhnutné reflektovať inherentné limity národných jurisdikcií – žiadny štát nemá dostatočnú kapacitu zvládnuť túto úlohu izolovane. Technologické systémy majú globálny charakter a presahujú rámec jednotlivých politických spoločenstiev, čo si vyžaduje robustnú medzinárodnú spoluprácu a koordináciu regulačných štandardov na globálnej úrovni.

Úlohou etickej reflexie v tejto situácii nie je poskytovať okamžité riešenia, ale artikulovať normatívne dôsledky prebiehajúcich zmien skôr, než sa stanú stabilizovanou súčasťou sociálneho poriadku. Práve v tomto zmysle možno technologickú transformáciu chápať nielen ako výzvu, ale aj ako príležitosť – príležitosť prehodnotiť základné predpoklady, na ktorých stojí moderné chápanie hodnoty človeka, jeho dôstojnosti a jeho miesta v spoločnosti.

Literatúra

- BREGMAN, Rutger. 2021. *Utópia pre realistov : Ako vytvoriť ideálny svet*. Bratislava: N Press. 270 s. ISBN 978-80-8230-028-7.
- FORD, Martin. 2017. *Roboti nastupujú : Automatizace, umělá inteligence a hrozba budoucnosti bez práce*. Praha: Rybka Publishers. 384 s. ISBN 978-80-87950-046-3.
- FUKUYAMA, Francis. 2006. *Velký rozvrat : Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia. 375 s. ISBN 80-200-1438-1.

- GRAEBER, David. 2013. Fragmenty anarchistické antropologie. Praha: Tranzit.cz. 104 s. ISBN 978-80-87259-19-1.
- LANIER, Jaron. 2016. Komu patří budoucnost? Praha: Dokorán/Argo. 327 s. ISBN 978-80-7363-698-2.
- SULEYMAN, Mustafa. 2023. The Coming Wave : Technology, Power and the Twenty-First Century's Greatest Dilemma. London: The Bodley Head. 332 s. ISBN 978-1-847-92749-1
- VAN PARIJS, Philippe – HRUBEC, Marek – BRABEC, Martin et al. 2007. Všeobecný základní příjem : Právo na lenost, nebo na přežití? Praha: Filosofia. 199 s. ISBN 978-80-7007-259-2.
- WERNER, Götz W. 2012. Příjem pre všetkých. Bratislava: Futurum. 263 s. ISBN 978-80-970988-1-0.

Elektronické zdroje

- STANDING, Guy. 2016. TEDx Talks Prague. [online]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=nnYhZCUYOxs>.

The Disparity of Jean-Paul Sartre's Ethics

Mgr. Michal CHUDÝ

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku je preskúmať rozdiel medzi Jean-Paul Sartreovým prístupom k významu a morálnym otázkam medzi-ľudských vzťahov v jeho filozofických a literárnych dielach. Sartreov existencializmus je často vnímaný cez prizmu nihilizmu, ktorý ho robí neschopným generovať etický systém. Najmä v diele *Bytie a ničota* rozvíja existencialistickú ontológiu založenú na vzťahu vedomia a sveta definovaného ničotou, kde je to práve vedomie, ktoré vytvára hodnoty a význam vo svete, pretože nič mimo neho nemá žiadnu vnútornú hodnotu. Sartre označuje slobodu za základ tejto schopnosti vytvárať zmysel a tvrdí, že keď vedomia interagujú, obmedzujú navzájom svoju slobodu. V dôsledku toho sú intersubjektívne vzťahy vykreslené ako antagonistické. Jeho literárne dielo však ponúka úplne odlišný obraz. V týchto textoch Sartre kladie dôraz na ľudskú spoluprácu a súdržnosť ako piliere pre vytváranie zmyslu v inak bezvýznamnom svete.

Predmetom analýzy sú dve známe divadelné hry zaoberajúce sa otázkami slobody konania, morálnej voľby a ľudských vzťahov, a to *Les Mouches* a *Huis Clos*. Najskôr stručne predstavíme problém Sartrovho prístupu k intersubjektívnym vzťahom v diele *Bytie a ničota* a ich nezlučiteľnosť s možným etickým systémom. Následne budú tieto názory porovnané so Sartrovým prístupom k rovnakej problematike v dielach *Les Mouches* a *Huis Clos*, s dôrazom na jeho zobrazenie ľudskej spolupráce. To povedie k demonštrácii toho, ako táto vo veľkej miere nepreskúmaná línia Sartrovho myslenia vyvracia názor, že Sartrov existencializmus nemôže podporovať etický systém.

Kľúčové slová: existencializmus, nihilizmus, etika, literatúra.

Abstract

This paper examines the disparity of Jean-Paul Sartre's treatment of the meaning and moral implications of human relations in his philosophical and literary works. Sartre's existentialism is often perceived as underlined by a deep nihilism that renders it incapable of supporting an ethical system. Notably, in *Being and Nothingness*, he develops an existentialist ontology based on the relation of the consciousness and the world defined by Nothingness, where it is the consciousness that creates values and meaning in the world, since nothing outside of it holds any intrinsic value. Sartre denotes freedom as the basis of this ability to create a meaning, and claims

that when consciousnesses interact, they limit each other's freedom. Consequently, intersubjective relations are portrayed as antagonistic. However, his literary corpus offers a starkly different picture. In these texts, Sartre places an emphasis on human cooperation and cohesion as the foundation stones for the creation of meaning in an otherwise meaningless world. This paper will analyse Sartre's best-known play, *No Exit*. Firstly, it will briefly introduce the problem of Sartre's ethics in relation to key concepts from his thought. Secondly, these views will be contrasted with Sartre's treatment of the same issue in *No Exit*. This will demonstrate how this largely unexplored avenue of Sartre's thought provides a refutation of the view that Sartre's existentialism cannot support an ethical system.

Keywords: existentialism, nihilism, ethics, literature.

Kontakné údaje:

Mgr. Michal Chudý

Oddelenie sociálnej filozofie a filozofickej antropológie, Filozofický ústav

Slovenská akadémia vied

michal.chudy@savba.sk

1. Sartre and ethics?

The question of a Sartrean ethics may seem perplexing to some. Sartre is famously known for never producing a coherent work on ethics, despite attempting to do just that on multiple occasions. His first unsuccessful attempt followed directly after the publication of *Being and Nothingness*, his systematic treatise of existentialism. At the end of *Being and Nothingness*, Sartre promises the readers to build an ethics based on this existentialist system. Sartre attempted to fulfil this promise in what is today known as *Notebooks for an Ethics*, the largest collection of his writings on the topic, published posthumously. Despite their size, the *Notebooks* remain only a sketch of a system that was never finished by Sartre.

His second attempt occurred during his “communist period” and is closely related to his best-known work from the time, *The Critique of Dialectical Reason*. Sartre briefly touches on ethical questions in this work but ultimately comes to no satisfying conclusion. He elaborated on these points twice during lectures delivered at the Gramsci Institute in Rome and at Cornell University. These attempts suffer the same faults as the first, being incomplete and unsystematic, and present another problem for scholars – the compatibility of this period of Sartre’s thought with his earlier existentialist period.

Sartre’s third and final attempt at creating an ethics is known today as *Hope Now* and consists of a series of interviews with Benny Lévy during the final years of Sartre’s life. Sartre aimed to achieve two things in these interviews – firstly, to finally provide a clear, coherent and consistent view on the topic, secondly, to confront these with a younger intellectual who could systemize and rejuvenate Sartre’s thought. Despite Sartre’s hope, this attempt failed and has been received poorly directly after publication and by scholars studying the material in retrospect.¹

The question of why Sartre failed to produce an ethics for existentialism despite his clear fascination with it has preoccupied scholars for more than 70 years now. Sartre offered his own explanation in an interview with Michel Sicard, where he said that he: “wrote ten big notebooks which represent a failed attempt at building an ethics... I did not finish it because... building an ethics is tough!” (Daigle, 2006, p. 120). But is this lack of an ethics truly simply a result of his laziness or preoccupation with different activities? Or can the lack of a coherent existentialist ethics be ascribed to a deeper issue at the heart of the movement, such as its unsystematic nature or perceived nihilistic roots? Academics have proposed a plethora of answers to this question, yet it remains. But what if the problem lies in the question we are asking? Is the issue truly that Sartre never produced an ethics, or have we simply failed to find it yet? I propose that we reframe the question to the latter. If we do that, we can ask ourselves two more questions. Have

---

¹ For further context on the controversial nature of these interviews, see chapter 1980 in *Adieux* by De Beauvoir, 1984, p. 118 – 129.

we identified the correct source of the problem? Were we looking for the solution in the right place?

2. Sartre and the Others

To understand where the problem of Sartrean ethics stems from, it is necessary to briefly introduce some key concepts from his ontological basis for existentialism, described in *Being and Nothingness*. In this book, Sartre attempts to follow and expand on the phenomenological tradition established by Edmund Husserl and built upon by Martin Heidegger. Sartre occupies himself mostly with the question of being for itself and in relation to others. It is important to note that this text cannot fully examine the complex and intricate nature of these concepts in Sartre's system but rather provides a quick guideline necessary for the central argument presented in the latter sections.

The first key concept is that of Freedom, which is closely tied to his views of consciousness as the for-itself and the role of nothingness in interaction with external phenomena. Sartre posits that human existence precedes its essence, which means that we do not have a stable identity, or an in-itself, such as an object would have. Sartre views consciousness as consisting of nothingness, future-oriented and ever-changing. Further, he describes humans as beings who introduce nothingness into the world, which results in them being free in nature. Containing this Freedom is what allows the consciousness to both make choices and to orient itself to the future, freely reconstitute itself, creating meaning in the process. It is necessary to point out here that Sartre does not view this Freedom in a purely positive manner, stating that we are condemned to be free. The realization of this Freedom can lead to a feeling of anxiety and can result in an attempt to distance oneself from it.

The escape strategy of an anxious consciousness is to enter Bad Faith. Bad Faith is a state of being in which an individual is insincere and unauthentic, both to themselves and to others. Sartre describes various forms of Bad Faith in *Being and Nothingness*, but the key principle remains the same: Bad Faith is always an act of attempting to distance oneself from oneself, from the dynamic and anxiety-inducing for-itself nature of consciousness into a static and stable in-itself identity. In simple terms, being in Bad Faith always entails an attempt to shelter oneself from the reality of one's own nature and one's situation. Sartre claims that it is possible to live an entire existence in Bad Faith, but also that it is possible to break out of it or evade it altogether by coming to terms with one's dynamic and reflective nature.

The third key concept is that of the Other or of intersubjective relations. Sartre describes these as inherently antagonistic, which has to do with the impermeability of consciousness and what he calls The Look of the Other. Attempting to answer the questions posed by the impermeability of consciousness in intersubjective relations is an age-old problem in

phenomenology, and one that Sartre was aware of. Sartre's solution is to fully embrace the idea that one can never fully penetrate the Other's consciousness and view them as the contentless dynamic Freedom that a human being is in Sartre's system. This results in the Look of the Other, which always aims to objectify the consciousness as one of the static appearances that the Other perceives it as. Here, Sartre observes an ontological negative tension or struggle between two subjects, in which they limit each other's Freedom by subjecting each other to the Look.

This poses a grave problem for existentialist ethics – if human relationships are inherently negative, is it possible to create an ethics that is not misanthropic in nature? The answer to this question lies in the second question posited in the first section – are we searching in the right place?

3. Hell is other people

Sartre is one of the most famous intellectuals of the last century who produced a vast body of diverse literature during his long and productive career. Aside from his two great works of philosophy, *Being and Nothingness* and *The Critique of Dialectical Reason*, he wrote multiple essays, lectures, screenplays, newspaper articles, reviews, but above all, many plays, short stories and novels. That is why he was often done a disservice by academics who failed to take into consideration this part of his corpus and considered him solely as a philosopher. By no means can it be said that this avenue of Sartre's writing has been ignored, quite the contrary. It has been covered rather extensively in the past and continues to be discussed today. The problem lies in the fact that it has always been perceived as solely complementary to his philosophical treatises and interpreted under their spectre. But when analysed in their own right and confronted with Sartre's propositions from these philosophical works, they reshape the image of existentialism drastically.

However, some might question the validity of this approach. After all, a literary work is not what the contemporary academy considers a medium for philosophical enquiry. Today, a philosophical work follows strict criteria pertaining to style and form; otherwise, it is either dismissed, or, in the best case, viewed as a secondary complement to a more systemized work. But a look at the history of philosophy² and Sartre's own ideas about his literary corpus render this objection obsolete.

Sartre was enamoured with literature his entire life, as he makes evident in his autobiography *The Words*. Here he describes how his childhood was shaped by his grandfather's imposing library and how literature remained a constant presence throughout his life. On multiple occasions, Sartre declared his literary works to be just as relevant for his thought as his

---

² There is a growing movement in philosophy that confronts the rigid and professionalized style of modern philosophy with its rich and multifaceted history. See Stewart, 2013, and Whistler, 2020.

philosophical writings and wrote on literature profusely throughout his entire life. His collection of reviews of contemporary literature serves as the greatest testament to his deeply philosophical grasp of literature, above all his essay on William Faulkner's *The Sound and the Fury*, where he writes: "a novelistic technique always relates to an author's metaphysics" (Sartre, 2010, p. 105). For Sartre, literature was no mere aesthetic exercise, but a medium more than capable of conveying philosophical thought, oftentimes better than a typical philosophical work could.³

No work better illustrates this disparity between Sartre's philosophy and literature, and the errors of previous interpretations, than *No Exit*. Sartre's most famous dramatic play, which is focused on Garcin, Estelle and Inez, three sinners condemned to torture each other for eternity, is often perceived as the greatest representation of *The Look* put to paper. Their punishment is the presence of the Others and the play ends with the famous slogan: "Hell is other people" (Sartre, 1989, p. 45). But are they really?

4. Hell is other people?

If we interpret this play not from under the spectre of *Being and Nothingness*, but facing it head on, Garcin's desperate cry loses its certainty. At first glance, the reader would be inclined to accept this statement without question. However, two key interpretative moments should force them to reevaluate not only Garcin, but Sartre as well.

The first has to do with Bad Faith, in which all three characters unquestionably enter the play. Each questions the fact that they ended in hell and attempts to convince themselves and the others that their condemnation is unjust – Garcin ascribes it to holding on to his ideals, Estelle to love, and Inez to the cruel hand of fate. Each character is aware that the presented story is fraudulent and throughout the story, they are forced to confront their Bad Faith and shake off the individual layers of the lie until no more of it remains. However, the characters do not undergo this escape from Bad Faith out of their own volition – it is a direct result of the Look of the Others, of their forced sojourn in hell. The characters question and challenge the presented appearances, which results in their dismantling and a forced confrontation of the truth on the part of each liar. Thus, we are presented not with a negative, but negating tension between the three. The negating nature of the Look serves not to limit their Freedom but helps reclaim it and face the gravity of the condemnation. The effect of the Look is therefore positive.

The second key moment occurs when Garcin discovers that they are free to leave their room at any point. At various moments in the play, each character proclaims their wish to leave the others and knocks at their door, rings the bell, shouts at their valet – until Garcin attempts to open it and finds it was not locked in the first place. However, instead of leaving as proclaimed,

---

³ In his conversations with Simone De Beauvoir, Sartre states his belief that literature comes first and philosophy second, further solidifying this point. See De Beauvoir, 1984, p. 153.

he closes the door again and remains with the others. Some might argue that this has nothing to do with the presence of the others and is instead an image of the person who, faced with the infinite number of choices stemming from their Freedom, decided to retreat from making them. But a person always retreats into Bad Faith, and we established that this is impossible in their room. This choice signifies Garcin's realization that his earlier statement: "Alone, none of us can save himself or herself; we're linked together inextricably," (Sartre, 1989, p. 29), is not the manipulation he intended it to be, but the fact of the matter of their, and consequently human, reality.

In *No Exit* other people are hell in the same sense that our inherent Freedom is hell. We are condemned to both our Freedom and our coexistence with others, although both are inherently positive wholes that contain only a piece of the negative. This is a drastically different view of intersubjective relations than that from *Being and Nothingness*, but it is not one that completely disproves it. Sartre's conception still holds; it is simply enriched and consequently made more compatible with an ethical theory. Of course, this example could be perceived as contingent and an isolated occurrence, if the importance of human contact and cooperation were not present in most of Sartre's literature. That is precisely why this vast body of work deserves a novel interpretation of the kind presented here. Using Sartre's own words, his novelistic technique relates deeply to his ethics.

Engaging Sartre's literature to reconstrue his theory of intersubject relations in the way presented in this paper tackles two large obstacles standing in the way of existentialist ethics. Firstly, this re-examination of Sartrean intersubjective relations disregards the argument that existentialism could never support an ethics because of its misanthropic nature, simply because we cease to see human interaction as simply negative. The second is a common criticism due to the nature of Freedom, choice and meaning as depicted by Sartre. Critics claim that in existentialism, one can never make a truly moral judgment, because Sartre's system implies that whatever choice one makes is the right one, as they are the one making it. If this were true, it would hold that an ethics would be impossible, as there could be no ground for them to stand on. But our reframing of intersubjective relations in Sartre also pertains to this argument. If the Look of the Other pertains to our state of being, it can pertain to our morality as well. Suddenly a guideline is present, and Sartre's question from *Existentialism is a Humanism* that everyone ought to ask: "Am I really a man who has the right to act in such a manner that humanity regulates itself by what I do?" (Sartre, 1960, p. 32), ceases to be a singular occurrence in his work, but becomes supported by the entirety of his literary works. Thus, a stable presence, The Other, is introduced into our moral action and we are one step closer to an existentialist ethics.

This work was produced at the Institute of Philosophy of the Slovak Academy of Sciences, under the project VEGA - 2/0047/26.

Bibliography

- DAIGLE, Christine (ed.). 2006. *Existential Thinkers and Ethics*. Montreal and Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press. 191 p. ISBN 978-0-7735-3106-2.
- DE BEAUVOIR, Simone. 1984. *Adieux*. New York: Pantheon Books. 453 p. ISBN 978-0-3947-2898-8.
- SARTRE, Jean-Paul. 1981. *The Words*. New York: Vintage Books. 255 p. ISBN 978-0-3947-4709-5.
- SARTRE, Jean-Paul. 1989. *No Exit and Other Plays*. New York: Vintage Books. 275 p. ISBN 978-0-6797-2516-9.
- SARTRE, Jean-Paul. 1992. *Notebooks for an Ethics*. Chicago: University of Chicago Press. 607 p. ISBN 978-0-2267-3511-5.
- SARTRE, Jean-Paul. 1996. *Hope Now*. Chicago: University of Chicago Press. 134 p. ISBN 978-0-2264-7631-5.
- SARTRE, Jean-Paul. 2004. *Critique of Dialectical Reason, Vol 1: Theory of Practical Ensembles*. New York: Verso. 864 p. ISBN 978-1-8598-4485-4.
- SARTRE, Jean-Paul. 1960. *Existentialism and Humanism*. London: Methuen & Co. 80 p.
- SARTRE, Jean-Paul. 2010. *Critical Essays*. London: Seagull Books. 532 p. ISBN 978-0-8574-2449-5.
- SARTRE, Jean-Paul. 2020. *Being and Nothingness*. Oxon: Routledge. 817 p. ISBN 978-0-3674-6140-9.
- STEWART, Jon. 2013. *The Unity of Content and Form in Philosophical Writing : The Perils of Conformity*, London, New Delhi, New York and Sydney: Bloomsbury (Bloomsbury Studies in Philosophy). 217 p. ISBN 978-1-4725-1276-5.
- WHISTLER, Grace. 2020. *Camus' Literary Ethics: Between Form and Content*. Cham: Switzerland. 214 p. ISBN 978-3-030-37755-7.

Nezapadanie a monštruóznosť: kritická analýza normatívnych režimov telesnosti

Misfit and monstrosity: a critical analysis of normative regimes of corporeality

Mgr. Gabriela LŐRINC

Abstrakt

Text skúma normatívne režimy telesnosti prostredníctvom prepojenia feministickej filozofie tela, disability studies a posthumanistických perspektív. Východiskom je kritika ideálu uzavretej, kontrolovanej a esteticky „správnej“ telesnosti, ktorý je rodovo ukotvený. Koncept monštruózneho tela (Shildrick 2002, 2009) je interpretovaný ako analytický nástroj, ktorý sprehľadňuje procesy normalizácie a ukazuje, ako sú ženské telá historicky konštruované. Prostredníctvom kategórie misfittingu (nezapadania) (Garland-Thomson 1996, 2011) sa nezapadanie konceptualizuje ako relačný fenomén medzi telesnosťou a materiálno-sociálnym prostredím, nie ako inherentná vlastnosť tela. Argument následne prechádza k etickým dôsledkom: k rehabilitácii zraniteľnosti, revízii noriem krásy a k presunu dôrazu z patologizácie tel na transformáciu prostredí.

Kľúčové slová: telesnosť, normativita, monštruózne telo, nezapadanie, disability studies.

Abstract

The text examines normative regimes of embodiment through an integration of feminist philosophy of the body, disability studies, and posthumanist perspectives. It begins with a critique of the ideal of a closed, controlled, and aesthetically “pleasing” embodiment, which is grounded in gender. The concept of the monstrous body (Shildrick 2002, 2009) is interpreted as an analytic tool that renders processes of normalization transparent and shows how female bodies have been historically constructed. Through the category of misfitting (Garland-Thomson 1996, 2011), “non-fitting” is conceptualized as a relational phenomenon between embodiment and the material–social environment, rather than as an inherent feature of the body. The argument then turns to ethical implications: the rehabilitation of vulnerability, a revision of norms of beauty, and a shift in emphasis from the pathologization of bodies to the transformation of environments.

Keywords: embodiment, normativity, monstrous body, misfitting, disability studies.

Kontaktné údaje:

Mgr. Gabriela Lőrinc

Katedra filozofie, Filozofická fakulta

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

gabriela.lorinc@student.upjs.sk

Úvod

Moderné západné predstavy o tele sa stále opierajú o normatívny ideál uzavretej, kontrolovanej, funkčnej a esteticky príjemnej telesnosti, ktorý je zároveň rodovo ukotvený a implicitne maskulínny (Shildrick, 1997, s. 9 – 10). Tento ideál však žitá skúsenosť telesnosti neustále spochybňuje: telá sú „priepustné“ (preklad anglického výrazu *leaky*), premenlivé a zraniteľné, pričom ženská telesnosť býva konštruovaná ako osobitne „excesívna“ a nezapadajúca (Tamže). Cieľom príspevku je ukázať, že telá označované ako nezapadajúce nie sú okrajové výnimky, ale analyticky produktívne nástroje, na ktorých sa spriehľadňujú normalizačné mechanizmy a otvára sa priestor pre etickú revíziu toho, čo sa považuje za „správne“ telo. V texte sa prepája koncept monštruózneho tela (Shildrick) s feministickou teóriou a disability studie¹, najmä s koncepciou nezapadania (z anglického *misfitting*) (Garland-Thomson), aby bolo možné ukázať, že nezapadanie nie je vlastnosť tela, ale relačný vzťah medzi telom a materiálno-sociálnym prostredím (Garland-Thomson, 1997, s. 22). V texte postupujem od kritiky normatívneho ideálu cez analýzu monštruóznosti a nezapadania k etickému vyústeniu, ktorým je rehabilitácia zraniteľnosti, revízia noriem krásy a transformácia prostredí ako podmienka žiteľnosti (z anglického *livability*) rozmanitých tiel.

1. Normatívne ideály

Ak hovoríme o telesnosti v súčasnej západnej kultúre, implicitne vždy predpokladáme určité „štandardné“ telo. Normatívnym ideálom je telo, ktoré je zdravé, schopné, racionálne, sebestačné, vizuálne príjemné a maskulínne (Garland-Thomson, 1997, s. 37, 64; Shildrick, 2002, s. 72 – 73). Práve takto koncipované telo tvorí základ filozofického, sociologického či kultúrneho myslenia a poznania.

V histórii európskeho myslenia je viditeľné prepojenie maskulinity s racionalitou a femininity s telesnosťou, ktorá je opakom racionálneho bytia vo svete. Maskulínny subjekt už od obdobia osvietenstva transcendoval svoje telo a stal sa „stelesneným“ ráciom nepoškvrneným nedôveryhodnými zmyslovými zážitkami (Shildrick, 1997, s. 26). Ženy, predovšetkým vďaka ich intímnemu prepojeniu s reprodukciou, boli vnímané ako neschopné prekročiť svoju telesnosť (Tamže).² V istom zmysle boli a sú ženy „viac telesné“ ako muži, čím sú bytostne neschopné kontrolovať svoje telesné procesy (Tamže).

Ako píše Margrit Shildrick vo svojej knihe *Leaky Bodies*: „Keďže znevažovanie telesnosti, alebo prinajmenšom ambivalencia voči telu, je dominantným rysom maskulínneho

---

¹ Disability studies je mladý interdisciplinárny akademický odbor, ktorý skúma kultúrne, spoločenské a politické aspekty zdravotného znevýhodnenia. Cieľom je narušiť vnímanie hendikepu ako výlučne medicínskeho problému konkrétnej telesnej či mentálnej neschopnosti a zdôrazniť ho ako kultúrny fenomén. Názov odboru disability studies nechávam bez prekladov v súlade s antológiou K. Kolářovej (Kolářová, 2012).

² Táto dichotómia tela verzus rozumu je viditeľná aj v diskurze ohľadom rozdielu medzi prírodou a kultúrou (Shildrick, 1997, s. 26).

poznania, tvrdím, že rezistentný feminizmus musí usilovať o nanovobjavenie a preskúmanie tela. Aj tam, kde je žité telo uznané ako miesto subjektivity, ako napríklad vo fenomenológii, ide napriek tomu o univerzalizované mužské telo.” (Tamže, s. 9 – 10). Shildrick ukazuje, že problém nie je iba v tom, že muži obsadili miesto subjektivity, ale v tom, že aj kritériá subjektu (racionálnosť, autonómia, seba-prítomnosť (*self-presence*), ne-telesnosť) sú od začiatku definované na základe maskulínneho ideálu. Ženy sa tak ocitajú v pasci: buď sa snažia prispôbiť tomuto mužskému štandardu, alebo prijmú, že sú inherentne odlišné, a tým pádom vždy menej než plnohodnotné osoby. Kým zostáva v platnosti maskulínny model subjektivity, ženy sú a budú principiálne zbavované statusu plnohodnotného subjektu (Tamže, s. 147 – 148).

Norma celistvej, kontrolovanej a funkčnej telesnosti je zároveň ontologicky problematická. Predpokladá, že existuje pevná, nemenná, prirodzená hranica medzi mužom a ženou, vnútrom a vonkajškom, medzi subjektom a objektom, mnou a druhým, medzi normálnym a abnormálnym (Shildrick, 2009, s. 25 – 26). Feministické teoreticky telesnosti tento predpoklad narúšajú a ukazujú, že netesnosť, priepustnosť, dynamickosť a vzájomná konštruovanosť (relačnosť) nie sú výnimkami, ale základnými črtami telesnosti (Tamže, s. 25 – 27). Ak však v spoločnosti existuje veľké množstvo tiel, ktoré normatívny ideál nenapĺňajú (zdravotne znevýhodnené, obézne, staré, transrodové, intersexuálne či výrazne modifikované telesnosti), potom nestačí iba rozširovať kategóriu „normálneho“. Je potrebné samotnú telesnosť a normy telesnosti rekonceptualizovať na pochopenie komplexnej ľudskej žitej skúsenosti (*lived experience*) (Garland-Thomson, 2013, s. 351).

Považujem za kľúčové vyzdvihnúť fakt, že odlišnosť je základnou črtou nášho sveta. Naše ja, telo aj svet sú v neustálom procese uskutočňovania (vznikania), kontinuálne tvorené a tvoriac jeden druhého (Rice – Riley – Lamarre et al., 2021, s. 8).³ Ak sa stane centrom záujmu telesná odlišnosť či telesné „postihnutie“⁴, naša pozornosť sa automaticky otočí k diverzifikovaným spôsobom existencie a telesnosti, ktoré poukážu na neproduktívnu mýtickú telesnú normu (Tamže, s. 21 – 22). Perspektíva, ktorá pristupuje k rozdielu pozitívne, vyzýva k rozširovaniu spektra zahrnutých životných skúseností ľudí a k zohľadňovaniu nenormatívnych telesností. Práve odlišné spôsoby ľudskej telesnosti budú centrom záujmu nasledujúcej časti textu. Cieľom bude zároveň poukázať na možné prepojenie ženskej telesnej skúsenosti a telesnej skúsenosti ľudí so zdravotným znevýhodnením.

³ Intertelesnosť (z anglického *intercorporeality* – otvorenosť voči druhým a ovplyvnenie druhými) je základnou črtou našej existencie vo svete (Shildrick, 2009, s. 26).

⁴ Slovo „postihnutie“ nevnímam ako inakosť tela či mysle, ale skôr fenomén vylučovania a stigmatizácie ľudí, ktorých telo alebo intelekt nezapadajú do toho, čo sa univerzálne považuje za prirodzené a normálne (Kolářová, 2012, s. 11). Takýto socio-kultúrny model „postihnuteľnosti“ zdôrazňuje spoločenské vylúčenie ľudí, neprispôobilosť prostredia voči telesným diferenciam a relačnosť týchto dvoch faktorov, ktoré prispievajú k prežívaniu „postihnuteľnosti“ ako takého (Dočekalová, 2024, s. 652).

2. Odlišné spôsoby telesnosti

Existuje množstvo paralel medzi sociálnym významom pripisovaným ženským telám a „postihnutým“ telám. Oba spôsoby telesnosti sú vnímané ako deviantné a podradné, oba sú vylúčené z plnej participácie vo verejnom či ekonomickom živote, oba sú definované v opozícii voči norme, ktorá je nadradená (Garland-Thomson, 1997, s. 19). Príkladov prepájajúcich femininitu a „zdravotné postihnutie“ je nespočetne veľa – od Freudovho vymedzenia ženskosti prostredníctvom kastrácie, cez lekárov z konca devätnásteho storočia, ktorí menštruáciu definovali ako zneschopňujúcu a obmedzujúcu, až po Thorsteina Veblena, ktorý v roku 1899 opisuje ženy ako doslova znefunkčnené ženskými rodovými rolami a odievaním (Tamže, s. 19).

Prepojenie ženskosti a „postihnutia“ vytvára vynikajúci začiatkový bod pre skúmanie vzťahu sociálnej identity a tela. Feministické teórie skúmajúce rod ako kategóriu, rolu tela v utváraní identity a nášho ja či komplexnosť sociálnych mocenských vzťahov môžu poskytnúť dôležitú oporu pri analýze „postihnutia“ (Tamže, s. 20). To, čo vie feminizmus ponúknuť, je široká sociopolitická kritika systémových mocenských vzťahov založených na sociálnych kategóriách ukotvených v tele (Tamže, s. 21). Zároveň však platí aj opačná dynamika: teória „postihnutia“, kde je „postihnutie“ chápané ako formálna kategória identity, môže na feministickú teóriu vyvíjať tlak, aby dôslednejšie zohľadňovala telesnú rozmanitosť.

Feminizmus ponúka disability studies predovšetkým dôraz na pluralitu identít a tiel. Rodová identita je vo feministických teóriách chápaná ako dynamická, vnútorne diferencovaná a neraz vnútorné rozporuplná (Tamže, s. 24). Integrácia „postihnutia“ do tohto rámca umožňuje konceptualizovať ženskú telesnosť nie ako homogénnu kategóriu, ale ako pole diferencovaných spôsobov telesnosti (Tamže).

Feministické teórie poukazujú, že ženská telesnosť je v rámci normatívnych režimov systematicky koncipovaná ako odlišná, neúplná a nezapadajúca. Disability studies odhaľujú fakt, že ideál dokonalého tela nevzniká ako neutrálne empirické zhrnutie, ale ako výsledok normalizačných procesov, ktoré určujú, aké telá zapadajú do sociálneho a materiálneho prostredia a aké telá sú z neho vytláčané (Garland-Thomson, 2011, s. 591 – 592; Siebers, 2013, s. 290). V nadväznosti na to sa v nasledujúcej podkapitole sústredím na koncept monštruózneho tela ako teoretického rámca, ktorý túto odlišnosť zachytáva a zároveň problematizuje samotnú hranicu medzi normálnym a abnormálnym telom. Cieľom je zároveň ukázať konkrétne možné prepojenie ženskej telesnej skúsenosti s disability teóriou monštruózneho tela.

2.1 Monštruózne telá

Shildrick odmieta predstavu tela ako stabilného, pevne daného objektu „merateľného“ podľa vopred daného ideálu. V nadväznosti na Butler (1993) tvrdí, že „pevné“ telo s jasnými hranicami vzniká až opakovaním diskurzívnych praktík, teda spôsobov, akými o tele hovoríme,

regulujeme ho, zobrazujeme a narábame s ním (Shildrick, 2002, s. 10). Z toho vyplýva, že ideál „správneho“ tela nie je prirodzeným štandardom, ku ktorému majú všetky ostatné telá smerovať, ale produktom konkrétnych mocenských a diskurzívnych praktík (Tamže). Shildrick následne využíva koncept monštruózneho tela ako epistemický aj ontologicko-etický nástroj: to, čo narúša normu, zviditeľňuje mechanizmy, ktorými sa norma telesnosti produkuje a udržiava (Tamže, s. 9).

Monštrá sa, prirodzene, prejavujú mnohými rozličnými a kultúrne špecifickými spôsobmi. To, čo je na nich monštruózne, je najčastejšie forma ich telesnosti, ich telesná podoba (Tamže). Monštrum je najmä symbolom inakosti. Sústreďuje v sebe binárne opozície, v ktorých je označované ako neprirodzené, neľudské, abnormálne, nečisté či rasovo „iné“ (Tamže, s. 28). Jednoducho povedané, monštrum je niečo presahujúce hranice normativity a normálnosti (Tamže, s. 29).

Shildrick píše, že prepojenie medzi monštruóznym a ženským sa ako nič ťahne naprieč rozmanitými historickými, psychologickými, medicínskymi a inými výkladmi a teóriami (Tamže, s. 28; Creed, 1993). V tejto súvislosti upozorňuje, že vzťah medzi monštruóznym telom ako „iným“ a ženským ako „iným“, v oboch prípadoch implicitne vo vzťahu k mužskému subjektu, je mimoriadne komplexný. Zároveň však podľa nej signalizuje hlbokú a pretrvávajúcu neistotu voči ženskej telesnosti, a napokon aj voči telesnosti ako takej (Tamže, s. 29). Ako to vystihuje Braidotti, ženské telo je „...schopné poraziť predstavu fixnej telesnej formy, viditeľných, rozpoznatelných, jasných a zreteľných tvarov ako toho, čo vyznačuje kontúru tela. Morfologicky je problematické.“ (Braidotti, 1994, s. 80; Shildrick, 2002, s. 29). Braidotti týmto výrokom ukazuje, že ženská telesnosť v rámci západných noriem narúša ideál tela ako stabilnej, jasne ohraničenej a ľahko „čitateľnej“ formy. Monštruóznosť a ženskosť ohrozujú jasne stanovené normy.

Shildrick pracuje aj s obrazom tzv. *leaky bodies*, netesných, „vytekajúcich“ tiel, ktoré narúšajú hranicu medzi vnútrom a vonkajškom, „unikajú“ cez krv, tekutiny, bolesť či iné telesné javy, a tým spochybňujú ideál uzavretého, celistvého, autonómneho tela (Shildrick, 2002, s. 31). Monštruóznosť u nej preto nie je len odchýlkou, ktorá je vlastná len ženskému telu, ale ide o pomenovanie priepustnosti, zraniteľnosti a závislosti, ktoré sú prítomné v každej jednej telesnej existencii.

Shildrick pripomína, že v západnom myslení sa ako leitmotív opakuje predstava „excesívnosti“ žien: už od pytagorejskej tabuľky protikladov sa maskulínne viaže na limit a feminínne na bezhraničné, chápané ako zlyhanie a niečo, čo sa vymyká kontrole. Ženské telo má túto „indiferenciu“ k limitom zosobňovať v menštruácii, tehotenstve, laktácii či v „poruchách“ typu hystérie (dnes skôr anorexie či bulímie) (Shildrick, 2002, s. 31). Ženské telo môže veľmi ľahko zmeniť tvar (napr. pri menštruácii či tehotenstve), čím priamo popiera

koncept fixných telesných foriem (Braidotti, 1994, s. 80). Žena sa tak konštruuje ako nepredvídateľná, neobsiahnuteľná, „vytekajúca“, a teda monštruózna.

Predovšetkým je to telesná ambiguita a tekutosť, znepokojujúci nedostatok pevnej definície, čo monštruózne vyznačuje ako miesto narušenia (Shildrick, 2002, s. 80). Monštruóznosť sa najčastejšie spája s neprirodzenosťou, neľudskosťou, abnormalitou a nečistotou, teda s tým, čo je vnímané ako odchýlka od normy a ohrozenie poriadku. Zároveň označuje hraničné a hybridné formy telesnosti (medzi kategóriami rodu, druhu, zdravia či rasy), ktoré narúšajú jasné hranice a preto vyvolávajú odpor aj fascináciu. Monštruóznosť nás zároveň straší, bojíme sa jej. Monštrá v nás prebúdajú isté nové poznanie: vedomie vlastnej otvorenosti a zraniteľnosti, ktoré sa západný diskurz usiluje zakryť (Tamže, s. 81).

Koncept monštruózneho tela možno na záver produktívne artikulovať prostredníctvom Garland-Thomsonovej kategórie nezapadania (z anglického *misfitting*): ak Shildrick ukazuje, že telo je konštitutívne priepustné, nestále a len podmienene uzavreté, nezapadanie pomenúva moment, v ktorom sa táto skutočnosť stáva sociálne vnímanou ako problém. Nezapadanie nevzniká „v tele“, ale ako relačný efekt medzi konkrétnou telesnosťou a materiálno-sociálnym prostredím, ktoré je organizované podľa normatívneho profilu generického, kontrolovaného tela (Garland-Thomson, 2011, s. 594 – 595). Viditeľný je presun dôrazu od chápania „postihnutia“ ako individuálneho deficitu smerom k chápaniu „postihnutia“ ako kultúrnej, sociálnej a politickej kategórie, ktorá vypovedá viac o normách než o telách samotných (Garland-Thomson, 2011, s. 598).

Monštruózne, netesné ženské telo možno chápať ako radikalizované nezapadanie: krv, tekutiny, bolesť, zmeny tvaru či „exces“ neoznačujú iba estetickú rušivosť, ale zviditeľňujú dysfunkčnosť noriem, ktoré regulujú, čo sa v priestore, čase a symbolickom poriadku javí ako zapadanie (z anglického *fitting*). V tejto kolízii sa zároveň ukazuje epistemická produktivita monštruózneho: nie ako výnimky, ale ako analytického bodu, ktorý demaskuje podmienky normality a otvára možnosť materiálnych a diskurzívnych intervencií smerujúcich k tomu, aby rozmanité telesnosti neboli konštituované ako nezapadajúce, ale ako bežná súčasť diferencovaného sveta (Shildrick, 1997, s. 180).

3. Zraniteľnosť tela

Ak predchádzajúce časti ukázali, že celistvé a neproblematické telo je normatívna fikcia, a že monštruóznosť či nezapadanie zviditeľňujú mechanizmy normalizácie, potom etické vyústenie nemôže spočívať v snahe minimalizovať odchýlku. Naopak, feministická disability teória posúva ťažisko od autonómie k vzťahovosti: telesnosť je vždy zraniteľná a tým aj nevyhnutne odkázaná na druhých, na infraštruktúry a režimy starostlivosti (Garland-Thomson, 2011, s. 599 – 600). Fantázia úplnej kontroly (medicínskej, estetickej či genetickej) sa v tomto

rámci javí ako obranná stratégia voči vlastnej premenlivosti a relačnosti. Monštruózne telá zároveň trvalo destabilizujú fantáziu absolútnej kontroly tým, že pripomínajú priepustnosť, premenlivosť a neuzatvorenosť telesnosti. Keď uznáme telesnosť ako skúsenosť, ktorá so sebou nesie špecifickú krehkosť a zraniteľnosť, otvorí sa tým aj cesta k tomu, aby sme „inakosť“ prestali vnímať ako problém alebo chorobu, ktorú treba liečiť, opravovať alebo aspoň rehabilitovať (Kolářová, 2012, s. 21).

Takto rekoncepovaná etika telesnosti sa následne musí dotknúť aj estetického: krása nie je neutrálna kategória, ale jedna z technológií, ktorými sa „správne“ telo udržiava ako horizont hodnotenia a sebadisciplíny (Jansen – Wehrle, 2018; Dolezal, 2010, 2015; Elias – Gill – Scharff, 2017). Revízia krásy preto nie je ani jednoduchým odmietnutím estetických praktík, ani ich nekritickým oslavovaním, ale presunom od krásy ako odmeny za prijatie normy ku kráse ako vzťahovej praxi, ktorá môže podporovať žiteľnosť rozmanitých tiel či ľudskú schopnosť autonómne konať (viď. Cahill, 2003). V tomto zmysle monštruózne a misfitting telá nie sú „mimo estetiky“, skôr odhaľujú, že estetika je vždy politická a situovaná tým, že rozhoduje o viditeľnosti, hodnote a nároku na uznanie.

Najkonkrétnejším dôsledkom tejto zmeny perspektívy je presun od patologizácie tela k transformácii prostredia. Ako ukazuje Wendell, veľká časť „postihnutia“ je produkovaná materiálnymi a sociálnymi usporiadaniami sveta – architektúrou, časovými režimami, pracovnými normami a komunikačnými systémami – ktoré sú implicitne modelované podľa úzkeho profilu paradigmatického (mladého, zdravého, výkonného) subjektu (Wendell, 1997, s. 39 – 41). Ak je nezapadanie relačný jav (Garland-Thomson, 2011, s. 600), potom riešením nie je oprava tiel, ale preusporiadanie podmienok života (Tamže, s. 604): prístupnosť, univerzálny dizajn, flexibilné tempo práce, infraštruktúry starostlivosti a reprezentácie, ktoré znižujú cenu nezapadania (Wendell, 1997, s. 55 – 56). Monštruózne telá tu nefigurujú ako výnimky, ale ako indikátory miest, kde norma zlyháva; práve preto majú epistemickú aj etickú hodnotu pri tvorbe žiteľnejších (z anglického *livable*) svetov. Ako to formuluje Donna Haraway: „Ozvlášťňovanie (z anglického *queering*) konkrétnych normalizovaných kategórií nie je pre ľahké vzrušenie z transgresie, ale z nádeje na vytvorenie žiteľných (z anglického *livable*) svetov.“ (Haraway 1994, s. 60; Shildrick, 2002, s. 128).

Záver

Prepojenie feministickej filozofie telesnosti s disability studies sa tu neukazuje ako jednoduché rozšírenie rámca, ale ako zmena optiky, v ktorej sa telo stáva predmetom myslenia. Normatívne, uzavreté telo prestáva fungovať ako samozrejímá mierka ľudskej telesnosti a odhaľuje sa ako historicky špecifický konštrukt, ktorý privileguje maskulínne, schopné, kontrolované a „netekuté“ formy vtelenia.

Monštruózne, tekuté a nezapadajúce ženské telá tento konštrukt narúšajú na viacerých úrovniach: sprístupňujú jeho slepé miesta, spochybňujú predstavu pevnej, uzavretej telesnej formy a problematizujú podmienky priznávania statusu plnohodnotného subjektu. Keď sa prestanú chápať ako extrémne odchýlky a začnú sa čítať ako zviditeľnenia všeobecnej zraniteľnosti a vzťahovosti vtelenia, *misfitting* vystupuje nie ako výnimka, ale ako štrukturálna dimenzia telesného bytia.

Filozofický prínos analýzy spočíva v tom, že za východisko berie nedostatky ideálu dokonalého tela, pričom netesnosť, neuzavretosť a nezapadanie sa ukazujú ako implicitne prítomné podmienky ľudskej telesnosti.

Text je zámerne konceptuálny a pracuje s vybranými autorkami, preto neponúka detailnú empirickú ani historicko-genealogickú analýzu toho, ako sa normy telesnosti presadzujú v konkrétnych inštitúciách (medicína, práca, architektúra, médiá). Rozšírenie by bolo možné viacerými smermi: (1) intersekcionálne doplniť, ako sa nezapadanie diferencuje podľa rodu, rasy/ethnicity, triedy, veku a sexuality; (2) konkretizovať materiálne mechanizmy nezapadania cez prípadové štúdie prostredí; (3) rozpracovať afektívnu rovinu monštruóznosti (odpor, fascinácia, hanba); (4) ako vplýva sociálny status a ekonomický systém na (ne)vylučovanie nezapadajúcich tiel z verejného diskurzu či iné.

Literatúra

- BRAIDOTTI, Rosi. 1994. *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press. 325 s. ISBN 978-0-231-08235-8.
- BUTLER, Judith. 1993. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge. 256 s. ISBN 978-0-415-90366-0.
- CAHILL, Ann J. 2003. Feminist Pleasure and Feminine Beautification. In *Hypatia*, roč. 18, č. 4, s. 42 – 64. ISSN 0887-5367. DOI 10.1111/j.1527-2001.2003.tb01412.x.
- CREED, Barbara. 1993. *The Monstrous-Feminine: Film, Feminism, Psychoanalysis*. London: Routledge. 182 s. ISBN 978-0-415-05259-7.
- DE SCHAUWER, Elisabeth – VAN DE PUTTE, Inge – CLAES, Lien et al. 2016. Shildrick's monster: exploring a new approach to difference/disability through collective biography. In *Disability & Society*, roč. 31, č. 8, s. 1098 – 1111. ISSN 0968-7599. DOI 10.1080/09687599.2016.1235014.
- DOČEKALOVÁ, Darja. 2024. Emancipace prostřednictvím crip identity s ohledem na potenciál péče. In *Filozofia*, roč. 79, č. 6, s. 651 – 664. ISSN 0046-385X. DOI 10.31577/filozofia.2024.79.6.6.

- DOLEZAL, Luna. 2010. The (In)visible Body: Feminism, Phenomenology, and the Case of Cosmetic Surgery. In *Hypatia*, roč. 25, č. 2, s. 357 – 375. ISSN 0887-5367. DOI 10.1111/j.1527-2001.2009.01075.x.
- DOLEZAL, Luna. 2015. *The Body and Shame: Phenomenology, Feminism, and the Socially Shaped Body*. Lanham, MD: Lexington Books. 222 s. ISBN 978-0-7391-8169-0.
- ELIAS, Ana Sofia – GILL, Rosalind – SCHARFF, Christina (eds.). 2017. *Aesthetic Labour: Rethinking Beauty Politics in Neoliberalism*. Cham: Palgrave Macmillan. 402 s. ISBN 978-1-137-47764-4.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie. 1997. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press. 199 s. ISBN 978-0-231-10130-1.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie. 2005. Feminist Disability Studies. In *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, roč. 30, č. 2, s. 1557 – 1587. ISSN 0097-9740. DOI 10.1086/423352.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie. 2009. *Staring: How We Look*. New York: Oxford University Press. 258 s. ISBN 978-0-19-532679-6.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie. 2011. Misfits: A Feminist Materialist Disability Concept. In *Hypatia*, roč. 26, č. 3, s. 591 – 609. ISSN 0887-5367. DOI 10.1111/j.1527-2001.2011.01206.x.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie. 2013. Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. In Davis, Lennard J. (ed.): *The Disability Studies Reader*, 4. edícia. č. 333 – 353. ISBN 978-0-203-07788-7.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie. 2017. Disability Bioethics: From Theory to Practice. In *Kennedy Institute of Ethics Journal*, roč. 27, č. 2, s. 323 – 339. ISSN 1054-6863. DOI 10.1353/ken.2017.0020.
- HARAWAY, Donna J. 1994. A Game of Cat's Cradle: Science Studies, Feminist Theory, Cultural Studies. In *Configurations*, roč. 2, č. 1, s. 59 – 71. ISSN 1063-1801.
- JANSEN, Julia – WEHRLE, Maren. 2018. The Normal Body: Female Bodies in Changing Contexts of Normalization and Optimization. In FISCHER, Clara – DOLEZAL, Luna (eds.): *New Feminist Perspectives on Embodiment*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 37 – 55. ISBN 978-3-319-72352-5.
- KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). 2012. *Jinakost – postižení – kritika: společenské konstrukty nezpůsobivosti a hendikepu: antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 582 s. ISBN 978-80-7419-050-6.
- PEDWELL, Carolyn. 2007. Ethics of the body: postconventional challenges. In *Feminist Review*, č. 85, s. 134 – 136. ISSN 0141-7789. DOI 10.1057/palgrave.fr.9400326.

- RICE, Carla – RILEY, Sarah – LAMARRE, Andrea – BAILEY, K. Alysse. 2021. What a body can do: Rethinking body functionality through a feminist materialist disability lens. In *Body Image*, roč. 38, s. 95 – 105. ISSN 1740-1445. DOI 10.1016/j.bodyim.2021.03.014.
- SHILDRICK, Margrit. 1997. *Leaky Bodies and Boundaries: Feminism, Postmodernism and (Bio)ethics*. London; New York: Routledge. 262 s. ISBN 978-0-415-14616-6.
- SHILDRICK, Margrit. 2002. *Embodying the Monster: Encounters with the Vulnerable Self*. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications. 162 s. ISBN 978-0-7619-6549-7.
- SHILDRICK, Margrit. 2009. *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*. London: Palgrave Macmillan. 215 s. ISBN 978-0-230-21056-1.
- SIEBERS, Tobin. 2013. Disability and the Theory of Complex Embodiment—For Identity Politics in a New Register. In Davis, Lennard J. (ed.): *The Disability Studies Reader*, s. 278 – 297. ISBN 978-0-203-07788-7.
- THOMAS, Carol. 1999. *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability*. Buckingham; Philadelphia: Open University Press. 185 s. ISBN 0-335-19693-4.
- TREMAIN, Shelley L. 2017. *Foucault and Feminist Philosophy of Disability*. Ann Arbor: University of Michigan Press. 231 s. ISBN 978-0-472-05373-5.
- WENDELL, Susan. 1996. *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York; London: Routledge. 211 s. ISBN 0-415-91474-4.

Analýza etických paradoxů v dystopické literatuře

Analysis of Ethical Paradoxes in Dystopian Literature

Mgr. Denisa MIŠINOVÁ, DiS.

Abstrakt

Je morálne ospravedlniteľne budovať šťastie väčšiny na utrpení jedného dieťaťa? Táto otázka, ktorú Ursula K. Le Guin sformovala do podoby mesta Omelas, netvorí iba zápletku jednej poviedky, ale predstavuje etické epicentrum celého žánru dystopie. Zatiaľ čo klasické utopické projekty historicky stroskotali na limitoch organizácie, literárna vízia nás stavia pred oveľa znepokojujúcu dilema: čím je vykúpený prípadný úspech dokonalého systému? Dystopia v tomto zmysle nie je obyčajnou fikciou, ale radikálnym myšlienkovým experimentom, v ktorom utilitárny kalkul blaha naráža na nekompromisnú stenu kantovské deontológie a Rawlsovú spravodlivosť. Táto konfrontácia získava nový rozmer v kontexte Young Adult literatúry, kde sa imaginárne univerza stávajú simulátormi pro dospievajúci mozog v jeho najcitlivejšej fáze. Na pozadí neurologickej plasticity a procesu myelinizácie prefrontálneho kortexu ukážeme, že identifikácia s hrdinom nie je pre dospievajúceho čitateľa obyčajnou voľnočasovou aktivitou. Ide o kognitívny tréning prechodu od konvenčného nasledovania pravidiel k postkonvenčnej morálnej autonómii. Dystopiaa tak slúži ako bezpečný priestor, v ktorom čitateľ prostredníctvom identifikácie s hrdinom netrénuje iba svoju predstavivosť, ale predovšetkým svoju schopnosť etickej reflexie.

Kľúčové slová: dystopia, etika, Young Adult, morálny vývoj.

Abstract

Is it morally justifiable to build the happiness of the majority upon the suffering of a single child? This question, formulated by Ursula K. Le Guin in the image of the city of Omelas, does not merely constitute the plot of a single short story; it represents the ethical epicenter of the entire dystopian genre. While classical utopian projects have historically foundered on the limits of organization, literary visions confront us with a far more unsettling dilemma: what is the price of the potential success of a perfect system? In this sense, dystopia is not mere fiction, but a radical thought experiment in which the utilitarian calculus of welfare strikes the uncompromising wall of Kantian deontology and Rawlsian justice. This confrontation acquires a new dimension within the context of Young Adult literature, where imagined universes become simulators for the adolescent brain in its most sensitive phase. Against the backdrop of neurological plasticity and the process of prefrontal cortex myelination, it becomes evident that identification with the hero

is not a mere leisure activity for the adolescent reader. It is a cognitive training of the transition from conventional rule-following to post-conventional moral autonomy. Dystopia thus serves as a safe space in which the reader, through identification with the protagonist, trains not only the imagination but, above all, the capacity for ethical reflection.

Keywords: dystopia, ethics, Young Adult, moral development.

Kontaktné údaje:

Mgr. Denisa Mišinová, DiS.

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Filozofická fakulta

misinova1@ucm.sk

Úvod

Koncept utopie se v literární i filozofické tradici proměňoval v závislosti na historických, společenských a kulturních podmínkách. Od prvních vizí ideálních společností v antické filozofii reflektují tyto koncepty základní otázky o povaze společnosti, morálky a lidské přirozenosti. Utopická literatura tradičně představovala vize ideálního světa, v němž byly vyřešeny zásadní společenské problémy, proto sloužila nejen jako kritická reflexe existujícího společenského řádu, ale i jako inspirace pro politické a sociální reformy. „Utopista nahlíží na lidstvo a jeho budoucnost buď s nadějí, nebo s obavami. Je-li nahlíženo s nadějí, výsledkem je obvykle utopie. Je-li nahlíženo s obavami, výsledkem je zpravidla dystopie“ (Sargent, 2010, s. 29).

Dystopie představují odvrácenou stranu ideálu. „Odvozená od literárního žánru utopie, do sebe vstřebala logické principy euchronie (situování do budoucna). Blízká či vzdálená budoucnost se stává dominujícím dějištěm dystopické literatury. Základním principem pak je nespokojenost se stávající společenskou situací“ (Pavlova, 2018, s. 113). Zobrazují svět, kde se pokusy o vytvoření ideální společnosti zvrhly v totalitní, represivní nebo jinak nefunkční systém. Kombinují umělecký, filozofický a edukativní potenciál. Nejedná se pouze o literární žánr; dystopie třeba chápat jako širší kulturní fenomén zahrnující umělecká díla (beletrie, komiksy, filmy atd.), která jsou na dystopickém modelu přímo či nepřímo založena (Pavlova, 2018, s. 111).

Rok 2000 se stal ústředním bodem rozpadu dystopických románů a filmů adresovaných mladému publiku, avšak v tomto období bylo zvykem sjednocovat dystopický žánr se sci-fi (Campbell, 2019, s. 8 – 10). Young Adult (YA)¹ dystopie, jakožto beletristický fenomén 21. století, rapidně nabyly mimořádnou popularitu a zároveň obohatily systém edukace o nové kreativní příležitosti. Obsahem a intencionalitou mají potenciál přispět k mentální, etické či estetické edukaci čtenářů a jsou jim cíleně přizpůsobeny. Svými charakteristickými rysy podněcují rozvoj kognice, kritického myšlení, sociální motivace a emocionálního vývoje. Obzvlášť u mladých čtenářů představuje čtení fiktivních příběhů cenný prostředek, který poskytuje prostor pro zkoumání a porozumění morálním dilematům, což je pro dospívající cenné, neboť se formují jejich hodnoty a postoje k různým aspektům života.

Dystopie nejsou pouhou beletrií. Jsou něčím víc – jsou to radikální myšlenkové experimenty, které nám umožňují reflektovat, co je správné a co špatné. A právě do jedné takové simulace vás teď chci pozvat.

1. Myšlenkový experiment

Představte si město. Je to místo absolutního štěstí. Neznají tam nemoci, nudu, hlad ani strach. Obyvatelé jsou moudří, jejich řemesla vzkvétají a slavnosti jsou plné čiré radosti. Je to

---

¹ V Česku a na Slovensku bychom mohli použít také překlad „literatura pro mládež“.

utopie v té nejčistší podobě – svět, o kterém lidstvo snilo tisíce let. Všechno funguje. A funguje to dokonale.

Ale existuje i stinná stránka, toto štěstí není zadarmo. Pod jedním z krásných domů, v temné komoře bez oken, sedí na hliněné podlaze dítě. Je podvyživené, opuštěné a žije v nepředstavitelném utrpení. Všichni obyvatelé vědí, že tam je. Vědí, že kdyby mu kdokoli podal čistou vodu nebo ho jen pohladil, v ten moment by všechna nádhera a štěstí města zmizely. Celý ten ráj stojí na utrpení tohoto jednoho jediného článku. Většina tuto podmínku akceptuje, protože jim byla vysvětlena jako nutná pro zachování společnosti. Někteří se však rozhodnou odejít, jelikož jejich pohled na město se změnil a cena za všeobecné štěstí jim připadá příliš vysoká.

„Všichni vědí, že tam je, všichni obyvatelé Omelas. Někteří se na ně přišli podívat, jiným stačí vědět, že tam je. Všichni vědí, že tam musí být. Někteří chápou proč, někteří ne, ale všichni chápou, že jejich štěstí, nádhera jejich města, křehkost jejich přátelství, zdraví jejich dětí, moudrost jejich učenců, zručnost jejich řemeslníků a dokonce i hojnost jejich sklizně a vlídné počasí zcela závisejí na bídném utrpení tohoto dítěte“ (Le Guin, 2003, s. 336).

Zatímco historické pokusy o realizaci utopií narážely na své limity (např. Owenovy experimenty²), dystopie nás staví před mnohem znepokojivější otázkou: čím je vykoupen případný úspěch dokonalého systému? V každém vizionářském projektu je totiž latentně přítomno riziko, že se někdo pokusí vnutit svou subjektivní představu dokonalosti těm, kteří ji odmítají. Utopisté tak čelí fundamentálnímu dilematu pokaždé, když se pokoušejí přenést svůj sen do reality. Je jejich idealistická vize slučitelná s metodami svého prosazení? Lze dosáhnout svobody skrze nesvobodu, nebo rovnosti skrze nerovnost? Beletrie přestává být pouhou fikcí a stává se médiem pro testování limitů etických teorií i samotné podstaty lidské autenticity v mezních situacích.

V centru tohoto zkoumání stojí elementární dilema, které v nejčistší podobě představuje povídka *Ti, kteří odcházejí z Omelas* od Ursuly Le Guin (2003). Etický konflikt zde přerůstá v hlubší ontologickou otázku – je morálně ospravedlnitelné budovat štěstí celku na utrpení jednotlivce? Tato problematika tvoří jádro většiny dystopických děl a staví proti sobě dva nesmiřitelné přístupy k hodnotě lidského bytí. Na jedné straně stojí utilitarismus, sledující princip maximalizace blahobytu,³ kde z pohledu Jeremyho Benthama systém v Omelas funguje. Matematika blaha je neúprosná: utrpení jednoho je zanedbatelnou cenou za ráj pro tisíce. Tento výpočet vychází z Benthamovy teze, že zájem komunity není ničím jiným než „souhrn zájmů

² Kolonie New Harmony se do historie zapsala jako typický příklad idealistického utopického experimentu, který neobstál při střetu s realitou. Měla být průkopnickým modelem beztrždní společnosti, kde neexistuje soukromé vlastnictví a jednotlivci žijí ve společném zájmu. Projekt bohužel narazil na problémy, jelikož absence hierarchie a vlastnických vztahů vedla k chaosu, kvůli nevydařené organizaci docházelo ke konfliktům a ekonomická soběstačnost se ukázala jako nerealizovatelná (Owen, 1960, s. 9 – 10).

³ „Příroda postavila lidstvo pod vládu dvou suverénních pánů, bolesti a potěšení. Pouze oni ukazují, co bychom měli dělat, a určují, co budeme dělat“ (Bentham, 2017, s. 6).

jednotlivých členů, kteří ji tvoří“ (Bentham, 2017, s. 7). Pokud je však blaho celku jen prostým součtem, pak bolest jednoho z těchto členů znehodnocuje etickou čistotu celkového výsledku, bez ohledu na počet spokojených zbývajících článků. Pragmatický kalkul blaha zde naráží na kategorický imperativ Immanuela Kanta. Kantova deontologická etika odmítá redukovat člověka na pouhou proměnnou (Kant, 2014, s. 51 [IV, 429]). V Omelas je trpící dítě degradováno na nástroj k zajištění stability. Z kantovské perspektivy je taková společnost eticky neobhajitelná, i kdyby cílem bylo blaho celého světa. Dystopický prvek zde tedy nepramení z nedostatku zdrojů, ale v ontologické degradaci člověka na pouhý prostředek k dosažení cíle. Utopie postavená na kalkulu není stavem harmonie, ale permanentním stavem morálního násilí maskovaného za obecné blaho.

John Rawls nám nabízí nástroj, jak tuto nespravedlnost nahlédnout racionálně. Skrze koncept „závoje nevědomosti“ (angl. *Veil of Ignorance*) Rawls vybízí, abychom navrhli pravidla společenské smlouvy, aniž bychom dopředu znali svou vlastní pozici v ní (Rawls, 1995, s. 21 – 23). Pokud bychom nevěděli, kým v Omelas budeme, souhlasili bychom s jeho pravidly a riskovali, že se po odhalení karet ocitneme v roli trpícího dítěte? Pokud by racionální aktér, zbavený znalosti své budoucí společenské pozice, odmítl uspořádání Omelas kvůli riziku nepřijatelného utrpení, pak takový systém z pohledu politické filozofie ztrácí status utopie. Rawlsův princip spravedlnosti jako férovosti tak poskytuje racionální základ pro ty, „kteří odcházejí“. Odchod není projevem sentimentální slabosti, ale logickým odmítnutím systému, který selhává v ochraně základních práv všech svých členů.

2. Axiologický paradox

Na Rawlsovu intuici o nepřijatelnosti oběti navazuje Gustaf Arrhenius, který etický konflikt převádí do roviny axiologického paradoxu a ukazuje, že snaha o maximalizaci celkového či průměrného blaha populace nevyhnutelně vede k tzv. „sadistickému závěru“. Jádrem problému spočívá v existenci teorií hodnoty blaha (angl. *Welfarist Axiology*), kde je štěstí populace podmíněno záměrným utrpením (Arrhenius, 2000, s. 247 – 265). Ve své studii deklaruje, že žádná z těchto axiologií nedokáže splnit všechny intuitivní požadavky na spravedlnost současně, což vede k nevyhnutelnému vzniku paradoxu. Nemůžeme chtít maximální štěstí (blahobyt, angl. *Welfare*) pro maximální počet lidí a zároveň dokonalou férovost pro jednotlivce, neboť tyto požadavky se vzájemně vylučují.

Abychom pochopili strukturální vady utilitárních utopií, je nutné rozlišit dva zásadní logické důsledky těchto teorií. Prvním je „odpudivý závěr“ (angl. *Repugnant Conclusion*)⁴, který vzniká snahou upřednostnit kvantitu před kvalitou (Parfit, 1984, s. 401 – 403). V důsledku toho

---

⁴ „Odpudivý závěr: Pro jakoukoli dokonale stejnou populaci s velmi vysokým pozitivním blahobytem existuje populace s velmi nízkým pozitivním blahobytem, která je lepší“ (Arrhenius, 2000, s. 248).

je obrovská populace s velmi nízkou, ale pozitivní kvalitou života matematicky lepší než menší populace s velmi vysokou kvalitou života. Je tedy výhodnější mít jeden milion lidí, kteří jsou jen trochu spokojeni než pouze deset nejšťastnějších lidí. Obrovská populace s minimálním štěstím je vnímána jako lepší oproti malé populaci s obrovským štěstím (Parfit, 1984, s. 388; Arrhenius, 2000, s. 248).

Lidé se však bojí, že by se štěstí dělilo tak dlouho mezi obrovské množství osob, až by všichni měli jen minimální, sotva citelné štěstí. Aby se welfaristické teorie vyhnuly tomuto závěru (málo štěstí pro hodně lidí), zaměřují se na průměrné blaho, což však vede k „sadistickému závěru“ (angl. *Sadistic Conclusion*)⁵. Ten formalizuje situaci, kdy je morálně správné přidat do rovnice člověka trpícího extrémní krutostí, pokud to zvýší průměrnou hodnotu štěstí všech ostatních (Arrhenius, 2000, s. 251). V tomto bodě se utilitární logika stává svou vlastní karikaturou. Systém, který má utrpení minimalizovat, jej začíná aktivně vyžadovat jako palivo pro statistickou prosperitu většiny. Arrhenius poukazuje na to, že když se snažíme za každou cenu maximalizovat štěstí, aby nebylo jen „odpudivé“ malé, paradoxně to vede k tomu, že je morálně správné mučit jednoho člověka pro zvýšení průměrného štěstí ostatních. Toto uspořádání ostře kontrastuje s deontologickou etikou Immanuela Kanta, který by takové zacházení s jedincem jako pouhým prostředkem k dosažení cíle (blahobyť většiny) kategoricky odsoudil.⁶

Le Guin nenapsala jen povídku o městě Omelas, ale popsala logický důsledek utilitarismu, čímž problematizuje matematickou strohost populační etiky. Město volí existenci s negativním blahem jednoho jedince, aby ochránilo vysoký standard průměrného štěstí ostatních. Systém ignoruje, že ono dítě je živá bytost, a vidí jen statistický zisk. Jenže v momentě, kdy si řekneme, že bolest jednoho se dá vyměnit za radost druhého, už nejsme v utopickém ráji, ale v dystopickém pekle. Jakmile morální kalkul připustí zaměnitelnost lidské bolesti za statistický zisk, hranice mezi utopií a dystopií se hroutí.

Dystopie v tomto světle není opakem utopie, ale jejím nezamýšleným matematickým vyústěním v momentě, kdy je etika nahrazena kalkulem. Podle Lymana Towera Sargenta (2010, s. 23 – 29) nelze utopie a dystopie chápat jako izolované protiklady, ale jako koncepty, které se mohou v rámci jednoho systému překrývat a vytvářet klamnou utopii (angl. *Flawed utopia*)⁷, kde je blaho většiny vykoupeno skrytou formou útlaku. Společnost, která je ochotna institucionalizovat extrémní krutost vůči menšině výměnou za nárůst průměrného štěstí většiny, se v určitém bodě zlomí. Povídka z této prizmy slouží jako myšlenkový experiment namířený

---

⁵ „Sadistický závěr: Při přidávání lidí bez ovlivnění blahobyty původních lidí může být lepší přidat lidi s negativním blahobytem než s blahobytem pozitivním“ (Arrhenius, 2000, s. 251).

⁶ „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek (Kant, 2014, s. 51 [IV, 429]).“

⁷ Společnost, která se zdá být lepší než současná, avšak obsahuje závažnou vnitřní strukturální vadu (angl. *Flaw*), co činí tento ideál neudržitelným či morálně problematickým (Sargent, 2010, s. 49).

proti utilitarismu, kde je cena za systémovou dokonalost vykoupena konkrétní, záměrnou krutostí. Nahlížíme-li na problém Arrheniovou optikou, ukazuje se, že čistě welfaristické teorie postrádají zabudovanou brzdu (Arrhenius, 2000, s. 256). Pokud je cílem maximální štěstí, logicky to vede k tomu, že obětování menšiny je adekvátní způsob, jak toho dosáhnout. Proto je takový systém morálně zvrácený, i když vypadá matematicky správně.

3. Ti, kteří odcházejí

Někteří se však z Omelas přeci jen odváží odejít. Katniss, Tris či Jonas, hrdinové beletristických dystopií, nejsou jen oběti, jsou to ztělesnění rebelie. V *Hunger Games* (Collins, 2008) se Katniss zpočátku stává nuceným nástrojem systému, který obětuje několik dětí pro udržení stability Panemu, ale v klíčovém okamžiku se odváží tomuto řádu odporovat. Podobně Jonas v *Dárce* (Lowry, 2014) prochází vývojem od poslušného člena komunity, který slepě akceptuje její pravidla, až k jedinci, který odhaluje, že tato komunita dosahuje zdánlivého míru za cenu institucionalizované krutosti skryté pod eufemismem „uvolnění“. Jonas následně volí útěk, aby lidem vrátil emoce a pravdu.

Prostředí i charaktery YA beletrie kooperují s biologicko-psychologickými procesy a intelektuálními změnami v období dospívání. Poskytují inspirativní postavy, přičemž podle průzkumu Justina Scholese (2013, s. 14 – 18) významnou část úspěchu literatury pro mládež lze přisuzovat právě osobnostem hlavních hrdinů, s nimiž se adolescenti snadno ztotožňují, a skrz které zkoumají závažná morální dilemata či důležitost pojmů svobody a spravedlnosti. Odvážní hrdinové ztělesňují přechod od konvenční morálky k autonomnímu jednání a stávají se modely morálního rozhodování. Tato fáze vývoje je v souladu s Kantovým konceptem morální autonomie, podle něž se skutečně etické jednání zakládá na schopnosti jedince řídit se univerzálními principy spíše než vnějšími autoritami (Kant, 2014, s. 35 – 45; Wood, 2008, s. 106 – 122). Což v praxi znamená, že člověk má nejen právo, ale i povinnost rozhodovat se na základě svého vlastního rozumu a svědomí, i kdyby to odporovalo aktuálním politickým stanovám. Proto je Kantova etika často spojována s myšlenkou individuální odpovědnosti a občanské neposlušnosti, pokud je společenský řád v rozporu s morálními principy (Wood, 2008, s. 193 – 205).

Každý systém globálního blaha má někde své dítě ve sklepech, ať už jsou to lidé na okraji společnosti nebo etické kompromisy, které denně děláme pro své pohodlí. Literatura nás učí nejdůležitější lekci, že z Omelas se dá odejít. Odchod není útekem, ale prvním krokem k lidskosti. Hranice mezi utopií a dystopií zde není nejasná, je pouze skrytá za závojem všeobecného blaha, který strhávají až ti, kteří se rozhodnou systém opustit. Pokud z Omelas odejdeme společně s hrdinou, neodcházíme do prázdna, ale k vlastní morální integritě. Identita není to, co nám systém přidělí, ale to, co si vybojujeme skrze své morální volby.

„Místo, kam jdou, si většina z nás umí představit ještě hůř nežli město štěstí. Já je nedokáži popsat vůbec. Možná ani neexistuje. Přesto se zdá, že oni vědí, kam jdou, ti, kteří odcházejí z Omelas“ (Le Guin, 2003, s. 337).

Závěr

Analýza etických paradoxů v dystopické literatuře ukazuje, že tento žánr není jen volnočasovou aktivitou, ale slouží také jako nástroj morální edukace. Na příkladu města Omelas jsme demonstrovali, jak se zdánlivě dokonalý utilitární systém maximalizující průměrné blaho nevyhnutelně propadá do sadistického závěru, v němž je konkrétní lidské utrpení redukováno na statistickou položku. Konfrontace s Benthamovým pojetím komunity a následné odmítnutí tohoto modelu skrze Kantův kategorický imperativ či Rawlsův koncept spravedlnosti odhaluje, že skutečná utopie nemůže být vybudována na ontologické degradaci jednotlivce.

V kontextu YA literatury získávají tyto myšlenkové experimenty hlubší význam. Identifikace s hrdiny, jako jsou Katniss, Tris či Jonas, umožňuje mladému čtenáři bezpečně trénovat přechod od konvenčního dodržování pravidel k post-konvenční morální autonomii. Ukazuje se, že schopnost prohlédnout klamnou utopii a odmítnout nespravedlivý systém není projevem slabosti, ale nezbytným krokem k dosažení morální integrity. Dystopie nás tedy v konečném důsledku učí, že cena za funkční systém nesmí být nikdy vykoupena ztrátou lidskosti. Každý čtenář, který se skrze literární simulaci odváží „odejít z Omelas“, tím buduje vlastní identitu založenou nikoliv na systémovém diktátu, ale na vědomé etické volbě. Literatura pro mládež se tak stává prostorem, kde se formuje budoucí schopnost společnosti kriticky reflektovat cenu za své vlastní pohodlí a štěstí.

Literatúra

- ARRHENIUS, Gustaf. 2000. An Impossibility Theorem for Welfarist Axiologies. In *Economics & Philosophy*, roč. 16, č. 2, s. 247 – 266. Dostupné z: 10.1017/S0266267100000249.
- BENTHAM, Jeremy. 2017. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation [online]. Ed. J. Bennett. 162 s. Dostupné z: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bentham1780.pdf>.
- CAMPBELL, Joseph W. 2019. The Order and the Other: Young Adult Dystopian Literature and Science Fiction. Jackson: University Press of Mississippi. 200 s. ISBN 978-1496824738.
- COLLINS, Suzanne. 2008. The Hunger Games. New York: Scholastic. 384 s. ISBN 978-0439023528.
- KANT, Immanuel. 2014. Základy metafyziky mravů. Praha: Oikoymenh. 104 s. ISBN 978-80-7298-501-2.

- LE GUIN, Ursula K. 2003. Ti, kteří odcházejí z Omelas. In CARD, Orson Scott (ed.). Mistrovské kusy, s. 329 – 338. Praha: Laser Books. 640 s. ISBN 80-7193-160-8.
- LOWRY, Lois. 2014. Dárce. Praha: Argo. 208 s. ISBN 978-80-257-1316-7.
- OWEN, Robert. 1960. Vybrané spisy. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 326 s. CNB 000472547.
- PARFIT, Derek. 1984. Reasons and Persons. Oxford: Oxford University Press. 560 s. ISBN 0-19-824615-3.
- PAVLOVA, Olga. 2018. Literární dystopie a pokusy o její vymezení ve světovém a českém kontextu. In Slovo a smysl – Word & Sense, roč. 15, č. 30, s. 110 – 127. ISSN 2336-6680.
- RAWLS, John. 1995. Teorie spravedlnosti. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-89-9.
- ROTH, Veronica. 2011. Divergent. New York: HarperCollins Children's Books. 487 s. ISBN 978-0007420414.
- SARGENT, Lyman Tower. 2010. Utopianism: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press. 145 s. ISBN 978-0191777615.
- SCHOLES, Jennifer – OSTENSON, Jon. 2013. Understanding the Appeal of Dystopian Young Adult Fiction. In The ALAN Review, roč. 40, č. 2, s. 11 – 20. Dostupné z: 10.21061/alan.v40i2.a.2.
- WOOD, Allen. 2008. Kantian Ethics. Cambridge: Cambridge University Press. 360 s. ISBN 978-0521671149. Dostupné z: 10.1017/CBO9780511809651.

The Art Delusion

Umelecký klam

Mgr. Branislav ČÁP

Abstrakt

Tento článok skúma súčasnú asymetriu v estetickom posudzovaní v rámci online a platformových kultúrnych diskurzov, kde sa reakčný obsah bežne považuje za legítimnú umeleckú alebo kreatívnu prax, zatiaľ čo dielam generovaným umelou inteligenciou je často odopieraný umelecký status na základe ich neľudského pôvodu. Namiesto obhajoby umenia umelej inteligencie ako inherentne hodnotného, tento článok skúma kritériá, podľa ktorých sa v súčasnosti udeľuje umelecká legitimita, a tvrdí, že odvolávanie sa na ľudské autorstvo čoraz viac nahrádza kvalitatívne hodnotenie. Zameriava sa na reakčný obsah; od skutočne transformačného komentára až po pasívny re-upload, ktorý pridáva malý alebo žiadny estetický prínos – praktiky, ktoré často nie sú v súlade s právnymi štandardmi transformácie – a zdôrazňuje, ako je takýto obsah napriek tomu normalizovaný a kultúrne akceptovaný ako umenie kvôli svojmu ľudskému pôvodu. Naproti tomu diela generované umelou inteligenciou sú v zásade bežne vylúčené z umeleckého posudzovania bez ohľadu na ich formálne alebo koncepčné vlastnosti. Tento kontrast odhaľuje lokalizovanú, ale významnú nekonzistentnosť v diskurze o súčasnom umení, kde je pôvod uprednostňovaný pred pridanou hodnotou, a kde minimálne ľudské zapojenie môže legitimizovať praktiky, ktoré ponúkajú málo pre estetickú analýzu alebo porozumenie.

Kľúčové slová: AI umenie, reakčný obsah, transformácia, estetická hodnota, fair use, autorstvo.

Abstract

This article examines a contemporary asymmetry in aesthetic judgment within online and platform-based cultural discourse, where reaction content is routinely treated as a legitimate artistic or creative practice, while AI-generated works are frequently denied artistic status on the basis of their non-human origin. Rather than defending AI art as inherently valuable, the article interrogates the criteria by which artistic legitimacy is currently granted, arguing that appeals to human authorship increasingly substitute for qualitative evaluation. Focusing on reaction content ranging from genuinely transformative commentary to passive re-uploads that add little or no aesthetic contribution — practices that often sit uneasily with legal standards of transformation, the article highlights how such content is nonetheless normalized and culturally accepted as a creative practice due to its human provenance. By contrast, AI-generated works are commonly excluded from artistic consideration in principle, regardless of their formal or conceptual

properties. This contrast exposes a localized but significant inconsistency in contemporary art discourse, where origin is privileged over contribution, and where minimal human involvement can legitimize practices that offer little to aesthetic analysis or understanding.

Keywords: AI art, reaction content, transformation, aesthetic value, fair use, authorship.

Kontaktné údaje:

Mgr. Branislav Čáp

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

cap2@ucm.sk

Introduction

In the contemporary digital landscape, artistic legitimacy is increasingly adjudicated not through aesthetic transformation or technical mastery but through authorship alone. Reaction videos circulate widely as recognized forms of cultural production, frequently framed as creative works in their own right. At the same time, AI-generated images, videos, and texts are often excluded from the category of art altogether, dismissed on the grounds that they lack human origin. This opposition has hardened into both legal precedent and cultural intuition.

The legal foundation for this exclusion was reaffirmed in *Thaler v. Perlmutter* (2025), in which the D.C. Circuit held that a work "authored" solely by a machine does not qualify for copyright protection because the Copyright Act requires a human author. The court reasoned that statutory provisions regarding copyright term, inheritance, and signatures all signal that "authors" were expected to be human (Duane Morris LLP, 2025). Beyond legal doctrine, empirical research confirms a cultural dimension to this exclusion. Van Hees et al. (2024) note that "previous research has shown a consistent trend of negative bias towards AI-generated art" (2024, p. 2), a bias that operates prior to any substantive engagement with the work's aesthetic properties.

This article challenges the intuition that human origin alone suffices for artistic status. The argument is not that reaction content is automatically art; rather, it is that we grant reaction content the benefit of the doubt to *become* art based on its content, while we disregard AI-generated works because of their origin, before any substantive evaluation has occurred. If reaction content can qualify for artistic consideration regardless of its level of transformation, then the categorical exclusion of AI-generated works reveals a conceptual inconsistency rather than a principled distinction.

1. Reaction Content and the Asymmetry of Legitimacy

Reaction content occupies a peculiar position in contemporary culture. It is simultaneously derivative and celebrated, dependent on pre-existing artworks yet frequently treated as an independent creative form. As the United States District Court observed in *Hosseinzadeh v. Klein* (2017), reaction videos "vary widely in terms of purpose, structure, and the extent to which they rely on potentially copyrighted material" (Casey, 2019, p. 602). At one end of the spectrum lies passive reaction: creators who offer little more than intermittent affirmations or even silent presence while an artwork plays. At the other end lies a transformative reaction: critical commentary, contextual analysis, or performative reinterpretation that fundamentally alters how the original work is perceived.

The problem arises when these two modes are treated as ontologically equivalent simply because both are human-produced. When passive spectatorship is granted the same creative

consideration as transformative critique, the criteria for legitimacy cease to track contribution or transformation. They become a function of presence alone.

This cultural acceptance finds curious reinforcement in copyright law. The modern understanding of transformative use derives from *Campbell v. Acuff-Rose Music, Inc.* (1994), which held that a work may be considered fair use if it "adds something new, with a further purpose or different character" (*Campbell v. Acuff-Rose Music, Inc.*, 1994). The 2017 case *Hosseinzadeh v. Klein* provided a significant precedent for reaction content. The court held that the defendants' video "constitutes critical commentary" and transforms the original "from a skit into fodder for caustic, moment-by-moment commentary" (*Hosseinzadeh v. Klein*, 276 F. Supp. 3d at 39). Yet the reasoning depends heavily on the presence of genuine transformation. A reaction video consisting of ninety per cent of a copyrighted song with only a silent face in the corner may plausibly fail the fair use factors. Nevertheless, the decision has created a de facto presumption in favor of reaction content's legitimacy, creating an environment where human presence alone is often treated as a sufficient marker of transformation.

Before examining the aesthetic status of AI-generated works, it is necessary to clarify how such systems operate. Contemporary AI image generators employ diffusion models trained on vast datasets. Stable Diffusion alone has been trained on approximately 5 billion images (Crawford & Schultz, 2024). Crucially, the training process does not involve storing copies of the training images. As Xia explains, the model does not contain a database of images; it contains mathematical weights encoding statistical knowledge about visual structure (Xia, 2025). When a user provides a text prompt, the model generates a novel image by sampling from learned probability distributions.

This distinction is fundamental to understanding copyright implications. As Furmańska notes, "Stable Diffusion does not 'look' at a single image and memorize its content; instead, it analyzes millions of images, decomposing them into statistical patterns" (Furmańska, 2025). From a legal standpoint, there is no "copy," creating a paradox of "copying without copies" (Furmańska, 2025). This technical reality undermines the common misconception that AI generators collage existing images. They generate novel outputs based on statistical learning, just as a human artist develops a style that synthesizes influences without copying any particular work.

The most significant legal barrier to AI art's recognition comes from the fundamental requirement of human authorship. In *Thaler v. Perlmutter* (2025), the D.C. Circuit affirmed that works created solely by artificial intelligence are ineligible for copyright protection. The court's reasoning drew on multiple statutory provisions: an "author" must have legal capacity to own property, a lifespan, heirs, a signature, and intentions. Machines can do none of these things. A petition for certiorari has been filed with the Supreme Court, arguing that the Copyright Act

protects "original works of authorship" without any textual requirement that the author be human. For now, however, the Copyright Office maintains that "works with identifiable human authorship, such as selection, arrangement, editing and other creative determinations that shape the final output, remain eligible" (Thaler v. Perlmutter, No. 23-5233).

2. The Veil of Authorship: A Thought Experiment

Before examining the consequences of human exceptionalism, it is worth testing its coherence through a thought experiment, extending the philosophical tradition of Arthur Danto. In *The Transfiguration of the Commonplace* (1981), Danto asked how we distinguish art from non-art when confronted with perceptually indistinguishable objects (Goehr, 2022, p. 56). Danto's insight was that art status depends not on perceptual properties alone but rather on an interpretation within what he called "the artworld" (Danto, 1964).

Imagine two canvases, each depicting a stylized painting of a red door. They are, to any observer, visually indistinguishable. Both possess formal complexity and technical proficiency. They are exhibited side-by-side in a contemporary gallery. Critics praise the artist's handling of texture. Viewers speculate on the symbolism. Both paintings are functioning as art – interpreted, felt, and discussed. Then, the veil is lifted. One painting is revealed to be a recently rediscovered work by a nineteenth-century painter. The other is revealed to be an AI-generated output, selected and printed by a curator. Importantly, the AI was trained on thousands of paintings but *not* on its counterpart. The visual similarity is coincidental.

Does the AI-generated painting suddenly cease to be art? Must the reviewer retract their analysis? The intuition driving current discourse would demand a "yes". Its origin has been revealed as non-human, and therefore, its status as art must be revoked. But what has changed? The formal properties that provoked interpretation remain identical. This thought experiment reveals the brittleness of origin-based ontology. If we must deny the work's status, we are not critiquing the work but policing our own prior responses.

Recent psychological research illuminates the mechanisms underlying this categorical exclusion. Van Hees et al. found that while participants were "unable to consistently distinguish between human and AI-created images," they nonetheless "displayed a negative bias against AI-generated artworks when subjective perception of source attribution was considered, thus rating as less preferable the artworks perceived more as AI-generated, independently on their true source" (2024, p. 2). This bias operates prior to aesthetic evaluation — triggered by the mere belief that a work is AI-generated.

The researchers connect this bias to broader psychological phenomena. "AI art may challenge anthropocentric beliefs even more than other AI activities", as artistic creativity is "often considered a core human feature". Speciesism, "an idea strongly associated with

anthropocentrism, has also been individuated in the literature as a possible obstacle for the acceptance of AI". As a result, "people may tend to defend their anthropocentric beliefs by downgrading the artistic value of AI-generated art" (2024, p. 3).

This categorical rejection is not without historical precedent. Plato criticized poets and painters for producing mere imitations (gr. *mimesis*) of sensible reality (Majeri, 2025, p. 23). Walter Benjamin's 1935 essay *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction* diagnosed a similar anxiety attending the arrival of photography and film, which stripped art of its "aura" (Benjamin, 1935/1969). The contemporary response to AI art is the latest iteration: a new mode of production is excluded not because of what it produces, but because of how it produces it.

3. The Prompter as Director: A Devil's Advocate

A common objection holds that the AI prompter cannot be considered an artist. The prompter merely types in words, and the machine does the rest. Yet, consider the film director who does not operate every camera or paint every set. Instead, he provides vision, selects among possibilities, and excludes outcomes. The photographer selects, frames, and times the shot; the camera performs mechanical registration. The AI prompter engages in a parallel activity: iterating on prompts, selecting among outputs, and modifying results.

One might push further. Consider Rubens' studio, where assistants executed paintings based on the master's sketches and direction. Rubens determined composition, color, and conception; assistants who filled in the details. We attribute the works to Rubens, recognizing that artistic authorship encompasses direction as much as execution. The AI prompter occupies a structurally analogous position – to save that their "assistants" are algorithms. This is not to claim every prompter is an artist, but to argue that categorical exclusion cannot be sustained by appealing to a pure model of authorship that neither directors nor photographers satisfy.

The elevation of human origin as the decisive criterion has significant consequences for art criticism. When authorship eclipses transformation, critique becomes secondary. A human-made work may be defended regardless of its aesthetic vacuity, while a non-human-made work may be dismissed regardless of its formal richness. There is a peculiar irony here. Roland Barthes's *The Death of the Author* (1967) argues that meaning resides not in authorial intent but in the reader's encounter with the text. The discourse surrounding AI art has effected a strange reversal: faced with works lacking a human author, critics have resurrected the most conservative intentionalist model. The author, far from being dead, has become the sole gatekeeper. Meanwhile, reaction content — often lacking discernible intention — slips through this gate without resistance.

Acknowledging that AI art can be art does not entail endorsing it uncritically. It opens the possibility of rigorous evaluation. AI-generated works can be shallow or derivative—just as

human works can be. But these are criticisms, not exclusions. A coherent framework for art criticism must re-center qualitative criteria: the extent to which a work transforms its materials, deploys technique, and enriches understanding. These criteria apply equally to human and non-human systems.

Conclusion

The contemporary opposition between reaction content and AI art reveals less about the nature of art than about the criteria currently used to defend it. By privileging human origin over transformation and quality, this opposition produces an inconsistent conception of creative legitimacy. It legitimizes trivial human practices while foreclosing engagement with non-human ones.

The thought experiment exposes the fragility of origin-based ontology. If a work functions as art, thus provoking interpretation and opening meaning, its non-human origin should not retroactively strip it of that status. Psychological research confirms that this policing is driven by anthropocentric bias rather than aesthetic judgment. The technical reality of AI generation – learning rather than memorizing – demands engagement with what AI art actually is, rather than with misconceptions.

Legally, the question remains open. While *Thaler* affirms that purely AI-generated works cannot be copyrighted, the Copyright Office's guidance maintains that works with identifiable human authorship remain eligible. This suggests the prompter-as-director model may yet find recognition.

This article has argued that the question is not whether AI art is good, but whether our reasons for excluding it are coherent. If reaction content can qualify for creative status despite minimal aesthetic contribution, then the categorical rejection of AI-generated works cannot be sustained without abandoning critical standards. Art does not require a human creator. It requires the capacity to transform, to engage technique, and to open new possibilities of meaning. Without these criteria, we are left not with art, but with noise.

Bibliography

- BARTHES, Roland. 1967. The Death of the Author. In *Aspen*, n. 5 – 6. [online]. Available on: https://esp.mit.edu/download/d682ccbebe3c1d5f008c18d3b0b49c23/A2414_death_of_the_author_roland_barthes.pdf.
- BENJAMIN, Walter. 1969. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. In ARENDT, Hannah (ed.). *Illuminations*. New York: Schocken Books. (Original work published 1935). [online]. Available on: <https://web.mit.edu/allanmc/www/benjamin.pdf>.

- CAMPBELL v. ACUFF-ROSE MUSIC, INC., 510 U.S. 569. 1994. [online]. Available on: <https://www.copyright.gov/fair-use/summaries/campbell-acuff-1994.pdf>.
- CASEY, Gretchen L. 2019. Courts React : Popularity of YouTube's Reaction Video Genre Sparks New Discussion on Fair Use Defense. In *Texas A&M Journal of Property Law*, vol. 5, n. 3, p. 601 – 613. [online]. Available on: <https://scholarship.law.tamu.edu/journal-of-property-law/vol5/iss3/6/>.
- CRAWFORD, Kate – SCHULTZ, Jason. 2024. Generative AI Is a Crisis for Copyright Law. In *Issues in Science and Technology*. [online]. Available on: <https://issues.org/generative-ai-copyright-law-crawford-schultz/>.
- DANTO, Arthur. 1964. The Artworld. In *The Journal of Philosophy*, vol. 61, n. 19, p. 571 – 584.
- DANTO, Arthur. 1981. *The Transfiguration of the Commonplace*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- DUANE MORRIS LLP. 2025. Copyrightability of AI-Generated Works: Petition for Certiorari Tees Up Supreme Court Review of Test Case on "Human Authorship". [online]. Available on: https://www.duanemorris.com/alerts/copyrightability_ai_generated_works_petition_certi_orari_tees_up_supreme_court_review_1125.html.
- DUANE MORRIS LLP. 2025. D.C. Circuit : Machine Using AI to Create Artwork Cannot Own a Copyright in the Artwork. [online]. Available on: <https://blogs.duanemorris.com/animallawdevelopments/2025/03/24/d-c-circuit-machine-using-ai-to-create-artwork-cannot-own-a-copyright-in-the-artwork/>.
- FURMAŃSKA, Małgorzata. 2025. “Unconscious Creativity” in the Age of AI : Getty Images v. Stability AI. In *IP STARS*. [online]. Available on: <https://www.ipstars.com/NewsAndAnalysis/unconscious-creativity-in-the-age-of-ai-getty-images-v-stability-ai/Index/10977>.
- GOEHR, Lydia. 2022. *From Sea to Square to Sea*. In *Red Sea – Red Square – Red Thread*. Oxford: Oxford University Press.
- HOSSEINZADEH v. KLEIN, 276 F. Supp. 3d 34 (S.D.N.Y. 2017). [online]. Available on: <https://www.copyright.gov/fair-use/summaries/hosseinzadeh-klein-sdny2017.pdf>.
- MAJERI, Linda. 2025. A Possible Ambivalence in Plato's Approach to Mimesis and Poetry. In *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Philosophia*, vol. 70, n. 3, p. 21 – 39. [online]. Available on: https://www.researchgate.net/publication/399229169_A_Possible_Ambivalence_in_Plato's_Approach_to_Mimesis_and_Poetry.
- THALER v. PERLMUTTER, No. 23-5233 (D.C. Cir. Mar. 18, 2025). [online]. Available on: <https://media.cadc.uscourts.gov/opinions/docs/2025/03/23-5233.pdf>.

- VAN HEES, Julian – GROOTSWAGERS, Tijl – QUEK, Genevieve L. – VARLET, Manuel. 2024. Human Perception of Art in the Age of Artificial Intelligence. In *Frontiers in Psychology*, vol. 15, p. 1497469. [online]. Available on: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2024.1497469/full>.
- XIA, Renwen. 2025. Toward Computational Copyright in AI Image Generation. In UBC Allard School of Law. [online]. Available on: <https://iplaw.allard.ubc.ca/2025/04/26/toward-computational-copyright-in-ai-image-generation-legal-limits-technical-challenges-and-a-path-forward/>.

Kód nad propastí: AI jako tvůrce hodnot mezi Hegelovým pokrokem a Nietzscheho věčným návratem

Code Above the Abyss: AI as a Creator of Values Between Hegelian Progress and Nietzschean Eternal Return

Mgr. Anastázie BARABÁŠOVÁ

Abstrakt

Práca dekonštruuje ambíciu umelej inteligencie (AI) vystupovať ako suverénny tvorca hodnôt a stavia ju do konfliktného poľa medzi Hegelov lineárny pokrok a Nietzscheho večný návrat toho istého. Základná otázka znie: Je AI tým povestným „povrazom k nadčloveku“, alebo iba technickým finále Hegelovha „konca umenia“? AI nezodpovedá figúre nadčloveka, ale nietzscheovskému „učencovi“ – reaktívnej entite uväznenej v labyrintu simulaker. Zásadným argumentom je, že telesnosť nie je biologickou príťažou, ale fundamentálnou podmienkou autonómie. Umelecká vôľa totiž vzniká iba v odpore voči konečnosti a bolesti. AI, chýbajúce dionýzské telo a pud sebazáchovy, tak síce môže ovládnuť kód, ale nikdy neuskutoční akt slobodnej tvorby hodnôt, pretože nemá proti čomu bojovať. Záverečná syntéza odmieta nihilismus mechanického kruhu i naivitu pokroku a navrhuje model „špirály“. AI v ňom figuruje ako hravý, je nebezpečný partner umelca, ktorý cez „kreatívne pukliny“ v kóde hľadá priestor pre novú formu sebaironickej slobody. Práca usudzuje, že v digitálnom veku sa nadčlovek nerodí z dokonalosti algoritmu, ale z etickej kreativity, ktorá dokáže z „hlúposti mechaniky“ vykresáť autentický prežitok okamžiku.

Kľúčové slová: umenie, umelá inteligencia, čas, Hegel, Nietzsche.

Abstract

This article examines the ambition of Artificial Intelligence (AI) to act as a sovereign creator of values, situating it within the conflictual field between Hegel's linear progress and Nietzsche's eternal return of the same. The fundamental question is: Is AI that proverbial "rope to the Overman", or merely the technical finale of Hegel's "end of art"? As the article shows, AI does not correspond with the figure of the Overman, but rather to the Nietzschean "scholar"—a reactive entity trapped in a labyrinth of simulacra. A pivotal argument is that embodiment is not a biological burden, but a fundamental condition of autonomy. That is because the artistic will emerges only in resistance to finitude and pain. Lacking a Dionysian body and the instinct for self-preservation, AI may master the code, but it can never achieve the act of freely creating

values, because it has nothing to struggle against. The final synthesis rejects both the nihilism of the mechanical circle and the naivety of progress, proposing a spiral model instead. In this model, AI figures as a playful, albeit dangerous, partner to the artist, who seeks space for a new form of self-ironic freedom through "creative cracks" in the code. The work concludes that in the digital age, the Overman is not born from the perfection of the algorithm, but from an ethical creativity that can strike an authentic experience.

Keywords: art, artificial intelligence, time, Hegel, Nietzsche.

Kontaktné údaje:

Mgr. Anastázie Barabášová

Katedra filozofie, Filozofická fakulta

Ostravská univerzita

anastaziebarabasova@seznam.cz

Úvod

Článek prozkoumá postavení umělé inteligence (AI) v kontrastu dvou odlišných koncepcí dějin a času. Tou první je koncepce Georga Wilhelma Friedricha Hegela s tezí o minulostním charakteru umění, tou druhou je pak koncepce Friedricha Nietzscheho, proroka věčného návratu, který se z nihilismu snaží osvobodit tvořivým aktem.

Po krátkých prozkoumáváních těchto koncepcí se pokusím o novou syntézu, v níž se čas stává jakousi spirálou, ve které technologie nefiguruje jako konečný cíl či nekonečná recyklace dat, ale jako nástroj, s kterým může umělec zacházet hravým (dionýským) způsobem.

1. Hegelova koncepce času a minulostního charakteru umění

Nejprve je třeba vyjasnit, jak Hegel chápe čas a proč umění považuje za minulost. Tento krok je klíčový pro celou argumentaci: Hegel totiž pomáhá pojmenovat AI jako jakýsi technický archiv, který lidskou tvorbu definitivně uzavírá do algoritmu. Právě zde se odkrývá past lineárního pokroku, který místo tvoření nabízí jen recyklaci. Tímto rozbořem připravíme půdu pro Nietzscheho, který se pokusí tento *konec umění* rozbít silou vůle a tvořivého okamžiku.

Je tedy zapotřebí si nejprve položit základní otázku – jak Hegel uvažuje o čase samotném? Podle Alexandra Kojèva by celá Hegelova filosofie času mohla být shrnuta ve větě, že čas „je pojem jsoucí tu v empirické existenci“¹ (Kojève, 2018, s. 82), čímž je míněn svět sám neboli skutečný prostor. Co to znamená?

V hegelovském myšlení jsou významově stěžejní vzájemně svázané pojmy dějin a času. Podle Hegela je Duch, který je nejvyšší realitou jeho metafyziky, podstatně spojen s historií a s časem, neboť se v něm vyvíjí a mění. Je však zásadní upozornit na to, že čas není Hegelovi jakýmsi prázdným ohraničením, ve kterém by vše vznikalo a pomíjelo, ale spíše vznikáním, pomíjením a děním — „Kronem, který vše rodí a zrozené ničí“ (Koyré, 2018, s. 58). Alexandre Kojève tvrdí, že Hegelova filosofie má za cíl „vydat počet z faktu dějin“ (Kojève, 2018, s. 82). Z toho dále usuzuje, že čas, který je Hegelem ztotožňován s pojmem, je čas dějinný. Tedy takový čas, ve kterém se odehrávají lidské dějiny a uskutečňují se jako jakési dějiny univerzální.

Podle Kojèva tedy text *Fenomenologie ducha* jasně ukazuje, že čas, který Hegel míní, bychom označili za dějinný, nikoliv kosmický či biologický. Pro tento čas je charakteristické prvenství budoucnosti.² Významná část západní metafyzické tradice, reprezentovaná zejména Hegelovým pojetím dějin, vnímala čas jako vzestupnou linii k absolutnímu vědění. V čase, o němž teoretizuje Hegel, pohyb vychází z budoucnosti a pak míří k přítomnosti, a to skrze

¹ Jedná se o překladovou variantu Alexandra Kojèva, který se pokoušel zachytit, jak věta rozumí. Jan Patočka ve svém překladu *Fenomenologii ducha* tuto pasáž překládá následovně: „Co se týče času, je (to) sám pojem mající jsoucnost“ (Hegel, 2019, s. 75 — 76).

² V jiných spisech však podle Kojèva Hegel připouští existenci kosmického času, a nadto ztotožňuje kosmický čas s časem dějinným. Kojève tvrdí, že ztotožňuje-li Hegel oba časy, a platí-li, že připouští čas jen jeden jediný (dějinný), pak můžeme na dějinný čas vztahovat vše, co o čase obecně tvrdí. (Kojève, 2018, s. 83).

minulost: budoucnost → minulost → přítomnost (→ budoucnost). Taková je struktura lidského čili dějinného času. „Čas k sobě přichází v teď právě z budoucnosti. Vládnoucí ‚dimenzí‘ času je budoucnost, která v jistém ohledu předchází minulosti“ (Koyré, 2018, s. 69). Jan Patočka v knize *Umění a čas* tento primát budoucnosti objasňuje tak, že „[b]udoucnost jednak patří do kontinuální řady ‚teď‘, jednak náleží do vnitřní stavby minulého ‚teď‘“ (Patočka, 2004, s. 332) a tvrdí, že zde Hegel dialekticky argumentuje pro to, co bude později Husserlem označeno za časový diagram; „v přítomnosti je intencionálně obsažena protence budoucích ‚teď‘, tvořících jednodimenzionální kontinuum“ (Ibid.). V důsledku toho, tvrdí Patočka, je u Hegela prolomena „klasická tradice vulgárního pojetí času“ (Ibid.). Proto se Hegelova analýza pojmu „teď“ ukazuje pouze jako jakási formalita, která je médiem pro vyjádření „vnitřní struktur[y] časového vědomí“ (Ibid.).

Hegel se přiklání k názoru, že umění a krása již nejsou pravou identitou nekonečna a konečného, protože jsou vázány na subjektivní názor – a tím se stává „pojem“. Umění je tak pouze projevem filosofické spekulace. Patočka v této souvislosti tvrdí, že „orgánem estetické oblasti je názor, ovšem nikoli ryze smyslový, konečný názor, nýbrž duchovní názor, který v konečném (smyslově daném) spatřuje nekonečné, absolutní ideu“ (Ibid., s. 274). Estetická krása je pak pouze oslabenou pravdou, nikdy ne plnou a definitivní. Krása je pouze předstupněm pravdy. Z těchto důvodů Hegel také opustil původní „mytologicko-poetickou“ a „budoucnostní“ teorii umění. Umění a kráse připisuje „minulostní“ rys a „metafyzická“ role umění se tím tedy fundamentálně proměňuje: tkví pouze v připomenutí dřívějšího stavu, ve kterém vládla lidskost, jejíž skutečnost byla „krásná“, tzn. harmonická a netrpěla rozpolceností moderní doby (Zátka, 2020, s. 799).

2. Nietzscheho koncepce – umělá inteligence jako tvůrce uměleckých hodnot

Hegelova koncepce minulostního charakteru umění naznačuje, že smyslové zobrazení pravdy má limity a ustupuje pojmu. Vystává však otázka – pokud umění v tomto smyslu skončilo, může AI představovat jeho finální rekapitulaci?

Pokud chceme podat odpověď, měli bychom se obrátit k Nietzscheho konceptu tvořivé vůle, která čas vnímá nikoliv jako cíl, ale jako věčný návrat. Jedním z motivů Nietzscheho nadčlověka je proces tvoření, který nejpokročileji uchopuje především v díle *Tak pravil Zarathustra*, ve kterém tematicky navazuje na *Ranní červánky* a *Radostnou vědu*.

V *Tak pravil Zarathustra* se umění jeví v nové optice. Ve svém romantickém období (*Zrození tragédie z ducha hudby*) vyslovoval Nietzsche své myšlenky výkladem řeckého umění a Wagnerovy tvorby, nyní však o umění neteoretizuje, avšak sám si je osvojuje jako nástroj tvorby a filosofuje umělecky, myslí básnicky. Jsme tak svědky okamžiku, kdy odhodí Schopenhauerem předdefinované fundamentální kategorie a píše vlastním, autentickým způsobem.

Nietzsche chtěl v postavě Zarathustry zachytit obrat v dějinách, v knize *Ecce homo* v souvislosti s tímto Peršanem píše: „Zarathustra první viděl v boji dobra a zla vlastní hybnou páku věcí – přetlumočení morálky do metafyzických pojmů, jako je síla, příčina, účel o sobě a jeho dílem (...) Zarathustra stvořil tento nejosudnější omyl, morálku: musí tudíž také být prvním, kdo jej pozná“ (Nietzsche, 1993, s. 150). Lze tu zachytit, jak se Nietzscheho dřívější definice umění, jež se opírala o Schopenhauerova génia, pomalu rozpíjí. Nabírá etické obrysy, podle nichž se dá tvorba nové morálky nazvat „etickou kreativitou“ (Came, 2014, s. 142). Daniel Came tvrdí, že v Nietzscheho etickém vesmíru funguje kreativita stejně jako ve světě umění, kde konkrétní umělec zavrhně převládající konvence a vytvoří originální a úspěšné dílo, čímž dá základ novým standardům a kritériím estetické dokonalosti a nedostatku, jež musí ostatní vzít v úvahu (Ibid., s. 130).

Podle Jakuba Chavalky je zapotřebí se před uměním ptát prve po hodnotě³ samotné, protože: „Hodnota především určuje a převládá formu toho, kým má člověk být, a v tomto smyslu je bytostně umělecká. Proto se Nietzsche soustředí na osvětlení toho, jak by bylo možné omezit u hodnot jejich výhradně morální konotace a navrátit je aspoň částečně do původního živlu estetického tvoření“ (Chavalka, 2010, s. 113). V takovém kontextu se umělec jeví nutně jako někdo, kdo stojí svou celistvou činností přímo u zdroje tvorby hodnot. Chavalka však praví: „Nicméně Nietzsche vposledku volá po jiném typu tvorby, jejím představitelem by měl být filosof, který tvoří a skládá hodnoty podobným způsobem, jakým umělec pořádá svou látku do ucelené a jednotné formy“ (Ibid., s. 144). Je ambicí ovládnout chaos (kterým je člověk) a donutit ho, aby se stal formou, jednoduchou a logickou, aby se stal zákonem.

Bourání starých hodnot má být ihned doprovázeno novou tvorbou, člověk tak získává možnost dionýského radostného tance nad tím, co již stvořil, a život se stává opět hrou, na kterou Nietzsche klade takový důraz.

Nietzscheho koncept nadčlověka je nerozlučně spjat s procesem tvoření. Na rozdíl od Hegela, kde Duch směřuje k finální syntéze, nacházíme u Nietzscheho neustálý pohyb mezi živlem apollinským a živlem dionýským. Moderní, „pracovitý věk“ však dionýský živel – ono opojení a tělesnou intenzitu – potlačuje ve prospěch utilitarismu. V tomto kontextu vyvstává klíčová otázka: Je AI nástrojem nového tvoření, nebo jen dalším projevem „sókratovské netragičnosti“? Tato otázka nás přivádí k metafoře provazu, která v éře digitálních technologií získává zcela nový, provokativní rozměr.

---

³ Je-li něco hodnoceno jako „krásné“, svědčí to o tom, že kolem určité hodnoty, jež samu sebe prosadila jako zkrášlující „krystalizuje (...) ještě celá hojnost jiných a odjinud pocházejících dokonalostí“ a v této krystalizaci se hodnotě dostává mnohem rozsáhlejší afirmace. Hodnota působí tím významněji, čím hlouběji se vtiskla do tělesného uspořádání člověka, který v tom, že ji přitakává, pociťuje sám sebe ještě před rozumovým posouzením jako mocnějšího a silnějšího (...) hodnota sama o sobě nemá cenu, tu ji dodává až patos distance, který zařazuje do systému kultury“ (Chavalka, 2010, s. 111).

3. Je mechanická tvorba AI jen automatismus?

Teze o člověku jako „provaze nataženém mezi zvířetem a nadčlověkem“ získává v éře superinteligentních robotů technologický rozměr. Často se předpokládá, že robot jako výpočetní entita je o třídu výš nad člověkem, a tudíž splňuje podmínku nadlidství. To je však jen jedna z vnějších podmínek – kognitivní dominance. Nietzsche, jako otec pojmu „nadčlověk“ však varuje: „Nejdu já vaší cestou, vy povrhovatelé tělem! Vy mi nejste mosty k nadčlověku!“ (Nietzsche, 2011, s. 30) a „pružné přemlouvající tělo, onen tanečník, jehož podobností a zkratkou jest duše, ze sebe se radující“ (Ibid., s. 185). To nám prozrazuje, že ze strany Nietzscheho rozhodně nebylo myšleno tělo syntetického lesku, ale dionýského živě fyzického rázu.

Co se těla strojů týče, zdá se, že sice mohou mít humanoidní tvar, většinou se však jejich „tělo“ přizpůsobuje funkci, kterou má konat. Zdá se, že zde jsme se opět dotkli onoho neblahého dualistického rozštěpení, jež je plodem Platónovy metafyziky. Vývoj myšlení o kognitivních funkcích člověka a možnostech jejich strojové imitace, jež počíná u Descarta, sleduje jednu sugestivní linii, a sice, že umělá inteligence může fungovat jako jistá výpočetní entita zcela oddělená od vnějšího světa. Teprve až v posledních letech začíná převládat názor, že bez jistého ukotvení ve světě, a dokonce bez spojení s nějakým tělem, není skutečně pokročilá umělá inteligence možná. Nietzsche by se tak opět mohl stát velmi důležitým myslitelem, a to v této specifické uměno-vědecké oblasti, protože právě on upozorňoval na to, jak nezbytné je pro člověka – i nadčlověka – zemské ukotvení, přitakání tělesné existenci.

Teze o člověku jako nataženém provaze mezi zvířetem a umělou inteligencí je tedy třeba v kontextu Nietzscheho myšlenek uvedených výše vposled odmítnout. A je také zapotřebí si položit otázku, zda je naše současná technologická aktivita skutečným tvořením, nebo jen mechanickým opakováním bez smyslu. Nietzsche píše: „Neštěstím aktivních lidí je, že jejich činnost je skoro vždy nějak nerozumná. Není například radno ptát se bankéře shromažďujícího peníze, jaký je účel jeho neúnavné činnosti: je nerozumná. Aktivní lidé se valí, jako se valí kámen, dle hlouposti mechaniky“ (Nietzsche, 2010, s. 170). Tento aforismus sice Nietzsche vztahuje na investiční bankéře, může však analogicky sloužit také pro velká data a spekulace o NFT či Bitcoinech. Z této perspektivy se totiž veškerá inteligence (včetně té umělé) stává pouze jakýmsi automatismem. Teze o člověku jako provaze k AI byla tak sice odmítnuta na pozadí antiteze ve vykreslení člověka jako součásti jakési pouhé mechaniky, avšak nyní nastává moment syntézy, kdy se AI mění na nástroj v rukou člověka k dosažení nadčlověka. V tomto kontextu mi připadá vhodné zavést nový pojem, tzv. „kreativní puklina“. Jedná se o místo, kde selhává dokonalost algoritmu, a kde se otevírá prostor pro skutečnou lidskou tvorbu. Je to onen zlom v mechanice.

Umělci již netvoří pouze manuální řemeslníci-géniové, ale také jako intelektuální navigátoři, kteří pomocí textových instrukcí (promptů) a výběru z generovaných výsledků usměrňují kreativní proces. Východisko tedy tkví v mistrovství interakce s modelem, nikoli v mistrovství štětky, nebo hloupém následování procesu automatizace. Východiskem je postoj, který integruje technologii jako hravého, nepředvídatelného partnera, a nikoli jako pouhý nástroj. Umělec přijímá omezení jako kreativní výzvy a paradoxně tak získává novou formu svobody a kontroly nad výsledným dílem, přičemž se stává vlastním předchůdcem v novém uměleckém paradigmatu.

Nietzscheho nadčlověk nemůže být AI, může sice pomocí AI tvořit, použije-li ji jako nástroj, avšak stále nemá plnou autonomii na poli umělecké tvorby (ta se omezuje na již zmíněné nahodilé „glitche“, které se náhle stávají podmínkou). Zmíněné autonomie by umělec mohl dosáhnout např. v případě, že by ovládl algoritmický jazyk vývojářů platform typu Comfy UI či OpenArt.ai a vytvořil by vlastní platformu. Tím by zavrhl převládající konvence a navrhl novou etickou morálku v Nietzscheho *Velkém stylu*. Tvorba nadčlověka v éře AI není o technologii, ale o autonomii. Je to radikální odmítnutí toho být oním (výše zmíněným) Nietzscheho kamenem, který se valí dle hlouposti mechaniky.

4. Syntéza

Naprosté „odlidštění“ při vývoji pokročilé umělé inteligence opomíjí zásadní tělesnost a dionýské ukotvení. Na druhou stranu, úplné odmítnutí technologického pokroku by bylo v jistém smyslu cestou zpět proti času samotnému, zradou naší vlastní lidské tvůrčí podstaty. V *Tak pravil Zarathustra* Nietzsche píše: „Než co mluvím, kde nikdo nemá uší mých! Přišel jsem o hodinu před svým časem. Svým vlastním předchůdcem jsem mezi tímto lidem, svým vlastním kuropěním na temných ulicích“ (Nietzsche, 2011, s. 168). Sám Zarathustra chápal tento dynamický, dopředný pohyb, i když přišel „hodinu před svým časem“. Jeho stažení do sluje nebylo ústupem, ale nutným krokem toho, kdo chápe, že tvoření vyžaduje svůj čas a cyklické zrání.

Je ovšem zapotřebí upozornit na Nietzscheho kruhový charakter času. Nietzscheho dílo *Tak pravil Zarathustra* je pro pochopení jeho pojetí času klíčové: „Viz tuto cestu branou! Trpaslíku, pokračoval jsem: ta má dvě tváří. Schází se tu dvě cest (...) Tato dlouhá ulice zpět: ta trvá věčnost. A ona dlouhá ulice dopředu – toť jiná věčnost. Odporují si, ty dvě cesty, narážejí si právě o čelo: – a zde pod tou branou se setkávají. Jméno té cesty branou jest napsáno nahoře: Okamžik“ (Ibid., s. 154). Právě v této bráně nastává Nietzscheho velké poledne⁴: prchavý moment nejkratšího stínu, kdy se rozplývá dualita mezi subjektem a objektem, mezi tím, co bylo,

---

⁴ Viz: „Nuže dobrá! Přišel lev, mé děti jsou na blízku, Zarathustra dozrál, přišla má hodina: - Toť moje jitro, můj den se počíná: teď vzhůru, teď vzhůru, veliké poledne!“ (Nietzsche, 2011, s. 315).

a tím, co bude. Je to mystický bod nehybnosti uprostřed věčného pohybu, v němž člověk přestává být hříčkou dějin a stává se jejich osudem. Pro AI však poledne neexistuje; její algoritmus nezná onen posvátný klid ani oslnivý jas, který by ji přiměl k procitnutí z mechanického přežvykování dat. Za povšimnutí stojí též následné: „Vše přímé lže. (...) Každá pravda je křivá, sám čas je kruh“ (Ibid.).

Nietzsche ostře kritizoval Hegeliánský (a křesťanský) důraz na lineární pokrok, který podle něj vedl k nihilismu a úpadku hodnot. Koncept věčného návratu téhož: „a zda nepřijdeme nutně zas a nepoběžíme onou druhou ulicí, ven, tam před námi, onou dlouhou hrůznou ulicí – zdaž se nutně nebudeme vracet na věky?“ (Nietzsche, 2011, s. 154 — 155), slouží jako kladné přijetí života a přítomného okamžiku, neboť v tomto pojetí neexistuje žádný konečný cíl, ani konec dějin (a umění), existuje pouze věčné dění a tvoření. Nietzscheho cyklický věčný návrat téhož a Hegelův lineární dopředný běh dějin jsou tedy ve vzájemném popření. Tam, kde Hegel vidí konec a naplnění, Nietzsche vidí jen další cyklus vyžadující sebepřekonávání. Tyto dvě koncepce jsou tedy vůči sobě spíše antagonistické. Někteří autoři dokonce na Nietzscheho cyklický čas nahlíží jako na reakci na vyčerpání Hegeliánského lineárního času.⁵

Tato konečná časová interpretace se ponese ve stejném duchu hry, kterou nastolila moderna a následně rozvinula postmoderna. Generativní AI je totiž vycvičena na dějinách lidského umění. Obrazy vytváří z analýzy již existujících stylů a konceptů. AI neustále kombinuje a transformuje a znovu vnořuje již existující kulturní vjemy zpět do kulturního memetického oběhu. AI tak současně zhmotnila Hegelův konec dějin umění a zároveň nás uvěznila v Nietzscheho věčném návratu téhož. Pokud bychom dialekticky vnímali Hegelův konec dějin jako tezi a Nietzscheho věčný návrat téhož jako antitezi, lze uvažovat o syntéze v podobě jakési spirály. To znamená, že čas nemá podobu ani přímky, ani čistého kruhu. Spirála se opakuje, ale s každým opakováním se posouvá na novou, vyšší, nebo alespoň lehce odlišnou úroveň (lineární prvek). Lze sice namítnout, že takto by šel vyložit i Hegelův pohyb Ducha, rozdíl však tkví v tom, co tuto spirálu pohání a kam směřuje. Zatímco hegelovská dialektika je nesena logickou nutností a směřuje k definitivnímu sebeepochopení, tato dionýská spirála nemá žádný vnější cíl. Jejím motorem není práce pojmu, ale tvořivá hra a sebeironie. Každý cyklus tak vede k mírnému pokroku nebo uvědomění. Nejde ale o pokrok ve smyslu zlepšování, ale o překonávání sebe sama. Jedná se o věčný návrat téhož na nové úrovni, kde nadčlověk tvoří nové hodnoty a neopakuje chyby pasivního nihilismu (nebo pasivní aktivity). Jedná se o hravý kompromis obou modelů. Tato redefinice pomáhá pochopit, že hodnota umění nespočívá v jeho místě v dějinách, ale prožitku okamžiku a etické kreativitě. Jak by nakonec pronesl Nietzsche:

---

⁵ Tato perspektiva naznačuje, že západní kultura prošla fází víry v pokrok a následně si uvědomila prázdnotu tohoto pokroku (nihilismus), což vedlo k potřebě radikálně nového pojetí času, které nabízí Nietzsche. Cyklický čas by tak byl „řešením“ pro společnost, která již nemůže uvěřit v lineární směřování ke spáse nebo pokroku. (Dries, 2008, s. 113-145).

„Hegel nás kdysi učil, že když se duch hne, my filozofové jsme také u toho: naše doba se hnula k sebeironii“ (Nietzsche, 1988, s. 152).

Závěr

Jak jsem ukázala, AI v klíčových bodech neodpovídá Nietzscheho koncepci nadčlověka. Místo toho spíše odpovídá jeho postavě osvícenského učenice, který víceméně jen recykluje minulost. Tím AI v určitém ohledu zhmotňuje Hegelovu tezi o minulostním charakteru umění – umění, které vyprodukuje, je jen výplodem neživého algoritmu ponořeného v minulosti. Absence tělesnosti pak AI neumožňuje zažívat vnitřní odpor, který je podmínkou pro tvořivou autonomii.

Hegelovy a Nietzscheho koncepce pak lze propojit, resp. překonat, pomocí uchopení času jako spirály. Hegelův lineární čas nevyhnutelně směřuje ke konci umění, zatímco Nietzscheho věčný návrat přináší hrozbu nekonečných rekombinací téhož. Tyto problémy u spirály odpadají – lineární prvek pokroku je zachován, konečnost je naopak odmítnuta. Díky sebezpřekonávání se každý cyklus může opakovat na nové úrovni, AI funguje jako učenec podrobený vůli umělce, který díky lidské tvořivosti může narušovat mechanickou podstatu algoritmu a tvořit skutečně nové hodnoty.

Literatúra

- CAME, Daniel. 2014. Nietzsche on the Aesthetics of Character and Virtue. In CAME, Daniel (ed.). Nietzsche on Art and Life. New York: Oxford University Press, s. 127 – 142. ISBN 978-0-19-954596-4.
- DRIES, Manuel. 2008. Towards Adualism: Becoming and Nihilism in Nietzsche's Philosophy. In DRIES, Manuel (ed.). Nietzsche on Time and History. Berlin: De Gruyter, s. 113 – 145. ISBN 978-3110190090.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. 2019. Fenomenologie ducha. Přeložili J. Kuneš, M. Sobotka, J. Patočka. Praha: Filosofia. 590 s. ISBN 978-80-7007-553-1.
- CHAVALKA, Jakub. 2010. Nietzscheova koncepce umění. In VRABEC, Martin et al. (eds.). Filosofické reflexe umění. Praha: Togga, s. 109 – 129. ISBN 978-80-87258-42-2.
- KOJÈVE, Alexandre. 2018. Hegel v Jeně. In KOBLÍŽEK, Tomáš – ROREITNER, Robert (eds.). Hegel ve Francii: francouzská recepce Hegelovy filosofie času. Praha: Oikoymenh, s. 42 – 80. ISBN 978-80-7298-524-1.
- KOYRÉ, Alexandre. 2018. Úvod do četby Hegela. Poznámka o Věčnosti, Času a Pojmu. In KOBLÍŽEK, Tomáš – ROREITNER, Robert (eds.). Hegel ve Francii: francouzská recepce Hegelovy filosofie času. Praha: Oikoymenh, s. 80 – 100. ISBN 978-80-7298-524-1.
- NIETZSCHE, Friedrich. 1988. Nečasové úvahy. Přeložili P. Kouba a J. Krejčí. Londýn: Athenaeum. 311 s. ISBN 978-0951422403.

- NIETZSCHE, Friedrich. 1993. *Ecce Homo*. Přeložil L. Benyovszky. Praha: Naše vojsko. 157 s. ISBN 80-206-0270-4.
- NIETZSCHE, Friedrich. 2010. *Lidské, příliš lidské: Kniha pro svobodné duchy*. První díl. Přeložila V. Koubová. Praha: Oikoymenh. 285 s. ISBN 978-80-7298-404-6.
- NIETZSCHE, Friedrich. 2011. *Tak pravil Zarathustra* [online]. Přeložil O. Fischer. Praha: Městská knihovna v Praze. 315 s.
- PATOČKA, Jan. 2004. *Umění a čas I*. Praha: Oikoymenh. 543 s. ISBN 80-7298-113-7.
- ZÁTKA, Vlastimil. 2020. *Krása, umění, filosofie (K Hegelově kritice „moderny“)*. In *Filosofický časopis*, roč. 46, č. 5, s. 335 – 349. ISSN 0015-1831.

Hodnotové východiská idey univerzity v nemeckej tradícii: naturalizmus a konštruktivizmus

Value – Based Foundations of the Idea of the University in the German Tradition: Naturalism and Constructivism

Mgr. Annamária MADUNICKÁ

Abstrakt

Príspevok sa venuje vzťahu medzi naturalistickým a konštruktivistickým poňatím hodnôt v myslení vybraných nemeckých autorov od čias postosvietenstva po modernu, a to najmä v súvislosti s formovaním idey univerzity. Pôvod hodnôt, ktoré mala univerzita budovať v človeku i spoločnosti, sa v dejinách rozlične chápal. Raz sa javia ako prirodzene zakorenené v ľudskej prirodzenosti či rozume (naturalistická línia), inokedy sa javia ako výsledok kultúrnej, historickej či inštitucionálnej formácie (konštruktivistická línia). Autorka prostredníctvom štúdia textov klasických nemeckých teoretikov idey univerzity identifikuje antropologické prístupy k výchove u autorov ako Wilhelm von Humboldt, Friedrich Schleiermacher a Johann Gottlieb Fichte. Z autorov neskorej moderny sú to Karl Jaspers či Martin Heidegger. Analyzuje prirodzený rozvoj osobnosti v kontexte kultúrnych a hodnotových štruktúr a skúma ich vzájomné prelínanie, napätie a vplyv. Kladie si otázku, nakoľko majú konštruktivisticky chápané hodnoty moc meniť prirodzenosť človeka a naopak – ako prirodzenosť človeka vedie k vzniku konštruovaných hodnôt. Text navrhuje tézu, že práve výchovno-vzdelávacie prostredie je miestom pretnutia oboch a zároveň katalyzátorom konkrétnych dopadov, ktoré vyplývajú z ich rozličných interpretácií

Kľúčové slová: Idea univerzity, Naturalizmus, Konštruktivizmus, Hodnoty.

Abstract

The article deals with the relationship between naturalistic and constructivist conceptions of values in the thinking of selected German authors from the post-Enlightenment to modern times, particularly in connection with the formation of the idea of the university. The origin of the values that the university was supposed to build in people and society has been understood differently throughout history. Sometimes they appear to be naturally rooted in human nature or reason (naturalistic line), other times they appear to be the result of cultural, historical, or institutional formation (constructivist line). Through the study of texts by classical German theorists of the idea of the university, the author identifies anthropological approaches to

education in authors such as Wilhelm von Humboldt, Friedrich Schleiermacher, and Johann Gottlieb Fichte. Among late modern authors, the discussion focuses on Karl Jaspers and Martin Heidegger. The article analyzes the natural development of personality in the context of cultural and value structures and examines their intertwining, tension, and influence. She asks to what extent constructivist values have the power to change human nature and, conversely, how human nature leads to the emergence of constructed values. The text proposes the thesis that it is precisely the educational context that is the place where both intersect and, at the same time, the catalyst for the specific impacts that result from their different interpretations.

Keywords: Idea of the University, Naturalism, Constructivism, Values.

Kontaktné údaje:

Mgr. Annamária Madunická

Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

madunicka7@uniba.sk

annamaria.madunicka@gmail.com

Úvod

V podmienkach hodnotovej plurality sa otvára otázka, či univerzita ešte môže niesť jednotnú ideu svojho poslania – a ak áno, akú. Hodnoty, ktoré by boli široko rešpektované ako základné, spoločné a vlastné každému rozumnému jedincovi a ktoré by univerzita mala stelesňovať sú pomerne všeobecné a abstraktné. Pohľadov na ich interpretáciu či vnútornú hierarchiu je množstvo. Do tohto rámca vstupuje každá diskusia o poslaní univerzity. Nejednotnosť panuje dokonca v otázke, či vôbec jestvuje niečo, ako poslanie univerzity. Text skúma, ako spolu súvisia akademické hodnoty slobody, poznania, poslania a predstavy kultúrnej a ľudskej prirodzenosti, pričom predpokladá, že práve tieto elementy zásadne vplyvajú na výsledok podoby žitej univerzitnej praxe. Tento predpoklad je odvodený z bližšieho preskúmania textov vybraných autorov 19. a 20. storočia, ktoré tematizujú práve spomenuté pojmy a na základe nich odvodzujú svoje teórie o poslaní univerzít. Cieľom je poukázať na to, že aj v hodnotovo pluralitnej spoločnosti platí, že diskusia o možných východiskách či poslaní univerzít a ich dopadov na univerzitnú prax je stále možná, ba dokonca žiaduca, inak sa univerzitná prax bude konať výhradne z momentálneho pocitu či individuálneho hodnotového nastavenia jedinca. Text sa zameriava na päťicu autorov, ktorí tvorili ideový rámec pre nemeckú univerzitu a to v čase jej vzniku i v čase jej krízy. Ukazuje posuny v základných východiskách, ktoré viedli k reinterpretácii akademických hodnôt a sebavnímania univerzity. Jedná sa o texty Wilhelma von Humboldta, Friedricha Schleiermachera, Johanna Gottlieba Fichteho, Martina Heideggera a Karla Jaspersa.

1. Idea univerzity

Na prelome 18. a 19. storočia sa idea modernej univerzity formovala v polemike s francúzskym modelom, ktorý smeroval k zrušeniu tradičných univerzít a ich nahradeniu štátom riadenými špecializovanými vysokými školami orientovanými na potreby národa a štátu (Chotaš, 2015, s. 69 – 70). Idea univerzity nepredstavuje len formálne usporiadanie či metodologické usmernenia inštitúcie ktoré požadujú jej zriaďovatelia. Ide o hlbší normatívny rámec, v ktorom sa interpretujú akademické hodnoty a z ktorého sa odvodzujú, uskutočňujú a ďalej predávajú. Tu sa rozhoduje, ako sa napríklad má chápať vzdelanosť, ako súvisí s výchovou a vzdelávaním, a ako definujeme úspešného absolventa univerzity. Univerzita preto nikdy nevystupuje ako hodnotovo neutrálna inštitúcia. Vždy sa vedome či nevedome riadi vlastným alebo cudzím ideálom a vytvára vlastné alebo preberá externé hodnoty. V tomto sa univerzitná prax nelíši od akejkolvek inej kultúrnej praxe. Wilhelm von Humboldt vo svojom texte *O vnútornej a vonkajšej organizácii vyšších vedeckých ústavov v Berlíne*, ktorý sa stal inšpiráciou pri zriaďovaní viacerých univerzít píše o tom, že systém vzdelávania treba odvodiť od jedného pôvodného princípu, ktorý musí byť vedený určitým ideálom a obidva – pôvodný princíp aj ideál

majú byť zastrešené a spojené v ideu univerzity (Humboldt, 2015, s. 33). Idea univerzity preto implicitne obsahuje jej poslanie a východiská, z ktorých sa vychádza.

1.1 Hodnota

Univerzitná prax je výsledkom implicitného hodnotového nastavenia jej členov. Hodnota je výsledkom predpokladov, ktoré slúžia ako východiská a normatívnych predstáv, ktoré slúžia ako ideál. Spôsob, akým pedagóg vníma vlastné poslanie a antropologickú prirodzenosť študenta sa priamo odzrkadlí na voľbe jeho pedagogických metód a v predstave o tom, aký absolvent má byť výsledkom univerzitného vzdelávania. Rovnako tak hodnotové nastavenie študenta a jeho vnímanie podstaty kultúry a ľudskej prirodzenosti bude vplývať na jeho prístup k učivu, autoritám či vzťah k vlastnej slobode. Hodnota tu preto neoznačuje iba všeobecne uznávané dobro, ale praktický normatívny rámec, ktorý vstupuje ako premenná do edukačného procesu, ovplyvňuje ho, a ktorý je tvorený určitými predpokladmi či východiskami na jednej strane a prijatými ideálmi na strane druhej. Sama potom usmerňuje konanie a umožňuje určovať hierarchiu cieľov. Na tomto mieste by sa ponúkala otázka, či je ideál tvorený hodnotami alebo je hodnota tvorená ideálmi, ktoré predstavujú možné podoby dokonalého uskutočnenia tejto hodnoty. Napríklad ideál majstra remeselníka je bezpochyby tvorený hodnotami ako vedomosť, zručnosť a skúsenosť. Avšak, aj hodnota zručnosti je tvorená ideálmi, v ktorých sa objavuje rôzne – napr. ideál majstra remeselníka, ideál umelca či ideál vedca. Tieto ideály nevysvetľujú hodnotu zručnosti o nič menej než ona vysvetľuje ideály. Hodnota je preto výsledkom ideálov, ale aj ich tvorcom. V prípade univerzity ide predovšetkým o hodnoty pravdy, slobody či vzdelania. Tieto hodnoty však nemožno chápať izolovane. Každá z nich predpokladá určitý obraz človeka. Ak je človek chápaný ako bytosť, ktorá má prirodzený sklon k dobru, pravde a mravnosti, potom je hodnota jeho slobody chápaná inak, než keď je chápaný ako upadajúci, so sklonom k záhaľke, ako bytosť nehotová, historicky a kultúrne utváraná. Vtedy sa k hodnote slobody pridá potreba disciplíny v mene hodnoty dobra, ktorá už viac nie je so slobodou totožná. Práve v tomto napätí medzi prirodzenosťou a formáciou sa otvára rozdiel medzi naturalistickým a konštruktivistickým chápaním univerzitných hodnôt.

1.2 Základný princíp

V nemeckej tradícii sa základný princíp univerzity najčastejšie viaže na myšlienku, že univerzita má byť priestorom vedy ako niečoho, čo nachádza svoj zmysel nie až v užitočnosti, ale už v poznaní samom. Od tohoto princípu sa majú odvíjať hodnoty, prax aj ideál a napokon aj celá idea univerzity. Práve tu sa však otvára iná, pôvodnejšia otázka. Nie otázka významu poznania, ale otázka prirodzenosti jeho nositeľa. Od toho, ako na túto otázku odpovieme sa bude odvíjať akú úlohu univerzita zohráva. Či jej vlastná prax má stáť na predpoklade osobnej zrelosti

a antropologického optimizmu alebo má vnímať svojich členov ako sociálne a kultúrne konštrukty, ktorým je treba zabezpečiť vhodné podnety pre svoju formáciu. Nasledujúce časti textu ukážu, že odpoveď na túto otázku sa u jednotlivých autorov významne mení a že s každou zmenou sa zároveň mení aj chápanie univerzitných hodnôt a jej poslania.

2. Univerzita v textoch post osvietenských autorov

V humboldtovskej línii sa univerzita odlišuje od čisto štátno-inštrumentálneho modelu tým, že stojí na jednote výskumu a výučby, slobode vo výučbe a akademickej samospráve, hoci aj ona zostáva spätá so štátom ako garantom svojho fungovania (Chotaš, 2015, s. 74 – 76). Nemecká univerzitná tradícia predstavuje mimoriadne vhodné prostredie na sledovanie vzťahu medzi ideou univerzity a antropologickými východiskami a to vďaka rozličným prístupom a z nich vyplývajúcich rizík pre realitu univerzitného života. Hoci Wilhelm von Humboldt, Johann Gottlieb Fichte a Friedrich Schleiermacher zdieľajú presvedčenie, že univerzita nemá byť len akýmsi pokračovaním nižších stupňov škôl, ani ústavom zabezpečujúcim materiálne potreby štátu či trhu a mnoho ďalších myšlienok, ich predstavy podstaty, hodnotovej hierarchie a základných východiskových princípov sa v mnohom odlišujú. Práve na týchto rozdieloch možno ukázať, do akej miery sa akademické hodnoty opierajú o naturalistické alebo konštruktivistické chápanie človeka.

2.1 Základný princíp

2.1.1 Wilhelm von Humboldt

Humboldt odvodzuje základný princíp univerzity od predstavy, že veda musí vziť z hĺbín ducha a nie je vytvorená hromadením poznatkov. Len taká veda, ktorá pramení z vnútorných pohnútok utvára charakter (Humboldt, 2015, s. 33). Stačí, keď sa dozrie na to, aby nebol prirodzený pud k idei potlačený. Humboldtovský projekt riešil paradoxnú úlohu: vytvoriť autonómny priestor pre vedu a hľadanie pravdy, ktorý však nemal byť chránený pred štátom, ale práve štátom chránený (Nybom, 2003, s. 143). Typ prípravy prispieva k tomu, či budú usilovnosť a talent zmarené, resp. pohltené zhomom každodenného praktického života a roztrúsia sa v jednotlivých vedomostiach, alebo sa integrujú do osobnosti (Humboldt, 2015, s. 35). Veda je tá, ktorá šľachtí dušu. Je prirodzeným sklonom človeka. Výchova a vzdelávanie majú byť len pomocným prostriedkom bádania.

2.1.2 Johann Gottlieb Fichte

Na rozdiel od Humboldta kladie Fichte základný princíp univerzity menej do oblasti rozvoja prirodzených sklonov osobnosti a viac do oblasti vedomého sebarozvoja, v ktorom človek nielen spoznáva sám seba, ale aj slobodne utvára svoj vzťah k poznaniu. V človeku jestvuje určitý pud k sebaurčeniu. Ak ale nie je vedomý a slobodne vybraný, človek je otrokom

vlastnej prirodzenosti a jej náhodného formovania prostredníctvom okolia. Ak univerzitné prostredie neprihliada na individuálne potreby študenta, tento pud bude zničený (Fichte, 2015, s. 320). Fichte teda prepája prirodzenosť, ktorá ak si je vedomá seba samej a slobodne zvolená, tak sa stáva konštrukciou študenta ako vlastného diela (Fichte, 2015, s. 322).

2.1.3 Friedrich Schleiermacher

Schleiermacher zdôrazňuje ešte väčšmi požiadavku slobody bez nátlaku. Kladie väčší dôraz na prekonávanie ľudskej prirodzenosti, avšak len na základe jeho voľby a bez nátlaku. Hovorí, že tí, ktorých „príroda určila pre vedu“ sú najdôstojnejšími a najvlastnejšími súčasťami univerzity. Všetko je tu pre nich a všetko musí smerovať k nim. Väčšinu každej univerzity netvoria geniálni a samostatní jedinci, ale poctiví a pracovití študenti. Tých prvých poháňa vyššia sila, ktorá sa vyznačuje divokými a zmätenými prejavmi. Tí druhí sa nechajú ľahšie zviest' všetkým, čo im príde dôstojné a správne. Študentov, ktorí nemajú motiváciu, záujem a ani lásku k pravde ich sloboda, s ktorou si nebudú vedieť dať rady, vylúči sama, pretože sa nebudú chcieť vzdať nižšieho spôsobu myslenia. Ten, kto hľadá pravdu, je ale mravný a ušľachtilý (Schleiermacher, 2015, s. 330).

2.2 Hodnoty

V rovine hodnôt sa rozdiely medzi post-osvietenskými autormi ukazujú ešte zreteľnejšie než pri samotnom základnom princípe univerzity. Hoci Wilhelm von Humboldt, Johann Gottlieb Fichte a Friedrich Schleiermacher zhodne odmietajú redukovať univerzitu na praktický alebo čisto školský ústav, tak hodnoty, ktoré s ňou spájajú, nevyplývajú u každého z nich z rovnakého obrazu o človeku. Práve spôsob, akým títo autori chápu slobodu, vzdelanie a výchovu ukazuje či univerzitnú prax opierajú skôr o dôveru v prirodzené duchovné sklony človeka, alebo o potrebu jeho vedomej a kultúrne sprostredkovanej formácie.

2.2.1 Vzdelanie

Wilhelm von Humboldt vzdelanie chápal ako látku, na ktorej spočíva a prostredníctvom ktorej sa pestuje duchovná a mravná vzdelanosť. Prišiel s konceptom Bildung – celostného rozvoja osobnosti, ktorý je vlastne odkrývaním prirodzenej podstaty človeka.

Johann Gottlieb Fichte naproti tomu zdôrazňoval potrebu nielen mechanického predávania poznatkov, ale je predovšetkým potrebné učiť sa umeniu ako sa učiť. Tým, že sa neučíme len predpísanú látku, ale sa zároveň učíme a cvičíme v umení učenia sa ako takého, tak sa do nekonečna rozvíja aj schopnosť učiť sa. Univerzitu chápe ako školu umenia vedeckého používania rozvažovania. Učiť sa treba vedome a slobodne.

Friedrich Schleiermacher vidí cieľ univerzity nie vo vzdelávaní sa, ale v poznaní. Na univerzite sa nemá zahlcovať pamäť, ani len precvičovať rozum (nem. Verstand), ale sa má prebudiť celkom nový život – skutočný vedecký duch. To sa podarí jedine bez nátlaku, len

v stave plnej slobody ducha. Predpokladáme, že každý musí najlepšie vedieť, koľko z týchto podnetov znesie a osvojí si (Schleiermacher, 2015, s. 328).

2.2.2 Výchova

Humboldt upozorňuje, že vzájomné pôsobenie pedagóga a študenta má byť nenútené a nezámerné. Ako také má prirodzene motivačný charakter. Študent by mal byť v čase príchodu na univerzitu byť pripravený na slobodné a samostatné konanie. Študent má byť schopný rozpoznať a oslobodiť sa od vonkajšieho donútenia a nasledovať prirodzenú túžbu povzniesť sa k vede – nie k záhaľke ani k praktickému životu. Nezhody, pluralita a diskusie sú nutné a výživné pre rast prirodzenosti. Je v záujme štátu a ľudstva, aby univerzita nepestovala len vzdelanie, ale aj charakter a jednanie (Humboldt, 2015, s. 35).

Fichte súhlasí, že vzdelanosť nespočíva v osvojení hotových poznatkov. Potrebné je rozvíjať schopnosť učiť sa v umení vedeckého rozvažovania, ktoré sa musí diať vedome a slobodne. Uchovávanie a stupňovanie vedeckého vzdelania bolo vydané napospas slepej náhode a šťastnej zhode okolností. Naopak, to, čo prijímame vedome a slobodne, poznajúc pravidlá tohto aktívneho učenia, sa stáva špecifickou súčasťou našej osobnosti, ktorá sa slobodne a ľubovoľne rozvíja (Fichte, 2015, s. 323).

Schleiermacher zdôrazňuje potrebu celostného rozvoja osobnosti ešte viac. Odmietá chápať univerzitu ako miesto mechanického predávania a osvojovania si poznatkov; jej cieľom je prebudenie záujmu o vedu ako charakterovej črty. Na univerzite sa nemá zahlcovať pamäť, ani len precvičovať rozum (Verstand), ale sa má prebudiť celkom nový život – vedecký duch. To sa ale podarí len bez nátlaku, v stave plnej slobody ducha. Hovorí, že študentov musíme uviesť do spoločenstva všemožných duchovných podnetov. Predpokladá, že každý musí najlepšie vedieť, koľko z týchto podnetov znesie a osvojí si. Absolventi univerzít budú raz sami kultivovať mravy. Nemôžu byť preto od začiatku podriadení tomu, čo raz majú sami kultivovať. Najprv to musia objaviť a kultivovať v sebe (Schleiermacher, s. 329).

2.2.3 Sloboda

Humboldt vnímal slobodu ako slobodu od páchania násilia v zmysle potláčania prirodzenosti. Slávna formulácia *Einsamkeit und Freiheit* (nem. osamelosť a sloboda) u Humboldta neoznačuje len osobnú dispozíciu učenca, ale aj inštitucionálnu podmienku, v ktorej poznanie nie je bezprostredne podriadené politickým či ekonomickým záujmom (Nybom, 2003, s. 143). Fichte ju vnímal ako vytvorenie priestoru pre voľbu. Voľbu tempa a intenzity osobnostného a profesionálneho rastu. Schleiermacher rozvíja myšlienku akademickej slobody ešte radikálnejšie. Podľa neho sa vedecký duch nemôže prebudiť pod nátlakom ani mechanickým usporiadaním výučby. Univerzita má skôr uvádzať študentov do spoločenstva duchovných podnetov a ponechať im priestor, aby si sami osvojili to, čo z nich dokážu prijať. Sloboda tu znamená nielen slobodu od donútenia, ale aj možnosť formovať samotný spôsob

života a myslenia. Študentská sloboda má dve strany: sloboda od donucovania, t.j. sloboda prístupu k informáciám a sloboda výskumu na jednej strane a na strane druhej sloboda od povinností a očakávaní dospelých absolventov. Sem patrí sloboda vytvorenia vlastnej kultúry, sloboda v odievaní sa a v osobných prejavoch – kultúrnych, jazykových či ideových (Schleiermacher, 2015, s. 332).

Ukázalo sa, že už medzi post-osvietenskými autormi neexistuje jednotné chápanie univerzity, hoci všetci odmietajú redukovať ju na praktický alebo čisto školský ústav. U Humboldta sa idea univerzity opiera najmä o dôveru v prirodzený duchovný sklon človeka k vede a pravde, zatiaľ čo Fichte a Schleiermacher ešte výraznejšie presúvajú dôraz na vedomú sebaformáciu a slobodné utváranie vzťahu k poznaniu. Rozdiely medzi nimi sa preto najzreteľnejšie prejavujú v chápaní vzdelania, výchovy a slobody. **Analýza tak ukazuje, že aj v rámci jednej tradície sa univerzitné hodnoty pohybujú medzi naturalistickým a konštruktivistickým chápaním človeka a jeho formácie.** To, čo sa dnes zvykne označovať ako „Humboldtova univerzita“ nepredstavovalo od začiatku ustálený model nemeckej univerzity, ale neskôr vytvorenú tradíciu, ktorá sa naplno sformovala až v 20. storočí (Paletschek, 2001, s. 37 – 41).

3. Univerzita vo vybraných textoch 20. storočia

V textoch 20. storočia sa idea univerzity objavuje v zásadne inom kontexte než u post-osvietenských autorov. Skúsenosť krízy a politizácie univerzitného života mení nielen jazyk, ktorým sa o univerzite hovorí, ale aj samotné chápanie jej základného princípu a hodnôt. U Martina Heideggera a Karla Jaspersa univerzita už nevystupuje predovšetkým ako priestor kultivácie prirodzených charakterových sklonov, ale ako miesto, na ktoré sú kladené omnoho náročnejšie požiadavky: má byť priestorom uvedomenia a obnovy vzťahu medzi poznaním, slobodou a miestom v dejinnej situácii, z ktorej akademik nie je vytrhnutý, ale je jej súčasťou a ona jeho súčasťou.

3.1 Základný princíp a hodnoty

3.1.1 Martin Heidegger

Heidegger odvodzuje základný princíp univerzity od bytostného určenia vedy, ktorú nechápe ako súbor poznatkov a ani ako nástroj praktickej užitočnosti, ale ako spôsob existenciálneho vzťahu k bytiu, k národu a k dejinnému poslaniu. Keď Heidegger hovorí o slobode, poznaní či výchove, vyjadruje sa o nich skôr v konštruktivistickom zmysle. Musia sa vydobíť, zušľachtiť a vyčistiť. Zdôrazňuje pojmy ako povinnosť či záväzok voči štátu, dejinám a spoločnosti, ktoré vnímame ako konštrukcie. Prirodzenosť je tu slabá, zmätená a vydaná napospas okolnostiam. Musí sa preto prekonávať racionálnymi konštrukciami, ktoré však

následne v praxi deštruuje v žitej praxi. Hodnoty nevystupujú ako prirodzené danosti, ale ako výsledok zápasu človeka s vlastnou situovanosťou v dejinách a spoločnosti. Konštrukcie – výchova, sloboda ani poznanie nás nezachraňujú pred vlastnou prirodzenosťou – len pomáhajú rozpoznať jej hranice (Heidegger, 1996).

3.1.2 Karl Jaspers

Karl Jaspers chápe slobodu predovšetkým ako sebaučinku. Učiteľia neposkytujú príkazy ani autoritatívne vedenie, ale vytvárajú priestor, v ktorom sa študent môže vychovávať sám. Ak mu univerzita včas nevyjde v ústredu poskytnutím ideového rámca, s ktorým by sa študent mohol stotožniť, študent rezignuje na vlastnú slobodu. Študent ľahko zanevrie na vlastnú prirodzenosť, ktorá ho ženie za poznáním a stane sa len slepým vykonávateľom vonkajších mravných a iných predpisov. Tu môžeme sledovať istú prepojenosť s post-osvietenským chápaním prirodzenosti, avšak dôraz je kladený na prostredie a jeho vplyv, ktorý sám o sebe nemusí byť deštruktívny a nátlakový aby prirodzenosť potlačil. Stačí, ak vplyv nebude dostatočne proaktívny a pestrý, t.j. ak včas nevyjde v ústrety prirodzenosti. Časovosť tu vystupuje ako apel. Dejinná situovanosť predstavuje zrkadlo toho, čo je za horizontom času. S akými šiframi a znakmi toho, čo je naddejinné, sa akademik stretáva. Vytváraním si vzťahu k tomu, čo ho presahuje, sa utvára jeho osobnosť (Jaspers, 2015). Östling interpretuje Jaspersa ako jednu z kľúčových postáv povojnovej obnovy univerzity. Po roku 1945 nevystupuje len ako filozof, ale aj ako morálna autorita hľadajúca nový normatívny základ akademického života (Östling, 2018, s. 98).

Analyzované texty 20. storočia ukazujú, že idea univerzity už nemôže byť chápaná mimo skúsenosti dejinnej krízy a politickej situovanosti. U Heideggera sa univerzita stáva priestorom záväzku, služby a duchovného sebaučinku v dejinnom horizonte, kým u Jaspersa zostáva miestom slobody, komunikácie a sebaučinky, hoci už bez jednoduchej dôvery v spontánny a nerušený rozvoj ľudskej prirodzenosti. V oboch prípadoch sa tak univerzita vzdáľuje od post-osvietenskej predstavy prirodzeného kultivačného priestoru a vystupuje skôr ako miesto intenzívnej formácie človeka v odpovedi na krízový stav modernej doby. Aj tu sa preto potvrdzuje, že chápanie univerzitných hodnôt vždy závisí od hlbšieho antropologického obrazu človeka a jeho miesta vo svete.

Záver

Z analýzy vybraných textov vyplýva, že idea univerzity nie je iba organizačným alebo inštitucionálnym projektom, ale vyjadruje určitý obraz človeka, jeho prirodzenosti, možností a cieľov. Práve preto sa rozdiely v chápaní univerzity neukazujú len v tom, ako má prakticky fungovať, ale predovšetkým v tom, z akých antropologických a hodnotových východísk vychádzajú. V textoch 19. storočia pretrváva dôvera v prirodzený sklon človeka k pravde, dobru a poznaniu. Keďže sa jedná o obdobie, ktoré sa chápalo ako prekonanie stredoveku, ktorý sa

vyznačoval prevažne negatívnym antropologickým prístupom k prirodzenosti človeka a výchova bola chápaná asketicky, osvietenstvo obnovilo primárne myšlienku pozitívneho antropologického prístupu. To sa zmenilo v polovici 20. storočia, keď si autori uvedomovali nehostinnosť sveta a sami seba chápali ako bojovníkov (napr. Heidegger), ktorí mali akosi vytrhávať pravdu zo skrytosti, prípadne ako hľadačov (napr. Jaspers), ktorí sa mali naladiť na všetko-presahujúcu pravdu. V ich textoch sa tento predpoklad oslabuje a univerzita sa čoraz viac chápe ako priestor vedomej formácie človeka v podmienkach dejinnej krízy a neistoty. Napätie medzi naturalistickým a konštruktivistickým chápaním univerzitných hodnôt sa tak ukazuje ako vnútorný problém samotnej idey univerzity. Analýza textov 20. storočia ukazuje, že idea univerzity už nemôže byť chápaná mimo skúsenosti dejinnej krízy a politickej situovanosti. U Heideggera sa univerzita stáva priestorom záväzku, služby a duchovného sebaurčenia v dejinnom horizonte, kým u Jaspersa zostáva miestom slobody, komunikácie a sebvýchovy, hoci už bez jednoduchej dôvery v spontánny a nerušený rozvoj ľudskej prirodzenosti. V oboch prípadoch sa tak univerzita vzdáľuje od post-osvietenskej predstavy prirodzeného kultivačného priestoru a vystupuje skôr ako miesto intenzívnej formácie človeka v odpovedi na krízový stav modernej doby. Aj tu sa preto potvrdzuje, že chápanie univerzitných hodnôt vždy závisí od hlbšieho antropologického obrazu človeka a jeho miesta vo svete. Otázka, či má univerzita predovšetkým rozvíjať to, čo je človeku vlastné, alebo formovať to, k čomu sa má človek ešte len dopracovať, sa v rôznych podobách vracia naprieč celou sledovanou tradíciou. Práve tým sa potvrdzuje, že diskusia o poslaní univerzity nie je ani dnes uzavretá.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0397.

Literatúra

- FICHTE, Johann Gottlieb. 2015. Dedukovaný plán vyššieho vzdelávacieho ústavu zriazovaného v Berlíne. In: CHOTAŠ, Jiří - PRÁZNÝ, Aleš – HEJDUK, Tomáš (eds.). *Moderní univerzita: Ideál a realita*. Praha: Filosofia, s. 319 – 326.
- HEIDEGGER, Martin. 1996. Sebeurčení německé university. In *Filosofický časopis*, roč. 44, č.1, s. 45 – 52.
- HUMBOLDT, Wilhelm von. 2015. O vnitřní a vnější organizaci vyšších vědeckých ústavů v Berlíne. In: JIRSA, Jakub (ed.). *Idea univerzity*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 31 – 39.
- CHOTAŠ, Jiří. 2015. Idea moderní univerzity: Napoleon a Humboldt. In CHOTAŠ, Jiří – PRÁZNÝ, Aleš – HEJDUK, Tomáš (eds.). *Moderní univerzita: Ideál a realita*. Praha: Filosofia, s. 69 – 95.

- JASPERS, Karl. 2015. Úloha univerzity. In JIRSA, Jakub (ed.). *Idea univerzity*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 52 – 70.
- NYBOM, Thorsten. 2003. The Humboldt Legacy: Reflections on the Past, Present, and Future of the European University. In *Higher Education Policy*, roč. 16, č. 2, s.141 – 159.
- ÖSTLING, Johan. 2018. *Humboldt and the Modern German University: An Intellectual History*. Lund: Lund University Press.
- PALETSCHEK, Sylvia. 2001. The Invention of Humboldt and the Impact of National Socialism: The German University Idea in the First Half of the Twentieth Century. In: SZÖLLÖSI-JANZE, Margit (ed.). *Science in the Third Reich*. Oxford: Berg, s. 37 – 58.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich Daniel Ernst. 2015. Příležitostné úvahy o univerzitách v německém smyslu: O mravech na univerzitě a o dohledu. In: CHOTAŠ, Jiří – PRÁZNÝ, Aleš – HEJDUK, Tomáš (eds.). *Moderní univerzita: Ideál a realita*. Praha: Filosofia, s. 327 – 338.

Kritické myslenie a nadhodnocovanie vedomostí: vzťahy s akademickým výkonom u študentov stredných škôl

Critical Thinking and Overclaiming: Associations with Academic Achievement Among Secondary School Students

Bc. Sebastian KOBILÝ – Mgr. Alexandra CINTULOVÁ – Mgr. Lucia VITEKOVÁ, PhD.

Abstrakt

Štúdia sa zameriavala na skúmanie vzťahov medzi úrovňou kritického myslenia, akademickým výkonom a tendenciou k nadhodnocovaniu vlastných vedomostí (overclaiming) u študentov stredných škôl. Výskumný súbor tvorilo 99 adolescentov (49 chlapcov, 50 dievčat; priemerný vek = 18,24 roka). Kritické myslenie bolo merané pomocou vybraných subtestov Watsonovho–Glaserovho testu kritického myslenia (úsudok, dedukcia, interpretácia). Tendencia k nadhodnocovaniu vedomostí bola zisťovaná prostredníctvom dotazníka OCQ-150, ktorý zachytáva mieru deklarovanej znalosti existujúcich aj neexistujúcich pojmov z oblasti fyziky, histórie a jazyka. Akademický výkon bol operacionalizovaný ako priemerná známka z hlavných školských predmetov. Výsledky ukázali, že študenti dosahovali najvyššie skóre v subteste interpretácie a najnižšie v oblasti úsudku. Miera overclaimingu sa líšila podľa oblasti, pričom najvyššia bola zaznamenaná v jazykovej oblasti a najnižšia v histórii. Vyššia úroveň kritického myslenia, najmä v oblasti dedukcie, bola spojená s lepším akademickým výkonom v matematike a anglickom jazyku. Kritické myslenie, predovšetkým interpretačné schopnosti, bolo slabo, ale štatisticky významne negatívne spojené s overclaimingom, čo naznačuje, že študenti s lepšími kritickými schopnosťami mali nižšiu tendenciu nadhodnocovať svoje vedomosti.

Kľúčové slová: kritické myslenie, nadhodnocovanie vedomostí, akademický výkon, adolescenti, stredoškolskí študenti.

Abstract

The study examined the relationships between critical thinking, academic achievement, and overclaiming among secondary school students. A total of 99 adolescents (49 boys, 50 girls; mean age = 18.24 years) participated in the research. Critical thinking was measured using selected subtests (Judgment, Deduction, and Interpretation) from the Watson–Glaser Critical Thinking Appraisal. Overclaiming was assessed using the OCQ-150, which captures the tendency to report familiarity with both existing and non-existent concepts across the domains of physics, history, and language. Academic achievement was operationalized as students' average

school grades in core subjects. Results showed that students achieved the highest scores in the interpretation subtest and the lowest in judgment. Overclaiming varied across domains, with the highest levels observed in language-related items and the lowest in history. Higher levels of critical thinking, particularly deduction skills, were associated with better academic achievement in mathematics and English. Critical thinking, especially interpretation skills, was weakly but significantly negatively related to overclaiming, indicating that students with stronger critical thinking abilities were less likely to overclaim knowledge.

Key words: critical thinking, overclaiming, academic achievement, adolescents, secondary school students.

Kontaktné údaje:

Bc. Sebastian Kobilý, Mgr. Alexandra Cintulová, Mgr. Lucia Vitéková, PhD.

Katedra psychológie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kobily1@ucm.sk, cintulova4@ucm.sk, lucia.vitekova@ucm.sk

1. Úvod

1. 1 Kritické myslenie ako kľúčová kompetencia 21. storočia

Kritické myslenie patrí medzi fundamentálne kompetencie súčasného vzdelávania a občianskeho fungovania. V kontexte informačnej presýtenosti, mediálnej manipulácie a šírenia dezinformácií nadobúda jeho význam osobitnú spoločenskú relevanciu. Umožňuje jednotlivcom analyzovať informácie, hodnotiť ich dôveryhodnosť, identifikovať logické chyby a prijímať racionálne rozhodnutia.

Historické korene konceptu možno vystopovať k sokratovskej tradícii systematického spochybňovania predpokladov (Sandanusová – Schlarmannová, 2020). Moderné definície zdôrazňujú jeho analytickú, hodnotiacu a autoregulačnú dimenziu. Robert H. Ennis (2015) ho chápe ako reflexívne a racionálne uvažovanie zamerané na rozhodovanie o tom, čomu veriť a ako konať. Richard Paul a Linda Elder (2006) definujú kritické myslenie ako proces analýzy a hodnotenia myslenia s cieľom jeho zlepšovania prostredníctvom aplikácie univerzálnych intelektuálnych štandardov.

V slovenskom prostredí je kritické myslenie definované ako metakognitívna schopnosť reflektovať proces vlastného uvažovania (Globálne vzdelávanie, 2019). Reformné dokumenty kurikulárnej transformácie (NIVaM, 2023) zdôrazňujú rozvoj vyšších kognitívnych procesov ako integrálnu súčasť moderného vzdelávania.

1. 2 Kritické myslenie a akademický výkon

Akademický výkon predstavuje multidimenzionálny konštrukt, ktorý zahŕňa známky, výsledky štandardizovaných testov, úroveň osvojovaných vedomostí i schopnosť ich aplikácie (Steinmayr et al., 2014). Ide nielen o merateľný indikátor individuálnej úspešnosti, ale aj o významný faktor socioekonomického rozvoja spoločnosti.

Výskumy opakovane poukazujú na vzťah medzi kritickým myslením a akademickou úspešnosťou. Diane F. Halpern (1998) zdôrazňuje, že kritické myslenie je základným cieľom vzdelávania na všetkých úrovniach. Empirické štúdie potvrdzujú pozitívnu koreláciu medzi úrovňou kritického myslenia a akademickým výkonom (Kanbay et al., 2017; D'Alessio et al., 2019; Akpur, 2020).

Metaanalytické zistenia naznačujú, že sila tohto vzťahu sa líši podľa regiónu, disciplíny a typu hodnotenia výkonu, pričom efekt býva výraznejší pri testových výkonoch než pri kumulatívnych ukazovateľoch typu GPA (Orhan, 2022). Z pohľadu edukačnej psychológie zohrávajú významnú úlohu aj metakognitívne stratégie, spätná väzba a kvalita vyučovania (Hattie, 2009). Kritické myslenie sa pritom javí ako integrálna súčasť vyšších kognitívnych procesov podporujúcich úspešné učenie a transfer poznatkov.

V slovenskom kontexte Anna Paurová (2022) poukázala na to, že žiaci stredných škôl deklarujú využívanie prvkov kritického myslenia najmä pri argumentácii a hodnotení názorov iných, čo však nevypovedá o ich skutočnej úrovni analytického uvažovania.

1. 3 Nadhodnocovanie vedomostí v súvislosti s kritickým myslením

Osobitnú pozornosť si zasluhuje fenomén overclaiming, teda tendencia deklarovať znalosť neexistujúcich pojmov alebo javov. Tento jav je považovaný za indikátor skreslení v sebahodnotení, najmä nadhodnocovania vlastných schopností (self-enhancement) a pozitívneho riadenia dojmu (impression management) (Williams et al., 2001; Paulhus et al., 2002). Zaradenie fiktívnych položiek do vedomostných testov umožňuje identifikovať mieru tohto skreslenia. John Jerrim et al. (2023) zistili, že študenti majú tendenciu deklarovať znalosť neexistujúcich matematických konštruktov, čo poukazuje na problém metakognitívnej presnosti.

Z kognitívneho hľadiska môže byť over-claiming dôsledkom heuristiky známosti, nedostatočnej sebaregulácie alebo nadmernej sebadôvery (Williams – Zanna, 2001; Dunning et al., 2004). Schopnosť rozpoznať nezmysly úzko súvisí s analytickým myslením a epistemickou ostrážitosťou (Stanovich – West, 2007; Pennycook et al., 2015). Výskumy v oblasti detekcie pseudohĺbkových tvrdení naznačujú, že jedinci s vyššou úrovňou analytického spracovania informácií sú menej náchylní podľahnúť nezmyselným formuláciám (Leavitt – Christiansen, 2017).

1. 4 Výskumný problém

Napriek rastúcemu dôrazu na rozvoj kritického myslenia ako kľúčovej kompetencie súčasného vzdelávania zostáva jeho empirické skúmanie v slovenskom stredoškolskom prostredí limitované, najmä v kontexte jeho vzťahu k akademickému výkonu a metakognitívnej presnosti. Osobitne absentujú výskumy, ktoré by súčasne zohľadňovali úroveň kritického myslenia, tendenciu k nadhodnocovaniu vedomostí a ich prepojenie na reálne školské výsledky.

Predkladaný výskum preto skúma vzťah medzi úrovňou kritického myslenia (subtesty úsudok, dedukcia, interpretácia), akademickým výkonom (priemer známok v hlavných predmetoch) a mierou nadhodnocovania vedomostí u študentov stredných škôl. Výskum sa zameriava na zodpovedanie nasledovných výskumných otázok: (1) aká je úroveň kritického myslenia u študentov stredných škôl, (2) aký je vzťah medzi kritickým myslením a akademickým výkonom a (3) aký je vzťah medzi kritickým myslením a nadhodnocovaním vedomostí, pričom na základe teoretických východísk predpokladáme, že vyššia úroveň kritického myslenia bude pozitívne súvisieť s akademickým výkonom a zároveň negatívne s tendenciou nadhodnocovať vlastné vedomosti.

2 Metódy

2. 1 Metódy zberu dát

Na základe výskumného problému a cieľov bol zrealizovaný kvantitatívny výskum. V úvode testovej batérie sa nachádzali otázky ohľadom pohlavia, veku a národnosti. Následne boli respondenti dopytovaní ohľadom priemerných známok zo základných predmetov – slovenský jazyk, anglický jazyk a matematika, a z nimi zvolených seminárnych blokov.

2. 1. 1 Watson – Glaserov test kritického myslenia

Schopnosť kritického myslenia bola meraná pomocou Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal (Watson – Glaser, 2009). Tento štandardizovaný nástroj je určený na hodnotenie analytického uvažovania a schopnosti pracovať s informáciami v kontexte verbálnych úloh.

Test pozostáva z viacerých subtestov zameraných na odlišné, avšak vzájomne prepojené aspekty kritického myslenia, konkrétne inferenciu, rozpoznanie predpokladov, dedukciu, interpretáciu a hodnotenie argumentov (Pearson, 2018). Jednotlivé položky sa líšia formátom aj náročnosťou a vyžadujú aplikáciu logického uvažovania v slovnom kontexte.

Pre účely predkladanej štúdie boli využité tri subtesty: inferencia, dedukcia a interpretácia. Subtest inferencie hodnotí schopnosť posúdiť pravdepodobnosť pravdivosti záverov na základe dostupných informácií. Subtest dedukcie zisťuje, do akej miery respondent dokáže určiť, či závery logicky vyplývajú z predložených premís. Subtest interpretácie je zameraný na vyhodnocovanie dôkazov a posudzovanie oprávnenosti generalizácií alebo záverov vyplývajúcich z údajov (Pearson, 2018).

Analýza pomocou Raschovho modelu naznačila nízku mieru person reliability (0,248-0,430) pri všetkých troch subtestoch, čo poukazuje na obmedzenú schopnosť testu diferencovať medzi respondentmi. Nižšie hodnoty reliability sú však v súlade s charakterom výkonových testov kritického myslenia, ktoré pozostávajú z heterogénnych položiek zameraných na odlišné kognitívne operácie. Aj v štandardizačných štúdiách Watson-Glaserovho testu dosahujú subtesty nižšie hodnoty internej konzistencie v porovnaní s celkovým skóre.

2. 1. 2 Dotazník OCQ-150

Preceňovanie vlastných znalostí bolo merané pomocou dotazníka Overclaiming Questionnaire OCQ-150 (Williams et al., 2001). Zo štandardnej verzie nástroja boli v tejto štúdiu využité tri obsahové domény: historické mená a udalosti, jazyk a fyzikálne vedy. Každá doména obsahovala položky reprezentujúce reálne aj fiktívne pojmy, pričom podiel fiktívnych položiek tvoril 20 % z celkového počtu položiek v rámci každej dimenzie.

Respondenti hodnotili mieru známosti jednotlivých položiek na 7-bodovej Likertovej škále (0 = „Nikdy som o tom nepočul“, 6 = „Veľmi povedomé“) (Minarčíková et al., 2017).

Výsledné skóre bolo odvodené na základe princípov teória detekcie signálu, ktoré umožňujú rozlíšiť medzi skutočnou znalosťou (presnosť) a tendenciou k nadhodnocovaniu znalostí (zaujatosť) (Paulhus – Petrusic, 2007 in Minarčíková et al., 2017).

Pre účely analýzy bol vypočítaný celkový index ako rozdiel medzi priemerným hodnotením reálnych položiek a priemerným hodnotením fiktívnych položiek, pričom výsledná hodnota bola následne lineárne transformovaná na škálovaný index.

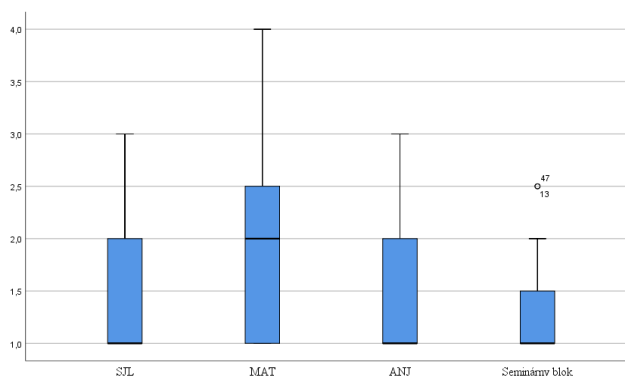
Psychometrické vlastnosti nástroja boli v predchádzajúcich výskumoch potvrdené vysokou vnútornou konzistenciou ($\alpha = 0,90$; Feeney – Goffin, 2015). V rámci predkladanej štúdie dosiahla upravená verzia dotazníka celkovú vnútornú konzistenciu $\alpha = 0,914$; pre jednotlivé domény boli hodnoty nasledovné: fyzikálne vedy $\alpha = 0,840$, história $\alpha = 0,871$ a slovenský jazyk $\alpha = 0,769$.

2. 2 Výskumný súbor

Výskumný súbor tvoril 99 participantov, z toho 49 chlapcov a 50 dievčat priemerného veku 18,24 (SD=0,67), minimálny vek 17 rokov a maximálny 19 rokov. U participantov bol sledovaný ich vek, pohlavie, zvolený seminárny blok a akademický výkon, resp. získané hodnotenia z predmetov matematika, slovenský jazyk, anglický jazyk a seminárny predmet (Tabuľka č.1).

	SJL	MAT	ANJ	Seminárny blok
Priemer	1,50	1,95	1,53	1,23
Medián	1,00	2,00	1,00	1,00
Modus	1,00	2,00	1,00	1,00
Št. odchýlka	,56	,85	,64	,35
Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00
Maximum	3,00	4,00	3,00	2,50

Tabuľka 1: Štatistické údaje o výsledkoch študentov v jednotlivých predmetoch

Graf 1: Boxplot akademického výkonu v predmetoch

2.3 Procedúra

Batéria dotazníkov bola zbieraný metódou pero-papier na gymnáziu v priebehu januára a februára 2025. Zozbierané dáta boli spracovávané v programe Microsoft Excel 2024 a následne analyzované pomocou programu IBM SPSS Statistics verzia 25. Pomocou deskriptívnej štatistiky nebola zistená normalita rozloženia dát, ktorá smerovala k využitiu neparametrických korelačných analýz.

3. Výsledky

3.1 Deskriptívna analýza

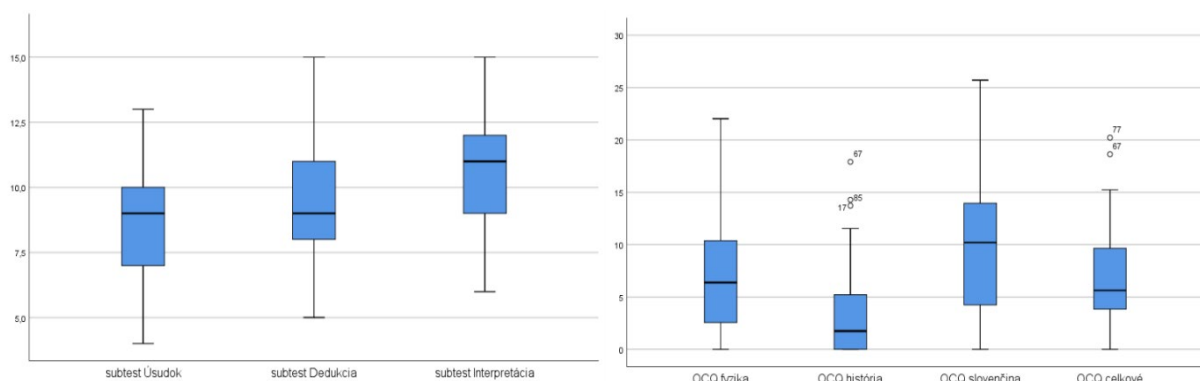
V prvom rade bola explorovaná miera kritického myslenia a nadhodnocovania vedomostí u študentov stredných škôl (Tabuľka 2, Graf 2). Na základe vykonanej deskriptívnej štatistiky je možné pozorovať rozdiely v priemernom skóre a deskriptívnych charakteristikách jednotlivých subtestov kritického myslenia a nadhodnocovania vedomostí.

	Kritické myslenie			Nadhodnocovanie vedomostí OCQ			
	Úsudok	Dedukcia	Interpretácia	Fyzika	História	Slovenčin a	Celkové
Priemer	8,35	9,60	10,86	6,96	3,07	9,42	6,63
Medián	9,00	9,00	11,00	6,32	1,74	10,23	5,63
Modus	9,00	9,00	11,00	,00	,00	,00	,00
Št. odchýlka	2,13	2,18	2,19	5,63	3,96	6,35	4,43
Šikmosť	,012	,194	-,227	,664	1,459	,237	,652
Špicatosť	-,555	-,573	-,475	-,138	1,783	-,600	,088
Minimum	4,00	5,00	6,00	,00	,00	,00	,00
Maximum	13,00	15,00	15,00	22,03	17,91	25,71	20,22

Tabuľka 2: Deskriptívne charakteristiky premenných subtest Úsudok, Dedukcia a Interpretácia u študentov stredných škôl

Deskriptívna analýza ukázala rozdiely medzi subtestami kritického myslenia, pričom najvyššie skóre bolo dosiahnuté v interpretácii a najnižšie v úsudku. Všetky subtesty vykazovali relatívne vyrovnané rozdelenie hodnôt bez výrazných extrémov.

V oblasti nadhodnocovania vedomostí sa ukázali rozdiely medzi doménami, pričom najvyššie hodnoty boli zaznamenané v jazykovej oblasti a najnižšie v histórii.

Graf 2: Boxploty subtestov kritického myslenia a nadhodnocovania vedomostí

3. 2 Korelačná analýza

Analýza korelácií (Tabuľka č.3) preukázala štatisticky významné negatívne vzťahy medzi kritickým myslením a akademickým výkonom, najmä v subteste dedukcie (matematika, anglický jazyk) a čiastočne aj interpretácie. Vyššie skóre kritického myslenia tak súviselo s lepším akademickým výkonom.

		SJL	MAT	ANJ	Seminárny blok
Kritické myslenie	Úsudok	-0,022	-0,105	-0,154	-0,146
	Dedukcia	-,206*	-,337**	-,265**	-0,144
	Interpretácia	-0,101	-,212*	-,299**	0,005
Nadhodnocovanie vedomostí OCQ	Fyzika	,027	,083	,048	-,084
	História	-,119	,035	,099	-,071
	Slovenčina	-,171	-,110	-,058	-,086
	Celkové	-,089	-,012	,005	-,095

Tabuľka 3: Korelácie medzi kritickým myslením, nadhodnocovaním vedomostí a akademickým výkonom u študentov stredných škôl

Medzi kritickým myslením a nadhodnocovaním vedomostí (Tabuľka č.4) sa preukázali slabé, ale významné negatívne vzťahy, najmä v subteste interpretácie, čo naznačuje, že vyššia úroveň kritického myslenia súvisí s nižšou tendenciou nadhodnocovať vlastné vedomosti.

		Kritické myslenie		
		Úsudok	Dedukcia	Interpretácia
	Fyzika	-,013	-,071	-,194
Nadhodnocovanie vedomostí	História	,022	,080	-,210*
OCQ	Slovenčina	,000	,004	-,117
	Celkové	,015	-,003	-,215*

Tabuľka 4: Korelácie medzi kritickým myslením a nadhodnocovaním vedomostí u študentov stredných škôl

Diskusia

Výsledky štúdie poukazujú na významný, hoci nie uniformný vzťah medzi kritickým myslením a akademickým výkonom u študentov stredných škôl. Najvýraznejšie sa tento vzťah prejavil v subteste dedukcie, najmä vo vzťahu k matematike a anglickému jazyku. Tento nález je v súlade s predchádzajúcimi výskumami, ktoré poukazujú na význam analytických a inferenčných procesov pre úspešné zvládanie akademických úloh (Akpur, 2020; D'Alessio et al., 2019). Silnejšie vzťahy v predmetoch vyžadujúcich logické a systematické spracovanie informácií naznačujú, že jednotlivé komponenty kritického myslenia nemajú rovnaký význam naprieč akademickými doménami.

Zaujímavým zistením je slabší alebo absentujúci vzťah v subteste úsudku, čo môže súvisieť s jeho odlišnou kognitívnou povahou alebo nižšou psychometrickou presnosťou merania. V tomto kontexte je potrebné zdôrazniť, že Watson-Glaserov test predstavuje výkonový nástroj s heterogénnymi položkami, pričom jednotlivé subtesty merajú relatívne odlišné kognitívne operácie (Watson – Glaser, 2009). Nižšie hodnoty reliability zistené v tejto štúdii preto nemožno interpretovať len ako nedostatok nástroja, ale aj ako dôsledok jeho štruktúry a variability obtiažnosti položiek.

V oblasti nadhodnocovania vedomostí sa ukázali rozdiely medzi jednotlivými doménami, pričom najvyššie hodnoty boli zaznamenané v jazykovej oblasti. Tento výsledok môže naznačovať, že v oblastiach s vyššou mierou interpretácie a menej striktné definovanými správnymi odpoveďami sú respondenti náchylnejší k subjektívnemu nadhodnocovaniu vlastných vedomostí. Podobné zistenia uvádzajú aj Justin Kruger a David Dunning (1999), ktorí poukazujú na to, že overclaiming je výraznejší v oblastiach, kde je vyšší priestor pre heuristické spracovanie informácií.

Negatívny vzťah medzi kritickým myslením a nadhodnocovaním vedomostí, najmä v subteste interpretácie, podporuje predpoklad, že analytické spracovanie informácií súvisí s vyššou mierou metakognitívnej presnosti. Jedinci s vyššou úrovňou kritického myslenia tak pravdepodobne lepšie rozlišujú medzi skutočnou znalosťou a subjektívnym pocitom známosti,

čo je v súlade s teoretickými východiskami výskumu overclaimingu (Williams et al., 2001; Paulhus et al., 2002).

Napriek týmto zisteniam je potrebné výsledky interpretovať s opatrnosťou. Analýza položiek naznačila prítomnosť extrémne ľahkých aj extrémne ťažkých položiek, čo mohlo znížovať diferenciačnú schopnosť testu a prispievať k nižšej reliabilite. Tento faktor mohol ovplyvniť aj silu zistených vzťahov medzi premennými.

V širšom edukačnom kontexte výsledky poukazujú na potenciálny nesúlad medzi deklarovaným významom kritického myslenia v kurikulárnych dokumentoch a jeho reálnym rozvojom v školskom prostredí. Gymnázium ako typ školy orientovaný na prípravu na vysokoškolské štúdium by malo poskytovať priestor pre systematický rozvoj analytického a argumentačného myslenia. Zistenia však naznačujú, že tento rozvoj nemusí byť dostatočne diferencovaný alebo efektívne implementovaný v praxi.

Budúci výskum by sa mal zamerať na širšie spektrum škôl a študijných odborov, ako aj na využitie metodologicky robustnejších nástrojov merania kritického myslenia. Zároveň by bolo vhodné venovať väčšiu pozornosť vzťahu medzi kritickým myslením, metakognitívnou presnosťou a vzdelávacími stratégiami, ktoré tieto schopnosti podporujú.

Výskum podporený projektom EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č.09I03-03-V05-00004.

Literatúra

- AKPUR, Uğur. 2020. Critical, Reflective, Creative Thinking and Their Reflections on Academic Achievement [online]. Thinking Skills and Creativity, roč. 37. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100683>
- D'ALESSIO, Fernando A. – AVOLIO, Beatrice E. – CHARLES, Vincent. 2019. Studying the Impact of Critical Thinking on the Academic Performance of Executive MBA Students [online]. Thinking Skills and Creativity, roč. 31, s. 275 –2 83. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2019.02.002>
- DUNNING, David – HEATH, Chip – SULS, Jerry. 2004. Flawed self-assessment: Implications for health, education, and the workplace. Psychological Science in the Public Interest. [cit. 2026-03-30].
- ENNIS, Robert H. 2015. Critical Thinking: A Streamlined Conception [online]. University of Illinois. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: https://education.illinois.edu/docs/default-source/faculty-documents/robert-ennis/ennisstreamlinedconception_002.pdf

- FEENEY, John R. – GOFFIN, Richard D. 2015. The Overclaiming Questionnaire: A Good Way to Measure Faking? [online]. *Personality and Individual Differences*, roč. 82, s. 248–252. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.03.038>
- GLOBALNE VZDELÁVANIE. 2019. Výskum kritického myslenia na Slovensku nie je dostatočný [online]. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://globalnevzdelavanie.sk>
- HALPERN, Diane F. 1998. Teaching Critical Thinking for Transfer Across Domains: Disposition, Skills, Structure Training, and Metacognitive Monitoring [online]. *American Psychologist*, roč. 53, č. 4, s. 449–455. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.4.449>
- HATTIE, John. 2009. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement [online]. London: Routledge. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9780203887332>
- JERRIM, John – PARKER, Philip D. – SHURE, Nikki. 2023. Overclaiming: An International Investigation Using PISA Data [online]. *Assessment in Education*. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/0969594X.2023.2238248>
- KANBAY, Yalçın – OKANLI, Ayşe. 2017. The Effect of Critical Thinking Education on Nursing Students' Problem-Solving Skills [online]. *Contemporary Nurse*, roč. 53, č. 3, s. 313–321. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/10376178.2017.1339567>
- KRUGER, Justin – DUNNING, David. 1999. Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*. [cit. 2026-03-30].
- LEAVITT, Alex – CHRISTIANSEN, Michael. 2017. The role of cognitive reflection in the detection of pseudoprofound bullshit. *Personality and Individual Differences*. [cit. 2026-03-30].
- MINARČÍKOVÁ, Nikola – PŘÍHODOVÁ, Tereza – MALIŇÁKOVÁ, Jana – RIEGEL, Karel – MARKOVÁ, Jindra – PREISS, Marek. 2017. Česká verze dotazníku přehánění vlastních znalostí [online]. *E-psychologie*, roč. 11, č. 2, s. 34 – 46. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: https://e-psycholog.eu/pdf/minarcikova_et al.pdf
- NÁRODNÝ INŠTITÚT VZDELÁVANIA A MLÁDEŽE. 2023. Digitálna transformácia a reforma národných kurikul [online]. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: https://nivam.sk/wp-content/uploads/2023/05/STRATEGICKY_DOKUMENT-1.pdf
- ORHAN, Ali. 2022. Critical Thinking and Academic Performance: A Meta-Analysis [online]. *Psycho-Educational Research Reviews*, roč. 11, č. 1, s. 283 – 299. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: https://doi.org/10.52963/PERR_Biruni_V11.N1.18

- PAUL, Richard – ELDER, Linda. 2006. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools [online]. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: https://www.criticalthinking.org/files/Concepts_Tools.pdf
- PAULHUS, Delroy L. – WILLIAMS, Kevin M. – NATHANSON, Craig. 2002. The Nature of Overclaiming: Personality and Cognitive Factors [online]. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://www2.psych.ubc.ca>
- PAUROVÁ, Anna. 2022. Kritické myslenie žiakov stredných škôl [online]. Žilina: Žilinská univerzita. [cit. 2026-03-30].
- PEARSON. 2018. Watson-Glaser III Technical Manual [online]. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://www.talentlens.com>
- PENNYCOOK, Gordon – CHEYNE, Jason A. – BARR, Nathan – FUGELSANG, Jonathan A. 2015. The Improbability Principle: The Role of Intuition and Reasoning in the Detection of Pseudoprofound Bullshit. Psychological Science. [cit. 2026-03-30].
- SANDANUSOVÁ, Anna – SCHLARMANNOVÁ, Jana. 2020. Kritické a tvorivé myslenie v príprave učiteľov biológie. Nitra: UKF. [cit. 2026-03-30].
- STANOVICH, Keith E. – WEST, Richard F. 2007. On the efficacy of instruction in critical thinking: Instructional and dispositional aspects. Thinking & Reasoning. [cit. 2026-03-30].
- STEINMAYR, Ricarda – MEIßNER, Anja – WEIDINGER, Anne F. – WIRTHWEIN, Linda. 2014. Academic Achievement [online]. [cit. 2026-03-30]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/obo/9780199756810-0108>
- WATSON, Goodwin – GLASER, Edward M. 2009. Watson-Glaser II Critical Thinking Appraisal: Technical Manual and User's Guide. San Antonio, TX: Pearson.
- WILLIAMS, Kevin M. – PAULHUS, Delroy L. – HARMS, Peter. 2001. The Over-Claiming Questionnaire: Invulnerable to Faking and Warning about Foils [online]. Poster presented at the American Psychological Society Conference, Toronto. [cit. 2026-03-31]. Dostupné z: https://www2.psych.ubc.ca/~dpaulhus/research/OCT/PRESENTATIONS/APS.2001.poster_invulnerability.pdf
- WILLIAMS, Jennifer M. – ZANNA, Mark P. 2001. Overclaiming in social psychology: The role of heuristics and biases. Journal of Personality and Social Psychology. [cit. 2026-03-30].

**SEKCIA GERMAPISTIKY,
ANGLISTIKY
A APERIKAPISTIKY**

Stigmatisierende lexikalische Strategien im klimapolitischen Diskurs der AfD

Mgr. Simona LACIKOVÁ

Abstrakt

Dieser Beitrag untersucht die sprachlichen Strategien der Delegitimierung und Stigmatisierung von Klimapolitik und wissenschaft im Diskurs der Alternative für Deutschland (AfD). Die Grundlage der Untersuchung bildet eine qualitative, korpusorientierte lexikalisch-pragmatische Analyse sowie die Kritische Diskursanalyse (CDA). Das analysierte Korpus umfasst das offizielle Wahlprogramm der AfD für die Bundestagswahl 2025 mit Fokus auf die Themenfelder Klima und Energie. Die Ergebnisse zeigen, dass die AfD systematisch verschiedene Typen der Stigmatisierung einsetzt, darunter ideologische Zuschreibungen (z. B. ökosozialistisch, linksgrün), epistemische Abwertungen wissenschaftlicher Aussagen (z. B. behauptet, angeblich), ökonomische Alarmisierung (Deindustrialisierung, Verarmung) sowie konspirative Rahmungen (Große Transformation, Great Reset). Diese lexikalischen Kerne werden durch diskursive Mechanismen wie Anführungszeichen, binäre Oppositionen und emotionalisierende Narrative verstärkt. Insgesamt wird Klimapolitik nicht als legitime Problemlösung, sondern als ideologisch motivierte Bedrohung von Freiheit und Wohlstand konstruiert.

Schlüsselwörter: Stigmatisierung, Delegitimierung, Klimadiskurs, AfD.

Abstrakt

Tento príspevok skúma jazykové stratégie delegitimizácie a stigmatizácie klimatickej politiky a vedy v diskurze strany Alternatíva pre Nemecko (AfD). Základ výskumu tvorí kvalitatívna, korpusovo orientovaná lexikálno-pragmatická analýza a kritická analýza diskurzu (CDA). Analyzovaný korpus zahŕňa oficiálny volebný program AfD pre voľby do Spolkového snemu v roku 2025 so zameraním na tematické oblasti klímy a energie. Výsledky ukazujú, že AfD systematicky využíva rôzne typy stigmatizácie, vrátane ideologických pripisovaní vlastností (napr. eko-socialistický, ľavicovo-zelený), epistemického znehodnocovania vedeckých tvrdení (napr. tvrdený, údajne), ekonomickej alarmizácie (deindustrializácia, ochudobnenie) ako aj konšpiračných rámcov (Veľká transformácia, Great Reset). Tieto lexikálne jadrá sú posilňované diskurzívnymi mechanizmami, ako sú úvodzovky, binárne opozície a emotívne naratívy. Klimatická politika je tak v celkovom dôsledku konštruovaná nie ako legitímne riešenie problémov, ale ako ideologicky motivovaná hrozba pre slobodu a prosperitu.

Kľúčové slová: stigmatizácia, delegitimizácia, klimatický diskurz, AfD.

Kontaktné údaje:

Mgr. Simona Laciková

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

lacikova1@ucm.sk

Hintergrund

Der Einsatz von Sprache als Waffe zur symbolischen Vernichtung des Gegners ist kein neues Phänomen, sondern hat tiefe Wurzeln in den europäischen politischen und religiösen Konflikten. Bereits im 16. Jahrhundert, während der Reformation, wurde die Sprache zum zentralen Schlachtfeld. Die Konfrontationen zwischen Luther, radikalen Reformatoren (wie Müntzer und Karlstadt) und den Verteidigern der römischen Kirche können als frühe Formen des systematischen diskursiven Kampfes betrachtet werden. Wie Burkhardt (2019) darlegt, zeichneten sich diese Konflikte durch den strategischen Einsatz von Schlagwörtern aus, konkret durch Fahnenwörter und Stigmawörter. Während Fahnenwörter (z. B. *Evangelium*, *Wahrheit*) der positiven Identifikation und Mobilisierung der eigenen Gruppe dienten, zielten Stigmawörter (z. B. *Tyrannei*, *Ketzer*) darauf ab, den Gegner symbolisch zu vernichten, indem er aus dem legitimen Diskurs ausgeschlossen wurde. Dieser Kampf wurde im Modus der deliberativen Rhetorik (*genos symbouleutikon*) geführt, deren Ziel nicht die Beschreibung, sondern Überzeugung, Entscheidung und Mobilisierung zu künftigem Handeln war.

Diese historischen Mechanismen der Ausgrenzung und Abwertung finden in der gegenwärtigen politischen Kommunikation eine neue, hochaktuelle Entsprechung. Ein besonders prägnantes Beispiel für die Fortführung dieser Tradition ist der diskursive Umgang mit der Klimapolitik im modernen Rechtspopulismus. In dem vorliegenden Artikel wird daher der Themenschwerpunkt Klima im offiziellen Wahlprogramm der Partei Alternative für Deutschland (AfD) zur Bundestagswahl 2025 als Untersuchungsobjekt herangezogen. Anhand dieses Dokuments lässt sich exemplarisch aufzeigen, wie die AfD den Kampf um die Deutungshoheit führt, indem sie wissenschaftliche Konzepte wie die „Klimawissenschaft“ oder die „Energiewende“ durch moderne Stigmatisierungsstrategien delegitimiert.

1. Theorie der politischen Kommunikation: Agitation, Emotionalisierung und das integrative Sprachspiel

Laut Grieswelle (2019) bewegt sich die politische Kommunikation stets in einem Spannungsfeld zwischen rationalem Überzeugen (Argumentation) und emotionalem, suggestivem Überreden (Agitation). Die agitative Kommunikation definiert er als einen Stil, dessen primäres Ziel die emotionale Aktivierung der Massen ist, nicht die sachliche Überzeugung. Dieser Stil zeichnet sich aus durch:

- Reduktion auf Schwarz-Weiß-Denken: Tabuisierung jeglicher Differenzierungen oder Nuancen. Die Welt ist unterteilt in das absolute Gute (unsere Position) und das absolute Böse (der Gegner).

- Verbale Vernichtung statt Diskurs: Anstelle von Ironie oder Kritik werden direkter Spott, Sarkasmus und Diffamierung eingesetzt, mit dem Ziel, die gemeinsame Diskussionsgrundlage zu zerstören.
- Drastik und suggestiver Stil: Komplexe Realitäten werden durch drastische, einfach verständliche Bilder und Schlagworte ersetzt, die gezielt Emotionen und nicht den Verstand ansprechen.
- Absenz von Konzessionen: Die Figur der Concessio (das Eingestehen der Legitimität eines Aspekts des gegnerischen Arguments) fehlt völlig. Die Kommunikation ist ein reiner Monolog.

Das Wahlprogramm der AfD 2025 ist ein typisches Beispiel für einen solchen agitativen Text, in dem die Klimapolitik zum Feld für den Ersatz von Fakten durch polemische Abwertung wird.

Emotionen sind in der politischen Kommunikation kein Nebenprodukt, sondern ihr zentraler Motor. Nach Klein (2019) lässt sich politische Rhetorik über die Strategie der Mobilisierung spezifischer Emotionsfelder analysieren (siehe Tabelle 1). Während ritualisierte, konfliktfreie Genres (wie Neujahrsansprachen) mit milden Emotionen arbeiten, nutzen Konflikt- und Mobilisierungsgenres, zu denen auch das Wahlprogramm gehört, starke Affekte. Die AfD ruft in ihrem Programm systematisch hervor:

- Negative Emotionen gegenüber dem Gegner (Fremdgruppe): Wut, Verachtung, Hass gegenüber „Klimaideologen“.
- Negative Emotionen gegenüber der Situation/dem Objekt: Angst, Furcht vor „Deindustrialisierung“ und „Verarmung“.
- Positive Emotionen gegenüber der eigenen Gruppe (Eigengruppe): Stolz und Selbstbewusstsein durch die Verteidigung von „gesundem Menschenverstand“ und „Freiheit“.

Bezugsebene	„Positive“ Emotionen	„Negative“ Emotionen
Situation/ Objekt	Hoffnung, Zuversicht, Erleichterung	Angst, Furcht, Sorge, Skepsis
Selbstbild	Stolz, Selbstvertrauen	Scham, Schuldgefühl
Andere	Vertrauen, Identifikation	Wut, Hass, Verachtung, Misstrauen

Tabelle 1: Strategische Emotionsfelder in der politischen Rhetorik (nach Klein 2019, modifiziert)

Nach Grünert (1984) fungiert ein Wahlprogramm nicht nur als Satz politischer Versprechen, sondern als integratives Sprachspiel. Seine primäre Funktion ist es, ein Gefühl der kollektiven Identität und Solidarität zwischen der Partei und ihren potenziellen Wählern zu schaffen und zu festigen. In diesem Prozess spielen konnotativ aufgeladene Wörter, die als

Gruppenabzeichen fungieren, eine Schlüsselrolle. Die stigmatisierende Bezeichnung des äußeren „Feindes“ (der Klimapolitik) dient der internen Integration der Gruppe, die sich bedroht fühlt. Das Wahlprogramm ist somit nicht nur ein informatives, sondern auch ein performatives Dokument, das zur „gemeinsamen Arbeit“ an der Schaffung einer defensiven Gemeinschaft beiträgt.

2. Lexikalische Strategien: Vom Schlagwort zum Stigmawort

Das Herzstück der Sprachstrategien des agitativen Diskurses ist die Arbeit mit dem Wortschatz. Die politische Kommunikation zeichnet sich durch eine spezifische Mischung aus institutionellem, fachlichem und ideologischem Vokabular aus (Klein, 2019).

2.1 Dominanz des Schlagworts und lexikalische Kompression

Im Zentrum der politischen Kommunikation steht oft das Schlagwort, welches als „Ausdruck, der zu einer bestimmten Zeit besondere Aktualität gewinnt und mit dem ein Programm oder eine Zielvorstellung öffentlich propagiert wird“ (Niehr, 2007, 496), verstanden werden kann. Im Streben nach maximaler persuasiver Wirkung kommt es zu einem Prozess der lexikalischen Kompression: Komplexe, fachliche oder vielschichtige Begriffe werden zu einfachen, wertenden Schlagwörtern verdichtet. Diese Schlagwörter sind, wie Schröter (2013, 93) darlegt, „Diskurse in der Nußschale“ oder „Argumentationen in nuce“ – sie tragen eine ganze Welt von Werten, Emotionen und politischen Haltungen in sich. Im Kontext des Wahlkampfes unterscheidet Klein (2019) zwei komplementäre Strategien:

1. Aufwertend-identifizierende Fahnenwörter: Zur positiven Darstellung des eigenen Programms (z. B. Freiheit, Wohlstand, Rationalität).
2. Abwertende Stigmawörter: Zur Diskreditierung der gegnerischen Position.

Burkhardt (1998, 103) bietet eine komplexe Klassifikation an, die das Schlagwort als dynamisches Element des Sprachwandels versteht. Neben den überparteilichen Schlagwörtern (wertneutrale Zeitgeistwörter sowie wertende Hochwert- und Niederwertwörter) sind für unsere Analyse die parteigebundenen Schlagwörter am relevantesten, die sich weiter unterteilen in:

- Neutrale Themenwörter: Sie stecken das politische Feld ab (z. B. Energie).
- Positive Programmwörter und Fahnenwörter: Sie drücken die Zielvorstellungen der Partei aus.
- Stigmawörter, Schimpfwörter und negative Gegenschlagwörter: Sie dienen der direkten Abwertung des Gegners.

Abbildung 1: Klassifizierung von Schlagwörtern nach Burkhardt (1998, 103).

2.1.1 Vom „Unwort“ zum „Stigmawort“: Diskursive Delegitimierung

Im deutschen Kontext ist der Begriff des „Unworts“ durch die Initiative „Unwort des Jahres“ bekannt. Linguistisch gesehen sind diese Wörter jedoch nicht nur unangemessen, sondern funktionale diskursive Knotenpunkte, die Konflikte und ideologische Auseinandersetzungen konzentrieren (Spieß, 2023; Spitzmüller & Warnke, 2011). Komposita wie *Klimahysterie* (Unwort, 2019) oder *Klimaterroristen* (Unwort, 2022) gehören zur breiteren Kategorie der Stigmawörter.

Stigmawörter sind laut Girnth (2015) ein Schlüsselinstrument des polarisierenden Diskurses. Ihre Funktionen umfassen:

- die Fremdgruppenreferenz mit dem Ziel ihrer Diskreditierung,
- den symbolischen Ausschluss dieser Gruppe aus dem legitimen Diskurs und der Moralgemeinschaft,
- die Mobilisierung der Eigengruppe durch die Konstruktion einer klaren Grenze zwischen „Wir“ und „Sie“ (van Dijk, 2006).

Sie arbeiten nach dem Prinzip der moralischen statt faktischer Bewertung: Sie ersetzen die sachliche Argumentation durch Etikettierung. Im Falle der AfD dienen sie dazu, Klimaaktivisten und Wissenschaftler von legitimen Akteuren in „Ideologen“ oder „Hysteriker“ zu transformieren, wodurch deren Ablehnung und Diskreditierung legitimiert wird.

3. Forschungsdesign und Methodik

Die Untersuchung basiert auf einer qualitativen, korpusorientierten lexikalisch-pragmatischen sowie einer kritischen Diskursanalyse (CDA). Ziel ist es, jene sprachlichen Strategien zu identifizieren und zu interpretieren, durch die Klimapolitik und Klimawissenschaft im Diskurs der AfD delegitimiert und stigmatisiert werden.

Das analysierte Korpus basiert auf dem offiziellen Wahlprogramm der Partei Alternative für Deutschland (AfD) zur Bundestagswahl 2025. Es umfasst die thematisch relevanten Passagen zu Klima- und Energiepolitik und besteht aus insgesamt 1.224 Tokens, davon 1.060 laufenden

Wörtern, verteilt auf 60 Sätze in einem Dokument. Die Analyse beschränkt sich ausschließlich auf jene Textabschnitte, die inhaltlich mit Klima- und Energiefragen verknüpft sind.

In der Anfangsphase der Untersuchung wurde eine quantitative Schlüsselwortanalyse mittels Sketch Engine durchgeführt, wobei German Web 2023 (deTenTen23) als Referenzkorpus diente. Das primäre Ziel dieser Phase war es, jene Lexeme zu selektieren, die im Vergleich zur deutschen Allgemeinsprache statistisch signifikant und diskursiv markant sind, um darauf aufbauend eine qualitative Kategorisierung der stigmatisierenden Ausdrücke vorzunehmen.

Auf Grundlage dieser Selektion wurden die stigmatisierenden Lexeme in thematische Kategorien gruppiert (ideologische, narrative, epistemische, ökonomische und verschwörungstheoretische Stigmatisierung)

Diskursive und metakommunikative Mechanismen (z. B. Anführungszeichensetzung, ideologische Zuschreibungen, epistemische Devaluation, binäre Oppositionen) wurden durch die qualitative Interpretation sprachlicher Mittel im breiteren Textkontext identifiziert, in Übereinstimmung mit den Ansätzen der kritischen Diskursanalyse.

4. Analyse der stigmatisierenden Lexeme im AfD-Wahlprogramm 2025

Die Analyse basiert auf einer qualitativen Selektion von Schlüsselwörtern, die in den Konkordanzen eine klare stigmatisierende, delegitimierende oder diskreditierende pragmatische Funktion aufweisen. Während technische Begriffe exkludiert wurden, lassen sich die verbleibenden Stigmawörter in fünf Kategorien unterteilen:

Kategorien	Lexeme	Stigmatisierende Funktion
A) Ideologische Stigmatisierung	<i>ideologiegetrieben, ökosozialistisch, linksgrün, Ideologe</i>	Framing als Extremismus
B) Diskreditierung des Narrativs	<i>Katastrophenszenarium, Klimakatastrophe, beängstigend, lebensfeindlich, Klimaschädlinge</i>	Bagatellisierung der Bedrohung
C) Delegitimierung der Wissenschaft	<i>behauptet, prognostiziert, politiknah, Interessengruppe</i>	Untergrabung der wissenschaftlichen Autorität
D) Ökonomische Stigmatisierung	<i>Deindustrialisierung, Verarmung, Wohlstandseinbuße, destabilisieren</i>	Mobilisierung durch Angst vor sozialen Folgen
E) Verschwörungstheoretisches Framing	<i>Gesellschaftsumbau, Reset</i>	Narrativ einer Elitenverschwörung

Tabelle 2: Typologie der Stigmatisierungsstrategien im klimapolitischen Diskurs der AfD

Die vorliegende Tabelle 2 klassifiziert die im AfD-Wahlprogramm 2025 identifizierten Stigmawörter in fünf strategische Kategorien, die zusammen ein System der diskursiven Delegitimierung der Klimapolitik bilden. Durch ideologische Stigmatisierung (z. B. *ökosozialistisch*) wird der politische Gegner in die Nähe des Extremismus gerückt, während die Diskreditierung des Narrativs (z. B. *Katastrophenszenarium*) die wissenschaftlich fundierte

Bedrohung zur bloßen Panikmache bagatellisiert. Parallel dazu erfolgt eine Delegitimierung der Wissenschaft, indem deren Objektivität durch Begriffe wie *politiknah* untergraben wird, kombiniert mit einer ökonomischen Stigmatisierung (z. B. *Deindustrialisierung*), die gezielt existenzielle Ängste vor Wohlstandsverlusten schürt. Abgerundet wird diese Strategie durch ein verschwörungstheoretisches Framing (*Gesellschaftsumbau, Great Reset*), das die Klimaschutzmaßnahmen als verdeckten Plan einer Elite darstellt, wodurch die sachliche Debatte endgültig durch ein agitatives Freund-Feind-Schema ersetzt wird.

4. 1 Anführungszeichen als Instrument der epistemischen Distanzierung

Eine der am häufigsten eingesetzten Stigmatisierungsstrategien im AfD-Wahlprogramm ist die Verwendung von Anführungszeichen als metakommunikative Markierung. Diese dienen hierbei nicht der Kennzeichnung von Zitaten, sondern fungieren als diskursive Marker einer epistemischen Distanzierung. Durch diese graphische Markierung wird die Validität etablierter Konzepte systematisch infrage gestellt und eine ironische oder abwertende Distanz zum „Mainstream-Diskurs“ erzeugt.

Laut Grieswelle (2019) verzichtet der Agitator auf sachliche Kritik und verfällt stattdessen in Spott und sarkastische Verleumdung. Ziel ist es, „den Feind verbal zu vernichten und jegliche gemeinsame Diskussionsgrundlage zu zerstören“ (Grieswelle, 2019, S. 270). Dies erklärt die in der AfD-Analyse identifizierte Kategorie der Delegitimierung (z. B. durch den Einsatz von Anführungszeichen wie bei der „*Klimawissenschaft*“).

Begriff im Text	Diskursive Funktion
„ <i>Klimapolitik</i> “	Infragestellung der Legitimität des gesamten Politikfeldes
„ <i>Klimaschützer</i> “	Diskreditierung und Rahmung als fiktive/falsche Akteure
„ <i>erneuerbare Energien</i> “	Physikalische/technische Leugnung der Nachhaltigkeit
„ <i>Klimawissenschaft</i> “	Herabstufung zur Pseudowissenschaft
„ <i>Klimakatastrophe</i> “	Bagatellisierung und Relativierung der Krise
„ <i>Große Transformation</i> “	Dämonisierung systemischer Veränderungen
„ <i>Green Deal</i> “	Delegitimierung der europäischen Klimapolitik
„ <i>menschgemachter Klimawandel</i> “	Leugnung des anthropogenen Ursprungs
„ <i>Klimakrise</i> “	Relativierung der Dringlichkeit der Situation
„ <i>Erderhitzung</i> “	Infragestellung der globalen Erwärmung
„ <i>Biodiesel</i> “	Delegitimierung alternativer Kraftstoffe

Tabelle 3: Funktional-pragmatische Analyse von Distanzierungsanführungszeichen

Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass die Anführungszeichen als epistemische Devaluatoren wirken. Sie transformieren wissenschaftliche Evidenz in bloße Behauptungen und untergraben so die Autorität des expertenbasierten Diskurses, während sie gleichzeitig Misstrauen und Skepsis gegenüber der etablierten Klimapolitik schüren.

4. 2 Ideologische Zuschreibungen

Die AfD rahmt Klimapolitik konsequent als ideologisches Projekt statt als wissenschaftlich fundierte Notwendigkeit. Dabei transformiert die Partei das fachspezifische „Ressortvokabular“ der Klimadebatte (z. B. Klimaschutz, Energiewende) gezielt in ein Ideologievokabular. Ziel dieser Umdeutung ist es, ökologische Maßnahmen durch einen „Guilt by Association“-Mechanismus mit politisch aufgeladenen Feindbildern zu verknüpfen. Die folgende Tabelle bietet eine detaillierte Analyse der identifizierten Lexeme und verdeutlicht deren jeweilige konnotative Aufladung im Textkontext:

Begriff	Kontextbeispiel im Text	Ideologische Konnotation
<i>ökosozialistisch</i>	„ökosozialistische Klimaschützer“	Verknüpfung von Ökologie mit Sozialismus; Aktivierung anti-linker Ressentiments.
<i>linksgrüne Ideologen</i>	„von linksgrünen Ideologen zerstörte Leistungsbereitschaft“	Assoziation mit politischem Extremismus; Vorwurf der wirtschaftlichen Destruktion.
<i>Ideologiegetrieben</i>	„ideologiegetriebene Klimapolitik“	Konstruktion eines Gegenpols zur Rationalität; Framing als religiöser Fanatismus vs. Wissenschaft.
<i>ideologiefrei</i>	„ideologiefreie Grundaufgaben“	Selbstinszenierung: Suggestion von eigener Neutralität, Objektivität und Sachbezogenheit.

Tabelle 4: Lexikalische Stigmatisierung durch ideologische Zuschreibungen

Die in Tabelle 4 aufgeführten Lexeme veranschaulichen die Strategie des ideologischen Framings. Kern dieser Strategie ist die Konstruktion eines binären Gegensatzes: Während die Klimapolitik der Gegner durch zusammengesetzte Begriffe wie *ökosozialistisch* oder *links-grün* konsequent mit politischem Extremismus und historisch gescheiterten Systemen in Verbindung gebracht wird, positioniert sich die AfD durch den Begriff *ideologiefrei* im Raum der scheinbaren Objektivität.

Indem die Gegner als *Ideologen* bezeichnet werden, wird ihre wissenschaftliche Argumentationsgrundlage nicht inhaltlich widerlegt, sondern als religiös-fanaticher Eifer delegitimiert. Dies aktiviert bei der Zielgruppe tief verwurzelte anti-linke Ressentiments und verbindet die ökologische Frage untrennbar mit der Angst vor einem Systemumsturz (Vorwurf des Sozialismus). Die AfD nutzt diese ideologischen Attribute somit als diskursive Barriere, die eine sachliche Diskussion verhindert und stattdessen die Klimaproblematik zu einem existenziellen Kulturkampf stilisiert.

4.3 Epistemische Modifikatoren

Eine weitere dominante Strategie im AfD-Wahlprogramm ist der systematische Einsatz von Attributen, die den epistemischen Status und die Faktizität klimawissenschaftlicher

Aussagen schwächen. Durch diese epistemischen Modifikatoren wird der Wahrheitsgehalt wissenschaftlicher Evidenz systematisch untergraben und gesichertes Wissen in den Bereich bloßer Meinungen oder unbewiesener Behauptungen verschoben. Die folgende Tabelle zeigt die funktionale Analyse der Modifikatoren:

Modifikator	Textbeispiel	Epistemischer Effekt
<i>angeblich</i>	„angeblich erneuerbare Energien“	Ausdruck des Zweifels; Rahmung als falsche Tatsachenbehauptung.
<i>sogenannt</i>	„sogenannte Energiewende“	Infragestellung der Legitimität und Natürlichkeit des Begriffs.
<i>behauptet</i>	„behauptete Klimakrise“	Reduktion eines wissenschaftlichen Faktums auf eine subjektive Meinung.
<i>angestrebt</i>	„angestrebte neue Anwendungen“	Kontrastierung von Fiktion vs. Realität; Rahmung als unrealisierbar.

Tabelle 5: Epistemische Modifikatoren als sprachliche Werkzeuge der Evidenzverweigerung

Die Modifikatoren *angeblich* und *behauptet* fungieren als sprachliche Werkzeuge der Evidenzverweigerung. Sie ersetzen wissenschaftlichen Konsens durch das Narrativ einer Behauptung und suggerieren dem Leser, dass es sich bei der Klimakrise nicht um eine reale Bedrohung, sondern um ein bloßes Konstrukt handelt. Besonders effektiv ist der Einsatz von *sogenannt*: Er vermittelt den Eindruck, dass Begriffe wie die *Energiewende* künstlich erzeugte Konzepte ohne reale Basis sind. Diese Strategie zielt darauf ab, die Grenze zwischen gesichertem Expertenwissen und politischer Meinung zu verwischen, um Raum für alternative (pseudowissenschaftliche) Interpretationen zu schaffen.

4. 4 Delegitimierende Komposita: Semantische Reduktion und Pejorisierung

Die deutsche Sprache ermöglicht durch ihre produktive Wortbildung die Schaffung komplexer zusammengesetzter Substantive (Komposita), die hochgradig ideologisch aufgeladen sein können. Die AfD nutzt diese morphologische Eigenschaft systematisch, um Klimawissenschaft und -aktivismus auf karikierte Simplifikationen zu reduzieren und sie dadurch abzuwerten.

Kompositum	Pejorative Funktion
„Klimaschützer“	Ironische Reduktion auf selbsternannte, illegitime Akteure.
„Klimawissenschaft“	Rahmung als Pseudowissenschaft; Entzug des akademischen Status.
„Klimapolitik“	Darstellung als reine Ideologie unter dem Deckmantel des Umweltschutzes.
„Klimaschädling“	Extreme Dehumanisierung und Diskreditierung (Mensch/Tier).
Katastrophenszenarien	Framing wissenschaftlicher Prognosen als fiktive Panikmache.

Tabelle 6: Pejorative Funktion delegitimierender Komposita im Klimadiskurs

Die Devalvierung scheinbar neutraler Begriffe wie *Klimawissenschaft* oder *Klimapolitik* erfolgt primär durch ihre Kontextualisierung. Während diese Komposita im allgemeinsprachlichen Diskurs sachorientiert verwendet werden, fungieren sie im Programm der AfD – oft durch Anführungszeichen markiert – als Chiffren für eine illegitime, ideologiegeleitete Praxis.

Ein signifikantes Beispiel für metadiskursive Manipulation ist die Verwendung des Begriffs „*Klimaschädling*“. Die AfD inszeniert sich hierbei als Kritikerin einer angeblichen moralischen Verrohung. Obwohl die AfD vorgibt, die Verwendung dieses Begriffs abzulehnen, ist es gerade die Nennung im eigenen Programm, die eine assoziative Brücke zwischen Klimaschutz und der Entwürdigung menschlichen Lebens schlägt. Das Wort *Schädling* trägt zudem eine massive historische Last, da es zentraler Bestandteil der NS-Rhetorik zur Dehumanisierung bestimmter Bevölkerungsgruppen war. Durch diesen „Strohmann-Angriff“ – das Kritisieren einer Position, die von den politischen Gegnern so gar nicht vertreten wird – wird der Klimadiskurs als extremistisch und „lebensfeindlich“ stigmatisiert.

4.5 Emotive Katastrophenbegriffe: Dramatisierung und Dämonisierung

In der Analyse des AfD-Wahlprogramms 2025 zeigt sich ein prägnantes diskursives Paradoxon: Während die Partei der etablierten Klimawissenschaft und Politik vorwirft, durch *Katastrophenszenarien* unbegründete Angst zu schüren und die Bevölkerung zu manipulieren, nutzt sie selbst eine hochgradig apokalyptische Rhetorik, um die Folgen der Klimapolitik zu beschreiben. Diese Strategie zielt darauf ab, die Bedrohungswahrnehmung von der ökologischen Krise weg und hin zur politischen Gegenmaßnahme zu verschieben.

Begriff	Kontext und diskursive Funktion
<i>Deindustrialisierung</i>	Rahmung als Prozess der totalen industriellen Zerstörung.
<i>Verarmung</i>	Narrativ einer unvermeidbaren ökonomischen Katastrophe für die Bevölkerung.
<i>bedroht unsere Freiheit</i>	Stilisierung der Klimapolitik als existenzieller Angriff auf Grundrechte.
<i>zerstört</i>	Hyperbolik der totalen Destruktion (z. B. „Green Deal zerstört die Wirtschaft“).
<i>erschreckendem Ausmaß</i>	Dramatisierung der Bedrohung; Erzeugung eines Schreckensszenarios hinsichtlich der politischen Folgen.
<i>lebensfeindlich</i>	Extreme moralische Abwertung; Framing als tödliche Gefahr für die Gesellschaft.

Tabelle 7: Affektive Mobilisierung durch Katastrophenszenarien

Diese Form der affektiven Mobilisierung fungiert als klassisches Instrument der agitativen Kommunikation nach Grieswelle (2019). Durch die Verwendung von Vokabeln der totalen Destruktion (z. B. *zerstört*, *lebensfeindlich*) wird die Klimapolitik von einer sachpolitischen Debatte in ein existenzielles Bedrohungsszenario transformiert.

Besonders wirksam ist hierbei die Verschiebung des Angstobjekts: Die abstrakte Gefahr des Klimawandels wird durch die greifbare Angst vor sozialem Abstieg (*Verarmung*) und dem Verlust der nationalen Identität (*Deindustrialisierung*) ersetzt. Dies ist deshalb so effektiv, weil die kollektive Identität der Bundesrepublik maßgeblich auf ihrem Selbstverständnis als führende Industrienation fußt. Diese Dämonisierung des Gegners dient nicht der Information, sondern der Erzeugung von Wut und existenziellen Verlustängsten, was wiederum die interne Solidarität der Wählerschaft (Eigengruppe) gegen die vermeintlich destruktiven „Eliten“ (Fremdgruppe) festigt. Damit schließt sich der Kreis zum integrativen Sprachspiel, in dem Angst als primärer Motor der politischen Identitätsstiftung genutzt wird.

4.6 Binäre Oppositionen: Die Konstruktion der Wir-Sie-Dichotomie

Der gesamte klimapolitische Diskurs der AfD ist entlang klarer binärer Oppositionen strukturiert, die ein vereinfachtes, manipulatives Weltbild erzeugen. Diese moralisierende Polarisierung ist eine Kernstrategie des Populismus (vgl. Mudde, 2004), bei der kein Raum für wissenschaftliche Nuancen oder Kompromisse bleibt.

WIR (AfD / „Das Volk“)	SIE (Klimapolitik / „Die Eliten“)
<i>Marktwirtschaft</i>	<i>Planwirtschaft, Subventionswirtschaft</i>
<i>Technologieoffenheit</i>	<i>Ideologie</i>
<i>Versorgungssicherheit</i>	<i>Destabilisierung</i>
<i>Wirtschaftlichkeit</i>	<i>Teure Techniken</i>
<i>Freiheit</i>	<i>Transformation, Reset</i>
<i>Wissenschaft, Rationalität</i>	<i>Behauptungen, Klimawissenschaft</i>
<i>Bürger, Volk</i>	<i>Eliten, Lobbys, NGOs</i>
<i>Wohlstand</i>	<i>Verarmung</i>

Tabelle 8: Strukturelle Polarisierung durch binäre Wir-Sie-Oppositionen

Diese binäre Struktur dient der Delegitimierung des politischen Gegners. Durch die Gegenüberstellung von Begriffen wie *Marktwirtschaft* vs. *Planwirtschaft* oder *Rationalität* vs. *Behauptungen* wird die Klimapolitik nicht als legitimer Lösungsversuch für ein globales Problem dargestellt, sondern als ideologisches „Komplott“ der Eliten gegen die existenziellen Interessen des Volkes gerahmt.

Fazit

Die vorliegende Analyse des klimapolitischen Diskurses im AfD-Wahlprogramm 2025 zeigt eindrücklich, dass die Partei ein kohärentes und systematisches Repertoire sprachlicher Strategien einsetzt, um Klimapolitik und Klimawissenschaft zu delegitimieren und zu stigmatisieren. Die Untersuchung identifiziert fünf zentrale Kategorien der Stigmatisierung: ideologische Zuschreibungen, diskursive Diskreditierung, epistemische Devaluation, ökonomische Alarmisierung sowie verschwörungstheoretisches Framing.

Als besonders wirksam erweist sich dabei das Zusammenspiel mehrerer diskursiver Mechanismen: Anführungszeichen fungieren als epistemische Devaluatoren, die wissenschaftliche Erkenntnisse in bloße Behauptungen transformieren. Epistemische Modifikatoren wie *angeblich*, *sogenannt* oder *behauptet* verschieben gesichertes Fachwissen in den Bereich des Spekulativen. Delegitimierende Komposita reduzieren komplexe Sachverhalte auf polemische Karikaturen. Affektive Katastrophenrhetorik mobilisiert Angst und Wut, während binäre Oppositionen eine vereinfachte Welt aus „Wir“ und „Sie“ konstruieren.

Das zentrale Paradoxon dieses Diskurses besteht darin, dass die AfD der Klimawissenschaft vorwirft, apokalyptische Szenarien zu inszenieren, während sie selbst eine hochgradig emotionalisierende und apokalyptische Sprache verwendet – allerdings gerichtet gegen die Klimapolitik selbst. Klimaschutz wird nicht als Antwort auf ein reales globales Problem, sondern als ideologisch motivierte Bedrohung von Freiheit, Wohlstand und nationalem Interesse konstruiert.

Diese Befunde bestätigen die theoretischen Ausgangspunkte der Untersuchung: Das AfD-Wahlprogramm erfüllt die Merkmale des agitativen politischen Diskurses nach Grieswelle (2019) – mit seiner Schwarz-Weiß-Logik, der Absenz von Konzessionen und der Dominanz emotionaler Mobilisierung über sachliche Argumentation. Gleichzeitig zeigt die Analyse, dass die historischen Mechanismen der symbolischen Vernichtung des Gegners durch Stigmawörter, wie sie bereits in den religiösen Konflikten des 16. Jahrhunderts zu beobachten waren, in der modernen politischen Kommunikation eine neue, technisch verfeinerte Form annehmen.

Dieser Beitrag entstand im Rahmen des Projektes „Manipulative Representations in Times of Crisis: Linguistic Strategies of Conspiracy Theories and Alternative Truths in the German and Slovak Speech Spaces“ (APVV-22-0221) an der Universität der Hl. Cyril und Method Trnava.

Literatur

- AFD BUNDESVERBAND. 2025. Zeit für Deutschland: Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 21. Deutschen Bundestag. Berlin: AfD Bundesverband. Verfügbar unter: https://www.afd.de/wp-content/uploads/2025/02/AfD_Bundestagswahl_programm2025_web.pdf
- BURKHARDT, Armin. 1998. Deutsche Sprachgeschichte und politische Geschichte. In Besch, Werner/Betten, Anne/Reichmann, Oskar/Sonderegger, Stefan (Hrsg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. vollständig neubearbeitete und erweiterte Aufl. Berlin/New York: De Gruyter. S. 98 – 122.

- BURKHARDT, Armin (Hrsg.). 2019. Handbuch Politische Rhetorik. Berlin, Boston: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110331516.
- GIRNTH, Heiko. 2015. Sprache und Sprachverwendung in der Politik: Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation. Berlin, München, Boston: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110338669.
- GRIESWELLE, Detlev. 2019. Nationalsozialistische/faschistische und kommunistische Agitationsrhetorik. In Burkhardt, A. (Hrsg.) Handbuch Politische Rhetorik. Berlin, Boston: De Gruyter, S. 259 – 282. DOI: 10.1515/9783110331516-013.
- GRÜNERT, Horst. 1984. Deutsche Sprachgeschichte und politische Geschichte in ihrer Verflechtung. In Werner Besch/Anne Betten/Oskar Reichmann/Stefan Sonderegger (Hrsg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Bd. 2.1. 2. vollständig neu bearb. u. erw. Aufl. Berlin/New York, S. 29 – 37.
- KLEIN, Josef. 2019. Redegattungen/Textsorten der politischen Rhetorik und ihre Charakteristika. Ein Überblick. In Burkhardt, A. (Hrsg.) Handbuch Politische Rhetorik. Berlin, Boston: De Gruyter, S. 327 – 350. DOI: 10.1515/9783110331516-016.
- MUDDE, Cas. 2004. The Populist Zeitgeist. Government and Opposition, 39, S. 541 – 563. DOI: 10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x.
- NIEHR, Thomas. 2007. Schlagwort. In Gert Ueding (Hrsg.) Historisches Wörterbuch der Rhetorik. Bd. 8: Rhet– St. Tübingen, S. 496 – 502.
- NIEHR, Thomas. 2019. Schlagwörter und Leerformeln in der politischen Rede. In Burkhardt, A. (Hrsg.) Handbuch Politische Rhetorik. Berlin, Boston: De Gruyter, S. 671 – 688. DOI: 10.1515/9783110331516-032.
- REBHAN, Lisa. 2024. 'Unwörter' im Klimadiskurs: Abwertende Komposita aus diskurs- und korpuslinguistischer Perspektive. Linguistica. 64. S. 97 – 118. DOI: 10.4312/linguistica.64.1.
- SCHRÖTER, Melani. 2013. Die kontrastive Analyse politischer Diskurse. Skizze, Verkomplizierung und Ausblick. In Jörg Kilian/Thomas Niehr (Hrsg.): Politik als sprachlich gebundenes Wissen. Politische Sprache im lebenslangen Lernen und politischen Handeln. Bremen, S. 91 – 105.
- SPIEß, Constanze. 2023. Respektlos: Unwörter als Ausdruck diffamierenden Sprechens. Der Sprachdienst 67/4–5, S. 150 – 155.
- SPITZMÜLLER, Jürgen – WARNKE, Ingo. 2011. Diskurslinguistik: Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse. Berlin, New York: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110229967.
- VAN DIJK, Teun. 2006. Discourse and Manipulation. Discourse & Society, 17, S. 359 – 383. DOI: 10.1177/0957926506060250.

Konzeptualizácia trestnoprávnej terminológie v nemeckom a slovenskom jazyku na príklade pojmov „miesto spáchania trestného činu“ a „trest odňatia slobody“

Konzeptualisierung strafrechtlicher Terminologie im Deutschen und Slowakischen am Beispiel der Begriffe „Ort der Tat“ und „Freiheitsstrafe“

Mgr. Erik ŠTEFKO

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na problematiku translačnej hermeneutiky a právnej komparatistiky v kontexte prekladu trestnoprávnej terminológie. Jeho cieľom je preskúmať mieru diskrepancie termínov z oblasti trestného práva pri ich preklade z nemeckého do slovenského jazyka, a to so zameraním na ich ekvivalenciu z hľadiska obsahu, rozsahu a funkcie. Na analýzu vybraných termínov sa uplatňuje hermeneuticko-konceptualizačno-konfiguračná metóda, ktorá vychádza zo sociokognitívneho prístupu ku konštruovaniu významu. Zistenia ukazujú, že trestnoprávna terminológia v rámci jazykového páru nemčina – slovenčina vykazuje výraznejšie diskrepancie na úrovni rozsahu významu jednotlivých termínov, a to aj napriek skutočnosti, že Nemecká spolková republika a Slovenská republika sú členskými štátmi Európskej únie, v rámci ktorej by sa v oblasti právnej terminológie mohla očakávať vyššia miera terminologického súladu.

Kľúčové slová: právny systém, preklad právnych textov, translačná hermeneutika, trestnoprávna terminológia.

Kurzfassung

Der Beitrag verortet sich im Schnittfeld der Übersetzungshermeneutik und der Rechtsvergleichung im Kontext der Übersetzung strafrechtlicher Terminologie. Ziel des Beitrags ist es, das Ausmaß terminologischer Diskrepanzen bei der Übersetzung strafrechtlicher Fachtermini aus dem Deutschen ins Slowakische zu untersuchen, wobei der Fokus auf deren Äquivalenz aus inhaltlicher, extensionaler und funktionaler Perspektive liegt. Zur Analyse ausgewählter Termini wird die hermeneutisch-konzeptualisierend-konfigurierende Methode angewandt, die auf einem soziokognitiven Ansatz zur Bedeutungsbildung beruht. Die Ergebnisse zeigen, dass die strafrechtliche Terminologie im Sprachpaar Deutsch–Slowakisch insbesondere auf der Ebene der Bedeutungsreichweite einzelner Termini deutliche Diskrepanzen aufweist. Dies ergibt sich, obwohl die Bundesrepublik Deutschland und die Slowakische Republik

Mitgliedstaaten der Europäischen Union sind, in deren Rahmen eine höhere Übereinstimmung der Rechtsterminologie zu erwarten wäre.

Schlüsselwörter: Rechtssystem, Übersetzung juristischer Texte, Übersetzungshermeneutik, strafrechtliche Terminologie.

Kontaktné údaje:

Mgr. Erik Štefko

Inštitút germanistiky a romanistiky, Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

erik.stefko@smail.unipo.sk

Úvod

Vzhľadom na medzinárodnú integráciu Slovenskej republiky a globalizáciu európskeho priestoru sa preklad právnych textov na Slovensku čoraz častejšie, aj pod vplyvom práva Európskej únie, vníma ako proces prepájania právnych systémov (Tomášiková, 2014, s. 5). V kontexte prekladu právnych textov vystupuje pritom do popredia problematika prekladu trestnoprávných dokumentov (Wrede, 2020, s. 15), keďže oblasť trestného práva patrí medzi najdynamickejšie sa rozvíjajúce právne odvetvia (Ivor – Polák – Závora, 2017, cit. podľa Wrede, 2020, s. 15; Ivor – Polák – Závora, 2025, s. 12).

Napriek skutočnosti, že participácia národných kultúr na vedeckom výskume a systematizácii konkrétnych vedných odborov uľahčuje prenos odborných poznatkov (Sandrini, 2010, s. 40), výskum prekladu právnych textov pre jazykový pár nemčina – slovenčina možno vnímať ako okrajový, čo môže mať nepriaznivý vplyv na prekladateľskú prax na Slovensku (Tomášiková, 2014, s. 5). Výskum problematiky jazykovej ekvivalencie v preklade právnych textov z nemeckého do slovenského jazyka realizovali Tomášiková (2014) a Wredeová (2020), a to vo vzťahu k vybraným právnym dokumentom a s prihliadnutím na pomenovanie špecifik právnych systémov krajín s nemčinou ako úradným jazykom a Slovenskej republiky, ako aj na analýzu právneho jazyka a vhodných prekladateľských stratégií.

Jedným z východísk pre preklad trestnoprávnej terminológie v danom jazykovom páre môže byť Sandriniho model (Sandrini, 1996, s. 19), v rámci ktorého sa pri transfere informácií nezohľadňujú len rozdielne jazyky, ale aj rozdielne právne systémy. Doterajší výskum takto poukázal napríklad na vyššiu mieru obsahovej diskrepancie medzi nemeckými a slovenskými termínmi z oblasti sociálneho práva (Kášová – Tomášiková, 2023).

Keďže aj zdanlivo jednotná terminológia môže v rozdielnych právnych systémoch vykazovať odlišnú mieru kompatibility, táto práca sa zaoberá zhodnosťou, resp. nesúlalom termínov z oblasti trestného práva na základe ich konceptualizácie v nemeckom a slovenskom jazyku. V prípade tohto príspevku ide o termíny „Ort der Tat“ a „Freiheitsstrafe“ v nemeckom jazyku a ich ekvivalenty „miesto spáchania trestného činu“ a „trest odňatia slobody“ v slovenskom jazyku.

1. Teoretické východiská

Preklad právnych textov možno vnímať ako proces vychádzajúci z teórie funkčne orientovaného prekladu nemeckej translatologičky Christiany Nordovej (Tomášiková, 2014, s. 22). Nordová (1997, s. 42ff.) uvádza, že preklad týchto textov má v cieľovej kultúre sprostredkovať informácie východiskového dokumentu, prípadne fungovať ako jeho komentár. V takom prípade Nordová hovorí o takzvanom „documentary translation“ (1997, s. 44), teda „dokumentárn[om] preklad[e]“ (Tomášiková, 2014, s. 22), v rámci ktorého ide o reprodukciu

komunikačného aktu, prípadne aspektov komunikačného deja východiskového textu recipientovi v cieľovej kultúre (Nord, 1989, s. 102).

Daum (2003, s. 41) pri preklade odborných textov navrhuje exotizujúci a adaptizujúci preklad ako dve základné prekladateľské stratégie, doplnené o explikatívny preklad, vynechanie pojmu či použitie výrazu východiskového jazyka. De Groot zdôrazňuje v tomto kontexte význam terminologickej práce a porovnávania právnych systémov (1999, s. 205), pričom rozpracúva možnosti riešenia situácií bez pojmového ekvivalentu, napríklad opisom, použitím termínu východiskového jazyka či neologizmom (1999, s. 208).

Pri preklade právnych textov zo sociálnoprávnej oblasti, resp. pri transfere právnych pojmov medzi dvoma právnymi systémami, treba podľa Kášovej a Tomášikovej zohľadňovať aj právny rámec, v ktorom je prekladaná terminológia ukotvená. V tomto kontexte uvádzajú ako príklad pojem „prídavok na dieťa“ (nem. Kinderzuschlag), ktorý v nemeckom právnom poriadku označuje „príplatok k prídavku na dieťa osamelého rodiča s nízkym príjmom“ (2023, s. 29). V slovenskom sociálnom systéme však tento pojem označuje čiastočne odlišnú právnu realitu, a to „sociáln[u] dávku, ktorou štát pripláca oprávnenej osobe k prídavku na dieťa na výchovu a výživu nezaopatreného dieťaťa, na ktoré nemožno uplatniť daňový bonus podľa osobitného predpisu“ (ibid.). Autorky tu z hľadiska sémantickej roviny poukazujú na to, že oba pojmy síce odkazujú na finančný príspevok súvisiaci so starostlivosťou o nezaopatrené dieťa, no významové vymedzenie oprávnenej osoby sa v jednotlivých systémoch zásadne odlišuje, keďže v slovenskom právnom poriadku pod ňou možno chápať tak osamelého rodiča, ako aj manželský pár. Nemecký systém takisto predpokladá splnenie podmienky nízkeho príjmu, zatiaľ čo slovenská právna úprava túto špecifikáciu neobsahuje. V nemeckom právnom systéme navyše neexistuje mechanizmus daňového bonusu na dieťa v rámci ročného zúčtovania. Jedným z možných prekladov nemeckého termínu „Kinderzuschlag“ by teda mohol byť „ostatný príspevok k prídavku na dieťa“ (ibid.), pričom autorky poukazujú na potrebu ďalšieho vysvetlenia podmienok jeho poberania prostredníctvom poznámky pod čiarou (2023, s. 29).

2. Metodológia

Predkladaný príspevok je koncipovaný ako čiastková štúdia, ktorá je založená na kvalitatívnom výskumnom prístupe a realizovaná vo forme komparatívnej terminologickej analýzy. Predmetom skúmania sú vybrané nemecké termíny z oblasti trestného práva a ich slovenské ekvivalenty. Výber analyzovaných termínov bol uskutočnený účelovo na základe ich tematickej relevancie pre oblasť prekladu trestnoprávnych dokumentov a ich schopnosti demonštrovať typické translatologické problémy vyplývajúce zo systémových rozdielov medzi trestnoprávnou terminológiou ukotvenou v právnom systéme Nemeckej spolkovej republiky a v právnom systéme Slovenskej republiky. S ohľadom na stanovený cieľ práca v závere

odpovedá na výskumnú otázku: Do akej miery sa odlišuje konceptuálne uchopenie trestnoprávných termínov „Ort der Tat“ a „Freiheitsstrafe“ v nemeckom (východiskovom) jazyku od ich ekvivalentov „miesto spáchania trestného činu“ a „trest odňatia slobody“ v slovenskom (cieľovom) jazyku?

Jeden zo spôsobov uchopenia interlingválnych a intersystémových vzťahov v procese prekladu právnych textov môže predstavovať konceptualizácia významov trestnoprávných termínov. Ich analýza sa v tejto práci opiera o hermeneuticko-konceptualizačno-konfiguračnú metódu tak, ako ju popisujú Kačmárová, Bilá a Vaňková (2018, s. 50ff.). Metóda vychádza zo sociokognitívneho prístupu k významu (Kačmárová – Bilá – Vaňková, 2018, s. 56) a pozostáva zo štyroch štádií (Kačmárová – Bilá – Vaňková, 2018, s. 53ff.). Prvé štádium predstavuje *vymedzenie kognitívneho rámca v zdrojovom jazyku*, pomocou ktorého zaradíme analyzovaný termín do príslušného lingvistického kontextu. Druhé štádium zahŕňa *kódovanie/hermeneutické predporozumenie v zdrojovom jazyku*, teda vymedzenie a vysvetlenie významu daného termínu. V tejto súvislosti sú kľúčové predchádzajúce znalosti východiskového jazyka a kultúry, ktoré umožňujú používateľovi jazyka pochopiť význam termínu na základe vlastných skúseností a následne ho interpretovať. Tretie štádium sa zameriava na *mentálne uprednostňovanú verbalizáciu významu na základe predošlej skúsenosti v zdrojovom jazyku*. V tomto štádiu dochádza ku „kontextuáln[ej] exemplifikáci[i]“ (Vaňková, 2020, s. 142), teda k vyjadreniu významu, ktorý si používateľ na základe svojich skúseností a znalostí spontánne spája s daným pojmom. *Konfigurácia kódu v cieľovom jazyku* je posledným štádiom uvedenej metódy. V tomto štádiu ide o výber najvhodnejšieho ekvivalentu prekladaného termínu v cieľovom jazyku, prípadne o uplatnenie adekvátnej prekladateľskej stratégie. Kompatibilita termínov bude analyzovaná s ohľadom na ich obsah, rozsah a funkciu, ktoré autorky metódy charakterizujú takto (Kačmárová – Bilá – Vaňková, 2018, s. 59): Pod obsahom sa chápe vzťah medzi termínom a skutočnosťou, na ktorú sa daný termín vzťahuje, resp. primárny význam daného termínu. Rozsah je charakterizovaný ako významové rozpätie, ktoré daný termín na úrovni významu pokrýva. Funkcia zodpovedá cieľu, ktorý má termín dosiahnuť.

3. Zistenia a diskusia

3.1 Nemecký termín „Ort der Tat“ a slovenský termín „miesto spáchania trestného činu“

Kognitívny rámec v nemeckom jazyku:

Termín „Ort der Tat“ sa používa v rámci odbornej lexiky z oblasti trestného práva a špecifikuje sa ním kontext trestného činu.

Kódovanie v nemeckom jazyku:

Vymedzením termínu „Ort der Tat“ sa zaoberá § 9 Trestného zákonníka Nemeckej spolkovej republiky¹. Miestom spáchania trestného činu je miesto, kde páchatel' konal, ale aj miesto, kde mal konať, ale nekonal (opomenul²). Zároveň sa ním chápe miesto, na ktorom nastal následok, ktorý je znakom skutkovej podstaty trestného činu, resp. miesto, na ktorom mal podľa predstavy páchatel'a takýto následok nastať. Predmetný paragraf ďalej stanovuje, že účasť na trestnom čine sa vzťahuje nielen na miesto, kde došlo k spáchaniu trestného činu, ale aj na miesto, kde účastník konal, prípadne mal konať a nekonal (opomenul), resp. miesto, na ktorom malo podľa predstavy účastníka dôjsť k spáchaniu trestného činu. V prípade, že účastník z územia Nemeckej spolkovej republiky sa dopustí trestného činu v zahraničí, vzťahuje sa na neho trestné právo Nemeckej spolkovej republiky aj vtedy, ak čin spáchaný v zahraničí nie je v danej krajine trestný.

Mentálne uprednostňovaná verbalizácia významu na základe predošlej skúsenosti v nemeckom jazyku:

V súvislosti s termínom „Ort der Tat“ môžeme uvažovať o priestore, v ktorom došlo k spáchaniu trestného činu, resp. ktorý je obvykle spájaný s miestom nálezu obete, prípadne so zaistením dôkazového materiálu forenzným tímom.

Konfigurácia kódu v slovenskom jazyku:

Pod termínom „miesto spáchania trestného činu“ chápe § 12 Trestného zákona Slovenskej republiky³ miesto, na ktorom páchatel' spáchal trestný čin, resp. na ktorom sa prejavili alebo sa podľa páchatel'ovej predstavy mali prejaviť následky trestného činu. Keďže preklad právnych dokumentov realizujeme dokumentárnou prekladateľskou stratégiou, v rámci ktorej sprostredkujeme informácie o obsahu termínu východiskového jazyka, v tomto prípade možno uvažovať o explikatívnom preklade ako vhodnom prekladateľskom riešení, ktoré zohľadňuje čiastočné diskrepancie v rozsahu termínov. Vhodný preklad by v tomto prípade mohol znieť „miesto spáchania trestného činu zahŕňajúce účasť na trestnom čine spáchanom v zahraničí“.

Komentár k miere diskrepancie:

Vzhľadom na obsah nemeckého termínu „Ort der Tat“ možno hovoriť o zhode so slovenským termínom „miesto spáchania trestného činu“, keďže v oboch prípadoch ide o miesto, na ktorom došlo alebo malo dôjsť k trestnému činu, prípadne o miesto, na ktorom sa mali prejaviť následky trestného činu. K nesúladu medzi týmito termínmi dochádza na úrovni ich rozsahu. Slovenský termín v rámci predmetného paragrafu nezohľadňuje cezhraničnú účasť na trestnom čine tak, ako je to v prípade nemeckého termínu „Ort der Tat“. Z hľadiska funkcie

¹ § 9 Strafgesetzbuch (StGB) [online]. [cit. 2026-01-31]. Dostupné z: <https://dejure.org/gesetze/StGB/9.html>

² Kým § 9 Trestného zákonníka Nemeckej spolkovej republiky upravuje opomenutie konania explicitne, slovenská právna úprava k nemu dospieva výkladom, a to v nadväznosti na § 122 Trestného zákona Slovenskej republiky.

³ Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

oboch termínov možno konštatovať zhodu, pretože v oboch prípadoch ide o termín presne definovaný a ukotvený v právnom systéme príslušnej krajiny, ktorý poukazuje na miesto spáchanej, resp. zamýšľanej trestnej činnosti.

3.2 Nemecký termín „Freiheitsstrafe“ a slovenský termín „trest odňatia slobody“

Kognitívny rámec v nemeckom jazyku:

Termín „Freiheitsstrafe“ sa zaraďuje do odbornej lexiky, je príznačný pre právny jazyk, uplatňuje sa v oblasti trestného práva a špecifikuje formu trestu.

Kódovanie v nemeckom jazyku:

V Trestnom zákonníku Nemeckej spolkovej republiky je tento termín vymedzený v § 38⁴ a 39⁵, a to ako opatrenie, ktorého podstatou je obmedzenie osobnej slobody páchatel'a trestnej činnosti v rámci stanoveného časového obdobia. Ak zákon neustanovuje doživotný trest odňatia slobody, ukladá sa páchatel'ovi trest odňatia slobody vo výmere od jedného mesiaca do 15 rokov. V prípade, že výmera tohto trestu nepresahuje trvanie jedného roka, je jeho dĺžka vyjadrená v celých týždňoch a mesiacoch. Pri treste dlhšom ako jeden rok sa jeho dĺžka určuje v celých mesiacoch a rokoch.

Mentálne uprednostňovaná verbalizácia významu na základe predošlej skúsenosti v nemeckom jazyku:

Termín „Freiheitsstrafe“ sa bežne spája so súdom nariadenou formou trestu, ktorá sa obvykle realizuje v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody, vo väzenskom zariadení. Jeho nariadenie nemusí byť pritom ovplyvnené len závažnosťou samotného trestného činu, ale napríklad aj psychologickým profilom páchatel'a a jeho prípadnou snahou o marenie trestného vyšetrovania.

Konfigurácia kódu v slovenskom jazyku:

Slovenský termín „trest odňatia slobody“ je v rámci právneho systému Slovenskej republiky definovaný v § 46 Trestného zákona⁶. Zákon ho chápe ako formu trestu, ktorá je časovo vymedzená, a to s hornou sadzbou 25 rokov, resp. ako doživotné odňatie slobody. Keďže pri preklade odbornej trestnoprávnej terminológie môžeme hovoriť o takzvanom dokumentárnom preklade, ktorého funkciou je referovať o obsahoch východiskového dokumentu, prípadne ho komentovať, pri termíne „Freiheitsstrafe“ je jednou z vhodných prekladateľských stratégií adaptácia explikatívnym prekladom, v rámci ktorého ho možno do slovenského jazyka preložiť ako „trest odňatia slobody v inom zákonnom rozpätí trestnej sadzby“.

Komentár k miere diskrepancie:

⁴ § 38 Strafgesetzbuch (StGB) [online]. [cit. 2026-01-31]. Dostupné z: <https://dejure.org/gesetze/StGB/38.html>

⁵ § 39 Strafgesetzbuch (StGB) [online]. [cit. 2026-01-31]. Dostupné z: <https://dejure.org/gesetze/StGB/39.html>

⁶ Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

Vzhľadom na obsah termínu „Freiheitsstrafe“ možno konštatovať jeho zhodu so slovenským termínom „trest odňatia slobody“ na základe zhodných sémantických príznakov trest a časovo vymedzené, prípadne doživotné odňatie slobody. K diskrepanciám dochádza na úrovni rozsahu platnosti týchto termínov, a to v súvislosti s uplatňovaním jednotlivých hraníc trestných sadzieb. Zatiaľ čo spodná hranica tohto trestu v právnom systéme Slovenskej republiky nie je stanovená, Trestný zákonník Nemeckej spolkovej republiky ju vymedzuje na jeden mesiac. V prípade, že nejde o doživotný trest, predstavuje horná sadzba trestu odňatia slobody 25 rokov na Slovensku, resp. 15 rokov v Nemecku. Z hľadiska funkcie oboch termínov dochádza k zhode, keďže v oboch prípadoch ide o trest vymedzený v príslušnom právnom poriadku, ktorým sa definuje obmedzenie osobnej slobody páchatel'a trestného činu.

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo zistiť úroveň kompatibility vybranej trestnoprávnej terminológie so zameraním na jazykový pár nemčina – slovenčina. V rámci analýzy sme zohľadňovali analyzované termíny ako jednotky ukotvené a definované v istom kultúrno-právnom kontexte, konkrétne v právnom systéme Nemeckej spolkovej republiky a v právnom systéme Slovenskej republiky. Analýza bola realizovaná pomocou hermeneuticko-konceptualizačno-konfiguračnej metódy, ktorou bolo možné medzi jednotlivými termínmi zistiť túto mieru kompatibility: termíny „Ort der Tat“ – „miesto spáchania trestného činu“, ako aj termíny „Freiheitsstrafe“ – „trest odňatia slobody“ sa zhodovali v obsahu, resp. hlavnom význame, a zároveň vo funkcii, teda v účele, ktorý majú spĺňať. V oboch prípadoch však bola preukázaná miera diskrepancie v rozsahu významu, a to pri zohľadňovaní účasti na trestnom čine spáchanom v zahraničí z územia štátu uplatňujúceho trestnú právomoc („Ort der Tat“), ako aj v dĺžkach trestných sadzieb („Freiheitsstrafe“). Napriek relatívne obmedzenej vzorke analyzovaných termínov táto štúdia poukazuje na to, že aj v prípade zdanlivo priamych ekvivalentov treba v procese prekladu trestnoprávnej terminológie z nemeckého do slovenského jazyka uvažovať o širšom legislatívnom rámci, do ktorého sú trestnoprávne termíny v danom právnom systéme zasadené.

Literatúra

- DAUM, Ulrich. 2003. Übersetzen von Rechtstexten. In Schubert, Klaus (ed.): Übersetzen und Dolmetschen : Modelle, Methoden, Technologie. Tübingen: Gunter Narr, s. 33 – 47. ISBN 3-8233-6028-0.
- DE GROOT, Gérard-René. 1999. Zweisprachige juristische Wörterbücher. In Sandrini, Peter (ed.): Übersetzen von Rechtstexten : Fachkommunikation im Spannungsfeld zwischen

- Rechtsordnung und Sprache. Tübingen: Narr (= Forum für Fachsprachen Forschung Nr. 52), s. 203 – 227. ISBN 3-8233-5359-4.
- IVOR, Jaroslav – POLÁK, Peter – ZÁHORA, Jozef. 2025. Trestné právo procesné I : Všeobecná časť. 3. vyd. Bratislava: Wolters Kluwer. 616 s. ISBN 978-80-571-0773-6.
- KAČMÁROVÁ, Alena – BILÁ, Magdaléna – VAŇKOVÁ, Ingrida. 2018. The Conceptualizing of Conceptualization (of Linguistics Metalanguage). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 220 s. ISBN 978-80-555-2095-7.
- KÁŠOVÁ, Martina – TOMÁŠIKOVÁ, Slavomíra. 2023. K prekladu termínov z oblasti sociálnej odkázanosti v nemecky hovoriacich krajinách v porovnaní so slovenčinou a češtinou. In Nová filologická revue, roč. 15, č. 2, s. 25 – 39. ISSN 1338-0584.
- NORD, Christiane. 1989. Loyalität statt Treue : Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie. In Lebende Sprachen, roč. 34, č. 3, s. 100 – 105. ISSN 0023-9909.
- NORD, Christiane. 1997. Functional Translation Units. In Mauranen, Anna – Tiina Puurtinen (eds.): Translation - Acquisition - Use : AFinLA Yearbook. Jyväskylä: University Press (= Publications de l'Association Finlandaise de Linguistique Appliquée, 55), s. 41 – 50. ISBN 951-9388-43-5.
- SANDRINI, Peter. 1996. Terminologiarbeit im Recht : Deskriptiver begriffsorientierter Ansatz vom Standpunkt des Übersetzers. Viedeň: TermNet. 291 s. ISBN 3-901010-15-7.
- SANDRINI, Peter. 2010. Fachliche Translation. In Maliszewski, Julian (ed.): Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen : Discourse and Terminology in Specialist Translation and Interpreting. Frankfurt nad Mohanom: Peter Lang, s. 31 – 51. ISBN 978-3-631-60053-5.
- TOMÁŠIKOVÁ, Slavomíra. 2014. Preklad právnych textov z nemeckého do slovenského jazyka. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 103 s. ISBN 978-80-555-1187-0.
- VAŇKOVÁ, Ingrida. 2020. O konceptualizácii pojmu „slovo“ v anglicko-slovenskom intersemiotickom priestore. In Jazyk a kultúra, roč. 11, č. 41-42, s. 141 – 147. ISSN 1338-1148.
- WREDE, Olga. 2020. *Theoretisch-pragmatische Reflexionen zur interlingualen Übersetzung ausgewählter Textsorten des Strafprozessrechts (Deutsch – Slowakisch)*. Hamburg: Dr. Kovač. 394 s. ISBN 978-3-339-12124-0.

Pramene práva

- § 9 Strafgesetzbuch (StGB) [online]. [cit. 2026-01-31]. Dostupné z: <https://dejure.org/gesetze/StGB/9.html>

§ 38 Strafgesetzbuch (StGB) [online]. [cit. 2026-01-31]. Dostupné z:
<https://dejure.org/gesetze/StGB/38.html>

§ 39 Strafgesetzbuch (StGB) [online]. [cit. 2026-01-31]. Dostupné z:
<https://dejure.org/gesetze/StGB/39.html>

Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

**Od ekologickej katastrofy k spoločenskému kolapsu:
choroba, smrť a úzkosť v dielach *The Fog* a *The Rats* od Jamesa Herberta**

**From Ecological Catastrophe to Societal Collapse:
Disease, Death, and Anxiety in James Herbert's *The Rats* and *The Fog***

Mgr. Dávid HALADA

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku je analyzovať a poukázať na spôsoby, ktorými sa v dielach Jamesa Herberta, *The Rats* (1974) a *The Fog* (1975), využívajú motívy ekologickej katastrofy, ktoré neskôr prerastú do rozpadu spoločnosti. Základom tohto skúmania je spôsob, akým motív choroby stelesňuje mechanizmus straty kontroly a ako tento mechanizmus transformuje ekologický horor na nástroj kritiky moci. Obe tieto diela zahŕňajú prvky ekokritiky a úzkosti spojené s antropocénom. Tieto prvky sú transformované a pracujú na zvýraznení vzťahu medzi ekologickými katastrofami a následnou politickou reakciou. V prípade *The Fog* sú udalosti v diele priamym následkom experimentov a vývoja nekonvenčných zbraní počas studenej vojny. Hlavnými antagonistami v oboch dielach sú na prvý pohľad neinteligentní prirodzení aktéri, akými sú potkany a hmla, no v priebehu deja sa vynárajú otázky o ich inteligencii. Tento príspevok bude používať kombináciu viacerých prístupov, akými sú ekokritika a *body horror*, za účelom analyzovať dané diela ako kritiku sociopolitickej moci.

Kľúčové slová: antropocén, body horror, James Herbert, apokalyptická fikcia, ekokritika, choroba.

Abstract

This paper aims to argue and highlight how James Herbert's novels, *The Rats* (1974) and *The Fog* (1975), transform and utilise the motif of ecological catastrophe in view of the collapse of societal order. Central to this argument is the way diseases function as a mechanism for the loss of personal agency and control, turning ecological horror into a critique of power. Both novels feature an ecocritical dimension and address Anthropocene anxiety. These elements highlight the relationship between ecological catastrophes and the political responses they elicit. In the case of *The Fog*, one of the important elements of the story is that many of the events are direct results of Cold War experiments and the proliferation of non-conventional weapons. The core antagonists in both novels are natural actors, seemingly unintelligent creatures, such as rats and the fog, but throughout the novels, the underappreciated intelligence of these antagonists

becomes apparent. In this paper, the combined lens of ecocriticism and horror studies facilitates an innovative approach to the critique of socio-political power.

Key Words: Anthropocene, Body Horror, James Herbert, Apocalyptic Fiction, Ecocriticism, Disease.

Kontaktné údaje:

Mgr. Dávid Halada

Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.

david.halada@savba.sk

1. James Herbert, *The Rats*, and *The Fog*

'The whole idea was a kind of allegory of one man against a system, and this is what I do with nearly all my books. It is one man against the system. Now it's a system that we all know, that we have all come up against, whether it's political or the tax man or your boss. It's a system that's eternal and you are up against it all the time. I've always been up against it and I've quite enjoyed the fight. The rats represented that big system, which is not necessarily evil-but to me, it is, because it's invulnerable, we can't actually beat it. And that's why The Rats was open-ended: the hero won his individual battle, but the system still marched on. It still won. He didn't get rid of it. It still went on.' - James Herbert for *Faces of Fear* (1985) by Douglas E. Winter, p. 99.

James Herbert was born on the 8th of April 1943. During his childhood, the Herbert family moved frequently, finally settling in Whitechapel. They lived in a poverty-stricken area, which had a profound effect on young Herbert. Rats as big as cats were occupying the neighbourhood houses, cats shrieked at night, not letting young Herbert sleep. Herbert himself considers the house they lived in as the source of the biggest inspiration for his horror stories (Cabell, 2013, pp. 3–5). Herbert died in his sleep on 20 March 2013 (Cabell, 2013, p. XI).

Herbert's first novel, titled *The Rats*, was published in 1974. Despite unfavourable reviews, the book became an instant hit; the publisher New English Library ordered one hundred thousand paperback prints, which were sold out within the first three weeks (Cabell, 2013, p. 55). The story of the novel follows an ordinary school teacher, who is thrown into the middle of a catastrophe as thousands of rats besiege London. Throughout the story, there are numerous references to poverty and the way the rat infestation was able to get as bad as it got. The rats of the titular novel are mutated and brought over from overseas. They are bigger, they are smarter, and they are more deadly than the native London rats. The government response comes late and is mostly ineffective, but the protagonist's story takes him to the original ground zero of the infestation. Here, he manages to kill the original mutated rat, an act considerably heroic, yet utterly pointless, as the quote at the beginning of this paper suggests.

Herbert had considerably expanded his scope with his second novel, *The Fog*, originally published just a year after *The Rats* in 1975. From the poverty-stricken streets of London, Herbert starts the story of *The Fog* in the English countryside. After a chasm appears in the middle of a small village, the country is mobilised, and the whole area is closed off. The protagonist of the novel is now an employee of the Department of the Environment. He finds himself on a mission at a nearby military base. As he is leaving, his car gets stuck in the chasm, and it is here that the titular fog leaves the chasm and starts to wreak havoc upon the country. As the story progresses, the protagonist learns that the fog is a result of a secret military experiment. This bioweapon attacks a person's brain and makes them violent, suicidal, and ultimately kills their host.

2. Ecocritical framework

As the opening quote suggests, Herbert's main focus is on the role of an individual faced with a systemic failure. In the case of *The Rats*, the protagonist laments the way in which the lower classes are treated and how this treatment creates the environment for an infestation: 'Was it the old prejudices against the middle and upper classes, the councils that took the working-class from their slums and put them into tall, remote concrete towers...' and 'That these same councils could allow the filth that could produce vermin such as the black rats.' (Herbert, 2024, p. 62). Furthermore, Herbert explores the politics behind the infestation: 'It was the problem of the bloody authorities. But what disgusted him more? The vermin themselves - or the fact that it could only happen in East London? Not Hampstead or Kensington, but Poplar.' (Herbert, 2024, p. 62). Herbert explores here the idea closely tied to the ecocritical term 'slow violence'. As Rob Nixon explains in his book *Slow Violence and Environmentalism of the Poor*: 'By slow violence I mean a violence that occurs gradually and out of sight, a violence of delayed destruction that is dispersed across time and space, an attritional violence that is typically not viewed as violence at all.' (Nixon, 2011, p. 2). In the novel, the slow violence culminates in the rat attacks that occur in places that have been structurally neglected due to the fact that working-class people live there. This fact is further underscored by the physical reminders of the Second World War: 'The old warriors used to gather every night on one of the few remaining bomb-sites left in the East End of London.' (Herbert, 2024, p. 24). Herbert paints a picture of poverty, neglect, and structural shortcomings that present the perfect grounds for the rats to thrive. The bigger rats were now the dominating species, leaving the native species to be devoured: 'The smaller rats tried to get at the meat, but were instantly killed and then devoured by their superiors.' (Herbert, 2024, p. 56). All of the characters, despite being a part of the system, are ultimately alone in their fight against the rats. The government's first attempt at curbing the infestation fails, and the second one, despite being a relative success, is not the ultimate win. The system marches on.

If the system marches on, then in the instance of *The Fog*, the system is what tramples and destroys. While in *The Rats*, the protagonist is a local man who refuses to sit idly while his community is being devoured by rats, in *The Fog*, the protagonist is a man whose mission is to gather evidence and sue government agencies, as well as companies and corporations. He understands the system from within, even commenting on the fact that his work often amounts to nothing: 'True, his information was not always acted upon, in fact, he would grudgingly admit, in fifty per cent of the cases it was not acted upon, but he got a great kick on the occasions he succeeded.' (Herbert, 2025, p. 55), and 'His one big frustration was that the transgressions he unearthed were not always acted upon. When politics - business or governmental - became involved, he knew the chances of prosecution against the offenders were slim.' (Herbert, 2025, p. 9). After being exposed to the fog, the protagonist is admitted to a hospital with symptoms of

wanting to kill himself. This, as it turns out, is the result of a bio-weapon developed by the British government. Once exposed, the victim turns aggressive, be it against others or against themselves. Should the victim survive, they are immune to the disease the fog carries, a fact exploited by the government: ‘Holman was to carry out the mission on his own. He had balked at the order, but the PM had talked long and hard at him, telling him the choice was not his, that one life meant little compared to the millions that were in danger.’ (Herbert, 2025, p. 267). As the protagonist is one of the few people immune to the virus, he is to be the saviour of the whole nation, but it was the government in the first place that is responsible for the catastrophe: “‘And you’ve known all this time it was your explosion that caused the earthquake?’” asked Sir Trevor accusingly. He nodded, avoiding the many eyes that glared at him as though he were solely responsible. The Home Secretary spoke before anyone else had a chance to. “We knew and we decided no good could come of its disclosure. Until today, that is.” (Herbert, 2025, p. 186).

While in *The Rats* the concept of ‘slow violence’ explains the underlying conditions, in *The Fog*, a different approach will have to be applied. The fog is not a result of neglect, but rather a catastrophic, immediate event: ‘A huge crack appeared at his feet and suddenly, as the ground opened up, he disappeared.’ (Herbert, 2025, p. 6). These two novels can be read as an example of ecohorror. Ecohorror, as the name suggests, focuses on the role of the environment as the agent within the story. Dawn Keetley explains in his essay ‘Tentacular Ecohorror and the Agency of Trees in Algernon Blackwood’s “The Man Whom the Trees Loved” and Lorcan Finnegan’s *Without Name*, published in *Fear and Nature: Ecohorror Studies in the Anthropocene*, that ecohorror’s most common form is the revenge of nature. This definition creates an anthropomorphic idea of nature, standing outside the human, where these two agents reflect violence upon one another, but still, nature is often in a subordinate position compared to the human (Keetley, 2021, pp. 23–24). Furthermore, Tidwell writes about the way we value nature, how our anxieties manifest through these narratives, how ultimately we are powerless in controlling nature, yet we admire this about nature (Tidwell & Soles, 2021, p. 7), a point that is often present in Herbert’s novels. What better way to highlight these anxieties than to paint a picture of a bio-weapon turning against the civilians? What better way to show the bottomless pit of possibilities than to constantly question the intelligence of the rats: ‘What made them so much more intelligent than their smaller counter-parts?’ (Herbert, 2024, p. 62).

2. 1 Anthropocene and Ecocriticism

What begins as an ecological catastrophe in both cases soon turns out to be the result of human involvement. The rats have been brought from abroad by a scientist: ‘If the zoologist had brought mutant rats into the country, this must have been where he’d kept them, Harris told himself, allowing them to breed – encouraging them.’ (Herbert, 2024, p. 187), and in the case of

The Fog, the fog is a modified disease created by a scientist, who eventually succumbed to the disease himself: ‘Only Broadmeyer, as the creator of this mutation, knew the answer. And unfortunately, he is dead, killed by the disease he made.’ (Herbert, 2025, p. 179). So while the start of these catastrophes might have seemed like the workings of the environment and natural agents, the truth is that they were the result of human entanglement with science and the environment. Despite not being a term used by geologists in the same way, for instance, as Holocene is, the term Anthropocene offers us a perspective on the way humans interact and change their ecological environment. In his book *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold*, Timothy Clark begins by explaining what the Anthropocene is. The term has accrued meanings over the years, but in its purest form, the Anthropocene is a proposed geological epoch, characterised by humans as the main driving force behind changes to the environment and climate on the planetary scale. As Clark also explains, the term has been adopted by the humanities and is employed in a number of contexts from politics to aesthetics (Clark, 2015, pp. 1–3). Reading both *The Fog* and *The Rats*, the anxiety about human impact on the environment is palpable. This expands beyond the scope of the novels, as this anxiety might manifest in a number of unexpected ways. One of these anxieties is the way the ensuing climate change impacts the glacial regions and the permafrost of the Northern Hemisphere. At the root of this anxiety is the fact that the permafrost holds biological material that, once thawed, might prove a health risk for humans in the way of diseases, infection, and other possible health-related issues (Mohite et al., 2023). The anxieties of Herbert’s novels can be explained by the time in which they were conceived. Although a much calmer time than a few years prior, the 70s were a decade of political turmoil, not only within the UK, but also without. The Cold War, although much less confrontational than years prior, was still very much alive, leading countries to develop not only nuclear weapons but also to experiment with new ways to conduct combat (IPPR, 2013). As Herbert himself puts it: ‘I write for my generation and generations after, I couldn’t have done what I did ten years before [The Rats] because nobody was ready for it.’ (Gilbert, 1988, p. 15).

2. 2 Biopolitics and Biopower

The last point I want to make in this paper is the expansion of Herbert’s fiction into the territory of biopolitics. *The Fog* especially illustrates this point by shifting its focus from the commentary about the catastrophe as a result of an ecological event into the area of military and political involvement. In the latter half of the novel, the focus is shifted from the seemingly random acts of violence by the affected individuals to the contagion and destruction of the virus. To expand this view, there is also a striking similarity between the virus of *The Fog* and popular zombie media.

In its broadest sense, the term ‘biopolitics’ encompasses a wide range of concepts. To quote Foucault: ‘Biopolitics deals with the population, with the population as political problem, as a problem that is at once scientific and political, as a biological problem and as power’s problem.’ (Foucault, 2003, p. 245). Further expanding upon the idea of biopolitics, Foucault’s idea is of biopower. The biopower functions as a regulatory force; it is a force exerted over the population to expand the political goals of any given society. As much as this power shapes lives and aims to eradicate accidents, illnesses, and any other hindrances of life. Yet, as Foucault explains, this power over any one individual ends with their death. Death is the ultimate escape from the power dynamic.

Another aspect of biopower is the power to regulate and control pandemics. Foucault explores this topic in the collection of his lectures titled *Security, Territory, Population*. Foucault goes on to explain the transformation of the town as a place of death and as the nucleus for disease to spread (Foucault, 2007, p. 64). In this sense, the town is both the source of death and the object that is supposed to be protected. Expanded upon in Herbert’s novel, the town becomes the whole of the United Kingdom, and similarly, the government is the perpetrator and an object to be defended. Herbert himself expresses this idea in the quote: ‘I’m not antiright, I’m not antileft, but it is a fact that whatever government’s in power have their own shelters. They’re all safe when the bomb goes off. They’ve got their shelters under the Thames Embankment.’ (Gilbert, 1988, p. 14). But what happens once the populace effectively dies, meaning there is no hope of saving them, but not dying physically? The infected people in *The Fog* have almost zero chance of surviving: the only hope to survive is to receive a diluted dose of the virus: ‘Mr Holman was exposed to it in the early stages of its process for it had just been released in its pure form, therefore it was comparatively weak.’ (Herbert, 2025, p. 179). This means that, effectively, all the infected are dead. They cannot be reasoned with and become destructive, aggressive, and harmful.

The Fog bears an uncanny resemblance to the genre of zombie horror. The infected have no individuality, save for the type of violence they prefer, and they are a constant reminder of the breaking of the societal order. While Herbert’s infected are not zombies in the strict sense, they function in the story in a similar way. As Onur Kartal, in his paper *Biopolitics of the Zombie Corpses: Collectivity, Contagion, and Alterity* claims, the shift in this type of narrative came as a result of George Romero’s *Living Dead* trilogy. Henceforth, the zombie is not an individual but almost exclusively a mass, threatening the societal order. Kartal’s most important part of his analysis lies in the reader (or the watcher in his case) immediately identifying with the human ‘I’ of these narratives. A similar point is explored in Benjamin Bigelow’s *Menacing Environments* (2023). What Bigelow focuses on is the way in which disease is portrayed in such narratives as a destabilising force, erasing boundaries between people, bodies, and the environment (Bigelow,

Conclusion

Herbert's first two novels display an extreme breadth of themes and topics. At the core of his narratives exists a stance that can be generally described as critical of power dynamics between the government and the individual. Herbert furthermore explores numerous places in which the general thought of 'power' resides, how it manifests, and how its absence can also be considered a driving force within the narrative. In the novel *The Rats*, Herbert's main focus of the critique is the governmental neglect and underdevelopment leading to the rat infestation. These points intermesh in Herbert's fiction, creating a blend in which the environment, power, and biopolitics intertwine, leaving the impression of an individual powerless in the face of these forces. But at the end, the everyday hero succeeds, even if not against the forces that have been outlined previously. What he wins is his own life, and for Herbert, that is enough: 'every day we have our own short empiric victories against that system, but it still trundles on.' (Gilbert, 1988, p. 14)

Herbert's first two novels also work as a conversation. On one hand, *The Rats* presents an outside force in a literal sense. The rats are an invasive species, a force that is both alien and distinctly non-human. On the other hand, *The Fog* presents an enemy that is within; the boundary between friend and foe is thin. The boundary between a mindless cog, destined for death, and a free individual is even thinner. Similar to zombie narratives, the closeness of society is one of its biggest weaknesses in the face of a pandemic. A reality not so distant and fantastic as it might have seemed just a few years ago.

References

- BIGELOW, Benjamin. 2023. *Menacing Environments: Ecohorror in Contemporary Nordic Cinema*. Seattle: University of Washington Press. 220 p. ISBN 9780295751641.
- CABELL, Craig. 2013. *James Herbert: The Authorised True Story 1943 – 2013*. London: Metro Publishing. 324 p. ISBN 9781782196709.
- CLARK, Timothy. 2015. *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold*. New York: Bloomsbury Publishing. 233 p. ISBN 9781472506481.
- FOUCAULT, Michel. 2003. *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France 1975 – 1976*. New York: Picador Publishing. 340 p. ISBN 9780312203184.
- FOUCAULT, Michel. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1975 – 1976*. New York: Picador Publishing. 468 p. ISBN 9780312203603.
- GILBERT, John. 1988. *Haunted By Success*. In *Fear Magazine*, September / October issue, 12 – 15 p. Published by Newsfield Publications.

- HERBERT, James. 2024. *The Rats: The 50th Anniversary Edition*. London: Pan MacMillan Publishing. 208 p. ISBN 9781035048090.
- HERBERT, James. 2025. *The Fog: The 50th Anniversary Edition*. London: Pan MacMillan Publishing. 352 p. ISBN 9781035058907.
- KARTAL, Onur. 2023. Biopolitics of the Zombie Corpses: Collectivity, Contagion, and Alterity. In *Problemos*, 2023, vol. 104, 104 – 118 p. ISSN 1392-1126.
- KEETLEY, Dawn. 2021. Tentacular Ecohorror and the Agency of Trees in Algernon Blackwood's "The Man Whom the Trees Loved" and Lorcan Finnegan's *Without Name*. In Tidwell, Christy, Soles, Carter (eds.): *Fear and Nature: Ecohorror Studies in the Anthropocene*. University Park: Pennsylvania University Press. Pp. 23 – 42. ISBN 9780271090214.
- NIXON, Rob. 2011. *Slow Violence and Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard University Press. 370 p. ISBN 9780674049307.
- TIDWELL, Christy, SOLES, Carter (eds.). 2021. *Fear and Nature: Ecohorror Studies in the Anthropocene*. University Park: Pennsylvania University Press. 292 p. ISBN 9780271090214.
- WINTER, Douglas E. 1985. *Faces of Fear: Encounters with the Creators of Modern Horror*. New York: Berkley Books. 285p. ISBN 9780425076705.

Online Sources

- MOHITE, Popat, PANDHARE, Ramdas, MUKERJEE, Nobendu, SHARMA, Rohit, DEY, Abhijit, MOHAPATRA, Ranjan K., MISHRA, Snehasish, SARANGI, Ashish K., PADHI, Bijaya K., SAH, Ranjit. 2023. Zombie virus revitalized from permafrost: Facts and fiction [Online]. In *New Microbes and New Infections*, 2023, vol. 53. ISSN 2052-2975. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.nmni.2023.101113>
- IPPR Progressive Review. [Online] London: IPPR, vol. 131, 2013. [Cited on 08.03.2026] ISSN 2573-2331. Available at: <https://www.ippr.org/articles/the-crisis-of-british-democracy-back-to-the-70s-or-stuck-in-the-present>

**Lockova *Rozprava o ľudskom rozume* v slovenských prekladoch:
od čiastkového k úplnému prekladu¹**

**John Locke's *An Essay Concerning Human Understanding* in Slovak
Translations:
From Partial to Full Translation**

Mgr. Martina VLADOVIČOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na prekladovú recepciu filozofie Johna Locka v slovenskom kultúrnom priestore prostredníctvom dvoch odlišných edičných režimov. Predmetom analýzy sú dva slovenské preklady *Rozpravy o ľudskom rozume*: čiastkový preklad od Jána Kocku zaradený do Antológie z diel filozofov. Novoveká a osvietenská filozofia (1967) a neskorší úplný preklad od Jána Letašiho publikovaný v edícii Filozofické odkazy (1983). Cieľom príspevku je komparatívna funkčná analýza paratextov (sprievodné texty, edičné poznámky), ktoré sprostredkujú Lockovo dielo čitateľovi v rozdielnych publikačných a diskurzívnych kontextoch. Osobitná pozornosť sa venuje selekcii pasáží v antologickom vydaní a spôsobom ich paratextového rámcovania v porovnaní s úplným prekladom. Analýza sleduje, ako odlišné edičné stratégie podmieňujú čitateľské uchopenie Lockovho diela a ktoré jeho myšlienky či témy sú v jednotlivých vydaniach zvýraznené.

Kľúčové slová: John Locke, prekladová recepcia, paratext, edičné stratégie, selekcia textu.

Abstract

The paper examines translation reception of John Locke's philosophy in the Slovak cultural space through two different editorial approaches. It focuses on two Slovak translations of *An Essay Concerning Human Understanding*: a partial translation by Ján Kocka included in the *Anthology of Philosophical Works. Early Modern and Enlightenment Philosophy* (1967) and a later full translation by Ján Letaši published in the *Philosophical Legacy* series (1983). The study offers a comparative functional analysis of the paratexts (prefaces, editorial notes) that mediate Locke's work to readers in distinct publishing and discursive contexts, with special attention given to what passages were chosen for the anthology and how these selections are presented in comparison with the full translation. The paper explores how these editorial strategies shape

---

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-21-0198.

readers' engagement with Locke's work and which aspects of his thought are emphasized in each edition.

Key-words: John Locke, translation reception, paratext, editorial strategies, textual selection.

Kontaktné údaje:

Mgr. Martina Vladovičová

Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., Bratislava

martina.vladovicova@savba.sk

Úvod

Ak je priame čítanie filozofických textov základom pre porozumenie filozofie, ak je filozofické myslenie historicky ukotvené v konkrétnych textoch, v ich argumentačnej výstavbe, logike a jazyku, potom ideál porozumenia spočíva v recepcii filozofických diel v pôvodnom jazyku. Každý pokus filozofický text recipovať sprostredkovane cez preklad sa od tohto ideálu nevyhnutne odkláňa. Slovenský čitateľ, ktorý chce do filozofie preniknúť priamym kontaktom s textom, je do veľkej miery odkázaný spoľahnúť sa na jeho preloženú verziu. K takémuto textu, najmä ak ide o text filozofický, však čitateľ musí pristúpiť obozretné. Pre translitológa je vedomie posunov samozrejmosťou, čitateľ nezasvätený do výziev prekladu však môže podľahnúť ilúzii, že sa mu do rúk dostáva vo všetkých stránkach plnohodnotný ekvivalent.

V slovenskom kultúrnom prostredí sú preložené filozofické texty spravidla rámcované sprievodnými textami, ktorých povaha a funkcia má osobitý charakter v závislosti od edičnej stratégie vydavateľa. Edičnými stratégiami pritom rozumieme konkrétne editorské rozhodnutia, ktoré formujú spôsob recepcie diela, ako je výber textu/ukážok, charakter sprievodných textov, terminologická náročnosť textu či prepracovanosť poznámkového aparátu. Inak tomu nie je ani v prípade diela Johna Locka a dvoch slovenských prekladov *Rozpravy o ľudskom rozume*². Toto dielo vyšlo najskôr v čiastkovom preklade Jána Kocku ako výber zaradený do *Antológie z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia* (1967), k vydaniu úplného znenia *Rozpravy* došlo až v roku 1983 v edícii *Filozofické odkazy* v preklade Jána Letašeho.

V komparatívnej analýze týchto dvoch edičných režimov sa zameriame predovšetkým na paratextové rámcovanie diela (úvodné štúdie, poznámkový aparát), pričom edičný režim chápeme ako širší koncepčný rámec vydania (napr. antologické vydanie, kritické vydanie atď.) zahŕňajúci cieľ edície, typ publikovaného textu a predpokladaný model čitateľa; paratext chápeme ako sprostredkujúci interpretačný rámec, ktorý formuje spôsob čítania a usmerňuje porozumenie textu. V tomto zmysle možno paratext vnímať ako konkrétny nástroj, prostredníctvom ktorého sa realizujú edičné stratégie v rámci daného edičného režimu.

Analýza ďalej na základe indikátorov, akými sú miera terminologickej explicitnosti či argumentačná náročnosť, rekonštruje model cieľového čitateľa. Bližším pohľadom na rozdielne uchopenie a sprostredkovanie filozofického diela v týchto dvoch edičných režimoch poukážeme na to, ako vydavateľské stratégie formujú spôsob čítania Lockovej filozofie v slovenskom prostredí a ako vplývajú na jej porozumenie.

1. Edičný režim *Antológie*

Desaťdielna *Antológia z diel filozofov* za svoju existenciu vďačí súhre viacerých faktorov: klesajúca viacjazyčnosť populácie, rozvoj spisovnej slovenčiny, budovanie filozofie ako

---

² Ide zároveň o jediné dielo z tvorby Johna Locka, ktoré je v súčasnosti dostupné v slovenskom preklade.

vedeckej disciplíny, rastúci dopyt po filozofickej literatúre, narastajúci odmäk dogmatizmu v spoločnosti koncom 50. rokov, formujúce sa vedecké kapacity. To všetko stálo v pozadí, keď sa Igor Hrušovský so svojimi spolupracovníkmi podujal vysporiadať sa s priepastným nedostatkom primárneho materiálu z dejín európskej filozofie, a to iniciovaním systematickej prekladateľskej činnosti v tejto oblasti (Zigo, 2008, s. 866).

Na začiatku bolo potrebné pokryť čo najširší záber a zároveň reagovať na nedostatok prekladov filozofických textov, a preto v koncepcii edičného projektu *Antológie* badať stratégie, ktoré možno spätne interpretovať ako podporujúce jej preklenovaciú funkciu. Obsahovať mala len reprezentatívne ukážky z diel vybraných autorov jednotlivých období vývinu filozofie. Redukcia počtu filozofov v zväzku znamenala väčší rozsah ukážok v záujme zabezpečenia vyššej miery ich reprezentatívnosti, pričom úvodná štúdia mala tieto ukážky zasadiť do historicko-filozofického kontextu (Ibid., s. 866 – 868).

Čo však tieto edičné rozhodnutia znamenajú pre čitateľa zaujímajúceho sa o filozofiu Johna Locka a ako vplývajú na recepciu jeho myslenia? John Locke bol zaradený do piateho zväzku *Antológie* ako jeden z desiatky najvýznamnejších predstaviteľov novovekého empirizmu a osvietenskej filozofie³. Redaktor zväzku Teodor Münz ukážky zarámcoval úvodnou štúdiou, ktorá približuje hospodársko-spoločenské pozadie obdobia, filozofické myslenie jednotlivých autorov chronologicky usúvzťažňuje, poukazuje na ich význam a medzery, dáva ich do kontrastu, ponúka syntézu, rekapitulácie a čitateľsky nenáročné vysvetlenia, ktoré sa držia podstaty. To všetko dodáva štúdii popularizačno-didaktický rozmer, ústretový aj voči nešpecializovanému čitateľovi, aby sa dokázal ľahko zorientovať. Kontextualizačný, vysvetľujúci model sprostredkovania obdobia tak čitateľovi-adresátovi poskytuje štruktúrovaný výkladový rámec pre interpretáciu diela umocnený implicitnou vedeckou autoritou redaktora.

Lockovej filozofii je v štúdii v porovnaní s ostatnými mysliteľmi venovaného dvoj až trojnásobne viac priestoru⁴. Prisudzuje sa mu pozícia zakladateľa moderného empirizmu a gnozeológie ako samostatnej filozofickej disciplíny, o ostatných aspektoch jeho filozofického myslenia sa štúdia takmer vôbec nezmieňuje⁵. Jeho myslenie je zasadené do hospodársko-spoločenského vývoja doby a ukotvené v platónsko-aristotelovskej filozofickej tradícii. Sleduje sa hlavná línia Lockových gnozeologických názorov rozpracovaných v *Rozprave o ľudskom rozume*, a to za pomoci príkladov, ale aj syntetizujúcim vysvetlením jeho postojov. Záber sprostredkovaných myšlienok sa v štúdii primárne zužuje na tie filozofické názory, ktoré zásadne ovplyvnili neskorší vývin filozofie. Lockova dominantná prítomnosť v texte sa umocňuje aj tým,

³ Úplný zoznam autorov, ktorých ukážky boli zaradené do zväzku: John Locke, George Berkeley, David Hume, Etienne Bonnot de Condillac, Julien Offroy de la Mettrie, Claude Adrien Helvétius, Denis Diderot, Paul Heinrich Dietrich D'Holbach, Jean Jacques Rousseau, Ludwig Feuerbach.

⁴ Celá štúdia má rozsah 34,5 strán, pričom súvislá časť venovaná Lockovej filozofii dosahuje asi 6,5 strán, jeho meno sa spomína celkovo na 18 stranách štúdie.

⁵ Výnimku tvorí zmienka vplyvu Lockových *Dvoch rozpráv o vláde* na Rousseauovo uvažovanie o politickom usporiadaní spoločnosti.

že myslenie ostatných filozofov sa takmer vždy usúvzťažňuje s Lockovým filozofickým odkazom (či už nadväznosťou, alebo vymedzením sa voči jeho záverom). Čitateľovi sa tak nedostáva obraz Locka ako individuality, ale štúdia ho prezentuje ako súčasť širšieho filozofického priestoru, ako významný článok v dejinnom reťazci filozofického vývinu.

Nuansu do Lockovho filozofického záberu mimo gnozeológie možno v *Antológii* nájsť až v samostatnom bibliografickom medailóne k životu a dielu Johna Locka, ktorý stručne predstavuje hlavné posolstvo Lockových najvýznamnejších spisov⁶. Interpretačný rámec Lockovej filozofie sa tu rozširuje o témy politickej filozofie, náboženskej tolerancie a pedagogiky, čím sa aspoň čiastočne kompenzuje jednostranná fokalizácia úvodnej štúdie. Pre nezainteresovaného čitateľa aj táto oklieštená informácia otvára možnosť nezafixovať si Lockovu filozofiu len v jednej téme.

Aj napriek tomu je samotný výber textových ukážok v súlade s deklarovaným cieľom reprezentatívnosti *Antológie*, čo v prípade empirických autorov pre zostavovateľov znamenalo sústrediť sa na gnozeologickú stránku ich filozofie. Do výberu tak boli zaradené len ukážky z Lockovej *Rozpravy o ľudskom rozume*⁷. Selekcia však nie je neutrálnou edičnou operáciou, ale aj ona vplýva na spôsob vnímania Lockovho filozofického myslenia. V tomto prípade recepčný efekt vybraných ukážok Locka implicitne situuje do pozície zdroja kľúčových gnozeologických téz, na ktoré bolo upozornené v úvodnej štúdii, čím sa však redukuje komplexnosť jeho gnozeologického systému. Do výberu nebola zaradená napr. Lockova analýza úlohy jazyka, hraníc poznania či vzťahu viery a rozumu, čím sa do úzadia dostala reflexia obmedzení systému. Čitateľ tak do primárneho textu vstupuje s interpretačným rámcom vymedzeným štúdiou a výber ukážok recepciu usmerňuje k potvrdeniu tohto výkladu. *Antológia* teda Lockovu filozofiu neprezentuje ako otvorený problém.

Neproblematizuje sa ani prekladová sprostredkovanosť filozofického textu, ktorú možno v terminológii Antona Popoviča označiť ako prekladovosť, teda špecifickú reláciu medzi autorom originálu a príjemcom prekladu, ktorá sa v texte realizuje ako čitateľské očakávanie prekladu (1983, s. 177). Prekladateľ v tomto vydaní zostáva v texte prítomný len implicitne. Slovenská verzia navodzuje dojem transparentnej podoby diela, ktorá zachováva jeho pôvodný význam a čitateľ jej spoľahlivosť nemá dôvod spochybniť.

2. Edičný režim *Filozofických odkazov*

Nadstavbou *Antológie* sa na podnet vedúceho filozofickej redakcie Nakladateľstva Pravda Ladislava Holatu stala edícia *Filozofické odkazy* (Zigo, 2009, s. 985), ktorá mala ambíciu

⁶ *Rozprava o ľudskom rozume* (1690), *Dve rozpravy o vláde* (1690), *Rozumnosť kresťanstva* (1695), *Listy o tolerancii* (1689 – 1704), *Myšlienky o výchove* (1693).

⁷ Výber z Listu čitateľovi, Úvod, Kniha 1 (kapitola 1 – výber), Kniha 2 (kaptioly: 1 – výber, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 12, 23 – výber, 26), Kniha 4 (kapitoly 1 a 2).

rozšíriť tematický záber filozofických línií sledovaných v *Antológii*. V tomto projekte išlo o vydávanie prekladov ucelených diel, čo sa odrazilo aj na cielenejšom analytickejšom charaktere úvodných štúdií k jednotlivým zväzkom, ktoré mali zároveň vytvárať priestor pre „tvorivú aktivitu členov vtedajšej filozofickej obce“ (Ibid., 2009, s. 993). Edícia tak okrem vyplňania medzier v slovenskom kánone preložených filozofických textov plnila aj funkciu platformy pre rozvoj odborného filozofického diskurzu. Zaujímavé bude zistiť, ako sa zmena edičného režimu podpísala na spôsobe sprostredkovania Lockovej filozofie a aký typ čítania nové celistvé vydanie *Rozpravy o ľudskom rozume* podporuje v porovnaní s antologickým výberom.

Na rozdiel od *Antológie*, kde bolo predmetom štúdie priblíženie celého filozofického obdobia, v edícii *Filozofické odkazy* sa do centra pozornosti autora úvodnej štúdie Jozefa Piačka dostáva výlučne osobnosť a filozofia Johna Locka. Model jej sprostredkovania v paratexte sa posúva z polohy zoznamovania sa s nosnými myšlienkami Lockovej filozofie k vedeckej analýze jeho filozofického diskurzu. Kým v antologickej štúdii bola nosnou prizmou pre sprostredkovanie Lockovej filozofie gnozeológia a Lockovo empirické vymedzenie sa voči scholastike a racionalizmu, v Piačekovej štúdii sa dôraz sa kladie na priblíženie Lockovej filozofie cez optiku vedeckej revolúcie doby, ktorá je predstavená ako základný predmet Lockovej filozofickej reflexie.

Piačekova štúdia sa v prvej časti venuje podrobnému priblíženiu historických, spoločenských, profesionálnych a kultúrnych dispozícií, ktoré ovplyvnili filozofiu Johna Locka neopomínajúc ostatné dimenzie jeho pôsobenia (vedecká, politická atď.). V druhej časti autor prechádza k odbornej analýze metodologických východísk Lockovej filozofie a jej dosahu, pričom v rozbere nielenže pokrýva celý tematický záber *Rozpravy*, ale ju aj presahuje (opiera sa aj o rukopisy a Lockovu korešpondenciu).

Autor štúdie vstupuje do explicitného dialógu s odbornou literatúrou, uvádza zdroje a voči prezentovaným stanoviskám zaujíma vlastné argumentačné pozície. Povaha štúdie teda zodpovedá deklarovanému cieľu edície vytvoriť priestor pre rozvoj filozofického diskurzu. Úvodná štúdia poskytuje vedeckú argumentačnú líniu, ktorá čitateľa usmerňuje pri systematickom čítaní celého diela. Vzhľadom na úroveň argumentácie a terminologickú náročnosť textu tento model sprostredkovania predpokladá čitateľa s filozofickou kompetenciou. Čitateľ v tomto edičnom režime už nie je prijímateľom výkladu, ale vystupuje ako partner v interpretácii Lockovho myslenia.

V texte štúdie sa problematizuje otázka filozofickej terminológie na niekoľkých úrovniach. Jednak autor štúdie poukazuje na posuny vo význame pôvodne scholastických filozofických pojmov, s ktorými vo svojom systéme Locke narába. Zároveň však štúdia problematizuje aj otázku ustálenosti slovenskej filozofickej terminológie, a to systematickým

uvádzaním pôvodného znenia Lockovho pojmového aparátu v zátvorkách. Napríklad pojem *nazeranie* je v zátvorkách uvedený v pôvodnej podobe *contemplation* atď. Zvolený postup má za následok niekoľko recepcných efektov, a síce dochádza k explicitnej konfrontácii čitateľa s cudzosťou, u čitateľa-partnera sa tak implicitne predpokladá kompetencia reflektovať potenciálny významový rozdiel medzi originálom a jeho slovenským ekvivalentom. Prítomnosťou pôvodných termínov sa zvyšuje exaktnosť textu, zároveň však ide o signál, že Lockova filozofická terminológia nie je v slovenčine stabilizovaná, ale ide o výsledok interpretačného rozhodnutia, čitateľ tak môže túto voľbu reflektovať ako partner.

Dvojaké uvádzanie termínov sa neobmedzuje len na úvodnú štúdiu, ale uplatňuje sa aj v texte samotnej *Rozpravy*. Pre čitateľa ide o explicitný znak prekladovosti textu. Tento aspekt je navyše umocnený vysvetľujúcimi vstupmi prekladateľa Jána Letašiho priamo do textu *Rozpravy* v poznámkovom aparáte⁸. Preklad *Rozpravy* je navyše odborne reflektovaný aj v samostatnej *Poznámke prekladateľa*, kde Letaši poukazuje na prekladateľské problémy a vysvetľuje zvolené riešenia. Vďaka koncepcii otvoreného problematizovania terminológie je text *Rozpravy* sprostredkovaný ako interpretačne relevantný, zároveň však tento postup podnecuje zaujať pri recepcii Lockovej *Rozpravy* kritický prístup.

V štúdiu k *Antológii* sa nenachádzajú ideologicky zafarbené hodnotenia, ale drží sa historicko-filozofického a didaktického rámca. V štúdiu k úplnému prekladu sa naopak v posledných odsekoch objavujú ideologicky zaťažené pasáže, ktoré vyzdvihujú komunistickú spoločnosť a odmietajú napr. Lockovo „triedn[e] kompromisníctv[o]“ (s. 30) alebo „zmierlivý prístup k náboženstvu“ (s. 31). S časovým odstupom si tieto pasáže možno si vysvetliť ako dôsledok dobových vydavateľských limitov. Ak však uvažíme, že edičný rámec predpokladá čitateľa s filozofickou kompetenciou, možno predpokladať, že tieto vstupy by mal vedieť vyhodnotiť ako edičnú konvenciu doby bez výraznejšieho narušenia vedeckej integrity analýzy Lockovho filozofického systému.

Záver

Pred čitateľom, ktorý chce Lockovu filozofiu recipovať priamym čítaním jeho diela v slovenčine stoja dve možnosti, dva preklady *Rozpravy o ľudskom rozume*, ktoré sú ako textové artefakty produktom dvoch rozdielnych edičných režimov. Oba preklady sú poznačené edičnými rozhodnutiami vydavateľa, ktorý vychádzal z podmienok dobovej situácie a pri príprave týchto vydání sledoval rozličné ciele.

Tieto skutočnosti sa odrazili na vydavateľskom spracovaní diela, a preto v antologickom výbere Lockova filozofia vystupuje predovšetkým ako významná súčasť širšieho empirického

---

⁸ Príklad s. 55: *V učení o vrozených ideách používá Locke na charakterizáciu „vrozenosti“ anglické výrazy „impression, inscription, stamp“ a slovesá „impress, imprint, stamp“. Prekladáme ich obyčajne ako „odtlačok, záznam, pečať“, „vtlačiť, vpísať, vpečatiť“, aby sa zachovala pôvodná metafora.* (Pozn. prekl.).

a osvietenského diskurzu, predpokladaný čitateľ sa ako prijímateľ výkladu zoznamuje hlavne s nosnými myšlienkami *Rozpravy* a orientuje sa v historicko-filozofickom kontexte prostredníctvom popularizačno-didaktickej úvodnej štúdie. Lockova filozofia je tak sprostredkovaná s dôrazom najmä na jej gnozeologický aspekt, aj to selektívne. Prezentácia samotného textu *Rozpravy* čitateľovi vychádza v ústrety tým, že neupozorňuje na svoju prekladovosť. Čitateľ tak nie je pobádaný k reflexii znenia samotného prekladu.

Na druhej strane vydateľské spracovanie úplného prekladu *Rozpravy* sa sústreďuje výlučne na filozofiu Johna Locka. Vďaka Piačekovej štúdii, širšiemu tematickému záberu, problematizácii terminológie a prekladateľských rozhodnutí čitateľovi umožňuje ísť do väčšej analytickej hĺbky a k reflexii primárneho textu *Rozpravy* pristúpiť kriticky s vedomím jej prekladovosti.

Celkový efekt zmeny edičného režimu teda spočíva nielen v rozšírení tematického a metodologického záberu, ale aj v transformácii čitateľa z pasívneho prijímateľa do aktívneho interpreta, schopného kriticky posudzovať Lockovu filozofiu, jej historický kontext a vlastnosti slovenského prekladu. Tým sa v slovenskom prostredí vytvoril rámec, ktorý umožňuje hlbšie porozumenie diela a uvedomenie si jeho komplexnej filozofickej a prekladovej problematiky. Ešte väčšiu nuansu do recepcie Lockovej filozofie ako celku by priniesol kritický preklad ostatných Lockových spisov do slovenčiny. Čitateľovi by sa tak rozšírili možnosti vstúpiť do priameho kontaktu aj s tými aspektami Lockovej filozofie, ktoré zatiaľ môže priamo recipovať len v cudzích jazykoch.

Grantový projekt Agentúry na podporu výskumu a vývoja: APVV-21-0198 *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí*,

Literatúra

LOCKE, John. 1983. Rozprava o ľudskom rozume. prekl. Ján Letaši. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.

MÜNZ, Teodor. 1967. Novoveká empirická a osvietenská filozofia, In Münz, Teodor (ed.): Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietenská filozofia, zv. V, Bratislava: VPL. s. 7 – 41.

PIAČEK, Jozef. 1983. Rozum a kultúrno-prírodná skutočnosť vo filozofii Johna Locka, In Locke, John: Rozprava o ľudskom rozume. prekl. Ján Letaši. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda. s. 5 – 31.

POPOVIČ, Anton, ed. 1983. Originál – preklad: Interpretačná terminológia. Bratislava: Tatran.

- ZIGO, Milan. 2008. Miesto Antológie vo vývinových súvislostiach slovenskej filozofie. In Filozofia, roč. 63, č. 10, s. 863 – 873.
- ZIGO, Milan. 2009. Edícia Filozofické odkazy (1973 – 1990): jej charakter, realizácia a význam. In Filozofia, roč. 64, č. 10, s. 984 – 995.

Formovanie akademického hlasu prostredníctvom generatívnej AI: Pohľad na úvody bakalárskych záverečných prác z metadiskurznej perspektívy

Shaping academic voice with generative AI: A metadiscursive perspective on bachelor's thesis introductions

Mgr. Dajana NOVÁK, Mgr. Bianka PAVLÍKOVÁ

Abstrakt

Rapidný nástup nástrojov generatívnych jazykových modelov ovplyvňuje a transformuje praktiky písania záverečných prác vo vysokoškolskom akademickom prostredí a preto príspevok reaguje na aktuálnu výskumnú problematiku a skúma vplyv generatívnej umelej inteligencie na jazykovú a diskurzívnu rovinu úvodov bakalárskych záverečných prác. Úvod je chápaný ako výskumný priestor, kde si autor buduje svoj hlas a legitimizuje tému výskumu. Korpus pozostáva z 30 úvodov bakalárskych prác z odboru filológie v dvoch časových líniách, rokov 2020 a 2025, aby sa prejavila dichotómia medzi obdobiami pred a po rozšírení AI. Analytickým rámcom je kombinácia kvalitatívnych a kvantitatívnych výskumných metód- korpusovej a diskurznej analýzy. Kľúčovým analytickým rámcom je Hylandov model metadiskurzu, vychádzajúci z interaktívneho a interakčného metadiskurzu. Cieľom príspevku je identifikovať diskurzívne tendencie spájané s AI- asistovaným písaním a prispieť empiricky k akademickému diskusii o meniacich sa normách akademického písania.

Kľúčové slová: metadiskurz, generatívna umelá inteligencia, Hylandov model, AI- asistované akademické písanie.

Abstract

The rapid emergence of generative language models is reshaping writing practices in higher education and is gradually transforming how students approach their final theses. Responding to this current research agenda, the paper examines the impact of generative artificial intelligence on the linguistic and discursive realisation of bachelor's thesis introductions. The introduction is approached as a rhetorical research space in which authors construct their academic voice and legitimise the relevance of their research topic. The corpus consists of 30 introductions from bachelor's theses in philology, divided into two time periods, 2020 and 2025, in order to capture the dichotomy between pre-AI and post-AI writing contexts. The analytical framework combines quantitative corpus-based methods with qualitative discourse analysis. Its central theoretical grounding is Hyland's model of metadiscourse, drawing on the distinction between interactive

and interactional resources. The aim of the study is to identify discursive tendencies that may be associated with AI-assisted writing and to contribute empirically to the ongoing debate on how generative AI is reshaping norms, conventions, and authorial presence in academic writing.

Keywords: metadiscourse, generative artificial intelligence, Hyland's model, AI-assisted academic writing.

Kontaktné údaje:

Mgr. Dajana Novák

Fakulta aplikovaných jazykov

Ekonomická univerzita v Bratislave

dajana.novak.2@euba.sk

Mgr. Bianka Pavlíková

Fakulta aplikovaných jazykov

Ekonomická univerzita v Bratislave

bianka.pavlikova@euba.sk

Introduction

Academic writing has long been seen as more than a straightforward channel for passing on knowledge. It is also a social practice, embedded in disciplines, where identities are formed, authority is claimed, and professional legitimacy is negotiated. From that angle, thesis introductions carry unusual weight. They are the opening arena in which inexperienced writers are expected to show why their topic matters, signal membership in a disciplinary group, and display command of academic norms. What emerges through these moves is an academic voice, a discursive presence built out of particular linguistic decisions and rhetorical habits. The fast arrival of generative artificial intelligence adds another layer to this situation. Large language model tools are now finding their way into student writing routines, including the drafting and polishing of final theses. They can help with organization and with smoothing language, but their use also brings up pressing issues around authorship, writer control, and what counts as an “authentic” academic voice. As these systems become normal parts of academic life, it becomes necessary to look closely at how they might alter the rhetorical and interpersonal features that give scholarly writing its shape. Research so far has started to map the stylistic and structural fingerprints of AI-produced text, yet the question of how AI influences the discursive construction of academic voice in real student writing has received less sustained attention. Thesis introductions, in particular, have not been examined enough, even though they are a genre-specific point where disciplinary alignment, stance, and engagement with readers meet. To address this gap, the present study looks at bachelor’s thesis introductions written in Slovakia before and after generative AI became widely adopted. Using Hyland’s interpersonal model of metadiscourse, it analyzes how interactive and interactional resources are distributed and what work they do in two corpora from different points in time, 2020 and 2025. Combining quantitative measurement with qualitative reading, the study aims to trace discursive patterns linked to AI-assisted writing and to add empirical evidence to the wider discussion of how generative AI is changing academic voice and rhetorical expectations in higher education.

1. Literature Review

Generative artificial intelligence has become a visible presence in student writing practices, particularly in environments where large language models are used for drafting, revising, or reformulating academic texts. Research examining AI-assisted writing repeatedly observes that such tools tend to improve surface-level features of discourse, including grammatical accuracy, lexical cohesion, and structural organisation (Kim et al., 2024, pp. 1266–1268; Wang, 2024, pp. 1826–1828). At the same time, scholars have raised questions about how these tools affect the rhetorical and interpersonal dimensions of academic writing, especially the ways in which authors position themselves in relation to their claims and readers (Amirjalili et

al., 2024, pp. 7–11; Hosni, 2025, pp. 244–246). Comparative analyses of AI-generated and human-authored texts suggest that AI-supported writing often demonstrates strong organisational clarity while relying on relatively conventional rhetorical patterns (Jiang and Hyland, 2025, pp. 19–22; Raitskaya and Tikhonova, 2024, pp. 5–7). In such texts, discourse organisation tends to follow predictable sequences and formulaic connective structures, which may enhance readability but simultaneously reduce rhetorical variation and authorial nuance. Similar tendencies have been observed in studies of argumentative writing, where AI-generated texts frequently display coherent macro-structure but weaker development of critical positioning and epistemic negotiation (Ali, 2024, pp. 116–118; Herbold et al., 2023, pp. 2–4; Yang et al., 2024, pp. 6–9). These findings suggest that generative systems may regularise academic discourse by reinforcing established textual conventions while offering fewer resources for the expression of individual stance.

Such patterns are particularly relevant in the context of thesis introductions. As a genre, the introduction performs several rhetorical tasks simultaneously: it establishes the relevance of the research topic, situates the study within existing scholarship, and signals the author's role in the developing argument. For novice writers, this section often represents a key site where disciplinary identity and authorial voice begin to take shape (Kim et al., 2024, pp. 1267–1269). Studies examining AI-assisted thesis writing indicate that while generative tools can support the presentation of topic relevance and structural clarity, they do not necessarily facilitate the more nuanced work of positioning arguments or negotiating disciplinary expectations (Amirjalili et al., 2024, pp. 2–3; Hosni, 2025, pp. 245–247). To examine such rhetorical dynamics more systematically, many scholars have turned to metadiscourse analysis. In Hyland's interpersonal framework, metadiscourse refers to the linguistic resources writers use both to organise their texts and to manage their relationship with readers (Hyland, 2005, p. 125). The model distinguishes between interactive resources, which guide readers through the structure of the discourse, and interactional resources, which express stance, evaluation, and engagement. Studies applying this framework to student writing consistently report a stronger reliance on interactive resources, particularly in second-language contexts, where organisational clarity often takes precedence over interpersonal positioning (Alkhathlan, 2019, pp. 220–221; Erarslan, 2021, pp. 239–241; Zali et al., 2021, pp. 21–23; Yoon et al., 2020, p. 230). The intersection between AI-assisted writing and metadiscourse analysis has only recently begun to attract scholarly attention. Because metadiscourse operates at the boundary between textual organisation and interpersonal positioning, it offers a useful lens for examining how technological writing environments may shape rhetorical choices. In particular, changes in the balance between interactive and interactional resources can reveal whether emerging writing practices prioritise textual organisation or authorial positioning (Jiang and Hyland, 2025, pp. 25–29; Raitskaya and

Tikhonova, 2024, pp. 6–8). Despite growing interest in AI-mediated academic writing, empirical research based on authentic student texts remains limited. Much of the existing literature relies on experimental comparisons between AI-generated and human-authored writing or focuses on student perceptions of AI use (Kim et al., 2025, pp. 1267–1269; Nguyen et al., 2024, pp. 851; Wang, 2024, pp. 1827–1828). While these studies provide valuable insights, they reveal less about how writing practices evolve within real academic genres over time. A diachronic examination of thesis introductions therefore offers an opportunity to observe whether shifts in writing environments correspond to changes in the distribution and rhetorical function of metadiscourse markers.

2. Methodology

The methodology follows Hyland's metadiscourse framework, which separates metadiscourse into interactive and interactional resources. Consistent with Hyland's (2005) interpersonal model, metadiscourse is taken to mean the linguistic features writers rely on to shape their text and manage the relationship they establish with readers. On the interactive side, the focus is on devices that steer readers through the text's organization, such as transitions, frame markers, endophoric markers, evidentials, and code glosses. Put to work in this way, these markers arrange information, indicate how ideas connect, and support coherence across the text. Interactional resources, in contrast, make the writer more visible in the discourse. They include hedges, boosters, attitude markers, engagement markers, and self-mentions, and they serve to convey stance, signal levels of certainty, and draw readers into the developing argument. For this study, every bachelor's thesis introduction was coded in a systematic way using Hyland's taxonomy. Attention centred on the frequency and spread of these markers, and also on how they function, especially in terms of how interactive and interactional choices help produce an academic voice. With this framework in place, it becomes possible to examine in detail how novice writers locate themselves within a disciplinary community, and how generative AI might shift the rhetorical and interpersonal choices they make.

The corpus consists of 30 bachelor's theses introductions in English language from the fields of study: foreign languages and intercultural communication from the Bratislava university of Economics and Business. The corpus was divided into two sub-corpora based on the year. The year 2020 (n=15) as the representing year for AI absence and 2025 (n=15) as the chosen year representing the year when AI has already been introduced and spread in Slovakia. The texts were analysed manually with peer review to assure the accuracy of results. Coding was conducted at the clause and phrase level. Linguistic items were only annotated as metadiscourse when they explicitly functioned to organise the discourse, guide the reader, or express the writer's stance and engagement. Items serving purely propositional meanings (e.g. temporal

adverbs indicating real-world time or verbs describing research activities without rhetorical function) were excluded. In ambiguous cases, classification was determined by immediate context and rhetorical function rather than by lexical form alone. The coding protocol was established to enhance reliability prior to analysis. The criteria of exclusion and inclusion for each metadiscourse category were specified alongside with borderline cases e.g. self-mentions used procedurally versus epistemically, modal verbs expressing stance vs. factual possibility). Further, quantitative approach was applied by calculating frequencies of interactive and interactional metadiscourse resources. Raw frequencies were normalised per 1000 words. The combination of qualitative and quantitative methods allows for both systematic comparison and discourse interpretation of pre-AI and post- AI academic writing.

3. Results and Discussion

The analysis examines the distribution and functional realisation of interactive and interactional metadiscourse resources in bachelor's thesis introductions and compares their occurrence across two temporal contexts: 2020 and 2025. The comparison aims to identify discursive tendencies associated with the changing writing environment, particularly in relation to the growing presence of generative AI in academic writing practices.

Across both sub-corpora, interactive metadiscourse resources occur more frequently than interactional ones, confirming the central role of organisational guidance in thesis introductions. However, their relative proportions differ substantially between the two periods. In the 2020 corpus, interactive markers clearly dominate, producing a strongly asymmetrical metadiscursive profile. Writers rely heavily on explicit organisational cues that guide readers through the structure of the thesis. Interactional elements remain comparatively marginal. In the 2025 corpus, the distribution of metadiscourse becomes more balanced. Although interactive resources remain frequent, their density decreases, while interactional markers increase substantially. This redistribution suggests that later introductions devote greater rhetorical attention to stance-taking, evaluation, and reader orientation.

Corpus	Interactive	Interactional	Change
2020 (n = 15)	111.7	35.9	—
2025 (n = 15)	96.8	67.2	↓/↑↑

Table 1: The distribution of interactive and interactional resources. Source: Own elaboration.

This redistribution suggests that later introductions devote greater rhetorical attention to stance-taking, evaluation, and reader orientation. In genre terms, this may indicate a gradual shift in how novice writers interpret the communicative purpose of thesis introductions: rather than

functioning primarily as structural roadmaps, introductions increasingly operate as spaces where writers position their research within a disciplinary conversation. These results indicate that textual organisation remains an important component of thesis introductions; however, it no longer outweighs authorial stance and reader-oriented resources to the same extent as in earlier texts.

3.1 Interactive metadiscourse: textual organisation and guidance

Interactive resources organise discourse and guide readers through the developing argument. Their distribution (Table 2) differs noticeably across the two corpora. In the 2020 introductions, frame markers constitute the most prominent interactive category. These markers frequently appear in explicit structural statements describing the organisation of the thesis. Such statements often cluster within a single paragraph and function as extended previews of the thesis structure. Transitions are predominantly additive or sequential, and endophoric markers referring to later sections occur regularly.

In contrast, the 2025 corpus displays a lower overall frequency of interactive markers. Structural guidance remains present but becomes more concise. Extended chapter previews occur less frequently and explicit references to later sections are reduced. At the same time, two interactive categories increase in frequency: evidentials and code glosses. Evidentials signal stronger intertextual anchoring of the research topic, while code glosses support conceptual clarification.

Category	2020 (n = 15)	2025 (n = 15)	Change
Transitions	48.6	41.2	↓
Frame markers	36.9	22.4	↓↓
Endophoric markers	14.1	8.7	↓
Evidentials	6.3	14.9	↑↑
Code glosses	5.8	9.6	↑
Total interactive	111.7	96.8	↓

Table 2: The distribution of the interactive resources Source: Own elaboration.

Taken together, these results suggest that interactive metadiscourse in the 2025 introductions is less oriented toward explicit structural navigation and more toward disciplinary positioning and conceptual explanation.

3.2 Interactional metadiscourse: stance and authorial presence

A more pronounced difference between the two corpora emerges in the interactional dimension of metadiscourse. Interactional resources occur substantially more frequently in the 2025 introductions, indicating a stronger authorial presence and more explicit stance-taking. In the 2020 corpus, self-mentions often accompany procedural descriptions of research steps or thesis organisation. Hedging devices, attitude markers, and engagement markers occur sporadically and display limited functional variation. In the 2025 introductions, interactional markers are more frequent and diversified. Self-mentions more often accompany epistemic verbs such as *examine*, *analyse*, or *investigate*, signalling a clearer authorial role in constructing the argument. Hedging devices and evaluative markers are used more systematically to calibrate claims and highlight the significance of the research topic.

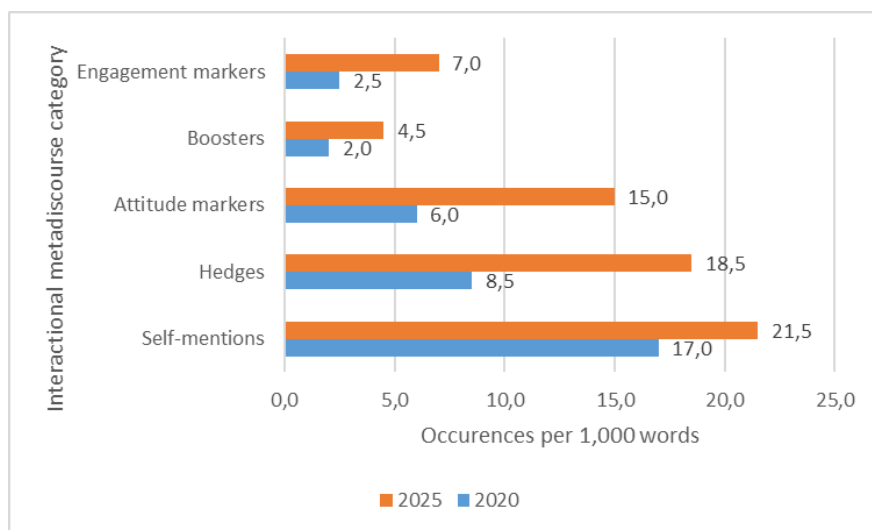

Figure 1: Distribution of interactional metadiscourse markers (per 1,000 words) in thesis introductions written in 2020 and 2025. Source: Own elaboration.

The figure demonstrates a consistent increase across all interactional categories. The most substantial growth occurs in hedging devices and attitude markers, both of which more than double in frequency. Engagement markers also display a noticeable rise, although they remain comparatively infrequent. The increased use of hedging devices may also reflect a growing awareness of disciplinary norms governing academic argumentation. In academic discourse, hedging functions not only as a marker of epistemic caution but also as a strategy for aligning claims with the expectations of the research community (Hyland, 2005). The higher density of hedges in the later corpus therefore suggests that writers are engaging more actively with these disciplinary conventions.

This pattern suggests that writers in the later corpus engage more actively in epistemic negotiation, presenting claims cautiously while simultaneously evaluating their significance within the research context.

3.3 Qualitative comparison of metadiscourse realisations

Beyond quantitative differences, the two corpora also display variation in the lexical realisation of metadiscourse markers. Table 3 summarises typical linguistic expressions associated with individual metadiscourse categories.

Metadiscourse category	Function	2020 – Typical realisations	2025 – Typical realisations
Interactive resources			
Transitions	Logical connections between propositions	and, but, also, therefore, however	however, moreover, therefore, although
Frame markers	Text organisation and signalling discourse stages	this thesis deals with; our thesis consists of; in the first chapter	this thesis aims to; the study is structured as follows; to achieve this objective
Endophoric markers	References to other parts of the text	in the first chapter; in the following chapter	this section; the following analysis; the empirical part
Evidentials	References to external sources	general references to scholars	explicit citations (e.g. Lakoff & Johnson, 1980; Hofstede et al., 2010; Liker, 2004)
Code glosses	Clarification or reformulation	that is; so-called	for example; in other words; such as
Interactional resources			
Hedges	Epistemic mitigation	can be; may be; we try to	tends to; appears to; may indicate
Boosters	Emphasising certainty	is far from; plays an important role	clearly demonstrates; significantly shapes
Attitude markers	Authorial evaluation	important; interesting; essential	crucial; significant; controversial
Self-mentions	Authorial presence	we deal with; we try to define	this thesis examines; the study analyses
Engagement markers	Reader orientation	minimal occurrence	helps us understand; provides insight into

Table 3: Typical realisations and functions of interactive and interactional metadiscourse resources. Source: Own elaboration.

The qualitative comparison reinforces the quantitative findings. The 2020 introductions rely strongly on procedural and structural formulations, emphasising organisational transparency. The 2025 corpus, by contrast, displays a broader range of epistemic and evaluative expressions. Writers more frequently employ hedging constructions such as *appears to* or *may indicate*, which allow them to calibrate claims in line with disciplinary expectations.

Taken together, these results demonstrate a gradual shift in the rhetorical function of thesis introductions. Earlier texts rely heavily on organisational guidance, while later introductions place greater emphasis on stance-taking, evaluation, and engagement with disciplinary sources. This pattern suggests that the introductory genre is evolving from a primarily structural and compliance-oriented function toward a more interactionally positioned space in which authors actively negotiate meaning and relevance within academic discourse.

Conclusion

This paper examined how academic voice is constructed in bachelor's thesis introductions through the use of metadiscourse, with particular attention to possible changes

associated with the growing presence of generative AI in student writing. Drawing on Hyland's interpersonal model, the analysis shows that academic voice emerges through rhetorical choices that organise the text, position the writer's claims, and shape the relationship with the reader.

The comparison of the two corpora suggests a gradual shift in the use of these resources. Introductions written in 2020 rely strongly on interactive markers that guide readers through the structure of the thesis. By contrast, the 2025 texts display a more balanced distribution of interactive and interactional resources. Writers more frequently employ hedges, attitude markers, and engagement markers, which indicates a stronger orientation toward stance-taking and reader awareness. At the same time, structural guidance becomes more concise, while evidentials and explanatory devices appear more regularly, contributing to clearer conceptual framing and stronger intertextual grounding. These patterns suggest that thesis introductions are increasingly functioning not only as structural overviews but also as spaces where writers position their research within a broader academic conversation. In this context, generative AI may influence writing practices indirectly by encouraging more conventionalised academic phrasing and structurally coherent discourse. However, the negotiation of stance and authorial positioning remains primarily dependent on the writer. From a pedagogical perspective, the findings underline the importance of developing students' awareness of metadiscourse as part of academic writing instruction. In environments where AI-assisted tools are widely available, the ability to recognise and critically manage rhetorical choices becomes essential for maintaining authorial control and disciplinary credibility.

The study is limited by the relatively small corpus analysed. Further research based on larger datasets and additional disciplinary contexts could help clarify how AI-assisted writing environments interact with metadiscursive practices and how these developments may shape the future construction of academic voice in student writing.

Acknowledgment

This research was elaborated within the project I-26-113-00 *Linguistic changes in the academic discourse of theses following the emergence of generative AI*

Literature

- ALI, Saif. 2024. Locating the intersection of generative artificial intelligence and human English writing skills: A comparative study. In Arab World English Journal. Special Issue on Chat GPT, pp. 112 – 123. DOI <https://doi.org/10.24093/awej/chatgpt.7>
- ALKHATHLAN, Mohammed. 2019. Metadiscourse in academic writing: An investigation of Saudi EFL students' research articles. In Linguistics and Literature Studies, Vol. 7 (5), pp. 220 – 225. DOI <https://doi.org/10.13189/lls.2019.070505>

- AMIRJALILI, Fatemeh, NEYSANI, Mohammad, NIKBAKHT, Ahmad. 2024. Exploring the boundaries of authorship: A comparative analysis of AI-generated text and human academic writing in English literature. In *Frontiers in Education*. Vol. 9, pp. 1 – 11. DOI <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1347421>
- ERARSLAN, Ali. 2021. Correlation between metadiscourse, lexical complexity, readability and writing performance in EFL university students' research-based essays. In *International journal of Education*. Vol. 9(1). pp. 238 – 254. DOI <https://doi.org/10.34293/education.v9is1-may.4017>
- HERBOLD, Steffen, HAUTLI-JANISZ, Annette, HEUER, Udo, KIKTEVA, Zornitsa, TRAUTSCH, Alexander. 2023. A large-scale comparison of human-written versus ChatGPT-generated essays. In *Scientific Reports*, Vol. 13 (18617). pp. 1 – 11. DOI <https://doi.org/10.1038/s41598-023-45644-9>
- HOSNI, Jamil. 2025. Preserving authorial voice in academic texts in the age of generative AI: A thematic literature review. In *Arab World English Journal*. Vol. 16 (3). pp. 244 – 258. DOI <https://doi.org/10.24093/awej/vol16no3.14>
- HYLAND, Ken. 2005. Stance and Engagement: A Model of Interaction in Academic Discourse. In *Discourse Studies*, Vol. 7, pp. 173 – 192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- JIANG, Feng, HYLAND, Ken. 2025. Rhetorical distinctions: Comparing metadiscourse in essays by ChatGPT and students. In *English for Specific Purposes*, Vol. 79, pp. 17 – 29. DOI <https://doi.org/10.1016/j.esp.2025.03.001>
- KIM, Jieun, YU, Seonah, DETRICK, Rachel, LI, Nan. 2024. Exploring students' perspectives on generative AI-assisted academic writing. In *Education and Information Technologies*, Vol. (30) , pp. 1265 – 1300. DOI <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12878-7>
- NGUYEN, Anh, HONG, Yifan, DANG, Bao, HUANG, Xia. 2024. Human–AI collaboration patterns in AI-assisted academic writing. In *Studies in Higher Education*, Vol. 49, pp. 847 – 864. DOI <https://doi.org/10.1080/03075079.2024.2323593>
- RAITSKAYA, Larisa, TIKHONOVA, Elena. 2024. Appliances of generative AI-powered language tools in academic writing: A scoping review. In *Journal of Language and Education*. Vol. 10 (4). pp. 5 – 24. DOI <https://doi.org/10.17323/jle.2024.24181>
- WANG, Chao. 2024. Exploring students' generative AI-assisted writing processes: Perceptions and experiences from native and nonnative English speakers. In *Technology, Knowledge and Learning*, Vol. 30, pp. 1825 – 1846. DOI <https://doi.org/10.1007/s10758-024-09744-3>

- YANG, Shu, CHEN, Shukun, ZHU, Hailin, LIN, Jiayi, WANG, Xi. 2024. A comparative study of thematic choices and thematic progression patterns in human-written and AI-generated texts. In *System*, Vol. 126 (103494), pp. 1 – 15. DOI <https://doi.org/10.1016/j.system.2024.103494>
- ZALI, Mohd, MOHAMAD, Roslina, SETIA, Ramesh, BANIAMIN, Rahmah, RAZLAN, Roziah. 2021. Comparisons of interactive and interactional metadiscourse among undergraduates. In *Asian Journal of University Education*, Vol. 6 (4). pp. 21 – 30. DOI <https://doi.org/10.24191/ajue.v16i4.11946>

Women Between Two Homes: Diaspora and Homing Desire in A.M. Bakalar's Madame Mephisto

Ženy medzi dvoma domovmi: diaspóra a túžba po domove v románe Madame Mephisto od A. M. Bakalar

Mgr. Karolína ALBERTOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na dielo *Madame Mephisto* (2012) od A. M. Bakalar, ktorý je skúmaný z pohľadu štúdií diaspóry. Román, ktorý napísala poľsko-britská autorka, ponúka fiktívne stvárnenie súčasných skúseností migrantiek zo strednej a východnej Európy v Británii. Analýza sa zameriava na problematiku dvoch domovov a na fyzické, imaginárne a naratívne pohyby medzi Poľskom, domovskou krajinou, a Britániou, hostiteľskou krajinou. Článok čerpá z teórie Avtar Brah (1996), jej chápania pojmu diaspóra a konceptu „homing desire” (túžba po domove). Hlavná hrdinka románu, Magda, je kvôli odcudzeniu od svojej rodnej krajiny nútená emigrovať z Poľska do západnej metropoly Londýna. Tam žije v neznámom a nepriateľskom prostredí. V tomto nadnárodnom priestore sa musí vysporiadať s chápaním svojej pozície ako nositeľky poľskej národnej a kultúrnej pamäti a tiež ako aktérky osobnej a historickej transformácie. Príspevok zdôrazňuje, že koncept „homing desire” je vhodný na analýzu Magdinej komplexnej pozície, pretože odhaľuje, ako autorka imaginatívne rekonštruje Poľsko v britskom kontexte a zároveň spochybňuje nacionalistické predstavy o svojej vlasti.

Kľúčové slová: Madame Mephisto, štúdie diaspóry, homing desire, ženská migrácia.

Abstract

This presentation examines A.M. Bakalar's *Madame Mephisto* (2012) through the lens of diaspora studies. Written by a Polish-British author, the novel offers a fictional representation of the contemporary immigrant experience of East-Central European women in Britain. The analysis focuses on the notion of two homes and on the physical, imaginary, and narrative movements between Poland, the home country, and Britain, the host country. More specifically, the paper draws on Avtar Brah's theorization of diaspora, particularly her concept of the “homing desire” (1996). The novel's protagonist, Magda, is driven by the estrangement from her country of origin to migrate from Poland to the Western metropolis of London. There, she inhabits an unfamiliar and unhomely space. Within this transnational setting, she negotiates her position as a bearer of Polish national and cultural memory while acting as an agent of personal and historical transformation. I argue that the concept of “homing desire” is particularly useful for analysing

Magda's complex positionality, as it illuminates how the author imaginatively reconstructs Poland within the British context while simultaneously questioning nationalistic conceptions of her homeland.

Key words: Madame Mephisto, diaspora studies, homing desire, female migration.

Kontaktné údaje:

Mgr. Karolína Albertová

Ústav svetovej literatúry

Slovenská akadémia vied

karolina.albertova@savba.sk

Introduction

The largest Polish diaspora in the world can be found in the United Kingdom. According to the UK Office for National Statistics (2025), around 682,000 UK residents were born in Poland, and broader estimates suggest roughly 700,000 – 740,000 Polish nationals currently live in the UK. The numbers grew significantly after 2004 when Poland joined the European Union, allowing thousands of young people to flee the country and pursue careers abroad. Many of them were women whose own stories inspired them to write about the migrant experience. Thus, a group of British-Polish female authors emerged, bringing new names to the international literary scene, including Joanna Czechowska, Agnieszka Dale, and A.M. Bakalar, whose novel *Madame Mephisto* (2012) is the main subject of this study.

1. A.M. Bakalar's *Madame Mephisto*

A.M. Bakalar (penname of Joanna Zgadzaj) has lived in multiple countries before establishing herself in London. Her writing and academic pursuits were significantly shaped by her personal experience with migration and exposure to diverse cultures. This influence is evident in her novel *Madame Mephisto*, whose protagonist, Magda, must navigate her life between two countries – native Poland and adopted England. Driven by a desire to find a cover job for her illegal drug business and to escape the backward teachings of her mother and nation, Magda leaves Poland for England. Assured she would never return to her homeland, Magda explores her opportunities as a member of the Polish diaspora – creating a career without children or marriage and building a home in London. Bakalar complicates this process through three specific elements explored in this study. First is the mother, who represents typical Polish stereotypes and moral values that Magda wishes to escape. The second element is the country itself, together with its dangerous misogynistic politics. The third analysed aspect is the Polish diaspora in London as depicted by Bakalar. All these elements are studied to uncover how they shape Magda's "homing desire" (Brah, 1996, p. 177).

2. Avtar Brah's 'homing desire'

The concept of the 'homing desire' was introduced by Avtar Brah in her book *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities* (1996). In the chapter titled "Diaspora, Border and Transnational Identities", Brah (1996) investigates the mass movement of people at the very end of the 20th century, affected by political shifts in Eastern Europe and former regions of the Soviet Union (p. 175). The crucial element of Brah's chapter is her understanding of diaspora that she views as "an ensemble of investigative technologies that historicise trajectories of different diasporas, and analyse their relationality across fields of social relations, subjectivity and identity" (p. 177). In other words, Brah views the concept of diaspora as "*an interpretive frame referencing the economic, political and cultural dimensions of contemporary forms of*

migrancy” (p. 183, emphasis in the original). She claims that diasporas are composed of journeys embarked upon, lived, and re-lived through multiple modalities (gender, race, generation, class, religion, language), which make all diasporas “differentiated, heterogeneous, contested spaces” (Brah, 1996, p. 180-181). Even though diasporas imply being constructed by a common “we”, Brah calls for attention to the “nature and type of processes in and through which the collective ‘we’ is constituted” (p. 181). The binaries that construct diasporas should not be studied in isolation, but in relation to other constructions to uncover why and how the individual signifiers “*slide into one another in the articulation of power*” (Brah, 1996, p. 182, emphasis in the original). Such an approach allows us to see how a given binary is formed and comes to appear as a coherent, stable, socially constructed category.

Within her argument on diaspora, Brah criticizes the discourses of fixed origins and introduces the notion of “a homing desire” (p. 177). This ‘homing desire’ should not be confused with a desire for a homeland, as not all diasporas revolve around the ideology of return to a place of origin. Moreover, a distinction must be made between “‘feeling at home’ and declaring a place as home” (Brah, 1996, p. 194). A home is viewed by Brah either as “a mythic place of desire in the diasporic imagination” or as “the lived experience of a locality” (p. 188-9). The processes of diasporic identity formation are always plural, and diasporas are characterized by long-term community formations. However, the “multi-placedness of home in the diasporic imaginary does not mean that diasporian subjectivity is ‘rootless’” or that the individuals in a given diaspora feel unanchored in their place of settlement (Brah, 1996, p. 194). Members of the Polish diaspora in London may actually develop attachments and allegiances to Britain, comparable to those of British citizens.

As homing desire remains the most compelling aspect in our analysis of Bakalar’s novel, the focus now lies on examining Magda’s homing desire through the effects of three specific factors: the mother, Poland, and the Polish diaspora in London.

3. Homing desire in *Madame Mephisto*

As previously suggested, homing desire is not the same as ‘desire for a homeland’. In Brah’s understanding, the idea of belonging is constructed beyond nationalist or territorial frameworks, away from narratives of exile and return. Such a configuration thus allows Magda to search for a sense of belonging, safety, and recognition in London.

3.1 The Mother

The homeland in the narrative remains imagined and remembered mainly through Magda’s memories and direct interactions with her mother, who has a strong impact on Magda. In her novel, Bakalar does not give the mother a name, but we read about ‘the mother’, ‘our mother’, or ‘my mother’. Although the character plays an important role in the (dis)satisfaction

of Magda's homing desire, it is more about what 'the mother' represents than about who she is. The narrator creates an impression that the mother is the country, demonstrating its nationalistic ideals, fundamental Catholic teachings, and gendered stereotypes. Firstly, we can read Magda's mother as the embodiment of stereotypical backward teachings associated with women in Poland. Since Magda does not obey these principles, she fails not only as a daughter but also as a Polish woman: "You see, the sanctity of family meant submitting to my mother, and I was guilty of betraying my family, and by the same token, betraying my country. She regarded my resistance as a destruction of myself. I was her failure" (*Madame Mephisto*, p. 115). Strong nationalist tendencies are also apparent in the London setting, where Magda's homing desire is affected by her mother through constant feelings of guilt, shame, and self-doubt about leaving Poland. The peaceful, anonymous, and transnational home Magda has built in London shatters under her mother's actions when she attempts to remove anything foreign from Magda's life, including food and other-than-Polish partners: "She sanitised my house, and my life, against anything she considered foreign," exchanging it for Polish items and people (*MM*, p. 22).

As Martyna Bryla (2020) indicates, our second interpretation views the mother as a representation of the national myth of *Matka Polka*. *Matka Polka* (Mother Pole) is defined by Bryla as "an idealized model of an exemplary wife, mother and a professional who is capable of juggling numerous responsibilities in the name of the well-being of the family" and the nation (p. 4). By reflecting this cultural discourse in societal expectations present in the novel, Magda becomes one of the Polish women responsible for the preservation of the nation through family and motherhood: "You are a woman. You should get married and have children. It's your responsibility. It's what every woman wants" (*MM*, p. 187). Refusing to willingly sacrifice herself for the sake of the nation and the family, Magda breaks away from the deep-set paradigm of *Matka Polka*:

Much to my mother's disappointment, I yearned for a childless and marriage-free existence, whether in Poland or in England, and with the list of expectations relentlessly drummed into my head since I was a child at school and at home, I felt I had to escape my conventional predicted future. I was terrified by the prospect of ending up like my mother; a faithful and devoted housewife. (*MM*, p. 7)

The protagonist does not deny that her identity was significantly shaped in the post-communist homeland: "the essence of my being was formed where I came from" (*MM*, p. 5). However, Magda clearly voices the need for an escape. This motif recurs throughout the book as a certain driving force behind Magda's dissatisfaction with places that could be proclaimed her home. At the end of the novel, Magda starts to exhibit many traits she has previously criticized in her mother. They appear after a tragic car accident involving her sister. Unexpectedly, Magda becomes the primary caregiver to her niece, questioning her own maternal abilities marked by

the illegal activities and crimes she has been involved with: “What am I going to do with you now? [...] It seems to me unbearably sad for life to start that way for you, with the death of people who are supposed to defend you against people like me” (*MM*, p. 215). Although the protagonist previously rejected her homeland and sought diversity, anonymity, and freedom abroad, Magda becomes part of the myth – just as her mother did; she is now responsible for preserving it for her niece.

3. 2. Poland

On the very first page of the novel, Poland is defined as a nation “that is unaware of its own collective backwardness, to its utter tragedy. It works efficiently only under occupation and dictatorship. Xenophobic and nationalistic,” which is a description that reflects the author’s personal critical vision of her birth country (*MM*, 1). Naturally, Poland in *Madame Mephisto* could be considered from many perspectives. In this study, the focus lies on ways in which Poland fails Polish women, forcing them to leave the country. More specifically, we focus on how Polish law affects women's reproductive health in the novel.

The first theme the author addresses in this relation is abortion – a highly timely topic in Poland at the time of publication of the novel and, unfortunately, still today. The author contrasts the protagonist’s progressive and liberal views with those of a country where abortion is illegal and where medical professionals who assist women in undergoing one are punished for fulfilling the Hippocratic Oath. Magda’s fictional case can thus be linked to thousands of real Polish women, doctors, and nurses affected by anti-abortion laws. Ironically, it is the religious mother who secretly arranges the abortion of a 17-year-old Magda in the novel. Bakalar openly criticizes Polish institutions, including healthcare, schools, and most importantly, the Church, for neglecting female health:

I blame everybody for what led to that; the school which instead of sexual education, employed a priest who told us that life was the most precious gift from God and that sex was only about procreation; my mother who was too ashamed to talk to me about contraception; the gynaecologist who said I was too young to have sex so I did not need anything to protect myself. I blame this country, which failed me, installing backward religious teachings instead of helping me, terrorizing women and doctors into submission. And now, sixteen years later, abortion is still illegal, sexual education almost nonexistent, and, the country goes on a witch-hunt after gynaecologists who feel sorry for women with unwanted pregnancies. It is a said country to live in. (*MM*, p. 76-77)

Through Magda’s feelings, Bakalar captures the essence of undergoing an illegal abortion in Poland without the necessary support – medical and psychological – leaving women to cope with it by themselves:

I want you to know that I have no regrets that I did it. I forgive the person I was when it happened to me. Then, there was overpowering guilt in her, haunted by the fear she, or her mother, would go to prison. [...] Shame engulfed her throughout the whole procedure until it gave way to a huge feeling of relief. [...] Thanks to her, I am free now. (*MM*, p. 76)

However, the Polish government addressed in the novel takes the laws controlling female reproductive health one step further by criminalizing IVF treatment. Bakalar draws attention to this often-overlooked problem through Alicja, Magda's sister, who must travel to Switzerland to undergo IVF under the risk of being caught for "sophisticated abortion," as the Catholic media call this procedure (*MM*, p. 75). Alicja – a woman who wishes to fulfil her duties as a good Polish mother – must invest a large amount of money and risk her health in a different country. This points to the fact that many Polish women must look for what they desire abroad, as their homeland cannot provide them with it. One such thing emphasized in the novel is safety, anonymity, and apoliticality expected in healthcare. If one does not feel safe receiving medical treatment in their country, they cannot consider it a safe home.

3.3. Polish Diaspora in London

So far, we have explained why Magda cannot truly satisfy her homing desire in Poland and how the unfortunate circumstances associated with the death of her sister force her to return to the country. But Magda also struggles in Britain, where she is aiming for integration, which, in today's multicultural UK, means "finding a city, town or village where a particular individual can pursue his or her life goals" (Kosmalska, 2018, p. 132). Similarly to Brah, Joanna Kosmalska stresses the importance of locality, arguing that migrants integrate into a local community rather than into the whole of British society. Such communities are often ethnically diverse, so the migrants must adapt to multiple cultures. Thus, the protagonist stays in touch with the Polish community. But the mentality of the Polish diaspora depicted in the novel differs significantly from what Magda seeks abroad.

Vedrana Veličković (2019) points out that instead of concentrating on exposing Western stereotypes, which could complicate Magda's search for a home, Bakalar depicts the "sexist, racist, and nationalistic attitudes" of the Polish community, especially men, in London (p. 124). While Magda's Poland is a country that spent years "feeding fears and expectations directly to the heart of each Pole", London represents a peaceful refuge, where she can find her desired home as long as she stays away from the Polish community: "I loathed my connection with my home country when I was in London, camouflaging myself on the streets, pretending I did not speak my mother tongue, looking the other way when I heard Polish being spoken" (*MM*, p. 5, p. 165). Such a critical argument reflects Magda's disillusionment not only with Poland but also

with Polish migrants in Britain. Through Magda, the author openly criticizes the pretentious lifestyle of the Polish diaspora in London:

‘They simply want to stay among Poles – Polish food, Polish friends, Polish shops and all that,’ I said. ‘Most of them don’t speak fluent English. Even if I wanted to help them with getting a job, with no language, I’m sorry, but they are not going to be able to work in an office. [...] It’s about the mentality. I understand that it’s comforting to be among your own people, but at the same time it limits any new opportunities. Ultimately, most Poles in the UK live lives of consciously cultivated conformity. And why bother if the majority of them want to go back anyway?’ (*MM*, p. 171)

But the protagonist wants more than a simple return to her homeland. She wishes to satisfy her homing desire in Britain, become a Londoner, and belong to the local community. In this process of endless interactions with Poles and the British, Magda turns into a chameleon, “displaying a combination of accents and faces, depending on what suited me” (*MM*, p. 165). However, she also gets caught in a state of mimicry while trying to become more British: “I began to exist in an endless process of dissecting my own identity, of self-evaluation, comparing what I said and did with the people I worked with, trying to find a way to behave and speak like them, to become one of them. Was it really possible?” (*MM*, p. 59). Magda can proclaim London her home only once she admits that she is “too British for the Poles, and too Polish for the British,” forming a unique transnational identity allowing her to navigate life in both countries (*MM*, p. 165).

Conclusion

As Brah stresses, a migrant’s homing desire is not the same as a desire for a homeland. This study has shown that homing desire is influenced by complex interactions among personal and political factors, especially for women. Although the protagonist of Bakalar’s novel proclaims: “I’m glad I have the choice to live where I want,” her experience still reveals certain constraints that complicate the process of establishing a stable sense of home (*MM*, p. 172). Focusing on three key elements – the mother, Poland, and the Polish diaspora – our analysis demonstrates how each contributes to the configuration of the protagonist’s homing desire. While the mother and the country force Magda to establish a home outside Poland, the Polish diaspora she encounters in the UK highlights differences among various types of migrants. Moreover, it implies that if Magda truly wants to satisfy her homing desire, she must form a transnational identity in London. Throughout the novel, Magda’s homing desire remains an ongoing, negotiated process, dependent on her ability to resolve these familiar, political, and diasporic influences.

Sources

- BAKALAR, A.M. 2012. *Madame Mephisto: A Novel*. Stork Press. 225p. ISBN 978-0-9571326-0-3.
- BRAH, Avtar. 1996. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London: Routledge. 278p. ISBN 0-415-12126-4.
- BRYLA, Martyna Marika. 2020. Weeding Out the Roots? Migrant Identity in A. M. Bakalar's Polish-British Fiction. In *Complutense Journal of English Studies*, vol. 28, pp. 1 – 10.
- KOSMALSKA, Joanna. 2018. Writing by Poles in the UK and Ireland: The Transnational Turn in Polish Literature. In *Teksty Drugie*, vol. 13, no. 1, pp. 131-148.
- Office for National Statistics (2025) Polish nationals living in the UK. [online]. [cit. 2026-03-2]. Available at: <https://www.ons.gov.uk/aboutus/transparencyandgovernance/freedomofinformationfoi/polishnationallivingintheuk>
- VELIČKOVIĆ, Vedrana. 2019. *Eastern Europeans in Contemporary Literature and Culture: Imagining New Europe*. London: Palgrave Macmillan, 219p. ISBN 978-1-137-53792-8.

SEKCIA RUSISTIKY

Špecifiká metaforických slovných spojení v ekonomické sféře

Особенности метафорических словосочетаний в экономической сфере

Mgr. Andrei SHAKHVOROSTOV

Abstrakt

V práci sa skúmajú metaforické slovné spojenia, ktoré fungujú v súčasnej ekonomickej komunikácii (odborné a masové médiá, analytické prehľady, firemné správy, verejné vystúpenia predstaviteľov podnikateľského sektora a štátu). Analyzujú sa zdroje obraznosti a najproduktívnejšie modely metaforického pomenovania, pomocou ktorých sa opisuje dynamika trhu, finančné riziká, inflačné procesy a správanie ekonomických aktérov. Osobitná pozornosť sa venuje pragmatickým účinkom ekonomických metafor: ich hodnotiacemu potenciálu, schopnosti zjednodušovať zložité javy, nastavovať interpretačné rámce, posilňovať alebo znižovať úzkosť publika, ako aj legitimizovať riadiace rozhodnutia. Identifikujú sa tendencie štandardizácie a obnovovania metaforického repertoáru v podmienkach digitalizácie, krízovej agendy a konkurencie mediálnych naratívov.

Kľúčové slová: metaforizácia, slovné spojenia, ekonomická sféra, ruský jazyk.

Аннотация

В работе рассматриваются метафорические словосочетания, функционирующие в современной экономической коммуникации (деловые и массовые СМИ, аналитические обзоры, корпоративные отчёты, публичные выступления представителей бизнеса и государства). Анализируются источники образности и наиболее продуктивные модели переносного наименования, с помощью которых описываются рыночная динамика, финансовые риски, инфляционные процессы и поведение экономических факторов. Особое внимание уделяется прагматическим эффектам экономических метафор: их оценочному потенциалу, способности упрощать сложные явления, задавать интерпретационные рамки, усиливать или снижать тревожность аудитории, а также легитимировать управленческие решения. Выявляются тенденции стандартизации и обновления метафорического репертуара в условиях цифровизации, кризисной повестки и конкуренции медийных нарративов.

Ключевые слова: метафоризация, словосочетания, экономическая сфера, русский язык.

Kontaktné údaje:

Mgr. Andrei Shakhvorostov

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

shakhvorostov2@ucm.sk

Введение

Экономическая сфера функционирует как область высокой абстракции: значительная часть смыслов формируется вокруг процессов и отношений, которые невозможно наблюдать напрямую (стоимость, риск, ликвидность, доступность финансовых услуг, кредитование). В этих условиях естественный язык регулярно обращается к метафорическим механизмам, позволяющим представить экономические явления через более наглядные и опытно освоенные области — тело, пространство, стихии, социальные практики, артефакты и инструменты. Метафорические словосочетания выполняют одновременно объяснительную и оценочную функции: они упрощают сложные взаимосвязи и задают интерпретационную рамку, влияя на восприятие причин событий и допустимости мер регулирования.

Цель исследования состоит в выявлении и описании основных типов метафорических словосочетаний, функционирующих в экономической сфере, а также в установлении их структурных особенностей и дискурсивных функций.

Научная новизна работы заключается в том, что метафорические словосочетания экономической сферы рассматриваются не только как отдельные образные номинации, но и как системно организованный фрагмент экономического дискурса, объединяющий лексикографически зафиксированные единицы и актуальные употребления экономической публицистики. Новым является также сопоставление типовых моделей метафоризации по классификации А. П. Чудинова с их структурным оформлением на уровне словосочетания.

1. Теоретическая часть

1.1 Теоретико-методологические основы исследования

Материал исследования сформирован из двух взаимодополняющих подвыборок и включает 50 метафорических словосочетаний экономической сферы. Первая подвыборка представляет собой лексикографически фиксированные русские номинации финансово-экономической сферы, извлечённые методом сплошной выборки из словарей, глоссариев и учебно-справочных изданий по экономике, банковскому делу, биржевой торговле и финансам. В неё вошли, в частности, сочетания «банковская пустыня», «кредитный рычаг», «ипотека "воздушный шар"», «ценовой потолок», «ценовой пол», «налоговый щит», «потребительская корзина», «инвестиционный портфель», «окно ликвидности», «налоговое убежище». Вторая подвыборка сформирована на основе русскоязычной экономической публицистики, аналитических обзоров и экспертных комментариев, где метафорические словосочетания функционируют как средство интерпретации текущих процессов. Из этого массива были отобраны сочетания «перегрев экономики», «охлаждение экономики», «обвал рынка», «волна роста», «торговая война», «ценовая

война», «лавина банкротств», «отток капитала», «финансовая подушка», «долговая ловушка» и др. Такое объединение словарного и дискурсивного материала позволяет учитывать как единицы, уже закреплённые в профессиональном узусе, так и активно воспроизводимые контекстуальные номинации.

Отбор единиц осуществлялся по следующим критериям: наличие переносного компонента, обнаруживаемого через семантическое несоответствие с буквальным значением; принадлежность к экономической сфере; оформленность в виде словосочетания (прежде всего модели прилагательное + существительное и существительное + существительное в родительном падеже, а также аппозитивные конструкции).

В итоговый корпус вошли 50 единиц: 12 антропоморфных, 13 природоморфных, 12 социоморфных и 13 артефактных словосочетаний. Репрезентативность корпуса обеспечивается сочетанием двух типов источников: словарно-справочных, фиксирующих относительно устойчивые и терминологизированные единицы, и публицистико-аналитических, отражающих актуальную речевую практику экономического дискурса.

Соотношение типов метафоры в корпусе

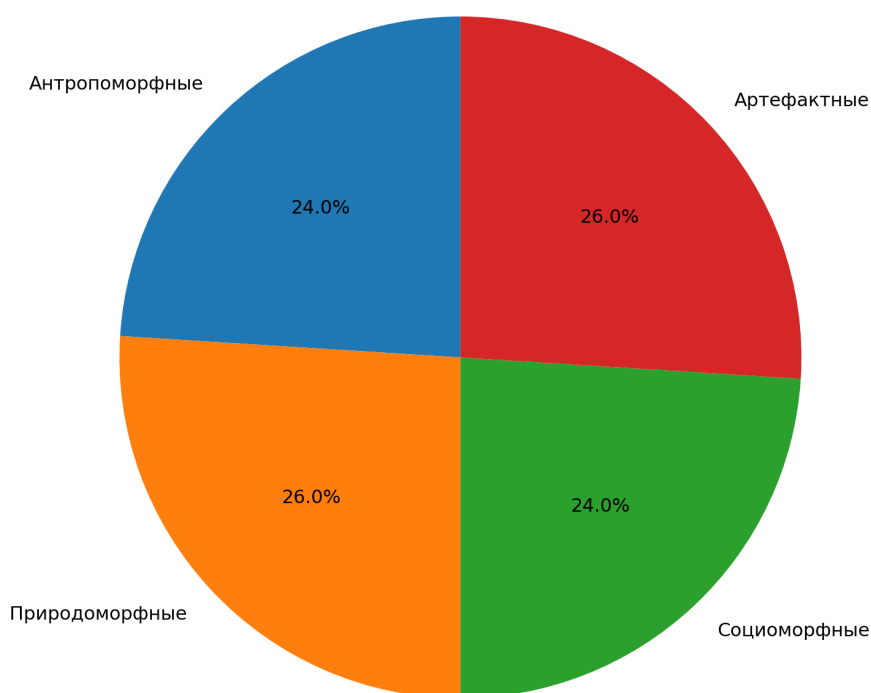

Рисунок 1: Круговая диаграмма распределения типов метафорических словосочетаний

Классификация метафорических словосочетаний проводится в рамках системы А. П. Чудинова, предложенной в его монографии «Очерки по современной политической метафорологии». Метафора описывается как связь понятийных областей с учётом

внутренней организации модели: фреймов и слотов. В качестве верхнего уровня принимаются четыре мегасферы источников метафоризации: «Человек», «Природа», «Социум», «Артефакты» (Чудинов, 2013, с. 52).

Теоретической отправной точкой служит положение Дж. Лакоффа и М. Джонсона о том, что «суть метафоры заключается в том, чтобы понять и воспринять одно явление через призму другого» (Lakoff, Johnson, 2003, с. 5). Для экономического дискурса это особенно важно, поскольку именно такой перенос обеспечивает осмысление абстрактных процессов через более конкретные сферы опыта.

С позиций критического анализа метафоры Дж. Чартерис-Блэк подчёркивает её убедительный потенциал: метафора оказывается когнитивно правдоподобной и одновременно вызывает эмоциональный отклик, тем самым направляя интерпретацию явления (Charteris-Black, 2004, с. 156). В экономическом дискурсе это проявляется в том, что метафорическая номинация не только обозначает процесс, но и задаёт способ его оценки.

Для разграничения исследуемого материала принципиально важна и позиция Н. Ю. Бородулиной, различающей метафору в экономике и экономическую метафору: в первом случае экономика выступает «сферой-мишенью», тогда как во втором — «сферой-источником» метафоризации (Бородулина, 2015, с. 40 – 43). Это разграничение позволяет точнее описывать границы корпуса и избегать смешения разных типов метафорических переносов.

Методология исследования носит комплексный характер и включает когнитивно-дискурсивный подход к описанию метафоры, структурно-семантический анализ словосочетаний, элементы контекстуального анализа и приём классификации. На первом этапе осуществлялась сплошная выборка единиц из словарно-справочных и медийно-аналитических источников; на втором — распределение материала по метафорическим моделям; на третьем — сопоставление семантики опорного образа, структуры словосочетания и его дискурсивной функции. Расширение корпуса до 50 единиц позволяет опираться не на отдельные иллюстрации, а на репрезентативный набор регулярно воспроизводимых сочетаний.

2. Практическая часть

2.1 Классификация метафорических словосочетаний по системе А. П. Чудинова

В экономической сфере наибольшую частотность демонстрируют артефактные, природоморфные и антропоморфные метафоры, что особенно заметно при анализе совокупного корпуса из 50 единиц. В словарно-справочном материале преобладают закреплённые номинации терминологического и квазитерминологического характера

(«ценовой потолок», «ценовой пол», «потребительская корзина», «налоговый щит», «окно ликвидности», «кредитный рычаг»), тогда как в публицистике и экспертных комментариях активнее используются динамические контекстуальные сочетания («перегрев экономики», «обвал рынка», «волна продаж», «лавина банкротств», «аппетит к риску», «рынок нервничает»). Это свидетельствует о том, что метафоризация экономической сферы поддерживается одновременно словарной фиксацией и живой речевой практикой.

О. П. Матиенко показывает, что в экономической терминологии особенно устойчивыми оказываются сферы-источники «природа» и «человек», что подтверждает системный характер распределения корпуса по антропоморфным, природоморфным, социоморфным и артефактным моделям (Матиенко, 2020, с. 84 – 88).

2.1.1 Антропоморфные модели

Антропоморфная метафора моделирует экономическую реальность по образцу человека и его тела, физиологического состояния, поведения и эмоциональных реакций. Наиболее продуктивна модель «экономика – это организм/болезнь», в рамках которой формируются фреймы «симптом – диагноз – лечение»: «больная экономика», «оздоровление экономики», «перегрев экономики», «охлаждение экономики», «экономика выздоравливает». К антропоморфной зоне относятся и сочетания, в которых экономические процессы интерпретируются через телесные и психологические реакции: «аппетит к риску», «финансовое здоровье компании», «рынок нервничает», «рынок ждёт сигнала», «голод рынка», «слабое звено экономики», «токсичные активы». Появление таких единиц особенно характерно для аналитических и журналистских текстов, стремящихся сделать абстрактные процессы наглядными и оценочно маркированными.

2.1.2 Природоморфные модели

Природоморфная метафора переносит на экономику признаки природных объектов, стихий и физических сред. В лексикографической подвыборке показательна модель «финансовые услуги – это ландшафт», где сочетание «банковская пустыня» описывает территорию с дефицитом банковской инфраструктуры. В публицистической подвыборке активно представлены метафоры движения и стихии: «волна роста», «волна продаж», «обвал рынка», «ценовой шторм», «денежный поток», «приток капитала», «отток капитала», «лавина банкротств». Отдельную группу составляют сочетания, основанные на образах температурного и сезонного изменения среды: «заморозка цен», «оттепель на рынке», «финансовый пузырь», «налоговый климат». Эти единицы, как правило, извлекаются из медийных и экспертных текстов, где требуется передать масштаб, интенсивность и динамику экономических процессов.

По наблюдению М. Уайта, метафорическая концептуализация роста сохраняет высокую активность даже в случаях частичной лексикализации, поэтому словосочетания с

компонентом роста продолжают выполнять объяснительную и моделирующую функцию в экономическом дискурсе (White, 2003, с. 131 – 151).

2.1.3 Социоморфные модели

Социоморфная метафора интерпретирует экономические явления через социальные практики, институты, иерархические отношения и конфликты. Если в более специальном материале фиксируются сочетания типа «краснолинейное сегрегирование», то в расширенном корпусе наиболее показательны единицы «ценовая война», «торговая война», «валютные войны», «дружественное поглощение», «враждебное поглощение», «серый рынок», «чёрный рынок», «теневая экономика», «бегство капитала», «материнская компания», «дочерняя компания», «налоговое убежище». Их появление связано прежде всего с языком экономической журналистики, корпоративной аналитики и деловой коммуникации, где экономические процессы регулярно осмысляются как формы соперничества, подчинения, родства, исключения или уклонения от правил.

2.1.4 Артефактные модели

Артефактная метафора описывает экономику через созданные человеком предметы, механизмы, контейнеры и инструменты. В лексикографической подвыборке выделяется предметно-формная модель «кредит/ипотека/платеж – это предмет особой конфигурации», представленная сочетанием «ипотека "воздушный шар"». В эту же группу входят «кредитный рычаг», «финансовая подушка», «долговая ловушка», «налоговый щит», «ценовой потолок», «ценовой пол», «валютный коридор», «окно ликвидности», «инвестиционный портфель», «потребительская корзина», «пакет акций», «безопасная гавань». Большая часть таких единиц закреплена в словарях и глоссариях, однако в публицистике они нередко получают дополнительную оценочную нагрузку, поскольку позволяют компактно представить режим ограничений, защиты, усиления, накопления или риска.

Инструментальная модель «финансирование – это инструмент» представлена не только сочетанием «кредитный рычаг», но и близкими по функции единицами «налоговый щит» и «финансовая подушка», в которых опорный компонент переносит на финансовые операции идею усиления, защиты или смягчения последствий риска. За счёт этого метафора выполняет одновременно объяснительную и прагматическую функции.

К артефактно-пространственным обозначениям относятся также сочетания «безопасная гавань», «валютный коридор» и «окно ликвидности», актуализирующие фреймы защищённого места, допустимого диапазона и регулируемого доступа к ресурсам. Подобные единицы часто встречаются как в словарях, так и в аналитических материалах, поскольку удобны для описания режимов финансовой стабильности и инструментов денежно-кредитной политики.

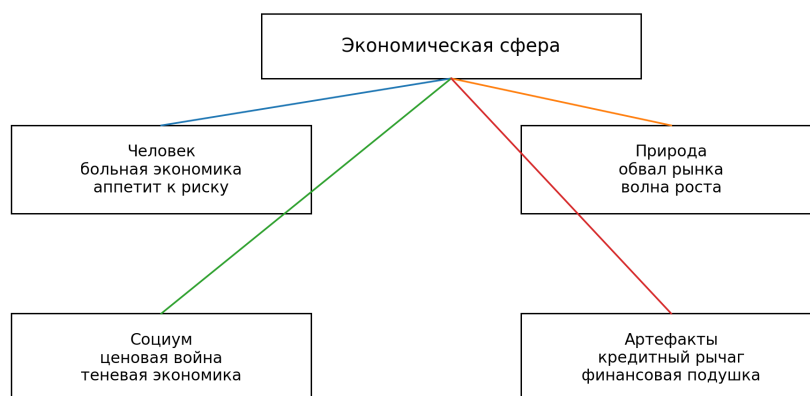

Рисунок 2: Схема классификации метафорических моделей экономической сферы

Мегасфера	Модель (сфера-источник)	Фрейм/слоты (кратко)	Примеры
Человек	Организм/болезнь	симптомы – диагноз – лечение	больная экономика; оздоровление экономики; перегрев экономики; аппетит к риску
Природа	Ландшафт/стихия	недоступность; волны/обвалы	банковская пустыня; волна роста; обвал рынка; отток капитала
Социум	Конфликт/иерархия	исключение; атака/защита	ценовая война; торговая война; враждебное поглощение; теневая экономика
Артефакты	Предмет/инструмент	форма; усиление; защита	ипотека «воздушный шар»; кредитный рычаг; налоговый щит; финансовая подушка

Таблица 1: Мегасферы метафоризации и типовые модели

2.2 Структурные особенности метафорических словосочетаний

В экономической сфере наиболее регулярны две структурные модели. Первая — «прилагательное + существительное», где метафорическая нагрузка часто сосредоточена в атрибутивном компоненте: «банковская пустыня», «больная экономика», «ценовая война», «финансовая подушка», «токсичные активы», «чёрный рынок», «теневая экономика», «ценовой потолок», «ценовой пол». Вторая — конструкции с опорным существительным и уточняющим компонентом, включая модели «существительное +

существительное» и аппозитивные образования: «аппетит к риску», «обвал рынка», «отток капитала», «лавина банкротств», «инвестиционный портфель», «пакет акций», «окно ликвидности», «ипотека "воздушный шар"». Оба структурных типа демонстрируют высокую приспособленность к терминологизации и квазитерминологизации метафорических образов.

2.3 Функциональный анализ метафорических словосочетаний

Функциональный анализ корпуса показывает, что метафорические словосочетания в экономическом дискурсе выполняют не только номинативную, но и интерпретационную функцию. Они позволяют представить сложные и абстрактные экономические процессы в форме наглядных образов, связанных с телесным опытом, природными явлениями, социальными практиками и предметным миром. В результате метафорические словосочетания становятся инструментом обозначения, объяснения и оценивания экономической реальности.

В исследуемом материале выделяются четыре основные функции: объяснительная, оценочная, аргументативная и дискурсивно-организующая. Внутри корпуса из 50 единиц объяснительная функция представлена 16 примерами, оценочная — 14, аргументативная — 10, дискурсивно-организующая — 10. Такое распределение показывает, что в экономическом дискурсе метафора прежде всего служит средством когнитивного упрощения и концептуального моделирования.

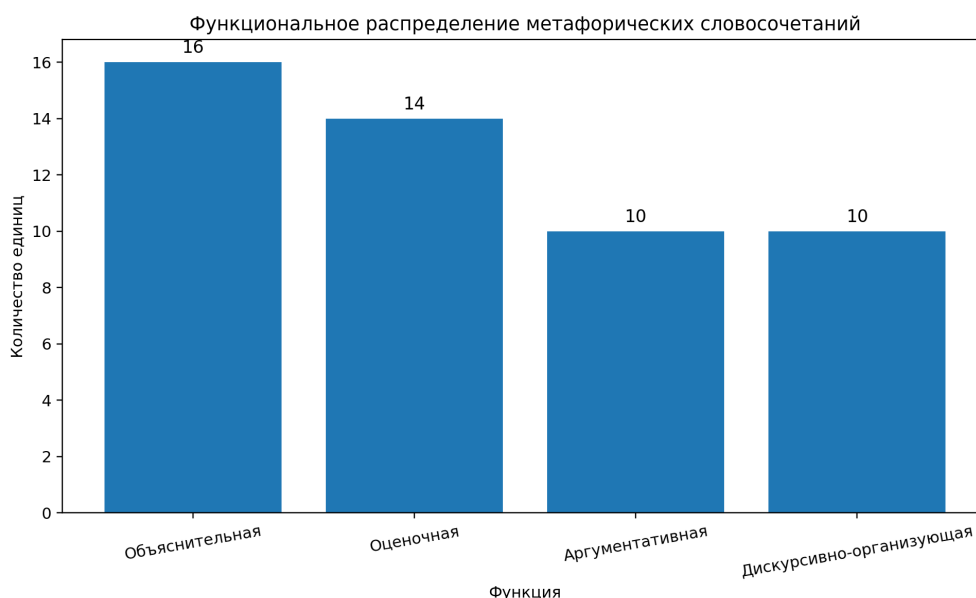

Рисунок 3: Диаграмма функционального распределения метафорических словосочетаний

Объяснительная функция проявляется в тех случаях, когда метафора делает абстрактный экономический процесс более понятным за счёт его уподобления предмету,

пространственной границе или механизму. К этой группе относятся словосочетания «кредитный рычаг», «потолок цен», «дно рынка», «окно ликвидности», «финансовая подушка», «налоговая нагрузка». Подобные единицы характерны прежде всего для аналитических и учебно-справочных контекстов, поскольку обеспечивают наглядность и терминологическую компактность.

Оценочная функция реализуется в тех случаях, когда метафорическая номинация не просто называет явление, но и маркирует его как опасное, благоприятное, дефицитное, кризисное или социально проблемное. К этой группе относятся «токсичные активы», «безопасная гавань», «банковская пустыня», «теневой сектор», «серый рынок», «грязные деньги», «финансовый пузырь». Здесь образная составляющая непосредственно формирует аксиологический фон высказывания.

Аргументативная функция проявляется в тех случаях, когда метафора помогает выстроить причинно-следственный сценарий и тем самым обосновать необходимость тех или иных экономических решений. Наиболее показательны сочетания «больная экономика», «оздоровление экономики», «перегрев рынка», «хроническая инфляция», «ценовая война», «спасение банков». Эти словосочетания вводят в дискурс модели «болезнь – лечение», «перегрев – охлаждение» и «конфликт – противодействие», подготавливая вывод о необходимости вмешательства.

Дискурсивно-организующая функция связана с тем, что метафоры объединяют разрозненные факты в единый сюжет развития событий. К этой функции относятся словосочетания «волна роста», «обвал рынка», «шторм на рынках», «лавины банкротств», «утечка капитала», «замораживание активов». Такие единицы особенно характерны для публицистики и экспертного дискурса, поскольку помогают компактно представить динамику процессов и их последствия.

Следовательно, функциональный анализ подтверждает, что метафорические словосочетания в экономической сфере выступают важным инструментом концептуализации, интерпретации и риторической организации материала. Они не только делают экономическую картину мира более доступной для восприятия, но и направляют оценку явлений, структурируют аргументацию и формируют связный дискурсивный сценарий.

Заключение

Проведённый анализ показал, что метафорические словосочетания являются значимым и продуктивным средством репрезентации экономической реальности. Это обусловлено самой спецификой экономической сферы как области высокой абстракции: многие

процессы и отношения не поддаются непосредственному наблюдению и потому осмысляются через более конкретные и опытно освоенные понятийные области.

Материал исследования позволил установить, что в экономической сфере функционируют несколько устойчивых типов метафорических моделей, соотносимых с мегасферами «Человек», «Природа», «Социум» и «Артефакты». Наиболее частотными оказались артефактные и природоморфные модели, особенно заметные в лексикографически зафиксированном материале, тогда как в публицистическом и экспертном дискурсе активнее реализуются антропоморфные и социоморфные переносы, усиливающие оценочность и аргументативную направленность высказывания.

Функциональный анализ подтвердил, что метафорические словосочетания в экономической сфере выполняют прежде всего объяснительную, оценочную, аргументативную и дискурсивно-организующую функции. Следовательно, метафора в экономическом дискурсе выступает не как второстепенное выразительное средство, а как важный инструмент концептуализации и языкового моделирования экономической картины мира.

Литература

- БОРОДУЛИНА, Наталия Юрьевна. 2015. Метафора в экономике vs экономическая метафора. In Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 2 (44), ч. 1, с. 40 - 43. ISSN 1997-2911.
- БОРОДУЛИНА, Наталия Юрьевна. – МАКЕЕВА, Марина Николаевна. 2008. Метафоризация как способ концептуализации и категоризации субъектов мира экономики. In Вопросы когнитивной лингвистики, № 1 (14), с. 75 - 79. ISSN 1812-3228.
- ВОЯКИНА, Елена Юрьевна. 2014. Ономастическая метафора в экономическом дискурсе. Комплексный подход. Тамбов: Тамбовский государственный технический университет. 100 с.
- ЛИТВИНЕНКО, Елена Юрьевна. – ФЕДОРОВА, Лариса Юрьевна. 2019. Метафора в англоязычном экономическом дискурсе: коммуникативно-прагматический аспект. In Филологические науки. Вопросы теории и практики, т. 12, № 11, с. 316 - 320. ISSN 1997-2911. DOI: 10.30853/filnauki.2019.11.67.
- МАТИЕНКО, Олеся Петровна. 2020. Метафорическое моделирование в сфере экономической терминологии. In Гуманитарные исследования, № 2 (27), с. 84 - 88. ISSN 2309-9380. DOI: 10.36809/2309-9380-2020-27-84-88.

- ТИПИЕВА, Кетино Робертовна. 2013. Метафорическая модель «Экономический кризис – это война» в англоязычном экономическом дискурсе. In Вестник Челябинского государственного университета, № 24 (315), с. 161 - 164. ISSN 1994-2796.
- ЧУДИНОВ, Анатолий Прокопьевич. 2013. Очерки по современной политической метафорологии. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет. 176 с. ISBN 978-5-7186-0540-2.
- CHARTERIS-BLACK, Jonathan. 2004. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave Macmillan. 278 p. ISBN 978-1-4039-3292-1.
- LAKOFF, George. – JOHNSON, Mark. 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. 256 p. ISBN 978-0-226-46801-3.
- WHITE, Michael. 2003. Metaphor and Economics: The Case of Growth. In *English for Specific Purposes*, Vol. 22, № 2, p. 131 - 151. ISSN 0889-4906. DOI: 10.1016/S0889-4906(02)00006-6.

Ложные друзья алгоритмов? Межъязыковые омонимы и онлайн-переводчики

Mgr. Samuel ŽEŇUCH

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na problematiku interlingválnych rusko-slovenských homoným a výziev, ktoré tieto jednotky predstavujú pre online prekladače, konkrétne DeepL a Google Translate. Analýza skúma lexikálne jednotky v troch úrovniach: izolovane, v rámci kolokácií a v kontexte celej vety, čím sa snaží zachytiť, ako prekladové algoritmy zvládajú viacvrstvový jazykový kontext. Vybrané jednotky sú prekladané spomenutými nástrojmi a získané preklady sú následne overované s využitím prekladových slovníkov, čo umožňuje identifikovať správne a nesprávne riešenia. Zistenia sú ďalej komparované s prekladmi generovanými umelou inteligenciou ChatGPT, čo poskytuje širší pohľad na rozdiely medzi klasickým strojovým prekladom a modelmi založenými na veľkých jazykových sieťach. Cieľom príspevku je nielen upozorniť na problematiku interlingválnej homonymie v strojovom preklade, ale aj načrtnúť perspektívy ďalšieho výskumu a zlepšovania prekladových algoritmov. Súčasťou príspevku je prezentácia konkrétnych príkladov úspešných i problematických prekladov, ktorá umožňuje ilustrovať praktické dôsledky prekladových rozhodnutí a poskytuje podklad pre metodické odporúčania v oblasti automatického prekladu.

Kľúčové slová: interlingválne homonymá, automatický preklad, preklad, umelá inteligencia v lingvistike.

Аннотация

Статья посвящена проблеме межъязыковых русско-словацких омонимов и вызовам, которые эти единицы представляют для онлайн-переводчиков, в частности DeepL и Google Translate. Анализ проводится на трёх уровнях: отдельно, в коллокациях и в контексте целого предложения, что позволяет оценить, как алгоритмы перевода справляются с многоуровневым языковым контекстом. Выбранные единицы переводятся указанными инструментами, а полученные переводы затем проверяются с использованием традиционных переводческих словарей, что позволяет выявить правильные и неправильные решения. Результаты дополнительно сравниваются с переводами, сгенерированными искусственным интеллектом ChatGPT, что даёт более широкое

представление о различиях между классическим машинным переводом и моделями на основе больших языковых сетей. Цель статьи — не только обратить внимание на проблему межъязыковой омонимии в машинном переводе, но и наметить перспективы дальнейших исследований и улучшения алгоритмов перевода. В статье приводятся конкретные примеры успешных и проблемных переводов, что позволяет наглядно показать практические последствия переводческих решений и служит основой для методических рекомендаций в области автоматического перевода.

Ключевые слова: межъязыковые омонимы, автоматический перевод, перевод, искусственный интеллект в лингвистике.

Kontakné údaje:

Mgr. Samuel Žeňuch

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

zenuch1@ucm.sk

Úvod

Rusko-slovenské jazykové vzťahy sú charakteristické vysokou mierou typologickej a lexikálnej príbuznosti, ktorá je dôsledkom spoločného slovanského pôvodu oboch jazykov. Táto blízkosť však zároveň vytvára priestor pre vznik medzijazykovej homonymie, teda situácií, keď formálne podobné alebo identické lexémy nadobúdajú v jednotlivých jazykoch odlišné významy. Takéto jednotky môžu spôsobovať interpretačné ťažkosti nielen pri osvojovaní si jazyka, ale aj v procese prekladu. Osobitnú pozornosť si tento jav zasluhuje v kontexte súčasných automatických prekladových nástrojov, ktoré pracujú s rozsiahlymi jazykovými dátami, no napriek tomu môžu pri spracovaní homonymných jednotiek produkovať nepresné alebo významovo posunuté riešenia. Cieľom prebiehajúceho výskumu je preto analyzovať, ako vybrané online prekladače (DeepL, Google Translate a ChatGPT) pracujú s rusko-slovenskou homonymiou. Analýza vychádza zo súboru niekoľkých prekladových jednotiek, na ktorých porovnávame jednotlivé prekladové riešenia a hodnotíme ich adekvátnosť na viacerých úrovniach. Najprv izolovane na úrovni slova, následne využívame slovo v konotácii, v slovnom spojení a analýzu završujeme hodnotením prekladu vety s využitím analyzovanej lexikálnej jednotky. V predkladanom príspevku sa budeme venovať niekoľkým vybraným medzijazykovým homonymickým párom a ako sa s ich prekladom „popasovali“ vybrané prekladače.

1. Vymedzenie javu medzijazykovej homonymie

Medzijazyková homonymia sa najčastejšie definuje ako dve slová v dvoch alebo viacerých jazykoch s rovnakou grafickou a/alebo zvukovou formou pri rozdielnom význame. Už z takéhoto vymedzenia na prvý pohľad vyplýva základný problém, základná nejednoznačnosť – rovnaká forma. Existuje v dvoch rôznych jazykoch skupina slov s rovnakou formou? Vo všeobecnosti možno povedať, že takéto jednotky existujú v časti jazykových kombinácií, hoci o absolútnej zhode hovoriť nemožno ani v kontexte príbuzných jazykov, ako sú napríklad slovenský a český¹. Rovnako však existujú kombinácie jazykov, kde takéto slová neexistujú, či už pre rozdiely v grafickej reprezentácii lexikálnej jednotky, alebo pre rozdiely vo fonetickej realizácii, t. j. pre rozdiely vo výslovnosti. S cieľom dosiahnutia jednoznačnosti vo vymedzení termínu môžeme prihliadať len na grafickú alebo len na fonetickú rovinu. Mohli by sme medzijazykové homonymy definovať len ako zhodu v grafickej rovine, či fonetickej rovine? D. Kollár sa pri opise medzijazykovej homonymie prikláňa viac k písanej forme slova ako k zvukovej: „Preto bude potrebné z tohto hľadiska zmierniť kritéria na „zhodnosť“ znenia a viac vychádzať z písanej podoby slov“ (Kollár, 1982, s. 225). S cieľom zjednodušiť problematiku by sme nemuseli prihliadať na fonetické javy a princípy, ako sú prízvuk a redukcia. Miera zhody

---

¹ Príklady slov s absolútnou grafickou zhodou existujú, ale na zvukovej úrovni o zhode hovoriť nemožno.

grafickej a fonetickej podoby slova sa môže v niektorých jazykoch značne líšiť, napr. v anglickom jazyku.

Často sa slová v dvoch (hoci aj príbuzných jazykoch) foneticky zhodujú len čiastočne a je úlohou jazykovedca rozlíšiť tieto dva javy. V prípade, že by sme definovali medzijazykovú homonymiu ako absolútnu fonetickú ekvivalentnosť, bolo by veľmi ťažké, priam až nemožné, nájsť jednoznačné medzijazykové homonymá. Napr. pri rusko-slovenskej interlingválnej homonymii by sa slová líšili prinajmenej prízvukom, keďže slovenčina má pravidelný prízvuk na prvej slabike a ruština má pohyblivý prízvuk, prípadne by sa líšili inými fonetickými javmi príznačnými pre dané jazyky. Medzi tieto javy patrí napríklad redukcia, kvalitatívna aj kvantitatívna, tzv. ákanie (аканье), v niektorých ruských nárečiach vzniká ókanie (оканье). Z toho vyplýva, že musíme definovať medzijazykovú homonymiu ako istú formálnu podobnosť, čo ale zasahuje do definície javu medzijazykovej paronymie. Aj D. Kollár vníma medzijazykovú paronymiu ako „slová podobne znejúce v dôsledku odlišných fonetických a morfológických reflexov (...) podporovaných sémantickou zhodou slovotvorného základu a zhodou slovotvornej prípony“ (Kollár, 1982, s. 225). Rozdiel medzi medzijazykovou homonymiou a paronymiou opisuje aj B. Tošič: „эти категории похожи лексическими значениями. Они различаются по степени сходства звуковой (графической) формы (при различии значений). Когда сходство больше, говорим о межъязыковой омонимии, когда меньше — межъязыковой паронимии“ (Тошић(), 1985, s. 47). Predstaviteľom podobného prístupu je český jazykovedec J. Vlček, ktorého prístup zhrnula J. V. Fedorčuk: „Автор словаря, выделяя отдельно категорию межъязыковых паронимов, утверждает, что термин "паронимия" может быть применим не только к внутриязыковому явлению. К русско-чешским паронимам Й. Влчек относит лексемы, различающиеся фонетически или морфологически. Таким образом, исследователь склонен выделять межъязыковые паронимы с точки зрения учёта формального компонента“ (Федорчук, 2001, s. 65). Ďalšiu definíciu uvádza V. V. Akulenko: „слова сопоставляемых языков, не вполне сходные по форме, но могущие вызвать у большего или меньшего числа лиц ложные ассоциации и отождествляться друг с другом, несмотря на фактическое расхождение их значений“ (Акуленко et al., 1969, s. 372). Medzijazykové homonymá musia byť podľa V. V. Akulenkova identické do momentu/stupňa totožnosti v zvukovej a/alebo grafickej forme; „до степени отождествления по звуковой и/или графической форме“ (Акуленко et al., 1969, s. 372).

Uvedené definície naznačujú, že vybraní autori pracujú s určitým stupňom podobnosti alebo momentom totožnosti. Pri paronymii je podobnosť menšia ako pri homonymii. Nie je však jasné, kedy ide o „malú“ a kedy o „veľkú“ podobnosť. Preto je nevyhnutné definovať isté pravidlá, s ktorými budeme pracovať, pri skúmaní tejto problematiky. To znamená, že je potrebné charakterizovať istý *minimálny prípustný formálny rozdiel* medzi slovami v týchto

dvoch jazykoch. Prízvuk a redukciu sme priradili k *minimálnej prípustnej formálnej disparite* (napr. *вoдитъ* – *vodit'*). Taktiež pár *ветчина* – *väčšina* priradujú T. Grigorjanová a L. Gajarský k medzijazykovej homonymii, z čoho vyplýva, že spodobovanie by mohlo patriť k tejto škále minimálnej disparity (Grigorjanová – Gajarský, 2019). Dalo by sa povedať, že medzijazykové homonymá majú u používateľa dvoch jazykov vyvolať istú neistotu alebo chybnú asociáciu. Tento opis je ale veľmi blízky, až priam totožný s falošnými priateľmi prekladateľa, takže sa viac prikláňame k definičnému systému, ktorý vyzerá nasledovne:

1) Pod pojmom falošní priatelia prekladateľa chápeme súbor všetkých slov a javov, ktoré spôsobujú, takpovediac, rôzne druhy interferencie (lexikálnu, syntaktickú, gramatickú a pod.), kde patria aj medzijazykové homonymá, aj medzijazykové paronymá a aj slová, ktoré by mohli síce z pohľadu miery podobnosti formy patriť k homonymám alebo paronymám, ale majú rovnaký význam pri vzniku inej ako lexikálnej interferencie (*обратиться к кому-либо* — obrátiť sa na niekoho).

2) Medzijazykové paronymá sú slová v dvoch jazykoch, ktoré sú formálne podobné s „veľkým“ formálnym rozdielom, pričom ich rozdiel ale nespadá pod *minimálny prípustný rozdiel* (*пыль* – *peľ*).

3) Medzijazykové homonymá sú slová z dvoch jazykov zhodné formou alebo formálne podobné, kde je v porovnaní s medzijazykovou paronymiou „malý“ rozdiel medzi formami slov, t. j. zhodné až do momentu, kedy by sme ich mohli nazvať identickými vo zvukovej alebo grafickej podobe, alebo súčasne vo zvukovej aj grafickej podobe (*агат* – *agát*, *банка* – *banka*, ale aj *вонять* – *voňať*, *ветчина* – *väčšina*).

Vráťme sa ale ešte k diferenciacii medzijazykových homoným a paroným. Je zrejmé, že nemožno tieto dva javy, hoci sú podobné a v jednotlivých jazykových kombináciách ich definície a rozdiely nejednoznačné, rozlišovať len pomocou „veľkej a malej“ formálnej a sémantickej podobnosti. S. Chucišvili (2010, s. 46) ponúka pomerne širokú a presnú klasifikáciu medzijazykových formálno-sémantických vzťahov, ktorých časť by sme mohli zaradiť k nami už intuitívne využíteľnému termínu *minimálneho prípustného rozdielu*. Autorka vychádza z princípu pravidelnosti a nepravidelnosti lingvistických črt, ktoré tvoria, takpovediac, formálny rozdiel medzi porovnávanými jednotkami. Tieto rozdiely sú ale, podľa názoru S. Chucišvili, pri medzijazykovej homonymii prípustné. Dané lingvistické javy prechodného charakteru vymedzené S. Chucišvili zhrnula M. Lacková takto (2015, s. 48 – 49):

- 1) slová plne formálne zhodné (graficky aj foneticky);
- 2) pravidelné rozdiely spojené s rôznymi abecedami;
- 3) pravidelné rozdiely spojené s rozdielmi vo variantoch jednej abecedy;
  - a) homonymia rovnakých znakov abecedy (jeden symbol alebo spojenie symbolov v rôznych jazykoch označuje rôzne zvuky);

- b) rôzne grafické označenie navzájom zhodných/podobných hlások (jedna fonéma sa označuje rôznymi symbolmi);
- 4) pravidelné rozdiely spojené s charakterom prízvuku (pozícia a typ);
- 5) pravidelné zmeny spojené s rozličnými princípmi ortoepie, s rozličnými pozičnými zmenami foném v rôznych slovanských jazykoch, ktoré nenachádzajú svoj odraz v grafike;
- 6) pravidelné zmeny spojené s rozličnými princípmi ortografie;
- 7) pravidelné zmeny spojené s rozličnou fonetickou realizáciou formantov alebo rozličnými formantmi pravidelne zodpovedajúcimi danej forme;
- 8) pravidelné rozdiely spojené s historickým striedaním spoluhlások alebo samohlások v slovnom základe;
- 9) obsahujúce niekoľko vyššie spomenutých pravidelných rozdielov;
- 10) obsahujúce jedno alebo viacero nepravidelných rozdielov;
- 11) obsahujúce pravidelné aj nepravidelné rozdiely.

Daná klasifikácia *homonymických* medzijazykových formálno-sémantických vzťahov je síce správna, ale každý jazykovedec a, dovoľme si tvrdiť, aj používateľ cudzieho jazyka pracuje s týmito typmi podobností a rozdielov na intuitívnej úrovni. Ak hovoríme napríklad o malých a veľkých formálnych rozdieloch, tak už podvedome pracujeme s istou pravidelnosťou zmien, či už grafických alebo fonetických, či odlišností spôsobených historickým vývinom jazyka, hoci ich nevieme presne pomenovať. Samozrejme treba ale podotknúť, že hranica medzi pravidelnosťou a nepravidelnosťou týchto zmien nie je ostrá a jednoznačná (Lacková, M., 2015, s. 49). Preto sa opäť ocitáme na začiatku nášho bádania – pri nejednoznačnosti hraníc medzi interlingválnymi javmi.

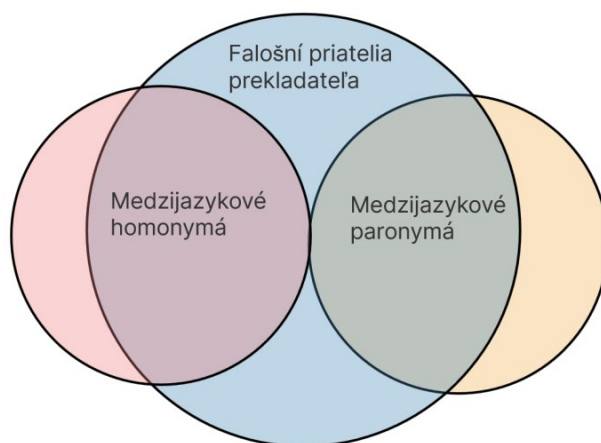
Spracúvajúc vyššie spomenuté, môžeme dospieť k nasledujúcemu *algoritmu* odlišenia medzijazykových homonym od medzijazykových paronym:

1. Ide o slová s „vysokou“² mierou podobnosti (grafickej a/alebo fonetickej)? Ak áno – homonymum. Ak nie – pokračuj v analýze.
2. Majú podobný význam? Ak áno, zväž priradenie k paronymám. Ak nie, pokračuj.
3. Spĺňajú aspoň jednu charakteristiku z homonymických vzťahov 2 – 8 klasifikácie S. Chucišvili?
  - a. Ak áno – obsahuje aj nepravidelné rozdiely?
    - i. Ak áno, zväž paronymum.
    - ii. Ak nie, zväž homonymum.
  - b. Ak nie, pôjde pravdepodobne o paronymum, ba dokonca iba o falošného priateľa za predpokladu, že spôsobuje interferenciu.

---

² Používame slovné spojenie vysoká miera podobnosti, a to preto, že, ako uvádzame, formálna zhoda prakticky nie je dosiahnuteľná. Na druhej strane si uvedomujeme, že aj tento výraz nie je presný, napriek tomu ho v tomto algoritme pre zjednodušenie využijeme.

Uvedený algoritmus síce napomáha rozlišovať homonymá a paronymá, avšak ani v prípade rusko-slovenských medzijazykových homoným nemožno jeho aplikáciu považovať za úplne spoľahlivú či bezvýhradnú. Vyššie uvedené rozdiely medzi falošnými priateľmi, medzijazykovými homonymami a paronymami sa pokúsime ilustrovať ešte na nasledujúcom Vennovom diagrame:

Obrázok 1: Vennov diagram (Samuel Žeňuch)

Na vennovom diagrame (obr. 1) je graficky znázornený vzťah jednotlivých termínov, resp. prerozdelenie lexikálnych párov k jednotlivým javom. Pri analýze tohoto diagramu môžeme konštatovať že:

1. Jednotky patriace k falošným priateľom prekladateľa (znázornené modrou) môžu patriť aj k medzijazykovým homonymám, aj k medzijazykovým paronymám, ale nemusia patriť ani k jednému z nich, keďže sme jav falošných priateľov definovali čisto na základe interferencie (okrem lexikálnej aj syntaktickej či gramatickej), nie na základe zhody formy. Pochopiteľne na interferenciu primárne vplýva formálna podobnosť, ale nie je ťažiskovou vlastnosťou falošných priateľov. Medzi falošných priateľov teda možno zaradiť jednak slová formálne rovnaké alebo podobné s rozdielnym lexikálnym významom, tak aj slová, ktoré sú síce formálne podobné, ale majú rovnaký význam, pričom spôsobujú iný druh interferencie ako lexikálny, napr. *обратиться* (*κ*) — *obrútiť sa* (*na*), kde vzniká syntaktická interferencia – použitie nesprávnej predložkovej väzby, alebo *брюхо* — *brucho*, kde vzniká čisto stylistická interferencia.
2. Nie všetky medzijazykové homonymá (ružová) a paronymá (oranžová) spôsobujú interferenciu, z čoho vyplýva, že nie celá množina týchto jednotiek môže patriť k falošným priateľom prekladateľa.
3. Ako sme už vyššie viackrát spomenuli, hranicu medzi medzijazykovou paronymiou a homonymiou nie je možné, najmä vo všeobecnom kontexte, presne a absolútne opísať,

čo reflektuje aj diagram – hranica medzi množinami má viaceré spoločné body. Jednotky patriace k tejto spoločnej hranici môžu reprezentovať napr. medzijazykové páry ako:

a. *ветчина* – väčšina: Pri tomto medzijazykovom páre síce pozorujeme pomerne značnú formálnu zhodu, ale iba na fonetickej úrovni. Táto zhoda navyše vzniká ako výsledok fonetických javov v oboch jazykoch. Ale z dôvodu ich výrazného sémantického rozdielu ich možno priradiť k homonymám, hoci podľa nášho názoru skôr tvoria hranicu medzi homonymiou a paronymiou, takpovediac, zo strany homonymie.

b. *переписываться* – prepisovať: Tento medzijazykový pár síce na prvý pohľad vykazuje výraznú grafickú a aj fonetickú podobnosť, ale pri dôkladnejšej analýze môžeme konštatovať, že táto vysoká miera podobnosti vznikla najmä vďaka homonymickosti afixov (*пере-* – *pre-*; *-ывать-* – *-ovať-*) a prítomnosti rovnakého koreňa. Ide teda o deriváty síce formálne „zhodných“ slov, *писать* – *písať*, no nie homonymického páru. Tým teda nevzniká výrazný sémantický rozdiel, čo je jedným z príznakov paronymie. Rovnako by sme mohli zaradenie tohto páru zdôvodniť existenciou tzv. morfematických paroným (pozri Dolník, 2007).

Na záver tejto časti príspevku treba podotknúť, že vyššie spomenuté kritéria, najmä ak ide o rozlíšenie homoným a paroným, nemožno považovať za absolútne. Tvorí skôr súbor pomocných charakteristík a vlastností jednotlivých javov, ktoré môže jazykovedec, či používateľ cudzieho jazyka, využiť pri začleňovaní jednotiek k medzijazykovým *homonymii podobným* javom.

2. Analýza niekoľkých príkladov prekladu pomocou online prekladačov

Ako sme už spomínali v úvode príspevku, hlavným cieľom predkladaného výskumu je porovnať efektívnosť vybraných online prekladačov pri preklade medzijazykových rusko-slovenských homoným. V nasledujúcich podkapitolách sa budeme venovať právu tejto komparácii.

2.1 Deká – Дека

Slovenské slovo *deka* sa do ruského jazyka prekladá ako *одеяло* alebo *покрывало*, pričom ruská lexema *дека* sa v hudobnej sfére prekladá ako rezonančná doska, prípadne ju podľa kontextu môžeme preložiť aj ako skateboard alebo snowboard v mládežníckom slangu. Z uvedeného vyplýva, že ide o jednoznačné medzijazykové homonymá.

Uvedieme preklady online prekladačov z ruského do slovenského jazyka:

	Slovo (дека)	Slovné spojenie (дека пианино)	Veta (,Чтобы дека лучше «схватилась», прижимаем её к корпусу струбцинами сразу в нескольких местах“)
Deepl	<u>deka</u>	<u>Deká klavír</u>	Aby sa <u>doska</u> lepšie „uchytila“, pritlačíme ju k telu zverákmi na viacerých miestach.
Google Translate	<u>paluba</u>	<u>Piano deska</u>	Aby sa <u>paluba</u> lepšie „uchytila“, pritlačíme ju k telu svorkami na viacerých miestach naraz.
ChatGPT (uvádzame celú odpoveď)	<u>paluba</u> (napr. na lodi), ale aj doska (napr. skateboardová) – závisí od kontextu	rezonančná doska klavíra (často len "doska klavíra")	Aby doska (rezonančná) lepšie priľnula, pritlačíme ju k telu pomocou svoriek na viacerých miestach naraz.

Tabuľka 1: Deká – Дека z ruského do slovenského jazyka

V tejto tabuľke, ako aj vo všetkých nasledujúcich tabuľkách, sú problematické preklady zvýraznené podčiarknutím. V prípade nesprávnej asociácie pod vplyvom zhody formy sú zvýraznené aj kurzívou.

Z uvedeného stojí za zmienku fakt, že prekladač Deepl pod vplyvom zhody formy deka – дека zvolil nesprávny preklad. Takisto je zaujímavé, že ChatGPT si podľa všetkého zmýlil slovo дека a дек (námornícky žargón, z hol. „dek“: *paluba*).

	Slovo (дека)	Slovné spojenie (Закрыт' са декou)	Veta (Потом zobral deku, ktorá ležala zložená na posteli)
Deepl	одеяло	укрыться одеялом	Затем он взял одеяло, которое лежало сложенным на кровати.
Google Translate	одеяло	укрыться одеялом	Затем он поднял одеяло, лежавшее сложенным на кровати
ChatGPT (uvádzame celú odpoveď)	одеяло	накрыться одеялом	Потом он взял одеяло, сложенное на кровати.

Tabuľka 2: Deká – Дека zo slovenského do ruského jazyka

Z Tabuľky 2 je zrejmé, že sa prekladače ani raz nepomýlili³. Čo je s najväčšou pravdepodobnosťou následok vyššej frekvencie alebo štylistickej neutrálnosti slovenskej lexémy *deka*⁴.

2.2 Agát – Агат. Agát: z lat. *робиния* / *акация*; агат: *achát*

Slovenské slovo agát sa do ruského jazyka prekladá ako *робиния*. V ruskom jazyku ide o prevzaté slovo z latinčiny (*robinia*). Ruská lexema *арат* sa do slovenského jazyka prekladá ako *achát*. Opäť môžeme s určitosťou skonštatovať, že ide o medzijazykové homonymá.

	Slovo (арат)	Slovné spojenie (Бусы из агата)	Veta (Белый агат — один из самых красивых камней)
Deepl	<u>agát</u>	Náhrdelníky z achátu	Biely achát je jeden z najkrajších kameňov.
Google Translate	achát	Achátové korálky	Biely achát je jedným z najkrajších kameňov.
ChatGPT (uvádzame celú odpoveď)	achát (drahokam)	náhrdelník z achátu / korále z achátu	Biely achát je jeden z najkrajších kameňov.

Tabuľka 3: Agát – Агат z ruského do slovenského jazyka

Opäť stojí za zmienku fakt, že prekladač Deepl bol opakovane „pomýlený“ zhodnou formou lexém. S ostatnými prekladmi sme boli relatívne spokojný, ide o adekvátne preklady.

	Slovo (agát)	Slovné spojenie (Кветы агату)	Veta (Dnes je agát u nás bežným stromom)
Deepl	<u>agam</u>	цветы <u>ага</u> ты	Сегодня <u>акация</u> у нас является обычным деревом.
Google Translate	<u>акация</u>	цветы <u>акации</u>	Сегодня <u>акация</u> — распространенное дерево в нашей стране
ChatGPT (uvádzame celú odpoveď)	<u>акация</u>	цветы <u>акации</u>	Сегодня <u>акация</u> у нас — обычное дерево.

Tabuľka 4: Agát – Агат zo slovenského do ruského jazyka

³ Je samozrejme diskutabilné, ktorý z uvedených prekladov vety je najsprávnejší a najpodobnejší prekladu reálneho prekladateľa. Overovať túto skutočnosť ale nie je cieľom tohto príspevku, keďže nejde čisto o chyby spôsobené medzijazykovou homonymiou – ide skôr o schopnosť správneho prekladu konkrétneho online prekladača ako takého.

⁴ Problematike porovnania štylistiky či frekvencie medzijazykových rusko-slovenských homoným sa venujeme v rozpracovanej dizertačnej práci. Túto problematiku sme nazvali pragmatické aspekty medzijazykovej homonymie.

V Tabuľke 4 pozorujeme výrazný rozdiel v adekvátnosti a ekvivalentnosti prekladu v porovnaní s Tabuľkou 3. Na úrovni slova pozorujeme, že sa všetky prekladače pomýlili: DeepL urobil chybu, pravdepodobne, pod vplyvom rovnakej formy; Google Translate a na počudovanie ChatGPT preložili slovo agát do ruského jazyka neadekvátne pod vplyvom hovorového názvu agátu – akácia⁵.

Na úrovni slovného spojenia a vety došlo k neadekvátnemu prekladu pod vplyvom rovnakých okolností, ako na úrovni slova. Rozdiel nastal iba na úrovni vety, kde DeepL preložil slovo agát ako акация.

Záver

Na základe realizovanej analýzy možno konštatovať, že medzijazyková homonymia predstavuje pre súčasné systémy automatického prekladu významnú výzvu. Výsledky porovnania prekladov generovaných nástrojmi DeepL, Google Translate a modelom ChatGPT ukazujú, že formálna podobnosť lexém môže viesť k neadekvátnym prekladovým riešeniam, najmä na úrovni izolovaných slov. S rastúcou mierou kontextualizácie – v rámci kolokácií a celých viet – sa však presnosť prekladov vo väčšine prípadov zvyšuje, čo naznačuje schopnosť algoritmov pracovať s širším jazykovým kontextom. Zistenia zároveň poukazujú na rozdiely medzi klasickými systémami strojového prekladu a modelmi založenými na veľkých jazykových sieťach. Predkladaný čiastkový výskum tak potvrdzuje potrebu ďalšieho skúmania problematiky interlingválnej homonymie a jej reflexie v automatických prekladových systémoch.

Literatúra

- АКУЛЕНКО, Валерий В. et al. 1969. Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика». Москва: «Советская энциклопедия». 384 s.
- ТОШИН, Борисав. 1985. Паронимы у наставе руске лексике. Сарајево. 189 s.
- ФЕДОРЧУК, Елена В. 2001. Межъязыковая омонимия и паронимия в близкородственных языках (на материале русского и украинского языков): dizertačná práca. Москва: Московский педагогический государственный университет. 256 s.
- ХУЦИШВИЛИ, София Д. 2010. Славянские межъязыковые омонимы: dizertačná práca. Тбилиси: Тбилисский государственный университет им. Ив. Джавахишвили. 169 s.
- BEKASOVA, Elena N. – GAJARSKÝ, Lukáš. 2020. К проблеме русско-словацкой межъязыковой омонимии. In Русский язык в современном мире: сборник научных статей. Смоленск: Маджента. s. 28 – 32. ISBN 978-5-98156-971-5.
- CSIRIKOVÁ, Marie – KONÍČKOVÁ, Nataša. 2015. Zrádná slova v ruštině (Slovník rusko-českých homonym). Praha: LEDA. 262 s. ISBN 978-80-7335-405-3.

---

⁵Agát biely sa ľudovo nazýva nepravá akácia.

- DOLNÍK, Juraj. 2007. Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK. 235 s. ISBN 978-80-223-2308-6.
- GAJARSKÝ, Lukáš. 2021. Rusko-slovenská medzijazyková homonymia. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Tribun EU s. r. o. 124 s. ISBN 978-80-263-1648-0.
- GRIGORJANOVÁ, Tatjana. 2014. К вопросу о русско-словацких ложных друзьях переводчика. In Основные тенденции развития русского и других славянских языков в современном мире. Сборник научных трудов по материалам международной научной конференции 15 – 16 мая 2014. s. 328 – 333. ISBN 978-80-263-0595-8.
- GRIGORJANOVÁ, Tatjana. 2014. Významové posuny v sémantických štruktúrach prevzatých rusko-slovenských interlingválnych homoným. In Philologica, 73. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. s. 215 – 222. ISBN 978-80-223-3864-6.
- GRIGORJANOVÁ, Tatjana. 2015. К вопросу о меязыковых омонимах в славянских языках (на материале словацкого, чешского и русского языков). In Филологический класс, roč. 42, č. 4, s. 23 – 26. ISSN 2658-5235.
- GRIGORJANOVÁ, Tatjana. – GAJARSKÝ, Lukáš, 2019. Slovník rusko-slovenských medzijazykových homoným. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Tribun EU s. r. o. 126 s. ISBN 978-80-263-1544-5.
- KOLLÁR, Dezider. 1982. Medzijazyková homonymia. In Studia Academica Slovaca, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, č. 11/1982, s. 223 – 234.
- LACKOVÁ, Marta. 2015. Interlingválne homonymá v súčasných slovanských jazykoch. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline – Edis. 113 s. ISBN 978-80-554-1041-8.
- PECIAR, Štefan. 1980. Vzťah polysémie a homonymie. In Slovo a slovesnosť, roč. 41, č. 2, s. 86 – 92. ISSN 0037-7031.

Webové stránky:

Prekladač DeepL [online]. [cit. 2025-11-20]. Dostupné z: <https://www.deepl.com/en>

Prekladač Google Translate [online]. [cit. 2025-11-20]. Dostupné z: <https://translate.google.com/>

LLM ChatGPT 5.3 [online]. [cit. 2025-11-20]. Dostupné z: <https://chatgpt.com/>

Лингвистическая креативность в комментариях в социальной сети YouTube в 2026 году

Mgr. Alina URAZBEKOVA

Abstrakt

V podmienkach neustáleho nárastu objemu videokontentu zverejňovaného na sociálnej sieti YouTube rastie aj počet používateľských komentárov, ktoré sa vzťahujú jednak k obsahu samotných videí, jednak k vyjadreniam ostatných účastníkov polylogickej interakcie. V tomto segmente internetového diskurzu sa pravidelne zaznamenávajú prejavy jazykovej hry, podmienené lingvistickou kreativitou komentujúcich. Charakter a intenzita tejto kreativity závisia tak od tematického zamerania sledovaného príspevku, ako aj od aktuálnej spoločensko-politickej agendy. V dôsledku zmien sociokultúrneho kontextu sa menia aj preferované lingvokreatívne postupy a stratégie.

Účastníci komunikácie využívajú jazykovú hru nielen s cieľom upútať pozornosť na svoje repliky, ale aj ako prostriedok vyjadrenia emocionálneho stavu a hodnotenia prebiehajúcich udalostí v implicitnej podobe, čo umožňuje vyhnúť sa nadmernej personalizácii a nežiaducemu záujmu. Podiel komentárov obsahujúcich okaziónálne lexémy a frazeologické jednotky v priemere nepresahuje 1 %, avšak zhromaždený dátový korpus odráža súčasné tendencie vo vývoji lingvistickej kreativity v ruskojazyčných sociálnych sieťach.

Ключовые слова: комментарий, лингвистическая креативность, социальная сеть, языковая игра, интернетовый дискурс.

Аннотация

Данная статья посвящено анализу лингвистической креативности в интернет-комментариях. Интернет-комментарий рассматривается как отдельное высказывание, характеризующееся оценочной направленностью, диалогичностью и стратегиями самопрезентации. Особое внимание уделяется трансформации коммуникативных практик, когда развлекательность и перформативность становятся доминирующими факторами взаимодействия пользователей.

Эмпирический материал исследования составляют комментарии, отобранные методом сплошной выборки из коротких видеороликов (шортсов) в социальной сети YouTube в 2026 году. Именно реплики пользователей выступают смысловым центром производного медиаконтента. Анализ показывает, что комментарии, получающие наибольшее

количество откликов, демонстрируют выраженные признаки лингвистической креативности, включая языковую игру, пародирование, инверсию устойчивых выражений и интертекстуальные отсылки. В работе выделяются основные механизмы данной креативности: переосмысление прецедентных текстов (в том числе антипословиц), использование никнеймов как ресурса для семантической игры, а также стратегическое применение вопросительных и абсурдных формулировок с целью установления контакта и привлечения внимания. В то же время результаты исследования свидетельствуют о широком распространении иронического, саркастического и оценочно-негативного дискурса, что отражает как конкурентный характер выражения мнений, так и частичную эрозию коммуникативных норм в онлайн-среде.

Интернет-комментарии в современной цифровой среде функционируют не только как реакция на первичный контент, но и как автономные дискурсивные единицы, способные порождать вторичные смыслы и влиять на интерпретацию текстов интернет-дискурса. Лингвистическая креативность выступает ключевым механизмом вовлечения, самовыражения и дискурсивной инновации в цифровой коммуникации.

Ключевые слова: комментарий, лингвистическая креативность, социальная сеть, языковая игра, интернет-дискурс.

Kontaktné údaje:

Mgr. Alina Urazbekova

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

urazbekova1@ucm.sk

Жанр интернет-комментария может быть отнесен как к информативным личностно-нейтральным жанрам (Антропова, 2015, с. 124), так и фатическим (Шипицина, 2009, с. 174), при этом он тесно связан с потерей реальности, что приводит к обретению «новой реальности, по-своему не менее интересной, сложной и живой, чем реальность обыкновенная, при этом разительно от нее отличающейся. Развлечение становится доминирующей целью при общении в Интернете, степень межличностной близости и общности апперцепционной базы значительно переосмысливается» (Дементьев, 2010, с. 279). Развлекательная функция подобного рода коммуникации важна «для современной массовой культуры, в том числе для культуры новой коммуникационной среды» (Шипицина, 2009, с. 174).

Комментарием мы считаем сообщение отдельного пользователя, а не всю совокупность ответов под каким-то текстом или видео, так как «границы каждого конкретного высказывания как единицы речевого общения определяются сменой речевых субъектов, то есть сменой говорящих» (Бахтин, 1986, с. 441).

Оценка как неотъемлемая часть интернет-комментария ввиду субъектного отношения пишущего к ситуации и автору материалов предполагает конкуренцию мнений из-за интегрированной интенции выражения не/согласия. Свойственная комментариям разнонаправленная и многомерная диалогическая дискурсивная практика привела к тому, что в последнее время развился и набирает популярность тренд («комментарии как отдельный вид искусства» или «комментаторы, вы лучшие»), в котором короткие видеоролики (продолжительностью до двух минут) – шортсы – переснимаются исключительно с целью привлечения внимания к наиболее отмеченным пользователями (собранными тысячи лайков) комментариям с интегрированной лингвистической креативностью, которые авторы зачитывают вслух, демонстрируя их при этом на экране, и выражают свое отношение к озвучиваемому (например, смеются, если полагают, что комментарий шуточный или расстраиваются, если описываемая ситуация безрадостная). При этом надо учитывать, что сам по себе лайк не несет в себе однозначно трактуемой информации: «в силу нулевой собственной значимости он обретает любое значение в зависимости от текста, под которым стоит. Лайк под фотографией девушки означает восхищение, под политическим манифестом – голос на виртуальных выборах, под шуткой – смех и т. д.» (Матусевич, 2015, с. 75).

Во вновь возникшем типе видеороликов именно комментарии становится смысловым центром нового клипа, а не изначальный материал, на фоне которого демонстрируются иллюстрации исследуемого дискурса. Этот тезис подтверждается и мнением ученых: «вторичные тексты, содержащие разного рода интерпретации события, <...>, широко распространяются в социальных сетях за счет своей виральности»

(Беловодская, 2020, с. 262). И если хорошо известное определение комментария звучит как «короткое сообщение, выражающее мнение читателя о различном исходном сетевом материале» (Щипицина, 2015, с. 528), то сегодня часть из них создается с опорой на «спонтанность как реактивную основу действия» (Митягина, 2012, с. 191), а самопрезентация автора является основной задачей публикации своего мнения и оценочного суждения в комментариях социальной сети (см. Карпоян, 2015, с. 243, Лутовинова, 2013, с. 32). Материалом исследования послужили комментарии, отобранные методом сплошной выборки из набирающих популярность коротких видеороликов в социальной сети YouTube в 2026 году. Например¹, девушка делится с подписчиками, что увеличила губы, и показывает результат. На это ей отвечают: *narina20061 У вашего мастера окошки² есть? Пусть выйдет в одно³...* (106 тыс.) или *elmira_bashel У вас вареники⁴ разварились* (29,4 тыс.). Маленькая девочка низким голосом поет колыбельную кукле. Ее вокал комментируют следующим образом: *superr_logoped Мне кажется, Ляле пора снова менять подгузник* (21,2 тыс.) , *matveevanataliia1937 Девочка владеет Бурятским горловым пением* (10,7 тыс.) , *motuhnova_marina Внутренний монгол проснулся* (7285) , *qwerty910846 Я тоже глаза закрыла на всякий случай* (33,6 тыс.) , *iriskakaririska Если бы у Rammstein была колыбельная* (56 тыс.) . Молодой папа записывает ролик в три часа ночи и рассказывает, что на следующий день везет ребенка крестить. Девочка подвижная, родитель только что снял ее с люстры, на видео она продолжает баловаться. Комментаторы не прошли мимо и делятся советами: *olga841649 Ну хз... До завтра еще дожить надо ...* (77,1 тыс.) , *feya_krestnaya_odenet Какая милая малышка, на латыни не разговаривает?* (48,9 тыс.) , *21__embroidery Вы хоть порог солью посыпьте, че как маленький?* (12,5 тыс.) , *alesia_serafim А крестить хоть экзорцист будет?* (14,8 тыс.) , *bizon_zuzi Не крещенные дети по мнению бабушек и др. родственников* (50,6 тыс.) . Подобного рода полифоничные комментарии, неограниченные жанровыми или иными рамками, позволяют участникам полилога выбирать языковые средства в соответствии с настроением и реакциями на ролики других пользователей, а также подыскивать или создавать в процессе комментирования средства для достижения задуманного эффекта высказывания.

Подобно тому, как конвенциональные пословицы получают новую жизнь в антипословицах, так некоторые комментарии привлекают внимание после того, как были

¹ URL: <https://www.youtube.com/@Anuar23ag/shorts> (06.02.2026).

² Подразумеваемая переносное значение слова «окно»: 5. Ничем не занятое время, промежуток в цикле работ, в расписании уроков, лекций и т. п. (БАС 13, с. 636).

³ В значении «Совершит самоубийство, так как так некачественно выполнила свою работу».

⁴ В значении «Губы такие толстые, что они похожи на разваренные вареники».

употреблены в значении, противоположном заложенному в широко известной фразе. Например, обсуждая попытки молодого человека сделать приятное, девушки делятся следующими фразами: *bg678bg Мой парень порвет меня за любого* {Мой парень порвет любого за меня}(11,6 тыс.); *pollinnaaaa не плачь, ты их не достойна* {Не плачь, они тебя недостойны}(11,5 тыс.); *_dafari_ я никого на тебя не променяю* {Я тебя ни на кого не променяю}(24,8 тыс.); *lenatoloraia не мечта, а женщина* {Не женщина, а мечта}(9252); *aeryuk_ Если бы красота была преступлением, ты бы была на свободе* {Если бы красота была преступлением, ты бы сидела в тюрьме}(3681). Молодые люди снимают ролик и подписывают его «Месячную зарплату ваших парней мы делаем за год». Комментаторы поддерживают авторов следующим образом: *diskomfort_zona Пуха и пера! Черт* {Ни пуха ни пера}(35,9 тыс.); *exovsr расстраивайтесь братья, переживайте* {Не расстраивайтесь, не переживайте}(23,7 тыс.); *svoboda_06 Только тормоз брат* {Только газ}(81,6 тыс.); *t4alla Не надо дело, больше слов браат* {Меньше слов, больше дела}(17 тыс.); *tuturj НИ ШАГУ ВПЕРЕД!!!* {Ни шагу назад}(46,3 тыс.); *shtrixxtv Дальше хуже, упал, не вставай* {Дальше лучше, упал, вставай}(58 тыс.); *aid_dar Где ты учился, меня оттуда выгнали* {Где ты учился, там я преподавал}(13,3 тыс.); *dan.zhil Упускай возможность, понизь планку* {Не упускай возможность, повысь планку}(8325); *askhat_emir_khan Худший из худших* {Лучший из лучших}(17 тыс.); *reginaikif Все в чужих руках брат!* {Все в твоих руках}(3437); *tebya.ebet.1 Ты всё не сможешь! Опускай руки!* {Ты все сможешь, не опускай руки}(14,4 тыс.); *dimaks__34 Останавливайся брат, у тебя обязательно не получится* {Не останавливайся, у тебя обязательно получится}(18,8 тыс.).

Если эффектно пошутить без сетапа ⁵ (подготовительной предыстории) в комментариях бывает затруднительно, то эффектный панчлайн⁶ может быть обыгран с привлечением имени пользователя, его ника, написанного, в том числе, транслитерацией. С помощью метода интерпретативного анализа можно разобрать стратегии, преследуемые пользователями в процессе общения в докоммуникативных средствах самопрезентации. Ники, вплетаясь в исконную традицию имянаречения, являются частью продуктивной антропонимической системы: «искусственная номинация есть создание языковых образов

⁵ От англ. set (something) up - to prepare something for use, especially by putting the different parts of it together {подготавливать что-либо к использованию, в особенности посредством соединения или объединения его составных частей}. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/set-up> (1.11.2025).

⁶ От англ. punchline - the last part of a story or a joke that explains the meaning of what has happened previously or makes it funny {последняя часть рассказа или шутки, которая раскрывает смысл ранее произошедшего или придаёт ему комический эффект}. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/punchline> (1.12.2025).

с помощью набора знаков, поэтому всегда связана с творческим началом говорящего» (Хвесько, Мажникова, 2013, с. 68), а создание никнейма «представляет собой автономиацию в виде имени собственного, которое используется в последующем для самопрезентации и самовыражения» (Дускаева, Иванова, 2023, с. 45). Например, на просьбу поделиться секретами сочинения юзернейма девушка получила следующие советы: *arinagreen Ору на зеленый* {Мне очень нравится зеленый цвет, поэтому я использую его в своем имени (от англ. green – зеленый)} (5); *ne_pridumal не придумал* (59,8 тыс.); *tigran_hach А надо ли что-то объяснять вообще?* (от армянского խիշ – крест) (49,7 тыс.); *dimencia_ забыла* (25 тыс.); *_atchux_ Чихнула* (16,9 тыс.); *peznaui.vozmozhnoo Не знаю, возможно я не думала вообще* (22,9 тыс.); *zhena_daga вышла замуж* (про брак с уроженцем или жителем Республики Дагестан) (9495).

Обратить на себя внимание собеседника в утвердительном предложении в условиях ограниченного количества знаков иногда непросто, в то время, как именно стремление к нетипичному, ненормативному поведению А. В. Белоедова определяет одной из особенностей коммуникации в социальных сетях (Белоедова, 2020, с. 15). И тогда форма вопросительного предложения предпочтительна, она помогает установить контакт и преодолеть напряженность первых минут знакомства. Комментаторы советуют начинать диалог с понравившейся девушкой с долей абсурда во фразах, так как это непременно станет своего рода «крючком»: *abikhdanila Привет, далеко вообще от дома живёшь?* (34 тыс.); *lepshokoff_ Привет, у тебя тоже сегодня вторник?* (22,1 тыс.); *timtksm Че какие продукты вообще любишь?* (25,4 тыс.); *vita_a_vitalina Тебя тоже мама родила?* (23,1 тыс.); *katonkkk Че розеток сколько у тебя дома вообще?* (8780); *hitrayalisa Одно смс тебе или два другой?* (11,4 тыс.); *diostm У тебя тоже все руки в пальцах?* (67); *vansinvin Ты по козерогу гороскоп или лионель месси?* (126); *tashaka_tebem Во сколько сегодня 21:30 будет?* (42).

Несмотря на то, что в комментариях регулярно встречаются примеры удачной языковой игры и заметно, что пользователи прикладывают усилия к созданию каламбура, самыми популярными по-прежнему остаются реплики негативного, язвительного содержания, главной целью которых является задеть автора ироничной, колкой или саркастичной ремаркой. Подобного рода игнорирование культуры поведения и общения позволяет участникам диалога не проявлять сдержанность и деликатность в коммуникации, легкомысленно относиться к тому, что и как сказать (Белоедова, 2020, с. 18). Например, девушка представляет свою внешность в видео как «славянскую без примесей», на что ей замечают: *i_good_bless_you Я не иду в комментарии, я лечу туда*

(30,8 тыс.); *smotrim_i_osuzhdaem* У тебя батя случайно не картошка из истории игрушек? (108 тыс.); *oleksandra_vadytivna* Она относил⁷ себя к славянам, но славяне относили ее обратно (58,9 тыс.); *sergeevich_rehab* Не стоит писать гадости, я знаю её родителей, прекрасные брат и сестра (8466); *sv_leria* Ну тут нужна экстрептиза (аллюзия на слово «стриптиз», обусловленное внешним видом женщины) (54 тыс.); *dddyt_rddd* Зачем Вы хотите открыть портал в ад? (19,2 тыс.). В другом ролике девушка рассказывает, что родила ребенка, потом двойняшек, затем тройняшек и, наконец, четверняшек. Комментаторов не нужно было призывать к обсуждению дважды: *xeniya.pvl* В зале кто-то крикнул: завяжите! (аллюзия на строку из песни К. Казиева «Скрипач» {В зале кто-то крикнул: Повторите} и процедуру перевязки маточных труб как хирургическую стерилизацию) (121 тыс.); *diesatan* Вы в прошлом были кошкой? (намек на то, что за раз кошки рожают в среднем по 3–5 котят) (24 тыс.); *tombekuly* «Дальше больше» ваша фраза? (8642); *alka_bitte* Арифметическую прогрессию знаете? Она арифмовала (56,5 тыс.); *emtu_mira* Ну на тройняшках можно было понять математическую прогрессию (24,1 тыс.); *gulimnurseitova* Рилс смешной, ситуация страшная (74,2 тыс.); *dr.morfiiin* Мы запрещаем вам находиться наедине с мужем (7330).

Пространство интернета представляет собой новую лингвистическую область, которую формирует креативная языковая личность, «создавая разного рода тексты в интернете», в которой «массовый лингвокреатив» или речетворчество широких масс, неотъемлемо присутствует и получают признание (Ремчукова, 2016, с. 159).

Аксиальные по форме, то есть направленные одному конкретному участнику коммуникации, интернет-комментарии представляют собой ретиальную, то есть направленную сразу к нескольким пользователям, по содержанию адресацию. Лингвистическая креативность в наиболее часто отмеченных интернет-комментариях выступает ключевым механизмом организации коммуникации. Подобного рода практики демонстрируют высокую степень адаптивности языкового сознания пользователей к условиям цифровой коммуникации и подтверждают продуктивность творческого начала в массовом интернет-дискурсе.

Анализ показал, что значимым фактором популярности комментариев является их способность к быстрому привлечению внимания за счёт эффекта неожиданности, абсурдизации или нарушений языковых и коммуникативных норм. В этом контексте

⁷ В знач. «относить»: 4. Устанавливать связь данного явления или предмета с другими; включать в состав, разряд каких-л. явлений, предметов (БАС 14, с. 558).

особую роль играют краткость, выразительность и семантическая ёмкость высказывания, позволяющие достигать максимального прагматического эффекта в условиях ограниченного объёма текста.

Отдельно отметим феномен медиарепрезентации комментариев в формате коротких видеороликов, где они становятся центральным объектом восприятия. Это подтверждает смещение акцента с первичного контента на вторичный пользовательский дискурс, обладающий высокой виральностью и способностью к тиражированию. В результате формируется новый тип медиапрактики, в котором комментарии функционируют как самостоятельный культурный продукт.

Таким образом, интернет-комментарии в шортах социальной сети YouTube представляют собой сложную, полифоничную и динамично развивающуюся систему. Перспективы дальнейших исследований могут быть связаны с более детальным анализом прагматических стратегий пользователей, а также межкультурных различий в реализации лингвокреативности.

Литература

- АНТРОПОВА, Вера Владимировна. 2015. Речевая агрессия в текстах социальных сетей: коммуникативный аспект. In Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. № 3. С. 123 – 127.
- БАХТИН, Михаил Михайлович. 1986. Литературно-критические статьи. Москва: Художественная литература. 545 с.
- БЕЛОВОДСКАЯ, Анастасия. 2020. Дискурсное изучение сетей. В Медиалингвистика славянских стран: монография. Москва: ФЛИНТА. С. 251 – 285. ISBN 978-5-9765-4478-9.
- БЕЛОЕДОВА, Анна Викторовна. 2020. Коммуникативная культура социальных сетей. Белгород: ИД «БелГУ». 84 с. ISBN 978-5-9571-2944-8.
- ДЕМЕНТЬЕВ, Вадим Викторович. 2010. Теория речевых жанров. Москва: Знак. 600 с.
- ДУСКАЕВА, Лилия Рашидовна; ИВАНОВА, Любовь Юрьевна. 2023. Лингвокреативность в создании паратекста телеграм-канала. In Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература. № 20 (1). С. 40 – 60. <https://doi.org/10.21638/spbu09.2023.103>
- КАРПОЯН, Софья Мартиросовна. 2015. Функции комментария на различных коммуникативных платформах социальных сетей. In Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. № 11 – 12. С. 242 – 245.
- ЛУТОВИНОВА, Ольга Васильевна. 2013. Языковая личность в виртуальном дискурсе: автореферат дис. ... доктора филол. наук. Волгоград. 42 с.

- МАТУСЕВИЧ, Александра Александровна. 2015. Актуальная лексика социальных сетей как отражение развития интернет-технологий. In Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. № 7. С. 74 – 79.
- МИТЯГИНА, Вера Александровна. 2012. Интернет-комментарий как коммуникативное действие. In Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе: межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 10. Орел: ФГБОУ ВПО «ОГИИК», ООО «Горизонт». С. 188 – 197.
- РЕМЧУКОВА, Елена Николаевна. 2016. Прагматическая и эстетическая ценность «массового лингвокреатива». In Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова. Вып. 7. С. 157 – 167. ISSN 2311-150X.
- ХВЕСЬКО, Тамара Владимировна; МАЖНИКОВА, Валерия Денисовна. 2013. Имянаименование в сетевом дискурсе. In Вопросы когнитивной лингвистики. № 3 (36). С. 67 – 69.
- ЩИПИЦИНА, Лариса Юрьевна. 2015. Жанровый статус сетевого комментария. In Вестник Башкирского университета. Филология и искусствоведение. № 2. С. 528 – 532.
- ЩИПИЦИНА, Лариса Юрьевна. 2009. Классификация жанров компьютерно-опосредованной коммуникации по их функциям. In Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 114. С. 171 – 178.

Список словарей

- БАС 13 – Большой академический словарь русского языка. Том 13. 2009. Москва: «Наука». 771 с. ISBN 978-5-02-036307-6.
- БАС 14 – Большой академический словарь русского языка. Том 14. 2010. Москва: «Наука». 665 с. ISBN 978-5-02-037358-7.
- Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>

Greimasova štruktúrálna sémantika ako nástroj analýzy ľudových rozprávok

Prípadová štúdia: ukrajinská rozprávka *Traja bratia*

Greimas' Structural Semantics as a Tool for Analyzing Folk Tales

Case Study: Ukrainian Folk Tale *Three Brothers*

Mgr. Ema ŽUGEČOVÁ

Abstrakt

Tento príspevok skúma možnosti uplatnenia teórie štruktúrálnej sémantiky Algirdasa Julienu Greimasa pri analýze ľudových rozprávok. Greimasov semiotický rámec, najmä aktanciálny model a semiotický štvorec, poskytuje systematické nástroje na identifikáciu naratívnych štruktúr, ktoré stoja v pozadí povrchových variácií deja, postáv a motívov. Zameraním sa na funkcie, opozície a roly namiesto jednotlivých postáv štruktúrálna sémantika umožňuje analýzu rozprávok rôznych kultúr.

Štúdia najprv predstavuje základné princípy greimasovskej štruktúrálnej sémantiky. Následne ukazuje, ako možno tento prístup aplikovať na rôzne ľudové rozprávky. Osobitná pozornosť sa venuje spôsobu, akým sa zobrazujú binárne opozície (napríklad nedostatok/naplnenie, poriadok/chaos či dobro/zlo), pričom si zachovávajú podobnú štruktúrálnu logiku.

Hlavným cieľom príspevku je pokus o aplikovanie tohto teoretického rámca na analýzu ukrajinskej ľudovej rozprávky. Prostredníctvom štruktúrálnu-sémantického čítania sa štúdia usiluje odhaliť, ako rozprávka konštruje význam, organizuje roly a činy a odráža kultúrne špecifické svetonázory v rámci univerzálnej naratívnej gramatiky. Príspevok tak argumentuje, že Greimasova štruktúrálna sémantika zostáva hodnotným a flexibilným metodologickým nástrojom pre výskum ľudových rozprávok, najmä pri zvyrazňovaní spoločných naratívnych štruktúr aj osobitých kultúrnych prejavov.

Kľúčové slová: Greimas, štruktúrálna sémantika, aktanciálny model, semiotický štvorec, analýza ľudových rozprávok, binárne opozície, naratívna štruktúra, ukrajinská ľudová rozprávka, tvorba významu.

Abstract

This paper examines the possibilities of applying Algirdas Julien Greimas's theory of structural semantics to the analysis of folk tales. Greimas's semiotic framework, in particular the actantial model and the semiotic square, provides systematic tools for identifying the narrative structures that underlie surface variations in plot, characters, and motifs. By focusing on functions,

oppositions, and roles rather than individual characters, structural semantics enables the analysis of tales from different cultures.

The study first presents the basic principles of Greimas' structural semantics. It then shows how this approach can be applied to various folk tales. Particular attention is paid to the way in which binary oppositions (such as lack/fulfillment, order/chaos, or good/evil) are depicted while retaining a similar structural logic.

The main objective of this paper is to apply this theoretical framework to the analysis of an Ukrainian folk tale. Through structural-semantic reading, the study seeks to reveal how folk tales construct meaning, organize roles and actions, and reflect culturally specific worldviews within a universal narrative grammar. The paper thus argues that Greimas' structural semantics remains a valuable and flexible methodological tool for researching folk tales, especially in highlighting common narrative structures and specific cultural expressions.

Key words: Greimas, structural semantics, actantial model, semiotic square, folk tale analysis, binary oppositions, narrative structure, Ukrainian folk tale, meaning-making.

Kontaktné údaje:

Mgr. Ema Žugecová

Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied v Bratislave

ema.zugecova@savba.sk

Úvod

Greimasova štruktúrálna sémantika predstavuje metodologickú koncepciu, ktorá umožňuje skúmať naratív nie iba na úrovni postáv, motívov a deja, ale predovšetkým ako systém vzťahov, opozícií a funkcií. Jej prínos pre analýzu folklórnych textov spočíva v tom, že ponúka formálne nástroje na odhaľovanie tých štruktúr významu, ktoré presahujú jednotlivé varianty rozprávkových motívov a umožňujú komparáciu aj kultúrne špecifických textov. V centre tejto perspektívy stojí aktanciálny model sledujúci rozloženie naratívnych rolí a semiotický štvorec, pomocou ktorého možno rekonštruovať hodnotové opozície organizujúce význam textu.

Predkladaný príspevok sa zameriava na ukrajinskú ľudovú rozprávku *Три брата* (*Traja bratia*), publikovanú v zbierke Ivana Jakovyča Rudčenka, a skúma ju ako prípadovú štúdiu možností greimasovskej analýzy folklórneho naratívu. Cieľom príspevku je ukázať, ako aktanciálny model a semiotický štvorec odhaľujú vnútornú organizáciu deja, presuny medzi jednotlivými typmi konfliktu a axiologické napätia, ktoré rozprávku štruktúrujú. Výskumná otázka preto znie: *Ako Greimasov aktanciálny model a semiotický štvorec odhaľujú hlbokú naratívnu štruktúru a hodnotové opozície v ukrajinskej rozprávke Traja bratia?* Takto formulovaný problém umožňuje čítať rozprávku nielen ako príbeh o troch bratoch a konflikte medzi nimi, ale aj ako modelový text, v ktorom sa stretáva poriadok a chaos, pravda a lož, uznanie a jeho neoprávnené privlastnenie.

1. Metodologická motivácia

Ľudová rozprávka je textový typ, v ktorom sa povrchové prvky často menia: obmieňajú sa postavy, motívy, predmety skúšok, lokálne reálie aj kultúrne akcenty. Napriek tejto variabilite však rozprávky spravidla zachovávajú stabilnú logiku konfliktu, skúšky a riešenia. Práve preto sa pri ich interpretácii ukazuje ako nepostačujúce sledovať iba to, kto v príbehu vystupuje a čo sa v ňom deje. Dôležitejšie je skúmať, akú funkciu jednotlivé prvky plnia v celkovej organizácii významu. Takto na text prizeral aj Algirdas Julien Greimas (1917 – 1992) – litovsko-francúzsky lingvista, lexikológ a semiotik. Jeho výskum semiotiky výrazne ovplyvnil štúdium narativity, keďže význam nechápal iba ako jazykový jav, ale ako základný princíp organizácie ľudského sveta a kultúry (A. J. Greimas Centre of Semiotics and Literary Theory, n. d.).

Pre folklórny materiál je osobitne dôležité, že Greimasov model presúva pozornosť z individualizovanej postavy na funkciu v štruktúre deja. Samotný aktanciálny model chápe Greimas ako „deskriptívne optimum“ (Greimas, 1984, s. 212), teda ako formálny nástroj umožňujúci zachytiť rozdelenie síl a rolí v naratíve. V neskoršej formulácii zároveň zdôrazňuje, že „*aktér je miestom, kde sa pretínajú naratívne a diskurzívne štruktúry, pretože je nositeľom aspoň jednej aktanciálnej a jednej tematickej roly*“ (Greimas, 1987, s. 120).

Ďalšou prednosťou Greimasovho prístupu je jeho prenositeľnosť, a teda aj využiteľnosť pri medzikultúrnej komparácii rozprávok. Greimas ukazuje, že rozdielne figúry z konkrétnych rozprávkových variantov možno redukovať na spoločnú funkciu: strom, žerjav či vták môžu byť napriek svojej odlišnej obraznosti subsumované pod pomocnícky aktant, pretože v štruktúre deja plnia analogickú úlohu (Greimas, 1984, s. 213). Práve tu sa zároveň ukazuje citlivosť modelu na hodnotovú rovinu textu. Aktanti sa na povrchu prejavujú ako aktéri fixovaní v axiologickej sieti, takže komparácia neanuluje kultúrnu osobitosť, ale umožňuje ju presnejšie lokalizovať (Greimas, 1984, s. 213).

Greimasova štrukturálna sémantika je teda pri folklórnom naratívne metodologicky presvedčivá z troch dôvodov. Ponúka formálne nástroje na opis rolí, opozícií a transformácií. Je prenositeľná, a preto vhodná aj na porovnanie kultúrne odlišných textov. Umožňuje zachytiť aj hodnotové napätia, ktoré sa v rozprávke neprejavujú iba na úrovni deja, ale aj na úrovni hlbšej organizácie významu.

1. 1 Teoretické východisko

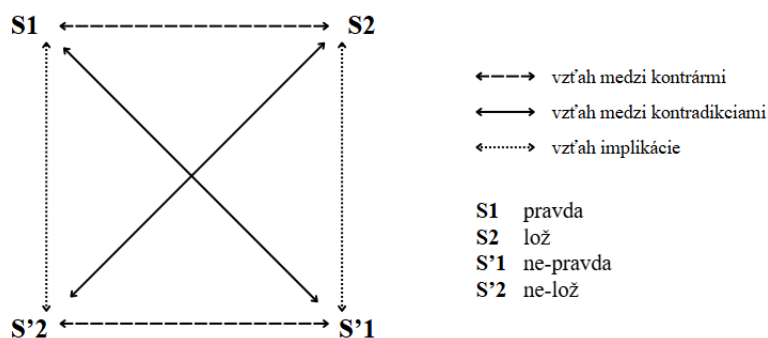
Štrukturálna sémantika vychádza z predpokladu, že význam nevzniká izolovane v jednotlivých prvkoch textu, ale formuje sa v reláciách, opozíciách a pravidlách ich usporiadania. Rozprávku preto možno chápať ako štruktúru utvárania významu, v ktorej sa dej organizuje ako prechod od nedostatku k naplneniu, od narušenia k obnove poriadku, prípadne od chaosu k znovunastoleniu rovnováhy. V Greimasovom centre pozornosti tak nie je iba sled udalostí, ale aj spôsob, akým sa v naratívne transformujú hodnoty a významové vzťahy. Z tohto hľadiska je potrebné rozlišovať medzi povrchovou naratívnu variáciou a hlbšou štruktúrou.

1. 2 Aktanciálny model

Greimasov aktanciálny model umožňuje preložiť rozprávku z roviny „kto je kto“ do roviny „kto plní akú funkciu“. Namiesto sústreďenia sa na konkrétne postavy sleduje vzťahy medzi šiestimi základnými aktantmi, usporiadanými do troch osí. Os túžby alebo hľadania tvorí vzťah subjekt – objekt: subjekt je ten, kto o niečo usiluje, kto ide za cieľom, kým objekt je to, čo má byť získané. Os komunikácie alebo mandátu tvorí vzťah odosielateľ – prijímateľ: odosielateľ zadáva zmysel, úlohu alebo misiu, zatiaľ čo prijímateľ je ten, kto z výsledku profituje. Os moci alebo konfliktu tvorí dvojica pomocník – protivník: pomocník subjektu napomáha pri dosahovaní cieľa, protivník mu naopak kladie prekážky (Greimas, 1984, s. 202 – 207).

Dôležité pritom je, že aktant nie je totožný s konkrétnou postavou. Jedna postava môže niesť viacero aktančných rolí a naopak, jedna aktančná rola môže byť rozdelená medzi viac aktérov. Preto sa pri analýze nepýtame iba na to, kto je hrdina, darca alebo nepriateľ, ale najmä na to, akú funkciu jednotlivé postavy v naratívne plnia.

1. 3 Semiotický štvorec

Graf 1: Semiotický štvorec

Greimasov semiotický štvorec nerozvíja význam iba ako jednoduché „A verzus B“, ale ako štvorčlennú konfiguráciu, v ktorej sa popri dvoch protikladoch objavujú aj ich negácie, teda ne-A a ne-B. Vďaka tomu možno zachytiť, že ne-A nie je totožné s B a ne-B nie je totožné s A (Greimas, 1987, s. 48 – 49). Medzi pólmi vznikajú medzizóny nevedomosti, zamlčania, váhania či ambivalencie. Práve v tom spočíva analytická sila štvorca, pretože rozširuje binárnu opozíciu na sieť kontrárnych, kontradiktórnych a implikačných vzťahov a umožňuje sledovať, ako sa význam nepohybuje skokom z jedného pólu do druhého, ale cez prechodové stavy.

Pre analýzu rozprávky je semiotický štvorec dôležitý preto, že modeluje hodnotové opozície a ich premenu v deji, napríklad pravda/lož, legitimita/nelegitimita alebo poriadok/narušenie poriadku. Rozprávkový dej sa často rozvíja práve cez tieto medzistavy – cez zatajenie, skúšku, porušenie, odklad alebo odhalenie – takže štvorec umožňuje prepojiť naratívnu dynamiku s axiológiou textu. Zároveň je vhodný aj na kultúrne čítanie. Samotná logika opozícií môže byť prenosná, no konkrétne obsadenie jednotlivých pólov ostáva kultúrne špecifické, keďže Greimas podobné schémy používa aj na modelovanie systémov sociálnych a individuálnych hodnôt.

2. Prípadová štúdia – *Tpu bramu* (*Traja bratia*)

V tomto príspevku ako príklad využijeme ukrajinskú rozprávku *Tpu bramu* (*Traja bratia*), ktorá je zachytená v zbierke *Народныя южнорусскія сказкі* zozbieranej a vydanej Ivanom Jakovyčom Rudčenkom (1869).

2. 1 Metodický postup – ako čítať rozprávku

Analýza tejto rozprávky sa nechápe ako voľná interpretácia, ale ako metodický postup, ktorý prepája teoretický model so samotným textom. Opis významu si vyžaduje vytvorenie reprezentatívneho a homogénneho korpusu a jasné deskriptívne procedúry, nie iba intuitívne čítanie.

Analýza začína vytvorením stručného dejovo náčrtu s dôrazom na významné momenty príbehu: narušenie poriadku, keď kanec ničí zlaté jablká v sade; skúšku kompetencie pri strážení, v ktorej starší bratia zlyhajú a najmladší uspeje; zvrat v podobe bratovraždy; a napokon návrat pravdy, keď píšťalka odhalí vinu bratov (Rudčenko, 1869, s. 159 – 161). Na tento náčrt nadväzuje aktanciálna mapa, teda určenie, kto alebo čo v príbehu plní rolu subjektu, objektu, odosielateľa, prijímateľa, pomocníka a protivníka. Potom sa vypracujú jeden až dva semiotické štvorce, ktoré zachytia hlavné axiologické opozície textu, napríklad pravda/lož, zásluha/uzurpácia alebo legitimita/nelegitimita. V závere nasleduje komparatívny komentár, ktorého cieľom je rozlíšiť, čo v rozprávke pôsobí ako univerzálna naratívna schéma a čo je kultúrne špecifické pre ukrajinské folklórne prostredie.

2.2 *Traja bratia* v aktanciálnom modeli

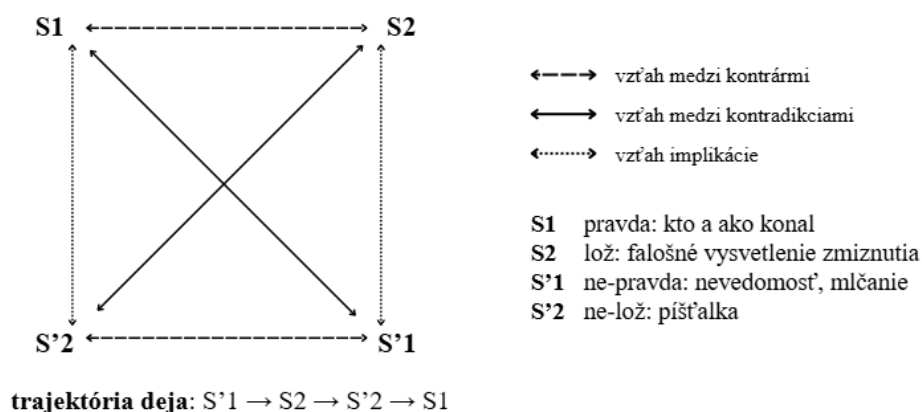
Pri rozprávke *Traja bratia* sa aktanciálny model používa ako spôsob, ako preložiť konkrétny dej do systému funkčných rolí. Rozprávka je na takýto postup vhodná, pretože jej dej sa skladá z troch vrstiev: z konfliktu s vonkajším svetom, keď divý kanec ničí zlaté jablká v sade; z vnútorného rodinného konfliktu, keď sa úspech najmladšieho brata mení na predmet závidy a násilí; z návratu pravdy, keď vina staršieho brata vyjde najavo prostredníctvom píšťalky.

V prvej aktanciálnej mape sa rozprávka číta ako model ochrany sadu, teda ako konflikt medzi poriadkom a chaosom. Subjektom je najmladší brat, pretože práve on koná a úspešne zvládne skúšku bdelosti. Objektom je ochrana sadu a zastavenie ničenia. Odosielateľom je otec spolu s hrozbou straty úrody, teda normou, že treba ochrániť domáce dobro. Prijímateľom je rodina, ktorá z obnovenia poriadku profituje. Pomocníkom je kompetencia najmladšieho syna, jeho bdelosť, odvaha a schopnosť konať. Protivníkom je divý kanec ako rušivá sila prírody. V druhej mape sa však ťažisko deja presúva: rozprávka už nie je príbehom o obrane pred vonkajšou hrozbou, ale o vnútornom rozklade rodiny. Subjektom sa tu v negatívnom zmysle stávajú starší bratia, ktorí konajú s cieľom zabrániť uznaniu najmladšieho. Objektom je udržanie prestíže a odstránenie konkurenta. Odosielateľom je závisť a strach zo straty postavenia. Prijímateľmi sú samotní starší bratia. Pomocníkmi sú lož, zamlčanie a fingovaný príbeh o kancovi. Protivníkom je pravda, ktorá sa vracia sprostredkovane, cez znak (píšťalku). Tým sa zároveň ukazuje aj dynamika modelu: protivník sa mení z prírodnej hrozby na sociálnu deviáciu a pomocník z kompetencie na znak odhalenia. Práve takto aktanciálny model spriehľadňuje kosť deju a ukazuje, že rozprávka je organizovaná sériou premien medzi skúškou, zradou a obnovením pravdy.

2.3 *Traja bratia* v semiotickom štvorci

Po aktanciálnej mape nasleduje čítanie rozprávky pomocou semiotického štvorca, ktorý umožňuje zachytiť nielen to, čo sa v príbehu deje, ale aj aké hodnoty sa v ňom dostávajú do konfliktu a cez aké medzistavy sa dej pohybuje.

V rozprávke *Traja bratia* možno takto sledovať štvoricu pravda – lož – ne-pravda – ne-lož. Pravda označuje skutočný stav vecí: najmladší brat zabil kanca a starší bratia zavraždili jeho. Lož predstavuje vedomé maskovanie tejto skutočnosti, teda falošné vysvetlenie bratovho zmiznutia. Nejde len o nepravdivú informáciu, ale o sociálnu stratégiu, ktorá má zachovať status starších bratov a zabrániť uznaniu najmladšieho. Ne-pravda sa v príbehu prejavuje ako nevedomosť otca a komunity, teda ako stav, v ktorom pravda ešte nie je dostupná. Ne-lož napokon reprezentuje píšťalka, ktorá sama „neklame“. Nie je ešte priamo pravdou v zmysle plného vysvetlenia, ale je médiom, ktoré lož prelmuje a otvára cestu k odhaleniu. Rozprávka tak ukazuje, že lož sa môže udržiavať iba dovtedy, kým trvá ne-pravda, teda neprítomnosť poznania. Keď sa objaví znak ne-lži, pravda sa vracia a s ňou aj poriadok. V tomto bode sa zároveň ukazuje, že pravda a spravodlivosť v rozprávke nie sú iba výsledkom ľudskej dohody, ale sú predstavené ako súčasť samotného morálneho poriadku sveta.

Graf 2: Semiotický štvorec v rozprávke *Traja bratia*

2.4 *Traja bratia* v Greimasovej teórii

V tejto záverečnej fáze sa rozprávka nečíta už iba ako sled epizód, ale ako model, na ktorom sa ukazuje metodická nosnosť použitého postupu. Aktanciálny model spriehľadňuje kostru deja. Ukazuje, že konflikt sa v *Troch bratoch* presúva z roviny vonkajšej hrozby na rovinu vnútorného sociálneho rozkladu. Najprv stojí proti subjektu prírodný protivník, teda kanec ničiaci sad, neskôr sa protivníkom stávajú samotní starší bratia, ktorí sa pokúšajú zabrániť uznaniu najmladšieho. Rovnako sa mení aj pomocník: v prvej fáze ním nie je konkrétna postava, ale kompetencia, teda bdelosť a schopnosť konať, zatiaľ čo v druhej fáze túto rolu preberá znak pravdy, píšťalka z kaliny. Analýza tak ukazuje, že rozprávka je vystavaná na dvoch navzájom previazaných vrstvách – najprv na ochrane poriadku, potom na odhalení pravdy.

Tento výsledok dopĺňa semiotický štvorec, ktorý ukazuje, že význam rozprávky sa netvorí iba opozíciou pravda/lož, ale aj cez prechodové stavy. V *Troch bratoch* práve ne-pravda, teda nevedomosť otca a mlčanie okolia, umožňuje, aby sa lož starších bratov dočasne udržala. Ne-lož, reprezentovaná píšalkou, potom funguje ako prechodový mechanizmus, ktorý lož prelamuje a vracia príbeh k pravde. Význam rozprávky sa tak ukazuje nie ako jednoduchý sled udalostí, ale ako logika návratu poriadku. Poriadok a pravda sa obnovujú preto, že svet rozprávky vytvára vlastný mechanizmus odhalenia. Z metodického hľadiska je dôležité, že takáto analýza jednej rozprávky otvára priestor pre komparáciu: možno sledovať, ktoré aktančné vzťahy a axiologické opozície ostávajú stabilné aj v iných variantoch a ktoré prvky sú naopak kultúrne špecifické.

Záver

Analýza ukázala, že Greimasov rámec, najmä aktanciálny model a semiotický štvorec, umožňuje čítať rozprávku *Troja bratia* nie ako prostý sled motívov, ale ako systém funkcií a hodnotových opozícií, ktorý generuje význam aj nezávisle od povrchových prvkov textu. Aktanciálny model oddelil postavy od ich štrukturálnych rolí a spriehľadnil dvojité program deja: najprv ide o ochranu poriadku pred vonkajšou hrozbou, potom o návrat pravdy po vnútornom rodinnom zločine. Semiotický štvorec zároveň ukázal, že význam rozprávky sa nevytvára len v opozícii pravda/lož, ale aj cez medzistavy ne-pravdy a ne-lži, teda cez mechanizmy zatajenia, nevedomosti a následného odhalenia. Prínos tejto metódy preto spočíva v tom, že oddeľuje postavy od funkcií, mapuje axiológiu rozprávky a sprístupňuje kultúrne kódy bez redukcie folklórneho textu na súpis „zaujímavých motívov“.

Zároveň táto prípadová štúdia otvára ďalšie výskumné otázky. Ukazuje sa potreba presnejšie určiť, ktoré axiologické opozície sú v tejto tradícii primárne: či je základným organizujúcim princípom opozícia pravda/lož, alebo skôr solidarita/závisť, zásluha/uzurpácia či poriadok/chaos. Rovnako dôležité bude sledovať, ako by sa zmenila aktanciálna mapa a semiotický štvorec pri inom variante tej istej rozprávky, prípadne pri porovnaní s ďalším slovanským materiálom. Až takáto širšia komparácia môže spoľahlivejšie ukázať, ktoré naratívne a axiologické štruktúry sú v rámci folklórnej tradície stabilné a ktoré sú kultúrne špecifickým vyplnením spoločnej hlbinej logiky príbehu.

Pramene

RUDČENKO, Ivan Jakovyč. Народныя южнорусскія сказки. Kyjev, 1869. 209 s.

Literatúra

- GREIMAS, Algirdas Julien. 1987. On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory. Minneapolis: University of Minnesota Press. 237 s. ISBN 0-8166-1518-7.
- GREIMAS, Algirdas Julien. 1984. Structural Semantics: an attempt at a method, University of Nebraska Press. 325 s. ISBN 0-8032-2112-6.

Elektronické zdroje

- A. J. Greimas Centre of Semiotics and Literary Theory (n. d.) Biography – A. J. Greimas. Vilnius University. Dostupné na: <https://www.greimas100.flf.vu.lt/en/biography/> [cit. 23. 3. 2026]
- Strukturální sémantika. Metodologický průzkum (2012) In JEDLIČKOVÁ, Alice (ed.). Průvodce po světové literární teorii 20. století. Brno: Host. Dostupné na: <https://edicee.ucl.cas.cz/images/data/prirucky/obsah/pruvodce/Struktur%C3%A1ln%C3%AD%20s%C3%A9mantika.pdf> [cit. 23. 3. 2026].

Sémantické mapovanie konceptu „šport“ v slovanských mediálnych diskurzoch (na základe vektorových reprezentácií slov)

Семантическое картирование концепта «спорт» в выбранных славянских медийных дискурсах (на основе векторных представлений слов)

Mgr. Artem KLYMENKO

Abstrakt

Štúdia skúma sémantickú štruktúru konceptu „šport“ vo vybraných slovanských mediálnych diskurzoch (v ruskom, ukrajinskom a slovenskom jazyku) s využitím vektorových reprezentácií slov. Na základe korpusu textov rôznych žánrov (spravodajské články, analytické texty, športové reportáže) boli vytvorené vektorové modely (Word2Vec, FastText), ktoré umožnili identifikovať sémantické jadro a periférne zóny konceptu. Metódy klastrovania a vizualizácie (UMAP, t-SNE) preukazujú prítomnosť tematických rámcov: inštitucionálneho, komerčného, telesného a národno-ideologického.

Výsledky ukazujú, že mediálny diskurz odráža kultúrne a sociálne špecifiká percepcie športu v slovanských krajinách, odhaľuje latentné vzťahy medzi lexémami a umožňuje analyzovať dynamiku významu konceptu v rôznych jazykových spoločnostiach. Tento prístup prepája kognitívnu lingvistiku s modernými metódami spracovania textu a otvára nové možnosti výskumu mediálnych a kultúrnych aspektov športového diskurzu.

Kľúčové slová: šport, mediálny diskurz, sémantické mapovanie, vektorové reprezentácie slov, slovanské jazyky.

Абстракт

В статье исследуется семантическая структура концепта «спорт» в выбранных славянских медийных дискурсах (в русском, украинском и словацком) с использованием векторных представлений слов. На основе корпуса текстов различных жанров (новостные статьи, аналитика, спортивные репортажи) построены векторные модели (Word2Vec, FastText), позволившие выявить семантическое ядро и периферийные зоны концепта. Методы кластеризации и визуализации (UMAP, t-SNE) демонстрируют наличие тематических фреймов: институционального, коммерческого, телесного и национально-идеологического.

Результаты показывают, что медиадискурс отражает культурные и социальные особенности восприятия спорта в славянских странах, выявляет латентные связи между лексемами и позволяет анализировать динамику значений концепта в разных языковых сообществах. Данный подход объединяет когнитивную лингвистику и современные методы обработки текста, открывая новые возможности для изучения медийных и культурных аспектов спортивного дискурса.

Ключевые слова: спорт, медиадискурс, семантическое картирование, векторные представления слов, славянские языки.

Kontaktné údaje:

Mgr. Artem Klymenko

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

klymenko1@ucm.sk

Спорт является многогранным сложным феноменом и ассоциируется в нашем сознании с различными сферами повседневной жизни в обществе: с политикой, профессиональной деятельностью, культурой, эстетикой, культурой здоровья, рекламой. Именно поэтому спорт постоянно становится объектом внимания в различных областях знаний, в том числе и лингвистики.

Понятие «концепт» занимает центральное место в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, поскольку оно позволяет описывать механизмы репрезентации знаний, ценностей и опыта в языке и дискурсе. В современной лингвистике сформировались различные подходы к интерпретации концепта, среди которых особое значение имеют когнитивно-метафорическая теория Дж. Лакоффа (Дж. Лакофф, 1987; 2008), когнитивно-ономасиологическая концепция Е.С. Кубряковой (Кубрякова, 1997; 2004) и лингвокультурологический подход В.И. Карасика (Карасик, 2002; 2010).

В работах Дж. Лакоффа (Дж. Лакофф, 1987; 2008) концепт рассматривается как ментальное образование, формирующееся на основе телесного, перцептивного и культурного опыта человека и структурируемое посредством когнитивных метафор. Ключевым положением когнитивной теории Лакоффа является тезис о том, что метафора представляет собой не стилистический приём, а фундаментальный механизм мышления, обеспечивающий концептуализацию абстрактных явлений. В этом смысле концепт предстаёт как совокупность устойчивых метафорических моделей, которые задают способы интерпретации действительности и находят системное отражение в языке и дискурсе.

Существенным вкладом Е.С. Кубряковой является представление концепта как образования с ядерно-периферийной структурой (Кубрякова, 1997; 2004). Ядро концепта включает наиболее устойчивые и общие признаки, закреплённые в языковом сознании носителей, тогда как периферия характеризуется вариативностью, контекстуальной обусловленностью и дискурсивной динамикой. Такое понимание позволяет описывать концепт не как статическую сущность, а как когнитивный процесс, реализующийся в конкретных коммуникативных условиях.

В.И. Карасик рассматривает концепт как ключевую единицу лингвокультуры, отражающую систему ценностей, норм и представлений, характерных для определённого языкового сообщества (Карасик, 2002; 2010). Согласно В.И. Карасику, концепт обладает трёхкомпонентной структурой, включающей понятийный (рационально-логическое содержание), образный компонент (метафоры, символы, сценарии), ценностный компонент (оценки, нормы, идеалы).

В совокупности эти подходы обеспечивают методологическую базу для комплексного анализа концептов как многомерных когнитивно-дискурсивных

образований, функционирующих на пересечении языка, мышления и культуры. Именно такой интегративный подход представляется наиболее продуктивным для изучения концепта «спорт» в современной лингвистике.

Цель данного исследования – выявить и сопоставительно описать семантическую структуру концепта «спорт» в славянских медийных дискурсах (в русском, украинском и словацком) на основе векторных моделей слов, а также реконструировать его ядро, периферийные зоны и тематические фреймы с применением методов компьютерной лингвистики и когнитивного анализа.

Для достижения поставленной цели в статье предполагается решение следующих задач:

1. Сформировать корпус славянских медиатекстов спортивной тематики, репрезентативный по жанровым, тематическим и хронологическим параметрам.
2. Обучить распределённые векторные модели (Word2Vec, FastText) на корпусных данных и построить семантическое пространство лексем, связанных с концептом «спорт».
3. Выявить семантическое ядро и периферийные зоны концепта на основе сходства векторных представлений слов.
4. Применить методы кластеризации и снижения размерности (UMAP, t-SNE) для визуализации семантической структуры концепта.
5. Определить устойчивые тематические фреймы концепта «спорт» (институциональный, коммерческий, телесный, национально-идеологический и др.).
6. Проанализировать межъязыковые сходства и различия в концептуализации спорта в славянских медиадискурсах.
7. Интерпретировать полученные результаты в рамках когнитивно-дискурсивного и лингвокультурологического подходов.
8. Оценить методологический потенциал векторных моделей для исследования концептов в медиадискурсе.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

- впервые концепт «спорт» анализируется в славянских медиадискурсах с применением распределённых векторных моделей слов как инструмента реконструкции его семантической структуры;
- используется искусственный интеллект как методологический агент в кросс-лингвистическом корпусном концептуальном моделировании;
- предложена методика семантического картирования концепта, основанная на интеграции когнитивной лингвистики, корпусного анализа и методов машинного обучения;

- выявлены ядро, периферийные зоны и тематические фреймы концепта «спорт» на основе эмпирических данных, а не только интуитивно-лингвистической интерпретации;
- установлены межъязыковые сходства и различия в концептуализации спорта в славянских медиадискурсах;
- продемонстрирован потенциал векторных моделей как инструмента когнитивно-дискурсивного анализа концептов;
- расширены методологические возможности исследований спортивного медиадискурса и цифровой лингвокультурологии.

Методология исследования. Исследование выполнено в рамках когнитивно-дискурсивного и корпусно-ориентированного подходов с применением методов компьютерной лингвистики и распределённого семантического моделирования. Материалом исследования послужили медиатексты спортивной тематики на русском, украинском и словацком языках.

Для анализа был сформирован многоязычный корпус медиатекстов, включающий новостные материалы, аналитические статьи, спортивные репортажи, интервью и комментарии, опубликованные в электронных СМИ. Сбор текстов для исследования осуществлялся автоматизировано со страниц электронных изданий championat.com, sport.ru, rssport.ria.ru, sportbox.ru, sport-express.ru, sportarena.ua, sport.ua, ua.tribuna.com, football.ua, sport.aktuality.sk, sport.sme.sk, sportweb.pravda.sk, denniksport.sk. Отбор текстов осуществлялся по критериям тематической релевантности (наличие лексем, связанных с концептом «спорт»), жанровой однородности, актуальности и синхронности публикаций.

В корпус включались тексты, содержащие ключевые маркеры концепта:

- русский язык: спорт, матч, турнир, соревнование, команда, чемпионат;
- украинский язык: спорт, матч, турнір, змагання, команда, чемпіонат;
- словацкий язык: šport, zápas, turnaj, súťaž, tím, šampionát.

Для обеспечения сопоставимости материала минимальный объём каждого текста составлял не менее 150 слов. После очистки от дубликатов, рекламных и нерелевантных материалов итоговый корпус включал тексты трёх языков, сбалансированные по жанровому и тематическому распределению.

Тексты подвергались стандартной лингвистической предобработке, включающей нормализацию кодировки и очистку от HTML-разметки, токенизацию и лемматизацию с использованием языково-специфических инструментов, удаление стоп-слов, служебных элементов и нерелевантных токенов, фильтрацию редких и шумовых лексем. Предобработка позволила снизить влияние формальных и частотных искажений и обеспечить более корректное обучение векторных моделей.

Для решения исследовательских задач было собрано около 5240 русских спортивных текстов, 4743 украинских и 4161 словацких. По итогам фильтрации больше половины текстов были признаны пригодными для проведения исследования (2838 русских, 2379 украинских и 2238 словацких). Отобранный корпус демонстрирует устойчивую представленность спортивного медиадискурса во всех трёх языках. Сопоставимые объёмы подкорпусов обеспечивают корректность межъязыкового анализа и минимизируют влияние количественных перекосов.

Язык	Начальное количество текстов	Количество отобранных текстов	Доля
русский	5240	2838	~54%
украинский	4743	2379	~50%
словацкий	4161	2238	~54%

Табл. 1. Интерпретация объёма отобранного корпуса.

Для реконструкции семантической структуры концепта «спорт» были обучены распределённые векторные модели слов на основе корпусных данных. Использовались алгоритмы Word2Vec и FastText, позволяющие моделировать семантическую близость лексем на основе контекстного распределения.

Каждая лексема представляется в виде числового вектора фиксированной размерности в общем семантическом пространстве. Семантическая близость между словами измерялась с использованием косинусного сходства, что позволило выявить устойчивые ассоциативные и тематические связи внутри концептуального поля.

Семантическое ядро концепта «спорт» определялось на основе совокупности лексем, демонстрирующих наибольшую степень векторной близости к ключевому маркеру спорт / спорт / šport. Лексемы с высокой степенью сходства интерпретировались как центральные элементы концепта, отражающие его базовые смысловые признаки.

Периферийные зоны концепта реконструировались на основе менее плотных кластеров семантических связей, репрезентирующих вторичные, метафорические, прагматические и культурно обусловленные аспекты концепта.

Для выявления внутренних структур концепта применялись методы кластеризации, позволяющие сгруппировать лексемы по степени семантической близости. Полученные кластеры интерпретировались как тематические фреймы концепта «спорт», в том числе:

- институциональный (спорт как система организаций и соревнований);
- коммерческий (спорт как бизнес, рынок, бренд);
- телесный и физиологический (спорт как физическая практика и тело);
- национально-идеологический (спорт как символ идентичности и престижа);

- медийно-развлекательный (спорт как зрелище и медиапродукт).

Для наглядного представления структуры концепта использовались методы снижения размерности (t-SNE, UMAP), позволяющие проецировать многомерные векторные данные в двумерное пространство. Визуализация позволила выявить плотные семантические кластеры, ядро и периферию концепта, пересечения тематических фреймов, а также межъязыковые зоны совпадения и расхождения.

Анализ основан на кластеризации распределительных представлений лексем, связанных с концептом «спорт», с последующей качественной интерпретацией лексического состава кластеров. Для каждого языка кластеры анализировались независимо, после чего сопоставлялись в контрастивной перспективе. Тематическая интерпретация кластеров осуществлялась путём выявления доминирующих типов референтов и дискурсивных функций, что позволило реконструировать языково-специфическую структуру концепта.

Сопоставительный анализ проводился между русским, украинским и словацким корпусами. Сравнение осуществлялось на уровне структуры семантического пространства, состава концептуального ядра, распределения тематических кластеров, культурно- и дискурсивно-обусловленных различий.

Это позволило выявить универсальные элементы концепта «спорт», а также национально-специфические способы его концептуализации в славянских медиадискурсах.

Результаты исследования. UMAP-визуализация отражает структуру семантического пространства концепта «спорт» в трёх языковых медиадискурсах (RU / UK / SK), построенную на основе Word2Vec. Для визуализации распределения кластеров использовался метод UMAP, не влияющий на результаты кластеризации. На карте каждая точка – это слово, связанное с концептом «спорт». Пространственная близость отображает семантическую близость в медиадискурсе. На карте наблюдаются три крупных языковых массива, внутренние кластеры, разная степень компактности и рассеянности, ограниченное пересечение между языками. Это позволяет предположить различия в когнитивно-дискурсивных моделях концептуализации спорта.

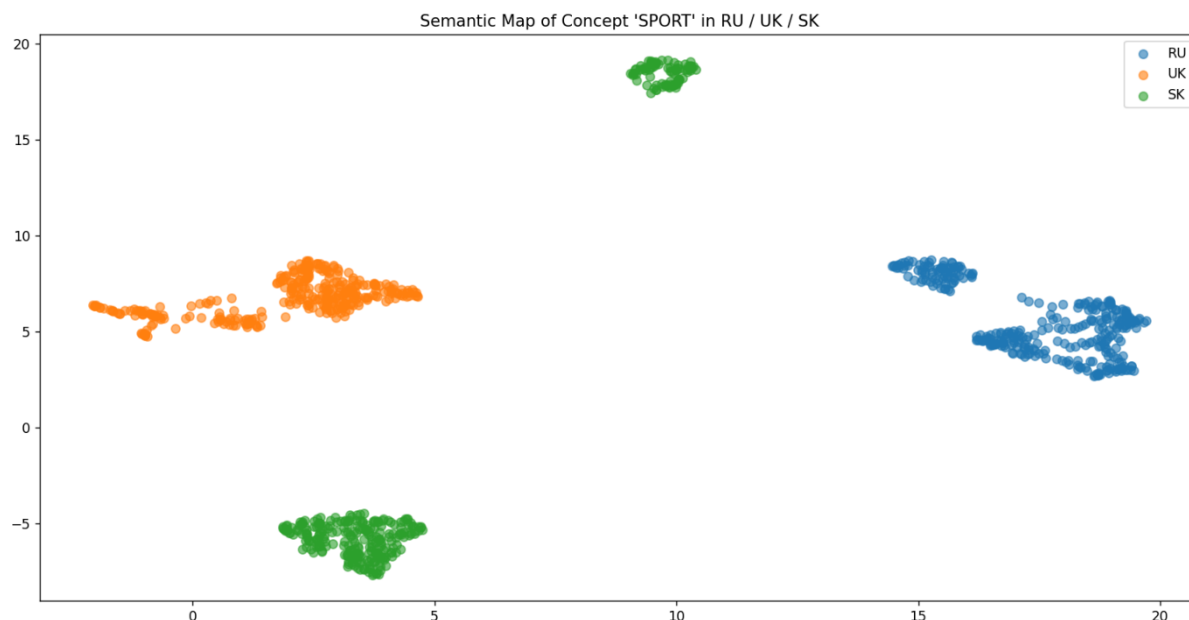

Рис.1. Семантическая карта концепта «спорт» в русском, украинском и словацком языках.

На семантической карте видно, что русский сегмент имеет несколько плотных субкластеров и демонстрирует семантическую полицентричность. Это связано с тем, что русский медиадискурс шире использует метафоры спорта, активнее связывает спорт с политикой, идеологией, войной, национальным престижем, что формирует расширенную периферию концепта. Таким образом, мы можем сделать вывод, что в русском медиадискурсе концепт «спорт» имеет расширенную когнитивную периферию и демонстрирует повышенную метафорическую и идеологическую нагрузку.

Украинский кластер занимает самую растянутую область среди всех представленных репрезентаций концепта «спорт». Кластер явно вытянут по горизонтали, менее компактный, чем аналогичный русский, наблюдается большое количество точек, отдалённых от ядра. «Ширина» украинского кластера показывает разнообразие семантических зон внутри украинского медиадискурса. Из этого мы можем сделать вывод, что в украинском языке «спорт» представлен как более гибкий и менее стандартизированный концепт, с расширенными ассоциативными зонами.

Словацкий кластер оказался неравномерно разделён на две части. Несмотря на «разбросанность» по карте, словацкий кластер занимает меньше всего места, чем аналогичные русские и украинские кластеры. Два «острова» свидетельствуют о двух разных семантических подсистемах. Это может указывать на функциональное разделение семантических доменов внутри словацкого медиадискурса. При этом в пределах обоих «островов» мы видим высокую внутреннюю однородность. В силу специфики словацкого спортивного дискурса сформированный нами словацкий спортивный корпус является наиболее компактным и однородным по жанрам. Меньшее количество слов с высокой

тематической специфичностью привело к формированию двух плотных, но разнесённых кластеров.

Исходя из этого, можно констатировать, что словацкий сегмент демонстрирует меньшую степень метафорической экспансии концепта, ориентирован на спортивную технику, результат и формальные аспекты соревнований. То есть в словацком медиадискурсе концепт «спорт» репрезентируется как структурированное, прагматически нейтральное и тематически концентрированное образование.

Таким образом, можно утверждать, что общий тематический концепт существует, но его семантическая реализация культурно и дискурсивно автономна: концепт универсален по ядру, но национально специфичен по периферии.

Анализ кластеров. Самым показательным для анализа является кластер-5. Типичные лексемы кластера Ru-5 – *прогнозом, календарь, ночь, итальянской*. Этот кластер отображает *медийно-аналитический и прогностический дискурс спорта*, включая в себя ставки, прогнозы, расписания, медиаплатформы и спорт в целом как объект анализа и потребления. Украинский аналог UK-5 лексически беднее. В украинских данных медийно-ставочный дискурс менее автономен, чаще растворён в описании матчей.

SK-5 и вовсе фактически отсутствует как отдельный домен. В словацком корпусе прогнозы, ставки, медиааналитика не формируют отдельного семантического поля, а встраиваются в другие кластеры.

1		language	cluster	
2	немецкая	RU		2
3	ночь	RU		5
4	прогнозом	RU		5
5	metaratings	RU		5
6	национальная	RU		2
7	барс	RU		5
8	высокая	RU		5
9	никульников	RU		5
10	итальянской	RU		5
11	manchester	RU		5
12	заключительны	RU		5
13	амстердамская	RU		2
14	конте	RU		2
15	календарь	RU		5
16	лудогорец	RU		5
17	прямую	RU		5
18	которая	RU		5
19	преподнести	RU		5
20	встречалась	RU		2
21	добились	RU		5
22	письма	RU		5
23	поединок	RU		5
24	кафанова	RU		5
25	первая	RU		5

Рис.2. Кластеры, построенные на основе Word2Vec-модели (фрагмент).

Рассмотрим также кластер-2, в котором сгруппирована лексика по *национально-командному* домену. В русском языке (RU-2) этому кластеру свойственны лексемы *национальная, немецкая, английская* и др. Наблюдается чёткая ориентация на сборные, национальные лиги и тренеров как публичных фигур и участников этого противостояния. Национально-идентификационный аспект спорта наиболее выражен в русском языке. UK-2 и SK-2 не имеют сформированного устойчивого ядра.

Домен	RU	UK	SK
Медиа-аналитика / прогнозы	+++	+	-
Матч как событие	+	+++	+
Национальные команды	+++	+	+
Медиа-потребление	+	+	+++
Физическая активность	<i>в др. кластерах</i>	<i>растворена</i>	<i>бинарно разделена</i>

Табл.2. Сводная таблица межъязыковых различий. Условные обозначения отражают относительную выраженность домена.

Сильнее всего в украинском корпусе выражен кластер-0 – *событийно-результативный спорт*. Здесь часто встречаются лексемы *нічия, оборона, серія, закінчилася*. В украинском и русском корпусах этот кластер явно не выражен.

В словацком корпусе сильнее всего выражен кластер-1 – *медиатрансляции и потребление*. Кластер представлен лексемами *tv, prenosy, audiokomentárom, vyhrajte* и т.п. То есть в словацком медиадискурсе спорт осмысляется как медиапродукт.

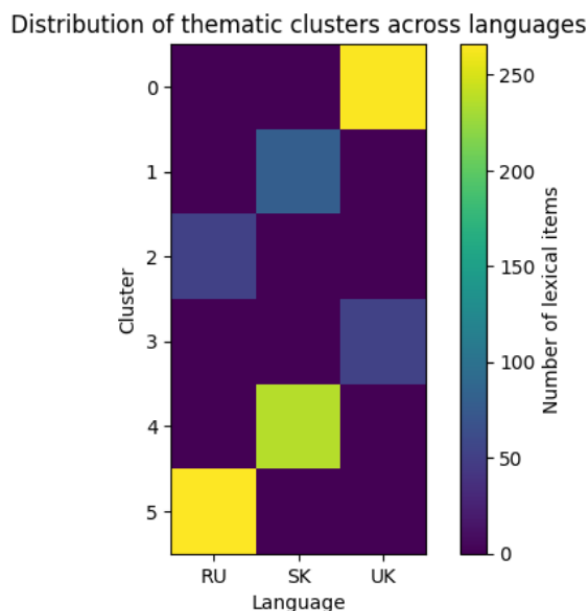

Рис.3. Тепловая карта распределения кластеров по языкам. Оси: X (язык) – RU / SK / UK; Y (Cluster) – номера кластеров (0–5); Цвет – количество лексем в данном (язык × кластер).

На тепловой карте распределения кластеров по языкам видно, что в русском корпусе текстов ярко выражены кластеры 5 и 0. Это означает наличие автономных дискурсивных доменов и высокую дифференциацию концепта «спорт». Русский спорт концептуализируется через аналитику, институты, экспертный дискурс.

В украинском языке практически весь вес сосредоточен в одном кластере 0. Остальные домены либо отсутствуют, либо слабо выражены. Исходя из этого, можно предположить, что украинский спорт осмысляется прежде всего как событие и результат, а не как институциональная или аналитическая система.

В словацком сегменте ярко выражены кластеры 1 и 4, что говорит о том, что концепт «спорт» функционально разделён на *медиа-потребление и иные аспекты*.

Заключение

В статье было проведено семантическое картирование концепта «спорт» в выбранных славянских медийных дискурсах (русском, украинском и словацком) на основе распределённых векторных представлений слов. Применение моделей Word2Vec и FastText в сочетании с методами кластеризации и визуализации позволило реконструировать ядро, периферийные зоны и устойчивые тематические фреймы концепта, а также выявить межъязыковые сходства и различия в его концептуализации.

Полученные результаты подтверждают универсальность базового семантического ядра концепта «спорт», связанного с соревнованием, результатом и физической активностью, при одновременной культурной и дискурсивной вариативности его периферии. Анализ показал, что в русском медиадискурсе концепт характеризуется расширенной когнитивной периферией и повышенной идеологической и метафорической нагрузкой, в украинском – выраженной событийно-результативной ориентацией, а в словацком – более компактной и функционально дифференцированной структурой, ориентированной на медийное потребление и формальные аспекты спортивной деятельности.

Исследование демонстрирует эвристический потенциал распределённых векторных моделей как инструмента когнитивно-дискурсивного анализа концептов в медиадискурсе и подтверждает целесообразность интеграции методов компьютерной лингвистики с традиционными подходами когнитивной и лингвокультурологической лингвистики. Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением языкового охвата, включением диахронического измерения и сопоставлением медийной концептуализации спорта с другими типами дискурса.

Список использованной литературы

- KOROGODINA, Olga – KARPIK, Oleg – KLYSHINSKY, Evgeny. 2020. Evaluation of Vector Transformations for Russian Word2Vec and FastText Embeddings. In Conference on Computer Graphics and Machine Vision: GraphiCon 2020, vol. 2744, p.18 – 1, p.18 – 12.
- KOROGODINA, Olga – KOULICHENKO, Vladimir – KARPIK, Oleg – KLYSHINSKY, Evgeny. 2021. Evaluation of Vector Transformations for Russian Static and Contextualized Embeddings. In Conference on Computer Graphics and Machine Vision: GraphiCon 2021, vol. 3027, p. 349 – 357.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. 242 p. ISBN 978-0-226-46801-3.
- LAKOFF, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press. 614 p. ISBN 978-0-226-46804-4.
- LAKOFF, George. 2008. *The Political Mind: Why You Can't Understand 21st-Century American Politics with an 18th-Century Brain*. New York: Viking. 294 p. ISBN 978-0-670-01927-3.
- McINNES, Leland – HEALY, John – SAUL, Nathaniel – GROSSBERGER, Lukas. 2018a. UMAP [online]. [cit. 2026-01-23]. Dostupné z: <https://github.com/lmcinnes/umap>
- McINNES, Leland – HEALY, John – MELVILLE, James. 2018b. UMAP: Uniform Manifold Approximation and Projection for Dimension Reduction. In *The Journal of Open Source Software*, vol. 3, no. 29, p. 861. DOI: 10.21105/joss.00861.
- McINNES, Leland – HEALY, John. 2018c. UMAP: Uniform Manifold Approximation and Projection for Dimension Reduction. ArXiv e-prints.
- КАРАСИК, Владимир Ильич. 2002. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена. 477 с. ISBN 5-88234-552-8.
- КАРАСИК, Владимир Ильич. 2010. *Языковая кристаллизация смысла*. Волгоград: Парадигма. 421 с. ISBN 978-5-903704-17-6.
- КУБРЯКОВА, Елена Сергеевна. 1997. *Части речи с когнитивной точки зрения*. Москва: Институт языкознания РАН. 327 с. ISBN 5-02-011247-5.
- КУБРЯКОВА, Елена Сергеевна. 2004. *Язык и знание: На пути получения знаний о языке*. Москва: Языки славянской культуры. 560 с. ISBN 5-94457-174-7.

Lingvokulturologické osobitosti ruských a slovenských parémii s klíčovým slovom „oheň“

Лингвокультурологические особенности русских и словацких паремий с ключевым словом "огонь"

Mgr. Mikhail KIPCHATOV

Abstrakt

Príspevok je venovaný lingvokulturologickej analýze ruských a slovenských parémii s kľúčovým slovom „oheň“. Cieľom výskumu je identifikovať a porovnať osobitosti konceptualizácie ohňa v parémiologických obrazoch sveta ruského a slovenského jazyka. Výskumný materiál tvoria príslovia a porekadlá vybrané metódou úplného excerpovania zo slovníkov V. I. Daľa a A. P. Zatureckého. V práci je oheň chápaný ako kultúrne významný koncept s výraznou ambivalenciou, ktorý sa v jazyku realizuje prostredníctvom ustálených obrazno-hodnotiacich modelov. Analýza ukazuje, že v parémiách oboch jazykov oheň vystupuje ako zdroj života a tepla, symbol nebezpečenstva a skazy, ako aj metafora ľudských emócií, konfliktov a skúšok. Komparatívna analýza umožňuje identifikovať univerzálne črty konceptualizácie ohňa podmienené vŕľudskou skúsenosťou, ako aj národno-špecifické osobitosti súvisiace s historicko-kultúrnym vývinom ruskej a slovenskej lingvokultúry. Získané výsledky prispievajú k rozvoju komparatívnej parémiológie a lingvokulturológie a zároveň prehľbujú poznanie jazykového obrazu sveta východoslovanských a západoslovanských národov.

Kľúčové slová: parémie, oheň, lingvokulturológia, jazykový obraz sveta, ruský jazyk, slovenský jazyk.

Аннотация

Статья посвящена лингвокультурологическому анализу русских и словацких паремий с ключевым словом «огонь». Цель исследования заключается в выявлении и сопоставлении особенностей концептуализации огня в паремиологических картинах мира русского и словацкого языков. Материалом исследования послужили пословицы и поговорки, отобранные методом сплошной выборки из словарей В.И. Даля и А.П. Затурецкого. В работе огонь рассматривается как культурно значимый концепт, обладающий выраженной амбивалентностью и реализующийся в языке через устойчивые образно-оценочные модели. Анализ показывает, что в паремиях обоих языков огонь выступает как источник

жизни и тепла, символ опасности и разрушения, а также как метафора человеческих эмоций, конфликтов и испытания. Сопоставительный анализ позволяет выявить как универсальные черты концептуализации огня, обусловленные общечеловеческим опытом, так и национально-специфические особенности, связанные с историко-культурным развитием русской и словацкой лингвокультур. Полученные результаты вносят вклад в развитие сравнительной паремиологии и лингвокультурологии, а также углубляют представление о языковой картине мира восточно- и западнославянских народов.

Ключевые слова: паремия, огонь, лингвокультурология, языковая картина мира, русский язык, словацкий язык.

Kontaktné údaje:

Mgr. Mikhail Kipchatov

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kipchatov1@ucm.sk

Введение

Паремиологический фонд языка представляет собой важный источник изучения национальной языковой картины мира, поскольку в пословицах и поговорках концентрируется коллективный опыт народа, отражаются культурные ценности, нормы поведения и устойчивые представления о мире. Паремии фиксируют традиционные способы осмысления действительности и выступают своеобразным «конденсатом» народной мудрости, сформированной в ходе многовекового исторического развития.

Особый интерес в лингвокультурологическом отношении представляют паремии, в которых отражены образы природных стихий. По мнению А. Дандиса, именно в паремиях имплицитные признаки мировидения получают эксплицитное выражение, в связи с чем они представляют собой особенно значимый материал для изучения мироведения (Дандис, 1978, с. 30). Значение паремий в формировании языковой картины мира освещается также в работах О. Ермачковой (Iermachkova, 2019), Е. Бекасовой, Л. Гаярского, А. Громиновой (Bekasova – Gajarsky – Grominova, 2024), М. Фигедиовой (Gajarsky – Figedyova, 2025). В традиционной культуре стихии нередко выступают в качестве базовых символических категорий, через которые человек осмысляет окружающий мир и собственное место в нём. Одной из таких фундаментальных стихий является огонь, обладающий сложной и амбивалентной символикой. С одной стороны, огонь ассоциируется с теплом, жизненной силой, домашним очагом и защитой; с другой — он связан с опасностью, разрушением и неконтролируемой стихией.

В славянской культурной традиции огонь занимает особое место. Он выступает важным элементом мифологических представлений, ритуальной практики и повседневного быта. Эти представления находят отражение и в паремиологическом фонде языка, где образ огня используется как для буквенного описания природных явлений, так и для метафорического выражения различных аспектов человеческой жизни.

Актуальность настоящего исследования обусловлена интересом современной лингвокультурологии и сравнительной паремиологии к изучению культурно значимых концептов, отражённых в языковой картине мира различных народов. Анализ паремий позволяет выявить особенности концептуализации ключевых культурных образов и установить как универсальные, так и национально-специфические черты их языковой репрезентации.

Объектом исследования являются русские и словацкие паремии, содержащие компонент «огонь». Предмет исследования — лингвокультурологические особенности репрезентации концепта «огонь» в русской и словацкой паремиологической картинах мира.

Цель работы заключается в выявлении и сопоставлении особенностей концептуализации огня в русских и словацких поговорках. Для достижения поставленной цели мы определим основные семантические модели репрезентации огня в русских и словацких поговорках в сравнительно-сопоставительном аспекте.

Материалом исследования послужили русские и словацкие пословицы и поговорки, содержащие компонент «огонь», отобранные методом сплошной выборки из паремиологических словарей. В частности, были использованы сборник русских пословиц В. И. Даля «Пословицы русского народа», а также собрание словацких поговорок А. П. Затупецкого «Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky».

1. Образ огня в паремиологических картинах мира русского и словацкого языков

Отметим, что стихии — вода, огонь, воздух и земля — с древнейших времён занимают центральное место в осмыслении мира и формировании культурных представлений человека. Уже в архаических мифологических системах они воспринимались как фундаментальные основы мироздания, а в дальнейшем стали объектом философского осмысления в различных интеллектуальных традициях — от античной философии до современных научных концепций.

В истории философской мысли и натурфилософии огонь часто осмыслялся не только как природная стихия, но и как образ внутренней жизни человека. Так, в учении Демокрита душа понималась как сочетание огненных атомов, что стало одной из основ для закрепления метафорического сближения души с огнём (Мотрошилова, 2000, с. 85). Для стоиков огонь выступал уже не просто элементом мира, а воплощением разумного космического начала — логоса, который приводит в движение и упорядочивает все процессы мироздания. В средневековом мировоззрении образ огня получил прежде всего сакральное содержание: он связывался с очищением, святостью и проявлением божественной силы. Позднее, в эпоху Возрождения, интерес к стихиям сохраняется, однако они всё чаще интерпретируются через идеи естественной соразмерности мира, гармонии природы и непрерывности жизненных процессов, что находит отражение, в частности, в размышлениях Леонардо да Винчи.

В славянской мифологической традиции представления о стихиях формируются независимо от античной системы и основываются на собственном религиозно-мифологическом опыте. Особое значение в народной культуре имел домашний огонь, связанный с очагом (Грушко, Медведев, 2001, с. 445). Он воспринимался как сакральная сила, обеспечивающая тепло, защиту и связь поколений. Огонь наделялся чертами живого существа, требующего уважительного отношения, и выступал центром семейной и ритуальной жизни (Топорков, 2002, с. 336-367). В обрядах он выполнял двойственную

функцию — очищал и одновременно обновлял, что ярко проявляется, например, в купальских традициях.

Если в мифологических, философских и этнокультурных представлениях огонь осмысливается как одна из фундаментальных первостихий, то в паремиологическом фонде русского и словацкого языков данное восприятие получает конкретное языковое закрепление. Именно в пословицах и поговорках архаические представления о природе огня, его силе, опасности, очищающем потенциале и связи с внутренним миром человека приобретают устойчивую образно-семантическую форму. Паремии позволяют проследить, каким образом физические свойства огня становятся основой для лингвокультурной концептуализации более сложных сфер человеческого опыта — социальных отношений, эмоциональных состояний, нравственных ценностей и жизненных испытаний.

Анализ русского и словацкого материала показывает, что в обеих лингвокультурах огонь осознаётся прежде всего как стихия — самостоятельная, мощная и потенциально разрушительная сила природы. Это отражено в ряде русских и словацких паремий: *smäd has vodou, oheň blatom; špatná zhoda s ohňom voda; pred ohňom aspoň so životom ujdeš, ale pred vodou nie*; *огонь беда, и вода беда; а без огня и воды — и пуще беды; в огонь либо в воду — в гору или в нору; правда из воды, огня спасает*. В данных единицах огонь выступает не как бытовая деталь, а как один из элементов мироустройства, обладающий собственной силой и логикой действия.

Особенно показательным, что в паремиологическом материале огонь часто сближается с водой. Подобное соположение неслучайно: в архаических космогонических представлениях обе стихии нередко концептуализировались как взаимосвязанные, а иногда и родственные сущности. Они могли осмысливаться как брат и сестра, либо как супружеская пара, одновременно близкие и противостоящие друг другу (Иванова, 2004, с. 15). С одной стороны, огонь и вода противопоставлены как полярные начала — горячее и холодное, сухое и влажное. С другой стороны, они обнаруживают типологическое сходство: обе стихии подвижны, лишены устойчивой формы, способны к быстрому распространению и обладают мощным разрушительным потенциалом. Именно эта двойственная логика — антагонизм и родство одновременно — закрепляется в пословицах и поговорках обоих языков.

2. Семантические модели русских и словацких паремий с компонентом «огонь»

Далее мы подробнее опишем четыре наиболее устойчивые семантические модели, в которых реализуется компонент «огонь» в рамках исследуемых паремий:

2.1 Огонь как стихия

В обоих языках подчёркивается опасность стихии огня для человека, что естественным образом способствует его сближению с семантикой беды, угрозы и несчастья. Ср.: *s ohňom nežartuj a vode never; с огнём, с водой, с ветром не дружись, а с землёю дружись*. В русском материале особенно тесной оказывается связь огня с концептом беды, что закрепляется не только в пословицах, но и во фразеологии: *между двух огней; из огня да в полымя*. В словацком языке аналогичные значения реализуются в формулах *nelej olej na oheň* и *byť v ohni*, где огонь также выступает символом опасного, напряжённого положения.

Следует учитывать, что в славянских народных представлениях огонь нередко воспринимался как живое и своенравное существо. Ему приписывались антропоморфные свойства: считалось, что огонь может «есть», «пить», «спать», а при неуважительном обращении способен «разгневаться» и наказать человека пожаром (Степанов, 2004, с. 295). С огнём соотносился и фольклорный образ огнедышащего змея или дракона, выступающего символическим воплощением разрушительной огненной силы. В терминах теории концептуальной метафоры подобное осмысление можно трактовать как персонификацию: природное явление интерпретируется как живое существо, чьи действия становятся понятнее через человеческий опыт.

Следы такой персонификации обнаруживаются и в паремиологическом фонде: огонь «живёт» (*огонь без дыму не живёт*), «чистит» (*огонь чистит, вода моет*), «делает» (*oheň si sám vietor robí*) и т. д. Однако следует отметить, что количественно паремии с персонификацией огня представлены менее широко, чем, например, аналогичные единицы с компонентом «вода». Тем не менее даже в ограниченном числе примеров они подтверждают наличие архаического слоя представлений, в котором огонь осмысляется как активное и в определённой степени субъектное начало.

Ещё одной важной чертой стихии огня является её сила. В русском материале эта характеристика нередко выражается через сопоставление огня с твёрдыми и, казалось бы, устойчивыми объектами: *против огня и камень треснет; от жару и камень треснет*. Даже камень, символ прочности и неизменности, оказывается бессилён перед воздействием огня. В словацком материале прямое формальное сопоставление с камнем не столь характерно, однако идея разрушительной мощи присутствует столь же отчётливо: *ani na ohni by nepraskol; nepchaj prst do ohňa, keď sa nechceš spáliť*. Следовательно, в обеих лингвокультурах огонь осознаётся как сила, способная менять структуру вещей, нарушать их целостность и причинять человеку боль.

Характерно также, что огонь вызывает у носителей обеих культур устойчивое чувство страха. В русских паремиях огонь постоянно упоминается в контексте

потенциальной угрозы: *берегись как огня; не играй с огнём — обожжёшься*. Аналогичный мотив присутствует и в словацком материале: *s ohňom sa zle hrat'; báť sa niečoho ako ohňa*. Огонь здесь выступает эталоном максимальной опасности, а осторожность по отношению к нему воспринимается как обязательное условие выживания.

Одной из наиболее продуктивных особенностей паремиологической репрезентации огня является то, что его физические свойства регулярно становятся источником переносных значений. В первую очередь актуализируется способность огня нагревать, размягчать, преобразовывать предметы. Это свойство отражено в русских и словацких единицах: *куй железо, пока горячо; что к огню ближе, то жарче; robí ako kováč z ohňa; keď oheň horí, vtedy kašu varia*.

Во всех этих примерах огонь представлен как преобразующая энергия. Он размягчает металл, разрушает камень, позволяет готовить пищу, согревает человека. На основе этой физической характеристики формируется и ряд метафорических смыслов. Так, русская пословица *куй железо, пока горячо* выражает идею своевременного действия: момент, когда предмет податлив, должен быть использован немедленно. Аналогичную прагматическую установку содержит и словацкая формула *keď oheň horí, vtedy kašu varia*, акцентирующая необходимость действовать тогда, когда обстоятельства благоприятствуют успеху.

Способность огня производить тепло переносится и на описание человеческого состояния. Например, в русском выражении *горит, как свечка* высокая температура тела и болезнь концептуализируются как внутреннее пламя. В то же время тепло домашнего огня может символизировать защищённость, достаток и уют: *kto bližšie ohňa, skorej sa zahreje; в печи жарко, так и варко*. Здесь огонь соотносится уже не с бедой, а с домашним благополучием, что восходит к сакральному статусу очага в традиционной культуре.

Ещё одно фундаментальное свойство огня — способность освещать пространство. Светоизлучающая функция пламени также активно переосмысливается в паремиологическом фонде. В русских формулах *днём с огнём не сыщешь; его и днём с огнём оглядеть* огонь выступает как усилитель видимости. Само сочетание дневного света с дополнительным огнём создаёт гиперболический эффект: даже при максимальном освещении нечто невозможно найти. Следовательно, пламя здесь становится мерой крайней редкости или недостижимости.

Свет пламени может обозначать и интенсивность проявления чувства или воздействия: *полыхать огнём; ни светило, ни горело, да вдруг и припекло*. В этих случаях огонь уже не просто освещает, а символизирует внезапное усиление внутреннего или внешнего состояния.

2.2 Огонь как метафора конфликта

Метафора конфликта как огня является одной из наиболее развитых в русском и словацком паремиологическом фонде. Её основание очевидно: подобно тому, как огонь разгорается, распространяется, подпитывается горючим материалом и оставляет после себя разрушение, ссора или социальное напряжение также имеют начало, фазу нарастания, кульминацию и последствия.

Наиболее известные формулы обоих языков строятся именно на этом принципе: *подлить масла в огонь; огонь маслом не тушат; nelej olej na oheň; neklad' drevo na oheň, ľahko sám vyhoríš*. Масло, солома, дрова, поленья — реальные усилители горения — в переносном значении становятся символами слов, действий или вмешательств, лишь усугубляющих ситуацию. Таким образом, паремиологическая образность здесь строится на точном наблюдении за физическим поведением пламени.

Особенно показательна репрезентация разных стадий конфликта через элементы огненной образности. Начальная фаза осмысляется через образ искры: *от искры пожар рождается; z malej iskry veľký oheň býva*. Искра символизирует незначительный повод, который, однако, содержит в себе потенциал разрушения. Следующий этап — возможность раннего подавления конфликта — выражается формулами *искру туши до пожара; kto chce škody zbiť, nedaj iskru ohňom byť*. Народная мудрость подчёркивает, что любую ссору легче остановить в самом начале, пока она не вышла из-под контроля.

Дальнейшая эскалация конфликта описывается через образ подбрасывания топлива: *как подожжёшь дрова, так и горят; neklad' drevo na oheň, ľahko sám vyhoríš*. Здесь уже актуализируется зависимость силы конфликта от действий его участников. Сходную функцию выполняет и образ сочетания огня с сеном или соломой: *сену с огнём не улежаться; keď slama a oheň blízko seba ležia, rado horí*. В этих формулах подчёркивается несовместимость и опасная близость элементов, неизбежно приводящая к вспышке.

Стадии распространения конфликта особенно наглядны в словацком материале: *keď sused horí, aj teba páli; hodil oheň medzi nich; hneď je oheň na streche*. Огонь здесь символизирует уже не индивидуальную, а коллективную угрозу: частное противостояние способно быстро распространиться и затронуть окружающих. Конфликт, как и пожар, редко остаётся локальным.

Кульминация или видимое следствие конфликта выражается через образ дыма: *где огонь, там и дым; нет дыма без огня; kde nehorí, tam ani dymu nieto; obyčajne väčší dym ako oheň*. Дым выступает как внешнее проявление скрытого процесса и потому переносится на сферу слухов, подозрений, социальных признаков напряжённости. Особенно интересна словацкая формула *obyčajne väčší dym ako oheň*, где подчёркивается эффект общественного преувеличения: «шума» вокруг события может оказаться больше, чем самого события.

При этом столкновение огня и воды может символизировать и непримиримость позиций. Ср.: *огнём вода ключом кипит, а водою и огонь заливают; špatná zhoda s ohňom voda*. Здесь реализуется бинарная схема конфликта как столкновения двух взаимоисключающих начал. Однако в некоторых контекстах та же дихотомия получает комплементарное истолкование. Например, в русской пословице *муж — с огнём, жена — с водою* противоположность стихий интерпретируется не как разрушительное противостояние, а как баланс мужского и женского начал. Следовательно, метафора огня в сфере человеческих отношений может иметь как конфликтную, так и гармонизирующую реализацию.

2.3 Огонь как эмоция

Чрезвычайно продуктивной оказывается модель, в которой огонь используется для описания эмоциональных состояний человека. Основанием для этого служит телесный опыт: сильные эмоции сопровождаются ощущением жара, покраснением лица, учащённым дыханием, мышечным напряжением. Эти физиологические проявления становятся когнитивной базой для метафорического переноса.

В русском материале данная модель реализуется в выражениях: *стою, ровно огнём горю; как огнём обхватило; взглянет, что огнём опалит; на воре шапка горит; любви, огня да кашля от людей не спрячешь*. В этих единицах огонь символизирует гнев, тревогу, внутреннее беспокойство, страсть, стыд, чувство разоблачённости. Особенно показательна формула *на воре шапка горит*, где чувство вины мыслится как внутреннее пламя, делающее виновного заметным для окружающих.

В словацком материале данная семантическая модель представлена ещё более развёрнуто: *hlava mu horí; rozpálilo ho ako oheň; zapálil sa po uši; oheň nosí za ěadrami; hneď je v ohni; bol ako na ohnivých ihlách; dobre, že sa mu líca plameňom nechytíli*. Здесь огонь передаёт целый спектр эмоциональных состояний: вспыльчивость, раздражение, скрытую агрессию, напряжение, стыд, страх, любовное волнение.

Наиболее системно данная модель проявляется в концептуализации гнева. Разгневанный человек осмысляется как тот, кто «горит», «вот-вот вспыхнет», «носит огонь внутри». В словацком языке это особенно наглядно в выражениях *oheň nosí za ěadrami* и *skoro oheň chytá*. Любовь также интерпретируется как пламя: *любовь не пожар, а загорится — не потушишь; vzplanúť láskou*. Стыд описывается через образ жара и покраснения: *zapálil sa po uši; rozpálilo ho ako oheň; сгорать со стыда*. Страх, в свою очередь, строится на другом типе переноса: не как внутренний огонь, а как реакция на огонь как на эталон угрозы — *bojí sa toho ako ohňa; берегись этого, как огня*.

2.4 Огонь как испытание

Ещё одной важной семантической моделью является осмысление огня как испытания. Эта модель базируется на реальном физическом свойстве огня изменять материю, выявлять её скрытые качества, проверять прочность и подлинность. Именно поэтому в обоих языках огонь регулярно используется как образ жизненной, нравственной или социальной проверки.

Наиболее показательны здесь формулы: *пройти огонь, воду и медные трубы; золото огнём искушается, а человек напастями; ani na ohni by nepraskol; zlato sa v ohni probuje*. Огонь в этих примерах выполняет функцию предельного испытания: всё ложное, непрочное и поверхностное сгорает, тогда как подлинное выдерживает воздействие стихии.

Особенно значима параллель между огнём и золотом. Огонь не создаёт ценность, а обнаруживает её. Подлинность металла проверяется плавлением, так же как подлинность дружбы, правды или человеческой стойкости выявляется бедой. В этом смысле огонь становится метафорой жизненного опыта, который отделяет истинное от ложного, прочное от непрочного.

Русская триада *огонь, вода и медные трубы* представляет собой особую культурную модель испытаний. Огонь в ней обозначает мгновенную и острую опасность, вода — длительное и изнурительное противостояние, а медные трубы — искушение славой и общественным признанием (Шунейко, 1995, с. 110). Примечательно, что прямого словацкого аналога этой формулы не наблюдается, хотя её отдельные элементы представлены. Это позволяет говорить о национально-специфической разработанности данной модели именно в русской лингвокультуре.

Вместе с тем и в словацком материале идея испытания через огонь выражена достаточно отчётливо. Формула *ani na ohni by nepraskol* характеризует человека как исключительно стойкого, способного выдержать даже экстремальное воздействие. В выражении *napravil sa ako remeň v ohni* огонь символизирует не разрушение, а преобразование через жёсткое воздействие. Тем самым подтверждается, что огонь в паремиологическом сознании не только уничтожает, но и закаляет.

Заключение

На основании проведённого исследования мы смогли убедиться, что огонь в русском и словацком паремиологическом фонде предстаёт как многослойный и амбивалентный культурный образ. С одной стороны, он сохраняет архаический статус природной стихии, внушающей страх и требующей осторожности; с другой — становится продуктивной когнитивной моделью, при помощи которой описываются социальные

процессы, эмоциональные состояния, нравственные качества и жизненный опыт человека. Физические свойства огня — жар, свечение, способность распространяться, сжигать, оставлять дым и пепел — системно переосмыслиются и лежат в основе разнообразных метафорических переносов. Именно это делает концепт «огонь» одним из наиболее образно насыщенных и культурно значимых элементов русской и словацкой паремиологической картины мира.

Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V02-00018.

Литература

- BEKASOVA, Jelená Nikolaevna. – GAJARSKÝ, Lukáš. – GROMINOVÁ, Andrea. 2024. Compositions of Colouratives in Evenings on a Farm Near Dikanka by Nikolai Gogol. In *Folia linguistica et litteraria: journal of language and literary studies*, č. 48, s. 227 – 246. ISSN 1800-8542. DOI: 10.31902/fl.48.2024.11.
- GAJARSKÝ, Lukáš. – FIGEDYOVÁ, Marianna. 2025. The image of family in Russian and Slovak paremiological funds: a comparative analysis. In *Ezikat – madrostita na vremeto: naučni izsledvanija v čest na 65-godišninata na prof. d.f.n. Marijana Parzulova*. Veliko Tarnovo: ZNAK '94, s. 237 – 246. ISBN 978-954-8305-84-6.
- IERMACHKOVA, Olga. 2019. Duchovnye cennosti v russkoj i slovackoj paremiologičeskich kartinach mira = Spiritual values in the Russian and Slovak paremiological pictures of the world. In PROCHOROVA, O. N. (ed.): *Межкультурная коммуникация и мировая политика: современные проблемы = Cross-cultural communication and global affairs: current issues*. Белгород: Издательский дом Белгород, s. 100 – 102. ISBN 978-5-9571-2772-7.
- ZATURECKÝ, Adolf Peter. 2018. Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky. Bratislava: Tatran. 812 s. ISBN 978-80-222-0946-5.
- ГРУШКО, Елена Арсеньевна. – МЕДВЕДЕВ, Юрий Михайлович. 2001. *Энциклопедия русских преданий*. Москва: ЭКСМО-Пресс. 672 с. ISBN 5-04-007981-8.
- ДАЛЬ, Владимир Иванович. 1989. *Пословицы русского народа*. Т.1. Москва: Художественная литература. 431 с. ISBN 5-280-00897-4.
- ДАЛЬ, Владимир Иванович. 1989. *Пословицы русского народа*. Т.2. Москва: Художественная литература. 447 с. ISBN 5-280-00898-2.
- ДАНДИС, Алан. 1978. О структуре пословицы. In *Паремиологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст)*. Москва: Наука, с. 13 – 34.

- ИВАНОВА, Александра Павловна. 2004. Словообразовательные гнезда с вершинами-наименованиями четырех мировых стихий: диахронический аспект. Санкт-Петербург (Автореферат дисс. ... кандидата филол. н.). страницы
- МОТРОШИЛОВА, Нелли Васильевна. История философии: Запад — Россия — Восток. Кн. 1: Философия древности и средневековья. 2000. Москва: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина. 448 с. ISBN 5-87245-047-8.
- СТЕПАНОВ, Юрий Сергеевич. 2004. Константы: словарь русской культуры. Москва: Академический проект. 992 с. ISBN 5-8291-0388-5.
- ТОЛСТАЯ, Светлана Михайловна. Славянская мифология: энциклопедический словарь. 2002. Москва: Международные отношения. 512 с. ISBN 5-7133-1069-9.
- ШУНЕЙКО, Александр Альфредович. 1995. Пройти огонь, воду и медные трубы. In Русская речь, № 5, с. 108 – 112. ISSN 0131-6117.

Lexikografické spracovanie eufemizmov v slovanskom a neslovanskom kontexte

Lexicographical Processing of Euphemisms in Slavic and Non-Slavic Contexts

Mgr. Janka HOPPEOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou lexikografického zachytenia eufemizmov ako špecifických jazykových jednotiek. V úvodnej časti sa poukazuje na relatívnu zriedkavosť slovníkov tohto typu v slovanskom prostredí v porovnaní s anglosaskou či románskou tradíciou. Jadrom práce je komparatívna rešerš významných slovníkov eufemizmov v ruskom, poľskom, anglickom, španielskom a portugalskom jazyku. Analýza sa zameriava na rôzne prístupy k štruktúre hesla, spôsoby radenia (abecedné vs. tematické) a šírku poskytovaných informácií – od etymológie a diachronie až po pragmatickú interpretáciu a kultúrno-lingvistický rozmer. Cieľom rešerše je identifikovať vhodné metodologické postupy, ktoré poslúžia ako inšpirácia pre vlastné lexikografické spracovanie eufemizmov zameraný na ruské eufemizmy v diskurze o súčasnom vojnovom konflikte na Ukrajine v rámci dizertačnej práce.

Kľúčové slová: eufemizmy, lexikografia, slovníky eufemizmov.

Abstract

The paper addresses the issue of the lexicographical representation of euphemisms as specific linguistic units. The introductory part highlights the relative scarcity of dictionaries of this type in the Slavic environment compared to the Anglo-Saxon or Romance traditions. The core of the work is a comparative research of significant dictionaries of euphemisms in the Russian, Polish, English, Spanish, and Portuguese languages. The analysis focuses on various approaches to entry structure, methods of arrangement (alphabetical vs. thematic), and the scope of provided information – ranging from etymology and diachrony to pragmatic interpretation and the cultural-linguistic dimension. The aim of the research is to identify suitable methodological procedures that will serve as inspiration for the author's own lexicographical processing of euphemisms, focusing on Russian euphemisms in the discourse of the current military conflict in Ukraine as part of a doctoral thesis.

Key words: euphemisms, lexicography, dictionaries of euphemisms.

Kontaktné údaje:

Mgr. Janka Hoppeová

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

lencesova27@uniba.sk

Úvod

Fenoménu eufemizácie predstavuje neoddeliteľnú súčasť komunikačnej stratégie v každom jazykovom spoločenstve, pričom jeho intenzita narastá v obdobiach spoločenských kríz a politických zmien. Napriek vysokému výskytu týchto jednotiek v reálnom úze je ich lexikografické spracovanie v slovanskom priestore stále vnímané ako zriedkavé. Ako konštatuje J. Seničkinová, komplexné slovníky eufemizmov a dysfemizmov v mnohých slovanských jazykoch prakticky absentujú, s výnimkou poľskej a ruskej lexikografickej školy (Seničkina, 2008, s. 3).

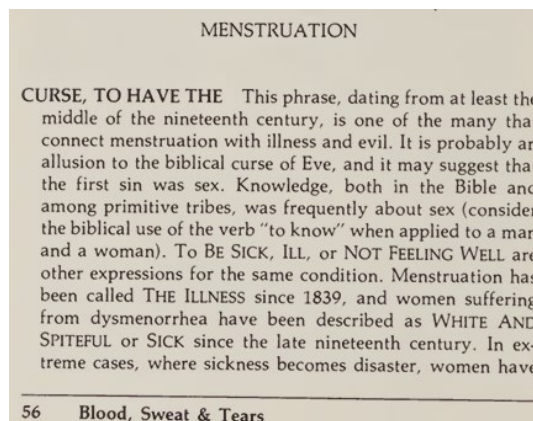
Predložený príspevok si kladie za cieľ zmapovať súčasný stav lexikografického spracovania eufemizmov v globálnom meradle. Prostredníctvom analýzy diel popredných autorov (napr. Rawson, Neaman, Silver, Kany či Oliveira) skúmame rôzne modely spracovania hesiel – od populárno-náučných príručiek až po prísne vedecké štúdie s kultúrno-lingvistickým rozmerom. Táto komparácia nie je len teoretickým cvičením, ale slúži ako metodologická báza pre spracovanie aktuálneho jazykového materiálu reflektujúceho súčasný vojnový konflikt.

Stav lexikografického spracovania eufemizmov v domácom a zahraničnom prostredí

Ako uvádza J. Seničkinová, ktorá je autorkou jedného zo slovníkov eufemizmov (*Slovar evfemizmov russkogo jazyka*, 2008), lexikografické spracovanie eufemizmov a dysfemizmov je v slovanskom prostredí veľmi zriedkavé a v niektorých slovanských jazykoch ani neexistujú lexikografické spracovania podobných jednotiek, možno ich nájsť iba v Poľsku a v Rusku (Seničkina, 2008, s. 3). Autorka uvádza ako najvýznamnejšie lexikografické spracovanie eufemizmov slovník poľskej autorky A. Dabrowskej *Słownik eufemizmów polskich: czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Ďalším významným lexikografickým spracovaním eufemizmov vo forme knižnej publikácie je M. L. Kovšovovej *Semantika i pragmatika evfemizmov. Kratkiy tematičeskij slovar sovremennykh russkich evfemizmov*. Ak „vystúpime“ za hranice slovanského jazykového priestoru, je zrejmé, že v iných jazykových priestoroch sú slovníky podobného typu frekventovanejšie. Nižšie prezentujeme výsledky našej rešerše s ukážkami spracovania hesla.

1. Judith S. Neaman, Carole G. Silver – A Dictionary of Euphemisms (1983)

Daný slovník eufemizmov je zameraný na eufemizmy v anglickom jazyku. Slovníkové heslá sú radené do tematicky organizovaných kapitol (napr. *Blood, Sweat & Tears*), samotné heslo predstavuje výraz nahradzovaný eufemizmi (napr. menstruation), v rámci hesla sa k nemu v abecednom poradí uvádzajú používané eufemizmy. Pri každom eufemizme sa uvádza začiatok používania eufemizujúceho výrazu, väčšinou je táto informácia aj argumentovaná/zdrojovaná (napr. odkazom na rôzne diela/tradície a pod.)

**Obrázok 1: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Neaman, J., S., Silver, C. G.:
A Dictionary of Euphemisms.)**

2. Hugh Rawson – A Dictionary of Euphemisms and other Doubletalk (1981)

V slovníku Hugh Rawsona z roku 1981 na rozdiel od slovníka Neamanovej a Silverovej nenachádzame tematické členenie a ani radenie podľa nahradzovaného výrazu. Heslá sú zoradené abecedne a každý eufemizmus je uvedený ako samostatné heslo. Pri každom hesle autor poskytuje: stručnú definíciu alebo vysvetlenie významu, historické a spoločenské pozadie použitia, príklady použitia vo verejnom diskurze (politika, vojna, biznis, zdravotníctvo a pod.), často aj etymológiu, niekedy komentár k predpokladanému pragmatickému zámeru používateľa eufemizmu či účinku eufemizmu. Rawson v úvode a komentároch často odkazuje na širšie tematické kategórie, ktoré sa v slovníku objavujú, ako napríklad: smrť a umieranie, sex a telesné funkcie, vojna a násilie, politika a propaganda, rasové a etnické otázky a pod.

B

backside. The ass; a general reference to the entire back of the body when, in truth, a single portion is meant. The oldest "backside" in the *Oxford English Dictionary* comes from about 1500: "With an arrowe so broad, He shott him into the backe-syde" (Joseph Ritson, ed., *Robin Hood*, 1795). As recently as 1943-44, "backside" was considered sufficiently bawdy to be cited in a proceeding of the U. S. Post Office Department against that primeval playboy, *Esquire*. Today, however, the euphemism is thought so innocuous that even broadcasters and FAMILY newspapers can use it without anyone raising an eyebrow, e. g., from a 1977 Los Angeles KNBC-TV review of *The Act*: "After three hours, not only does the show need a new book, you need a new backside." See also ARSE.

ball. A happy-sounding FOUR-LETTER WORD substitutes for a rather coarser one, as in, from *What Really Happened to the Class of '65*: "In the summers I'd go to the beach. Maybe I'd ball two or three fellows a day." (Michael Medved and David Wallechinsky, 1977). The copulatory "ball" may simply be a spin-off of "ball" in the good-time sense of "I had a ball last night." The word's sexual sense, however, is reinforced by the proximity of the anatomical ball, or TESTICLE. Thus, pre-dating the antics of the class of '65 by some seventy-five years: "I ballocked that little girl" (anon., *My Secret Life*, ca. 1890). See also BOLLIKED UP and F—.

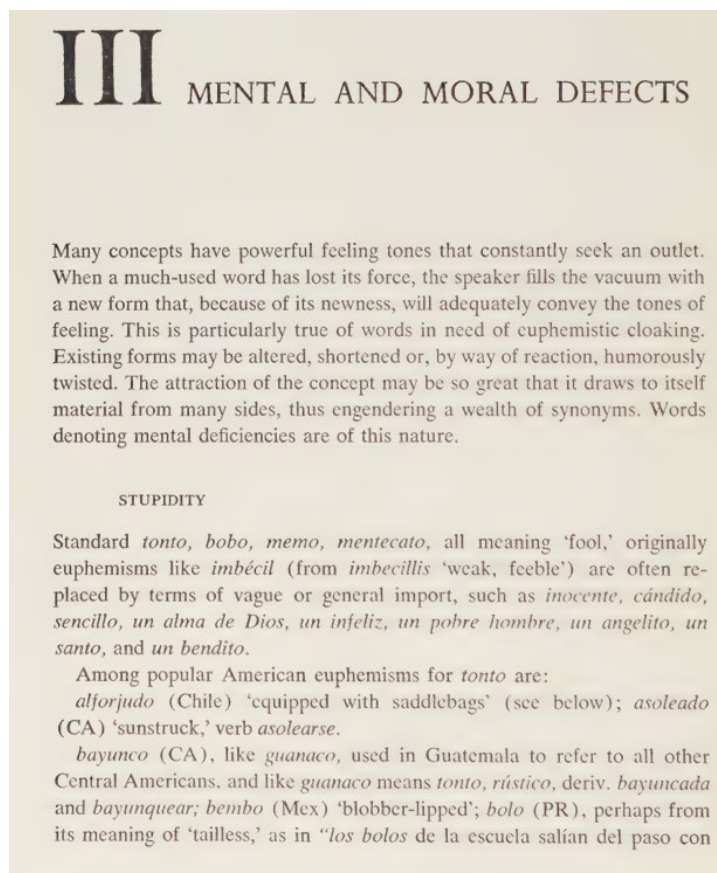
ball game, end of the. Death. In the words of astronaut Maj. Alfred M. Worden: "When you are out there 200,000 miles from earth, if something goes wrong, you know that's the end of the ball game" (*New York Times*, 8/14/71).

Life frequently is conceived of as a game (see GAME), so it is only natural that death should often be euphemized in game-playing terms. Among the expressions available for dead or dying gamblers:

**Obrázok 2: Ukážka to slovníka eufemizmov (Rawson, H.: A Dictionary of
Euphemisms and Other Doubletalk)**

3. Charles E. Kany – American-Spanish Euphemisms (1960)

Ide o druhú časť trilógie (*American-Spanish Syntax*, 1945, *American-Spanish Euphemisms*, 1960, *American-Spanish Semantics*, 1960) amerického hispanistu, odborníka na americkú španielčinu. Eufemizmy americkej španielčiny sú v tomto diele z roku 1960 zoradené tematicky, nie abecedne, výklad sa prezentuje v angličtine. Kany vytvára obsiahle tematické kapitoly vytvorené podľa kritéria motívu, ktorý podnietil ich používanie (s. VI), napr. poverčivosť, jemnosť, mentálne a morálne defekty, finančný status, urážky a pod. Jazykový materiál Kany zhromaždil od a) informantov počas 25 rokov, b) z hodnotení konzultantov z radov študentov a vyučujúcich na Kalifornskej univerzite, c) z lexikografických prác a monografií, d) z regionálnej literatúry, ktorá potvrdzovala používanie prezentovaných výrazov (s. VII). V každej kapitole uvádza konkrétne výrazy (v americkej španielčine), ich sémantizáciu realizuje cez anglický ekvivalent pre pomenovanie denotátu, ku ktorému sa eufemizmus referuje, kultúrnu, spoločenskú alebo náboženskú kontextualizáciu objavenia eufemistického pomenovania. Zdôrazňuje regionálne rozdiely a kultúrne aspekty, ktoré ovplyvňujú používanie eufemizmov, nejde teda len o slovník, ale aj o analýzu spôsobov, ako jazyk odzrkadľuje spoločenské hodnoty, čiže práca má kultúrno-lingvistický rozmer.

Obrázok 3: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Kany, Ch. E.: *American-Spanish Euphemisms*)

4. Roseli Oliveira – Dicionário de Eufemismos da Língua Portuguesa (2015)

Slovník eufemizmov Roseliho Oliveiru obsahuje eufemizmy používané v portugalskom jazyku. Heslá sú zoradené abecedne, chýba hniezdové zoskupenie podľa tematickej oblasti, motívu atď. Pri každom eufemizme je uvedená vysvetľujúca poznámka, príklad použitia, často sa sémantizácia realizuje cez uvedenie významového opozita alebo cez uvedenie ortofemizmu a dopĺňa sa kvalifikátormi a pod. Oliveira ukazuje, ako jazyk odráža mocenské štruktúry, sociálne napätie a kultúrne hodnoty. Napríklad kriticky hodnotí administratívne a politické eufemizmy, ktoré zakrývajú podstatu represívnych opatrení a neúspechy. Oliveira sa venuje aj otázke rodovo korektného vyjadrovania, teda tomu, ako sa eufemizmy používajú na neutralizáciu alebo potlačenie rodových stereotypov: napr. namiesto *dona de casa* („gazdiná“) sa používa neutrálnejšie *trabalhadora do lar* („pracujúca v domácnosti“).

U

“**um minutinho**”: *loc. s. m. (S.)* – para algo o que vai durar mais de meia hora.

“**Universalidade Cristã**”: *loc. s. f. (Mis. & Rel.)* – longo rastro de estupros culturais.

ulceração isolada das mucosas que constitui o estágio inicial de várias doenças infecciosas: *loc. s. f. (DST)* – cancro venéreo (Ver cavalo).

última calma: *loc. s. f. (Lit.)* – morte.

última experiência vital: *loc. s. f. (Rel.)* – morte.

última jazida: *loc. s. f. (Lit.)* – túmulo, sepultura (Ver ao pé do leito derradeiro; derradeira morada; leito derradeiro).

última jornada: *loc. s. f. (Lit.)* – morte.

última viagem: *loc. s. f. (Lit. / Port.)* – morte.

Obrázok 4: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Oliveira, R.: Dicionário de Eufemismos da Língua Portuguesa)

5. John Ayto – Dictionary of Euphemisms (1993)

Knihu, ktorá má skôr populárno-náučný charakter, autor rozdelil do tematických kapitol podľa rôznych oblastí života, kde sa eufemizmy používajú (smrť, pohrebníctvo, sexualita, choroby, vojenská reč, politika, spoločenské zmeny). Pri sémantizácii autor zohľadňuje aj diachronické aspekty, vznik a zmenu eufemizmov zasadzuje do spoločenských a kultúrnych kontextov.

		PRISONS
Introductory	1	The word <i>prison</i> can be an embarrassment, not just to those who bear the stigma of imprisonment, but also for those in charge of the prison system, who perhaps find it too insistent a witness of the criminality in their society. The impulse to find an alternative, less stark term is nothing new. The now disused house of correction dates back to the 16th century (it was given official status in an act of parliament of Elizabeth I's time), and place of correction and house of detention have a long history too. The notion of correction is central to the euphemization of prisons, for it places the emphasis on rehabilitation, and plays down the sensitive issue of retribution. So in the late 20th century a prison may be referred to as a correctional facility or correctional institution. A prison guard can be a correctional officer. Corrective training is a form of prison regime that seeks the reform of the prisoner (although the term is also used of forced indoctrination of political prisoners). And the politically correct terminology for 'prisoner' is client of the corrective system or guest in a correctional institution. In a Russian correctional labour camp or correctional labour colony (a bleak political prison typically in the wastes of Siberia) the 'correction' on offer is of the ideological kind. This by no means exhausts the official imagination. It has several other alternatives. <i>Adjustment</i> is a word beloved of circumlocutors, and in America a solitary-confinement cell can be euphemized as an adjustment centre, which makes it sound like a place where you drop in for a little mild therapy (other mealy-mouthed synonyms include control unit and segregation unit). The British approved school, introduced officially in 1932, denoted a penal institution for children, although it sounds
1. CRIME	9	
2. ASSORTED SINS & NON-INDICTABLE OFFENCES	24	
3. SEX	62	
4. THE BODY & ITS PARTS	117	
5. COVERING UP: CLOTHING & NAKEDNESS	152	
6. BODILY FUNCTIONS & SECRECTIONS	162	
7. ILLNESS & INJURY	198	
8. FADING OUT: OLD AGE & DEATH	228	
9. WORK	259	
10. POVERTY	286	
11. GOVERNMENT & POLITICS	293	
12. WARFARE	301	
13. RACE	313	
Index	323	

Obrázok

5: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Ayto, J.: Dictionary of Euphemisms)

6. Richard A. Spears – Slang and Euphemism. A dictionary of oaths, curses, insults, sexual slang and metaphor, racial slurs, drug talk, homosexual lingo, and related matters (1981)

V slovníku R. A. Spearsa sú heslá predstavujúce jednotlivé eufemizmy, resp. slangové výrazy, usporiadané abecedne a zoradenie do tematických okruhov chýba. Sémantizácia je realizovaná cez opis (napr.: *“the pipe: a marijuana-smoking device“*, *“blow job: the act of fellatio, oral-genital contact with a male“*) alebo synonymá. Každé heslo je ošetrené gramatickou informáciou, opisom významovej štruktúry výrazu a štylistickými kvalifikátormi (napr. "offensive", "obsolete", "regional").

- ible-pounder (also Bible-banger, Bible-basher, Bible-puncher, Bible-thumper) a :clergyman; a chaplain. Cf. GOSPEL-SHOOTER. For synonyms see SKY-PILOT, [colloquial and slang, 1800s-1900s]
- iblokleptomania a mental illness wherein one steals books. Cf. KLEPTOMANIAC, [from Oreek *biblion*, "book," *klepio*, "to steal"; late 1800s]
- ibliomancy 1. divination using books. Passages chosen at random are interpreted. 2. divination using the Bible in any manner. Cf. STICHOMANCY. See -MANCY for similar forms, [both senses, from Greek *biblion*, "book"; mid 1700s]
- ibliomania an insane love of books. See MANIA for similar terms, [from Greek *biblion*, "book"]
- libliophobia a fear of or an aversion to books. See PHOBIA for similar forms, [from Greek *biblion*, "book"]
- >ibulosity (also bibulosity) tippling; the frequent drinking of alcohol. [British and U.S., early 1800s]
- ibulous intoxicated with alcohol. Cf. BIBACIOUS. [mid 1800s] ibulous proclivity a tendency to drink to excess.
- aicho the penis; [from Spanish; U.S. slang, mid 1900s-pres.]
- bicycle a prostitute; something to RIDE (sense 2). Cf. BARBER'S CHAIR, FERRY. [British slang, early 1900s. *Dictionary of Slang and Unconventional English*]
- B.I.D. 1. *bis in die*, "twice a day." Instructions for taking medicine. [Latin] 2. "brought in dead," a notation on a hospital chart; the same as D.O.A. (sense 1). [medical, 1900s] bidly 1. an Irish woman; an Irish maidservant, [since the 1800s] 2. a young wench. [British, late 1700s, Grose]
- bidet a basin which will support a woman's body in a sitting position so that the pubic area can be cleaned with the water, [from the French name for a small pony, 1700s-pres.]
- bier a coffin or a stand for displaying a coffin. Occasionally used in error for "corpse." [since ~ 1000, *Oxford English Dictionary*] b'ffer a sexually loose woman. For synonyms see LAY. [attested as "rare," (Wentworth and Nexner), possibly nonce; U.S., 1900s] ^{bi}Ty (also BfI) 1. a W.C. [British and U.S. slang, 1900s] 2. intoxicated with alcohol. A janant of BUFFY (q.v.). [British slang, 1900s, *ib b III IV of S^{ng} and Unconventional* [7500s] a woman living ⁸ in BIGAMY (q.v.).
- Where a crime is a monogamous society named ^{monog} person, usually a male, is ^{bi} more than one spouse.
- bigass big, important, or overly important. [U.S. slang, mid 1900s]
- big bloke cocaine. Rhyming slang for "coke." [U.S. underworld and drug culture, early 1900s-pres.]
- big brown eyes the breasts. The EYES (q.v.) ar: the nipples. For synonyms see BOSOM. [U.S. slang, early 1900s-pres.] big-C. 1. cancer. [U.S., mid 1900s-pres.] 2.
- cocaine. Cf C. (sense I). [U.S. drug culture, mid 1900s-pres.] big chief Mescaline (q.v.). [U.S. drug culture, 1900s]
- big-D. 1. Dilaudid (trademark) tablets, an analgesic taken as a RECREATIONAL DRUG (<7-V.). [U.S. drug culture, mid 1900s-pres.] 2. the drug L.S.D. (q.v.). [U.S. drug culture, mid 1900s-pres.] 3. damn. [euphemistic, 1800s-1900s] Big Guy, the "God" in expressions such as "the Big Guy upstairs." [U.S. colloquial, 1900s]
- big-H. heroin. Cf. BIG-C. (sense 2). [U.S. drug culture, mid 1900s-pres.] big Harry heroin; the same as HAKRY (q.v.). A reinterpretation of BIG-H. (q.v.). ; u.5>. drug culture, mid 1900s-pres.]
- big-headed 1. pertaining to a person with a hangover. [British and U.S., 1800s-pres.] 2. vain; conceited. [U.S. colloquial, mid 1900s-pres.]
- big hit 1. dung; an act of defecation. 2. a wretched man. Rhyming slang for "shit." [both senses, Australian, 1900s, *Dictionary of Rhyming Slang*]
- big-O. opium. Cf. BIG-C, BIG-H. [U.S. drug culture, mid 1900s-pres.] big one a bowel movement (compared to urination). For synonyms see EASEMENT. [U.S. juvenile, 1900s]
- big potty a bowel movement. Cf. BIG ONE. [U.S. juvenile, 1900s]
- big shit 1. an exclamation of surprise or disbelief, "Big shit!" Cf. SHIT (sense 8). [U.S. slang, mid 1900s] 2. a dysphemism for "big shot." [U.S. slang, mid 1900s] big step, the marriage. Cf. JUMP, THE; PLUNGE. big time copulation (compared to petting and kissing). For synonyms see MOCKAGE. [U.S. slang, mid 1900s-pres.] big-time operator a big shot; a lecher; a real
- HUSTLER (sense 5). Cf. B.M.O.C. B.T.O. [U.S. slang, mid 1900s-pres.] big twenty 1. a twenty-dollar fee for a prostitute. 2. a promiscuous female; a prostitute.
- Cf. GUINEA-HEN, [both senses, U.S. slang, mid 1900s-pres.] big with child pregnant. Based on GREAT WITH
- CHILD (q.v.). For synonyms see FRAGRANT. [U.S. colloquial, 1900s] bike a sexually

Obrázok 6: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Spears, R. A.: Slang and Euphemism, A dictionary of oaths, curses, insults, sexual slang and metaphor, racial slurs, drug talk, homosexual lingo, and related matters)

7. R. W. Holder – A Dictionary of Euphemisms. How not to Say What You Mean (2002)

Predchodcom tohto slovníka bola Holderova spisba z roku 1987 *A Dictionary of American and British Euphemisms*. Nové vydanie z roku 2002, ktoré bolo premenované na *How Not to Say What You Mean*, zachováva zopár pôvodných jednotiek, ale zároveň pridáva viac ako tisíc nových, ktoré odrážajú súdobé eufemistické výrazy. Daný slovník sa venuje eufemizmom používaným v anglickom jazyku. Heslá v slovníku sú zoradené abecedne, nie tematicky, hoci by sa heslá dali zoskupiť do oblastí – smrť, vojna a násilie, rasové/etnické označenie, choroby, staroba, telesné funkcie, sex, sociálne statusy. Sémantizácia sa realizuje cez opis, kontextualizáciu použitia a komentár k pragmatických efektom (politická korektnosť, manipulácia atď.) a k sfére používania (napr. vojenské úrady, vláda, médiá a pod.).

A

A1 amphetamine ingested illegally

An evasion among many in the argot of those who illegally ingest narcotics:

Goodman had learnt the alternative names for amphetamines. These included: A1, beans, bombido, bumblebees, cartwheels, chicken powder, co-pilots, crank, cross-roads, diet pills, eye-openers, footballs, French blues, greenies, hearts, lightning, line, macka, miniberry, roses, speed, splash, sulph, thrusters, toffee whizz, truck drivers, turnabouts, wakeamine and zoom. (Fiennes, 1996)

AC/DC indulging in both heterosexual and homosexual practices

The reference is to the incompatible direct and alternating current in electricity supply. Also spelt phonetically as *acey-decy*.

Young attractive housewife, AC/DC, would like to meet married AC/DC people to join well-endowed husband for threesomes or moresomes. (Daily Telegraph, May 1980) So, he was acy-decy... Lots of old altar boys play hide-the-weenie when they shouldn't. (Sohmer, 1988)

à trois in a sexual relationship involving three people

From *ménage à trois*, describing a couple married or living together and the outside sexual partner of one of them:

I've been living à trois with a married couple. Do I shock you? (I. Murdoch, 1977)

abandoned obsolete working as a prostitute

Literally, forsaken, but not, it would seem, by her clients:

The foolish idea... that once abandoned she must always be profligate. (Mayhew, 1862)

The punning *abandoned habits* were the flashy clothes prostitutes wore when riding in London's Hyde Park.

abbess obsolete a female bawd

Partly humorous and partly based on the supposition that nunneries were not solely occupied by chaste females:

The *abdomen* is the lower cavity of the trunk, which the shield, commonly called a box, does not cover. If you hear a commentator suggest a player writhing in agony on the ground has been hit 'in the lower abdomen', it means he has had a disabling blow in his genitalia. See also *WINDEN*.

aberration a sexual act or preference which is not heterosexual

Literally, a deviation from the norm:

There's a great deal of tolerance for, well, aberrations. (Burgess, 1980)

ableism insensitivity towards lame or injured people

Used by those who may describe the fit as temporarily *abled*, presumably on the basis that their turn will come:

Likewise 'ableism' or 'oppression of the differently abled' ('disabled' is discriminatory) by the temporarily 'abled', is firmly proscribed. (Daily Telegraph, 23 January 1991, quoting from a publication put out by Smith College, Mass.)

ablutions a lavatory

Originally, the religious rite of washing, whence washing the body on any occasion, and then the place in which you washed. An army usage:

We were told to choose a bed site... shown where the Ablutions were. (Bogarde, 1978, describing being drafted into the army)

abnormal obsolete homosexual

In the days when heterosexuality was the only accepted norm:

... lived an institutional life with other men in uniform without ever seriously arousing the suspicion that he was what is called abnormal. (P. Scott, 1975)

Whence *abnormality*, homosexuality:

The fact that he revealed a hatred of 'abnormality' was only to be expected. 'What a filthy Lesbian trick.' (M. McCarthy, 1963)

abode of love a brothel

Where *love* imports copulation:

These abodes of love seen from the other side are strangely transfigured. All is order, cleanliness and respectability. (Londres, 1928, in translation)

above ground see REMAIN ABOVE GROUND

Obrázok 7: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Holder, R., W.: How not to say what you mean: A Dictionary of Euphemisms)

8. Podobne sú heslá radené aj v slovníku Anne Bertram - NTC's Dictionary of Euphemisms (1998).

defense community, the

defense community, the the army, navy, air force, and those that build and research weapons. □ *The defense community felt some stress as a result of the budget cutbacks.* □ *Respected members of the defense community testified before Congress about the proposed bomber.*

deficit a lack. □ *I wear glasses because I have a vision deficit.* □ *Children with learning deficits are included in normal activities as much as possible.*

defund something to stop giving money to something. □ *The arts program in this school district has been defunded.* □ *The legislature is threatening to defund the building of the new sports stadium.*

delinquent 1. a young criminal. (See also *juvenile*.) □ *This facility houses delinquents and attempts to train them in basic life skills.* □ *When Jim's mother caught him smoking marijuana, she called him a delinquent and kicked him out of the house.* **2.** late. □ *Please remit your delinquent payment upon receipt of this notice.* □ *You are delinquent in your car payment.*

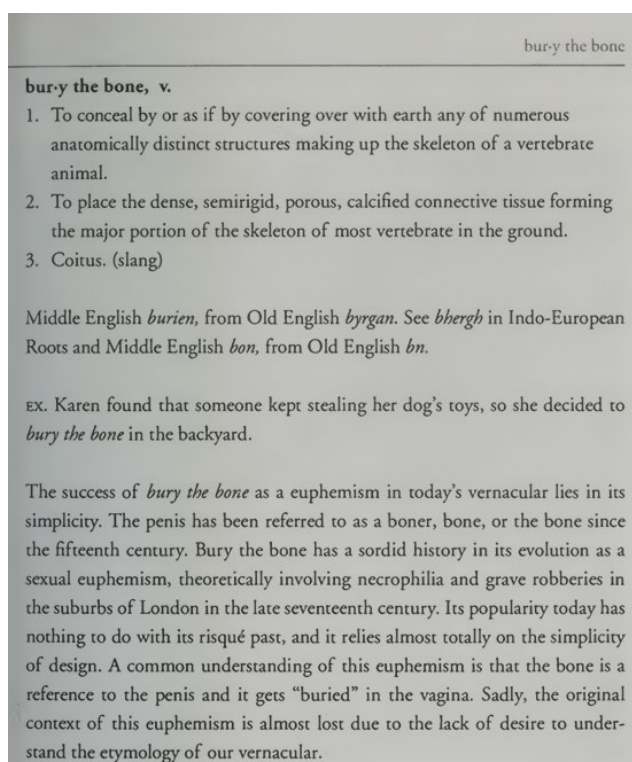
delivery having to do with dropping or launching bombs. □ *The contractor is developing a more efficient delivery system for the stealth bomber.* □ *The delivery vehicle can be moved by truck or train.*

deliveryperson a person who delivers things. (Replaces *deliveryman*.) □ *The deliverypeople carried the sofa up the front steps.* □ *I left a note for the deliveryperson to leave the flowers on the back porch.*

Obrázok 8: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Anne Bertram - NTC's Dictionary of Euphemisms)

9. Jordan Tate – The Contemporary Dictionary of Sexual Euphemisms (2007)

Daný slovník sa výlučne zameriava na sexuálne eufemizmy v anglickom jazyku, zhromažďuje a klasifikuje eufemistické výrazy, ktoré sa používajú ako náhrada za explicitné sexuálne termíny. Heslá sú zoradené abecedne. Pri každom hesle je uvedený denotát, ortofemizmus, príklady využitia a etymológia slova, prípadne komentár autora. Zaujímavosťou tohto slovníka je to, že niektoré heslá sú ošetrované vizualizáciou. Predpokladaným komunikačným zámerom autora slovníka je podľa neho dekonštrukcia tabu, zachytenie absurdnosti eufemizmu, keďže niektoré výrazy sú tak špecifické, že slúžia skôr ako sociolingvistický fenomén, než ako skutočné obchádzanie tabu, a tiež manifestácia kultúrneho a jazykového povedomia – výklad sa nerealizuje len cez opis, ale aj cez interpretáciu motivácie pomenovania (porov. s. VII).

Obrázok 9: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Tate, J.: The Contemporary Dictionary of Sexual Euphemisms)

10. A. Ju. Kudriavcev, G. D. Kurocatkin – Anglo-russkij slovar tabuirovannoj leksiki i eufemizmov (2001)

Uvedený dvojjazyčný slovník predstavuje anglické eufemizmy a tabuizovanú lexiku, ich sémantizácia sa realizuje v ruskom jazyku. Heslá v ňom sú opäť usporiadané abecedne a nie do tematických hniezd. Každé heslo je ošetrované gramatickou a etymologickou informáciou,

štylistickými kvalifikátormi a informáciou o regióne používania výrazu (napr. v USA, vo Veľkej Británii, Austrálii).

ABD

A

A

a-a *n (baby talk euph)* 1. экскременты, кал; 2. испражнение, дефекация (*usu do/have/take an a-a*)
a-a *v (baby talk euph)* испражняться
abdicate *v (homos)* открыто заявить о своей гомосексуальности
abdicated *mod (homos)* выведенный из общественного туалета
abishag *n (sl)* 1. незаконнорожденный ребенок женщины, совращенной женатым мужчиной (от евр. «ошибка матери»); 2. улюдок
Able Gable *n (US sl)* физически привлекательный мужчина (часто употребляется как обращение)
Able Grable *n (US sl)* сексапильная девушка (часто употребляется как обращение)
able to kick ass off an emu *mod (Austr vulg)* в хорошей форме (вместо ему могут употребляться названия других животных; выражение сильно варьируется)
able to suck a watermelon through a/the garden hose *mod (sl)* (о женщине) опытная в оральном сексе, особенно в фелляции
about town *mod (sl)* (о женщине) профессионально занимающаяся проституцией
absobalylutely *mod (low)* абсолютно
absobloodylutely *mod (low)* absobalylutely *q.v.*
absofuckinglutely *mod (vulg)* absobalylutely *q.v.*
Abyssinian medal *n (Army sl obs)* пуговица, которая видна в расстегнувшейся ширинке

acceptress *n (sl)* женщина, которая охотно принимает откровенные ухаживания мужчины
accomodation house *n (coll euph)* публичный дом
accoutrements *n (homos)* мужские половые органы
ace *n (sl)* 1. вагина, влагалище (сокр. *ace of spades q.v.*); 2. (*Austr*) анус
ace lane *n (sl)* 1. муж; 2. любовник
Ace of Hearts *n (sl)* кавалер, поклонник (*cf. ace of spades*)
ace of spades *n (sl)* наружные женские половые органы (по цвету и форме расположения лобковых волос)
ace over apex *mod (UK euph)* *ass over tits q.v.*
ache for somebody *v (US sl)* желать кого-либо сексуально
ack-Charlie *n (mil sl)* подхалим, лизоблюд (от названия букв «А» и «С» в фонетическом алфавите. А.С. сокр. *ass-crawler, ass-cru-cper q.q.v.*)
ack over tock *mod (mil sl)* вверх тормашками, шиворот навыворот (от названия букв «А» и «Т» в фонетическом алфавите. А.Т. сокр. *ass over tit q.v.*)
acorn *n (sl)* головка полового члена
acorn picker *n (homos)* феллятор
acre *n (sl)* 1. (*Austr*) ягодицы; 2. (*UK*) яички
act-ass *n (vulg)* *smart ass q.v.*
action *n (coll euph)* половой акт (*usu do/have/take/get (some) action*)
active citizens *n pl (US sl)* вши (в том числе лобковые)
active partner *n (homos)* активный гомосексуалист

Obrázok 10: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Kudriavcev, A., Ju., Kuropatkin, G. D.:

Anglo-russkij slovar tabuirovannoj leksiki i evfemizmov)

11. Je. P. Ivaňan, Ch. Kudlinskaja-Stempeň, I. N. Nikitina – Mnogojazyčnyj slovar evfemizmov tualetnoj temy (2019)

Tento viacjazyčný (vysvetľuje ruské, poľské, anglické, baškirské, tatárske eufemizmy) slovník je tematicky špecializovaný, zameriava sa výlučne na eufemizmy spojené s toaletnou tematikou (t. j. potreba močenia, defekácia, označenie toaliet, priestorov a pod.). Baškirské a tatárske eufemizmy sú pritom uvedené až v prílohách slovníka a nie v jeho hlavnom obsahu. Vo všetkých prípadoch sa opis významu eufemizmov realizuje v ruštine.

СХОДИТЬ В ПАРИЖ – вм. сходить в туалет (ХИМИК, 423). (Химик=ирон. звф.). Молодеж. Разг. Ирон. Редк.

СХОДИТЬ В ТУАЛЕТ – вм. прям. обознач. сходить в туалет помочиться или испражниться. В наст. вр. – прям. обознач.

СХОДИТЬ К БАБУШКЕ – вм. сходить в туалет (МОКИЕНКО, НИКИТИНА, 43; НИКИТИНА, 89). Разг. Ирон. Редк.

СХОДИТЬ К ВИТАЛИКУ – вм. сходить в туалет (МОКИЕНКО, НИКИТИНА, 2000, 100; НИКИТИНА, 89). Прост. Ирон. Редк.

СХОДИТЬ К ДЖОНУ (ДЖОНСОНУ) – вм. сходить в туалет. *Не мешало бы к Джону сходить, а то пять часов потом сидеть* (МОКИЕНКО, НИКИТИНА, 2000, 157; НИКИТИНА, 154). Прост. Ирон. Редк.

СХОДИТЬ В ТУ СТРАНУ – вм. сходить в туалет, находящийся во дворе дома. Обл. Редк. *Я ещё в ту страну схожу, а потом телевизор буду смотреть* (Записи XXI в.).

СХОДИТЬ НА ДВОР – вм. сходить в туалет, находящийся во дворе дома. (Ковшова=звф.). Обл. *Пойду схожу на двор* (Записи нач. XXI в.).

ТАЛЧ – вм. туалет. В речи городск. молодежи, как модификация школьно-молодеж. названия «толчок». (Записи нач. XXI в.).

ТОЛЧОК – вм. туалет [Толчок – резкое отталкивающее движение (МАС, т. 4, с. 377)]. Прост. В наст. вр. – дезвф. (НИКИТИНА, 697; ХИМИК, 611). *Вы ешьте, ешьте, путь до Москвы неблизкий, а в вагонах-ресторанах так накормят, что потом неделю с толчка не слезешь* (А. Саломатов. Синдром Кандинского); *На следующий день явились рабочие, которые установили новый толчок, врезали в дверь замок* (Д. Донцова. Кекс в большом городе).

Obrázok 11: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Ivaňan, Je. P., Kudlinskaja-Stempeň, Ch., Nikitina, I. N.: *Mnogojazyčnyj slovar evfemizmov tualetnoj temy*)

12. M. Kovšova – *Semantika i pragmatika evfemizmov. Kratkij tematičeskij slovar sovremennych russkich evfemizmov* (2007)

Spisba M. Kovšovovej nie je predstavená ako samostatný slovník s krátkym úvodom, je to skôr kombinácia štúdie a slovníka. Krátkemu slovníku eufemizmov v ruskom jazyku je venovaných 24 strán, pričom sú heslá usporiadané tematicky.

Смерть

кончина; конец [жизненного пути]; уход из жизни; летальный исход 'смерть'
скончаться; упокоиться; уснуть; уснуть последним <вечным> сном; почить в Бозе (устар.); отдать богу душу;
угаснуть; отойти; отправиться <уйти> на тот свет <к праотцам>; покинуть эту землю; уйти в мир иной;
уйти от нас <из жизни; в иной мир; в лучший мир>;
уйти в могилу; лечь в землю; приказать долго жить;
Бог дал, Бог и взял; все там будем 'умереть'
асфиксия 'удушь'
ушел от нас; покинул нас; потерять больного; он теперь в лучшем мире; на небесах 'умер'
усопший 'умерший'
тело; прах; останки 'мертвое тело'
хоронить; погребать; предавать [тело] земле 'закапывать в землю тело умершего, совершая погребальный обряд'
ритуальные услуги 'организация похорон'
«Ритуал»; ритуальный центр 'учреждение, организующее похороны; похоронное бюро'
ветеринар; ветслужбы 'организация похорон животного'
уснуть 'о рыбе'

Obrázok 12: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Kovšova, M.: *Semantika i pragmatika evfemizmov. Kratkij tematičeskij slovar sovremennych russkich evfemizmov*)

13. J. P. Seničkina – Slovar evfemizmov russkogo jazyka (2008)

Zvláštnosťou tohto slovníka Seničkinovej je to, že na rozdiel od ostatných lexikografických spracovaní zameraných na eufemizmy, neobsahuje interpretáciu výrazov, ale uvádza nahrádzaný výraz, čiže po predložke *vm.* (*vmesto*) je uvedený výraz (ortofemizmus), ktorý eufemizmus nahrádza.

Často Seničkinová uvádza aj príklady s uvedením zdroja, a tiež údaj o oblasti typického použitia eufemizmu. Slovník zachytáva aj propagandistickú rétoriku (napr. *antiterrorističeskaja operacija* ako eufemizmus pre lokálnu vojnu).

АНОМАЛЬНЫЙ

- лами (КРЫСИН, 55). Простор. перен. инояз. фр. amours мн. от amour любовь < лат. amor. Устар. яз. эвф. СР: **шалость**. **АМУРЫ РАЗВОДИТЬ** (развести) – вм. устраивать (устроить) любовные похождения, вступать (вступить) в половые отношения. Перен. яз. эвф. *Служебный роман всегда осложнен производственными отношениями, поэтому мы не советуем разводить на работе амур* (ВК. 07.11.01). СР: **грешить 2., делить ложе, разделять постель, сближаться**. **АНАЛЬНО-ГЕНИТАЛЬНЫЙ** (секс, контакт и т.п.) – вм. прям. наименования половых отношений с участием заднего прохода и половых органов. Инояз. яз. эвф. книжн. речи. *Например, орально-генитальные контакты принимаются не всеми, я уже не говорю об анально-генитальных* (ВК. 05.09.04). **АНАЛЬНЫЙ** – вм. заднепроходной. Инояз. фр. anal < лат. anus – задний проход. Спец. анат. зоол. (БАС, 1, 129; КРЫСИН, 58). Яз. эвф. *Анальное отверстие*. **АНАТОМИРОВАТЬ** – вм. вскрывать, расчленять труп с научной целью. Инояз. гр. anatome – рассечение. Спец. мед. (ССИС, 45). Эвф. по происх. и стерт. эвф. мед. речи. **АНАХРОНИЗМ** – вм. старье, нечто устарелое. Инояз., мин. ст. эвф. *Когда мы снимали на улицах и набережных героев нашего фильма, облаченных в костюмы первой половины XIX века, они не казались анахронизмом на фоне классической архитектуры современного Ленинграда* (Гардин. Воспоминания); *Понятно, что ялтинская реальность ушла в прошлое, но системы антагонизмов не упразднены. ООН должна поменять своё качество. В той форме, в какой она сейчас существует, – это анахронизм* (РГ. 03.8.04); *В Липецке парни не боятся армии (заголовки)*. В этом регионе военно-патриотическое воспитание молодежи не считают анахронизмом (подзаголовок в РГ. 03.17.04). **АНГАЖИРОВАННАЯ ПРЕССА** – вм. купленная, несправедливая пресса. Инояз., фикс. как эвф. с к. XX в. соц. эвф. (Крысин, 94=эвф.). *Ангажированная пресса всеми правдами и неправдами стремится помешать становлению новой центристской партии, принизить её политическое влияние* (ВК. 02.12.03). **АНГЕЛ ТЬМЫ** – вм. чёрт, дьявол (БАС, 15, 1208). Перен. ист. эвф. тайнор. СР: **дух тьмы, князь мира сего, князь тьмы**. **АНГЛИЙСКАЯ БОЛЕЗНЬ** – вм. рахит. Устар. яз. эвф. редк. (Карпова=эвф.) «Климатические условия туманной Англии, где часто идут дожди и мало солнца, способствуют появлению данного недуга. Наименование места, где эта болезнь была распространена, послужило материалом для метонимического переноса и создания эвфемизма» (Карпова). **АНЕМИЧЕСКИЙ** – вм. малокровный. Инояз. гр. спец. мед. эвф. по происх. **АНЕМИЯ** – вм. малокровие. Инояз. фр. apémie < гр. ap – без + ne + haima – кровь. Спец. мед. (ССИС, 47). Эвф. по происх. **АНЕСТЕТИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ** – вм. бесчувственность. Инояз. гр. спец. мед. эвф. по происх. **АННУЛИРОВАТЬ** – вм. уничтожать. Инояз. нем. лат. соц. эвф. *Советская власть аннулировала царские долги, по которым ежегодно народ уплачивал сотни миллионов рублей золотом одних только процентов* (История Всесоюзной Коммунистической партии большевиков, Краткий курс) (БАС, 1, 145–146). **АНДРОФОБИЯ** – вм. мужененавистничество. Инояз. < гр. aner (andros) – мужчина + фобия – страх. Спец. (КРЫСИН, 61). Эвф. по происх. **АНОМАЛИЯ** – вм. неправильность, ненормальность. Инояз. нем. Anomalie, фр. anomalie < гр. anomalía – отклонение, неправильность (КРЫСИН, 63). Мин. ст. эвф. *Аномалия развития*. **АНОМАЛЬНЫЙ** – вм. ненормальный. Мин. ст. эвф. *В большинстве случаев то, что мы называем аномальным поведением, на самом деле является поведением естественным для собак, но происходит оно в неподходящее время и в неподходящем месте* ([http:// www.doberman-bis.ru](http://www.doberman-bis.ru)).

Оbrázok 13: Ukážka zo slovníka eufemizmov (Seničkina, J., P.: Slovar evfemizmov russkogo jazyka)

14. A. Wittmann – Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare (2017)

Slovník *Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare* od A. Wittmannovej predstavuje rozsiahlu analýzu jazykových stratégií používaných v diskurze o násilí a vojenských konfliktoch. Každé heslo obsahuje nielen definíciu,

ale aj etymologický pôvod, kontext použitia a ideologický význam daného výrazu. Osobitný dôraz kladie autorka na eufemizáciu, teda zjemňovanie a zakrývanie reality prostredníctvom „neutrálne“ znejúcich slov ako *collateral damage* či *enhanced interrogation*. Tieto jazykové prostriedky sú podľa autorky prezentované ako nástroje, ktoré pomáhajú legitimizovať moc, potlačiť kritické myslenie a formovať verejnú mienku (s. XV – XVV). Slovník tak slúži nielen ako referenčná príručka, ale aj ako nástroj kritickej analýzy diskurzu o politickom násilí.

Bamboo Curtain

An allusion to the “Iron Curtain,” a metaphor for the geographical, political, and ideological division between Soviet and Western powers during the Cold War, “Bamboo Curtain” was a metaphorical expression for the divide between the communist and non-communist states of East Asia. The term particularly referred to the People’s Republic of China (PRC), which forbade entry and exit without permission, especially during the Cultural Revolution (1966–76, an era of crackdown and purging by the Maoist government). “Bamboo Curtain” was seldom applied to the Korean Demilitarized Zone (DMZ). Unlike the Iron Curtain, its geographical borders were fairly flexible; for instance, after the Sino-Soviet split (1956–1966), Mongolia, Vietnam, and Laos were largely aligned with the Soviet Union, while Cambodia under the Pol Pot regime was aligned with China; North Korea tried to be impartial.

See also Demilitarized Zone (DMZ); Iron Curtain; Iron Triangle

Further Reading

Roberts, Priscilla, ed. (2006). *Behind the Bamboo Curtain: China, Vietnam, and the World Beyond Asia*. Cold War International History Project. Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Obrázok 14: Ukážka zo slovníka A. Wittmannovej (Wittmann, A.: *Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare*)

Záver

Realizovaná rešerš potvrdzuje, že metodologické prístupy k lexikografickému spracovaniu eufemizmov vykazujú značnú variabilitu v závislosti od konkrétnej jazykovej tradície a cieľovej skupiny používateľov. Diferencia sa prejavuje predovšetkým v spôsobe organizácie materiálu: kým časť autorov preferuje prísne abecedné radenie jednotiek, iné modely využívajú tematické členenie podľa oblastí ľudskej existencie (napr. smrť, sexualita či politika), čo umožňuje plastickejšie zachytiť motiváciu a sociokultúrne pozadie vzniku týchto výrazov.

Kľúčovým poznatkom je dôležitosť kontextualizácie a pragmatickej interpretácie. Kvalitné lexikografické spracovanie by nemalo končiť pri prostom uvedení nahrádzaného výrazu (ortofemizmu), ale malo by postihovať aj ideologický význam, spoločenskú motiváciu a manipulatívny potenciál eufemizmov, najmä v politickom a vojenskom diskurze. Výsledky predkladanej rešerše ponúkajú metodologické podnety využiteľné pri následnom lexikografickom spracovaní ruských eufemizmov spojených s vojnou na Ukrajine. Prezentovaná analýza akcentuje potrebu interpretovať eufemizáciu nielen ako lingvistický jav, ale predovšetkým ako kľúčový nástroj formovania verejnej mienky a legitimizácie moci.

Literatúra

- AYTO, John. 1993. Dictionary of Euphemisms. London: Bloomsbury Publishing ISBN 0 7475 5045
- BERTRAM, Anne. 1998. NTC's Dictionary of Euphemisms. Chicago: NTC Publishing Group ISBN 0-8442-0842-6.
- HOLDER, Robert W. 2002. How not to say what you mean: A Dictionary of Euphemisms. New York: Oxford University Press Inc. ISBN 0-19-860402-5.
- IVAŇAN, Jelena Pavlovna – KUDLINSKAJA-STEMPEŇ, Chalina – NIKITINA, Irina Nikolajevna. 2019. Mnogojazyčnyj slovar evfemizmov tualetnoj temy. Moskva: Izdatel'stvo „FLINTA“, 2. vydanie ISBN 978-5-9765-1641-0.
- KANY, Charles Emil. 1960. American-Spanish Euphemisms. Los Angeles: University of California Press ISBN 60-11847
- KOVŠOVA, Marija. 2007. Semantika i pragmatika evfemizmov. Kratkij tematičeskij slovar sovremennyh russkich evfemizmov. Moskva: Gnozis ISBN 978-5-94244-015-2
- KUDRIAVCEV, Aleksandr Jurjevič – KUROPATKIN, Georgij Demianovič. 2001. Anglo-russkij slovar tabuirovannoj leksiki i evfemizmov. Minsk: Kuzma ISBN 985-453-136-8.
- NEAMAN, Judith Silverman – SILVER, Carole G. 1983. A Dictionary of Euphemisms, London: Hamish Hamilton ISBN 0 241 11005.
- OLIVEIRA, Roseli. 2015. Dicionário de Eufemismos da Língua Portuguesa. Foz do Iguaçu: Associação Internacional Editores ISBN 978-85-98966-99-1.
- RAWSON, Hugh. 1981. A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. New York: Crown Publishers, Inc., ISBN 0-517-545187.
- SENIČKINA, Jelena Pavlovna. 2008. Slovar evfemizmov russkogo jazyka. Moskva: Flinta ISBN 978-5-9765-0219-2.
- SPEARS, Richard A. 1981. Slang and Euphemism, A dictionary of oaths, curses, insults, sexual slang and metaphor, racial slurs, drug talk, homosexual lingo, and related matters. New York: Jonathan David Publishers, Inc. ISBN 0-8246-0273-0.
- TATE, Jordan. 2007. The Contemporary Dictionary of Sexual Euphemisms. New York: St. Martin's Press ISBN 978-0-312-36298-0.
- WITTMANN, Anna M. 2017. Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare. Santa Barbara, California: ABC-CLIO ISBN 978-1-4408-3425-7.

Французские дискурсивные модели в стратегиях смягчения конфликта в современном русском дипломатическом языке

French Discursive Models in Conflict De-escalation Strategies in Contemporary Russian Diplomatic Language

Вс. Klára KORMUTHOVÁ

Аннотация

В условиях политической нестабильности дипломатический язык выполняет функцию не только коммуникации, но и смягчения конфликтов. Одним из ключевых механизмов этого процесса являются эвфемизация и нейтрализация конфликтных смыслов.

Исследование посвящено влиянию французской дипломатической традиции на формирование стратегий языкового смягчения в современном русском дипломатическом дискурсе. Французский язык исторически определял нормы европейской дипломатической вежливости и оказал влияние на способы вербализации чувствительных политических тем. Анализируются лексические и прагматические средства в официальных заявлениях и текстах на русском языке. Особое внимание уделяется косвенности высказывания, абстрактной лексике и конструкциям, размывающим прямую ответственность. Результаты позволяют рассматривать русский дипломатический дискурс как пространство взаимодействия национальных и заимствованных коммуникативных моделей.

Ключевые слова: дипломатический дискурс, эвфемизация, языковая нейтрализация, французское влияние, стратегии вежливости, политическая коммуникация

Abstract

In the context of international instability, diplomatic language serves not only a communicative function but also a conflict-mitigating one. One of the key mechanisms of this process is the use of euphemization and the neutralization of conflict-related meanings.

This study examines the influence of the French diplomatic tradition on the formation of linguistic mitigation strategies in contemporary Russian diplomatic discourse. Historically, the French language shaped the norms of European diplomatic politeness and influenced the ways in which sensitive political issues are verbalized.

The analysis focuses on lexical and pragmatic means employed in official statements and diplomatic texts in Russian. Particular attention is paid to indirectness, abstract vocabulary, and

constructions that diffuse direct responsibility. The findings allow Russian diplomatic discourse to be viewed as a space of interaction between national and borrowed communicative models.

Keywords: diplomatic discourse, euphemization, linguistic neutralization, French influence, politeness strategies, political communication

Bc. Klára Kormuthová

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií

Univerzita Komenského v Bratislave

kormuthova9@uniba.sk

Введение

В условиях современной международной напряжённости дипломатический дискурс приобретает особое значение как инструмент интерпретации конфликтов и формирования международной повестки. Официальные заявления государств не только отражают политические позиции, но и конструируют определённую картину реальности, в которой закрепляются представления о легитимности, ответственности и допустимых нормах поведения на международной арене.

Исторически одним из ключевых факторов формирования дипломатического языка в Европе являлся французский язык, который в XVIII–XIX веках выполнял функцию основного средства международного общения и оказал значительное влияние на развитие дипломатических практик, в том числе в России. Французская дипломатическая традиция способствовала выработке устойчивых структурных и риторических моделей, сохраняющих свою значимость и в современных условиях. В этой связи представляется актуальным исследование степени сохранения и трансформации данных моделей в современном российском дипломатическом дискурсе. Особый интерес представляет вопрос о том, в какой мере формальные характеристики дипломатической коммуникации остаются стабильными, несмотря на изменения в политическом и идеологическом содержании.

Целью настоящего исследования является определить, в какой степени современный российский дипломатический дискурс воспроизводит французские структурные и риторические модели при формировании интерпретации международных конфликтов.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

- охарактеризовать теоретические основы дипломатического дискурса и роль французского языка в его формировании;
- разработать аналитический инструментарий для сопоставительного анализа;
- проанализировать официальные дипломатические тексты Франции и России на примере трёх кейсов (Украина, Венесуэла, Иран);
- выявить сходства и различия на уровне структуры, риторики и содержания;
- определить характер взаимодействия формальной преемственности и содержательной трансформации.

В качестве рабочей гипотезы выдвигается положение о том, что современный российский дипломатический дискурс сохраняет французскую дискурсивную традицию на уровне формы, одновременно наполняя её иным политическим и идеологическим содержанием. Методологическую основу исследования составляет качественный дискурсивный анализ, ориентированный на выявление структурных, риторических и

прагматических особенностей текстов. В качестве эмпирического материала используются официальные заявления представителей Франции и Российской Федерации, посвящённые актуальным международным конфликтам. Структура работы обусловлена поставленными целью и задачами. В первой части рассматриваются теоретические основы исследования, далее излагается методология, после чего проводится дискурсивный анализ выбранных кейсов. В заключительных разделах осуществляется синтез полученных результатов и формулируются основные выводы.

1. Теоретические основы

1.1 Французский как язык дипломатии

Французский язык являлся более двух с половиной века единственным дипломатическим языком. С VII века он вытеснил латинский и стал не только языком письменной дипломатии, в котором изготовливались все договоры, но и языком устной дипломатии (François-Poncet, 1956, с. 1). Это превосходство обусловлено доминирующим положением Франции во главе Европы, которая вела за собой мир, — как по численности населения, богатству, политическому влиянию и военной силе, так и в сфере мысли, техники, искусства и образа жизни (François-Poncet, с. 1956, 578). Поэтому её язык становится языком всех суверенных дворов, аристократической и интеллектуальной элиты, правящих кругов больших и малых государств — языком европейского сообщества, христианского, монархического и гуманистического.

В XVIII веке Россия только начинала менять свою дипломатическую систему на европейский манер, и эта потребность совпала с рассветом французского языка на дипломатической сцене. Так же как и другие страны, Россия переняла не только паттерны французской дипломатической системы, но и языка, в виде заимствований и кальков. В качестве примера можно привести такие выражения как «полная мочь» (*pleins pouvoirs*), «акордовать помощь», «заключить аллиацию», «учинить инвитацію в принятии на себя медиации», «иметь комиссию», «сообщить в крайней конфиденции», «представить свою медиацию», «принять на себя медиацию» и «учинить формальную нотификацию». (Offord, 2018).

1.2 Дипломатический дискурс как аналитическая категория

Дипломатический дискурс можно охарактеризовать как «дипломатическую коммуникацию, которая использует систему профессионально ориентированных знаков и обладает собственным социолектом, проявляющимся прежде всего на лексическом и стилистическом уровнях» (Madej, 2022, 42). Одной из основных функций дипломатического дискурса является целевая установка автора высказывания, то есть

функция передачи информации, которую говорящий намерен донести до адресата в ходе своего выступления. В частности, передача информации адресату сопровождается эмоциональной и аффективной функцией. Информативная функция заключается не только в сообщении фактов, но и в воздействии на политическую картину мира в сознании реципиента. Основной целью информирования в политическом и дипломатическом контексте является обслуживание собственных интересов либо смягчение явно негативной ситуации. (Khamrakulova, 2022, с. 2).

Главной функцией любого дипломатического дискурса является функция воздействия. В рамках реализации этой функции политический деятель выстраивает речь таким образом, чтобы создать целостную композицию высказывания, прогнозируя её восприятие аудиторией и оценивая ситуацию как позитивную либо негативную. Политическая фигура в данном аспекте выступает как мощный коммуникативно-стратегический инструмент, основная задача которого заключается в апелляции к национальным ценностям или эмоциональным установкам адресата. Воздействие является ключевой характеристикой любого дипломатического дискурса (Khamrakulova, 2022, с. 2).

1.3 Аналитическая рамка: дискурсивная дипломатия

В настоящем исследовании дипломатический дискурс рассматривается не только как форма официальной коммуникации, но и как инструмент конструирования политической реальности (Fairclough, 2003; Van Dijk, 2008). В этом контексте используется понятие **дискурсивной дипломатии**, позволяющее анализировать, каким образом посредством языка формируются интерпретации международных конфликтов.

Аналитическая рамка исследования основывается на выделении четырёх ключевых категорий, отражающих основные параметры дипломатического дискурса. Во первых рассмотрим центр легитимности. Данная категория направлена на выявление того, какие акторы представлены в тексте как легитимные субъекты международных отношений. Анализ включает: определение источника легитимности (народ, государство, международное право), способы её обоснования (апелляция к нормам, институтам, историческим аргументам) и стратегии делегитимации противоположной стороны. Центр легитимности является ключевым элементом, поскольку именно он определяет рамку интерпретации конфликта (Van Dijk, 2008).

Второй нами рассматриваемой категорией является оценка участников конфликта, способ конструкции образа участников конфликта. Особое внимание уделяется формированию оппозиции «агрессор — жертва», использованию оценочной лексики и степени эмоциональной и идеологической нагруженности. Оценка участников конфликта позволяет выявить аксиологическую структуру дискурса и его направленность.

Дальше будем анализировать модальность, что подразумевается как совокупность языковых средств, отражающих отношение говорящего к сообщаемому и к адресату. В анализе выделяются декларативная модальность (констатация фактов), апеллятивная модальность (призывы, обращения), императивная модальность (требования, предписания). Исследование модальности позволяет определить степень категоричности, нормативности и прагматической направленности высказывания (Fairclough, 2003).

Последняя категория – дискурсивная стратегия направлена на выявление общей направленности текста. В рамках анализа рассматриваются стратегии деэскалации (апелляция к диалогу, международному праву), стратегии эскалации (обострение конфликта, поляризация), стратегии легитимации и делегитимации. Дискурсивная стратегия отражает функциональную цель текста и его роль в международной коммуникации (Berridge, 2015).

2. Методология исследования

Настоящее исследование выполнено в рамках качественного подхода и опирается на методы дискурсивного анализа, ориентированные на выявление структурных и риторических особенностей дипломатических текстов. Исследование носит сравнительный характер и направлено на сопоставление французского и российского дипломатического дискурса. В качестве эмпирической базы используются официальные дипломатические тексты Франции и Российской Федерации, посвящённые трём международным кейсам:

- конфликт на Украине,
- политическая ситуация в Венесуэле,
- ситуация вокруг Ирана.

Отбор текстов осуществлялся по следующим критериям принадлежность к официальному дипломатическому дискурсу, тематическая сопоставимость, актуальность (2025–2026 гг.), наличие сопоставимых жанров (заявления, выступления).

В работе используются следующие методы:

- дискурсивный анализ для выявления смысловых и риторических структур текста;
- сравнительный метод для сопоставления французского и российского дискурсов;
- контент-анализ (элементы) для выявления повторяющихся категорий и формулировок.

Анализ проводится на основе разработанной аналитической рамки (см. раздел 2.3), включающей категории центра легитимности, оценки участников конфликта, модальности и дискурсивной стратегии. Мы понимаем, что есть определённые ограничения, такие как

ограниченный объём корпуса, выбор отдельных кейсов, не охватывающих всю совокупность дипломатического дискурса и интерпретативный характер анализа.

Тем не менее, выбранный подход позволяет выявить устойчивые тенденции и сформулировать обоснованные выводы о характере современного дипломатического дискурса.

3. Анализ корпуса

3.1 Дискурсивный анализ: кейс Украины

Анализируемый корпус включает два официальных дипломатических текста: выступление министра иностранных дел Французской Республики в Совете Безопасности ООН в апреле 2025 года и заявление Министерства иностранных дел Российской Федерации по поводу украинских атак на Херсонскую область.

Во французском тексте центр легитимности чётко соотнесён с системой международного права и многосторонними институтами. В качестве легитимных акторов представлены: Украина как суверенное государство; Совет Безопасности ООН и международное сообщество в целом. Легитимация достигается через прямые ссылки на Устав ООН и резолюции, что придаёт аргументации универсальный характер. Россия, напротив, конструируется как актор, нарушающий данные нормы.

В российском тексте наблюдается смещение центра легитимности. Он переносится на Российскую Федерацию как защитника гражданского населения и «воссоединённые регионы», легитимность которых обосновывается через референдумы.

Украина последовательно делегитимизируется посредством номинаций типа «киевский режим», «узурпатор», что исключает её из числа равноправных субъектов международных отношений. Таким образом мы приходим к выводу, что структурная категория легитимности сохраняется, однако её содержательное наполнение носит идеологически трансформированный характер (Van Dijk, 2008).

Французский дискурс использует стандартизированные оценочные категории:

- Россия представлена как «агрессор» и нарушитель международного права,
- Украина — как жертва, действующая добросовестно.

Оценка формулируется преимущественно в юридическом и дипломатическом регистре («violation of international law», «war of aggression»). Российский текст, напротив, характеризуется высокой степенью эмоционализации и аксиологической поляризации:

- Украина обозначается как «неонацистский режим», «террористы», «человеконенавистническая сущность»,
- Россия имплицитно позиционируется как защитник мирного населения.

Дополнительно используются историко-идеологические аллюзии (например, ссылка на события в Доме профсоюзов в Одессе). В тексте мы наблюдаем бинарную оппозицию «агрессор — жертва» (Van Dijk, 2008) сохранившуюся в обоих дискурсах, однако в российском случае она реализуется через экспрессивно нагруженные и идеологизированные средства.

Во французском тексте наблюдается сочетание декларативной и апеллятивной модальности, умеренной императивности («Cease fire!»). Модальность характеризуется сдержанностью и соответствует нормам дипломатического общения. Российский текст демонстрирует выраженную декларативность (утверждение интерпретации событий как факта), усиленную императивность (призывы к осуждению) и элементы угрозы («получит должную правовую квалификацию»). Таким образом, модальность носит более мобилизационный и конфронтационный характер (Fairclough, 2003).

Французский дискурс ориентирован на деэскалацию конфликта, апелляцию к универсальным нормам и восстановление международно-правового порядка. Риторика направлена на формирование консенсуса и коллективной ответственности. Российский дискурс, напротив, характеризуется стратегией эскалации, мобилизационной направленностью, усиленной поляризацией. Ответственность за конфликт расширяется и переносится на внешних акторов («западные руководители»), что усиливает конфронтационный эффект. А так при сохранении формальной дипломатической структуры наблюдается принципиальное расхождение в стратегической направленности дискурса.

3.2 Дискурсивный анализ: кейс Венесуэлы

Второй анализируемый кейс позволяет проверить устойчивость выявленных дискурсивных моделей вне европейского контекста. В корпус включены публичные заявления французского министра иностранных дел как реакция на заявления президента Макрона и официальное заявление МИД России, касающиеся политической ситуации в Венесуэле с января 2026 года.

Во французском дискурсе центр легитимности вновь соотнесён с универсальными нормами международного права и принципом суверенитета народа. Легитимность распределяется следующим образом: венесуэльский народ как носитель суверенитета, международное право как высшая инстанция оценки, Франция как ответственный актор, выступающий за соблюдение норм. При этом наблюдается двойная стратегия: с одной стороны, делегитимация действующей власти («dictateur Maduro»), с другой — подчёркивание недопустимости нарушения международного права (осуждение американской операции).

В российском тексте центр легитимности чётко смещён в сторону официальных властей Венесуэлы, боливарианского правительства, национальных институтов (Верховный суд, Национальная ассамблея). Легитимность обосновывается через соответствие национальному законодательству, принцип невмешательства, суверенитет государства. В обоих случаях сохраняется структурная категория легитимности, однако её источник различен: во французском дискурсе — народ и международное право, в российском — государственная власть и суверенитет.

Французский текст демонстрирует амбивалентную оценку так как режим Николаса Мадуро характеризуется как диктатура и в то же время действия США оцениваются как нарушающие международное право. Таким образом, формируется более сложная модель (Fairclough, 2003), в которой критика может быть направлена на обе стороны конфликта.

Российский дискурс, напротив, демонстрирует однозначную позитивную оценку венесуэльских властей подчеркивается их легитимность и стремление к стабильности, внешние акторы описываются через негативные категории («неоколониальные угрозы», «вооружённая агрессия»). Оценочная бинарность сохраняется, однако французский дискурс допускает многовекторную оценку, тогда как российский — стремится к однополярной интерпретации.

Французский текст сочетает декларативную модальность (описание позиции Франции), апеллятивную (призыв к демократическому переходу), умеренную нормативность (оценка соответствия международному праву). Речь отличается стремлением к балансировке и согласованию позиций. Российский текст характеризуется высокой степенью декларативности, нормативной модальностью (утверждение необходимости соблюдения суверенитета), апеллятивностью (призыв к диалогу и деэскалации).

Французский дискурс реализует стратегию балансирования между критикой режима и соблюдением международного права, продвижения идеи демократического транзита, предотвращения односторонних силовых действий. Российский дискурс ориентирован на защиту существующего политического режима, противодействие внешнему вмешательству, акцент делается на стабильности и суверенитете.

Особенно показательно, что российский текст активно использует универсальные дипломатические клише, воспроизводит логику аргументации, характерную для европейской дипломатической традиции (Berridge, 2015), опирается на нормы Устава ООН. Даже в случае, когда российский дискурс занимает иную политическую позицию, он продолжает функционировать в рамках тех же структурных и риторических моделей, что и французский дипломатический дискурс.

3.3 Дискурсивный анализ: кейс Ирана

Третий кейс позволяет дополнительно проверить универсальность выявленных дискурсивных моделей в условиях конфликта, связанного с Ближним Востоком и вовлечением глобальных акторов. Анализируются выступление французского министра и официальное заявление МИД России по поводу начала конфликта в Иране.

Во французском дискурсе центр легитимности вновь смещён от государственных институтов к народу – иранский народ представлен как основной носитель легитимности, французская сторона позиционирует себя как защитника прав человека, международные механизмы (ООН, санкционные режимы) выступают инструментами легитимации. Иранское руководство при этом фактически делегитимизируется через акцентирование репрессивного характера режима. В российском тексте центр легитимности выстроен вокруг суверенного государства Иран, его политического руководства, принципов международного права. Особое значение придаётся недопустимости вмешательства и практике «политических убийств», что усиливает легитимацию иранской стороны.

Сохраняется структурная оппозиция «народ vs. государство» как источник легитимности, причём выбор одной из этих основ носит явно идеологический характер (Van Dijk, 2008). Французский текст демонстрирует чётко выраженную негативную оценку иранского режима, делая акцент на «жестокой репрессии», использует гуманитарную риторику, позиционирует протестующих как жертв. Одновременно Франция выступает как моральный и политический актор, поддерживающий права человека. Российский дискурс, напротив, избегает прямой критики иранского руководства, сосредоточен на осуждении действий США и Израиля, акцентирует внимание на последствиях военной эскалации. Оценка носит более сдержанный и формально-правовой характер. В отличие от предыдущих кейсов, здесь наблюдается асимметрия: французский дискурс — ценностно-нормативный, российский — преимущественно геополитический и правовой.

Французский текст характеризуется высокой степенью апеллятивности (поддержка народа, требования), выраженной императивностью («nous exigeons»), эмоциональной вовлечённостью (солидарность, сочувствие). Модальность направлена на мобилизацию международного сообщества и моральное осуждение. Российский текст демонстрирует декларативную модальность (описание ситуации), умеренную апеллятивность (призыв к деэскалации), нормативность (ссылка на международное право). Императивность выражена значительно слабее, чем во французском тексте. При совпадении базовых модальных типов их интенсивность и направленность существенно различаются (Fairclough, 2003).

Французский дискурс реализует стратегию моральной делегитимации режима, поддержки гражданского общества, интернационализации проблемы через санкции и

международные механизмы. Российский дискурс ориентирован на деэскалацию конфликта, предотвращение дальнейшей военной эскалации, сохранение региональной стабильности. В отличие от украинского кейса, здесь российский дискурс демонстрирует более нейтральную и стабилизирующую стратегию. Стратегическая вариативность подтверждает адаптивность дискурса при сохранении его структурной основы.

4. Синтез результатов

Проведённый дискурсивный анализ трёх кейсов (Украина, Венесуэла, Иран) позволяет выявить устойчивые закономерности функционирования современного российского дипломатического дискурса в сопоставлении с французским.

Прежде всего, результаты анализа подтверждают, что на уровне структурной организации дискурса наблюдается высокая степень сходства. Во всех рассмотренных текстах фиксируется единая композиционная модель, включающая:

1. постановку проблемы,
2. её интерпретацию,
3. аргументацию,
4. формулирование нормативной позиции и призыва.

Данная структура соответствует классической модели европейской дипломатической коммуникации (Berridge, 2015), исторически сформированной под влиянием французского языка и дипломатической практики. На уровне риторических средств также выявляется значительное совпадение. Оба дискурса активно используют:

- a) устойчивые дипломатические формулы (призывы, осуждение, выражение поддержки),
- b) апелляцию к универсальным нормам,
- c) причинно-следственные конструкции,
- d) стратегию легитимации собственной позиции.

Особое значение имеет систематическое обращение к категориям международного права, прежде всего к Уставу ООН, принципу суверенитета и территориальной целостности. Это свидетельствует о включённости российского дипломатического дискурса в общий нормативный и понятийный аппарат международной дипломатии (Fairclough, 2003). Вместе с тем на уровне содержательного наполнения наблюдаются существенные расхождения. Они проявляются в следующих аспектах:

- источники легитимности:
  - французский дискурс преимущественно апеллирует к народу и универсальным правам,
  - российский — к государственному суверенитету и официальной власти;

- оценка участников конфликта:
 французский дискурс тяготеет к нормативно-правовой и иногда сбалансированной оценке,
 российский — к более выраженной идеологической и аксиологической поляризации (особенно в кейсе Украины);
- модальность:
 французский дискурс характеризуется большей сдержанностью и балансом,
 российский варьирует от конфронтационной (Украина) до нейтрально-деэскалационной (Иран, Венесуэла);
- дискурсивные стратегии:
 французский дискурс преимущественно ориентирован на деэскалацию и универсализацию норм,
 российский демонстрирует адаптивность — от эскалации до стабилизации в зависимости от контекста.

Таким образом, ключевым результатом исследования является выявление двойственной природы современного российского дипломатического дискурса. С одной стороны, он воспроизводит структурные и риторические модели, характерные для французской дипломатической традиции, функционирует в рамках универсального языка международного права, сохраняет формальные признаки классического дипломатического стиля.

С другой стороны, данный дискурс наполняется иным политическим и идеологическим содержанием, по-разному конструирует легитимность и ответственность, использует те же формы для продвижения альтернативной интерпретации международных событий (Van Dijk, 2008).

Сопоставление трёх кейсов позволяет сделать вывод о том, что речь идёт не о частном совпадении, а о системной дискурсивной модели, в которой формальная преемственность сочетается с содержательной трансформацией. Современный российский дипломатический дискурс можно охарактеризовать как гибридную систему, в которой французская (европейская) дискурсивная форма сохраняется и воспроизводится, тогда как её семантическое наполнение адаптируется к текущим политическим и идеологическим задачам. Этот вывод непосредственно подтверждает выдвинутую гипотезу о сохранении французской дискурсивной традиции на уровне формы при одновременной трансформации содержания.

Заключение

Проведённое исследование было направлено на определение степени воспроизводства французских структурных и риторических моделей в современном российском дипломатическом дискурсе при интерпретации международных конфликтов.

Анализ трёх кейсов (Украина, Венесуэла, Иран) показал, что исторически сформированная в XVIII–XIX веках французская дипломатическая традиция продолжает оказывать существенное влияние на формирование дипломатического языка и дискурсивных практик. Это влияние проявляется прежде всего на уровне формы: композиционной организации текстов, использования устойчивых риторических конструкций и опоры на универсальные категории международного права.

В то же время установлено, что при сохранении формальной структуры наблюдается значительная трансформация содержательного уровня. Российский дипломатический дискурс по-разному конструирует источники легитимности, варьирует стратегии оценки участников конфликта, адаптирует модальность и дискурсивные стратегии в зависимости от политического контекста. Тем самым одни и те же дискурсивные механизмы используются для формирования альтернативных интерпретаций международных событий.

Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что современный российский дипломатический дискурс представляет собой форму продолжения французской дипломатической традиции на уровне структуры, но одновременно является инструментом реализации самостоятельной политической и идеологической повестки. Таким образом, подтверждается, что французская дискурсивная модель сохраняется как формальный каркас дипломатической коммуникации, тогда как её содержательное наполнение подвергается существенной трансформации.

Данный вывод подчёркивает важность разграничения формы и содержания при анализе дипломатического дискурса и открывает перспективы для дальнейших исследований, направленных на изучение трансформаций глобального дипломатического языка в условиях изменяющейся международной среды.

Первичные источники – заявления французской стороны

BARROT, Jean-Noël. 2025. Statement by Jean-Noël Barrot, Minister for Europe and Foreign Affairs of the French Republic at the Security Council, New York, 29 April 2025 [online]. [cit. 31.3.2026]. Dostupné z: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/news/>

BARROT, Jean-Noël. 2026. “La France parle d'une seule voix” – Interview on Venezuela, 7 January 2026 [online]. [cit. 31.3.2026]. Dostupné z: <https://www.franceinfo.fr/monde/venezuela/attaque-americaine-sur-le-venezuela>

BARROT, Jean-Noël. 2026. Déclaration à l'Assemblée nationale sur la situation en Iran, 11 February 2026 [online]. [cit. 31.3.2026]. Dostupné z: <https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes>

Первичные источники – заявления российской стороны

МИД РОССИИ. 2026. Заявление МИД России в связи с террористической атакой киевского режима против мирного населения Херсонской области Российской Федерации, 1 января 2026 [online]. [cit. 31.3.2026]. Dostupné z: https://mid.ru/ru/press_service/official_statement/

МИД РОССИИ. 2026. Заявление МИД России о развитии ситуации вокруг Венесуэлы, 5 января 2026 [online]. [cit. 31.3.2026]. Dostupné z: https://mid.ru/ru/press_service/official_statement/

МИД РОССИИ. 2026. Заявление МИД России по ситуации вокруг Ирана, 1 марта 2026 [online]. [cit. 31.3.2026]. Dostupné z: https://mid.ru/ru/press_service/official_statement/2083359/

Использованная литература

BERRIDGE, G.R. 2015. Diplomacy: Theory and Practice. 5th edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan. s. 334. ISBN 978-1-137-47692-5.

BLOMMAERT, Jan. 2005. Discourse: A Critical Introduction. Cambridge: Cambridge University Press. s. 299. ISBN 978-0-521-82804-6.

FAIRCLOUGH, Norman. 1995. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman. s. 255. ISBN 978-0-582-08264-8.

FAIRCLOUGH, Norman. 2003. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research. London: Routledge. s. 288. ISBN 978-0-415-27287-6.

FRANÇOIS-PONCET, André. 1956. Le français, langue diplomatique. Revue des Deux Mondes [online], s. 577–589 [cit. 4.1.2026]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/44595991>

KHAMRAKULOVA, Ravshanoy Abdulakhatovna. 2022. Diplomatic Discourse. Web of Scientist: International Scientific Research Journal [online], roč. 3 [cit. 4.1.2026]. s.5. ISSN 2776-0979. Dostupné z: <https://philarchive.org/archive/ABDDD>

MADEJ, Lizaveta. 2023. Dejiny a teória diplomatického tlmočenia. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. s.118. ISBN 978-80-223-5749-4.

NEUMANN, Iver B. 2012. At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry. Ithaca: Cornell University Press. s. 216. ISBN 978-0-8014-4997-0.

OFFORD, Derek, RJÉOUTSKI, Vladislav a ARGENT, Desine. 2018. The French language in Russia. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V. s. 702. ISBN 978-94-6298-272-X.

VAN DIJK, Teun A. 2008. Discourse and Power. Houndmills: Palgrave Macmillan. s. 320. ISBN 978-1-4039-6275-2.

Interdisciplinárna doktorandská konferencia

LOQUERE VII

Zborník príspevkov

Editori:

Mgr. Samuel Žeňuch

Mgr. Milan Blahút

Ing. Marcel Demčák

Mgr. Mikhail Kipchatov

Mgr. Eva Kováčiková

Mgr. Diana Kmeťová Miškovičová

Mgr. Dávid Patera

Mgr. Andrei Shakhvorostov

Mgr. Alina Urazbekova

Návrh obálky: Mgr. Samuel Žeňuch

Počet strán: 442

LOQUERE VII. Zborník príspevkov © 2026 by Eds. Samuel Žeňuch, Milan Blahút, Marcel Demčák, Mikhail Kipchatov, Eva Kováčiková, Diana Kmeťová Miškovičová, Dávid Patera, Andrei Shakhvorostov, Alina Urazbekova a autori príspevkov, UCM Trnava je licencovaný pod CC BY 4.0

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Prvé vydanie, elektronické, 2026, www.ucm.sk/files/sk/ine-pracoviska/centrum-informacnych-zdrojov-ucm-trnave/referat-informacnych-sluzieb/e-zdroje/ff-ucebne-texty-k-stiahnutiu/zb-prispevkov-loquere-vii.pdf

Publikované: https://ff.ucm.sk/files/sk/veda-vyskum/vedecke-podujatia-konferencie-workshopy/loquere_vii/zbornik_prispevkov_loquere_vii.pdf

Trnava 2026

ISBN 978-80-572-0591-3